DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i6A81en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Presentation of the volume

Gabriela Pană Dindelegan*

Faculty of Letters, University of Bucharest, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 Bucharest, Romania
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, Calea 13 Septembrie 13, 050711 Bucharest, Romania

The 6th issue of the journal "Diacronia" (6/2017) includes 12 papers covering topics on the diachronic grammar of Romanian, written by the members of the Department of Grammar of the "Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics of the Romanian Academy, Bucharest. Most of the studies address diachronic morphology, diachronic syntax or morpho-syntax issues and one of the papers deals with word formation and its relation to derivational morphology. These investigations are in line with older research topics developed in Department of Grammar (see the volume *The Syntax of Old Romanian* (SOR), Oxford University Press, 2016, 680 p.) on the one hand, and, on the other, they bring to the fore partial results of an extensive work in progress on the diachronic morphology of Romanian.

A common characteristic of the articles included in the current issue is that they are based on corpus research. The authors employ a rich and diversified corpus of old Romanian (1521–1780), which was also used for SOR, using the same system of quoting (the acronym is followed by the year when the text was written/published; for example: CC[2].1581, PO.1582, A.1620, AD.1722–5). Another common feature is related to the contents of the papers, as there are numerous ideas and concepts circulating in more than one article (i.e., the existence of grammaticalization stages and of incomplete grammaticalization processes, the lexical plural, the concepts of plurifunctionality, ambiguity/syncretism and the disambiguation mechanism, diachronic vs. synchronic variation, syntheticity vs. analicity, etc.).

The main goals of this thematic issue are:

(i) the presentation of the origin, chronology and localization, and the diachronic changes of the phenomena investigated;
(ii) the analysis of the syntactic and morpho-syntactic values of different formatives and the disambiguation mechanisms responsible for certain syncretic forms in old Romanian;
(iii) the examination of the different hypotheses and stages of the grammaticalization process;
(iv) the analysis of the structural and inflectional features of the old language, underlying the (partially) new results with respect to the data in the previous literature;
(v) emphasizing the wide interest in diachronic variation (formal, structural, related to word order or to functional values), characterising unstable linguistic domains, which anticipate important linguistic changes.

This issue also includes the philological edition of a fragment from an old text, carried out by Alexandru Nicolae. The author aims to re-edit an extremely significant text of the history of the Romanian linguistics, which belongs to B.P. Hasdeu, entitled *Principie de linguistică* 'Principles of linguistics'; although it dates from 1881, it is still impressive nowadays by the value and modernity of its ideas. The text is also important for the history of the Romanian linguistic terminology, as it includes concepts and the corresponding terms specific to that period (either borrowed and adapted to the internal inflectional patterns or created in Romanian). Hasdeu's texts are also impressive for the modernity of the linguistic terminology used.

From the point of view of the topics covered, the current issue includes articles dealing with **morphology** and the **morphology–phonology interface**: *The perfective auxiliary **o** in the Moldavian variety. Diachrony and synchrony*; *Old Romanian pluralized mass and abstract nouns*; *Morphological instances of **veri** in old (Daco-)Romanian*; *The auxiliary of the Romanian conditional: semantic and functional argu-*

*Email address: *g_dindele@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

ments concerning the reconstruction of a disputed grammaticalization process. Another three articles deal with **syntax** and the **syntax–semantics relation**: *Some notes on the realizations of the direct object in the old language*; *Comparative constructions in old Romanian*; *(Pseudo)cleft constructions in old Romanian*. For **morpho-syntax**, the following papers are relevant: *Morphosyntactic features of the indefinite **tot** in old Romanian*; *Features of noun quantifiers in old Romanian*; *The descendants of Lat. **ipse** in Romanian*. There is also one article on **word formation** and its **relation to the inflectional morphology**: *The plural ending **–le** and influences between the inflectional and the derivational morphology*. One of the articles deals with the domain of **pragmatics** and the **grammar–pragmatics interface**: *The interjection in old Romanian texts*.

*

It is important to note that the volume is rich and diverse. As a result of their research, the authors bring into discussion new descriptive observations (either general or more detailed), but also modifications in previous analyses, subtle remarks, or explanatory notes on previous interpretations, therefore worthy of the interest of the research community.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i6A81ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Prezentare a volumului

Gabriela Pană Dindelegan*
Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Numărul 6 din „Diacronia" (6/2017) include 12 studii de gramatică istorică a limbii române, reprezentînd contribuții ale membrilor Departamentului de Gramatică de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române din București. Sînt studii de morfologie istorică, de sintaxă și de morfosintaxă istorică, dar și un studiu de formare a cuvintelor și interfața cu morfologia. Studiile continuă, pe de o parte, preocupări mai vechi ale Departamentului de Gramatică (vezi volumul *The Syntax of Old Romanian* (SOR), Oxford University Press, 2016, 680 p.), iar, pe de altă parte, prezintă rezultate parțiale dintr-un studiu mai amplu asupra morfologiei istorice a limbii române, în curs de elaborare.

Ceea ce este comun tuturor articolelor este cercetarea bazată pe analiză de corpus. Autorii folosesc un corpus bogat și diversificat de limbă română veche (1521–1780), același cu cel utilizat pentru SOR, preluînd, totodată, și criteriile de siglare folosite acolo (printre care amintesc completarea siglei cu anul de datare a textului; de exemplu: CC^2.1581, PO.1582, A.1620, AD.1722–5). Comună este, de asemenea, legătura de conținut dintre articole, cu numeroase idei și concepte care circulă în mai multe articole (vezi ideea de stadii de 'gramaticalizare' și de 'gramaticalizare incompletă', de 'plural lexical', de 'plurifuncționalitate', de 'ambiguitate' și 'dezambiguizare', de 'variație diacronică' vs 'variație sincronică', de 'sintetism' vs 'analitism' etc.).

Cele mai importante obiective ale articolelor sînt:

(i) prezentarea originii, a datării, a localizării și a evoluției diverselor fenomene investigate;
(ii) examinarea diversificării valorilor sintactice și morfosintactice ale diverșilor formanți examinați și, implicit, dezambiguizarea unor forme plurifuncționale ale românei vechi;
(iii) urmărirea fenomenului de gramaticalizare, cu diversele lui ipostaze și etape;
(iv) examinarea particularităților de construcție și flexionare ale limbii vechi, cu evidențierea unor rezultate noi sau parțial noi în raport cu datele anterioare din bibliografie;
(v) urmărirea expresă a variației diacronice (de formă, de construcție, de topică, de valoare funcțională), variație care semnalează domenii ale limbii în plină mișcare și evoluție, prefigurînd importante schimbări lingvistice.

Revista include și o editare de text vechi, realizată de Alexandru Nicolae. Autorul își propune reeditarea unui text extrem de important din istoria lingvisticii românești; este vorba de textul aparținînd lui B.P. Hasdeu intitulat *Principie de linguistică*, text datînd din 1881, dar care impresionează și astăzi prin valoarea și modernitatea ideilor conținute. Textul este important și pentru istoria terminologiei lingvistice românești, incluzînd concepte și termenii corespunzători caracteristici epocii (fie împrumutați și adaptați tiparelor flexionare autohtone, fie creați în interiorul limbii); și sub acest aspect, textul lui Hasdeu impresionează prin modernitatea terminologiei lingvistice utilizate.

Sub aspectul conținutului, semnalăm, pentru domeniul **morfologiei** și al **interfeței morfologie–fonologie**, studiile: *Auxiliarul de perfect compus **o** din graiul moldovenesc. Diacronie și sincronie*; *Substantive masive și abstracte pluralizate în limba veche*; *Ipostaze morfologice ale formei **veri** în (daco)româna veche*; *Auxiliarul condiționalului românesc: argumente semantice și funcționale în reconstituirea unui proces de gramaticalizare controversat*. Pentru domeniul **sintaxei** și al **relației sintaxă–semantică**, indicăm: *Note asupra unor realizări ale obiectului direct în limba veche*; *Construcții comparative în limba română veche*;

*Adresă de corespondență: *g_dindele@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

Construcții (pseudo)scindate în româna veche. Pentru **morfosintaxă**, se disting titlurile: *Particularități morfosintactice ale indefinitului **tot** în limba română veche*; *Particularități ale cuantificatorilor numelui în româna veche*; *Evoluția descendenților lui **ipse** în limba română*. Pentru **formarea cuvintelor** și **interfața cu morfologia**, citățm articolul *Desinența de plural **–le** și interferențe între morfologia flexionară și cea derivațională*. Unul dintre articole privește **domeniul pragmatic** și **relația lui cu gramatica**: *Interjecția în texte vechi românești*.

*

După cum se vede, cuprinsul volumului este bogat și diversificat. Ca rezultate ale cercetărilor, autorii propun, adesea, observații noi (mai ample sau mai de detaliu) de descriere, dar și modificări, nuanțări, precizări ale interpretărilor anterioare, astfel că volumul merită întreaga atenție din partea cercetătorilor.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A82en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Old Romanian pluralized mass and abstract nouns

Gabriela Pană Dindelegan*

Faculty of Letters, University of Bucharest, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 Bucharest, Romania
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, Calea 13 Septembrie 13, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 8, 2017
Accepted June 3, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
old Romanian
mass noun
abstract noun
pluralization
lexical plural

Abstract

The analysis of a rich old Romanian corpus shows that the 'pluralization' of mass and abstract nouns is extremely frequent in old Romanian. The semantic effects of pluralization are similar for mass and abstract nouns, consisting in the creation of denotative and/or connotative semantic variants. Of the plural endings, *–uri* is specialized for the pluralization of mass nouns in Daco-Romanian. The evolution of the ending *–uri* illustrates the specific process by which a grammatical (plural) morpheme is converted into a lexical morpheme (the so-called 'lexical plurals'). 'Lexical plurals' have isolated occurrences in other Romance languages, but they have not reached the spread and regularity they display in Romanian.

1. Introduction

Mass and abstract nouns have common semantic and morphosyntactic characteristics, which accounts for the fact that they are engaged in common phenomena (see 'pluralization' and its effects), as well as that they are analysed together (as in this article).

The objective of this article is to examine the phenomenon of pluralization of mass and abstract nouns, and its semantic and grammatical effects, on the basis of a rich corpus of old Romanian (1560–1780).

2. Mass nouns

2.1. Characteristic features

The inherent [+mass] feature influences the grammatical behaviour of nouns, in the sense that mass nouns are distinguished from prototypical ones as far as their inflection (Nedelcu, 2013, p. 260–261) and morphosyntax are concerned (Pană Dindelegan, 2016b, p. 324–332). One inflectional feature of mass nouns is represented by their inclusion in the class of uncountable nouns, most mass nouns having no plural [*singularia tantum* nouns (1a–d)] and, only very rarely, having no singular form [*pluralia tantum* nouns (2a–b)].

(1) a. unulu amu **auru** dăruindu, și altulu **argintu**, e altulu **păine**
one now gold give.GER and another silver and other bread
'one giving gold now, and another one silver and yet another one bread'
(CC^2.1581, 321/1)

b. Și v-am dat voauo **grîu** și **vin** și **unt**
and CL.DAT.2PL=have given you.DAT grain and wine and butter
'and I gave you grain and wine and butter'
(CLRV, 172^r)

*Email address: *g_dindele@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

c. ca să nu mai aducă **sînge** de capră și de viței și
CA SĂ$_{SUBJ}$ not more bring blood of goat and of calf and
cenușe de juncu
ash of young.ox
'to no longer bring goat and calf blood and the ash of young oxen'
(Ev.1642, 317)

d. **Miiare**, **lapte** din pămînt vor izvorî
honey milk from ground will spring
'honey, milk will spring from the ground'
(DPar.1683, III/134^{r})

(2) a. era tremiși în cetate să cumpere **bucate**
were sent in city SĂ$_{SUBJ}$ buy food
'they were sent in town to buy food'
(CC^{2}.1581, 151)

b. Și le-au trimis de sațiu **merinde**
and CL.DAT.3PL=have sent of enough food
'And they sent them food to have enough'
(DPV.1673, 541)

Another feature of mass nouns, which singles out Romanian in Romance, concerns their ability to occur in argument positions without a determiner or, in other words, in 'bare' nominal phrases [see (3a)]. Just like Spanish, Portuguese and southern Italo-Romance (see Ramat & Ricca, 2016, p. 52–53), Romanian has not developed a partitive article. Differently from modern Romanian, in old Romanian, besides structures without a determiner (3a), structures with partitive *de* in argument positions also occur [(3b–c); Pană Dindelegan, 2016a, p. 330–331], constructions which disappeared from standard use at a later date.

(3) a. Cerșu elu să bea **apă**
asked he SĂ$_{SUBJ}$ drink water
'he asked to drink water'
(CC^{2}.1581, 158)

b. Să bea **de** **apa** ce-i voi da eu
SĂ$_{SUBJ}$ drink of water that=CL.DAT.3SG will give I
'to drink from the water that I shall give him'
(CazV.1643, 158^{v})

c. Că unii aleg **de** **bucate**: un fealiu de bucate mănîncă
because some choose of food one kind of food eat
'because some choose the food: they eat one kind of food'
(CC^{1}.1567, 194^{r})

2.2. Pluralization of mass nouns

Customarily, the pluralization of mass nouns triggers changes in meaning, which, implicitly, lead to 'de-massification' (4a). Pluralization can sometimes interfere with gender variation [*marmurile*$_{F//N.PL}$ vs *marmurii*$_{M.PL}$ 'marble.PL' (4b–c)], with the same semantic-grammatical effect: change of meaning and implicitly, 'demassification'.

(4) a. să-șu ia pre cale numai un toiagu, nece bucate,
SĂ$_{SUBJ}$=CL.REFL.DAT.3PL take on way only a staff neither food

nece pîine, nece pre brăne **arămi**[1]
nor bread nor on belts copper.PL
'to take for the trip only a staff and no food, no bread, no belts adorned with copper'
(CT.1560–1, 79^{v})

b. daca s-au luat **marmurile** de pre gropniță
when CL.REFL.ACC.3PL=have taken marble.PL.DEF of on grave
au luminatu soarele ș-acolo
has light.PPLE sun.DEF also=there
'when they lifted the marble [tombstones] from the grave the sun lit that place too'
(Cron.1689, 98)

c. stîlpii și **marmurii**
poles.DEF and marble.PL.DEF
'the poles and the marble [slabs]'
(DVS.1682–6, 96^{r})

Of the plural endings, there is one which is specialized for the pluralization of mass nouns, attaching to both feminine and neuter mass nouns. This is the ending *–uri*, which, attached to the mass noun, ensures its pluralization and, implicitly, its change in meaning[2]. From a functional perspective, with such uses, the ending *–uri* is close to a lexical suffix, as it does not change only the inflectional features of the noun, but also its meaning. This phenomenon takes place exclusively in the dialects spoken north of the Danube[3] and can be traced back to the beginning of the 17th century, having its first attestation in 1620 [Frâncu, 1982; (5a)]; later, examples multiply and diversify (5b–j). The following types of pluralization can be distinguished:

(i) *–uri* is attached to certain roots of feminine mass nouns[4], and its effect is either a new denotative meaning, "type, variety of a certain substance" (5a–j), or a pejorative connotative value (6). But while the first category is old in Romanian (attested at the beginning of the 17th century), the second one has its first attestations in modern Romanian[5].

(5) a. *Și **carne**$_1$ o dede tătarilor de o m<î>ncară, și ziseră că <este> mai dulce de toate **cărnurile**$_2$ pre lume*[6] (A.1620, 24^{v})
'And they gave the Tartars meat to eat and they said that it was sweeter than all the meats in the world'

b. *Toate **cărnurile** sărate, cum spete, limbi, cîrnați, păstrămi* (CBuc.1749, 52^{v})
'all the salty meats, such as shoulders, tongues, sausages, pastramis'

c. *învățătură de a face **dulcețuri*** (CBuc.1749, 59^{r})
'knowledge to make jams'

d. *cînd va fi aproape de fiert, pune-i o mînă de **erburi** tocate* (CBuc.1749, 6^{r})
'when it is close to the boiling point, add some chopped herbs'

e. *călțun cu sîrmă și cu alte **mătăsuri*** (CDicț.1691–7, 136)
'shoe with wire and other silks'

[1] One should separate the plural from the singular etymological form *arame* of the mass noun (*darul carele de la ei veți lua: aur, argint, **arame*** 'the gift that you will take from them: gold, silver, copper', PO.1582, 190; *poarta cea de **arame*** 'the copper gate', Ev.1642, 209).

[2] Maiden (2014, p. 41) is the first to describe this new function of *–uri* as a 'derivational' rather than a grammatical one.

[3] Maiden (2015, p. 46) has noticed that, in contrast to Daco-Romanian, South-Danubian dialects (Megleno-Romanian and Aromanian) do not display the correlation between the extension of *–uri* to plural feminine nouns and the semantics of mass nouns, as *–uri* also occurs with non-mass nouns.

[4] See the complete list of feminine nouns with *–uri* in Maiden (2015, p. 44–45).

[5] For modern Romanian, see the detailed description of Avram (2003–2004).

[6] The two different forms occur in the same example; different meanings and, implicitly, different lexical units correspond to them.

f. *învățătură de a face multe feliuri de **sălături*** (CBuc.1749, 49^{v})
'knowledge to make many types of salad'
g. *căci **sîngiuri** multe ai vărsat preste pămînt înaintea Mea* (BB.1688, 302/XXII)
'because you shed much blood on earth in front of Me'
h. *țîitoare de **unsoruri*** (CDicț.1691–7, 321)
'recipient for grease'
i. *Și să mănînce cu adzîmă nedospită și cu **verdețuri** amară* (Cron.1689, 47)
'and they should eat it with unleavened bread and with bitter herbs'
j. *baie de zoaie, scăldătoare de **zoiuri*** (CDicț.1691–7, 493)
'bath of slops, tub of slops'

(6) *delicatețuri* 'delicacy.PL' (← *delicatețe* 'delicacy'), *gentilețuri* 'acts of kindness' (← *gentilețe* 'kindness'), *politețuri* 'acts of politeness' (← *politețe* 'politeness'), *străinătățuri* 'foreign countries' (← *străinătate* 'foreign countries'), *tandrețuri* 'acts of tenderness' (← *tandrețe* 'tenderness')

(ii) *–uri* attaches to some roots of *neuter* mass nouns, adding a different denotative effect: (i) "objects made from that substance" (7a–c); (ii) "sorts" (7d).

(7) a. *Au nu cu **arginture** te-ai tocmitu cu mine?* (CT.1560–1, 42^{v})
'Have you not bargained with me with silver coins?'
b. *Cînd vei vrea să speli **arginturile*** (CBuc.1749, 62^{r})
'When you will want to clean the silverware'
c. *Untul de ceară (...) păstrează foarte bine **metalurile** de rugină* (CBuc.1749, 63^{v})
'Wax butter protects metal objects from rust very well'
d. *să să bea ca și alte **vinuri** noao* (CBuc.1749, 53^{v})
'one should drink them just other new types of wine'

Similar phenomena of 'lexical plurals' have been noticed in other Romance varieties (Asturian, Leonese, Neapolitan), being interpreted in the same way or differently (see Ramat & Ricca, 2016, p. 61). However, we need to point out that this phenomenon has not gained anywhere else the extension and regularity it has in the Romanian variants spoken north of the Danube.

In conclusion, for Romanian, in the case of feminine nouns, *–uri* functions mostly with a lexical role, being connected to the roots of mass nouns[7], while, in the case of neuter nouns, the ending *–uri* (or the inflectional morpheme sequence *–ur* + *–i*[8]) functions mostly as a grammatical device, marking the plural (the type *joc – jocuri* 'game – games', *loc – locuri* 'place – places', *lucru – lucruri* 'thing – things', *tablou – tablouri* 'painting – paintings') and only in rare cases, it also functions as a lexical suffix, when attached to the roots of mass nouns (*arginturi* 'silverware', *metaluri* 'metal objects', *vinuri* 'types of wine').

[7] Without having the same extent, a similar use occurs in the case of plural feminine forms in *–(a)le*: the type *cosmeticale* 'cosmetics', *istericale* 'hysterical fits', *mitologicale* 'mythologies', *politicale* 'politics', *zaharicale* 'sweets' (Pană Dindelegan, 2009, p. 19), where the ending *–(a)le*, next to its association with the value "plural feminine", also bears a supplementary lexical value, adding a pejorative, ironical connotation to the formation. The process is similar, consisting in the conversion of a plural marker into a lexical marker.

[8] The type of analysis *timp-ur-i*, put forward in Maiden (2016a,b), allows one to detach two distinct plural morphemes: *–ur–* and *–i*, both indicating the feminine. Maiden's solution (2016a,b) takes into account the historic date, according to which, in the 16th century, in the inflectional complex *–ure*, the plural ending *–i* replaces the older ending *–e* (*–ure* > *–uri*: *timpure* > *timpuri* 'times'). The change *–e* > *–i* follows the same process observed with other feminine nouns (plurals like *bălți* 'pools', *boli* 'diseases', *gropi* 'holes', *răni* 'wounds', *roți* 'wheels', *tălpi* 'soles' replaced the older forms *balte*, *boale*, *groape*, *rane*, *roate*, *talpe*; many other non-standard forms like *băniți* 'units of measure', *catarămi* 'buckles', *crătiți* 'pots', *făbrici* 'factories', *hăini* 'coats', *înghețăți* 'ice creams' are used in parallel with older standard forms in *–e*). The double plural marking, with co-occurring inflectional markers, supports the idea that the Romanian plural is "hypermarked" or characterized by "extended exponence"; this means that plural marking is not limited to the ending, but also affects the root, making segmentation very difficult.

3. Abstract nouns

3.1. Characteristic features

Just like mass nouns, abstract nouns are inflectionally characterized by the fact that they are uncountable and morphosyntactically by their preferential occurrence in argumental structures with a bare determiner. Both characteristics have been attested since old Romanian.

*3.2. Pluralized abstract nouns (the type **cinste** 'honesty', **miloste** 'mercy'))*

The richness of abstract formations of Romanian, in general, and of old Romanian, in particular, has already been noticed (FCLRV; Pană Dindelegan, 2017), and it mainly represents the outcome of the rich inventory of abstract suffixes, many of them highly productive, and of the synonymy and competition among suffixes.

The propensity of old Romanian to frequently 'pluralize' abstract nouns is remarkable: instead of *singularia tantum* uses, characteristic for modern Romanian, abstract nouns occur frequently with a plural form[9] (see also Frâncu, 2009, p. 28). For the formations with a Slavic correspondent, one explanation that was given is that they were 'modelled after the plural form of corresponding Slavic words' (Candrea, 1916, p. CLXXXII).

Quite frequently, pluralized abstracts occur in a cascade; see (8), Chivu (1993, p. 176).

(8) a. *Carile sînt năravurile trupulu<i> ceal<ea> realele? **Măriile, trufele, mîniile, uciderile, curviile** (...), **saltăturile** (...), **urgiile, clevetele*** (CS.1609–18, 114^{v})
'Which are the bad habits of our bodies? Acts of haughtiness, pride, fits of anger, killings, acts of fornication, dances, acts of wrath, gossip'

b. *Nu spunem strîmbătățile (...), **clevetirile, voile** veghiiate, **fățăriile, mozaviriile, vînzările** și **pîrăle** ce facem unul altuia* (AD.1722–5, 85^{v})
'We do not tell about the wrong doings, intrigues, favourings, hypocrisies, calumnies, acts of treason and denounces that we cause to one another'

The plural is either identical with the singular, indicating that the noun is invariable (SG≡PL *blîndeațe* 'gentleness', SG≡PL *cinste* 'honour', SG≡PL *datoare* 'duty', SG≡PL *dragoste* 'love', SG≡PL *pace* 'peace' (9a–g), or different from the singular, following the model of feminine nouns with the singular in *–e* [*cinste – cinsti* 'honour – honours', *foamete – foameți* 'hunger – hunger.PL', *miloste – milosti* 'mercy – mercy.PL', *năpaste – năpăști//năpasti* 'calamity – calamities', *pace – paci* 'peace – peace.PL', *rușine – rușini* 'shame – shame.PL' (10a–o)] or of feminine nouns with the singular in *–ă* and the plural in *–e* [*măreață – măre(a)țe* 'haughtiness – haughtiness.PL', *sfadă – sfade* 'quarrel – quarrels', *slavă – slave* 'glory – glories' (11a–c)] or in *–i* [*pîră – pîri* 'denounce – denounces', *pizmă – pizmi* 'envy – envies', *gîlceavă – gîlcevi* 'quarrel – quarrels', *vrajbă – vrăjbi* 'wrath – wraths' (11d–h)]. Some pluralized abstracts have an oscillating form in plural contexts, occurring either as invariable nouns, or with a form that is different from the SG (PL *cinste // cinsti* 'honour.PL', PL *dragoste // dragosti* 'love.PL', PL *pace // paci* 'peace.PL', PL *pizme // pizmi* 'envy.PL').

(9) a. *Ascultați, oameni iubitori la oameni, adîncul și **blîndeațele**$_{\text{PL.DEF}}$*[10] *ce feace Dumnedzău* (CLRV.1621–33, 195/170^{r})
'Listen, humans loving humans, to God's deeds'

b. *ca să te ajute cu bani și cu alte multe **cinste**$_{\text{PL}}$* (DÎ.1600, XXXII)
'to help you with money and with many other honours'

[9] One should notice that all the abstract nouns in (9)–(11) no longer occur with a plural form in modern standard Romanian.

[10] The other formations with the abstract suffix *–e(a)țe* are also included here: SG≡PL *bătrîneațe* 'old age', *tinereațe* 'youth'.

c. *Unde-s* ***cinstele***$_{\text{PL.DEF}}$ *ceale de frunte?* (Mărg.1691, 145^{r})
'Where are the most important honours?'
d. *vor înpărți* ***cinstele***$_{\text{PL.DEF}}$ (FN.1693–704, 167)
'they shall divide the honours'
e. *pentru* ***dragostele***$_{\text{PL.DEF}}$ *muierești* (Cron.1689, 27)
'for women's love'
f. *Doamne, miluiaște noi cu* ***pacele***$_{\text{PL.DEF}}$ *tale* (CL.1570, 8^{r})
'God, have mercy on us with your peace'
g. *nu iaste mai bună decîtu* ***pacele***$_{\text{PL.DEF}}$ *și* ***dragostele***$_{\text{PL.DEF}}$ (CC^{2}.1581, 129/33)
'it is not better than peace and love'

(10) a. *cu multe* ***cinsti***$_{\text{PL}}$ *cinstiră* (CV.1563–83, 49^{v})
'they honoured them with many honours'
b. *și-i făcea trei* ***cinsti***$_{\text{PL}}$ *și trei* ***rușini***$_{\text{PL}}$ (FD.1592–604, 599^{r})
'and he did three honourable and three shameful deeds'
c. *la alte* ***cinsti***$_{\text{PL}}$ (PA~1630, CAP.250)
'for other honours'
d. *mai sus (...) decît toate* ***cinstile***$_{\text{PL.DEF}}$ (DPar.1683, III/98^{r})
'more than all the honours'
e. *Laudele părinților și* ***cinstile***$_{\text{PL.DEF}}$ (Mărg.1691, 4^{v})
'the parents' praises and their honour'
f. *fără alte* ***cinsti***$_{\text{PL}}$ (FN.1693–704, 203)
'without other honourable acts'
g. *îi sînt acestea* ***necinsti***$_{\text{PL}}$ (FN.1693–704, 376)
'these are his dishonourable acts'
h. *vor fi* ***foameți***$_{\text{PL}}$ *și griji* (CT.1560–1, 99^{r})
'there will be times of famine and worries'
i. *Lăsa-voiu pre voi omet și geru greu și* ***foameți***$_{\text{PL}}$ *și pară* (CLRV.1621–33, 195/171^{v})
'I shall set upon you snow and harsh frost and times of famine and fire'
j. *plinră de* ***milosti***$_{\text{PL}}$ (CV.1563–83, 63^{v})
'full of mercy'
k. *și mai mare* ***năpăști***$_{\text{PL}}$ *ne face* (DÎ.1599, XVIII)
'and it causes us greater calamities'
l. *cîndu întru* ***năpasti***$_{\text{PL}}$ *(...) cădeți* (CV.1563–83, 55^{r})
'when disasters happen to you'
m. *să lăsați (...)* ***paci***$_{\text{PL}}$ *și tocmeale bune* (DÎ, CIII)
'to leave peace and good agreements behind'
n. ***Pacile***$_{\text{PL.DEF}}$ *lumiei tale dăruiaște besearecilor tale* (CL.1570, 42^{v})
'give the peace of your world to your churches'
o. *s-au prinsu la niscare* ***rușini***$_{\text{PL}}$ (Mărg.1691, 1^{v})
'they agreed to do some shameful deeds'

(11) a. *Cine iubește* ***măreațele***$_{\text{PL.DEF}}$ *easte rob jucătorilor* (FD.1592–604, 576^{r})
'Whoever loves acts of haughtiness is a slave of jesters'
b. *Și începu fratele a face* ***sfade***$_{\text{PL}}$ *cu starețul, dosădindu-l și zîcînd* (DVS.1682–6, 56^{v})
'And the monk started quarreling with the prior, making him sad and saying'
c. *le făgăduesc mari* ***slave***$_{\text{PL}}$ *și cinsti* (FN.1693–704, 52)
'I promise them great praises and honours'
d. *să lepădăm de la noi toate răutățile, toate* ***pizmile***$_{\text{PL.DEF}}$ (CLRV.1621–33, 193/191^{r})
'to give up on all kinds of evil, all the envy'
e. *avînd Vladul pîrcălabul* ***pîri***$_{\text{PL}}$ *și* ***gîlcevi***$_{\text{PL}}$ *cu Stoica logofătul* (DRH,B.1645, XXX)

'as Vlad the nobleman and Stoica the nobleman denounced one another and fought with one another'

f. *la* ***clevete***$_{\text{PL}}$, *la* ***zavistii***$_{\text{PL}}$, *la* ***vrăjbi***$_{\text{PL}}$ *și* ***goniri***$_{\text{PL}}$ (AIP.1705, 4^{r})
'for gossip, for jealousies, for quarrels and oppressions'

g. *de faptele sale* ***cu amestecaturile***$_{\text{PL.DEF}}$ *ce avuse cu Racoții?* (CLM.1700–50, 295^{v})
'of his deeds with the intrigues he had had with Racoții?'

h. *Că pe acea vreme ave* ***gîlcevi***$_{\text{PL}}$ *cu șfedzii* (NL~1750–66, 44)
'because in that time he was quarrelling with Swedes'

Whenever they occur, plural forms are disambiguated either through the selection of the plural article (*blîndeațele* 'gentleness.PL.DEF', *cinstele* 'honour.PL.DEF', *dragostele* 'love.PL.DEF', *pacile* 'peace.PL.DEF'), or through their agreement with a proper adjective, a quantifier, a demonstrative or a possessive adjective, to whom they impose the feminine plural (*multe cinste* 'many.F.PL honours.F.PL', *toate cinstile* 'all.F.PL honours.F.PL.DEF', *dragostile muierești* 'love.F.PL women.F.PL' [women's loves], *pacile tale* 'your.F.PL peace.F.PL').

As far as the GEN-DAT.SG of abstract feminine nouns is concerned, old Romanian already shows the syncretism specific to Romanian feminine nouns and adjectives, namely GEN-DAT.SG≡NOM-ACC-GEN-DAT.PL. Since the plural of these nouns, when used, oscillates, the GEN-DAT.SG form reflects the same variation encountered in the plural, meaning that the genitive-dative is either invariable[11] [(12a–b): *cinste(i)* 'honour.GEN≡DAT'], or variable, with a form that is syncretic to the plural [(12c–d): *cinsti(i)* 'honour.GEN≡DAT'; (12e): *foameți(ei)* 'hunger.GEN≡DAT'].

(12) a. *unii dulceți și unii* ***cinste***$_{\text{GEN≡DAT.SG}}$ (CC^{2}.1581, 319/17)
'to some gentleness and some honour'

b. *mărirea aceștii* ***cinste***$_{\text{GEN.SG}}$ (Mărg.1691, 64^{r})
'the increase of this honour'

c. *te aleasă Dumnedzău și te spodobi aceștiia* ***cinsti***$_{\text{DAT.SG}}$ (FN.1693–704, 371)
'God chose you and considered you worthy of this honour'

d. *te-au spodobit* (=a considera demn) ***cinstii***$_{\text{DAT.SG.DEF}}$ *aceștiia a firea împărat* (FN.1693–704, 376)
'they considered you to be worthy of the honour of being emperor'

e. *anii* ***foameții***$_{\text{GEN.SG.DEF}}$ (PO.1582, 112)
'the years of hunger'

Frâncu (2009, p. 28) notices that, although they are present in different types of texts, pluralized abstract forms have a higher frequency in the northern regions. For example, the following pluralized abstracts occur in CV.1563–83, many of them disappearing from the language at a later stage; see examples such as: PL *lăsăciuri* 'forgiveness.PL' (CV.1563–83, 39^{v}/6); PL *urăciuri(le)* 'blessings' (CV.1563–83, 62^{v}/14); PL *clevete(le)* 'accusations, defamations' (CV.1563–83, 37^{r}/6, 72^{v}/11); PL *milosti* 'mercy.PL' (CV.1563–83, 63^{v}/7); PL *sfade(le)* 'quarrels' (CV.1563–83, 63^{v}/14); PL *strasti* 'passion.PL' (CV.1563–83, 70^{v}/14); *mîniicii(le)* 'immoral behaviour.PL' (CV.1563–83, 79^{r}/12; < *mîniac*; *apud* Costinescu, 1981, p. 190); *pîșenii(le)* 'arrogance' (CV.1563–83, 65^{v}/14; < *pîșen* 'arrogant'; *apud* Costinescu, 1981, p. 192); *scîrbi* 'sufferance' (CV.1563–83, 70^{r}/10, 75^{r}/5).

In standard modern Romanian, the pluralized forms of abstract nouns are less frequently used, as these nouns behave like *singularia tantum*, so that the situation of invariability under (9) only occurs for the singular (see the forms recommended by the DOOM^{2}: *cinstei* 'honour.GEN≡DAT', *foamei* 'hunger.GEN≡DAT', *foametei* 'hunger.GEN≡DAT', *onoarei* 'honour.GEN≡DAT', *setei* 'thirst.GEN≡DAT'). Even when they are used in the plural, pluralization is associated with different concrete meanings and even with gender changes (see *onoare*$_{\text{F}}$ vs *onor*$_{\text{N}}$ – *onoruri*$_{\text{N}}$ 'honour.SG – honour.PL').

[11] In the case of determined forms, the syncretism NOM-ACC.SG vs GEN-DAT.SG is resolved by the usage of the enclitic determiner (*cinstea* – *cinstei* 'honour.NOM≡ACC.DEF – honour.GEN≡DAT.DEF').

4. The pluralization of the collective noun zestre 'dowry'

This collective noun of Latin origin (< DEXTĔRÆ; Ciorănescu, 2003, p. 853) occurs in the law texts of the 17th century with syncretic forms for both numbers [(13a) vs (13b)]. Plural forms are the most frequent (13b–d); see the distribution of singular and plural forms in the table below. Distinguishing the singular from the plural is often done contextually, through the selection of a specialized article form (*dzeastre**le*** 'dowry.F.PL.DEF') or through adjectival agreement (***altă*** *dzeastre* 'another.F.SG dowry' vs ***aceale*** *dzeastre* 'those.F.PL dowries').

(13) a. *să nu mai ceară **altă dzeastre**$_{SG}$* (PA~1630, 570)
'not to ask another dowry'
b. *nu va lua nemică dentr-aceale **dzeastre**$_{PL}$* (Prav.1646, 113/27)
'he will take none of that dowry'
c. *să-ș ia și **dzeastrele**$_{PL}$ toate cîte va fi avut* (PA~1630, 511)
'to also take her dowry, all that she might have'
d. *să-și piardză muiarea toate **dzeastrele**$_{PL}$ ce va fi avînd* (Prav.1646, 110/3)
'for the woman to lose all the dowry that she might have'

Text	*dzeastrele* F.PL	*dzestre(a)* F.SG	*dzestre* AMBIGUOUS (SG or PL?)
PA~1630	41	1	10
Prav.1646	30	3	2

Table 1: The plural form of the collective noun *zestre* 'dowry'

More than a century later, in Prav.1780, the singular forms are predominant (the singular of a collective noun): 8 attestations of the determined feminine form *zestrea/zestria* 'the dowry'(14a), 5 occurrences of the feminine form without a determiner, with the form being disambiguated as singular through agreement (14b), 5 forms of GEN-DAT.SG *zestrii/zestriei* 'dowry.F.SG.GEN≡DAT' (14c) and only one plural form (14d). The plural and the GEN-DAT.SG forms indicate the differentiation of the PL form (*zestre* 'dowry' – *zestri* 'dowry.GEN≡DAT.SG'). For modern standard Romanian, DOOM^2 does not indicate the plural form, which means that the noun is used as a *singulare tantum*.

(14) a. *mulțumită pe **zestrea** ce va fi luat* (Prav.1780, 98/27)
'satisfied with the dowry that he may have taken'
b. *s-au mulțumit pe acea **zestre*** (Prav.1780, 94/6–7)
'they were satisfied with that dowry'
c. *cîte lucruri de ale **zestri** să vor găsi* (Prav.1780, 94/17)
'how many items that are part of the dowry will they find'
d. *cheltuielele **zestrilor*** (Prav.1780, 96/1)
'the costs of dowries'.

5. Conclusions

– The phenomenon of pluralization of mass, abstract and collective nouns is extremely frequent in old Romanian.
– The pluralization of mass and abstract nouns often triggers a change in meaning and leads, in the case of mass nouns, to their 'demassification', and, in the case of abstract nouns, to 'de-abstractization' / 'concretization'.

– Daco-Romanian has developed a specialized ending, *–uri*, for the pluralization of mass nouns and, implicitly, for the change in meaning.
– The evolution of *–uri* (from the plural of feminine nouns – the type *mătăsuri* 'silks', *verdețuri* 'herbs', and from the plural of neuter nouns – the types *metaluri* 'metals', *vinuri* 'wines') shows a special process, that consists of converting a grammatical (plural) morpheme into a lexical one.
– Simultaneously, the ending *–uri* becomes ambiguous, as it expresses, cumulatively, two values: a grammatical (plural) one and a lexical (derivational) one.

Bibliography

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, in Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, in *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
AIP.1705 = Antim Ivireanul, *Învățătură pentru taina pocăinții*, in *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 347–351.
BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.
CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.
CBuc.1749 = *Carte întru carea să scriu mîncările*, ed. I. Constantinescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.
CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.
CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
CDicț.1691–7 = Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, ed. A.-M. Gherman, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2001.
CL.1570 = Coresi, *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.
CLM.1700–50 = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.
CLRV = Mareș, Al. (coord.) (2016). *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), Editura Academiei Române, București.
Cron.1689 = *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, 2 vol, ed. G. Ștrempel, București, 1998.
CS.1609–18 = *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 1993.
CT.1560–1 = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.
CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.
DÎ = Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman-Moraru, Al. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1969: vol. XXII (1628–9); 1974: vol. XXIV (1633–4); 1985: vol. XXV (1635–6); 1998: vol. XXX (1645); 2003: vol. XXXI (1646).
DPV.1673 = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, in Dosoftei, *Opere*, 1, *Versuri*, ed. N. A. Ursu, Mitropolia Moldovei și a Sucevei, Iași, 1974.
DVS.1682–6 = Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, ed. R. Frențiu, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 2002.
Ev.1642 = *Evanghelie învățătoare*, Govora, ed. A.-M. Gherman, Editura Academiei, București, 2011.
FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, in Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București.
FN.1693–704 = *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brîncoveanu (1693–1704)*, ed. E. Vîrtosu, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1942.
Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Editura Libra, București, 2001.
NL~1750–66 = Ion Neculce, *Letopisețul*, in Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.
PA~1630 = Eustratie Logofătul, *Pravila aleasă*, ed. A.-M. Gherman, Editura Academiei Române, București (sub tipar).
PO.1582 = Arvinte, V., Caproșu, I. & Gafton, Al. (eds) (2005). *Palia de la Orăștie*, vol. 1, *Textul*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961, p. 33–106.
Prav.1780 = *Pravilniceasca condică, 1780*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1957.

B. References

Avram, M. (2003–2004). *Despre desinența **–uri** la substantivele feminine*, in "Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza»", t. XLIX–L, *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, p. 63–70.

Candrea, I.-A. (1916). *Psaltirea Scheiană*, I, *Introducerea*, Atelierele Grafice Socec, București.

Chivu, Gh. (1993). *Studiu introductiv*, in *Codex Sturdzanus*, Editura Academiei Române, București.

Ciorănescu, A. (2002). *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București.

Costinescu, M. (1981). *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic, Editura Minerva, București.

DOOM^2 = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005.

FCLRV = Popescu-Marin, M. (coord.) (2007). *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București.

Frâncu, C. (1982). *Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența **–uri** la pluralul femininelor*, in "Limba română", XXXI, 3, p. 199–212.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

GR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2013). *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford.

Maiden, M. (2014). *Le rôle de la synonimie lexicale dans formation du pluriel flexionnel en daco-roman*, in "Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. Série tome XXII. Morphologie flexionnelle et dialectologie romane: typologie(s) et modélisation(s)", Peeters Publishers, Leuven, p. 35–50.

Maiden, M. (2015). *The Plural Type **cărnuri** and the Morphological Structure of the Romanian Feminine Noun in Diachrony*, in Pană Dindelegan, G., Zafiu, R., Dragomirescu, A., Nicula, I., Nicolae, A., Esher, L. (eds), *Diachronic Variation in Romanian*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, p. 33–52.

Maiden, M. (2016a). *Ambiguity in Romanian Word-Structure. The Structure of Plurals in **–uri***, in "Revue roumaine de linguistique", LXI, 1, p. 3–12.

Maiden, M. (2016b). *Segmentarea cuvintelor în teoria morfologică și problema pluralelor românești în **–uri***, in Constantinescu, M., Dragomirescu, A., Nicolae, Al., Stoica, G., Zafiu, R. (eds), *Perspective diacronice și comparative asupra limbii române*, Actele celui de al XV-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică, Editura Universității din București, București, p. 11–7.

Nedelcu, I. (2013). *Singularia tantum and pluralia tantum*, in GR, p. 260–261.

Pană Dindelegan, G. (2009). *Trăsături flexionare ale substantivului în româna actuală*, in Pană Dindelegan, G. (coord.), *Dinamica limbii actuale*, Editura Academiei Române, București.

Pană Dindelegan, G. (2016a). *The partitive phrase*, in SOR, p. 323–332, Crossref.

Pană Dindelegan, G. (2016b). *Substantive invariabile și istoria lor*, in Sala, M., Stanciu Istrate, M. & Timotin, E. (eds), *Pagini alese. Omagiu domnului Alexandru Mareș la împlinirea vîrstei de 80 de ani*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, p. 164–178.

Pană Dindelegan, G. (2017). *Caracteristici ale sufixelor abstracte în limba română*, volum omagial Maria Cătănescu (sub tipar).

Ramat, P. & Ricca, D. (2016). *Romance: a typological approach*, in Ledgeway, A. & Maiden, M. (eds), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, Oxford University Press, Oxford, p. 50–62, Crossref.

SOR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A82ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Substantive masive și abstracte pluralizate în româna veche

Gabriela Pană Dindelegan*

Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 8 mai 2017
Acceptat 3 iunie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
română veche
masiv
abstract
pluralizare
plural lexical

Rezumat

În urma examinării unui corpus bogat de limbă română veche, autorul ajunge la concluzia că fenomenul 'pluralizării' substantivelor masive și al celor abstracte este extrem de frecvent în româna veche. Efectele semantice ale pluralizării sînt asemănătoare pentru masive și abstracte, constînd în apariția unor varietăți semantice denotative și/sau conotative. Din ansamblul desinențelor de plural, dacoromâna și-a specializat una (desinența *–uri*) pentru pluralizarea masivelor. Evoluția desinenței *–uri* evidențiază un proces special, de convertire a unui semn gramatical (de plural) într-unul lexical (așa-numitele 'plurale lexicale'). Deși 'pluralele lexicale' apar, izolat, și în alte limbi romanice, nicăieri nu au luat extinderea și regularitatea din română.

1. Introducere

Substantivele masive și abstracte au caracteristici semantice și morfosintactice comune, ceea ce explică participarea lor la fenomene comune (vezi 'pluralizarea' și efectele ei), dar și tratarea lor împreună (ca în articolul de față).

Scopul articolului de față este să examineze, pe baza unui corpus bogat de limbă română veche (1560–1780), fenomenul pluralizării substantivelor masive și abstracte, să surprindă caracteristicile lui în româna veche, precum și efectele semantice și gramaticale.

2. Substantive 'masive'

2.1. Trăsături caracteristice

Trăsătura inerentă [+masiv] influențează gramatica substantivului, în sensul că substantivele 'masive' se disting de cele prototipice atît din punct de vedere flexionar (Nedelcu, 2013, p. 260–261), cît și morfosintactic (Pană Dindelegan, 2016b, p. 324–332). O caracteristică flexionară a masivelor este apartenența la clasa non-numărabilelor, majoritatea substantivelor masive fiind defective de plural [substantive *singularia tantum* (1a–d)] și, numai cu totul izolat, și defective de singular [substantive *pluralia tantum* (2a–b)].

(1) a. *unulu amu* ***auru*** *dăruindu, și altulu* ***argintu****, e altulu* ***pâine*** (CC^2.1581, 321/1)
b. *Și v-am dat voauo* ***grîu*** *și* ***vin*** *și* ***unt*** (CLRV, 172^r)
c. *ca să nu mai aducă* ***sînge*** *de capră și de viței și* ***cenușe*** *de juncu* (Ev.1642, 317)
d. ***Miiare, lapte*** *din pămînt vor izvorî* (DPar.1683, III/134^r)

(2) a. *era tremiși în cetate să cumpere* ***bucate*** (CC^2.1581, 151)
b. *Și le-au trimis de sațîu* ***merinde*** (DPV.1673, 541)

*Adresă de corespondență: *g_dindele@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

O altă trăsătură a masivelor, caracterizînd româna în ansamblul Romaniei, privește posibilitatea de a apărea în poziții argumentale fără articol sau, altfel spus, în construcții cu grupuri nominale „nude" [vezi (3a)]. Ca și spaniola, portugheza și sudul Italo-Romaniei (vezi Ramat & Ricca, 2016, p. 52–53), româna nu a dezvoltat un articol partitiv. Spre deosebire de româna modernă, în româna veche, alături de construcțiile fără articol (3a), sînt înregistrate și construcții cu *de* partitiv în poziții argumentale [(3b–c); Pană Dindelegan, 2016a, p. 330–331], dispărute ulterior din uzul lingvistic standard.

(3) a. *Cerșu elu să bea* ***apă*** (CC[2].1581, 158)
b. *Să bea* ***de apa*** *ce-i voi da eu* (CazV.1643, 158[v])
c. *Că unii aleg* ***de bucate****: un fealiu de bucate mănîncă* (CC[1].1567, 194[r])

2.2. Pluralizarea masivelor

În mod curent, pluralizarea masivelor antrenează modificări de sens, ducînd, implicit, și la 'demasificare' (4a). Uneori, pluralizarea poate interveni în cadrul unei variații de gen [*marmurile*$_{\text{F//N.PL}}$ vs *marmurii*$_{\text{M.PL}}$ (4b–c)], efectul semantico-gramatical fiind același: schimbarea de sens și, implicit, 'demasificarea'.

(4) a. *să-șu ia pre cale numai un toiagu, nece bucate, nece pîine, nece pre brăne* ***arămi***[1] (CT.1560–1, 79[v])
b. *daca s-au luat* ***marmurile*** *de pre gropniță au luminatu soarele ș-acolo* (Cron.1689, 98)
c. *stîlpii și* ***marmurii*** (DVS.1682–6, 96[r])

Din ansamblul desinențelor de plural, una se specializează pentru procesul de 'pluralizare' a masivelor, atașîndu-se atît la femininele masive, cît și la neutrele masive. Este vorba de finala *–uri*, care, atașată substantivului masiv, asigură pluralizarea și, implicit, schimbarea sensului[2]. Sub aspect funcțional, în asemenea utilizări, desinența *–uri* se apropie de un sufix lexical, asigurînd schimbarea nu numai a trăsăturilor flexionare, ci și a sensului cuvîntului. Fenomenul este în exclusivitate nord-dunărean[3] și datează de la începutul secolului al XVII-lea, prima atestare fiind de la 1620 [Frâncu, 1982; (5a)]; ulterior, exemplele se înmulțesc și se diversifică (5b–j). Se disting următoarele situații de 'pluralizare':

(i) *–uri* se atașează unor radicale masive din clasa femininelor[4], avînd drept efect fie apariția unui sens denotativ nou, cel de „sorturi, varietăți dintr-o anumită materie" (5a–j), fie a unei valori conotative de tip depreciativ (6). Dar în timp ce prima categorie este veche în limbă (începutul secolului al XVII-lea), cea de a doua aparține românei moderne[5].

(5) a. *Și* ***carne***$_1$ *o dede tătarilor de o m<î>ncară, și ziseră că <este> mai dulce de toate* ***cărnurile***$_2$ *pre lume*[6] (A.1620, 24[v])
b. *Toate* ***cărnurile*** *sărate, cum spete, limbi, cîrnați, păstrămi* (CBuc.1749, 52[v])
c. *învățătură de a face* ***dulcețuri*** (CBuc.1749, 59[r])
d. *cînd va fi aproape de fiert, pune-i o mînă de* ***erburi*** *tocate* (CBuc.1749, 6[r])
e. *călțun cu sîrmă și cu alte* ***mătăsuri*** (CDicț.1691–7, 136)
f. *învățătură de a face multe feliuri de* ***sălături*** (CBuc.1749, 49[v])
g. *căci* ***șingiuri*** *multe ai vărsat preste pămînt înaintea Mea* (BB.1688, 302/XXII)

[1] Să se facă diferența între forma de plural a substantivului masiv și forma etimologică de singular *arame* (*darul carele de la ei veți lua: aur, argint,* ***arame***, PO.1582, 190; *poarta cea de* ***arame***, Ev.1642, 209).

[2] În Maiden (2014, p. 41), se vorbește de funcția nouă a lui *–uri*, mai degrabă „derivațională" decît gramaticală.

[3] Maiden (2015, p. 46) observă că, spre deosebire de dacoromână, în dialectele sud-dunărene (meglenoromână și aromână), nu există nici o corelație între extinderea lui *–uri* la pluralul femininelor și semantica masivă, *–uri* apărînd și pentru substantive non-masive.

[4] Vezi lista completă a femininelor cu *–uri* la Maiden (2015, p. 44–45).

[5] Pentru româna modernă, vezi descriere detaliată la Avram (2003–2004).

[6] În același exemplu, apar cele două forme diferite, corespunzătoare la sensuri diferite și, implicit, la unități lexicale diferite.

h. *țîitoare de* ***unsoruri*** (CDicț.1691–7, 321)
i. *Și să mănînce cu adzîmă nedospită și cu* ***verdețuri*** *amară* (Cron.1689, 47)
j. *baie de zoaie, scăldătoare de* ***zoiuri*** (CDicț.1691–7, 493)

(6) *delicatețuri* (← *delicatețe*), *gentilețuri* (← *gentileț*e), *politețuri* (← *politețe*), *străinătățuri* (← *străinătate*), *tandrețuri* (← *tandrețe*)

(ii) *–uri* se atașează unor radicale masive din clasa *neutrelor*, avînd drept efect apariția unui sens denotativ diferit: (i) „obiecte făcute din materialul avut în vedere" (7a–c); (ii) „sorturi" (7d).

(7) a. *Au nu cu* ***arginture*** [„bani din argint"] *te-ai tocmitu cu mine?* (CT.1560–1, 42^{v})
b. *Cînd vei vrea să speli* ***arginturile*** [„obiecte din argint"] (CBuc.1749, 62^{r})
c. *Untul de ceară (...) păstrează foarte bine* ***metalurile*** [„obiecte din metal"] *de rugină* (CBuc.1749, 63^{v})
d. *să să bea ca și alte* ***vinuri*** [„sorturi de vin"] *noao* (CBuc.1749, 53^{v})

Fenomene similare de 'plural lexical' au fost semnalate și în alte varietăți romanice (asturiană, leoneză, napoletană), fiind interpretate identic sau diferit (vezi Ramat & Ricca, 2016, p. 61). Trebuie însă făcută remarca că nicăieri ca în româna nord-dunăreană fenomenul nu a luat o așa de mare extindere și regularitate.

În concluzie, pentru română, în cazul femininelor, *–uri* funcționează predilect cu rol lexical, fiind legat de radicale 'masive'[7], în timp ce, pentru substantive din clasa neutrelor, finalul *–uri* (sau secvența de flective *–ur* + *–i*[8]) funcționează predilect gramatical, marcînd pluralul (tipul *joc – jocuri*, *loc – locuri*, *lucru – lucruri*, *tablou – tablouri*) și numai, izolat, în raport cu radicale masive (*arginturi*, *metaluri*, *vinuri*), funcționează și lexical.

3. Substantive abstracte

3.1. Trăsături caracteristice

Ca și cele masive, substantivele abstracte se disting, flexionar, prin apartenența la clasa non-numărabilelor, iar, morfosintactic, prin utilizarea de preferință în structuri argumentale fără articol (articol 'zero'). Ambele caracteristici sînt prezente încă din româna veche.

3.2. Substantive abstracte pluralizate (tipul „cinste", „miloste")

S-a semnalat deja bogăția de formații abstracte a limbii române în general și a românei vechi în special (FCLRV; Pană Dindelegan, 2017), rezultată, printre altele, și din inventarul bogat de sufixe abstracte, din productivitatea mare a multora dintre ele, din situațiile de sinonimie și de concurență.

În acest cadru, remarcăm caracteristica limbii române vechi de 'pluralizare' frecventă a abstractelor: în locul unor utilizări *singularia tantum*, caracteristice românei actuale, substantivele abstracte apar frecvent

[7] Fără să aibă aceeași extindere, o utilizare asemănătoare apare în cazul formelor feminine de plural în „-(a)le": tipul *cosmeticale*, *istericale*, *mitologicale*, *politicale*, *zaharicale* (Pană Dindelegan, 2009, p. 19), unde finalul *–(a)le*, pe lîngă asocierea cu valoarea „feminin plural", este purtător și de valoare lexicală suplimentară, atribuind formației conotații depreciative, ironice. Procesul este asemănător, constînd în convertirea unui semn de plural într-unul lexical.

[8] Tipul de analiză „timp-ur-i" este prezentat în Maiden (2016a,b) și permite detașarea a două morfeme distincte de plural: *–ur–* și *–i*, ambele exprimînd „femininul". Soluția lui Maiden (2016a,b) ține seama de realitatea istorică, potrivit căreia, în secolul al XVI-lea, în complexul-flectiv „-ure", desinența de plural *–i* înlocuiește desinența mai veche *–e* (*–ure* > *–uri*: *timpure* > *timpuri*). Modificarea *–e* > *–i* urmează același curs de modificări întîlnit și la alte feminine (plurale precum *bălți*, *boli*, *gropi*, *răni*, *roți*, *tălpi* s-au impus în locul mai vechilor *balte*, *boale*, *groape*, *rane*, *roate*, *talpe* și numeroase alte forme non-standard de tipul *băniți*, *catarămi*, *crătiți*, *făbrici*, *hăini*, *înghețăți* circulă paralel cu formele mai vechi standard în *–e*). Marcarea dublă a pluralului, prin mărci flexionare coocurente, vine în sprijinul ideii că pluralul românesc este „supramarcat" sau că este caracterizat prin ceea ce se numește „extended exponence"; asta înseamnă că marcarea pluralului nu se limitează la desinență, ci întrepătrunde și radicalul, făcînd ca segmentarea să fie, de aceea, foarte dificilă.

cu formă de plural[9] (vezi și Frâncu, 2009, p. 28). Pentru formațiile cu corespondent slav, s-a propus ca explicație și „modelarea după forma de plural a cuvintelor slave corespunzătoare” (Candrea, 1916, p. CLXXXII).

Nu o dată, abstractele pluralizate apar în cascadă; vezi (8), Chivu (1993, p. 176).

(8) a. *Carile sînt năravurile trupulu<i> ceal<ea> realele?* ***Măriile, trufele, mîniile, uciderile, curviile*** *(...),* ***saltăturile*** *(...),* ***urgiile, clevetele*** (CS.1609–18, 114^{v})
b. *Nu spunem strîmbătățile (...),* ***clevetirile, voile*** *veghiiate* [„pârtiniri”], ***fățăriile, mozaviriile*** [„calomnii”], ***vînzările*** *și* ***pîrăle*** *ce facem unul altuia* (AD.1722–5, 85^{v})

Forma de plural este fie identică cu cea de singular, deci o situație de invariabilitate (SG≡PL *blîndeațe*, SG≡PL *cinste*, SG≡PL *datoare* „datorie”, SG≡PL *dragoste*, SG≡PL *pace* (9a–g), fie diferită de a singularului, după tiparul substantivelor feminine cu singularul în *–e* [*cinste – cinsti*, *foamete – foameți*, *miloste – milosti*, *năpaste – năpăști*//*năpasti*, *pace – paci*, *rușine – rușini* (10a–o)] sau al celor feminine cu singularul în *–ă* și pluralul în *–e* [*măreață* „măreție” – *măre(a)țe*, *sfadă – sfade*, *slavă – slave* (11a–c)] sau în *–i* [*pîră – pîri*, *pizmă – pizmi*, *gîlceavă – gîlcevi*, *vrajbă – vrăjbi* (11d–h)]. Unele abstracte pluralizate au formă oscilantă, apărînd, în contextele de plural, fie ca invariabile, fie cu formă diferită de SG (PL *cinste // cinsti*, PL *dragoste // dragosti*, PL *pace // paci*, PL *pizme // pizmi*).

(9) a. *Ascultați, oameni iubitori la oameni, adîncul și* ***blîndeațele***[10] *ce feace Dumnedzău* (CLRV.1621–33, 195/170^{r})
b. *ca să te ajute cu bani și cu alte multe* ***cinste*** (DÎ.1600, XXXII)
c. *Unde-s* ***cinstele*** *ceale de frunte?* (Mărg.1691, 145^{r})
d. *vor înpărți* ***cinstele*** (FN.1693–704, 167)
e. *pentru* ***dragostele*** *muierești* (Cron.1689, 27)
f. *Doamne, miluiaște noi cu* ***pacele*** *tale* (CL.1570, 8^{r})
g. *nu iaste mai bună decîtu* ***pacele*** *și* ***dragostele*** (CC^{2}.1581, 129/33)

(10) a. *cu multe* ***cinsti*** *cinstiră* (CV.1563–83, 49^{v})
b. *și-i făcea trei* ***cinsti*** *și trei* ***rușini*** (FD.1592–604, 599^{r})
c. *la alte* ***cinsti*** (PA~1630, CAP.250)
d. *mai sus (...) decît toate* ***cinstile*** (DPar.1683, III/98^{r})
e. *Laudele părinților și* ***cinstile*** (Mărg.1691, 4^{v})
f. *fără alte* ***cinsti*** (FN.1693–704, 203)
g. *îi sînt acestea* ***necinsti*** (FN.1693–704, 376)
h. *vor fi* ***foameți*** *și griji* (CT.1560–1, 99^{r})
i. *Lăsa-voiu pre voi omet și geru greu și* ***foameți*** *și pară* (CLRV.1621–33, 195/171^{v})
j. *plinră de* ***milosti*** (CV.1563–83, 63^{v})
k. *și mai mare* ***năpăști*** *ne face* (DÎ.1599, XVIII)
l. *cîndu întru* ***năpasti*** *(...) cădeți* (CV.1563–83, 55^{r})
m. *să lăsați (...)* ***paci*** *și tocmeale bune* (DÎ, CIII)
n. ***Pacile*** *lumiei tale dăruiaște besearecilor tale* (CL.1570, 42^{v})
o. *s-au prinsu la niscare* ***rușini*** (Mărg.1691, 1^{v})

(11) a. *Cine iubește* ***măreațele*** *easte rob jucătorilor* (FD.1592–604, 576^{r})
b. *Și începu fratele a face* ***sfade*** *cu starețul, dosădindu-l și zîcînd* (DVS.1682–6, 56^{v})
c. *le făgăduesc mari* ***slave*** *și cinsti* (FN.1693–704, 52)
d. *să lepădăm de la noi toate răutățile, toate* ***pizmile*** (CLRV.1621–33, 193/191^{r})
e. *avînd Vladul pîrcălabul* ***pîri*** *și* ***gîlcevi*** *cu Stoica logofătul* (DRH,B.1645, XXX)

[9] De remarcat că toate substantivele abstracte de sub (9)–(11) nu mai apar, în româna actuală standard, cu formă de plural.
[10] Intră aici și celelalte formații cu sufixul abstract *–e(a)țe*: SG≡PL *bătrîneațe*, *tinereațe*.

f. *la* ***clevete****, la* ***zavistii****, la* ***vrăjbi*** *și* ***goniri*** (AIP.1705, 4[r])
g. *de faptele sale* ***cu amestecaturile*** *ce avuse cu Racoții?* (CLM.1700–50, 295[v])
h. *Că pe acea vreme ave* ***gîlcevi*** *cu șfedzii* (NL~1750–66, 44)

Pluralele, atunci cînd apar, se dezambiguizează fie prin selecția unei anumite forme de articol (*blîndeațele*, *cinstele*, *dragostele*, *pacile*), fie prin acordul cu un adjectiv propriu-zis, un cuantificator, un demonstrativ sau un posesiv, cărora le impune forma de feminin plural (*multe cinste*, *toate cinstile*, *dragostile muierești*, *pacile tale*).

În ce privește forma de GEN-DAT.SG a substantivelor abstracte feminine, aceasta, încă din limba veche, prezintă sincretismul specific femininului românesc substantival și adjectival, și anume GEN-DAT.SG≡NOM-ACC-GEN-DAT.PL. Cum pluralul acestor substantive, atunci cînd se folosește, este oscilant, și forma de GEN-DAT.SG reflectă aceeași variație de la plural, genitiv-dativul apărînd fie ca invariabil[11] [(12a–b): *cinste****(i)***], fie cu formă variabilă, sincretică cu pluralul [(12c–d): *cinst****i****(i)*; (12e): *foameț****i****(ei)*].

(12) a. *unii dulcești și unii* ***cinste*** (CC[2].1581, 319/17)
b. *mărirea aceștii* ***cinste*** (Mărg.1691, 64[r])
c. *te aleasă Dumnedzău și te spodobi aceștiia* ***cinsti*** (FN.1693–704, 371)
d. *te-au spodobit* (=a considera demn) ***cinstii*** *aceștiia a firea împărat* (FN.1693–704, 376)
e. *anii* ***foametiei*** (PO.1582, 112)

Frâncu (2009, p. 28) observă că, deși prezente în tot felul de texte, formele abstracte pluralizate au frecvență mai mare în „variantele nordice". Numai în CV.1563–83, de exemplu, apar următoarele abstracte pluralizate, multe dintre formele în discuție dispărînd ulterior din limbă; vezi exemple precum: PL *lăsăciuri* 'iertare' (CV.1563–83, 39[v]/6); PL *urăciuri(le)* 'binecuvîntare' (CV.1563–83, 62[v]/14); PL *clevete(le)* 'acuzare, defăimare' (CV.1563–83, 37[r]/6, 72[v]/11); PL *milosti* 'milă' (CV.1563–83, 63[v]/7); PL *sfade(le)* 'ceartă' (CV.1563–83, 63[v]/14); PL *strasti* 'patimă' (CV.1563–83, 70[v]/14); *mîniicii(le)* 'dezmăț' (CV.1563–83, 79[r]/12; < *mîniac*; *apud* Costinescu, 1981, p. 190); *pîșenii(le)* 'trufie' (CV.1563–83, 65[v]/14; < *pîșen* 'trufaș'; *apud* Costinescu, 1981, p. 192); *scîrbi* 'suferință' (CV.1563–83, 70[r]/10, 75[r]/5).

În româna modernă standard, formele pluralizate ale substantivelor abstracte sînt mult mai puțin folosite, substantivele comportîndu-se ca *singularia tantum*, astfel că situația de invariabilitate de sub (9) nu apare decît pentru singular (vezi formele recomandate de DOOM[2]: *cinstei*, *foamei*, *foametei*, *onoarei*, *setei*). Și dacă se folosesc la plural, pluralizarea se asociază cu diverse sensuri concrete și chiar cu modificări de gen (vezi $onoare_{F}$ vs $onor_{N}$ – $onoruri_{N}$).

4. Pluralizarea tipului colectiv „zestre"

Substantiv colectiv, de origine latinească (< DEXTĔRÆ; Ciorănescu, 2003, p. 853), apare în pravilele secolului al XVII-lea cu forme sincretice pentru ambele numere [(13a) vs (13b)], predominante fiind aparițiile de plural (13b–d); vezi distribuția pe forme de număr în tabelul următor. Recunoașterea singularului sau a pluralului se face adesea contextual, prin selecția unei forme specializate de articol (*dzeastre****le***) sau prin acordul cu adjective de diverse tipuri (***altă*** *dzeastre* vs ***aceale*** *dzeastre*).

(13) a. *să nu mai ceară* ***altă dzeastre***$_{SG}$ (PA~1630, 570)
b. *nu va lua nemică dentr-aceale* ***dzeastre***$_{PL}$ (Prav.1646, 113/27)
c. *să-ș ia și* ***dzeastrele***$_{PL}$ *toate cîte va fi avut* (PA~1630, 511)
d. *să-și piardză muiarea toate* ***dzeastrele***$_{PL}$ *ce va fi avînd* (Prav.1646, 110/3)

[11] În cazul formelor articulate, sincretismul NOM-ACC.SG vs. GEN-DAT.SG se rezolvă prin articolul enclitic (*cinstea* – *cinste****i***).

Text	*dzeastrele* F.PL	*dzestre(a)* F.SG	*dzestre* AMBIGUU (SG sau PL?)
PA~1630	41	1	10
Prav.1646	30	3	2

Tabela 1: Formele de plural ale substantivului *zestre*

După mai mult de un secol, în Prav.1780, predominante sînt formele de singular (singularul unui colectiv): 8 atestări ale formei articulate de feminin *zestrea/zestria* (14a), 5 ale formei de feminin fără articol, dezambiguizarea ca singular realizîndu-se prin acord (14b), 5 forme de GEN-DAT.SG *zestrii/zestriei* (14c) și numai o singură formă de plural (14d). Forma de plural și formele de GEN-DAT.SG indică diferențierea formei de PL (*zestre* – *zestri*). Pentru româna actuală standard, DOOM[2] nu indică și pluralul, ceea ce înseamnă utilizarea ca *singulare tantum*.

(14) a. *mulțumită pe* ***zestrea*** *ce va fi luat* (Prav.1780, 98/27)
b. *s-au mulțumit pe acea* ***zestre*** (Prav.1780, 94/6–7)
c. *cîte lucruri de ale* ***zestri*** *să vor găsi* (Prav.1780, 94/17)
d. *cheltuielele* ***zestrilor*** (Prav.1780, 96/1).

5. Concluzii

- Fenomenul pluralizării substantivelor masive, abstracte și colective este extrem de frecvent în româna veche.
- Pluralizarea masivelor și a abstractelor antrenează, adesea, modificarea sensului, determinînd, în cazul masivelor, „demasificarea", iar, în cazul abstractelor, „dezabstractizarea" / „concretizarea".
- Dacoromâna și-a specializat o desinență (*–uri*) pentru pluralizarea masivelor și, implicit, pentru modificarea sensului.
- Evoluția lui *–uri* (atît din pluralul femininelor – tipul *mătăsuri*, *verdețuri*, cît și din pluralul neutrelor – tipul *metaluri*, *vinuri*) evidențiază un proces de tip special, constînd în convertirea unui semn gramatical (de plural) într-unul lexical.
- Simultan, are loc și ambiguizarea mărcii *–uri*, care ajunge să exprime, cumulativ, două valori: una gramaticală (de plural) și una lexicală (derivativă).

Bibliografie

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
AIP.1705 = Antim Ivireanul, *Învățătură pentru taina pocăinții*, în *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 347–351.
BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.
CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.
CBuc.1749 = *Carte întru carea să scriu mîncările*, ed. I. Constantinescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.
CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.
CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
CDicț.1691–7 = Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, ed. A.-M. Gherman, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2001.
CL.1570 = Coresi, *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.
CLM.1700–50 = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

CLRV = Mareș, Al. (coord.) (2016). *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), Editura Academiei Române, București.
Cron.1689 = *Cronograf tradus din grecește de Pătrașco Danovici*, 2 vol, ed. G. Ștrempel, București, 1998.
CS.1609–18 = *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 1993.
CT.1560–1 = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.
CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.
DÎ = Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman-Moraru, Al. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1969: vol. XXII (1628–9); 1974: vol. XXIV (1633–4); 1985: vol. XXV (1635–6); 1998: vol. XXX (1645); 2003: vol. XXXI (1646).
DPV.1673 = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, în Dosoftei, *Opere*, 1, *Versuri*, ed. N. A. Ursu, Mitropolia Moldovei și a Sucevei, Iași, 1974.
DVS.1682–6 = Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, ed. R. Frențiu, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 2002.
Ev.1642 = *Evanghelie învățătoare*, Govora, ed. A.-M. Gherman, Editura Academiei, București, 2011.
FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București.
FN.1693–704 = *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brîncoveanu (1693–1704)*, ed. E. Vîrtosu, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1942.
Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Editura Libra, București, 2001.
NL~1750–66 = Ion Neculce, *Letopisețul*, în Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.
PA~1630 = Eustratie Logofătul, *Pravila aleasă*, ed. A.-M. Gherman, Editura Academiei Române, București (sub tipar).
PO.1582 = Arvinte, V., Caproșu, I. & Gafton, Al. (eds) (2005). *Palia de la Orăștie*, vol. 1, *Textul*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961, p. 33–106.
Prav.1780 = *Pravilniceasca condică, 1780*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1957.

B. Referințe

Avram, M. (2003–2004). *Despre desinența **–uri** la substantivele feminine*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza»", t. XLIX–L, *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, p. 63–70.
Candrea, I.-A. (1916). *Psaltirea Scheiană*, I, *Introducerea*, Atelierele Grafice Socec, București.
Chivu, Gh. (1993). *Studiu introductiv* la *Codex Sturdzanus*, Editura Academiei Române, București.
Ciorănescu, A. (2002). *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Saeculum I.O., București.
Costinescu, M. (1981). *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic, Editura Minerva, București.
DOOM^2 = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2005.
FCLRV = Popescu-Marin, M. (coord.) (2007). *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București.
Frâncu, C. (1982). *Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența **–uri** la pluralul femininelor*, în „Limba română", XXXI, 3, p. 199–212.
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
GR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2013). *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford.
Maiden, M. (2014). *Le rôle de la synonimie lexicale dans formation du pluriel flexionnel en daco-roman*, în „Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. Série tome XXII. Morphologie flexionnelle et dialectologie romane: typologie(s) et modélisation(s)", Peeters Publishers, Leuven, p. 35–50.
Maiden, M. (2015). *The Plural Type **cărnuri** and the Morphological Structure of the Romanian Feminine Noun in Diachrony*, în Pană Dindelegan, G., Zafiu, R., Dragomirescu, A., Nicula, I., Nicolae, A., Esher, L. (eds), *Diachronic Variation in Romanian*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, p. 33–52.
Maiden, M. (2016a). *Ambiguity in Romanian Word-Structure. The Structure of Plurals in **–uri***, în „Revue roumaine de linguistique", LXI, 1, p. 3–12.
Maiden, M. (2016b). *Segmentarea cuvintelor în teoria morfologică și problema pluralelor românești în **–uri***, în Constantinescu, M., Dragomirescu, A., Nicolae, Al., Stoica, G., Zafiu, R. (eds), *Perspective diacronice și comparative asupra limbii române*, Actele celui de al XV-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică, Editura Universității din București, București, p. 11–7.
Nedelcu, I. (2013). *Singularia tantum and pluralia tantum*, în GR, p. 260–261.
Pană Dindelegan, G. (2009). *Trăsături flexionare ale substantivului în româna actuală*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Dinamica limbii actuale*, Editura Academiei Române, București.

Pană Dindelegan, G. (2016a). *The partitive phrase*, în SOR, p. 323–332, Crossref.
Pană Dindelegan, G. (2016b). *Substantive invariabile și istoria lor*, în Sala, M., Stanciu Istrate, M. & Timotin, E. (eds), *Pagini alese. Omagiu domnului Alexandru Mareș la împlinirea vîrstei de 80 de ani*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, p. 164–178.
Pană Dindelegan, G. (2017). *Caracteristici ale sufixelor abstracte în limba română*, volum omagial Maria Cătănescu (sub tipar).
Ramat, P. & Ricca, D. (2016). *Romance: a typological approach*, în Ledgeway, A. & Maiden, M. (eds), *The Oxford Guide to the Romance Languages*, Oxford University Press, Oxford, p. 50–62, Crossref.
SOR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A83en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Features of noun quantifiers in old Romanian

Camelia Stan*

Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 18, 2017
Accepted June 4, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
historical grammar
biblical text
old documents

Abstract

This study is part of a collective research on the historical morphology of Romanian, conducted at the Institute of Linguistics of the Romanian Academy in Bucharest. This analysis approaches in detail a specific issue in the diachrony of noun quantifiers, more precisely, the tendency towards internal fusion which compound ordinal numerals showed in old Romanian (the 16th to 18th centuries). The tendency towards formal unity determined certain changes in the morphology and syntax of numerals. Thus, the aim of this analysis is to highlight and explain the morphosyntactic manifestations of this process. Therefore, the forms of the numeral are discussed in relation to the syntactic structure of the quantified nominal phrase. The framework adopted here is the theory of grammaticalization, and contemporary diachronic syntax. The analysis of the old structures containing ordinal numerals allows us to formulate observations related to: the inflectional features of the ordinal numerals and their combination with articles, the grammaticalization degree of the formative *al*, the origin of the enclitic formatives *–l(u)/–le/–lea, –a*, and the ordering of these formatives.

1. Introduction

The structure of the quantified nominal phrases showed a high degree of formal variation in the old stage of Romanian, in the 16th, 17th and 18th centuries, up until around 1780, according to the largely accepted periodization in the Romanian literature (for the periodization proposed by Ion Gheție, see ILRL, p. 52–53; ELR, s.v. *veche, limbă* ~). The texts from that period attest nominal (especially substantival) constructions with different types of elements having a quantificational meaning and function: numerals, the pronominal quantifier *toți* 'all' (universal quantifier), pronominal quantifiers with a universal distributive quantificational value (*fiecare* 'each, every', *fiece* 'each, every', etc.), indefinite quantifiers (*atîția* 'so many', *cîțiva* 'a few', *mulți* 'many', *puțini* 'few', *unii* 'some', etc.), negative quantifiers (*nici un* 'no'), nouns (such as *mulțime* 'lot', *seamă* 'lot' – *o seamă de...* 'a lot of'), etc.

Researchers have always paid attention to the morphological and/or syntactic features of the numerals and pronominal quantifiers in old Romanian, these features being discussed in the treaties devoted to the history of Romanian and in special studies, with different theoretical frameworks (see, among many others, Densusianu, 1938, p. 177–196, 392–393; Diaconescu, 1970, p. 252–253; Onu, în Rosetti *et al.*, 1971, p. 121, 140, 272, 236, 282, 328; Gheție & Mareș, 1974, p. 238–240; Rosetti, 1986, p. 498, 500–501; Frâncu, in ILRL, p. 129–131, 331–333; Frâncu, 2009, p. 67–83, 167, 285–295, 347; Ivănescu, 2000, p. 228–229; Todi, 2001, p. 55–57, 253–254; Guruianu, 2005, p. 71–74; Popa, 2007, p. 60–66; Vasiliu, 2007, p. 75–77, 79; Philippide, 2011, p. 452–460; Vieru, 2014, p. 69–75, 84–89; Minuț, 2017, p. 4). These issues are also tackled in linguistic studies which accompany philological editions of certain old texts (see, among others, Drăganu, 1914, p. 128; Mareș, 1969, p. 81–82; Rizescu, 1971, p. 78–81; Costinescu, 1981, p. 139, 142–143; Buză & Zgraon, 1982, p. 512–513; Chivu, 1982, p. 190; Chivu, 1993, p. 182–184; Chivu, 2008, p. 54–55; Georgescu, 1982, p. 401; Gheție, 1982, p. 310–311; Gheție &

*Email address: *camelia.stan@litere.unibuc.ro*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

Teodorescu, 1977, p. 104; Gheție & Teodorescu, 2005, p. 44; Roman Moraru, 1982, p. 77–78; Tarantino, 1996, p. 172; Dragomir, 2006, p. 66–68; Pantaleoni, 2008, p. 75, 77–78; Dima, 2010, p. XXVII; Mazilu, 2012, p. 105–108; Crețu, 2013, p. 223-225; Chiosea, 2016, p. 100–105, 128; Minuț, 2016, p. CLIX–CLXII). More recently, the features of the quantifiers of nouns were analysed from the perspective of the modern diachronic syntax (for example, by Stan, 2013, 2016; Pană Dindelegan, 2016).

In this paper, we will not review the observations made in the literature cited above and we will not discuss in its entirety the behaviour of quantifiers in old Romanian. These data and linguistic phenomena are well known.

What we aim to analyse in this paper is the way in which the old texts reflect the language dynamics across the period under study, the insights offered by the old texts with respect to the existence of certain tendencies in that period, and the data relevant from a diachronic perspective.

Of the aspects of the dynamics of the old language, here we will refer only to the tendency of compound ordinal numerals towards internal fusion. This tendency, which characterized the morphological make-up process, manifested itself not only morphologically, but also syntactically.

We will adopt the hypothesis that ordinal numerals are quantifiers (in the nominal phrase), given that, by expressing order in counting, they entail the existence of a plurality: the nominal phrase including a noun and an ordinal numeral is associated with the presupposition of the existence of a class (of individuals) to which the referent of the noun belongs (*al doilea copil* 'the second child [among two or more children]'; presupposition: 'there are at least two children').

In order to reach the aim of our research, we have compared two types of old texts: biblical texts and original documents (administrative, juridical, private, etc.). The old biblical text is above all conservative, rigidly canonical (not only dogmatically, but also from a linguistic perspective). By contrast, old original documents, although written following certain patterns, represent the closest linguistic variant to the current usage of the 16th–18th c. language (inaccessible directly to linguists, given the absence of spontaneous old language attestations).

The main biblical translations used as a source for our analysis are: *Vechiul Testament – Septuaginta*, the version of Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45, BAR Cluj), recently published as a philological edition, in 2016 (MVTS.1683–1686); for comparison, *Biblia* de la București (BB.1688, MLD.1688), a translation having the same Greek source as Nicolae Milescu's translation (Munteanu, 2016, p. LXII); *Palia* de la Orăștie (PO.1582) and, for comparison, the 17th century copies of certain books from the *Old Testament*, translated in the 16th century for *Palia* de la Orăștie, not printed at that time but published as a modern philological edition in 2009 (DVT.1679–1699); *Cartea înțelepciunii lui Iisus, feciorul lui Sirah* [Cîmpulung Muscel, c. 1665–1672], a text edited in 2005 (CÎIFS.1655–1672).

The original documents used as a source for the 16th century are the ones included in the DÎ corpus. For the 17th and 18th centuries, we have used recently published documents, less explored, or even not examined at all from a linguistic perspective: CATASTIFE.1744–1745, CATASTIH.1732, CONDICĂ.1748–1751, DOC.ATHOS, DOC.DRAGOMIRNA, DOC.ȚR (vol. I–II).

2. The forms and usage of compound ordinal numerals

In old Romanian, the form and syntactic properties of the compound ordinal numerals were not fixed. From a diachronic perspective, the following aspects are relevant: the variation of the formatives *–l/–le/–lea*; the absence of the formatives *–l/–le/–lea, –a*; the ordering of these formatives; genitive-dative marking; the tendency towards the loss of the inflection; and the *cel* and the *de* constructions.

2.1. Variation and absence of the formatives ***–l/–le/–lea, –a***

2.1.1. Densusianu (1938, p. 179) showed that, as far as the compound ordinal numerals containing *al* are concerned, the masculine form ending in *–le*, such as *al doi**le*** 'the second' (*Psaltirea Hurmuzaki*), was more frequent in the 16th century than the form ending in *–lea*, containing the final segment *–a* after

–le–: *al doi**lea*** (Coresi's *Cazania I*). Densusianu also found masculine forms ending in *–l* in texts from the same period: *al optu**l*** 'the eighth' (for example, in *Codicele Voroneţean*), *al patru**l*** 'the fourth' (in Coresi's *Tetraevanghel*, etc.).

The competition between the forms with and without the final deictic particle *–a* is also discussed in the linguistic studies accompanying philological editions of texts (see, among many others, Mareș, 1969, p. 82; Chivu, 1993, p. 184; recently, Minuț, 2016, p. CLXI).

In a previous paper (Stan, 2016, p. 349), we have presented the results of an analysis regarding the number of occurrences of the old forms ending in *–le* and the new ones ending in *–lea*. This analysis revealed the presence of both types of forms in 16th c. translations and original documents (the documents included in the corpus DÎ). The old forms are more frequent in translations, whereas the new ones prevail in the original documents. The old forms in *–l al optu**l*** 'the eighth' and *al patru**l*** 'the fourth' were attested in religious texts from the 16th century and from the first half of the 17th century; the form *al patru**l*** is also attested in the corpus DÎ.

2.1.2. An interesting fact consists in the absence of the enclitic formatives of the ordinal numerals compound with *al* written as numbers: for the masculine, the formative *–le/–lea* is absent in (1a), whereas for the feminine the formative *–a* is not present in (1b,c). In the context of the demonstrative *cel*, the numerals have enclitic formatives: the formative *–a* for the feminine, written with letters (1d); the formative *–l* for the masculine, written with numbers (1e).

(1) a. *al* *2* tîlcu
AL.M.SG 2 interpretation
'the 2nd interpretation'
(DVT.1679–1699, *tîlc* 'interpretation' at *Daniil*, 2, f. 288r);

b. *a* *5* manorchie [...] *a* *4* mai bună putere
AL.F.SG 5 monarchy AL.F.SG 4 more good power
'the 5th monarchy [...] the 4th better power'
(DVT.1679–1699, *tîlc* 'interpretation' at *Daniil*, 2, f. 288v);

c. *a* *4* jivină
AL.F.SG 4 beast
'the 4th beast'
(DVT.1679–1699, *Daniil*, 7, 7, f. 299v);

d. *cea* *a* *patra* jivină
CEL.F.SG AL.F.SG four.A beast
'the fourth beast'
(DVT.1679–1699, *Daniil*, 7, 23, f. 300v);

e. *cel* *al* *4-l*
CEL.M.SG AL.M.SG 4=DEF.M.SG
'the 4th'
(DVT.1679–1699, *Daniil*, 3, 92, 25, f. 292v).

The presence of the enclitic formative *–l* of ordinal numerals in the constructions with the [+ definite, + deictic] determiner *cel* becomes significant if we accept that *–l*, in the structure of old ordinal numerals, is etymologically related to the definite article *–l* (for the etymological relation between the enclitic formative *–lu, –le* in the structure of the masculine ordinal numeral and the definite article, see ILR (II, p. 237–238); Rosetti (1986, p. 373). With the feminine forms,*a patr**a*** 'the fourth' (1d), the deictic enclitic element *–a* corresponds not only to the formative *–l* or *–le*, but also to the deictic particle *–a* in the masculine forms. The co-occurrence of *cel* and the enclitic formative *–l* in (1e) can be thus explained through their common features. We cannot ascertain whether for the speakers of old Romanian *–l* expresses definiteness in the numerals *al optul* 'the eighth', *al patrul* 'the fourth'; any semantic interpretation of these facts

cannot be documented and therefore it would be speculative and exaggerated. However, the structures *al optul*, *al patrul* are very similar to the masculine nouns articulated with the definite article *–l*. For that reason, we cannot exclude the analogy with the definite article. The compound ordinal numerals with *al* are intrinsically definite, because *al* etymologically incorporates the definite article (for the etymological explanation, see DELR, s.v. *al* and the references therein). *Cel* also etymologically incorporates the definite article (DELR, s.v. *acel*, *cel* and the references therein). Thus, the selection of the enclitic formative of the ordinal numeral in the structures with the [+ definite, + deictic] determiner *cel* most probably had an etymological basis.

An aspect relevant for the distribution of the enclitic feminine formative *–a* appears in Nicolae Milescu's MVTS.1683–1686. Minuț (2016, p. CLXI) has shown that the feminine ordinal numerals derived from 11–19 are used (written with letters) with or without the final particle *–a*. The examples quoted by this author and other examples from Milescu's text suggest that the variation was, to a certain extent, conditioned by syntactic structure. One may notice a preference for the forms ending in *–a* before a feminine noun without a definite article (2a,b); in contrast, *–a* could not be expressed after a feminine noun bearing the enclitic definite article *–a* (2c,d). The distribution of the forms is not consistent, however (2e). The distribution of the enclitic formative *–a* in (2a–d) is similar to the distribution of the enclitic article in the patterns of the nominal phrase which survived in modern Romanian: the definite articles always attaches to the first constituent of the nominal phrase, that is to the noun or to the prenominal adjective: *luna următoare* (month.DEF.F.SG next 'the next month'), *următoarea lună* (next.DEF.F.SG month 'the next month'). In the same way, the deictic particle *–a* attaches to the preposed ordinal numeral (2a,b) but is absent from the structure of the numeral after a noun bearing the enclitic definite article *–a* (2c,d).

(2) a. în *doaosprădzêce**a*** *lună*
in twelve.F.SG.**A** month
'in the twelfth month'
(MVTS.1683–1686, *Est*, 9, 1, p. 420);

b. în *a* *treisprăzêce**a*** a *al* *doaosprăzêce**a*** *lună*
in AL.F.SG thirteen.**A** of AL.M.SG twelve.F.SG.**A** month
'in the thirteenth of the twelfth month'
(MVTS.1683–1686, 2*Mac*, 15, 37, p. 881);

c. în *dzu**a*** *a* *doaosprădzêce*
in day.DEF.F.SG AL.F.SG twelve.F.SG
'in the twelfth day'
(MVTS.1683–1686, *Num*, 7, 78, p. 125);

d. întru *lun**a*** *a* *doaosprăzêce*
in month.DEF.F.SG AL.F.SG twelve.F.SG
'in the twelfth month'
(MVTS.1683–1686, *Iez*, 32, 1, p. 653);

e. în *a* *patrusprădzêce* *dzi*
in AL.F.SG fourteen day
'in the fourteenth day'
(MVTS.1683–1686, *Ieș*, 18, p. 62).

In (2a), the ordinal numeral marker *a(l)* is missing. In (2e), the final segment *–a*, placed before the noun without a definite article, is missing.

Other decimal feminine numerals are also attested without the final *–a*, before the noun without a definite article:

(3) întru *a* *cincidzeci* *sărbătoare*
in AL.F.SG fifty holiday

'in the fiftieth holiday'
(MVTS.1683–1686, *Tovit*, 2, 2, p. 728).

Moreover, the formative *–lea* could be left out when the numeral was written in letters:

(4) *anul* *al* *optsprădzêce*
year.DEF.M.SG AL.M.SG eighteen
'the eighteenth year'
(MVTS.1683–1686, *Ier*, 32, 1, p. 600).

In DVT.1679–1699, the numerals written in numbers, without the final formative, are attested not only in the translation of the biblical text (1c), but also in the parts containing the 'interpretation' (1a,b).

The absence of the final formatives of the ordinal numerals written with numbers can be also noticed in the unpublished books of the *Palia* (DVT.1679–1699), but also in its published parts (PO.1582). This fact was thrown into light by Vieru (2014, p. 71), in relation to *Palia*; the author has shown that when ordinal numerals are written with numbers, the formatives *–le/–lea* are not written (5).

(5) a. născu lui Iacov *al* *6* ficior
give birth.PS.3SG LUI.DAT Iacov AL.M.SG 6 son
'she gave birth to Jacob's 6th son'
(PO.1582, *Bit*, 30, 19, p. 101);
b. în *al* *13* ani [...] în *al* *14* an
in AL.M.SG 13 years in AL.M.SG 14 year
'in the thirteenth year [...] in the fourteenth year'
(PO.1582, *Bit*, 14, 4–5, p. 48).

In DVT.1679–1699, the final formative *–l* is expressed after the numeral written with numbers (1e).

The absence of the final formatives of the compound ordinal numerals with *al* in the books of *Palia* (PO.1582, DVT.1679–1699) is not just a simplification of the writing with numbers. This type of notation always contains the formative *al*, whereas the enclitic formative is generally absent. We believe that this fact indicates a difference between the formatives with respect to their degree of fusion, in the numerical writing: the text reflects a stage of the language in which *al* and the base of the compound (the cardinal numeral incorporated as the root of the ordinal numeral and written with numbers) were more highly fused than the enclitic formatives and the base. *Al* already functioned as a marker of the ordinal numeral (viz. the cardinal numeral), and therefore it could not be omitted when the numerical writing was used. *Al* was an entirely grammaticalized functional element, specialized as a marker of the ordinal numeral. It might be the case that, in certain situations, the enclitic formatives and *al* were redundant: especially for the numerical writing in (1a,b,c), (5), in which *al* is variable and it encodes, by its shape (*al*, masculine; *a*, feminine), the gender inflectional distinction of the numeral, the enclitic markers *–l/–le/–lea* (masculine), *–a* (feminine) were supplementary marking, in a redundant way, the gender distinction and therefore they could be dropped.

Structures such as *al 2* (1a) are rare in the original documents (6) and have not been preserved in the present-day language.

(6) *a* *5* *fată* Marie
AL.F.SG 5 daughter Marie
'the 5th daughter, Marie'
(DÎ, Maramureș, p. 205).

The presence of *al* in the numerical notation used in the biblical style (a highly conservative register) in the 16th century indirectly suggests that the grammaticalization of *al* in the structure of the ordinal numeral was accomplished in an older period.

The 16th century texts only present formal variation related to the enclitic formatives.

2.2. The ordering of the formatives

Densusianu (1938, p. 180) registered, in the 16th century translations, feminine forms of the ordinal numeral such as *a doo**a**sprădzece* (AL.F.SG two.F.SG-**A**-upon-ten 'the twelfth'; *Psaltirea Voroneţeană*), with the formative *–a* attached not enclitically, at the end of the compound [(2a): *doaosprădzêce**a*** – two.F.SG-upon-ten-**A**], but after its first component (*doo* – two.F.SG).

This type of forms also appears in later texts. The presence of these structures in biblical texts has been more recently discussed by Popa (2007, p. 66), with respect to the *Book of the Apostles* from *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648 (for exemple, *a patr**a**sprăzeace* – AL.F.SG four-**A**-upon-ten 'the fourteenth'), in comparison to *Biblia* de la Bucureşti, 1688 (*a patrusprăzeace* – AL.F.SG four-upon-ten 'the fourteenth', without final *–a*).

The structure in (7a) attests a complex situation, in which the position of the formative *–lea* influences the syntactic properties of the numeral.

(7) a. acesta *al* *patruzeci**lea*** *şi* *cinci* *de* *ani*
this AL.M.SG forty.**LEA** and five of years
(lit.) 'this 40th and five of years' (i.e. 'this forty-fifth year')
(BB.1688, *Iisus Navi*, 14, 10, p. 163);

b. acesta [OrdP [OrdP *al* *patruzecilea*] [CardP *şi* *cinci* [*de* *ani*]]][1]
this [OrdP [OrdP AL.M.SG forty.LEA] [CardP and five of years]]].

In the structure of the ordinal numeral derived from *patruzeci şi cinci* (lit. 'forty and five', i.e. 'forty-five'), the masculine formative *–lea* attaches to the first constituent. The form *al patruzecilea* (AL.M.SG forty.LEA 'the fortieth') has the structure of an ordinal numeral. The sequence *şi cinci* ('and five') correspond to the final part of the cardinal numeral *patruzeci şi cinci* (lit. 'forty and five'). The sequence *şi cinci* associates the syntactic properties of a cardinal numeral to the construction *al patruzecilea şi cinci* (lit. 'the fortieth and five'). This is what accounts the fact that the quantified noun *ani* 'years' (corresponding to the construction of the cardinal numeral: *patruzeci şi cinci de ani* – lit. 'forty-five of years', i.e. 'forty-five years') is linked by means of the preposition *de* 'of'. The ordinal numeral *al patruzecilea şi cinci* ('the fortieth and five') has an anacoluthon-like internal structure, represented in (7b). The second anacoluthon is represented by the lack of number agreement in the nominal phrase: the demonstrative determiner *acesta* 'this' and the ordinal numeral *al patruzecilea* 'the fortieth' are singulars, whereas the noun *ani* 'years' has a plural form (required by the cardinal numeral *patruzeci şi cinci* 'forty and five', the base of the anacoluthon-like ordinal numeral *al patruzecilea şi cinci* 'the fortieth and five').

In (8), the position of the formative *–lea* is similar to the one in (7a):

(8) *anul* *al* *doaodzeci**lea*** *şi* *patru*
year.DEF.M.SG AL.M.SG twenty.**LEA** and four
(lit.) 'the year the twentieth and four' (i.e. 'the twenty-fourth year')
(MVTS.1683–1686, *3Reg*, 15, 8, p. 302).

In (9), the formative *–lea* attaches to the first constituent, in an inverted anacoluthon-like structure, whereas the noun *ai* 'years' is linked by means of the preposition *de* 'of':

(9) întru *al* *şapte**lea*** *şi* *doadzeci* *de* *ai*
in AL.M.SG seven.**LEA** and twenty of years
(lit.) 'in the seventh and twenty of years' (i.e. 'in the twenty-seventh year')
(MVTS.1683–1686, *Iez*, 29, 17, p. 651).

[1] When representing the syntactic structure (7b), we have used the formal conventions of the generative grammar: we delimited the syntactic phrases using brackets; the symbol CardP refers to the cardinal phrase, whereas the symbol OrdP refers to the ordinal phrase.

The compound-internal position of the formatives *–lea*, *–a*, specific to ordinal numerals, suggests a lower degree of fusion of the numeral. The enclitic formatives *–lea*, *–a* suggest a higher degree of internal fusion, they are regularly found in the original documents since the 16th century (*al doozeci**lea*** – AL.M.SG twenty.LEA 'the twentieth'; DÎ.1599, p. 115), and they have been preserved in the modern language.

2.3. Inflection: genitive-dative case marking; tendency towards the loss of inflection

2.3.1. In the nominal phrase including an ordinal numeral, the genitive-dative case could be encoded just once, in the structure of the noun (10a), or could be redundant, the enclitic morphemes being attached to the noun and to the preposed numeral (10b); Vieru (2014, p. 72) has recently discussed the structures from *Palia* de la Orăştie:

(10) a. în dzi dentîi *al* *zeace* *luni**ei***
in day first AL.M.SG ten month.SG.GEN.DEF.SG.GEN
'in the first day of the tenth month'
(PO.1582, *Bit*, 8, 5, p. 32);

b. *al* *şapte**i*** *luni**ei***
AL.M.SG seven.DEF.SG.GEN month.SG.GEN.DEF.SG.GEN
'of the seventh month'
(PO.1582, *Bit*, 8, 4, p. 32).

The case of the numeral is encoded, in (10b), by the genitive-dative form of the enclitic article.

The pattern which has been preserved is the one in which the case of the ordinal numeral is encoded in the form of the preposed determiner *cel*:

(11) ***celui*** *al* *patrulea*
CEL.M.SG.GEN≡DAT AL.M.SG four.LEA
'of/to the fourth'
(CÎIFS.1655–1672, *Iisus Sirah*, 26, 5, f. 326r).

The preference of later authors, such as Stolnicul Constantin Cantacuzino, for the old forms, with the enclitic article, of the ordinal numeral in genitive-dative, against the new ones, with *cel*, stems from the fact that the old forms were stylistically marked, they offered an archaic flavour to the text and they used to characterize the formal register:

(12) a. într-a treia decadă ***a*** *a* *doauă**i***
in=AL.F.SG three.A section of AL.F.SG two.F.DEF.F.SG.GEN
*cărț**i*** a lui
book.F.SG.GEN of his
'in the third section of his second book'
(CIst.1700–1750, f. 24r);

b. într-a doua decadă ***a*** *a* *patra**i*** *cărț**i***
in=AL.F.SG two.A section of AL.F.SG four.A.DEF.F.SG.GEN book.F.SG.GEN
'in the second section of the fourth book'
(CIst.1700–1750, f. 30r).

The structures with *cel* were specific, in the old language as in the present-day language, to the formal, elaborate register. They are not specific to the administrative documents included in the corpora CATASTIFE.1744–1745, CATASTIH.1732, CONDICĂ.1748–1751, DOC.ATHOS, DOC.DRAGOMIRNA, DOC.ȚR (vol. I–II).

2.3.2. The structures with an unmarked nominal phrase in the genitive-dative in translations are due to the Greek influence. The relevant examples are found in Nicolae Milescu's translations (Minuț, 2016, p. CLXII), not only from biblical texts (13), but also from other translations of his (14):

(13) numele *al* *doilea* *rîu*
name.DEF AL.M.SG two.LEA river
'the name of the second river'
(MVTS.1683–1686, *Fac*, 2, 13, p. 3; modern Romanian *celui de al doilea râu*);

(14) svîrșitul *al* *doile* *cuvînt*
end.DEF AL.M.SG two.LE oration
'the end of the second oration'
(ICP 1700, f. 141^{r}; modern Romanian *celei de a doua oraţii*).

However, the pattern is not attested in translations belonging to other registers such as *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brîncoveanu* (Ms. BAR 766), a text recently published in a modern philological edition (EP.1692–1697).

2.3.3. The old plural forms of the numeral ordinal, *ai treii* (AL.M.PL three.PL; Densusianu, 1938, p. 179), with number encoded in the form of the functional element *al* and in the form of the enclitic article attached to the numeral, have not been preserved. The loss of inflectional number distinctions and the lexicalization of the ordinal numeral as an invariable singular form are correlated with an increasingly tighter formal unity.

*2.4. The construction with **cel** and **de***

The ordinal numeral *întîi* 'first' from the structures with *cel* used to be employed in the compound *dintîi*, which contains the preposition *de* (Densusianu, 1938, p. 179):

(15) cea *dintîie*
CEL.F.SG first.F.SG
'the first'
(DVT.1679–1699, *Daniil*, 7, 4, f. 299^{v}).

As for the ordinal numerals containing *al*, the structures with *de* (which were preserved in the language): *cel de al doilea* (CEL.M.SG DE AL.M.SG two.LEA 'the second') and the ones without *de* (11), (16) were in variation during the entire old period.

(16) a. *cel* *al* *triilea*
CEL.M.SG AL.M.SG three.LEA
'the third'
(MVTS.1683–1686, *Iosip*, 10, 1, p. 900);

b. *cel* *al* *treilea*
CEL.M.SG AL.M.SG three.LEA
'the third'
(MLD.1688, *Iosip*, 10, 1, p. 54).

The structures with *de* were less fused in the old language than they are in the present-day language, a fact supported by their alternation with the structures without *de*, namely by the possibility to choose between the two constructions. In the present-day language, the structure with *de* has a certain formal unity, *de* being obligatorily inserted in the presence of *cel*. However, the preposition *de* is not fused with the numeral, in contrast to the compound *dintîi* 'first'.

3. Conclusions

Our analysis revealed some aspects related to the tendency toward internal fusion of the ordinal numerals in old Romanian.

Our research is based on data extracted from certain biblical translations and from original documents. The biblical texts under analysis (from the 16th and the 17th centuries) attest old forms and structures, which were probably anachronistic in that period and do not appear in documents, texts closer to the current linguistic usage. Thus, the original documents represented the reference point of our analysis. The comparison between the conservative biblical language and the language of the documents lead us to notice certain changes in the grammatical behaviour of ordinal numerals.

The sources analysed offer interesting hints for revisiting certain issues such as: the stage of grammaticalization of the marker *al* at the beginning of the old period or the origin of the enclitic formatives *–l(u)/–le/–lea, –a* from the structure of the ordinal numeral.

Our analysis has also led to some detailed observations related to the position of the formatives, to the inflection of the ordinal numeral and to its compatibility with the article in old Romanian.

In the old original documents, ordinal numerals are very rare, the numerical values being generally expressed by cardinal numerals.

Bibliography

A. Corpus

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.

CATASTIFE.1744–1745 = Lazăr, G. (ed.) (2015). *8 documents*, in Iacob, D.D. (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 488–521.

CATASTIH.1732 = Bedreag, E. (ed.) (2015). *Document* [BAR, Documente istorice, nr. 1129/126, orig. rom., 38 f.], in Iacob, D.D. (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 166–200.

CIST.1700–1750 = Stolnicul C. Cantacuzino, *Istoriia Țărîi Rumânești* [1700–1750; v. SOR, p. 641], ed. O. Dragomir, Editura Academiei Române, București, 2016.

CÎIFS.1655–1672 = Bălan-Mihailovici, A. (ed.) (2005). *Cartea înțelepciunii lui Iisus, feciorul lui Sirah* [Cîmpulung Muscel, c. 1665–1672], Editura Sinergii, Cîmpulung Muscel.

CONDICĂ.1748–1751 = Mârza, M. (ed.) (2015). *Document* [Arhivele Naționale din Iași, Manuscrise, nr. 1705, 34 f.], in Iacob, D.D. (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 216–251.

DÎ = Mareș, Al. *et al.* (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București.

DOC.ATHOS = Zahariuc, P. & Marinescu, Fl. (eds) (2010). *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 51–103.

DOC.DRAGOMIRNA = Iufu, I. & Brătulescu, V. (eds) (2012). *Manuscrise slavo-române din Moldova. Fondul Mănăstirii Dragomirna*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

DOC.ȚR = Lazăr, G. (ed.) (2013–2014). *Documente privitoare la negustorii din Țara Românească*, I: 1656–1688; II: 1689–1714, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

DVT.1679–1699 = Dima, C.-I. (2009). *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea* [Crișana, Bihor, 1679–1699; ms. rom. 130, BAR], Editura Universității din București, București.

EP.1692–1697 = Chiosea, S. (ed.) (2016). *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brîncoveanu* (Ms. BAR 766), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

ICP 1700 = Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și Patru orații. Traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*, ed. E. Dima, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2010.

MLD.1688 = Munteanu, E. (coord.) (2012). *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars XXII, Iosephus ad Machabaeos*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

MVTS.1683–1686 = Munteanu, E. (coord) (2016). *Vechiul Testament – Septuaginta*, Versiunea lui N. Spătarul Milescu [1683–1686] (Ms. 45, BAR Cluj), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

PO.1582 = Pamfil, V. (ed.) (1968). *Palia de la Orăștie*, Editura Academiei Române, București.

B. References

Arvinte, V. (2006). *Calcuri lingvistice în cartea **Ieșirea** (PO, BB, ms. 45, ms. 4389)*, in Arvinte, V., *Studii de istorie a limbii române*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 459-462 [published before in ALIL, vol. XXXII, 1988–1991, p. 25–28].

Buză, E. & Zgraon, F. (1982). *Studiu lingvistic* to *Prefețe și epiloguri din secolul al XVI-lea*, in TR, p. 487–548.

Chiosea, S. (2016). *Studiu lingvistic*, in Chiosea, S. (ed.), *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brîncoveanu (Ms. BAR 766)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 43–212.

Chivu, Gh. (1982). *Studiu lingvistic* to *Pravila lui Coresi* [Brașov, c. 1560–1562], in TR, p. 162–212.

Chivu, Gh. (1993). *Studiu lingvistic*, in Chivu, Gh. (ed.), *Codex Sturdzanus* [c. 1583–1619], Editura Academiei Române, București, p. 142–230.

Chivu, Gh. (2008). *Studiu lingvistic*, in Chivu, Gh. (ed)., *Dictionarium valachico-latinum* [*Anonymus Caransebesiensis*, 1650], Editura Academiei Române, București, p. 36–62.

Costinescu, M. (1981). *Studiu lingvistic*, in Costinescu, M. (ed.), *Codicele Voronețean* [1563–1583], Editura Minerva, București, p. 89–213.

Crețu, C. (2013). *Studiu lingvistic*, in Ilie Miniat, *Cazanii* (București, 1742), ed. C. Crețu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 129–268.

DELR = Sala, M. & Avram, A. (coord.) (2011–2015). *Dicționarul etimologic al limbii române*, I–II, Editura Academiei Române, București.

Densusianu, O. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, II, Librairie E. Leroux, Paris.

Diaconescu, P. (1970). *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei Române, București.

Dima, E. (2010). *Studiu introductiv*, in Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și Patru orații. Traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*, ed. E. Dima, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. VII–XLIX.

Dragomir, O. (2006). *Studiu lingvistic*, in Dragomir, O. (ed.), *Istoriia Țărîi Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, Editura Academiei Române, București, p. 39–135.

Drăganu, N. (1914). *Particularitățile de limbă ale Codicelui Todorescu*, in Drăganu, N. (ed.), *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, Librăriile Socec și C. Sfetea, București, p. 89–166.

ELR = Sala, M. (ed.) (2001). *Enciclopedia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Georgescu, M. (1982). *Studiu lingvistic* to *Glosele Bogdan*, in TR, p. 385–417.

Gheție, I. (1982). *Studiu lingvistic* to *Fragmentul Todorescu* [Cluj, c. 1571–1575], in TR, p. 285–331.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1985). *Originile scrisului în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Gheție, I. & Teodorescu, M. (1977). *Studiu de limbă*, in Gheție, I. & Teodorescu, M. (eds), *Manuscrisul de la Ieud*, Editura Academiei Române, București, p. 59–141.

Gheție, I. & Teodorescu, M. (2005). *Studiu lingvistic*, in Gheție, I. & Teodorescu, M. (eds), *Psaltirea Hurmuzaki*, I, Editura Academiei Române, București, p. 23–75.

Guruianu, V. (2005). *Sintaxa textelor românești originale din secolul al XVI-lea. Sintaxa propoziției*, Editura Universității din București. [București].

ILR = Coteanu, I. (ed.) (1969). *Istoria limbii române*, II, Editura Academiei Române, București.

ILRL = Gheție, I. (ed.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.

Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, 2nd ed. [1st ed.: 1980], Editura Junimea, Iași.

Mareș, Al. (1969). *Studiu de limbă*, in Mareș, Al. (ed.), *Liturghierul lui Coresi* [Brașov, 1570], Editura Academiei Române, București, p. 47–118.

Mazilu, I. (2012). *Studiu lingvistic*, in [Eustratie logofătul], *Șeapte taine a besearecii*, Iași, 1644, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 41–159.

Minuț, A.-M. (2016). *Studiu asupra morfologiei din Ms. 45*, in MVTS.1683–1686, p. CXIII–CCIX.

Minuț, A.-M. (2017). *Elemente de morfologie istorică românească, pe baza primei traduceri în limba română a **Septuagintei** (ms. 45, BAR Cluj)*, in "Diacronia", 5, March 23, art. A66, Crossref.

Munteanu, E. (2016). *Studiu filologic*, in MVTS.1683–1686, p. XLI–LXXVII.

Pană Dindelegan, G. (2016). *The partitive phrase*, in SOR, p. 323–332, Crossref.

Pantaleoni, D. (2008). *Morfologia*, in Pantaleoni, D. (ed.), *Texte românești vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum în traducere anonimă din secolul al XVII-lea*, Editura Universității de Vest, [Timișoara], p. 73–78.

Philippide, Al. (2011). *Istoria limbii române* [ms., 1893–1932], ed. G. Ivănescu, C.-G. Pamfil, L. Botoșineanu, Editura Polirom, [Iași].

Popa, E.-C. (2007). *Studiu lingvistic asupra cărții Faptele Apostolilor din Biblia de la București (1688) în comparație cu Noul Testament de la Bălgrad (1648) și cu Biblia de la Blaj (1795)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Rizescu, I. (1971). *Studiu de limbă*, in Rizescu, I. (ed.), *Pravila ritorului Lucaci* [1581], Editura Academiei Române, București, p. 35–145.
Roman Moraru, A. (1982). *Studiu lingvistic* to *Catehismul lui Coresi* [Brașov, c. 1560], in TR, p. 56–97.
Rosetti, A. (1986). *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, revised edition [1st ed.: 1938], Editura Științifică și Enciclopedică, [București].
Rosetti, A., Cazacu, B. & Onu, L. (1971). *Istoria limbii române literare*, 2nd ed., Editura Minerva, București.
SOR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.
Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.
Stan, C. (2016). *(Numerical and non-numerical) quantifiers; quantifying approximators*, in SOR, p. 346–356, Crossref.
Tarantino, A. (1996). *Le strutture linguistiche*, in Tarantino, A. (ed.), *La storia di Filerot e Anthusa. Istoria lui Filerot și cu a Anthusei (ms. 1374, BAR – Bucarest)*, Bagatto Libri, Roma, p. 115–187.
Todi, A. (2001). *Elemente de sintaxă românească veche*, Editura Paralela 45, Pitești/București/Brașov/Cluj-Napoca.
TR = Gheție, I. (coord.) (1982). *Texte românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București.
Vasiliu, L. (2007). *Atributul*, in Avram, M. (ed.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, p. 73–109.
Vieru, R. (2014). *Studiu lingvistic asupra Paliei de la Orăștie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A83ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Particularități ale cuantificatorilor numelui în româna veche

Camelia Stan*

Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, 010017 București, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 18 mai 2017
Acceptat 4 iunie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
gramatică istorică
text biblic
documente vechi

Rezumat

Lucrarea noastră face parte dintr-un studiu colectiv asupra morfologiei istorice a limbii române, elaborat la Institutul de Lingvistică din București al Academiei Române. Analiza de față aprofundează o problemă particulară a evoluției cuantificatorilor numelui, și anume tendința de sudură internă pe care numeralele ordinale compuse au manifestat-o în româna veche, între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Tendința spre unitate formală a produs modificări morfologice și de comportament sintactic ale numeralelor. Obiectivul urmărit în analiză este acela de a releva și de a explica manifestările morfosintactice ale acestui proces evolutiv. De aceea, formele numeralului sînt discutate prin referire la organizarea sintactică a grupului nominal cuantificat. Cadrul conceptual și metodologic adoptat este cel al teoriei gramaticalizării și al sintaxei diacronice moderne. Cercetarea structurilor vechi care conțin numerale ordinale a condus la observații privind: particularitățile de flexiune și caracterul articulabil al numeralelor ordinale, stadiul de gramaticalizare al formantului *al*, originea formanților enclitici *–l(u)/–le/–lea, –a*, topica formanților.

1. Introducere

Structurile cuantificate ale grupului nominal erau variate formal în faza veche a limbii române, în perioada care include secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, pînă în jurul anului 1780, conform delimitărilor temporale larg acceptate în bibliografia românească (pentru periodizarea propusă de Ion Gheție, v. ILRL, p. 52–53; ELR, s.v. *veche, limbă* ~). Textele din acea epocă atestă construcția numelui (în speță, a substantivului) cu diverse tipuri de elemente care au semnificație și funcție cuantificațională: numerale, adjectivul pronominal *toți* (cuantificator universal), adjective pronominale cu valoare cuantificațională universală-distributivă (*fiecare*, *fiece* etc.), indefinită (*atîția*, *cîțiva*, *mulți*, *puțini*, *unii* etc.), negativă (*nici un*), substantive (precum *mulțime*, *seamă – o seamă de ...*) etc.

Particularitățile morfologice și/sau sintactice pe care le aveau în româna veche în special numeralele și adjectivele pronominale au fost permanent în atenția cercetătorilor și sînt discutate în istoriile limbii române (literare) și în studii speciale, de diverse orientări teoretice, (v., între mulți alții, Densusianu, 1938, p. 177–196, 392–393; Diaconescu, 1970, p. 252–253; Onu, în Rosetti *et al.*, 1971, p. 121, 140, 272, 236, 282, 328; Gheție & Mareș, 1974, p. 238–240; Rosetti, 1986, p. 498, 500–501; Frâncu, în ILRL, p. 129–131, 331–333; Frâncu, 2009, p. 67–83, 167, 285–295, 347; Ivănescu, 2000, p. 228–229; Todi, 2001, p. 55–57, 253–254; Guruianu, 2005, p. 71–74; Popa, 2007, p. 60–66; Vasiliu, 2007, p. 75–77, 79; Philippide, 2011, p. 452–460; Vieru, 2014, p. 69–75, 84–89; Minuț, 2017, p. 4). Această problematică este tratată de asemenea în studiul lingvistic al unora dintre edițiile filologice ale textelor vechi (v., între alții, Drăganu, 1914, p. 128; Mareș, 1969, p. 81–82; Rizescu, 1971, p. 78–81; Costinescu, 1981, p. 139, 142–143; Buză & Zgraon, 1982, p. 512–513; Chivu, 1982, p. 190; Chivu, 1993, p. 182–184; Chivu, 2008, p. 54–55; Georgescu, 1982, p. 401; Gheție, 1982, p. 310–311; Gheție & Teodorescu, 1977, p. 104; Gheție & Teodorescu, 2005, p. 44; Roman Moraru, 1982, p. 77–78; Tarantino, 1996, p. 172; Dragomir,

*Adresă de corespondență: *camelia.stan@litere.unibuc.ro*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

2006, p. 66–68; Pantaleoni, 2008, p. 75, 77–78; Dima, 2010, p. XXVII; Mazilu, 2012, p. 105–108; Crețu, 2013, p. 223-225; Chiosea, 2016, p. 100–105, 128; Minuț, 2016, p. CLIX–CLXII). Mai recent, particularitățile cuantificatorilor numelui au fost studiate din perspectiva sintaxei diacronice moderne (de exemplu, la Stan, 2013, 2016; Pană Dindelegan, 2016).

Nu vom relua aici observațiile cuprinse în bibliografia menționată și nu vom aborda, în complexitatea ei, problematica particularităților pe care le aveau cuantificatorii numelor în româna veche. Faptele și fenomenele lingvistice în discuție sînt cunoscute.

Ceea ce ne-am propus să examinăm în lucrarea de față este felul în care textele vechi atestă dinamica limbii în limitele perioadei studiate, indiciile pe care textele le oferă cu privire la existența unor tendințe lingvistice în epocă, aspectele relevante din perspectivă evolutivă.

Dintre aspectele dinamicii limbii vechi, ne vom referi aici doar la tendința de sudură internă pe care o manifestau numeralele ordinale compuse. Această tendință, ce caracteriza procesul de formare lexicală, s-a manifestat la nivel atît morfologic, cît și sintactic.

Vom considera că numeralele ordinale sînt cuantificatori (ai grupului nominal), deoarece, exprimînd ordinea în numărare, ele implică existența unei pluralități: grupul nominal care include un substantiv și un numeral ordinal are asociată presupoziția de existență a unei clase (de indivizi) din care face parte referentul substantivului (*al doilea copil* [„dintre doi sau mai mulți copii”]; presupoziție: „există cel puțin doi copii”).

Pentru a realiza obiectivul de cercetare propus, am considerat că este adecvată o comparație între două tipuri stilistice de text vechi: textul biblic și documentul original (administrativ, juridic, privat etc.). Textul biblic vechi este prin excelență conservator, canonic în mod rigid (sub aspect nu doar dogmatic, ci și lingvistic). Documentul original vechi, deși elaborat după anumite modele, oferă totuși materialul poate cel mai apropiat de uzul lingvistic curent din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea (uz inaccesibil în mod direct cercetătorilor actuali, în absența unor atestări ale formelor în care se realiza comunicarea spontană în epoca veche).

Principalele traduceri biblice utilizate ca sursă de material în analiza noastră sînt: *Vechiul Testament – Septuaginta*, în versiunea realizată de Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45, BAR Cluj) și publicată recent în ediție filologică, în 2016 (MVTS.1683–1686); comparativ, *Biblia* de la București (BB.1688, MLD.1688), avînd ca bază a traducerii aceeași versiune greacă a *Septuagintei* ca și traducerea lui Nicolae Milescu (Munteanu, 2016, p. LXII); *Palia* de la Orăștie (PO.1582) și, comparativ, copia din secolul al XVII-lea a unor cărți din *Vechiul Testament*, traduse în secolul al XVI-lea pentru *Palia* de la Orăștie și rămase netipărite în epocă, textul fiind publicat în ediție filologică modernă în 2009 (DVT.1679–1699); *Cartea înțelepciunii lui Iisus, feciorul lui Sirah* [Cîmpulung Muscel, c. 1665–1672], text editat în 2005 (CÎIFS.1655–1672).

Documentele utilizate ca sursă de material pentru secolul al XVI-lea sînt cele din corpusul DÎ. Pentru secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, am utilizat documente publicate recent, mai puțin studiate sau complet inedite pentru cercetarea lingvistică; acestea sînt: CATASTIFE.1744–1745, CATASTIH.1732, CONDICĂ.1748–1751, DOC.ATHOS, DOC.DRAGOMIRNA, DOC.ȚR (vol. I–II).

2. Forme și utilizări ale numeralelor ordinale compuse

În româna veche, forma și proprietățile sintactice ale numeralelor ordinale compuse nu erau fixate. Aspectele relevante în perspectivă evolutivă sînt: variația formanților *–l/–le/–lea*; absența formanților *–l/–le/–lea, –a*; topica formanților; marcarea cazurilor genitiv-dativ; tendința de pierdere a flexiunii; construcția cu *cel* și *de*.

2.1. Variația și absența formanților ***–l/–le/–lea, –a***

2.1.1. Densusianu (1938, p. 179) a arătat că, la numeralele ordinale compuse cu *al*, forma de masculin avînd finala *–le*, precum *al doi**le*** (*Psaltirea Hurmuzaki*), era mai frecventă, în secolul al XVI-lea, decît forma în *–lea*, care conține după *–le–* elementul final *–a*: *al doi**lea*** (*Cazania I* a lui Coresi). Densusianu

a înregistrat în texte din aceeași perioadă și formele de masculin în *–l*: *al optu**l*** (de exemplu, în *Codicele Voronețean*), *al patru**l*** (în *Tetraevanghelul* lui Coresi etc.).

Concurența formelor cu și fără particula finală deictică *–a* este discutată și în studiul lingvistic al edițiilor filologice de text (v., între mulți alții, Mareș, 1969, p. 82; Chivu, 1993, p. 184; recent, Minuț, 2016, p. CLXI).

Într-o lucrare anterioară (Stan, 2016, p. 349), am prezentat rezultatul unei analize privind numărul de ocurențe ale formelor vechi, în *–le*, și ale formelor noi, în *–lea*. Analiza a relevat prezența ambelor tipuri de forme în traducerile și în documentele originale din secolul al XVI-lea (documente care formează corpusul DÎ). Proporția este în favoarea formelor vechi în traduceri și în favoarea formelor noi în documente. Formele vechi în *–l al optu**l*** și *al patru**l*** au fost înregistrate în texte religioase din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea; forma *al patru**l*** apare și în corpusul DÎ.

2.1.2. Un fapt interesant este absența formanților enclitici ai numeralelor ordinale compuse cu *al* în notația cifrică: la masculin, lipsește formantul *–le/–lea* în (1a), iar la feminin, formantul *–a* în (1b,c). După demonstrativul *cel*, numeralele au însă formanți enclitici: formantul *–a* la feminin, în notația literală (1d); formantul *–l* la masculin, în notația cifrică (1e).

(1) a. *al 2* tîlcu (DVT.1679–1699, tîlc la *Daniil*, 2, f. 288[r]);
b. *a 5* manorchie [...] *a 4* mai bună putere (DVT.1679–1699, tîlc la *Daniil*, 2, f. 288[v]);
c. *a 4* jivină (DVT.1679–1699, *Daniil*, 7, 7, f. 299[v]);
d. *cea a patra* jivină (DVT.1679–1699, *Daniil*, 7, 23, f. 300[v]);
e. *cel al 4-l* (DVT.1679–1699, *Daniil*, 3, 92, 25, f. 292[v]).

Prezența formantului enclitic *–l* al numeralelor ordinale în construcțiile cu determinantul [+ definit, + deictic] *cel* capătă relevanță, dacă admitem că *–l* din structura numeralelor ordinale vechi ar fi legat etimologic de articolul definit enclitic *–l* (pentru asocierea etimologică dintre formantul enclitic *–lu, –le* din structura numeralului ordinal masculin și articolul definit enclitic, v. ILR (II, p. 237–238); Rosetti (1986, p. 373). În formele de feminin, *a patr**a*** (1d), elementul enclitic *–a* corespunde formantului *–l* sau *–le*, dar și particulei deictice *–a*, din formele de masculin. Coocurența cu *cel* a formantului enclitic *–l* în (1e) ar putea fi astfel pusă în legătură cu trăsăturile lor comune. Nu avem certitudinea că, pentru vorbitorii din epoca veche, *–l* exprima definitudinea în numeralele *al optul*, *al patrul*; orice interpretare semantică în această privință este imposibil de documentat cu fapte și, deci, este speculativă, excesivă. Formațiile *al optul*, *al patrul* sînt însă foarte asemănătoare cu substantivele masculine articulate cu articolul definit enclitic *–l*. De aceea nu putem exclude analogia cu articolul definit. Numeralele ordinale compuse cu *al* au definitudinea ca trăsătură intrinsecă, deoarece *al* încorporează etimologic articolul definit (pentru explicația etimologică, v. DELR, s.v. *al* și bibliografia). *Cel* de asemenea încorporează etimologic articolul definit (DELR, s.v. *acel*, *cel* și bibliografia). Astfel, selecția formantului enclitic al numeralului ordinal în structurile cu determinantul [+ definit, + deictic] *cel* va fi avut, probabil, o bază etimologică.

Un aspect relevant pentru distribuția formantului enclitic *–a*, de la feminin, apare la Nicolae Milescu (MVTS.1683–1686). Minuț (2016, p. CLXI) a arătat că numeralele ordinale feminine cu baza 11–19 sînt utilizate (în notație literală) cu sau fără particula finală *–a*. Parcurgerea exemplelor citate de autoare și a altor exemple din textul Spătarului Milescu sugerează însă că variația era, într-o anumită măsură, dependentă de contextul sintactic. Se poate remarca o preferință pentru formele cu *–a* înaintea unui nume feminin nearticulat (2a,b); *–a* putea lipsi după un substantiv feminin articulat cu articolul enclitic *–a* (2c,d). Distribuția formelor nu este însă consecventă (2e). Distribuția formantului enclitic *–a* în (2a–d) este similară distribuției articolului enclitic din tiparele grupului nominal care s-au impus în româna modernă: articolul definit se atașează totdeauna primului constituent al grupului nominal, adică numelui sau adjectivului antepus (*luna **a** următoare*, *următoarea **a** lună*). Similar, particula deictică *–a* este atașată numeralului ordinal antepus (2a,b), dar este absentă din forma numeralului după un nume articulat definit cu articolul enclitic *–a* (2c,d).

(2) a. în *doaosprădzêce**a** lună* (MVTS.1683–1686, *Est*, 9, 1, p. 420; lipsește *a(l)*, marca numeralului ordinal);
b. în *a treisprăzêce**a*** a *al doaosprăzêce**a** lună* (MVTS.1683–1686, 2*Mac*, 15, 37, p. 881);
c. în *dzu**a** a doaosprădzêce* (MVTS.1683–1686, *Num*, 7, 78, p. 125);
d. întru *lun**a** a doaosprăzêce* (MVTS.1683–1686, *Iez*, 32, 1, p. 653);
e. în *a patrusprădzêce dzi* (MVTS.1683–1686, *Ieș*, 18, p. 62; lipsește *–a* final înaintea numelui nearticulat).

Și unele numerale decimale feminine apar fără *–a* final înaintea numelui nearticulat:

(3) întru *a cincidzeci sărbătoare* (MVTS.1683–1686, *Tovit*, 2, 2, p. 728).

De asemenea, formantul *–lea* putea lipsi în notația literală:

(4) *anul al optsprădzêce* (MVTS.1683–1686, *Ier*, 32, 1, p. 600).

În DVT.1679–1699, numeralele notate prin cifre, fără formant final, apar atît în partea tradusă a textului biblic (1c), cît și în părțile care conțin tîlcul (1a,b).

Absența formanților finali ai numeralelor ordinale notate prin cifre poate fi observată în cărțile rămase netipărite ale *Paliei* (DVT.1679–1699), dar și în *Palia* tipărită (PO.1582). Faptul a fost remarcat de Vieru (2014, p. 71), cu referire la *Palie*; autoarea a arătat că acolo unde numeralele ordinale sînt notate prin cifre formanții *–le/–lea* nu sînt notați (5).

(5) a. născu lui Iacov *al 6* ficior (PO.1582, *Bit*, 30, 19, p. 101);
b. în *al 13* ani [...] în *al 14* an (PO.1582, *Bit*, 14, 4–5, p. 48).

În DVT.1679–1699, formantul final *–l* apare însă după notația cifrică (1e).

Absența formanților finali ai numeralelor ordinale compuse cu *al*, în cărțile *Paliei* (PO.1582, DVT.1679–1699) nu este o pură simplificare a notației cifrice. Acest tip de notație conține totdeauna formantul *al*, iar formantul enclitic este în general absent. Credem că acest fapt sugerează o diferență între formanți în ceea ce privește gradul lor de sudură în interiorul compusului, în notația cifrică: textul reflectă un stadiu de limbă în care exista un grad mai avansat de sudură între *al* și baza compusului (numeralul cardinal încorporat ca bază a numeralului ordinal compus și redat prin cifră), decît între formanții enclitici și bază. *Al* funcționa deja ca o marcă a numeralului ordinal (comparativ cu numeralul cardinal) și, ca atare, era neomisibil în notațiile cifrice. *Al* era un element complet funcțional, gramaticalizat, specializat ca marcă a numeralului ordinal. Este posibil ca, în anumite situații, să fi existat un raport de redundanță între formanții enclitici și *al*: mai ales în notațiile cifrice de tipul (1a,b,c), (5), în care *al* este variabil și marchează prin forma sa (*al*, masculin; *a*, feminin) distincția flexionară de gen masculin/feminin a numeralului, mărcile enclitice *–l/–le/–lea* (masculin), *–a* (feminin) marcau suplimentar, redundant distincția de gen și, prin urmare, puteau fi suprimate.

Notațiile de tipul *al 2* (1a) sînt rare în documentele originale (6) și nu mai sînt posibile în limba actuală.

(6) *a 5 fată* Marie (DÎ, Maramureș, p. 205).

Prezența lui *al* în notațiile cifrice utilizate în stilul biblic din secolul al XVI-lea, stil prin excelență conservator, atestă indirect faptul că gramaticalizarea lui *al* în numeralul ordinal se încheiase într-o perioadă mai veche.

Textele din secolul al XVI-lea nu atestă fenomene de variație a formei numeralelor ordinale decît cu privire la formanții enclitici.

2.2. Topica formanților

Densusianu (1938, p. 180) a înregistrat, în traducerile din secolul al XVI-lea, forme feminine ale numeralelor ordinale de tipul *a doo**a**sprădzece* (*Psaltirea Voroneţeană*), cu formantul *–a* atașat nu în encliză, la finalul compusului [(2a): *doaosprădzêce**a***], ci după primul constituent al acestuia (*doo*).

Astfel de forme apar și în texte mai tîrzii. Prezența acestor formații în textele biblice este discutată, mai recent, de Popa (2007, p. 66), cu referire la cartea *Faptele Apostolilor* din *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648 (de exemplu, *a patr**a**sprăzeace*), în comparație cu *Biblia* de la București, 1688 (*a patrusprăzeace*, fără *–a* final).

Structura (7a) atestă o situație complexă, în care topica formantului *–lea* perturbă proprietățile sintactice ale numeralului.

(7) a. acesta *al patruzeci**lea** și cinci de ani* (BB.1688, *Iisus Navi*, 14, 10, p. 163);
b. acesta [$_{\text{OrdP}}$ [$_{\text{OrdP}}$ *al patruzecilea*] [$_{\text{CardP}}$ *și cinci* [*de ani*]]][1].

În numeralul ordinal cu baza *patruzeci și cinci*, formantul masculin *–lea* este atașat primului component. Forma *al patruzecilea* are structură de numeral ordinal. Componentele *și cinci* alcătuiesc o grupare ce corespunde părții finale din structura numeralului cardinal. Gruparea *și cinci* asociază formației *al patruzecilea și cinci* proprietăți sintactice de numeral cardinal *patruzeci și cinci*. Așa se explică atașarea prin *de* a numelui cuantificat, *ani* (analog construcției numeralului cardinal: *patruzeci și cinci de ani*). Numeralul ordinal *al patruzecilea și cinci* are o structură internă anacolutică, reprezentată în (7b). Al doilea anacolut constă în lipsa acordului de număr în interiorul grupului nominal: determinantul demonstrativ *acesta* și numeralul ordinal *al patruzecilea* au formă de singular, iar numele *ani* are formă de plural (cerută de numeralul cardinal *patruzeci și cinci*, bază a numeralului ordinal anacolutic *al patruzecilea și cinci*).

În structura (8), topica formantului *–lea* este similară celei din (7a):

(8) *anul al doaodzeci**lea** și patru* (MVTS.1683–1686, 3*Reg*, 15, 8, p. 302).

În (9), formantul *–lea* este atașat primului constituent, într-o formație anacolutică bazată pe inversiune, iar numele *ai* este atașat prin prepoziția *de*:

(9) întru *al șapte**lea** și doadzeci de ai* (MVTS.1683–1686, *Iez*, 29, 17, p. 651).

Plasarea formanților specifici ai numeralului ordinal *–lea*, *–a* în interiorul compusului atestă un grad mai mic de sudură internă a numeralului. Formațiile cu *–lea*, *–a* plasate enclitic au un grad mai mare de sudură internă, sînt generale în documentele originale, încă din secolul al XVI-lea (*al doozeci**lea***, DÎ.1599, p. 115) și s-au impus în limbă.

2.3. Flexiunea: marcarea cazurilor genitiv-dativ; tendința de pierdere a flexiunii

2.3.1. În grupul nominal care include un numeral ordinal, cazul genitiv-dativ putea fi marcat o singură dată, în forma numelui (10a) sau putea fi marcat redundant, prin morfeme enclitice atașate numelui și numeralului antepus (10b); recent, Vieru (2014, p. 72) a discutat structurile din *Palia* de la Orăștie:

(10) a. în dzi dentîi *al zeace lun**iei*** (PO.1582, *Bit*, 8, 5, p. 32);
b. *al șapte**i** lun**iei*** (PO.1582, *Bit*, 8, 4, p. 32).

Cazul numeralului este marcat, în (10b), prin atașarea formei de genitiv-dativ a articolului enclitic.

Tiparul care s-a impus în limbă este acela în care cazul numeralului ordinal este marcat prin forma cazuală a determinantului *cel*, antepus:

[1] În reprezentarea structurii sintactice (7b), am utilizat convențiile de formalizare ale gramaticii generative: am delimitat prin paranteze drepte grupurile sintactice; am notat prin simbolul CardP grupul sintactic al numeralului cardinal (engl. *cardinal phrase*), iar prin simbolul OrdP, grupul sintactic al numeralului ordinal (engl. *ordinal phrase*).

(11) ***celui*** *al patrulea* (CÎIFS.1655–1672, *Iisus Sirah*, 26, 5, f. 326[r]).

Opțiunea unor autori tîrzii, precum Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru formele vechi, articulate enclitic, ale numeralului ordinal la genitiv-dativ, în defavoarea formelor noi, cu *cel*, se explică prin aceea că formele vechi erau marcate stilistic, arhaizau textul și caracterizau registrul cult:

(12) a. într-a treia decadă ***a*** *a doauăi cărți* a lui (CIst.1700–1750, f. 24[r]);
b. într-a doua decadă ***a*** *a patrai cărți* (CIst.1700–1750, f. 30[r]).

Structurile cu *cel* caracterizau în epoca veche, ca și astăzi, un stil îngrijit, elaborat. Ele nu sînt caracteristice pentru documentele administrative conținute în corpusurile CATASTIFE.1744–1745, CATASTIH.1732, CONDICĂ.1748–1751, DOC.ATHOS, DOC.DRAGOMIRNA, DOC.ȚR (vol. I–II).

2.3.2. Structurile cu grupul nominal nonmarcat la cazul genitiv-dativ se explică, în traduceri, prin influența greacă. Exemplele apar la Nicolae Milescu (Minuț, 2016, p. CLXII), nu doar în textele biblice (13), ci și în alte traduceri ale autorului (14):

(13) numele *al doilea rîu* (MVTS.1683–1686, *Fac*, 2, 13, p. 3; 'celui de al doilea rîu');
(14) svîrșitul *al doile cuvînt* (ICP 1700, f. 141[r]; 'celei de a doua oraţii').

Tiparul nu este însă caracteristic traducerilor de altă factură stilistică, precum *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brîncoveanu* (Ms. BAR 766), text publicat recent în ediție filologică modernă (EP.1692–1697).

2.3.3. Formele vechi de plural ale numeralului ordinal: *ai treii* (Densusianu, 1938, p. 179), cu numărul marcat în forma flexionară a elementului funcțional *al* și în forma articolului enclitic atașat numeralului, nu s-au păstrat în limbă. Pierderea distincțiilor flexionare de număr, fixarea numeralului ordinal în forme invariabile de singular, se corelează cu creșterea unității sale formale.

*2.4. Construcția cu **cel** și **de***

Numeralul ordinal *întîi* din structurile cu *cel* era utilizat în forma *dintîi* compusă cu prepoziția *de* (Densusianu, 1938, p. 179):

(15) cea *dintîie* (DVT.1679–1699, *Daniil*, 7, 4, f. 299[v]).

La numeralele ordinale compuse cu *al*, structurile cu *de* (care s-au fixat în limbă): *cel de al doilea* și structurile fără *de* (11), (16) au fost în variație pe toată durata epocii vechi.

(16) a. *cel al triilea* (MVTS.1683–1686, *Iosip*, 10, 1, p. 900);
b. *cel al treilea* (MLD.1688, *Iosip*, 10, 1, p. 54).

Structurile cu *de* erau mai puțin sudate în limba veche decît astăzi, fapt relevat de însăși variația cu structurile fără *de*, adică de posibilitatea alegerii între cele două construcții. În limba actuală, structura cu *de* are o anumită unitate formală, *de* fiind neomisibil în prezența lui *cel*. Prepoziția *de* nu este sudată însă cu numeralul, ca în cazul compusului *dintîi*.

3. Concluzii

Analiza noastră a pus în evidență unele aspecte ale tendinței de sudură internă a numeralelor ordinale, în româna veche.

Cercetarea s-a bazat pe un material faptic extras din cîteva traduceri biblice și din documente originale, netraduse. Textele biblice examinate (din secolele al XVI-lea și al XVII-lea) conțin forme și structuri vechi, unele probabil anacronice în perioada respectivă, care nu apar în documentele mai apropiate de uzul lingvistic curent. Documentele originale au constituit un reper al analizei. Comparația dintre limbajul biblic conservator și limba documentelor a permis observarea unor aspecte evolutive în comportamentul gramatical al numeralelor ordinale.

Sursele analizate oferă sugestii interesante pentru redeschiderea unor probleme precum: stadiul de gramaticalizare în care se afla marca *al* a numeralului ordinal la începutul epocii vechi, originea formanților enclitici *–l(u)/–le/–lea, –a* din structura numeralului ordinal.

Analiza a condus și la cîteva observații de detaliu privind topica formanților și flexiunea numeralului ordinal, caracterul articulabil al acestuia în limba veche.

În documentele originale vechi, numeralele ordinale sînt utilizate extrem de limitat, valorile numerice fiind exprimate, în general, prin numerale cardinale.

Bibliografie

A. Corpus

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.

CATASTIFE.1744–1745 = Lazăr, G. (ed.) (2015). *8 documente*, în Iacob, D. D. (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 488–521.

CATASTIH.1732 = Bedreag, E. (ed.) (2015). *Document* [BAR, Documente istorice, nr. 1129/126, orig. rom., 38 de file], în Iacob, D. D. (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 166–200.

CIST.1700–1750 = Stolnicul C. Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești* [1700–1750; v. SOR, p. 641], ed. O. Dragomir, Editura Academiei Române, București, 2016.

CÎIFS.1655–1672 = Bălan-Mihailovici, A. (ed.) (2005). *Cartea înțelepciunii lui Iisus, feciorul lui Sirah* [Cîmpulung Muscel, c. 1665–1672], Editura Sinergii, Cîmpulung Muscel.

CONDICĂ.1748–1751 = Mârza, M. (ed.) (2015). *Document* [Arhivele Naționale din Iași, Manuscrise, nr. 1705, 34 de file], în Iacob, D. D. (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 216–251.

DÎ = Mareș, Al. *et al.* (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București.

DOC.ATHOS = Zahariuc, P. & Marinescu, Fl. (eds) (2010). *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 51–103.

DOC.DRAGOMIRNA = Iufu, I. & Brătulescu, V. (eds) (2012). *Manuscrise slavo-române din Moldova. Fondul Mănăstirii Dragomirna*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

DOC.ȚR = Lazăr, G. (ed.) (2013–2014). *Documente privitoare la negustorii din Țara Românească*, I: 1656–1688; II: 1689–1714, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

DVT.1679–1699 = Dima, C.-I. (2009). *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea* [Crișana, Bihor, 1679–1699; ms. rom. 130, BAR], Editura Universității din București, București.

EP.1692–1697 = Chiosea, S. (ed.) (2016). *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brîncoveanu* (Ms. BAR 766), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

ICP 1700 = Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și Patru orații. Traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*, ed. E. Dima, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2010.

MLD.1688 = Munteanu, E. (coord.) (2012). *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars XXII, Iosephus ad Machabaeos*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

MVTS.1683–1686 = Munteanu, E. (coord) (2016). *Vechiul Testament – Septuaginta*, Versiunea lui N. Spătarul Milescu [1683–1686] (Ms. 45, BAR Cluj), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

PO.1582 = Pamfil, V. (ed.) (1968). *Palia de la Orăștie*, Editura Academiei Române, București.

B. Referințe

Arvinte, V. (2006). *Calcuri lingvistice în cartea **Ieșirea** (PO, BB, ms. 45, ms. 4389)*, în Arvinte, V., *Studii de istorie a limbii române*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 459-462 [publicat anterior în ALIL, vol. XXXII, 1988–1991, p. 25–28].

Buză, E. & Zgraon, F. (1982). *Studiu lingvistic* la *Prefețe și epiloguri din secolul al XVI-lea*, în TR, p. 487–548.

Chiosea, S. (2016). *Studiu lingvistic*, în Chiosea, S. (ed.), *Epistolă și panegiric greco-român adresate lui Constantin Brîncoveanu (Ms. BAR 766)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 43–212.

Chivu, Gh. (1982). *Studiu lingvistic* la *Pravila lui Coresi* [Brașov, c. 1560–1562], în TR, p. 162–212.

Chivu, Gh. (1993). *Studiu lingvistic*, în Chivu, Gh. (ed.), *Codex Sturdzanus* [c. 1583–1619], Editura Academiei Române, București, p. 142–230.

Chivu, Gh. (2008). *Studiu lingvistic*, în Chivu, Gh. (ed)., *Dictionarium valachico-latinum* [*Anonymus Caransebesiensis*, 1650], Editura Academiei Române, București, p. 36–62.

Costinescu, M. (1981). *Studiu lingvistic*, în Costinescu, M. (ed.), *Codicele Voronețean* [1563–1583], Editura Minerva, București, p. 89–213.

Crețu, C. (2013). *Studiu lingvistic*, în Ilie Miniat, *Cazanii* (București, 1742), ed. C. Crețu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 129–268.

DELR = Sala, M. & Avram, A. (coord.) (2011–2015). *Dicționarul etimologic al limbii române*, I–II, Editura Academiei Române, București.

Densusianu, O. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, II, Librairie E. Leroux, Paris.

Diaconescu, P. (1970). *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei Române, București.

Dima, E. (2010). *Studiu introductiv*, în Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și Patru orații. Traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*, ed. E. Dima, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. VII–XLIX.

Dragomir, O. (2006). *Studiu lingvistic*, în Dragomir, O. (ed.), *Istoriia Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, Editura Academiei Române, București, p. 39–135.

Drăganu, N. (1914). *Particularitățile de limbă ale Codicelui Todorescu*, în Drăganu, N. (ed.), *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, Librăriile Socec și C. Sfetea, București, p. 89–166.

ELR = Sala, M. (ed.) (2001). *Enciclopedia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Georgescu, M. (1982). *Studiu lingvistic* la *Glosele Bogdan*, în TR, p. 385–417.

Gheție, I. (1982). *Studiu lingvistic* la *Fragmentul Todorescu* [Cluj, c. 1571–1575], în TR, p. 285–331.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1985). *Originile scrisului în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Gheție, I. & Teodorescu, M. (1977). *Studiu de limbă*, în Gheție, I. & Teodorescu, M. (eds), *Manuscrisul de la Ieud*, Editura Academiei Române, București, p. 59–141.

Gheție, I. & Teodorescu, M. (2005). *Studiu lingvistic*, în Gheție, I. & Teodorescu, M. (eds), *Psaltirea Hurmuzaki*, I, Editura Academiei Române, București, p. 23–75.

Guruianu, V. (2005). *Sintaxa textelor românești originale din secolul al XVI-lea. Sintaxa propoziției*, Editura Universității din București. [București].

ILR = Coteanu, I. (ed.) (1969). *Istoria limbii române*, II, Editura Academiei Române, București.

ILRL = Gheție, I. (ed.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.

Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, ed. a II-a [ed. I: 1980], Editura Junimea, Iași.

Mareș, Al. (1969). *Studiu de limbă*, în Mareș, Al. (ed.), *Liturghierul lui Coresi* [Brașov, 1570], Editura Academiei Române, București, p. 47–118.

Mazilu, I. (2012). *Studiu lingvistic*, în [Eustratie logofătul], *Șeapte taine a besearecii*, Iași, 1644, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 41–159.

Minuț, A.-M. (2016). *Studiu asupra morfologiei din Ms. 45*, în MVTS.1683–1686, p. CXIII–CCIX.

Minuț, A.-M. (2017). *Elemente de morfologie istorică românească, pe baza primei traduceri în limba română a **Septuagintei** (ms. 45, BAR Cluj)*, în „Diacronia", nr. 5, 23 mart., art. A66, Crossref.

Munteanu, E. (2016). *Studiu filologic*, în MVTS.1683–1686, p. XLI–LXXVII.

Pană Dindelegan, G. (2016). *The partitive phrase*, în SOR, p. 323–332, Crossref.

Pantaleoni, D. (2008). *Morfologia*, în Pantaleoni, D. (ed.), *Texte românești vechi cu alfabet latin: Psalterium Hungaricum în traducere anonimă din secolul al XVII-lea*, Editura Universității de Vest, [Timișoara], p. 73–78.

Philippide, Al. (2011). *Istoria limbii române* [versiunea manuscrisă, 1893–1932], ed. G. Ivănescu, C.-G. Pamfil, L. Botoșineanu, Editura Polirom, [Iași].

Popa, E.-C. (2007). *Studiu lingvistic asupra cărții Faptele Apostolilor din Biblia de la București (1688) în comparație cu Noul Testament de la Bălgrad (1648) și cu Biblia de la Blaj (1795)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Rizescu, I. (1971). *Studiu de limbă*, în Rizescu, I. (ed.), *Pravila ritorului Lucaci* [1581], Editura Academiei Române, București, p. 35–145.
Roman Moraru, A. (1982). *Studiu lingvistic* la *Catehismul lui Coresi* [Brașov, c. 1560], în TR, p. 56–97.
Rosetti, A. (1986). *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă [ed. I: 1938], Editura Științifică și Enciclopedică, [București].
Rosetti, A., Cazacu, B. & Onu, L. (1971). *Istoria limbii române literare*, ed. a II-a, Editura Minerva, București.
SOR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.
Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.
Stan, C. (2016). *(Numerical and non-numerical) quantifiers; quantifying approximators*, în SOR, p. 346–356, Crossref.
Tarantino, A. (1996). *Le strutture linguistiche*, în Tarantino, A. (ed.), *La storia di Filerot e Anthusa. Istoria lui Filerot și cu a Anthusei (ms. 1374, BAR – Bucarest)*, Bagatto Libri, Roma, p. 115–187.
Todi, A. (2001). *Elemente de sintaxă românească veche*, Editura Paralela 45, Pitești/București/Brașov/Cluj-Napoca.
TR = Gheție, I. (coord.) (1982). *Texte românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București.
Vasiliu, L. (2007). *Atributul*, în Avram, M. (ed.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, p. 73–109.
Vieru, R. (2014). *Studiu lingvistic asupra Paliei de la Orăștie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A84en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The plural ending *–le* and influences between the inflectional and the derivational morphology

Blanca Croitor*

"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 24, 2017
Accepted July 4, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
inflectional morphology
derivational morphology
the ending *–le*
the suffix *–**a**le*
the suffix *–**e**le*

Abstract

In this article we describe the situations in which the plural ending *–le* has a derivative value, creating feminine plural nouns. This ending is part of two suffixes used to derive plural nouns, *–**a**le* and *–**e**le* (both with complex suffixes). In some borrowed formations the suffixes were attached to the etymons in order to adapt them to the Romanian morphological system, while other formations were created in Romanian. Some neological formations with *–**a**le* were borrowed and they are analysable in Romanian. We present a list with the derivatives created with these suffixes (and the developed suffixes), based on several dictionaries: DA, DLR, DI, and MDA. In the article we make some remarks regarding the dating of these suffixes and formations, their productivity, the relation between the plural derivatives and the singular nouns (if there are any) and we describe some theoretical aspects.

1. Introduction

In this article we will show that the plural feminine ending *–le* sometimes has a lexical value, to derive formations with plural form and singular or plural meaning. The plural ending *–le* was inherited from Latin, in nouns such as *cățea – cățele* 'bitch', *măsea – măsele* 'molar', *stea – stele* 'star' (for this morphological type, see Graur, 1961). It was reinforced in the morphological system as a sign of the plural by borrowings, most of them from Turkish (*basma – basmale* 'head scarf', *cercevea – cercevele* 'window frame', *cișmea – cișmele* 'fountain', *dușumea – dușumele* 'floor', *manea – manele* 'oriental song', *merdenea – merdenele* '(cheese) pie', *rindea – rindele* 'scraper', *teșcherea – teșcherele* 'small scraper', *sarma – sarmale* 'sarma (type of meat dumpling)'), but also from Slavic languages (*manta – mantale* 'cape'), from Romance languages (*bretea – bretele* 'suspenders', *jaluzea – jaluzele* 'blinds', *pijama – pijamale* 'pyjamas'), from Modern Greek (*cucuvea – cucuvele* 'little owl', *frigănea – frigănele* 'French toast'), from Hungarian (reg. *cheșchenea – cheșchenele* 'headdress, handkerchief') or with multiple origin (*canapea – canapele* 'couch, sofa', from Modern Greek, French, and German). We notice that there are two types of borrowings, ending in *–**e**a* (more numerous) or in *–**a***. Moreover, the position of this ending plural was reinforced by many Romanian derivations with the diminutive (main value) suffix *–ea* and with various complex suffixes (developed from or compound with *ea*): *cea*, *icea*, *ucea*, *ulea*, *–unea*, *–ușea*, *–uțea*, *–ițea*, *–oțea* (see Pană Dindelegan, 2007). With a lexical value, the ending (affix) *–le* is found in the suffixes *–**a**le*, *–**e**le* and some suffixes developed from these two, which derive plural nouns, most of them feminine.

2. The suffixes *–ale* and *–icale*

The suffix *–**a**le* has multiple origin (see FCLR, p. 122–123): (a) it was created in Romanian, for the adaptation of some borrowings from Modern Greek which had an unusual final for the Romanian morphological system, with the plural ending *–ικά* (for instance, *politicale* 'political matters' < Gr. *πολιτικά*, cf. DLR – see

*Email address: *ileanablanca@gmail.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

infra) and (b) borrowed from Latin (*–ales*[1]), from French (*–ales*), and from German (*–alien*), in analysable nouns.

Analysable nouns with plural meaning borrowed from Modern Greek had the ending *–ικά*, an unusual ending for Romanian nouns, which don't have the plural in *–a*. The attachment of the plural ending *–le* made these nouns compatible with the Romanian morphological system. In contemporary language, they are feminine *pluralia tantum* nouns[2], analysable with the suffixes ***–ale*** and ***–icale*** (developed from ***–ale***, see FCLR, p. 124)[3]: *diamanticale* '(obsolete) diamond jewellery; precious stones' < Modern Gr. *διαμαντικά*; *giuvaericale* 'jewellery' < Modern Gr. *τζοβαερικά*; *istericale* 'hysterics' < Modern Gr. *ύστερικά (πάδη)*; *nevricale* 'nervous breakdown' < Modern Gr. *νευρικά*; *poeticale* '(obsolete) poems' < Modern Gr. *ποιητικά* (the plural of *ποιητικη*); *politicale* 'political matters' < Modern Gr. *πολιτικά*; *revmaticale* 'rheumatism' < Modern Gr. *ρευματικά*; *tipicale* 'songs for some religious services' < Modern Gr. *τυπικά* (according to DLRM it is a derivative from *tipic*); *triadicale* 'a type of religious songs' (DTM) < Modern Gr. *τριαδικὰ τροπάρια*; *vasilicale* 'a Greek compilation of Roman law, started by the emperor Basil I' < Modern Gr. *[τὰ] βασιλικά*; *zaharicale* < Modern Gr. *ζαχαρικά*[4]. The oldest attestations of these nouns are from the end of the 18th century, with the form unadapted to the Romanian morphological system (the one in *–a*): *giuvaerica* 'jewellery' is attested in 1792 (*apud* ȘIO, in DA, in a context where the interpretation is ambiguous, singular or plural: *Giuvaericà, mărgăritar i ceasornic* 'Jewellery, pearl and watch'), and *zaharica* 'sweets' is attested in 1794 (at Iorga, S.D. VIII, 29, in DLR, with plural meaning: *O bucătăriță săsoaică... care să aibă știință și pracsis de uscături, de bucate și de zaharica* 'A German cook... who knows and has experience with cold dishes, cooked food and sweets'). In the next century, we find the first attestations of the adapted formations, with *–le*: *zahricale* 'sweets' (attested in 1814, at Dionisie, C. 187, cf. DLR, s.v. *zaharica*); *vasilicale* 'Basilika' (attested in 1817, in Uricariul IV, 302/20, cf. DLR); *revmaticale* 'rheumatism' (at Piscupescu, O. 297/2, in DLR); *diamanticale* 'diamond, jewellery' (attested in 1831, in CR 4^2/34, cf. DLR); *istericale* 'hysterics' (at Gorjan, H. II, 123, in DA); *poeticale* 'poems' (at Alecsandri, S. 44, in DLR); *giuvaericale* 'jewellery' (at Filimon, *apud* TDRG, cf. DA); *politicale* 'political matters' (in Conv. Lit. III, 98, in DLR); *nevricale* 'nervous breakdown' (at Vlahuță, O. A. 149, in DLR). In this period, we can notice the emergence of an opposition between the singular in *–a* and the plural in *–ale*, for instance *giuvaerica* vs. *giuvaericale*: *[...] pronunțînd cu îngîmfare numele fiecărei mătăsării sau giuvaerica, [...] lăsînd să se vadă cît se putea mai bine o cutie de giuvaericale* 'saying smugly the name of every piece of silk or jewellery, ... letting a piece of jewellery show the best he could' (N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*). Some borrowings have the first attestations in the 20th and the 21st century: *tipicale* (in TDRG, cf. DLR), *triadicale* (in DTM).

The second source of the suffix ***–ale*** in Romanian were analysable borrowings from Latin, French and German finished in various forms of this suffix. The first borrowings are from the middle of the 19th century: *anale* (in Uricariul V, 155/6, cf. DA) 'annals' < Lat. *annales*, Fr. *annales*; *saturnale* (in Calendar (1858) 48/18, cf. DLR) 'Saturnalia' < Fr. *saturnales*. Most of the borrowings are recent: *actinomicetale* 'Actinomycetales' < Fr. *actinomycétales* (MDN); *aspergilale* 'Aspergillales' < Fr. *aspergillales* (MDN); *chimicale* 'chemicals' < Germ. *Chemikalien* (DEX_2); *mirtale* 'Myrtales' < Fr. *myrtales* (MDN); *piperale* 'Piperales' < Fr. *pipérales* (MDN)[5].

[1] Lat. *–ales* represents the plural form of the adjectival suffix *–alis*.

[2] For some nouns, some singular forms in *–ală* developed later, but they were not very much used. Therefore, for *zaharicale* the singular form *saharicală* developed (the form with *z–* is not attested), attested in dictionaries only (Polizu, Pontbriant, D. 645, cf. DLR, s.v. *zaharica*).

[3] The sources of the inventoried formations are DA and DLR or the ones indicated in parentheses.

[4] Some nouns of this type, borrowed from Modern Greek or Turkish, are not analysable: *geamparale* 'castanets; nightingale trill; a type of dance' < Tur. *čal-para* (DA), *zumaricale* '(obsolete) sweets' < Modern Gr. *ζυμαρικά* (DLR).

[5] We could mention here the obsolete formation *coloniale*, an adaptation of German *Kolonialwaren* 'colonial merchandise' (DA, MDA), possibly from French [denrées] *coloniales* as well (DEX_2). In (FCLR, p. 120), it is shown that the formation could be the result of the conversion of the plural adjective from the phrase *mărfuri coloniale* 'colonial merchandise', therefore it wouldn't be a derivative.

From the analysable borrowings ending in *–**ale***, feminine plural nouns, the suffix *–**ale*** was detached and it began to form *pluralia tantum* (feminine) nouns in Romanian, especially in the regional or vernacular language: *burtucale* 'animal bowels' (attested in Rev. Crit. III 91, cf. DA, s.v. *burduf*), cf. *burtuc* 'cow bowels'; *trancanale* 'meaningless words; small domestics objects, lumped together' (first attestation at Pann, P. V. III, 95/8, cf. DLR, s.v. *trancana*), cf. *(a) trăncăni* 'to babble' and *tranc* 'plump' (in relation to the last one, the derivative is analysed with a complex suffix *–anale*); *turtale* '(reg.) some kind of cake prepared for great holidays' (in Chest. V 8/5, cf. DLR), cf. *turtă* 'pie'; *vrîstale* '(reg.) stripes (in a fabric)' (Vîrcol, M. 88, Gr. Băn., in DLR), cf. *vîrstă* 'stripe, band of a different colour'; *zăngănele* 'fashionable accessories which make noise' (Internet), cf. *(a) zăngăni* 'to rattle'; *zdrancanale* '(regional) small domestic objects (making noise)' (at Udrescu, Gl., cf. DLR, s.v. *zdrancana*), cf. *(a) zdrăncăni* '(to) jingle'; *zdrăngănele* 'large accessories (for the neck), which rattle' (Internet), cf. *(a) zdrăngăni* 'to rattle'; *zorzonale* '(reg.) pretentious ornaments, without value' (in Mat. Folk. 353, in DLR, s.v. *zorzoană*), cf. *zorzon, zorzoană* 'ornament'. In standard language, this suffix was used to derive the plural noun *cosmeticale* 'cosmetics' (DEX_2).

We can add to this inventory some semi-analysable nouns, such as *hartapale* 'pulled, torn pieces' (Muscel, 111, in DA, s.v. *hartan*), cf. *harta-parta* 'broken' and *hartan* 'a big piece of meat; a fragment broken from something'; *zangarale* '(Olt.) ornaments; nickel and brass decorations applied on harness' (attested at Ciaușanu, Gl., Coman, Gl., cf. DLR, s.v. *zangara*).

We can notice that there are two stylistic types of formations with *–ale*: some of them are from standard language or from specialized registers, others are vernacular or regional. This separation has its causes in the multiple origins of the suffix: internal, through conversion of the plural ending *–le* in a lexical derivative affix (detached with the final segment *–a* or *–ica*), and external, detached from analysable neological nouns, from literary language. The formations with *–icale* are regional or vernacular. Neither of the suffixes was very productive in Romanian and no new formations appeared in contemporary language.

3. The suffix *–ele*

The nominal suffix *–**ele*** is not discussed in the Romanian scholarly literature[6], probably because it was considered simply a plural form of the suffix with the feminine form *–ea*[7]. In dictionaries, some formations with *–**ele*** have etymologies with *–ea*, although all the examples are with the plural form, in *–**ele*** (for instance: *adormițele* 'anemone; Easter flower' – in DLRM; *alunele* 'a type of plant with white flowers (*Carum bulbocastanum*)' – in DA; *ațîțele* 'shavings' – in MDA; *găluștele* 'small dumplings' – in MDA, etc.), other formations have etymologies with *–ele* in the dictionaries (*adormițele* 'anemone; Easter flower' – in MDA; *fărîmele* 'small crumbs' – in DEX_2; *măgurele* 'small hummock', *piersecele* 'a type of orchid (*Cypripedium*)', *scălcele* 'dandelion', *sclipurele* 'small arcades', *spetele* 'inset', *stenurele* 'small rocks', *strîmturele* 'piece of garment for women' – all in DLR,m etc.). Sometimes, the dictionaries indicate the eymology with the masculine suffix *–**el***, although all the examples are with the plural form in *–ele* (*sfaturele* in an idiom meaning 'to stammer', *șesurele* 'small plains', *ștucurele* 'small fragments' – in DLR). Most likely, the suffix *–**ele*** comes from the plural form of the inherited diminutive suffix *–ea*, being detached from the analysable formations with the plural form of this suffix. It has become quite productive, leading to the formation of *pluralia tantum* nouns with an attenuated or lost diminutive meaning. The fact that the suffix attaches to verbal themes as well is a sign that it has lost its initial diminutive meaning.

We list below an inventory of analysable formations with the suffix *–**ele***, which can have nominal, adjectival or verbal themes (from a semantic, not etymological point of view), compiled based on several dictionaries: DI, DA, DLR, MDA, and DLRLC. Most of them are feminine nouns, the exceptions (of neuter gender) are indicated below:

[6]It will be discussed in the second part of the volume *Formarea cuvintelor în limba română. IV. Derivarea nominală și adverbială* [Word formation in Romanian. IV. Nominal and adverbial derivation], made by the "Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics from Bucharest (see FCLR – the first part).

[7]The suffix *–el* (fem. *–ea*) comes from Lat. *–ellus* (fem. *–ella*) and was inherited in words like *căței, cățea* < *catellus, catella* or *viței, vițea* < *vitellus, vitella*; the derivatives with this suffix are attested before the 16th century (Popescu-Marin, 2007, p. 86).

(a) with **nominal** themes: *alunele* '1. (bot., reg.) the name of several plants; 2. freckles' (cf. *alun* 'hazel'); *bănuțele* '(bot.) the plant *Bellis perennis*' (*bănuț*, the same meaning); *câmpurele* n. 'small fields' (cf. *câmpuri* 'fields'); *colțurele* n. '(vernacular) small corners' (cf. *colțuri* 'corners'); *cornurele* n. 'small corners' (cf. *cornuri* 'corners'); *fărîmele* 'small crumbs' (cf. *fărîmă* 'crumb'); *găluștele* 'small dumplings' (cf. *gălușcă* 'dumpling'); *găurele* 'a thinned out sail' (DLRLC) (cf. *gaură* 'hole'); *gogoșele* 'small donuts' (cf. *gogoașă* 'donut'); *măgurele* '(reg.) small hummock; diminutive of *măgură*"; *nemurele* n. '(Mold.) relatives; diminutive of *neam*' (cf. *neamuri*, same meaning); *nodurele* n. '(reg.) small knots; diminutive of *noduri*'; *pacișele / păcișele* 'flax or hemp fibres of inferior quality, which remain in the cam' (cf. *pacișă*, similar meaning); *păcurele* 'small flocks of sheep, animals, cattle' (cf. *păcure* 'flocks of sheep, animals, cattle'); *păltinele* '(bot.) currant fruit' (cf. *păltinel* 'currant tree'); *păsuiele* '(bot., Banat, Trans.) locust tree' (cf. *păsui* 'beans'); *păștele* '(bot., reg.) a plant with yellow flowers (*Draba nemorosa*)' (cf. *paști* 'Easter bread'); *păturele* f. 'small beds' (cf. *paturi* 'beds'); *pîjele* n. 'nails' (cf. *pîj* 'wooden nail'); *penele* '(Mold.) linden strips used to make ropes' (cf. *pană* 'sliver'); *piersecele* '(Olt.) a type of orchid (*Cypripedium*)' (cf. *piersică* 'peach'); *ploiele* '(reg.) pellet bullets bigger than the raindrops' (cf. *ploaie* 'rain'); *pomițele* '(reg.) strawberry plant' (cf. *pomiță* 'small fruit'); *prînzurele* n. 'small lunches' (cf. *prînz* 'lunch'); *prezenturele* n. 'small presents' (cf. *prezent* '(obsolete) present'); *prundurele* f. '(pop.) small gravel' (cf. *prunduri* 'gravel'); *pudărele* '(reg., Hațeg) ornaments' (cf. *pudră* 'powder', in DLR); *răchițele* 'marshworth' (cf. *răchită* 'willow'); *răcorele / răcărele* 'bindweed' (cf. *răcoare* 'coolness'); *sămurele* f. 'small hems' (cf. *sam* 'hem'); *săpunele* 'pimpernel' (cf. *săpun* 'soap'); *scălcele* '(reg.) dandelion' (cf. *scalce* 'the plant *Caltha palustris*'); *schimburele* f. 'diminutive of change, exchange, shift' (cf. *schimburi* 'changes'); *sclipurele* n. 'small arcades' (cf. *sclipuri*, plural of *sclip* 'arcade'); *sfaturele* n., in the idiom *a face sfaturele* 'to stammer' (cf. *sfaturi* 'advice'); *spetele* '(reg.) inset (in a male shirt)' (cf. *spete*, plural of *spată* 'back'); *stenurele* f. '(vernacular) small rocks' (cf. *stean*, variant of *stană* 'rock'); *strîmturele* '(Bucov.) piece of garment for women' (cf. *strîmturi*, plural of *strîmtură* 'gorge, narrow place'); *șesurele* n. '(pop.) small fields' (cf. *șesuri* 'plains'); *șoimele* 'female falcon' (cf. *șoim* 'falcon'); *ștucurele* n. 'small fragments' (cf. *ștucuri*, plural of *ștuc* 'fragment, piece'); *șușele / susele* '(Mold., Bucov.) slats on the wall or the ceiling' (cf. *șușă* 'slat'); *tătărcele* '(bot., reg.) celandine' (cf. *tătarcă*, the name of several plants); *tulpănele* n. '(Bucov.) the name of some small flowers' (cf. *tulpan* 'muslin'); *țundrele* (DI) (cf. *țundră* '(Trans., Banat) a large and long peasant coat, made from thick fabric of wool colour'); *vinețele*$_1$ '(obsolete) small veins' (cf. *vînă* 'vein' (DLR), with the complex suffix *–ețele*, and *vinețiu* 'purple'); *vîrstele* '(reg.) strips of a different colour than the background (in a fabric)' (cf. *vîrstă* 'strip, band'); *zorele* 'the name of several plants' (cf. *zori* 'dawn').

In general, all derivatives from neuter nominal themes with the plural ending *–uri* are neuter (*câmpurele*, *colțurele*, *cornurele*, *nemurele*, *nodurele*, *prînzurele*, *prezenturele*, *prundurele*, *sclipurele*, *sfaturele*, *șesurele*, *ștucurele*). It is possible that the authors of the dictionaries considered these words to be neuter by analogy with the neuter themes. Some derivatives with neuter themes are considered feminine in DLR: *păturele*, *sămurele*, *schimburele*, *stenurele*.

(b) with **verbal** themes: *acățele* '(bot.) tendrils of the vine' (cf. *(a) acăța*, variant of *(a) agăța* '(to) hang'); *adormițele* '(bot.) anemone' (cf. *adormit* 'asleep; slept'); *ațîțele* '(Trans.) slivers' (MDA) (cf. *(a) ațîța* '(to) make fire'); *bodrogănele* „(obsolete) discussions; hassle' (MDA) (cf. *(a) bodrogăni*, variant of *(a) bodogăni* '(to) grumble'); *ghionghionele* '(Turkish word) affectation' (DA) (cf. *(a) ghionghioni* '(to) caress'); *măgulele* 'flattery' (cf. *(a) măguli* '(to) flatter'); *păcănele*$_1$ '(Wallachia) the wings of a weaving machine' (cf. *(a) păcăni* '(to) click, crack'); *păcănele*$_2$ '(slang) electronic poker; mechanical games' (Volceanov)[8]; *picățele* '1. dots, small spots; 2. (reg.) doughnut' (cf. *picat* 'dropped'); *pupățele* '(Bucov.) kisses' (cf. *pupat* 'kissed'); *spărgele* '(reg.) annual gypsophila' (cf. *(a) sparge* '(to) break'); *toconele* '(Olt.) the name of a traditional song' (cf. *(a) toconi*, an unattested variant of *(a) tocăni* '(to) hammer'; DLR

[8] It is very unlikely that *păcănele*$_2$ be etymologically related to *păcănele*$_1$; they are probably different words, and *păcănele*$_2$ is a recent colloquial derivative (for a discussion about this derivative, see Zafiu, 2013).

refers to *tocăliță* 'a carol'); *țîșnele* '(reg.) a variety of plums' (cf. *(a) țîșni* '(to) spring').

(c) with **adjectival** themes (more rarely): *flocoșele* '(bot.) various types of hairy plants' (cf. *flocos* 'hairy'); *gălbenele* 'several types of plants' (cf. *galben* 'yellow'); *iuțele* '(reg.) spicy vegetables, chili peppers, cucumbers' (cf. *iute* 'spicy'); *rumenele / romănele* 'red make-up, blusher' (cf. *rumen* 'red, sanguine'); *sărbezele* 'bearberry' (cf. *sarbăd* 'fad'); *vinețele*$_2$ 'the name of several plants' (cf. *vînăt* 'purple'); *zăluzele* (DI) (cf. *zălud* 'mad'; in DLR only the noun *zăluzeală* is registered, with the plural form *zăluzeli* 'madness').

(d) with **onomatopœic** themes: *șoșele*, in the idiom *(a umbla) cu șoșele (și cu momele)* 'to cheat, to deceive' (cf. *șoșo(șo)*, onomatopœia, by analogy with *momele* 'bait').

Some nominal derivations are analysable with a **complex** suffix: *drăgănele* 'attraction; a variety of cherry' (borrowed from Serbian. *draganela, draganlija*, cf. DLR, s.v. *drăgănel, –ea*) is analysed from *drag* and the suffix *–ăn**ele***; *periț**ele*** '(reg.) cinquefoils' is analysed from *(a) pieri* '(to) perish' (DLR) and the suffix *–iț**ele***; *perteluș**ele*** '(reg.) a textile material applied on the pillars' is derived from *perdea* 'curtain' (DLR) with *–(e)luș**ele***; *pietrucele* 'dianthus; *Lychnis chalcedonica*' is derived from *piatră* 'stone, rock' and the suffix *–uc**ele*** (DLR); *prescurărele* '(bot., Trans.) the plant hen and chicks (*Sempervivum tectorum*)' is derived from *prescură* 'bread in the shape of a cross' with *–ăr**ele*** (DLR); *rototele / rotoțele* '(bot., reg.) the plant *Bellis perennis*' is derived from *roată* 'wheel' (DLR) with *–ot**ele**/–oț**ele***; *sălbănele* '(Trans.) sewing on the sleeves of a traditional blouse' is derived from *salbă* 'necklace' (DLR) with *–ăn**ele***; *ursărele* '(bot., Bucov.) dianthus', derived from *urs* 'bear' with *–ăr**ele*** (DLR).

Some derivatives are **semi-analysable**: *hîrjele*, in the idiom *a grăi în hîrjele* 'to joke' (cf. *hîrjeate* 'slates for games', in DA); *paipanele* '(Olt.) stilts' (DLR), cf. *paipanoage*, variant of *papainoage*, similar meaning'; *popdele* 'snow rose', cf. *podbal* (DLR); *săftiele* 'thin leather used in the leather goods industry' (DLR), cf. *saftian*, similar meaning; *strambele* '(Wallachia) moodiness', cf. *strambițe*, similar meaning (DLR); *paraiele*, in the idiom *luat din paraiele* 'paralysed', semi-analysed with *para–* 'very strong, powerful' and the suffix *–i**ele***[9].

In the inventory of *–**ele*** derivatives, there is only one adjective, with feminine, plural form: *boreț**ele*** '(reg.) full of milk' (attested in ALRT II, 60/9), derived from *boreț**e***, an adjective with the same meaning (according to MDA; the word is not registered in DA).

The derivatives above are plural nouns, which either don't have a singular correspondent form (in *–e**a*** or in *–**el***, for the neuter ones), or they have a singular correspondent form attested after the plural form (therefore we can presuppose that the singular is **ulterior** to the plural form, derivated with *–**ele***). For instance, in the dictionaries we looked into (especially DA and DLR, but also MDA, DEX$_2$), we find several singular nouns with different meanings from the corresponding plural nouns: *măturea* 'small broom'; *ocheșea*, hypocoristic diminutive of *oacheș* 'swarthy'; *pupezea* 'small hoopoe'; *scrijea* 'slice of bread'; *secerea* 'small sickle'; *uscățea*, diminutive of *uscat* 'dry'; *vinețea* 'cornflower', etc. Because of these different meanings, we cannot consider that the noun in *–ele* is a plural form of the singular in *–ea*, we have to treat them as different words. If both a plural noun in *–ele* and a singular one in *–ea* are attested in the same

[9] There are numerous non-analysable feminine plural nouns ending in *–**ele***, with singular or plural meaning, in DI and DLR. Many of them have an unknown etymology, others are related to other words. Although they cannot be considered derived formations, it is worth mentioning them because they reinforce this morphological pattern in Romanian: *arvele* '(obsolete) cone' (DA); *befele* '(bot.; reg.) forget-me-not' (MDA); *bibițele* '(reg.) small businesses' (MDA); *bomborele* '(reg.) grains' (MDA); *borodele* '(reg.) fermented fruit for brandy' (MDA); *căruțele* '(bot., reg.) narrow plaintain' (MDA; it cannot be semantically analysed through *căruță* 'cart'); *chistosele* '(Trans.) aspic'; *crepenele*, in the idiom *în crepenele* '(reg.) rolling' (MDA); *didinele* '(bot., reg.) two types of flowering plants from the Amberboa genus' (DLR); *ghighițele* '(bot.) crocus' (DA); *hodrobele* '(Trans.) luggage' (DA); *mițuvele* 'spring crocus' (DLR); *ochinpele / ochincele* 'foxgloves (*Digitalis purpurea*)' (DLR); *pandele* '(bot., reg.) a variety of plums' (DLR); *pășunele* '(reg.) flax or hemp fibres of inferior quality, which remain in the cam' (DLR); *posincele* '(Banat) wheat flour of inferior quality; bran' (DLR); *prichidele* '(reg.) the name of some parts of the cart' (DLR); *rocodele / rogodele* '(small) fruit' (DLR); *solele* '(reg.) yellow lilies' (DLR); *tarapangele* '(reg.) vegetables' (DLR); *vînturele* 'anemone' (DLR; it cannot be semantically analysed through *vînturi* 'winds'); *zamfirele* '(Mold.) ground grains' (DLR; it cannot be analysed through *zamfir*, variant of *safir* 'sapphire').

period, with the same meaning, than the form in *–ele* is the morphological plural of the form in *–ea*, not a different derivative. The distinction is sometimes difficult to make, as the attested examples from the dictionaries are not many.

We should take into account a series of borrowed nouns to which Romanian language attached the ending *–le* as a plural marker, in order to integrate them into the Romanian morphological system (a similar situation to the one described above, the borrowings to which Romanian added *–ale*: *diamanticale*, *giuvaericale*, *istericale*, *nevricale*, *poeticale*, *politicale*, *revmaticale*, *tipicale*, *triadicale*, *vasilicale*). They are plural nouns, without a singular correspondent in Romanian (*pluralia tantum*). From a morphological perspective, this is a derivative process, not an inflectional one, because there is no opposition between a singular and a plural form: *fesfesele* '(Mold.) gimcrack' < Tur. *fesfese* (DA); *ghionghionele* '(Turkish word) affectation' < Tur. *ğüna-ğün* 'any kind, all kind of...' (DA; the verb *(a) ghionghioni* '(to) caress' was created from the noun); *lovele* '(argot) money' < Gypsy *lové* (m.pl., from sg. *lovo*); *mezele* 'cold cuts, meat products' < Tur. *meze* (DLR, Scriban); *șacamele* '(reg.) trifles', cf. Tur. *șaka* 'joke' (DLR); *țipele* '(Trans., Banat) shoes; boots' < Hung. *cipellő*, cf. also Serbo-Croatian *cipela* (with the singular forms shaped after the plural *țipeauă, țipel*, in DLR).

As we can see, the suffix ***–ele*** was productive in Romanian, in vernacular language and in regional varieties. The **themes** to which this suffix (or its complex variants) attached are of various origins:

- inherited: *acățele*, *adormițele*, *alunele*, *ațițele*, *cîmpurele*, *cornurele*, *gălbenele*, *găurele*, *nodurele*, *păcurele*, *păștele*, *penele*, *perițele*, *piersecele*, *pietrucele*, *ploiele*, *prînzurele*, *pupărele*, *rotoțele*, *sălbănele*, *săpunele* (but also through Modern Greek), *secerele*, *spărgele*, *spetele*, *șesurele*, *ursărele*, *uscățele*, *vinețele*$_1$, *vinețele*$_2$;
- created in Romanian: *bănuțele*, *crepenele*, *duruiele*, *flocoșele*, *ocheșele*, *păcănele*$_1$, *păcănele*$_2$, *păltinele*, *picățele*, *pomițele*, *răcorele*, *scălcele*, *schimburele*, *strîmturele*, *șoșele*, *tătărcele*, *toconele*, *țîșnele*, *zăngănele*, *zdrăngănele*;
- Slavic: *colțurele*, *găluștele*, *iuțele*, *măgulele*, *păcișele*, *pîjele*, *popdele*, *prescurărele*, *prundurele*, *răchițele*, *rumenele*, *sclipurele*, *scrijele*, *sfaturele*, *stenurele*, *vîrstele*, *zăluzele*, *zorele*;
- from Modern Greek: *păsuiele*, *păturele*, *tulpănele*;
- Turkish: *ghionghionele*;
- from Latin and Romance languages: *prezenturele*, *pudărele*;
- Hungarian: *nemurele*, *șoimele*;
- German: *sămurele*, *ștucurele*;
- from the substrate (probably): *fărîmele*, *măgurele*, *pupezele*;
- with unknown etymology: *bodrogănele*, *borețele*, *măturele*, *sărbezele*, *șușele/susele*, *țundrele*.

In the contemporary language this suffix is not very productive; there are only a few new derivatives (see *păcănele*$_2$, *zăngănele*, *zdrăngănele*).

4. Conclusions

We have shown that *–le* is used with a derivative value, in the suffixes ***–ale*** and ***–ele*** (for ***–ale***, see FCLR), as well as in some complex suffixes formed from these two, in several types of derivatives:

- derivatives to which the ending *–le* was attached in order to adapt the borrowings to the Romanian inflectional system, as the etymon had an unusual ending for Romanian;
- derivatives created in Romanian with the suffixes ***–ale*** and ***–ele*** (and their complex suffixes), from themes of various origins;
- borrowings from Latin and Romance languages or from German (only with the suffix ***–ale***).

The derivatives with these suffixes are frequently *pluralia tantum* feminine nouns (with some exceptions, of neuter gender in DLR, similarly to the theme). Some of them also have singular forms, ulterior to the plural one. Others have a different meaning than the singular correspondent (and singular meaning, as well), therefore they cannot be considered plural forms (and *–le* must be analysed as a derivative affix, not an inflectional one). For the formations with plural meaning, the affix *–le* accumulates a derivative

and an inflectional value, similarly to the gender switching suffix *–ă*, which is also an inflectional ending (marking gender and number), or the plural neuter ending *–uri* attached to mass nouns, triggering changes in meaning (see Pană Dindelegan, 2017; Maiden, 2014), including feminine nouns.

Bibliography

DA = *Dicționarul limbii române* (coordinated by Sextil Pușcariu). Tomul I. Partea I. *A–B*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913; Tomul I. Partea II. *C*, Tipografia Ziarului „Universul", București, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I. *D–De*, „Universul", Intreprindere Industrială a Statului, București, 1949; [Fascicula II. *De–Deștina*; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I. *F–I*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I. *J–Lacustru*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II. *Ladă–Lepădа*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III. *Lepădа–Lojniță*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1948.

DCR$_2$ = Dimitrescu, F. (1997). *Dicționar de cuvinte recente*, 2nd edition, Editura Logos, București.

DEX$_2$ = *Dicționarul explicativ al limbii române* (coordinated by: acad. Ion Coteanu, dr. Luiza Seche, dr. Mircea Seche), Editura Univers Enciclopedic, București, 1998; 2nd edition, revised, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009.

DI = *Dicționar invers*, Editura Academiei, [București], 1957.

DLR = *Dicționarul limbii române*. New series (editors: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur, and acad. Ion Coteanu. From 2000, editors: acad. Marius Sala and acad. Gheorghe Mihăilă), Editura Academiei, București. Tomul I. Partea a 3-a. Litera *D (D–Deînmulțit)*, 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera *D (Deja–Deținere)*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D (Discord–Dyke)*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a. Litera *E (E–Erzaț)*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera *E (Es–Ezredeș)*, 2010; Tomul III. Literele *J*, *K*, *Q*, 2010; Tomul IV. Litera *L (L–Lherzolită)*, 2008; Tomul V. Litera *L (Li–Luzulă)*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Partea 1. Litera *P (P–Păzui)*, 1972; Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera *P (Pe–Pînar)*, 1974; Tomul VIII. Partea a 3-a. Litera *P (Pînă–Pogrilanie)*, 1977; Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera *P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera *P (Presin–Puzzolană)*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Partea 1. Litera *S (S–Sclabuc)*, 1986; Tomul X. Partea a 2-a. Litera *S (Scladă–Semîntărie)*, 1987; Tomul X. Partea a 3-a. Litera *S (Semn–Sîveică)*, 1990; Tomul X. Partea a 4-a. Litera *S (Slab–Sponghios)*, 1992; Tomul X. Partea a 5-a. Litera *S (Spongiar–Swing)*, 1994; Tomul XI. Partea 1. Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a. Litera *T (T–Tocăliță)*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a. Litera *T (Tocăna–Twist)*, 1983; Tomul XII. Partea I. Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1. Litera *V (V–Veni)*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a. Litera *V (Venial–Vizurină)*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a. Litera *V (Vîclă–Vuzum)* și Literele *W*, *X*, *Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000.

DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane* (editors Dimitrie Macrea and acad. Emil Petrovici). Volumul I: *A–C*, 1955; volumul al II-lea: *D–L*, 1956; volumul al III-lea: *M–R*, 1957; volumul al IV-lea: *S–Z*, 1958, Editura Academiei, [București].

DLRM = *Dicționarul limbii române moderne* (coordinated by D. Macrea), Editura Academiei, [București], 1958.

DTM = Fircă, Gh. (scientific coordinator), Alexandrescu, L. M., Grigorescu, O. & Suceava, D. (redactori coordonatori) (2010). *Dicționar de termeni muzicali*, 3rd edition, revised, Academia Română, Institutul de Istoria Artei, Editura Enciclopedică Gold, București.

FCLR = Sala, M. (coord.) (2015). *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. IV. *Sufixele. Derivarea nominală și adverbială*, Partea 1, Editura Academiei Române, București.

Graur, Al. (1961). *Din istoricul tipului* ***stea / stele***, in "Studii de gramatică", vol. III, edited by Al. Graur and Jacques Byck, Editura Academiei Române, București, p. 5–9.

Maiden, M. (2014). *Le rôle de la synonymie lexicale dans formation du pluriel flexionnel en daco-roman*, in "Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. Série tome XXII. Morphologie flexionnelle et dialectologie romane: typologie(s) et modélisation(s)", Peeters Publishers, p. 35–50.

MDA = *Micul dicționar academic*, 4 vol. (editors: Acad. Marius Sala and Ion Dănăilă; initially under the supervision of Acad. Ion Coteanu), Editura Univers Enciclopedic, București. Volumul I: *A–C* (2001); volumul al II-lea: *D–H* (2002); volumul al III-lea: *I–Pr* (2003); volumul al IV-lea: *Pr–Z* (2003).

MDN = Marcu, F. (2002). *Marele dicționar de neologisme*, revised augmented edition, Editura Saeculum I.O., București.

Pană Dindelegan, G. (2007). *Reflecții pe marginea a două tipare flexionare nominale:* ***(ea/a)Ø — –le*** *vs* ***u/ă/Ø — –uri***, in Reinheimer Rîpeanu, S. & Vintilă-Rădulescu, I. (eds), *Limba română, limbă romanică*, Editura Academiei Române, București, p. 425–434.

Pană Dindelegan, G. (2017). *Old Romanian pluralized mass and abstract nouns*, in "Diacronia", 6, Sept. 30, art. A82, Crossref.

Popescu-Marin, M. (coord.) (2007). *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007.

Zafiu, R. (2013). *Păcănele*, in "Dilema veche", iss. 504, October 10–16, 2013, [online].

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A84ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Desinența de plural *–le* și interferențe între morfologia flexionară și cea derivațională

Blanca Croitor*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 24 mai 2017
Acceptat 4 iulie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
morfologie flexionară
morfologie derivațională
desinența *–le*
sufixul *–**a**le*
sufixul *–**e**le*

Rezumat

În articol sînt descrise situațiile în care desinența de plural *–le* are valoare derivativă, de formare a unor substantive la plural, de genul feminin. Ea face parte din două sufixe cu care se derivă substantive la plural, *–**a**le* și *–**e**le* (ambele cu sufixe dezvoltate). În unele formații împrumutate sufixele au fost atașate etimonului pentru a le încadra în sistemul morfologic românesc, iar alte formații au fost create în limba română. Unele formații neologice cu *–**a**le* au fost împrumutate, fiind analizabile în română. Sînt inventariate formațiile cu aceste sufixe (și cu cele dezvoltate), în principal pe baza DA, DLR, DI și MDA. În articol se fac și observații privind vechimea sufixelor și a formațiilor, productivitatea, raportul cu eventualele forme de singular (acolo unde există) și sînt descrise cîteva aspecte teoretice.

1. Introducere

În acest articol, vom arăta că desinența de plural (feminin) *–le* are uneori și o valoare lexicală, de derivare a unor formații cu formă de plural, cu sens de singular sau de plural. Desinența de plural *–le* este moștenită din latină, în substantive de tipul *cățea – cățele*, *măsea – măsele*, *stea – stele* (pentru acest tip morfologic, v. Graur, 1961). Ea a fost întărită în sistemul morfologic ca semn al pluralului prin împrumuturi, majoritatea din turcă (*basma – basmale*, *cercevea – cercevele*, *cișmea – cișmele*, *dușumea – dușumele*, *manea – manele*, *merdenea – merdenele*, *rindea – rindele*, *teșcherea – teșcherele*, *sarma – sarmale*), dar și din limbi slave (*manta – mantale*), din limbi romanice (*bretea – bretele*, *jaluzea – jaluzele*, *pijama – pijamale*), din neogreacă (*cucuvea – cucuvele*, *frigănea – frigănele*), din maghiară (reg. *cheșchenea – cheșchenele* „năframă, batistă”) sau cu origine multiplă (*canapea – canapele*, din neogreacă, franceză și germană). Constatăm că sînt două tipuri de împrumuturi, terminate în *–e**a*** (mai numeroase) sau în *–**a***. De asemenea, poziția desinenței de plural a fost întărită prin numeroase creații interne cu sufixul diminutival (ca valoare principală) *–ea* și cu diverse sufixe complexe (dezvoltate sau compuse cu *ea*): *cea*, *icea*, *ucea*, *ulea*, *–unea*, *–ușea*, *–uțea*, *–ițea*, *–oțea* (v. Pană Dindelegan, 2007). Cu valoare lexicală, desinența (afixul) *–le* se identifică în sufixele *–**a**le*, *–**e**le* și cîteva sufixe dezvoltate de la acestea două, cu care se derivă substantive cu formă de plural, majoritatea de genul feminin.

2. Sufixele *–ale* și *–icale*

Sufixul *–**a**le* are origine multiplă (v. FCLR, p. 122–123): (a) a fost creat în română, pentru adaptarea unor împrumuturi din neogreacă cu final neobișuit pentru sistemul morfologic românesc, terminate la plural în *–ικά* (de ex., *politicale* „chestiuni politice” < ngr. *πολιτικά*, cf. DLR – v. *infra*) și (b) împrumutat din latină (*–ales*[1]), din franceză (*–ales*) și din germană (*–alien*), prin intermediul unor substantive analizabile.

*Adresă de corespondență: *ileanablanca@gmail.com*.

[1]Lat. *–ales* reprezintă forma de plural a sufixului adjectival *–alis*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

Substantivele analizabile cu sens de plural împrumutate din neogreacă se terminau în *–ικά*, un final neobișnuit pentru substantivele românești, care nu fac pluralul în *–a*. Atașarea desinenței de plural *–le* a încadrat aceste substantive în sistemul morfologic românesc. În limba actuală, ele sînt substantive feminine *pluralia tantum*[2], analizabile prin raportare la sufixele ***–ale*** și *–**icale*** (dezvoltat din ***–ale***, v. FCLR, p. 124)[3]: *diamanticale* „(înv.) bijuterii împodobite cu diamante; pietre prețioase” < ngr. *διαμαντικά*; *giuvaericale* „giuvaere” < ngr. *τζοβαερικά*; *istericale* „criză de isterie” < ngr. *ύστερικά (πάδη)*; *nevricale* „criză de nervi” < ngr. *νευρικά*; *poeticale* „(înv.) scrieri poetice” < ngr. *ποιητικά* (pl. lui *ποιητικη*); *politicale* < ngr. *πολιτικά*; *revmaticale* „reumatism” < ngr. *ρευματικά*; *tipicale* „cîntări pentru anumite servicii religioase” < ngr. *τυπικά* (dar DLRM îl dă din *tipic*); *triadicale* „cele 12 tropare treimice care încep cu «cuvine-se [sau: cade-se] cu adevărat», care se cîntă pe ehul II, după canonul troișnic – la miezanoptica duminicii” (DTM) < ngr. *τριαδικὰ τροπάρια*; *vasilicale* „compilație grecească a dreptului roman, începută de împăratul Vasile I (870)” < ngr. *[τὰ] βασιλικά*; *zaharicale* < ngr. *ζαχαρικά*[4]. Cele mai vechi atestări ale acestor substantive sînt de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cu forma neadaptată la sistemul morfologic românesc (cea terminată în *–a*): *giuvaerica* este atestat în 1792 (*apud* ȘIO, în DA, într-un context din care nu reiese dacă are înțeles de singular sau de plural: *Giuvaericà, mărgăritar i ceasornic*), iar *zaharica* este atestat în 1794 (la Iorga, S.D. VIII, 29, în DLR, cu sens de plural: *O bucătăriță săsoaică... care să aibă știință și pracsis de uscături, de bucate și de zaharica*). În secolul următor, se înregistrează primele atestări ale formațiilor adaptate, cu *–le*: *zahricale* (atestat în 1814, la Dionisie, C. 187, cf. DLR, s.v. *zaharica*); *vasilicale* (atestat în 1817, în Uricariul IV, 302/20, cf. DLR); *revmaticale* (la Piscupescu, O. 297/2, în DLR); *diamanticale* (atestat în 1831, în CR 4^2/34, cf. DLR); *istericale* (la Gorjan, H. II, 123, în DA); *poeticale* (la Alecsandri, S. 44, în DLR); *giuvaericale* (la Filimon, *apud* TDRG, cf. DA); *politicale* (în Conv. Lit. III, 98, în DLR); *nevricale* (la Vlahuță, O. A. 149, în DLR). În această perioadă se constată și conturarea unei opoziții între sg. în *–a* și pl. în *–ale*, de ex. *giuvaerica* vs. *giuvaericale*: *[...] pronunțînd cu îngîmfare numele fiecărei mătăsării sau giuvaerica, [...] lăsînd să se vadă cît se putea mai bine o cutie de giuvaericale* (N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*). Cîteva împrumuturi au primele atestări în sec. al XX-lea și al XXI-lea: *tipicale* (în TDRG, cf. DLR), *triadicale* (în DTM).

A doua sursă a sufixului ***–ale*** în română au fost împrumuturile analizabile din latină, franceză și germană terminate în forme ale acestui sufix. Primele împrumuturi sînt de pe la mijlocul secolului al XIX-lea: *anale* (în Uricariul V, 155/6, cf. DA) „scriere istorică în care sînt înregistrate an cu an întîmplările importante din viața unui popor; publicație științifică anuală” < lat. *annales*, fr. *annales*; *saturnale* (în Calendar (1858) 48/18, cf. DLR) „sărbătoare populară la romani, în cinstea zeului Saturn, care avea loc în fiecare an după terminarea muncilor agricole” < fr. *saturnales*. Mai multe împrumuturi sînt recente: *actinomicetale* „ordin de bacterii ramificate, amintind de ciuperci” < fr. *actinomycétales* (MDN); *aspergilale* „ordin de ciuperci ascomicete: mucegaiurile (aspergilul, penicilium etc.)” < fr. *aspergillales* (MDN); *chimicale* „nume generic dat produselor chimice” < germ. *Chemikalien* (DEX_2); *mirtale* „ordin de plante cu flori, cu numeroase familii, printre care mirtaceele” < fr. *myrtales* (MDN); *piperale* „ordin de plante cu flori: piperaceele și familiile înrudite” < fr. *pipérales* (MDN)[5].

Din împrumuturile analizabile cu finala ***–ale***, substantive de genul feminin, numărul plural, s-a detașat un sufix ***–ale*** folosit pentru a crea pe teren românesc substantive *pluralia tantum* (de genul feminin), îndeosebi regionale sau populare: *burtucale* „intestine de animal” (atestat în Rev. Crit. III 91, cf. DA, s.v. *burduf*), cf. *burtuc* „burtuș; mațele din vită”; *trancanale* „vorbe goale; lucruri casnice mărunte, îngrămădite

[2]Pentru unele substantive au apărut mai tîrziu și forme de singular în *–ală*, puțin folosite. Astfel, pentru *zaharicale* a apărut o formă de singular *saharicală* (forma cu *z–* nu este atestată), întîlnită doar în dicționare (Polizu, Pontbriant, D. 645, cf. DLR, s.v. *zaharica*).

[3]Sursele formațiilor inventariate sînt DA și DLR sau cele indicate între paranteze.

[4]Unele substantive de acest tip, împrumutate din neogreacă sau din turcă, nu sînt analizabile: *geamparale* „castaniete; tril de privighetoare; un fel de horă” < tc. *čal-para* (DA), *zumaricale* „(înv.) dulciuri” < ngr. *ζυμαρικά* (DLR).

[5]Putem menționa aici și formația *coloniale*, învechită astăzi, care reprezintă o adaptare după germ. *Kolonialwaren* „mărfuri din colonii” (DA, MDA), posibil și din fr. [denrées] *coloniales* (DEX_2). În (FCLR, p. 120), se arată că formația poate proveni și din substantivarea adjectivului la fem.pl., desprins din sintagma *mărfuri coloniale*, deci nu ar fi un derivat.

sau în dezordine" (prima atestare la Pann, P. V. III, 95/8, cf. DLR, s.v. *trancana*), cf. *(a) trăncăni* și *tranc* (în raport cu care s-ar detașa un sufix dezvoltat *–anale*); *turtale* „(reg.) un fel de prăjituri făcute la sărbătorile mari" (în Chest. V 8/5, cf. DLR), cf. *turtă*; *vîrstale* „(reg.) dungi (într-o țesătură)" (Vîrcol, M. 88, Gr. Băn., în DLR), cf. *vîrstă* „dungă, bandă de altă culoare"; *zăngănele* „accesorii la modă care fac zgomot" (internet), cf. *(a) zăngăni*; *zdrancanale* „(reg.) obiecte casnice mărunte (care zdrăngăne)" (la Udrescu, Gl., cf. DLR, s.v. *zdrancana*), cf. *(a) zdrăncăni*; *zdrăngănele* „accesorii (de purtat la gît) de dimensiuni mai mari, care zdrăngăne" (internet), cf. *(a) zdrăngăni*; *zorzonale* „(reg.) podoabe pretențioase, lipsite de valoare" (în Mat. Folk. 353, în DLR, s.v. *zorzoană*), cf. *zorzon, zorzoană*. În limba standard, cu acest sufix s-a creat substantivul *cosmeticale* (DEX$_2$).

Putem adăuga la acest inventar și formații semianalizabile, precum *hartapale* „bucăți rupte, zdrențuite" (Muscel, 111, în DA, s.v. *hartan*), cf. *harta-parta* „rupt în bucăți" și *hartan* „bucată (mare) de carne; bucată ruptă din ceva"; *zangarale* „(Olt.) zorzoane; podoabe de nichel și de alamă aplicate pe hamuri" (atestat la Ciaușanu, Gl., Coman, Gl., cf. DLR, s.v. *zangara*).

Se poate observa că există o dublă repartiție stilistică a formațiilor cu *–ale*: unele sînt din registrul standard sau din limbajele de specialitate, altele sînt populare sau regionale. Această separație își are cauzele în originea multiplă a sufixului: internă, prin convertirea desinenței de plural *–le* în afix lexical derivativ (detașată împreună cu finala *–a* sau *–ica*), și externă, detașată din împrumuturi neologice analizabile, de circulație literară. Formațiile cu *–icale* sînt din categoria celor de circulație regională sau populară. Ambele sufixe au fost slab productive pe teren românesc, iar în limba actuală nu se înregistrează formații noi.

3. Sufixul *–ele*

Sufixul nominal ***–ele*** nu este discutat în literatura de specialitate consultată[6], probabil pentru că a fost considerat o simplă formă de plural a sufixului cu formă de feminin *–ea*[7]. De altfel, și în dicționare formațiile cu ***–ele*** sînt uneori indicate ca formate cu sufixul *–ea*, deși exemplele indicate sînt doar cu forma de plural (de exemplu: *adormițele* – în DLRM; *alunele* – în DA; *ațîțele* – în MDA; *găluștele* – în MDA etc.), alteori ca formate cu sufixul *–ele* (*adormițele* – în MDA; *fărîmele* – în DEX$_2$; *măgurele*, *piersecele*, *scălcele*, *sclipurele*, *spetele*, *stenurele*, *strîmturele* – toate în DLR etc.). Uneori, dicționarele indică derivarea cu sufixul ***–el*** (masculin), deși toate exemplele sînt cu forma plural în *–ele* (*sfaturele*, *șesurele*, *ștucurele* – în DLR). Cel mai probabil, sufixul ***–ele*** provine din forma de plural a sufixului diminutival moștenit *–ea*, fiind desprins din formațiile analizabile cu forma de plural a acestui sufix. El a devenit destul de productiv, ducînd la formarea unor substantive *pluralia tantum* cu sens diminutival atenuat sau chiar fără sens diminutival. Faptul că sufixul ***–ele*** se atașează și unor teme verbale este un semn că acesta și-a pierdut sensul diminutival inițial.

Indicăm mai jos un inventar al formațiilor analizabile cu sufixul ***–ele***, care se pot raporta la baze substantivale, adjectivale sau verbale (este vorba de raportarea semantică, nu de etimologie), întocmit pe baza DI, DA, DLR, MDA și DLRLC. Majoritatea sînt substantive de genul feminin, excepțiile (de genul neutru) sînt indicate mai jos:

(a) cu **baze nominale**: *alunele* „1. (bot., reg.) numele mai multor plante; 2. pistrui" (cf. *alun*); *bănuțele* „(bot.) planta cunoscută și sub numele de bănuței" (*bănuț* „idem"); *cîmpurele* n. „cîmpuri mici" (cf. *cîmpuri*); *colțurele* n. „(pop.) colțuri mici" (cf. *colțuri*); *cornurele* n. „colțișoare" (cf. *cornuri*); *fărîmele* „fărîme mici" (cf. *fărîmă*); *găluștele* „găluște mici" (cf. *gălușcă*); *găurele* „fel de broderie pe o pînză din care s-au scos cîteva fire pentru a obține un spațiu rărit, pe care apoi se coase; ajur" (DLRLC) (cf. *gaură*); *gogoșele* „diminutiv al lui *gogoașă* – diverse obiecte rotunde și goale pe dinăuntru" (cf. *gogoașă*);

[6] Urmează a fi tratat în partea a doua a volumului *Formarea cuvintelor în limba română. IV. Derivarea nominală și adverbială*, realizat la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din București (v. FCLR – prima parte).

[7] Sufixul *–el* (fem. *–ea*) provine din lat. *–ellus* (fem. *–ella*) și a fost moștenit în cuvinte precum *cățel, cățea* < *catellus*, respectiv *catella*; *vițel, vițea* < *vitellus*, respectiv *vitella*, derivatele cu acest sufix fiind atestate înainte de sec. al XVI-lea (Popescu-Marin, 2007, p. 86).

măgurele „(reg.) diminutiv hipocoristic al lui *măgură*"; *nemurele* n. „(Mold.) neamuri; diminutiv al lui *neam*" (cf. *neamuri*); *nodurele* n. „(reg.) diminutiv al lui *noduri*"; *pacișele / păcișele* „fire de in sau de cînepă de calitate inferioară, care rămîn în piepteni în timpul operație de pieptănare a fuiorului" (cf. *pacișă* „idem"); *păcurele* „turme mici de oi, animale, vite" (cf. *păcure* „turmă de oi, animale, vite"); *păltinele* „(bot.) coacăz(e)" (cf. *păltinel* „coacăz"); *păsuiele* „(bot., Banat, Trans.) salcîm" (cf. *păsui* „fasole"); *păștele* „(bot., reg.) flămînzică" (cf. *paști* „pîine sfințită"); *păturele* f. „pătuțuri" (cf. *paturi*); *pîjele* n. „pîjuri" (cf. *pîj* „cui de lemn cu care se fixează obezile"); *penele* „(Mold.) fîșii de tei din care se fac funii" (cf. *pană* „piesă de lemn întrebuințată la despicarea lemnelor"); *piersecele* „(Olt.) planta „papucul-domnișoarei" (cf. *piersică*); *ploiele* „(reg.) alice mai mari decît ploaia" (cf. *ploaie*); *pomițele* „(reg.) căpșun" (cf. *pomiță*); *prînzurele* n. (cf. *prînz*); *prezenturele* n. „mici cadouri" (cf. *prezent* „(înv.) cadou, dar"); *prundurele* f. „(pop.) diminutiv al lui prunduri" (cf. *prunduri*); *pudărele* „(reg., Hațeg) podoabe" (cf. *pudră*, în DLR); *răchițele* „arbust tîrîtor pitic, cu flori roz-carmin, care crește în regiunile muntoase" (cf. *răchită*); *răcorele / răcărele* „nume dat unor plante erbacee agățătoare (volbură, zorele, respectiv zorele bătute – în forma *răcărele*)" (cf. *răcoare*); *sămurele* f. „samuri mici" (cf. *sam* „tiv la poalele hainelor"); *săpunele* – denumirea unor plante: „plantă ornamentală cu flori albastre și frunze lanceolate; dumitraș; flori-de-toamnă; scînteiuțe" (cf. *săpun*); *scălcele* „(reg.) coada-zmeului; păpădie" (cf. *scalce* „plantă erbacee toxică, cu frunze în forma copitei de cal și cu flori mari, galbene-aurii"); *schimburele* f. diminutiv al lui *schimburi*; *sclipurele* n. „bolți mici" (cf. *sclipuri*, pl. lui *sclip* „boltă, arcadă"); *sfaturele* n. în sintagma *a face sfaturele* „a gîngăvi" (cf. *sfaturi*); *spetele* „(reg.) platcă (la cămășile bărbătești)" (cf. *spete*, pl. de la *spată*); *stenurele* f. „(pop.) stînci mici" (cf. *stean*, var. lui *stană* „bolovan, bloc mare de piatră"); *strîmturele* „(Bucov.) obiect de îmbrăcăminte pentru femei" (cf. *strîmturi*, pl. de la *strîmtură*); *șesurele* n. „(pop.) șesuri mici" (cf. *șesuri*); *șoimele* „șoimane" (cf. *șoim*); *ștucurele* n. „bucățele, fragmențele" (cf. *ștucuri*, pl. de la *ștuc* „fragment, bucată"); *șușele / susele* „(Mold., Bucov.) șipci bătute pe pereții sau pe tavanele de lemn ca să se prindă muruiala" (cf. *șușă*); *tătărcele* „(bot., reg.) rostopască" (cf. *tătarcă*, denumirea mai multor plante); *tulpănele* n. „(Bucov.) numele unor floricele nedefinite mai îndeaproape" (cf. *tulpan*); *țundrele* (DI) (cf. *țundră* „(Trans., Banat) haină țărănească largă și lungă, făcută din dimie de culoarea naturală a lînii"); *vinețele*$_1$ „(înv.) vinișoare" (cf. *vînă* (DLR), în raport cu care s-ar detașa un sufix dezvoltat *–ețele*, și *vinețiu*); *vîrstele* „(reg.) dungi de altă culoare decît cea a fondului (într-o țesătură)" (cf. *vîrstă* „dungă, bandă de altă culoare"); *zorele* „numele mai multor plante" (cf. *zori*).

În general, formațiile derivate de la teme substantivale de genul neutru, la plural, cu desinența *–uri*, sînt de genul neutru (*cîmpurele*, *colțurele*, *cornurele*, *nemurele*, *nodurele*, *prînzurele*, *prezenturele*, *prundurele*, *sclipurele*, *sfaturele*, *șesurele*, *ștucurele*). Este posibil ca încadrarea la neutru din dicționar să se fi făcut prin analogie cu baza. Unele formații cu baze de genul neutru au fost încadrate în DLR la genul feminin: *păturele*, *sămurele*, *schimburele*, *stenurele*.

(b) cu **baze verbale**: *acățele* „(bot.) cîrcei la vița de vie" (cf. *(a) acăța*, var. de la *(a) agăța*); *adormițele* „(bot.) dediței" (cf. *adormit*); *aținele* „(Trans.) surcele" (MDA) (cf. *(a) aținа*); *bodrogănele* „(înv.) discuții; ciorovăieli" (MDA) (cf. *(a) bodrogăni*, var. lui *(a) bodogăni*); *ghionghionele* „(turcism) maniere afectate spre a plăcea" (DA) (cf. *(a) ghionghioni*); *măgulele* „faptul de a măguli" (cf. *(a) măguli*); *păcănele*$_1$ „(Munt.) cele două brațe de la războiul de țesut, ale căror capete sînt legate de cîte o iță, iar mijlocul de prăjină" (cf. *(a) păcăni*); *păcănele*$_2$ „(arg.) pocher electronic; jocuri mecanice" (Volceanov)[8]; *picățele* „1. desen format din puncte mici dispuse pe un fond de altă culoare; 2. (reg.) minciunele" (cf. *picat*); *pupățele* „(Bucov.) pupături" (cf. *pupat*); *spărgele* „(reg.) nume de plantă; vălul-miresei" (cf. *(a) sparge*); *toconele* „(Olt.) numele unei melodii tradiționale" (cf. *(a) toconi*, o variantă neatestată a lui *(a) tocăni*; DLR trimite pentru etimologie la *tocăliță*); *țîșnele* „(reg.) un soi de prune" (cf. *(a) țîșni*).

[8] Este destul de puțin probabil ca *păcănele*$_2$ să fie legat (etimologic) de *păcănele*$_1$, cel mai probabil e vorba de cuvinte diferite, *păcănele*$_2$ fiind o creație recentă, colocvială (pentru o discuție despre această formație, v. Zafiu, 2013).

(c) cu **baze adjectivale** (mai rar): *flocoșele* „(bot.) diferite specii de plante păroase” (cf. *flocos*); *gălbenele* „denumirea mai multor tipuri de plante” (cf. *galben*); *iuțele* „(reg.) legume iuți, ardei, castraveți” (cf. *iute*); *rumenele / romănele* „fard roșu” (cf. *rumen*); *sărbezele* „strugurii-ursului” (cf. *sarbăd*); *vinețele*$_2$ „numele mai multor plante” (cf. *vînăt*); *zăluzele* (DI) (cf. *zălud*; în DLR este menționat doar subst. *zăluzeală*, cu pl. *zăluzeli*).

(d) cu **bază onomatopeică**: *șoșele*, în expresia *(a umbla) cu șoșele (și cu momele)* „(a umbla) cu făgăduieli mincinoase, cu înșelătorii” (cf. *șoșo(șo)*, prin analogie cu *momele*).

Unele formații substantivale sînt analizabile printr-un sufix **dezvoltat**: *drăgănele* (împrumutat din sb. *draganela, draganlija*, cf. DLR, s.v. *drăgănel, –ea*) este analizabil prin *drag* și suf. *–ăn**ele***; *periț**ele*** „(reg.) scrîntitoare” se analizează prin *(a) pieri* (DLR) și suf. *–iț**ele***; *pertelușele* „(reg.) îmbrăcămintea ușorului” este format de la *perdea* (DLR) și *–(e)luș**ele***; *pietrucele* „garofițe de grădină; arșinic” este format din *piatră* + suf. *–uc**ele*** (DLR); *prescurărele* „(bot., Trans.) urechelniță” este format din *prescură* și *–ăr**ele*** (DLR); *rototele / rotoțele* „(bot., reg.) bănuț” este format de la *roată* (DLR) cu *–ot**ele**/–oț**ele***; *sălbănele* „(Trans.) sălbănașe, tip de cusătură cu care se împodobesc mînecile cămășii la portul popular” este format din *salbă* (DLR) cu *–ăn**ele***; *ursărele* „(bot., Bucov.) brumărele; garofițe de grădină”, format de la *urs* cu *–ăr**ele*** (DLR).

Cîteva formații sînt **semianalizabile**: *hîrjele*, utilizat în expresia *a grăi în hîrjele* „a grăi în ponturi, în figuri și alegorii; a face glume” (cf. *hîrjeate* „tăblițe de joc”, în DA); *paipanele* „(Olt.) catalige, picioroange” (DLR), cf. *paipanoage*, var. de la *papainoage* „idem”; *popdele* „smirdar”, cf. *podbal* (DLR); *săftiele* „piele subțire și fină folosită pentru confecționarea articolelor de marochinărie și de galanterie” (DLR), cf. *saftian* „idem”; *strambele* „(Munt.) toane, capricii”, cf. *strambițe* „idem” (DLR); *paraiele*, utilizat în sintagma *luat din paraiele* „paralizat”, este semianalizabil prin *para–* „foarte tare, puternic” și suf. *–i**ele***[9].

În inventarul formațiilor cu sufixul *–**ele***, am întîlnit și o formație adjectivală (folosită la feminin, numărul plural): *borețele* „(reg.) pline de lapte” (atestat în ALRT II, 60/9), derivat din *boreț**e***, adjectiv cu același sens (conform MDA; cuvîntul nu este indicat în DA).

Formațiile de mai sus sînt substantive la plural, care fie nu au un corespondent la singular (în *–**ea*** sau în *–**el***, pentru cele neutre), fie au un corespondent la singular dar cu alt sens, fie au și o formă de singular care este atestată în sursele consultate **ulterior** formei de plural (deci putem presupune că singularul este refăcut de la plural, care reprezintă un derivat cu *–**ele***). Astfel, în sursele consultate (în primul rînd DA, DLR, dar și MDA, DEX$_2$), sînt înregistrate și substantivele la singular (cu sens diferit de substantivul la plural, cu *–**ele***): *măturea* „mătură mică”; *ocheșea* „diminutiv hipocoristic al lui *oacheș*”; *pupezea* „pupăză mică”; *scrijea* „felie de pîine”; *secerea* „seceră mică”; *uscățea* „diminutiv al lui *uscat*”; *vinețea* „albăstrea” ș.a. Din cauza diferențelor de sens, nu se poate considera că formația terminată în *–ele* reprezintă o formă de plural a substantivului la singular, deci trebuie analizate separat, ca formații cu sufixul *–**ele***. Dacă alături de formația terminată în *–ele* există și substantivul la singular, în *–ea*, cu același sens și cu atestări aproximativ din aceeași perioadă, se poate considera că formația în *–ele* reprezintă forma de plural a substantivului în *–ea*, nu un derivat aparte. Delimitările sînt uneori greu de făcut, atestările din dicționare fiind puține.

Se cuvine să avem în vedere și o serie de substantive împrumutate din alte limbi la care s-a adăugat în română desinența *–le* ca marcă a pluralului, pentru a le integra în sistemul morfologic românesc (o situație

[9] O serie de substantive feminine la plural terminate în *–**ele***, cu sens de singular sau de plural, întîlnite în DI și DLR, nu sînt analizabile. Multe dintre ele figurează cu etimologie necunoscută, la altele se face trimitere la alte cuvinte. Deși nu le putem considera derivate cu sufixul *–**ele***, le menționăm deoarece întăresc acest tipar morfologic în română: *arvele* „(înv.) conuri de brad” (DA); *befele* „(bot.; reg.) nu-mă-uita” (MDA); *bibițele* „(reg.) afaceri mărunte” (MDA); *bomborele* „(reg.) grăunțe” (MDA); *borodele* „(reg.) fructe puse la fermentat pentru țuică” (MDA); *căruțele* „(bot., reg.) pătlagină îngustă” (MDA; nu se poate analiza semantic prin *căruță*); *chistosele* „(Trans.) piftie”; *crepenele* în sintagma *în crepenele* „(reg.) de-a berbeleacul” (MDA); *didinele* „(bot., reg.) pejmă” (DLR); *gîgîțele* „(bot.) dediței; brîndușă” (DA); *hodrobele* „(Trans.) bagaj, lucruri trebuincioase la drum” (DA); *mițuvele* „brîndușă de primăvară” (DLR); *ochinpele / ochincele* „ghințură; degetariță” (DLR); *pandele* „(bot., reg.) numele unei specii de prune” (DLR); *pășunele* „(reg.) pacișă” (DLR); *posincele* „(Banat) făină de grîu de calitate inferioară; tărîțe” (DLR); *prichidele* „(reg.) nume dat unor părți ale căruței” (DLR); *rocodele / rogodele* „(pop.) fructe (mărunte), poame de tot felul” (DLR); *solele* „(reg.) crini galbeni” (DLR); *tarapangele* „(reg.) legume, zarzavaturi” (DLR); *vînturele* „dediței” (DLR; nu se poate analiza semantic prin *vînturi*); *zamfirele* „(Mold.) crupe” (DLR; nu se poate analiza prin *zamfir*, variantă de la *safir*).

asemănătoare cu cea descrisă mai sus, la împrumuturile la care s-a adăugat *–ale*: *diamanticale*, *giuvaericale*, *istericale*, *nevricale*, *poeticale*, *politicale*, *revmaticale*, *tipicale*, *triadicale*, *vasilicale*). Ele sînt substantive la plural, fără un corespondent la singular în română (*pluralia tantum*). Sub aspect morfologic, acest proces poate fi considerat unul derivativ, nu flexionar, deoarece nu există opoziția între o formă de singular și una de plural: *fesfesele* „(Mold.) zorzoane, nimicuri care fac parte din dichisurile femeiești" < tc. *fesfese* (DA); *ghionghionele* „(turcism) maniere afectate spre a plăcea; fasoane, mofturi" < tc. *ğüna-ğün* „fel de fel; de orice fel" (DA; de la substantiv s-a creat în română verbul *(a) ghionghioni*); *lovele* „(arg.) bani" < ţig. *lové* (m.pl., de la sg. *lovo*); *mezele* „mezeluri" < tc. *meze* (DLR, Scriban); *șacamele* „(reg.) fleacuri, nimicuri", cf. tc. *șaka* „glumă" (DLR); *țipele* „(Trans., Banat) pantofi; ghete; țipici" < magh. *cipellő*, cf. și scr. *cipela* (cu formele de singular refăcute după plural *țipeauă, țipel*, în DLR).

După cum se poate observa, sufixul ***–ele*** a fost productiv în limba română, la nivelul limbii populare și regional. **Temele** la care s-a atașat acest sufix (sau cele dezvoltate) au fost de origini diverse:

- moștenite: *acățele*, *adormițele*, *alunele*, *ațîțele*, *cîmpurele*, *cornurele*, *gălbenele*, *găurele*, *nodurele*, *păcurele*, *păștele*, *penele*, *perițele*, *piersecele*, *pietrucele*, *ploiele*, *prînzurele*, *pupărele*, *rotoțele*, *sălbănele*, *săpunele* (dar și prin neogreacă), *secerele*, *spărgele*, *spetele*, *șesurele*, *ursărele*, *uscățele*, *vinețele*$_1$, *vinețele*$_2$;
- create în română: *bănuțele*, *crepenele*, *duruiele*, *flocoșele*, *ocheșele*, *păcănele*$_1$, *păcănele*$_2$, *pălținele*, *picățele*, *pomițele*, *răcorele*, *scălcele*, *schimburele*, *strîmturele*, *șoșele*, *tătărcele*, *toconele*, *țîșnele*, *zăngănele*, *zdrăngănele*;
- slave: *colțurele*, *găluștele*, *iuțele*, *măgulele*, *păcișele*, *pîjele*, *popdele*, *prescurărele*, *prundurele*, *răchițele*, *rumenele*, *sclipurele*, *scrijele*, *sfaturele*, *stenurele*, *vîrstele*, *zăluzele*, *zorele*;
- din neogreacă: *păsuiele*, *păturele*, *tulpănele*;
- turcești: *ghionghionele*;
- latino-romanice: *prezenturele*, *pudărele*;
- maghiare: *nemurele*, *șoimele*;
- nemțești: *sămurele*, *ștucurele*;
- din substrat (probabil): *fărîmele*, *măgurele*, *pupezele*;
- cu etimologie necunoscută: *bodrogănele*, *borețele*, *măturele*, *sărbezele*, *șușele/susele*, *țundrele*.

În limba actuală sufixul este slab productiv, înregistrîndu-se puține formații noi (v. *păcănele*$_2$, *zăngănele*, *zdrăngănele*).

4. Concluzii

Am arătat că desinența *–le* este folosită și cu valoare derivativă, în sufixele ***–ale*** și ***–ele*** (pentru ***–ale***, v. FCLR), precum și în cîteva sufixe dezvoltate de la acestea două, în mai multe tipuri de formații:

- formații la care s-a atașat desinența *–le* pentru a încadra substantivul în sistemul flexionar românesc, etimonul avînd o finală neobișuită pentru română;
- formații create în limba română cu sufixele ***–ale*** și ***–ele*** (și cele dezvoltate), de la teme de diverse origini;
- împrumuturi din limbile latino-romanice sau din germană (doar cu sufixul ***–ale***).

Formațiile cu aceste sufixe sînt în general substantive *pluralia tantum*, de genul feminin (cu cîteva excepții, încadrate la genul neutru în DLR, prin analogie cu baza). Unele dintre ele au și forme de singular, refăcute din forma de plural (singularul avînd atestări ulterioare pluralului). Altele au alt sens decît corespondentul cu formă de singular (de multe ori, și sens de singular), deci nu pot fi considerate forme de plural (iar *–le* trebuie analizat ca afix derivativ, nu flexionar). La formațiile cu sens de plural, afixul le cumulează valoarea derivativă și pe cea flexionară, similar sufixului moțional *–ă*, care are și valoare desinențială (exprimînd genul și numărul) sau desinenței *–uri* atașate la substantivele masive, determinînd schimbări de sens (v. Pană Dindelegan, 2017; Maiden, 2014), inclusiv la substantive de genul feminin.

Bibliografie

DA = *Dicționarul limbii române* (sub conducerea lui Sextil Pușcariu). Tomul I. Partea I. *A–B*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913; Tomul I. Partea II. *C*, Tipografia Ziarului „Universul", București, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I. *D–De*, „Universul", Intreprindere Industrială a Statului, București, 1949; [Fascicula II. *De–Deștina*; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I. *F–I*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I. *J–Lacustru*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II. *Ladă–Lepăda*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III. *Lepăda–Lojniță*, Tipografia Ziarului „Universul" S.A., București, 1948.

DCR$_2$ = Dimitrescu, F. (1997). *Dicționar de cuvinte recente*, ediția a II-a, Editura Logos, București.

DEX$_2$ = *Dicționarul explicativ al limbii române* (conducătorii lucrării: acad. Ion Coteanu, dr. Luiza Seche, dr. Mircea Seche), Editura Univers Enciclopedic, București, 1998; ediția a II-a, revizuită și adăugită, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009.

DI = *Dicționar invers*, Editura Academiei, [București], 1957.

DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă (redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă), Editura Academiei, București. Tomul I. Partea a 3-a. Litera *D (D–Deînmulțit)*, 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera *D (Deja–Deținere)*, 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera *D (Deținut–Discopotiriu)*, 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera *D (Discord–Dyke)*, 2009; Tomul I. Partea a 7-a. Litera *E (E–Erzaț)*, 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera *E (Es–Ezredeș)*, 2010; Tomul III. Literele *J*, *K*, *Q*, 2010; Tomul IV. Litera *L (L–Lherzolită)*, 2008; Tomul V. Litera *L (Li–Luzulă)*, 2008; Tomul VI. Litera *M*, 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera *N*, 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*, 1969; Tomul VIII. Partea 1. Litera *P (P–Păzui)*, 1972; Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera *P (Pe–Pînar)*, 1974; Tomul VIII. Partea a 3-a. Litera *P (Pînă–Pogrilanie)*, 1977; Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera *P (Pogrijanie–Presimțire)*, 1980; Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera *P (Presin–Puzzolană)*, 1984; Tomul IX. Litera *R*, 1975; Tomul X. Partea 1. Litera *S (S–Sclabuc)*, 1986; Tomul X. Partea a 2-a. Litera *S (Scladă–Semînțărie)*, 1987; Tomul X. Partea a 3-a. Litera *S (Semn–Sîveică)*, 1990; Tomul X. Partea a 4-a. Litera *S (Slab–Sponghios)*, 1992; Tomul X. Partea a 5-a. Litera *S (Spongiar–Swing)*, 1994; Tomul XI. Partea 1. Litera *Ș*, 1978; Tomul XI. Partea a 2-a. Litera *T (T–Tocăliță)*, 1982; Tomul XI. Partea a 3-a. Litera *T (Tocăna–Twist)*, 1983; Tomul XII. Partea I. Litera *Ț*, 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera *U*, 2002; Tomul XIII. Partea 1. Litera *V (V–Veni)*, 1997; Tomul XIII. Partea a 2-a. Litera *V (Venial–Vizurină)*, 2002; Tomul XIII. Partea a 3-a. Litera *V (Vîclă–Vuzum)* și Literele *W*, *X*, *Y*, 2005; Tomul XIV. Litera *Z*, 2000.

DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane* (sub direcția prof. univ. Dimitrie Macrea și acad. Emil Petrovici). Volumul I: *A–C*, 1955; volumul al II-lea: *D–L*, 1956; volumul al III-lea: *M–R*, 1957; volumul al IV-lea: *S–Z*, 1958, Editura Academiei, [București].

DLRM = *Dicționarul limbii române moderne* (sub direcția prof. univ. D. Macrea), Editura Academiei, [București], 1958.

DTM = Fircă, Gh. (coordonator științific), Alexandrescu, L. M., Grigorescu, O. & Suceava, D. (redactori coordonatori) (2010). *Dicționar de termeni muzicali*, ed. a III-a revăzută și adăugită, Academia Română, Institutul de Istoria Artei, Editura Enciclopedică Gold, București.

FCLR = Sala, M. (coord.) (2015). *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. al IV-lea. *Sufixele. Derivarea nominală și adverbială*, Partea 1, Editura Academiei Române, București.

Graur, Al. (1961). *Din istoricul tipului* ***stea / stele***, în „Studii de gramatică", vol. al III-lea, red. resp. Al. Graur, Jacques Byck, Editura Academiei Române, București, p. 5–9.

Maiden, M. (2014). *Le rôle de la synonymie lexicale dans formation du pluriel flexionnel en daco-roman*, în „Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. Série tome XXII. Morphologie flexionnelle et dialectologie romane: typologie(s) et modélisation(s)", Peeters Publishers, p. 35–50.

MDA = *Micul dicționar academic*, 4 vol. (redactori responsabili: Acad. Marius Sala și Ion Dănăilă; lucrarea a fost începută sub conducerea Acad. Ion Coteanu), Editura Univers Enciclopedic, București. Volumul I: *A–C* (2001); volumul al II-lea: *D–H* (2002); volumul al III-lea: *I–Pr* (2003); volumul al IV-lea: *Pr–Z* (2003).

MDN = Marcu, F. (2002). *Marele dicționar de neologisme*, ediție revizuită, augmentată și actualizată, Editura Saeculum I.O., București.

Pană Dindelegan, G. (2007). *Reflecții pe marginea a două tipare flexionare nominale:* ***(ea/a)Ø — –le*** *vs* ***u/ă/Ø — –uri***, în Reinheimer Rîpeanu, S. & Vintilă-Rădulescu, I. (eds), *Limba română, limbă romanică*, Editura Academiei Române, București, p. 425–434.

Pană Dindelegan, G. (2017). *Substantive masive și abstracte pluralizate în româna veche*, în „Diacronia", nr. 6, 30 sept., art. A82, Crossref.

Popescu-Marin, M. (coord.) (2007). *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007.

Zafiu, R. (2013). *Păcănele*, în „Dilema veche", nr. 504, 10–16 octombrie 2013, [online].

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A85en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Morphosyntactic features of the indefinite *tot* in old Romanian

Isabela Nedelcu*

Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 26, 2017
Accepted June 3, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
indefinite pronoun
indefinite adjective
quantifier
old Romanian
variation

Abstract

This article establishes and discusses a series of morphosyntactic features of the indefinite *tot* 'whole, all' in old Romanian, relating them to modern Romanian: forms that disappeared from the language, a wider variety of singular and plural genitive-dative markers (synthetic, analytic and mixed), the more permissive word order and the possibility to occur in a structure with an undetermined noun. The description of the grammatical characteristics of the quantifier *tot* highlights a great variation: (i) between the synthetic, analytic and mixed realization of the genitive-dative case (*toatei* all.F.SG.GEN≡DAT 'of/to the whole' + genitive-dative noun, *a/la/de toată* A/LA/DE all.F.SG.NOM≡ACC 'of/to the whole' + nominative-accusative noun, *a toată* A all.F.SG.NOM≡ACC 'of/to the whole' + genitive-dative noun); (ii) between the (pronominal and adjectival) form with the final particle *–a* and the one without *–a* (*tuturor*, *tuturora* 'of all / to all'; *tuturor oamenilor* 'of/to all the people', *tuturora fraților* 'of/to all the brothers'); (iii) between the postposition and anteposition of *tot* relative to certain pronouns (*ei toți*, *toți ei* 'all of them'); (iv) between structures with a determined and an undetermined noun (*toate zilele*, *toate zile* 'all the days'). The comparison with the modern language shows that, in some cases, this variation has been eliminated, and in other cases, it is preserved.

1. Introduction

In old Romanian (the 16th to 18th century), the indefinite pronoun and pronominal adjective *tot* 'whole, all', with the function of universal quantifier, has a series of morphological and syntactic characteristics, of which the most important ones will be discussed in this study.

The contexts extracted from the old Romanian corpus illustrate the globalizing value of the universal quantifier *tot* (1a), as well as its distributive value, which occurs when the structure contains a singular noun with generic use, synonymous with *fiecare* 'each' (1b) (see Giurgea, 2013, p. 169; Stan, 2016b, p. 352 for the value of distributive universal quantifier of *tot* in prenominal position).

(1) a. cistitul împărat și cu *tot* svatul
honourable.M.SG.DEF emperor.NOM and with all.M.SG council.DEF.ACC
și cu *toată* țara măriii lui și
and with all.F.SG country.DEF.ACC Highness.GEN his.GEN and
cu *toț* domnii creștinești să aibă a
with all.M.PL voivodes.DEF.ACC Christian.M.PL SĂ$_{SUBJ}$ have.SUBJ.3PL A$_{INF}$
îmbla și a griji pentru nevoia mea, *toți*
walk.INF and A$_{INF}$ take.care.INF for need.DEF.ACC my all.M.PL
să mă scumpere den robie (DÎ.1600, XXXIV)
SĂ$_{SUBJ}$ CL.ACC.1SG ransom.SUBJ.3PL from captivity.ACC
'the honourable emperor and all his council and all his people and all the Christian princes should see to my need, all of them should buy my freedom'

*Email address: *isabela.nedelcu@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

b. *tot* creștinul, oare păcătos, oare direpț, are
each.M.SG Christian.DEF.NOM or sinner or right has
cineș îngerul său socotitoriu (CazV.1643, 22[r])
each.NOM angel.DEF.ACC his.POSS judging(ADJ)
'all the Christians, be they sinners or righteous men, have their angel judging them'

2. Morphological characteristics of the pronoun and pronominal adjective *tot*

Just like in modern Romanian, the indefinite *tot* has different gender and number forms: *tot* M.SG, *toată* F.SG, *toți* M.PL, *toate* F.PL. The—partial—differences with modern Romanian arise in the marking of oblique cases, only in the singular, because the plural genitive-dative form does not undergo changes in the two periods of the language: *tuturor(a)*. While in modern Romanian *tot* does not mark the genitive-dative inflectionally, in old Romanian, when used as an adjective, it has the feminine form *toatei* (2a–e), attested, at the end of the 17th and the beginning of the 18th century (Pană Dindelegan, 2013, p. 166–167), in original and translated texts[1].

(2) a. făcătoriu a *toatei* ființe, Dumnezeu (FN.1693–704, 69)
creator AL.INV all.F.SG.GEN being.GEN God
'God, creator of all beings'

b. otcîrmuitori romani *toatei* Dachii (CIst.1700–50, 24[r])
rulers Roman.M.PL all.F.SG.DAT Dacia.DAT
'Roman rulers of the entire Dacia'

c. voievodul *toatei* Ghermanii (CIst.1700–50, 79[v])
voivode.DEF all.F.SG.GEN Germany.GEN
'the prince of the entire Germany'

d. au mijlocit viața a *toatei*
AUX.PERF.3SG mediate.PPLE life.DEF.ACC AL.F.SG all.F.SG.GEN
lumi (AD.1722–5, 167[r])
world.GEN
'it made the life of all the people possible'

e. ajutoriul a *toatei* oști (BVS.1763, 21[v])
help.DEF AL.INV all.F.SG.GEN army.GEN
'the help of the entire army'

The masculine singular genitive-dative form *totului* is rare and is encountered in collocations like *cu totului*, *cu totului tot*, *de totului tot* 'completely, fully, definitively, very' (3a–c)[2].

(3) a. Trupurile lor întregi cu totă carnea și peliță,
bodies.DEF their whole.PL with all.F.SG flesh.DEF.ACC and skin.DEF.ACC
cum ar hi de vro lună adormiți și zvîntați,
how AUX.COND.3SG be.INF since about month dead.PL and dry.PL
palmele, unghile, urechile, nasul, *cu totului*
palms.DEF nails.DEF ears.DEF nose.DEF with all.M.SG.GEN
întregi, neprăbușiți (DVS.1682–6, 487[v])
whole.PL NEG-break.down.PPLE.M.PL
'Their whole bodies, with all their flesh and skin, as if they had been dead and dry for about a month, palms, nails, ears, nose, all of them complete, not broken down'

[1] The adjectival form *toatei* is very rarely attested as late as the 19th century (Croitor, 2015, p. 149).
[2] Collocations like *cu totului*, *cu/în totului tot* are rarely attested as late as the 19th century (Croitor, 2015, p. 149–150).

b. Iar altă oaste, cîtă au avut Șfedul
and other army how.many AUX.PERF.3SG have.PPLE Swede.DEF.NOM
în Țara Căzăcească, doo obuzuri, cu totul au
in land.DEF Cossack two shells with all.M.SG AUX.PERF.3PL
luat-o moscalii, cu ghenărari,
take.PPLE=CL.ACC.F.3SG Russians.DEF.NOM with generals
cu ofițeri, cu cară, cu pușci, *cu totului tot*
with officers with carts with guns with all.M.SG.GEN all
și cu multă avere (NL~1750–66, 187)
and with many wealth
'And another army, as many men as the Swede had in the land of the Cossacks, two bomb shells, was all captured by the Russians, including generals, officers, carts, guns, everything and many belongings'

c. Împărțirea căsașilor cînd să va
separation.DEF.NOM spouses.GEN when CL.REFL.ACC.3SG AUX.FUT.3SG
face pentru aceaste vini (...) să
do.INF for these.F.PL faults.ACC CL.REFL.ACC.3SG
înțeleage să fie până la o vreame,
understand.IND.PRES.3SG $SĂ_{SUBJ}$ be.SUBJ.3SG until at a time
iară nu *de totului tot* (Prav.1646, 115)
and not of all.M.SG.GEN all
'The separation of the spouses when it is done for these faults (...) it is understood that it should be only for a period of time, not forever'

The analytic marking of the singular genitive-dative in NPs featuring the quantifier *tot* in anteposition is more frequent – and is attested in the earliest texts. In these contexts, the following case markers occur: the preposition *a* (most often) (4a–g) and *la* for the genitive and the dative (4h–i), and *de* for the genitive (4j); *tot* has a nominative-accusative form. In many texts, such as PH.1500–10, DÎ, CC^{1}.1567, MC.1620, ȘT.1644, SVI~1670, the feminine singular genitive-dative of *tot* is marked exclusively analytically. In other texts, the form *toatei* is either numerically inferior to the prepositional realization of the genitive-dative case (for example, in BVS.1763, *toatei* has 27,59% of the total of attestations and *a/la/de toată*, 72,41%), or absent, or, on the contrary, the only variant used (in CDicț.1691–7, only the prepositional construction occurs, not also *toatei*; however, in FN.1693–704, *toatei* has eight occurrences, while the prepositional construction is absent, and in CIst.1700–50, *toatei* has two occurrences and the prepositional construction has no attestations).

(4) a. peirea *a toată* creștinătatea (DÎ.1600, XXXIII)
disappearance.DEF A.GEN all.F.SG Christianity.DEF
'the disappearance of all Christianity'

b. împărat *a tot* pământul (PH.1500–10, 40^{r})
emperor A.GEN all.M.SG earth.DEF
'emperor of all the world'

c. Dat-au hrană *a toată* peliția (PH.1500–10, 116^{r})
give.PPLE=AUX.PERF.3SG food A.DAT all.F.SG people.DEF
'He fed all the people'

d. împăratul *a totu* iaste Tatăl nostru
emperor.DEF A.GEN all.M.SG is Father.DEF.NOM our
den ceriu (CS_{XV}.1619, 122^{r})
from heaven.ACC
'the master of all is our heavenly Father'

e. naintea *a* *toată* curtea (MC.1620, 44^{v})
in.front.of A.GEN all.F.SG court.DEF
'in front of all the court'

f. neşte începături *a* *tot* rrăul (SVI~1670, 257^{r})
some beginnings A.GEN all.M.SG evil.DEF
'the beginning of everything bad'

g. veni-va Hristos, Dumnezeul nostru, să
come.INF=AUX.FUT.3SG Christ.NOM God.DEF our SĂ$_{SUBJ}$
judece *a* *toată* lumea (SVI~1670, 60^{v})
judge.SUBJ.3SG A.DAT all.F.SG people.DEF
'Christ, our Lord, will come, to judge everyone'

h. au dat poroncă *la* *toată*
AUX.PERF.3SG give.PPLE order.ACC LA.DAT all.F.SG
boierimea (NL~1750–66, 386)
nobility.DEF
'he ordered to all the boyars'

i. toate le-au împărţit *la* *toată*
all.F.PL CL.ACC.3PL=AUX.PERF.3SG share.PPLE LA.DAT all.F.SG
oastea (BVS.1763, 140^{v})
army.DEF
'he divided everything among the entire army'

j. asupra *de* *tot* copaciul (DPar.1683, II/8^{r})[3]
above DE.GEN all.M.SG tree.DEF
'above the whole tree'

As far as the plural genitive-dative is concerned, in old Romanian, just like in modern Romanian, the synthetic (pronominal or adjectival) form is used, with the ending *–or* (5a–c).

(5) a. desupra *tuturora* (DÎ.1600, XXXII)
above all.PL.GEN
'above all'

b. Faraon dzise *tuturor* eghipteanilor (PO.1582, 145)
Pharaoh say.PS.3SG all.PL.DAT Egyptians.DEF.DAT
'Pharaoh said to all the Egyptians'

c. să facă voia *tuturor* dracilor (NT.1648, 192^{r})
SĂ$_{SUBJ}$ do.SUBJ.3SG will.DEF.ACC all.PL.GEN devils.DEF.GEN
'to do as all the devils' wish'

The synthetic plural genitive-dative form (just like the singular genitive-dative form) is in competition with the construction with the preposition *a* (6a–d), or, more rarely, *la* (6e) or *de* (for the genitive) (6f), followed by *tot* (and the noun) in the nominative-accusative.

(6) a. rădăcina *a* *toate* bunătăţile iaste
root.DEF.NOM A.GEN all.F.PL good.things.DEF is
dragostea (CC^{2}.1581, 47)
love.DEF
'the root of all the goodness is love'

[3] In the structure with the genitive marker *de*, the preposition is followed by a noun phrase with a definite determiner. This type of structure has disappeared.

b. judecătoriu *a* *toți*, viiloru și
judge A.GEN≡DAT all.M.PL alive.PL.DEF.GEN≡DAT and
morțiloru (CC[2].1581, 509)
dead.PL.DEF.GEN≡DAT
'everyone's judge, alive and dead'

c. duminica *a* *toți* sfinții (CS$_{IV}$.1590–602, 36^{v})
Sunday A.GEN all.M.PL saints.DEF
'the Sunday of all the saints'

d. denaintea *a* *toți* (SVI~1670, 227^{r})
in.front.of A.GEN all.M.PL
'in front of everyone'

e. zîoa cea dintîi *la* *toate* lunile (CDicț.1691–7, 276)
day.DEF CEL.F.SG first LA.GEN all.F.PL months.DEF
'the first day of all the months'

f. cărticică însămnătoare *de* *toate* lucrurile
booklet noting DE.GEN all.F.PL things.DEF
zilești (CDicț.1691–7, 159)[4]
daily.PL
'booklet containing all the daily events'

The plural genitive-dative pronominal form includes, though not obligatorily, the final particle *–a*, like in the modern language [compare (7a–b) with (8a–d)]. In many texts, the pronominal forms with and without final *–a* coexist (DÎ, CC[1].1567, MC.1620, SVI~1670, DPar.1683, CLM.1700–50, BVS.1763); more rarely, a single form is used (for example, in PH.1500–10, ȘT.1644, and Prav.1780, only *tuturor* occurs, used as a pronoun and as an adjective).

(7) a. da *tuturora* den dăstul toate (SVI~1670, 262^{r})
give.IMPERF.3SG all.PL.DAT of enough all.F.PL
'he gave everyone everything in abundance'

b. *Tuturora* această mustrare făcea (CLM.1700–50, 177^{r})
all.PL.DAT this reprimand.ACC make.IMPERF.3SG
'He reproached this to all of them'

(8) a. fața *tuturor* unul cătră alalt să
face.DEF all.PL.GEN one.DEF to other SĂ$_{SUBJ}$
stea (PO.1582, 262)
stay.SUBJ.3SG
'they should all face one another'

b. Facem de scire *tuturoru* (DÎ.1593, CXIII)
make.IND.PRES.1PL of know all.PL.DAT
'We let everyone know'

c. ziditoriul *tuturor* (ȘT.1644, 203)
creator.DEF all.PL.GEN
'the creator of all (things)'

d. Însă nu era cu știrea *tuturor* pentru
but not be.IMPERF.3SG with knowledge.DEF.ACC all.PL.GEN for
Dabijea vodă (CLM.1700–50, 318^{r})
Dabijea voivode
'But not everyone knew about prince Dabijea'

[4]As far as example (6f) is concerned, which is attested by Pană Dindelegan (2013, p. 168), the author shows that the nominal phrase in the genitive has the feature [+ Definite], and *de* is selected by postverbal adjective derived with *–tor*.

However, the plural genitive-dative adjectival form has a different behaviour than in modern Romanian (which does not accept the final particle *–a*: **tuturora copiilor* 'of/to all the children'). In old Romanian texts, it is attested without *–a* (9a–b), as well as with *–a* (10a–d). In some texts in the corpus, only the adjectival *tuturor* occurs (DÎ, PH.1500–10, MC.1620, ȘT.1644, DPar.1683, Prav.1780), and in others, *tuturor*, as well as *tuturora*, are attested as adjectives (CC[1].1567, PO.1582, NT.1648, SVI~1670, BVS.1763).

(9) a. înaintea *tuturor* oamenilor (CC[1].1567, 128[r])
in.front.of all.PL.GEN people.PL.GEN
'in front of all the people'

b. izvorul a *tuturor* răutăților (CLM.1700–50, 239[r])
source AL.INV all.PL.GEN evil.PL.GEN
'the source of all evil'

(10) a. au porîncit apostolilor și *tuturora*
AUX.PERF.3SG order.PPLE apostles.DAT and all.PL.DAT
popilor (CM.1567, 255[r])
priests.DAT
'he ordered to the apostles and to all the priests'

b. făcea bucurie mare *tuturora* fraților (NT.1648, 154[v])
make.IMPERF.3PL joy great all.PL.DAT brothers.DAT
'they caused great joy to all the brothers'

c. Știi cîte făcuiu celora ce se
know.IND.PRES.2SG how.many make.PS.1SG those.DAT that CL.REFL.ACC.3PL
chema călugări și *tuturora* creștinilor? (SVI~1670, 19[r])
call.IMPERF.3PL monks and all.PL.DAT Christians.DAT
'Do you know how much I did for the ones called monks and for all the Christians?'

d. imperator al *tuturora* părților lumii (BVS.1763, 107[r])
emperor AL.M.SG all.PL.GEN parts.GEN world.GEN
'emperor of all the parts of the world'

In modern Romanian, the particle *–a* marks the absence of the noun with a definite determiner and distinguishes the indefinite plural genitive-dative pronoun *tot* from the indefinite adjective. The reference of the empty nominal head implied by the pronoun *tuturora* can be retrieved, both in modern and old Romanian, by its relation with an antecedent (11a) or, when it is not in relation with an antecedent, it receives a generic interpretation (11b) (see Giurgea, 2010, p. 169–171 for the analysis of the empty nominal head as *pro-N* and for its possible readings).

(11) a. împle sacii acestor oameni$_i$ cu grîu, atîta
fill.IMP.2SG sacks.DEF.ACC these.M.GEN people with wheat so.much
cît vor putea duce și banii *tuturora* [Ø$_i$]
as AUX.FUT.3PL can.INF carry.INF and money.DEF.ACC all.PL.GEN
pune desupra în sacii lor (PO.1582, 155)
put.IMP.2SG above in sacks.DEF.ACC their
'fill the sacks of these people with grain, as much as they can carry and put everyone's money in the sacks on top of the grain'

b. Soarele dereptu iaste Dumnezeu, cumu iaste scrisu
sun.DEF.NOM right is God.NOM how is write.PPLE
că *tuturora* [Ø] întru un chipu luminează
that all.PL.DAT in a manner light.IND.PRES.3SG
lucirea dulcеței sale (CC[2].1581, 439)
shine.DEF.NOM sweetness.GEN his.POSS

'God is the true sun, as it is written that the glitter of his sweetness shines to everyone in the same way'

The structures containing an adjectival form with the particle *–a* and a noun with a definite determiner show that, in old Romanian, the occurrence of the final particle *–a* does not necessarily imply the ellipsis of *N* (a *pro-N*). Also, in other old Romanian structures, such as the ones with the indefinite *fiecare* 'each' (12a) or with the relative *care* 'which' (12b), the adjectival genitive-dative form can take the final *–a* (just like the pronominal form), differently from modern Romanian.

(12) a. Cu greu și cu strimt iaste neștine a
with difficult and with complication is somebody.NOM A.INF
da cap și începătură *fieștecăruia* lucru (CIst.1700–50, 1[r])
give.INF head and beginning each.DAT thing
'It is difficult to start each thing'

b. au tăbărît în coasta unui deal, ce
AUX.PERF.3SG camp.PPLE in slope.DEF.ACC a.GEN.SG hill which
ai lui oameni mai nainte îl
AL.M.PL his.GEN people more before CL.ACC.M.3SG
cuprinsease, deasupra *căruia* deal, trimițîndu-se
encompass.PLUPERF.3PL above which.GEN hill send.GER=CL.REFL.ACC
viglele, să putea dăscoperi
guards.DEF.NOM CL.REFL.ACC can.IMPERF.3SG find.out.INF
și a vedea oastea nepriiatenului (BVS.1763, 77[v])
and A.INF see.INF army.DEF.NOM enemy.GEN
'he set camp on the slope of a hill that his people had conquered before, from whose top, sending his guards, he could spot and see the army of his enemy'

When *tot* is the first element of the nominal phrase, the singular and plural genitive-dative marking can also be mixed, with the preposition *a* and the genitive-dative inflection attached to the nominal stem (13a–g)[5]. In such structures, that have been eliminated, case is expressed redundantly, on both elements of the nominal phrase. The double expression of case is possible in old Romanian in other structures as well, such as those in which the article marks case on more elements of the phrase (14) (Stan, 2016a, p. 291–292).

(13) a. Și-l puse domnu caseei sale și
and=CL.ACC.M.3SG put.PS.3SG master house.DEF.DAT his.POSS and
giudețu *a toată agonisiteei* sale (PH.1500–10, 88[v])
judge A.DAT all.F.SG fortune.DEF.DAT his.POSS
'And he appointed him head of his house and master of all his wealth'

b. gice *a toți creștinilor* (CC[1].1567, 6[v])
says A.DAT all.M.PL Christians.DEF.DAT
'he says to all the Christians'

c. muma *a toți viilor* (PO.1582, 21)
mother.DEF A.GEN all.M.PL alive.PL.DEF.GEN
'mother of all those living'

d. Și dziseră Moisi și Aron *a toți fiilor*
and say.PS.3PL Moses and Aaron A.DAT all.M.PL sons.DEF.DAT
lu Israil (PO.1582, 231)
LUI.GEN Israel

[5]This type of marking has traces in the 19th century (Pană Dindelegan, 2013, p. 169; Nedelcu, 2015, p. 56).

'And Moses and Aaron said to all the sons of Israel'

e. sîntem slugi credincioase *a* *toată*
be.IND.PRES.1PL servants.F faithful.F.PL A.DAT all.F.SG
creştinătăţei (DÎ.1600, XLIV)
Christianity.DEF.DAT
'we are faithful servants of all of Christianity'

f. înaintea *a* *tot* *săborului* (AD.1722–5, 127^{v})
before A.GEN all.M.SG synod.DEF.GEN
'before the whole synod'

g. cu multă păreare rea *a* *tot*
with much.F.SG opinion bad.F.SG A.GEN all.M.SG
norodului creştinescu (BVS.1763, 102^{v})
people.DEF.GEN Christian
'with much regret of all the Christian people'

(14) cinstit*ului* şi preaosfinţit*ului* părinte*lui*
honoured.M.SG.DEF.DAT and most.sacred.M.SG.DEF.DAT father.DEF.DAT
nostru arhiepiscop (DRH,B.1653, 14, *apud* Stan, 2016a, p. 291)
our archbishop
'to our honoured and most sacred archbishop'

3. Syntactic characteristics of the indefinite *tot*

As far as the syntactic behaviour of the indefinite *tot* is concerned, there is to note both similarities with the modern language and oscillations and distinctive features of old Romanian.

3.1. The word order of the indefinite ***tot***

Just like in modern Romanian, the indefinite *tot* can occur both anteposed (15a), and postposed to the nominal phrase (15b–c) (for the possibility of movement of the quantifier *tot*, analysed as 'floating' or 'external', see Stan, 2015, p. 599; Nicolae, 2016, p. 152).

(15) a. *toate* slugile lui (CS$_{XI}$.1583–619, 94^{r})
all.F.PL servants.DEF his.GEN
'all his servants'

b. chemă slugile lui *toate* (CS$_{XI}$.1583–619, 96^{v})[6]
call.PS.3SG servants.DEF.ACC his.GEN all.F.PL
'he called all his servants'

c. sfinţii *toţi* (CS$_{IV}$.1590–602, 36^{v})
saints.DEF all.M.PL
'all the saints'

In old Romanian, the word order of *tot* is more permissive, as the quantifier can move to positions that it does not accept any longer, as in examples (16a–e), where *tot* is anteposed (16a–d) or postposed to pronouns (16e). In this type of structure, the word order encountered is more frequently similar to that of modern Romanian (17a–c).

(16) a. *toţi* *voi* (CL.1570, 34^{v}, *apud* Stan, 2016b, p. 352)
all.M.PL you.PL
'all of you'

[6] In modern Romanian, similar structures are attested: *rudele lui toate* 'all his relatives' (internet).

b. *Toți* *voi* vă veți sminti în
all.M.PL you.PL CL.REFL.ACC.2PL AUX.FUT.2PL trouble.INF in
Mine în ceastă noapte (NT.1648, 35[r])
me.ACC in this.F.SG night.ACC
'You will all deny me tonight'

c. căzu frică spre *toți* *ei* (NT.1648, 160[v])
fall.PS.3SG fear.NOM on all.M.PL them
'fear fell on all of them'

d. Pentru cari toate aceaste pricini *tuturor* *dumneavoastră*
for which all.F.PL these.F.PL causes all.PL.DAT you.POL
trebuie a fi cunoscut (BVS.1763, 15[v])
must A.INF be.INF know.PPLE
'For which all these causes must be known to all of you'

e. În acest chip fu dat lui Avraam ocină
in this way be.PS.3SG give.PPLE LUI.DAT Abraham property
lui pămîntul lui Efron (...) pre vedearea feciorilor
his land.DEF.NOM LUI.GEN Ephron for sight.DEF.ACC sons.GEN
lui Het și *acelora* *tuturora*, carii intra și
LUI.GEN Het and those.GEN all.PL.GEN who enter.IMPERF.3PL and
eșiia pre poarta orașului lor (PO.1582, 74)
exit.IMPERF.3PL through gate.DEF.ACC town.GEN their.GEN
'This way Ephron's land was given to Abraham to own (...) in the sight of the sons of Het and all of those that went through the gate of their town'

(17) a. Împreună întru alu mieu liubovu împreunai pre voi, cumu
together in AL.M my love.ACC unite.PS.1SG DOM you.PL how
iaste și urîciunea împreună spre *voi* *toți* (CC[2].1581, 470)
is also hate.DEF.NOM unite.PS.3SG DOM you.PL all.M.PL
'I have made all of you come together in my love the same as hate made all of you come together'

b. *ei* *toți* giudecară pre El a fi
they all.M.PL judge.PS.3PL DOM Him A.INF be.INF
vinovat morții (NT.1648, 61[v])
guilty death.DAT
'they all judged Him to be guilty of death'

c. zise Iacov caseei sale și *tuturor*
say.PS.3SG Jacob.NOM house.DAT his.POSS and all.PL.DAT
acelora carii era cu el (PO.1582, 119)
those.DAT who be.IMPERF.3PL with him
'Jacob said to his family and to all those that were with him'

An explanation for the different word order of *tot* in relation to certain pronouns as compared to modern Romanian can be the influence of the original text (for instance, as Stan, 2016b, p. 352 shows referring to example (16a), the position of the quantifier *tot* can be analysed as copying the word order of Slavonic).

Tot has lost its ability to occur after the alternative form *alt*, both in a nominal phrase with an overt head noun (18a), and in one with nominal ellipsis (18b–c). In modern Romanian, only phrases with *toate* and the indefinite *alte* taking a so-called 'definite article' are possible (*toate altele*)[7].

[7] Analysing the period between 1521–1640, Frâncu (2009, p. 69) considers that one of its characteristics is the frequent use of the 'undetermined' forms of the pronoun *alt*.

(18) a. Hatmanii amîndoi au căzut la robiie,
commanders.DEF.NOM both AUX.PERF.3PL fall.PPLE at captivity.ACC
Sinavschii și *alte* *toate* *capete* (CLM.1700–50, 246[r])
Sinavschii and other all.F.PL heads
'Both commanders became prisoners, Sinavschii and all the other leaders'

b. *alte* *toate* va tocmi Dumnezeu (DÎ.1593, XCIII)
other all.F.PL.ACC AUX.FUT.3SG establish.INF God.NOM
'God will decide all the others'

c. Ceteaște și *alte* *toate* (CC[1].1567, 182[v])
read.IMP.2SG also other all.F.PL.ACC
'Read also all the other (writings)'

3.2. Determination/non-determination of the noun in structures with ***tot***

Just like in modern Romanian, in old Romanian, the quantifier *tot* selects a noun—singular or plural—with a definite determiner, that is with an enclitic definite article (19a–b) or with another definite determiner (19c–e). This condition is not systematically obeyed in old Romanian, as *tot* can also select an undetermined noun (20a–p).

(19) a. *totu* *omulu* e ca iarba (CC[2].1581, 221)
all.M.SG man.DEF.NOM is like grass.F.SG.DEF
'all people are like grass'

b. Dumnezeu să iarte greșalele ce
God.NOM SĂ$_{SUBJ}$ forgive.SUBJ.3SG mistakes.DEF.ACC what
greșimu noi în *toate* *zilele* și
mistake.IND.PRES.1PL we.NOM in all.F.PL days.DEF.ACC and
în *toate* *ceasurile* (CC[2].1581, 47)
in all.F.PL hours.DEF.ACC
'God forgive the sins we commit every day and every hour'

c. *toți* *cei* *oameni* (CC[1].1567, 146[v])[8]
all.M.PL CEL.M.PL people
'all those people'

d. semînțeei tale voiu da *toate*
seed.F.SG.DEF.DAT your AUX.FUT.1SG give.INF all.F.PL
aceaste *ținuture* (PO.1582, 85)
these.F.ACC lands.ACC
'I shall give these lands to your people'

e. *toț* *alalți* *boiari* (DÎ.1599, XVIII)
all.M.PL others boyars
'all the other boyars'

(20) a. spăl în *toate* *nopți* așternutulu
wash.IND.PRES.1SG in all.F.PL nights bed-clothes.DEF.ACC
mieu (PH.1500–10, 4[r])
my
'I wash my bed linen every night'

b. cu *toată* *usîrdie* numai ale lu Dumnezeu
with all.F.SG diligence.ACC only AL.F.PL LUI.GEN God

[8]The direct association of the demonstrative article *cel* with the noun is no longer possible in the modern language (but a structure like *toți cei trei oameni* 'all the three men' is possible).

învățături să facemu (CC^2.1581, 466)
advice.F.PL.ACC SĂ$_{SUBJ}$ do.SUBJ.1PL
'with all our zeal, we should do as God teachings'

c. noi toți-lu aşteptămu în *toate*
we all.M.PL=CL.ACC.M.3SG wait.IND.PRES.1PL in all.F.PL
zile (CC^2.1581, 108)
days.ACC
'we all wait for him every day'

d. Și împlu Domnedzeu în a șaptea zi lucrul
and fill.PS.3SG God.NOM in seventh day work.DEF.ACC
său ce făcu și odihni în a șaptea
his.POSS what make.PS.3SG and rest.PS.3SG in seventh
dzi, de *toate* *lucrure* ce era făcut (PO.1582, 15)
day from all.F.PL things what be.IMPERF.3SG make.PPLE
'And God finished his creation on the seventh day and he rested on the seventh day after making his creation'

e. Luo iară Isau muierile sale,
take.PS.3SG again Esau.NOM women.DEF.ACC his.POSS
feciorii și featele sale și *toate*
sons.DEF.ACC and girls.DEF.ACC his.POSS and all.F.PL
suflete din casa sa (PO.1582, 123)
souls.ACC from house.DEF.ACC his.POSS
'But Esau took with him his wives, his sons and daughters and all the souls in his house'

f. Culegea derept însă den ea în *toate* *demîneți*
gather.IMPERF.3SG just but from her.ACC in all.F.PL mornings.ACC
cît putea fi destul pre mîncare (PO.1582, 233)
how.much can.IMPERF.3SG be.INF enough for eating.ACC
'Every morning he picked from it as much as he needed to eat'

g. Noi ce-am putut amu făcut
we.NOM what=AUX.PERF.1PL can.PPLE AUX.PERF.1PL do.PPLE
și isprava ți-am tremes
and deed.DEF.ACC CL.DAT.2SG=AUX.PERF.1PL send.PPLE
în *tot* *chip* pre Iurgachi (DÎ.1593, XCIII)
in all.M.SG way by Iurgachi
'We did all we could and send Iurgachi what we have done'

h. nu-l putea *toată* *lume*
not=CL.ACC.M.3SG can.IMPERF.3SG all.F.SG people.NOM
birui (FD.1592–604, 484^r)
defeat.INF
'nobody in the whole world could defeat him'

i. el usucă *toată* *iarbă* și toț
it dry.IND.PRES.3SG all.F.SG grass.ACC and all.M.PL
copacii și *toată* *frundză* (FD.1592–604, 499^r)
trees.DEF.ACC and all.F.SG leaf.ACC
'it dries all the grass and all the trees and all the leaves'

j. Svînta Besearică ce să amesteca
holy.F.DEF church what CL.REFL.ACC.3G mix.IMPERF.3SG

în toată vreamea și în *toate* *dzile* (ȘT.1644, 238–239)
in all.F.SG time.DEF.ACC and in all.F.PL days.ACC
'the Holy Church that interfered all the time, every day'

k. Spăla-voiu în *toate* *nopți* patul
wash.INF=AUX.FUT.1SG in all.F.PL nights.ACC bed.DEF.ACC
mieu (SVI~1670, 96[r])
my
'I shall wash my bed every night'

l. acolea de față <este> mărturie *toată* *oaste*
there present is witness all.F.SG army.NOM
îngerească (SVI~1670, 181[r])
angelic.F.SG
'the whole army of angels is present there as a witness'

m. Cade-să tine în *toate* *vremi*
ought.IND.PRES.3SG=CL.REFL.IMPERS you.ACC in all.F.PL times
a cînta în *toate* *glasuri* cuvioase,
A$_{INF}$ sing.INF in all.F.PL voices.ACC pious
Fiiule a lui Dumnădzău (DPar.1683, IV/9[r])
son.VOC AL.INV LUI.GEN God
'Son of God, we ought to sing with devout voices all the time'

n. au trimis soli pe la *toate*
AUX.PERF.3SG send.PPLE messengers.ACC at all.F.PL
țări creștine (CLM.1700–50, 191[r])
countries.ACC Christian.F.PL
'he sent messengers to all the Christian countries'

o. îmbla în *tot* *cias*, cum să
walk.IMPERF.3PL in all.M.SG hour.ACC how CL.REFL.IMPERS
dzice, cu dzilele a mînă (CLM.1700–50, 176[r])
says with days.DEF.ACC at hand.ACC
'they were living dangerously all the time, as they say'

p. N-au lipsitu nemică den *toate*
not=AUX.PERF.3SG lack.PPLE nothing of all.F.PL
podoabe (CLM.1700–50, 237[r])
jewels.ACC
'None of all his jewelery was missing'

In structures containing an adjective preposed to the noun (21a–b), we also notice oscillations in determination, compared to modern Romanian, where the adjective is obligatorily determined [as in (21a)].

(21) a. *toate* *blagosloveștile* *glasuri* (SVI~1670, 163[r])
all.F.PL blessed.PL.DEF.ACC voices
'all the blessed voices'

b. *Toată* *trupească* *mîngîiare* și răpaos,
all.F.SG bodily caress.ACC and restfulness.ACC
pănă în sfîrșit o arunca (SVI~1670, 102[r])
until in end CL.ACC.F.3SG throw.IMPERF.3PL
'They refused all the bodily comfort and rest till the end'

Oscillations in articulation also occur when the structure includes a numeric quantifier (22a–b), a context in which modern Romanian has only preserved the possibility for a determined noun to be preceded by the quantifier [as in (22a)].

(22) a. Și supt *toate doo creangurile* cîte un
and under all.F.PL two branches.DEF.ACC each one
bumb să fie (PO.1582, 263)
adornment SĂ$_{SUBJ}$ be.SUBJ.3SG
'And an adornment should be under each two branches'

b. în *toate șapte zile* (SVI~1670, 270^{v})
in all.F.PL seven days.DEF.ACC
'in all the seven days'

As shown in examples (20a–p), (22b), the non-determination of the noun that is postposed to *tot* is attested both in original and in translated texts. In order to explain the undetermined forms in the construction with *tot*, more frequent in the 16th century, the influence of foreign models must be considered (see Stan, 2015, p. 600 and the bibliography therein). For example, the absence of the article in Slavonic is relevant for a series of texts in which the noun accompanied by *tot* does not take the article.

The typological and diachronic analysis of the distribution of the quantifier *tot* in relation to the definite determiner made by Stan (2015) shows that Romanian has eliminated the pattern *tot* + undetermined noun, attested in other old Romance idioms as well.

The undetermined nominal structures in old Romanian can be referential—occupying argumental positions or occuring as complements of prepositions[9]—, as well as non-referential (see Stan, 2015, p. 600 for the referential and non-referential reading of structures with *tot* + undetermined noun). The (non-) determination of the noun in structures with *tot* does not depend on the distinction generic (23a) vs. non-generic (referential) (23b).

(23) a. În *toate dzile* miluiaște și împrumut
in all.F.PL days take.pity.IND.PRES.3SG and loan.ACC
dă dereptul și săm‹î›nța lui
give.IND.PRES.3SG righteous.DEF.NOM and seed.DEF.NOM his.GEN
în blagoslovenie va fi (PH.1500–10, 32^{r})
in blessing.ACC AUX.FUT.3SG be.INF
'He takes mercy and gives loans every day, so that his offspring will live in bless'

b. Fură lacrămile meale mie pînre dzua și noaptea
be.PS.3PL tears.DEF.NOM my.F me.DAT bread day.DEF and night.DEF
cîndu grăiia mie în *toate dzile* (PH.1500–10, 35^{v})
when tell.IMPERF.3SG me.DAT in all.F.PL days.ACC
'I cried day and night when he talked to me every day'

4. Conclusions

The morphosyntactic characteristics mentioned in this article—illustrated both by original and translated texts—stand as evidence for the great variation in the behaviour of the indefinite *tot* in old Romanian, which has steadily decreased up to modern Romanian, being preserved in some contexts and being eliminated in other situations.

At the morphological level, the variation regards, on the one hand, the types of oblique case marking for the singular, which are at the same time synthetic, analytic and mixed (*toatei* + genitive-dative noun,

[9] A comparison of examples (20o) and (20p) shows that, although the nominal complement of the quantifier is undetermined (*cias* 'hour', *podoabe* 'jewelry'), their reading is different: in (20o) it is non-referential, while in (20p) is referential. In Romanian, the absence of the article after prepositions can be corellated with the definite reading of the noun (Nedelcu, 2013, p. 459–461).

a/la/de toată + nominative-accusative noun, *a toată* + noun in the genitive-dative) and for the plural (*tuturor(a)*, *a/la/de toți/toate* + noun with a nominative-accusative form, *a toți/toate* + noun in the genitive-dative), and, on the other hand, the inconsistent occurrence of the final particle *–a* in the structure of the plural genitive-dative form. In modern Romanian, the variation in the genitive-dative marking is limited to the plural forms *tuturor(a)* all.PL.GEN≡DAT vs. *a/la toți/toate* A/LA all.M.PL/all.F.PL, and the formal variation ±particle *–a* is only preserved in the case of the pronoun (the adjective excludes the particle *–a*).

Syntactically, it is important to note the greater word order variation of tot, which is also encountered in combinations which have a fixed word order in the present-day language (for example, *tot* + personal pronoun, the alternative form *alt* 'other' + *tot*), and the variation of *tot*-constructions with respect to the articulation of the accompanying noun. The quantifier *tot* has lost a series of syntactic characteristics specific to the old language, among which the most important one is the capacity to select an undetermined noun.

Bibliography

A. Corpus

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, in *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

BVS.1763 = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, I. *Viața lui Scanderbeg*, ed. E. Timotin & O. Olar, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2013.

CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.

CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor*, in *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, in *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CDicț.1691–7 = Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, ed. A.-M. Gherman, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2001.

CIst.1700–50 = Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țărîi Rumânești*, in *Istoria Țărîi Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. O. Dragomir, Editura Academiei Române, București, 2006.

CL.1570 = Coresi, *Liturghier*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei RSR, București, 1969.

CLM.1700–50 = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, in *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

CM.1567 = Coresi, *Molitvenic*, in *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CS_{IV}.1590–602, CS_{XI}.1583–619, CS_{XV}.1619 = *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 1993.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș și Al. Roman-Moraru, Editura Academiei Române, București,1979.

DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, vol. XXXVIII (1653), 2009.

DVS.1682–6 = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, ed. R. Frențiu, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 2002.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, in Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București.

FN.1693–704 = *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brîncoveanu (1693–1704)*, ed. E. Vîrtosu, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1942.

MC.1620 = Mihail Moxa, *Cronograf*, in *Cronica universală*, ed. G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989.

NL~1750–66 = Ion Neculce, *Letopisețul*, in Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.

NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.

Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.

Prav.1780 = *Pravilniceasca condică, 1780*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1957.

SVI~1670 = *Varlaam și Ioasaf*, in Stanciu Istrate, M. (2013). *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche: Varlaam și Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.

ȘT.1644 = *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

B. References

Croitor, B. (2015). *Pronumele* [Secolul al XIX-lea], in Chivu, Gh., Pană Dindelegan, G., Dragomirescu, A., Nedelcu, I. & Nicula, I. (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ediție revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, p. 121–172 [1st ed.: 2012].

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Giurgea, I. (2010). *Pronoms, déterminants et ellipse nominale. Une approche minimaliste*, Editura Universității din București, București.

Giurgea, I. (2013). *The syntax of determiners and other functional categories*, in Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, volume 1: *The Noun Phrase*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, p. 97–174, Crossref.

Nedelcu, I. (2013). *Prepositions and Prepositional Phrases*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 451–465.

Nedelcu, I. (2015). *Substantivul* [Secolul al XIX-lea], in Chivu, Gh., Pană Dindelegan, G., Dragomirescu, A., Nedelcu, I. & Nicula, I. (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ediție revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, p. 37–62 [1st ed.: 2012].

Nicolae, Al. (2016). *Cuantificatorul*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, p. 374–378 [1st ed.: 2010].

Pană Dindelegan, G. (2013). *Flexiunea cazuală – între analitic și sintetic. Cardinale și cuantificatori non-numerici în româna veche*, in "Limba română", vol. LXII, nr. 2, p. 159–173.

Stan, C. (2015). *Proprietăți sintactice ale adjectivului* ***tot*** *în limba română veche*, in Pomian, I. (coord.), Mocanu, N. (ed.), *Înspre și dinspre Cluj. Contribuții lingvistice. Omagiu profesorului G.G. Neamțu la 70 de ani*, Editura Scriptor și Editura Argonaut, Cluj-Napoca, p. 595–603.

Stan, C. (2016a). *The article and other determiners*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 288–304, Crossref.

Stan, C. (2016b). *Pronominal quantifiers*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 352–356, Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A85ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Particularități morfosintactice ale indefinitului *tot* în limba română veche

Isabela Nedelcu*

Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 26 mai 2017
Acceptat 3 iunie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
pronume indefinit
adjectiv indefinit
cuantificator
română veche
variație

Rezumat

În acest articol se stabilesc și se discută, prin raportare la limba actuală, o serie de particularități morfosintactice ale indefinitului *tot* în limba veche: forme care s-au pierdut, modalități mai multe (sintetică, analitică și mixtă) de exprimare a genitiv-dativului singular și plural, topica mai permisivă și posibilitatea de a se construi cu un substantiv nearticulat. Descrierea particularităților gramaticale ale cuantificatorului *tot* evidențiază o mare variație: (i) între realizarea sintetică, realizarea analitică și cea mixtă a genitiv-dativului (*toatei* + substantiv la genitiv-dativ, *a/la/de toată* + substantiv cu formă de nominativ-acuzativ, *a toată* + substantiv la genitiv-dativ); (ii) între forma (pronominală și adjectivală) cu particula finală *–a* și cea fără *–a* (*tuturor*, *tuturora*; *tuturor oamenilor*, *tuturora fraților*); (iii) între postpunerea și antepunerea lui *tot* în raport cu anumite pronume (*ei toți*, *toți ei*); (iv) între structura cu substantiv articulat și cea cu substantiv nearticulat (*toate zilele*, *toate zile*). Comparația cu limba actuală arată că, în unele cazuri, variația a fost eliminată, iar în altele se păstrează.

1. Introducere

Pronumele și adjectivul pronominal indefinit *tot*, cu rol de cuantificator universal, prezintă, în limba veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea), o serie de particularități morfologice și sintactice, dintre care cele mai evidente vor fi semnalate și discutate în articolul de față.

Contextele extrase din corpusul de limbă veche ilustrează atît valoarea globalizantă a cuantificatorului universal *tot* (1a), cît și valoarea distributivă, care apare atunci cînd acesta se construiește cu un substantiv la singular utilizat generic, fiind sinonim cu *fiecare* (1b) (vezi Giurgea, 2013, p. 169; Stan, 2016b, p. 352 pentru valoarea de cuantificator universal distributiv a lui *tot* antepus substantivului).

(1) a. cistitul împărat și cu *tot* svatul și cu *toată* țara măriii lui și cu *toț* domnii creștinești să aibă a îmbla și a griji pentru nevoia mea, *toți* să mă scumpere den robie (DÎ.1600, XXXIV)
b. *tot* creștinul, oare păcătos, oare direpț, are cineș îngerul său socotitoriu (CazV.1643, 22r)

2. Particularități morfologice ale pronumelui și ale adjectivului pronominal *tot*

Ca și în limba actuală, indefinitul *tot* distinge forme în funcție de gen și număr: *tot* m.sg., *toată* f.sg., *toți* m.pl., *toate* f.pl. Diferențe—parțiale—față de limba actuală se înregistrează în exprimarea cazurilor oblice. Aceste diferențe apar numai la genitiv-dativ singular, pentru că la genitiv-dativ plural în cele două perioade ale limbii forma este identică: *tuturor(a)*. Astfel, dacă în limba actuală *tot* nu are formă de genitiv-dativ singular, în limba veche acesta cunoaște, în ipostaza adjectivală, forma de feminin *toatei* (2a–e), atestată la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (Pană Dindelegan, 2013, p. 166–167), în texte originale și traduse[1].

*Adresă de corespondență: *isabela.nedelcu@yahoo.com*.

[1]Forma adjectivală *toatei* este întîlnită încă, dar foarte rar, în secolul al XIX-lea (Croitor, 2015, p. 149).

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

(2) a. făcătoriu a *toatei* ființe, Dumnezeu (FN.1693–704, 69)
b. otcîrmuitori romani *toatei* Dachii (CIst.1700–50, 24^{r})
c. voievodul *toatei* Ghermanii (CIst.1700–50, 79^{v})
d. au mijlocit viața a *toatei* lumi (AD.1722–5, 167^{r})
e. ajutoriul a *toatei* oști (BVS.1763, 21^{v})

Forma de genitiv-dativ masculin singular *totului* este rară și se întîlnește în îmbinări precum *cu totului*, *cu totului tot*, *de totului tot* (3a–c)[2].

(3) a. Trupurile lor întregi cu totă carnea și pelița, cum ar hi de vro lună adormiți și zvîntați, palmele, unghile, urechile, nasul, *cu totului* întregi, neprăbușiți (DVS.1682–6, 487^{v})
b. Iar altă oaste, cîtă au avut Șfedul în Țara Căzăcească, doo obuzuri, cu totul au luat-o moscalii, cu ghenărari, cu ofițeri, cu cară, cu pușci, *cu totului tot* și cu multă avere (NL~1750–66, 187)
c. Împărțirea căsașilor cînd să va face pentru aceaste vini (...) să înțeleage să fie pănă la o vreame, iară nu *de totului tot* (Prav.1646, 115)

Mai frecventă—și înregistrată încă din primele texte—este modalitatea analitică de exprimare a genitiv-dativului singular în grupul nominal conținînd pe prima poziție cuantificatorul *tot*, situație în care intervin prepoziția *a* (cel mai adesea) (4a–g) și *la* pentru exprimarea genitiv-dativului (4h–i) sau *de* pentru exprimarea genitivului (4j), iar *tot* are formă de nominativ-acuzativ. În multe texte, precum PH.1500–10, DÎ, CC[1].1567, MC.1620, ȘT.1644, SVI~1670, genitiv-dativul singular feminin al lui *tot* se exprimă exclusiv analitic. În alte texte, forma *toatei* este fie inferioară numeric realizării prepoziționale a relației de genitiv-dativ (de pildă, în BVS.1763, *toatei* are 27,59% din atestări și *a/la/de toată*, 72,41%), fie inexistentă sau, dimpotrivă, singura variantă de utilizare (în CDicț.1691–7, apare numai gruparea prepozițională, nu și *toatei*, în schimb, în FN.1693–704, se întîlnește *toatei* de opt ori, nu și gruparea prepozițională, în CIst.1700–50, se găsește numai *toatei* de două ori, nu și gruparea prepozițională).

(4) a. peirea *a toată* creștinătatea (DÎ.1600, XXXIII)
b. împărat *a tot* pămîntul (PH.1500–10, 40^{r})
c. Dat-au hrană *a toată* pelița (PH.1500–10, 116^{r})
d. împăratul *a totu* iaste Tatăl nostru den ceriu (CS$_{XV}$.1619, 122^{r})
e. naintea *a toată* curtea (MC.1620, 44^{v})
f. nește începături *a tot* rrăul (SVI~1670, 257^{r})
g. veni-va Hristos, Dumnezeul nostru, să judece *a toată* lumea (SVI~1670, 60^{v})
h. au dat poroncă *la toată* boierimea (NL~1750–66, 386)
i. toate le-au împărțit *la toată* oastea (BVS.1763, 140^{v})
j. asupra *de tot* copaciul (DPar.1683, II/8^{r})[3]

În ceea ce privește genitiv-dativul plural, ca și în limba actuală, în limba veche, se utilizează forma sintetică (pronominală sau adjectivală), care prezintă desinența *–or* (5a–c).

(5) a. desupra *tuturora* (DÎ.1600, XXXII)
b. Faraon dzise *tuturor* eghipteanilor (PO.1582, 145)
c. să facă voia *tuturor* dracilor (NT.1648, 192^{r})

Forma sintetică de genitiv-dativ plural este concurată (la fel ca cea de genitiv-dativ singular) de construcția cu prepoziția *a* (6a–d), sau, mai rar, *la* (6e) ori *de* (pentru exprimarea genitivului) (6f), urmată de *tot* (și de substantiv) la forma de nominativ-acuzativ.

[2] Îmbinări precum *cu totului*, *cu/în totului tot* sînt atestate rar și în secolul al XIX-lea (Croitor, 2015, p. 149–150).

[3] De observat că în structura cu *de* pentru marcarea genitivului, prepoziția este urmată de un grup nominal determinat definit. Acest tip de structură s-a pierdut.

(6) a. rădăcina *a toate* bunătățile iaste dragostea (CC[2].1581, 47)
b. judecătoriu *a toți*, viiloru și morțiloru (CC[2].1581, 509)
c. duminica *a toți* sfinții (CS$_{IV}$.1590–602, 36^{v})
d. denaintea *a toți* (SVI~1670, 227^{r})
e. zîoa cea dintîi *la toate* lunile (CDicț.1691–7, 276)
f. cărticică însămnătoare *de toate* lucrurile zilești (CDicț.1691–7, 159)[4]

Forma pronominală de genitiv-dativ plural include, dar nu obligatoriu, particula finală *–a*, la fel ca în limba actuală [de comparat (7a–b) cu (8a–d)]. În multe texte, formele pronominale cu *–a* final și fără *–a* coexistă (DÎ, CC[1].1567, MC.1620, SVI~1670, DPar.1683, CLM.1700–50, BVS.1763); mai rar se utilizează o singură formă (de pildă, în PH.1500–10, ȘT.1644 și Prav.1780, apare numai *tuturor*, folosit ca pronume, dar și ca adjectiv).

(7) a. da *tuturora* den dăstul toate (SVI~1670, 262^{r})
b. *Tuturora* această mustrare făcea (CLM.1700–50, 177^{r})
(8) a. fața *tuturor* unul către alalt să stea (PO.1582, 262)
b. Facem de scire *tuturoru* (DÎ.1593, CXIII)
c. ziditoriul *tuturor* (ȘT.1644, 203)
d. Însă nu era cu știrea *tuturor* pentru Dabijea vodă (CLM.1700–50, 318^{r})

În schimb, forma adjectivală de genitiv-dativ plural se comportă diferit față de limba actuală (care nu acceptă finala *–a*: **tuturora copiilor*), fiind înregistrată în textele de limbă veche atît fără *–a* (9a–b), cît și cu *–a* (10a–d). În unele texte din corpusul utilizat, se întîlnește numai *tuturor* adjectival (DÎ, PH.1500–10, MC.1620, ȘT.1644, DPar.1683, Prav.1780), iar în altele, se găsesc atît *tuturor*, cît și *tuturora* în ipostază adjectivală (CC[1].1567, PO.1582, NT.1648, SVI~1670, BVS.1763).

(9) a. înaintea *tuturor* oamenilor (CC[1].1567, 128^{r})
b. izvorul a *tuturor* răutăților (CLM.1700–50, 239^{r})
(10) a. au porîncit apostolilor și *tuturora* popilor (CM.1567, 255^{r})
b. făcea bucurie mare *tuturora* fraților (NT.1648, 154^{v})
c. Știi cîte făcuiu celora ce se chema călugări și *tuturora* creștinilor? (SVI~1670, 19^{r})
d. imperator al *tuturora* părților lumii (BVS.1763, 107^{r})

În limba actuală, particula *–a* marchează absența grupului determinat definit și distinge la genitiv-dativ plural pronumele indefinit *tot* de adjectivul indefinit. Elementul nominal vid presupus de pronumele *tuturora* poate fi recuperat, atît în limba actuală, cît și în limba veche, prin raportare la un antecedent (11a) sau, în afara unui antecedent, poate primi o interpretare generică (11b) (vezi Giurgea, 2010, p. 169–171 pentru interpretarea elementului vid ca *pro-N* și pentru citirile posibile ale acestuia).

(11) a. împle sacii acestor oameni$_{i}$ cu grîu, atîta cît vor putea duce și banii *tuturora* [Ø$_{i}$] pune desupra în sacii lor (PO.1582, 155)
b. Soarele dereptu iaste Dumnezeu, cumu iaste scrisu că *tuturora* [Ø] întru un chipu luminează lucirea dulceției sale (CC[2].1581, 439)

Structurile conținînd o formă adjectivală cu particula *–a* și un nume determinat definit arată că, în limba veche, finala *–a* nu presupune în mod necesar o elipsă (un *pro-N*). Și în alte structuri din limba veche, cum sînt cele cu indefinitul *fiecare* (12a) sau cu relativul *care* (12b), forma adjectivală de genitiv-dativ poate avea, spre deosebire de limba actuală, finala *–a* (la fel ca forma pronominală).

[4] În legătură cu exemplul (6f), înregistrat de Pană Dindelegan (2013, p. 168), autoarea atrage atenția că grupul nominal în genitiv are trăsătura [+ Definit], iar *de* este selectat de un adjectiv postverbal derivat în *–tor*.

(12) a. Cu greu și cu strimt iaste neștine a da cap și începătură *fieștecăruia* lucru (CIst.1700–50, 1[r])
b. au tăbărît în coasta unui deal, ce ai lui oameni mai nainte îl cuprinsease, deasupra *căruia* deal, trimițîndu-se viglele, să putea dăscoperi și a vedea oastea nepriiatenului (BVS.1763, 77[v])

Cînd *tot* este primul component al grupului nominal, exprimarea genitiv-dativului singular sau plural cunoaște și o marcare mixtă, prin prepoziția *a* și flectivul de genitiv-dativ atașat radicalului substantival (13a–g)[5]. În asemenea structuri, care s-au pierdut, cazul se exprimă redundant, la ambii componenți ai grupului nominal. Repetarea trăsăturii de caz este posibilă în limba veche și în alte structuri, cum sînt cele în care articolul marchează cazul la mai multe componente ale grupului (14) (Stan, 2016a, p. 291–292).

(13) a. Și-l puse domnu caseei sale și giudeț*u* *a toată agonisiteei* sale (PH.1500–10, 88[v])
b. gice *a toți creștinilor* (CC[1].1567, 6[v])
c. muma *a toți viilor* (PO.1582, 21)
d. Și dziseră Moisi și Aron *a toți fiilor* lu Israil (PO.1582, 231)
e. sîntem slugi credincioase *a toată creștinătățe*i (DÎ.1600, XLIV)
f. înaintea *a tot săborului* (AD.1722–5, 127[v])
g. cu multă păreare rea *a tot norodului* creștinescu (BVS.1763, 102[v])

(14) cinstit*ului* și preaosfințit*ului* părinte*lui* nostru arhiepiscop (DRH,B.1653, 14, *apud* Stan, 2016a, p. 291)

3. Particularități sintactice ale indefinitului *tot*

Și în ceea ce privește comportamentul sintactic al indefinitului *tot* se constată, pe de o parte, asemănări cu limba actuală, pe de altă parte, oscilații și particularități numai ale limbii vechi.

3.1. Topica indefinitului ***tot***

Ca și în limba actuală, indefinitul *tot* poate apărea atît antepus (15a), cît și postpus grupului nominal (15b–c) (despre posibilitatea de deplasare a cuantificatorului *tot*, calificat drept „flotant" sau „extern", vezi Stan, 2015, p. 599; Nicolae, 2016, p. 152).

(15) a. *toate* slugile lui (CS_{XI}.1583–619, 94[r])
b. chemă slugile lui *toate* (CS_{XI}.1583–619, 96[v])[6]
c. sfinții *toți* (CS_{IV}.1590–602, 36[v])

În limba veche, topica lui *tot* este mai permisivă, cuantificatorul putîndu-se deplasa în poziții pe care astăzi nu le mai acceptă, ca în exemplele (16a–e), unde *tot* este antepus unor pronume (16a–d) sau postpus (16e). În astfel de structuri, mai frecventă este topica pe care o întîlnim și astăzi (17a–c).

(16) a. *toți voi* (CL.1570, 34[v], *apud* Stan, 2016b, p. 352)
b. *Toți voi* vă veți sminti în Mine în ceastă noapte (NT.1648, 35[r])
c. căzu frică spre *toți ei* (NT.1648, 160[v])
d. Pentru cari toate aceaste pricini *tuturor dumneavoastră* trebuie a fi cunoscut (BVS.1763, 15[v])
e. În acest chip fu dat lui Avraam ocină lui pămîntul lui Efron (...) pre vedearea feciorilor lui Het și *acelora tuturora*, carii intra și eșiia pre poarta orașului lor (PO.1582, 74)

[5] Acest tip de marcare are reminiscențe în secolul al XIX-lea (Pană Dindelegan, 2013, p. 169; Nedelcu, 2015, p. 56).
[6] În limba actuală, se întîlnesc structuri similare: *rudele lui toate* (internet).

(17) a. Împreună întru alu mieu liubovu împreunai pre voi, cumu iaste și urîciunea împreună spre *voi toți* (CC[2].1581, 470)
b. *ei toți* giudecară pre El a fi vinovat morției (NT.1648, 61[v])
c. zise Iacov caseei sale și *tuturor acelora* carii era cu el (PO.1582, 119)

O explicație pentru topica lui *tot* în raport cu anumite pronume, diferită de cea din limba actuală, poate fi influența textului original (de pildă, așa cum se arată în Stan, 2016b, p. 352 referitor la exemplul (16a), poziția cuantificatorului *tot* se explică prin traducerea după slavonă).

Tot a pierdut de asemenea disponibilitatea de a apărea după indefinitul alternativ *alt*, atît în grupul nominal cu nume exprimat (18a), cît și în cel cu elipsa numelui (18b–c). În limba actuală, este posibilă numai gruparea cu indefinitul *alte* „articulat" după *toate* (*toate altele*)[7].

(18) a. Hatmanii amîndoi au căzdut la robiie, Sinavschii și *alte toate capete* (CLM.1700–50, 246[r])
b. *alte toate* va tocmi Dumnezeu (DÎ.1593, XCIII)
c. Ceteașe și *alte toate* (CC[1].1567, 182[v])

3.2. Articularea/nearticularea substantivului cu care se construiește ***tot***

Ca și în limba actuală, în limba veche, cuantificatorul *tot* cere ca substantivul—la singular sau la plural—cu care se combină să fie determinat definit, adică să fie însoțit de un articol definit enclitic (19a–b) sau de alt determinant definit (19c–e). Această condiție nu este respectată însă sistematic în limba veche, *tot* putînd selecta și un substantiv nearticulat (20a–p).

(19) a. *totu omulu* e ca iarba (CC[2].1581, 221)
b. Dumnezeu să iarte greșalele ce greșimu noi în *toate zilele* și în *toate ceasurile* (CC[2].1581, 47)
c. *toți cei oameni* (CC[1].1567, 146[v])[8]
d. semînțeei tale voiu da *toate aceaste ținuture* (PO.1582, 85)
e. *toț alalți boiari* (DÎ.1599, XVIII)

(20) a. spăl în *toate nopți* așternutulu mieu (PH.1500–10, 4[r])
b. cu *toată usîrdie* numai ale lu Dumnezeu învățături să facemu (CC[2].1581, 466)
c. noi toți-lu așteptămu în *toate zile* (CC[2].1581, 108)
d. Și împlu Domnedzeu în a șaptea zi lucrul său ce făcu și odihni în a șaptea dzi, de *toate lucrure* ce era făcut (PO.1582, 15)
e. Luo iară Isau muierile sale, feciorii și featele sale și *toate suflete* din casa sa (PO.1582, 123)
f. Culegea derept însă den ea în *toate demîneți* cît putea fi destul pre mîncare (PO.1582, 233)
g. Noi ce-am putut amu făcut și isprava ți-am tremes în *tot chip* pre Iurgachi (DÎ.1593, XCIII)
h. nu-l putea *toată lume* birui (FD.1592–604, 484[r])
i. el usucă *toată iarbă* și toț copacii și *toată frundză* (FD.1592–604, 499[r])
j. Svînta Besearică ce să amesteca în toată vreamea și în *toate dzile* (ȘT.1644, 238–239)
k. Spăla-voiu în *toate nopți* patul mieu (SVI~1670, 96[r])
l. acolea de față <este> mărturie *toată oaste* îngerească (SVI~1670, 181[r])
m. Cade-să tine în *toate vremi* a cînta în *toate glasuri* cuvioase, Fiiule a lui Dumnădzău (DPar. 1683, IV/9[r])
n. au trimis soli pe la *toate țări* creștine (CLM.1700–50, 191[r])
o. îmbla în *tot cias*, cum să dzice, cu dzilele a mînă (CLM.1700–50, 176[r])
p. N-au lipsitu nemică den *toate podoabe* (CLM.1700–50, 237[r])

[7] Referindu-se la perioada 1521–1640, Frâncu (2009, p. 69) apreciază că o caracteristică a acesteia este folosirea frecventă a formelor „nearticulate" ale pronumelui *alt*.

[8] Asocierea directă a articolului demonstrativ *cel* cu substantivul nu mai este posibilă în limba actuală (e posibilă însă o structură ca *toți cei trei oameni*).

În structura care conține un adjectiv antepus substantivului (21a–b), se constată de asemenea oscilații de articulare, față de limba actuală, unde adjectivul este obligatoriu articulat [ca în (21a)].

(21) a. *toate blagosloveștile glasuri* (SVI~1670, 163^{r})
b. *Toată trupească mîngîiare* și răpaos, pănă în sfîrșit o arunca (SVI~1670, 102^{r})

Oscilații de articulare apar și cînd structura include un cuantificator numeric (22a–b), situație în care limba actuală a păstrat doar posibilitatea ca substantivul precedat de un astfel de cuantificator să fie articulat [ca în (22a)].

(22) a. Și supt *toate doo creangurile* cîte un bumb să fie (PO.1582, 263)
b. în *toate șapte zile* (SVI~1670, 270^{v})

Așa cum se observă în exemplele (20a–p), (22b), nearticularea substantivului postpus lui *tot* se regăsește atît în texte originale, cît și în texte traduse. Pentru explicarea formelor nearticulate din construcția cu *tot*, întîlnite mai frecvent în secolul al XVI-lea, trebuie luată în considerare influența modelelor străine (vezi Stan, 2015, p. 600 și bibliografia). De pildă, inexistența articolului în slavonă este relevantă pentru o serie de texte în care substantivul însoțit de *tot* este nearticulat.

Analizînd în perspectivă tipologică și diacronică distribuția cuantificatorului *tot* în raport cu articolul definit, Stan (2015) arată că româna a pierdut tiparul fără articol, întîlnit și în alte idiomuri vechi romanice.

Structurile fără articol din limba veche pot fi referențiale—în poziții argumentale sau după prepoziție[9]—, dar și nereferențiale (vezi Stan, 2015, p. 600 pentru lectura referențială și nereferențială a structurilor cu *tot* + substantiv nearticulat). Nearticularea, ca și articularea substantivului din structura cu *tot*, nu ține seama de distincția generic (23a) vs nongeneric (referențial) (23b).

(23) a. În *toate dzile* miluiaște și împrumut dă dereptul și săm‹î›nța lui în blagoslovenie va fi (PH.1500–10, 32^{r})
b. Fură lacrămile meale mie pînre dzua și noaptea cîndu grăiia mie în *toate dzile* (PH.1500–10, 35^{v})

4. Concluzii

Aspectele morfosintactice semnalate—ilustrate atît de textele originale, cît și de cele traduse—dovedesc variația mare de comportament a indefinitului *tot* în limba veche, variație care s-a diminuat pînă în limba actuală, păstrîndu-se doar în unele situații, iar în altele dispărînd.

La nivel morfologic, variația privește, pe de o parte, modalitățile concomitente sintetică, analitică și mixtă de marcare a cazurilor oblice la singular (*toatei* + substantiv la genitiv-dativ, *a/la/de toată* + substantiv cu formă de nominativ-acuzativ, *a toată* + substantiv la genitiv-dativ) și la plural (*tuturor(a)*, *a/la/de toți/toate* + substantiv cu formă de nominativ-acuzativ, *a toți/toate* + substantiv la genitiv-dativ), pe de altă parte, includerea inconsecventă a particulei finale *–a* în structura formei de genitiv-dativ plural. În limba actuală, variația în realizarea genitiv-dativului s-a limitat numai la formele de plural *tuturor(a)* vs *a/la toți/toate*, iar variația formală ±particula *–a* se păstrează doar în cazul pronumelui (adjectivul excluzînd particula *–a*).

La nivel sintactic, se înregistrează variația mai mare de topică a acestui cuantificator, permisă și în grupări care în limba actuală au topică fixă (de exemplu, *tot* + pronume personal, alternativul *alt* + *tot*), și variația structurilor cu *tot* sub raportul articulării substantivului cu care acesta se combină. Cuantificatorul *tot* a pierdut o serie de particularități sintactice specifice limbii vechi, dintre care cea mai evidentă este capacitatea de a selecta un substantiv nearticulat.

[9] A se compara exemplele (20o) și (20p), unde, deși substantivul cu care se construiește cuantificatorul este nearticulat (*cias*, *podoabe*), lectura este diferită: în (20o) nereferențială, iar în (20p) referențială. În română, absența articolului după prepoziție se poate corela cu citirea definită a numelui (Nedelcu, 2013, p. 459–461).

Bibliografie

A. Corpus

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

BVS.1763 = Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scrieri*, I. *Viața lui Scanderbeg*, ed. E. Timotin & O. Olar, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2013.

CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.

CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor*, în *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, în *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CDicț.1691–7 = Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, ed. A.-M. Gherman, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2001.

CIST.1700–50 = Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, în *Istoria Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. O. Dragomir, Editura Academiei Române, București, 2006.

CL.1570 = Coresi, *Liturghier*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei RSR, București, 1969.

CLM.1700–50 = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

CM.1567 = Coresi, *Molitvenic*, în *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CS_{IV}.1590–602, CS_{XI}.1583–619, CS_{XV}.1619 = *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 1993.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniță, Al. Mareș și Al. Roman-Moraru, Editura Academiei Române, București,1979.

DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, vol. XXXVIII (1653), 2009.

DVS.1682–6 = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, ed. R. Frențiu, Editura Echinox, Cluj-Napoca, 2002.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București.

FN.1693–704 = *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brîncoveanu (1693–1704)*, ed. E. Vîrtosu, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1942.

MC.1620 = Mihail Moxa, *Cronograf*, în *Cronica universală*, ed. G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989.

NL~1750–66 = Ion Neculce, *Letopisețul*, în Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.

NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.

Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.

Prav.1780 = *Pravilniceasca condică, 1780*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1957.

SVI~1670 = *Varlaam și Ioasaf*, în Stanciu Istrate, M. (2013). *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche: Varlaam și Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.

ȘT.1644 = *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

B. Referințe

Croitor, B. (2015). *Pronumele* [Secolul al XIX-lea], în Chivu, Gh., Pană Dindelegan, G., Dragomirescu, A., Nedelcu, I. & Nicula, I. (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ediție revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, p. 121–172 [ediția I: 2012].

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Giurgea, I. (2010). *Pronoms, déterminants et ellipse nominale. Une approche minimaliste*, Editura Universității din București, București.

Giurgea, I. (2013). *The syntax of determiners and other functional categories*, în Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, volume 1: *The Noun Phrase*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, p. 97–174, Crossref.

Nedelcu, I. (2013). *Prepositions and Prepositional Phrases*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 451–465.

Nedelcu, I. (2015). *Substantivul* [Secolul al XIX-lea], în Chivu, Gh., Pană Dindelegan, G., Dragomirescu, A., Nedelcu, I. & Nicula, I. (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ediție revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, p. 37–62 [ediția I: 2012].

Nicolae, Al. (2016). *Cuantificatorul*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, p. 374–378 [ediția I: 2010].

Pană Dindelegan, G. (2013). *Flexiunea cazuală – între analitic și sintetic. Cardinale și cuantificatori non-numerici în româna veche*, în „Limba română", vol. LXII, nr. 2, p. 159–173.

Stan, C. (2015). *Proprietăți sintactice ale adjectivului **tot** în limba română veche*, în Pomian, I. (coord.), Mocanu, N. (ed.), *Înspre și dinspre Cluj. Contribuții lingvistice. Omagiu profesorului G.G. Neamțu la 70 de ani*, Editura Scriptor și Editura Argonaut, Cluj-Napoca, p. 595–603.

Stan, C. (2016a). *The article and other determiners*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 288–304, Crossref.

Stan, C. (2016b). *Pronominal quantifiers*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 352–356, Crossref.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A86en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Morphological instances of *veri* in old (Daco-)Romanian

Andreea Dinică*

"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received June 27, 2017
Accepted July 22, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
grammaticalization
predicative verb
auxiliary verb
disjunctive connector
concessive connector

Abstract

In old Romanian, *veri* < lat. *velis* has various morphological values—predicative verb (*veri* is, etymologically, the 2nd person singular of the verb *a vrea* 'to want'), future auxiliary (*veri face* 'you will do'), conjunction or part of a disjunctive conjunction (*veri ... veri* 'either ... or'), concessive conjunction (*să veri că* 'although'), component of indefinite pronouns (*vericine* 'whoever', *vericît* 'no matter how much', etc.). The formal evolution from the predicative value is the result of a grammaticalization process identified both in Romanian (where it continues a process started in Late Latin) and in other languages, genealogically unrelated, from which Albanian is suggestive for comparison. The purpose of this article is to make an inventory of the formal-functional occurrences of *veri*, widely attested in old Romanian.

1. Preliminaries

Veri belongs to the paradigm of the verb *a vrea* 'to want' (*voi(u)*, ***veri/vei***, *va*, *vrem(i)/văm(u)/vom(u)*, *vreți/veți*, *vor(u)*), a verb[1] that initially had a unique present indicative paradigm, both as a predicative verb and as an auxiliary. This form comes from Late Latin*velis*, the second person subjunctive, that replaces the Classical Latin *vis*. *Veri* represents the most archaic form of the evolution of Lat. *velis* in Romanian. Afterwards, the phonetic evolution of *veri* takes two different paths, according to the direction of grammaticalization: *veri* becomes *vei* (used in present-day Romanian), which occurs as an auxiliary, whereas, as an indefinite marker, *veri–* evolves into *ori–*. The different outcomes indicate different grammaticalization processes, which started in Latin (Ernout & Meillet, 1959, s.v. *quis*) and were also encountered in Balkan languages (Sandfeld, 1930), as the result of wider typological tendency (Haspelmath, 1997). It must be underlined that, from the earliest Romanian texts, both the archaic *veri* and the subsequent *vei* and *ori–* co-occur, the ratio between the forms varying according to the historical moment the text was issued, the geographical area the text belongs to, and to the stylistic type of text.

2. The morphological variants of *veri*

Within the oldest Romanian texts, *veri* occurs as predicative (§2.1), auxiliary (§2.2), connector (§2.3)—either disjunctive (§2.3.1) or an element from the structure of a concessive connector (§2.3.2)—, and as an indefinite marker (§2.4).

Further on, we will depict the occurences of the archaic form *veri*, without discussing the later outcomes *vei* and *ori–*.

2.1. Predicative verb

Predicative *veri* is the archaic second person singular from the paradigm of the verb *a vrea* 'to want' and is attested from the earliest texts. It can occur in independent interrogative contexts (1a), in negative contexts (1b), in main clauses (1c), in different types of subordinates, mainly conditionals (1d–g), but other types as well (1h–i):

*Email address: *andreea.dinica@gmail.com*.

[1] From the paradigm of *a vrea* 'want', the 3rd person singular *va* also occurs in various morphological variants (see Zamfir & Dinică, 2009).

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

(1) a. El grăi ei: „Ce **veri**?” (CC^2.1581, 64)
he said her what **want**.PRES.2SG
'He said to her: «What do you want?»'

b. Nu **veri** să răspunzi nemică ce
not **want**.PRES.2SG SĂ$_{SUBJ}$ answer.SUBJ.2SG nothing what
acești pre tine mărturisesc? (CC^2.1581, 97)
these.M.PL DOM you.ACC declare
'Don't you want to answer anything to what they declare about you?'

c. Deci tu însuți nu asculți rugăciunea ta, ome, iară
so you yourself NEG listen prayer.DEF your man and
Dumnezeu tu **veri** să o auză. (CC^2.1581, 327)
God you **want**.PRES.2SG SĂ$_{SUBJ}$ CL.F.ACC hear.SUBJ.3SG
'You don't listen to your own prayer, man, but you want God do hear it.'

d. Să **veri** să mergi în viiață,
if **want**.2SG SĂ$_{SUBJ}$ walk.SUBJ.2SG in life
păzească porîncitele (CC^2.1581, 288)
watch.IMP.2SG commandment.DEF.PL
'If you want to go in life, obey the commandments.'

e. Să **veri** desfîrșit să fii, du-te și
if **want**.2SG perfect SĂ$_{SUBJ}$ be.SUBJ.2SG go.IMP.2SG=CL.REFL.2SG and
vinde avuțiia ta și dă mișeilor (CC^2.1581, 288)
sell.IMP.2SG fortune your and give.IMP.2SG poor.DEF.PL.DAT
'If you want to be faultless, go and sell your wealth and donate to the poor.'

f. Doamne, să **veri**, poți să mă
God.VOC if **want**.PRES.2SG can SĂ$_{SUBJ}$ CL.ACC.1SG
curățești (CT.1560–1, 47)
cleanse.SUBJ.2SG
'God, if thou wilst, thou can cleanse me.'

g. Derept aceaia de **veri** să mă grăiești
for that if **want**.PRES.2SG SĂ$_{SUBJ}$ CL.ACC.1SG whisper.SUBJ.2SG
dulce, ca Dumnezeu mă grăiaște dulce, (CC^2.1581, 433)
gently like God CL.ACC.1SG whisper gently
'Therefore, if you want to call me gentle, you must call me gentle as a God.'

h. Că cît **veri**, tu faci, și al tău cuvînt lucru
that how **want**.PRES.2SG you do and AL$_{GEN}$ your word thing
fi-va, și cuvîntului lucrul ajută. (CC^2.1581, 227)
be.INF.3SG=AUX.FUT.3SG and word.DEF.DAT thing.DEF helps
'As much as you want to do, you do, and your word shall be a real thing and the real thing enhances the word.'

i. fie ție cum **veri** (CC^2.1581, 326)
be.SUBJ.3SG you.DAT as **wish**.PRES.2SG
'May you have it as you wish.'

Isolatedly, Zamfir (2005, p. 60) registers *veri* as an imperative in *Psaltirea Scheiană* (2a), based on the comparison with other versions of the *Psalter* (2b):

(2) a. Voia rostului mieu dulce **veri** Doamne,
will word.GEN my sweet **wish**.IMP.2SG God.VOC
și giudecatelor tale învață-me (PS.1573–8, 409)
and judgement.DAT.PL your teach.IMP.2SG=me

'God, be propitious to the wish my lips express, and teach me to submit to thy judgement.'

b. Voia rro<stu>lui mieu **iubeaște**, Doamne,
will word.GEN my **love**.IMP.2SG God.VOC
și dziselor tale învață-me (PH.1500–10, 106^{v})
and wisdom.DAT.PL your teach.IMP.2SG=me
'God, be propitious to the wish my lips express, and teach me how to follow thy words.'

2.2. Auxiliary

In old Romanian, the present indicative forms of the paradigm *a vrea* were used both as a predicative verb as well as an auxiliary. *Veri* occurs as a future auxiliary (3), in anteposition (3a,b) or in postposition (3c–e) to the lexical verb, and participates to the future periphrasis of the type *voi* + subjunctive (4a–c):

(3) a. Cîndu **veri** veni cătră mine? (PS.1573–8, 323)
when **AUX.FUT**.2SG come towards me
'When will thou come towards me?'

b. se venci căndu **veri** giudeca (PS.1573–8, 159)
SĂ$_{SUBJ}$ vanquish.SUBJ.2SG when **AUX.FUT**.2SG judge
'that thou shalt judge as a conqueror'

c. Chiamă-mă în dzi de grija ta și
call.IMP.2SG=CL.ACC.1SG in day of care your and
izbăvi-te-voiu și
save.INF=CL.ACC.2SG=AUX.FUT.1SG and
proslevi-me-**veri** (PS.1573–8, 156)
beloud.INF=CL.ACC.1SG=**AUX.FUT**.2SG
'Call me in the days of your misfortune and I will relieve you and you will glorify me.'

d. Învățătoare, vrea-**veri** de ce te
teacher.VOC wish.INF=**AUX.FUT**.2SG of what CL.ACC.2SG
vrem ceare să faci noao? (CT.1560–1, 139^{r})
AUX.FUT.PL ask.INF SĂ$_{SUBJ}$ do.SUBJ.2SG us
'Master, wilst thou be willing to do what we will ask from you?'

e. Închina-te-**veri** Domnului Dumnezeul tău
worship.INF=CL.ACC.2SG=**AUX.FUT**.2SG God.DEF.DAT God.DEF your
și aceluia unuia sluji-**veri** (CT.1560–1, 120^{r})
and that.DAT one.DAT serve.INF=**AUX.FUT**.2SG
'You will worship your God and you will serve that one.'

(4) a. **veri** să dai samă înaintea Domnului (ȘT.1652, 189)
AUX.FUT.2SG SĂ$_{SUBJ}$ answer.SUBJ.2SG before God.DEF.GEN
'you will answer for it before God'

b. tu însuți ești aicea venit și **veri**
you yourself are here come.PPLE and **AUX.FUT**.2SG
să biruiești (PO.1582, 60)
SĂ$_{SUBJ}$ win.SUBJ.2SG
'you are here yourself and you will win'

c. Și **veri** să facem trei cămări, ție
and **want/AUX.FUT**.2SG SĂ$_{SUBJ}$ build.SUBJ.1PL three huts you.DAT
una, și lu Moisi una și una lu Ilie (CT.1560–1, 137^{v})
one and LUI.GEN Moses one and one LUI.GEN Elijah
'Wilst thou that we do build here three huts, one for thee, and for Moses one, and for Elijah one'

The value of *veri* in the examples under (4) is ambiguous. Due to the strong volitive meaning, it is difficult to establish if it is the predicative verb in one of the hypostases within the process of grammaticalization or it is an already grammaticalized form. The first hypothesis is more acceptable if we admit that the future structure *o să fac* is based on the type *voi* + subjunctive (Zamfir, 2007, p. 225).

Regarding the lifetime of both predicative and auxiliary *veri* and their regional distribution, Zamfir (2005, p. 61–65) distinguishes in the first half of the 17th century, based on a thorough statistical analysis, two distinct dialectal areas—the etymological *veri* was still used in Moldavia, while in south-west Transylvania *vei* was already general. For the second half of the 17th century, the use of *veri* is dramatically reduced in all the regions

2.3. Connective

As a connective, *veri* occurs as a disjunctive conjunction (§2.3.1) in correlative structures, or as an element within the structure of a concessive connector (§2.3.2).

2.3.1. Disjunctive connective

The inventory of disjunctive connectives in correlative structures in old Daco-Romanian is richer than in the present-day language. Besides the structures that contain connectives encountered in contemporary Romanian (*sau … sau*, *fie … fie*, *ori … ori*), within the whole period there can be found other connectives as well, with different frequency rates, but identical distribution: *au … au*, *oare … oare*, *vare … vare*, *veri … veri*, *săva(i) … săva(i)* 'either … or' (Densusianu, 1997, p. 620–621; Frâncu, 2009, p. 148; Croitor, 2016, p. 449–450) (6a–c).

The structures containing disjunctive correlatives usually occur in law codices, mainly in syntactic patterns that imply the naming of a generic type and then enumeration of the set of possibilities:

(5) acela se va certa … de-ar fi orice feliu
that shall AUX.FUT.3SG punish.INF if=would be any kind
de om, **ver** fie mirean, **veri** călugăr,
of man **either** be.SUBJ layman **or** monk
ver fiece om în clirosul besearecii (Prav.1652, 139)
or any man in staff.DEF church.DEF.GEN
'that one will be punished … be him any kind of man, either layman, or monk, or any kind of man in the staff of the church'

A specific feature of these patterns with correlative disjunction in old Daco-Romanian is the variation of the connective within the same sentence:

(6) a. să strîngă pă toți rumânii de la sat … oricarii pă unde
to gather DOM all bondsmen from village anyone wherever
să vor afla fugiți … **ori** în sat
CL.REFL.ACC.3PL AUX.FUT.3PL be.INF gone.PPLE **either** in village
domnescu, **veri** în sat boierescu, **au** în călugărescu,
lordly **or** in village manorial **or** in monastic
au la slobozii, **veri** la tîrguri (DRH,B.1635, 110)
or at free villages **or** at towns
'to gather all the bondsmen in the village … anyone wherever is gone … either in a lordly village, or in a manorial village, or in a monastic village, or in a free village, or in a town'

b. se vr-un frate numește-se **vare** curvariu,
if any brother call.PRES.3SG=CL.REFL.ACC.3SG **either** fornicator
vare hasnă-luotoriu, **sau** drăcește slujitoriu **sau** pîrî
or usurer **or** devilishly servant **or** denunciation

uritoriu [...] cu aceia se nu mîncați (CB.1559-60, 391–2)
spiteful with those SĂ$_{SUBJ}$ NEG eat.SUBJ.1PL
'if a brother of yours is either a fornicator, or an usurer, or one who has sold himself to the devil, or a spiteful denouncer, [...] do not stay at dinner with any of them'

c. **oare** moșul cū nepotul **săva** doi frați
either uncle.DEF with nephew.DEF **or** two brothers
a se împreuna cu mîtușe micî
A$_{INF}$ CL.REFL.ACC.3PL pair.INF with aunt little
și cu nepoata-i (Prav.1581, 266^{v})
and with niece=CL.DAT.3SG
'neither an uncle with his nephew nor two brothers shall be bound by marriage to an aunt with her niece'

The variation of the connectives occurs frequently within the same text, so that a preference for a certain connective cannot be identified without a rigorous statistics.

An asymmetrical syntactic pattern including *veri* contains, as first element, a propositional structure (7a–f), with the verb in a mood or tense that is marked as *irrealis*, *possible*, the main features of disjunction in natural languages (Zafiu, 2012): subjunctive (7a–c), conditional (7d), future (7e,f), followed by a set of alternatives lexicalized as elliptical structures, that retains only the information level relevant elements [the subject predicative complement in (7a,b,c,e,f), adjectival modifiers in (7d)]:

(7) a. cine va fi arat ... **veri** fie turcu,
who AUX.FUT.3SG be.INF plough.PPLE **either** be.SUBJ Turkish
veri călăraș, **veri** sîrb, **veri** țăran, de la
or knight **or** Serbian **or** peasant from
tot omul să ia dijma (DRH,B.1635–1636, 341)
all man.DEF SĂ$_{SUBJ}$ take.SUBJ tithe.DEF
'Anyone who would have ploughed ... either a Turk, or a knight, or a Serbian, or a peasant, all of them must pay the tithe'

b. **veri** fie muiare, **veri** fată (ȘT.1652, 277)
either be.SUBJ woman **or** girl
'be it either a woman or a girl'

c. Iară de va fi nevoie, să fie pruncul spre moarte
and if AUX.FUT.3SG be.INF need to be baby.DEF to death
să-l boteadze ori în ce ceas vor
SĂ$_{SUBJ}$=CL.ACC.3SG baptise.SUBJ any in what moment AUX.FUT.3PL
chema preotul, **veri** fie noapte, **veri** dzuo (ȘT.1652, 28)
call.INF priest.DEF **either** be.SUBJ night **or** day
'and if necessary, should the baby be dying, it must be baptised at any moment, the priest will be able to come, be it day or night'

d. să-l caute, să-l prinză,
SĂ$_{SUBJ}$=CL.ACC.3SG search.SUBJ SĂ$_{SUBJ}$=CL.ACC.3SG catch.SUBJ
veri să l-ar afla în țigănie
either if CL.ACC.3SG=AUX.COND.3SG find in Gypsy servitude
domnească, **veri** boerească, **veri** călugărească (DRH,B.1635–1636, 348)
lordly **or** manory **or** monastic
'to search for him and fetch him, in any kind of Gypsy servitude they were to find him, be it a ruler's one, or a nobleman's, or a monastery's'

e. **veri** va fi mare, **veri** mic,
either AUX.FUT.3SG be.INF big **or** small

veri mult, **veri** puțin (Prav.1646, 68)
either much **or** little
'no matter how it should be, either large or small, either much or little'

f. acesta, **ver** va fi bărbat **ver** muiare,
this **either** AUX.FUT.3SG be.INF man **or** woman
cu moarte să să certe (Prav.1646, 127)
with death $SĂ_{SUBJ}$ CL.REFL.3SG punish.SUBJ
'this one, no matter whether a man or a woman, shall be punished by death'

The subjunctive *fie* 'be' in (7a,b), which displays verbal value in these contexs, proved by the patterns (7b–d), gradually develops as the main disjunctive connective, while *veri* fades away.

Within the symmetric disjunctive correlative pattern, *veri* can occur with different syntactic phrases: noun phrases (8a), adjectival phrases (8b,c), prepositional phrases (8d–g), adverbial phrases (8h), or sentence structures (8i):

(8) a. Oricare mirean, **veri** bărbat, **veri** muiare, dacă va mearge
any layman **either** man **or** woman if AUX.FUT.3SG go.INF
la beserică fie la ce slujbă, **veri** vecernie, **veri** la
to church be.SUBJ to what service **either** evensong **or** to
itros, **veri** la ceasuri, **veri** la Svînta Liturghie (ȘT.1652, 104)
morning service **or** to breviaries **or** to Holy Liturgy
'any layman, either a man or a woman, should go to the church, to any service, either evensong, or morning service, or the breviaries, or the Holy Liturgy'

b. carele va găsi pre marginea unii ape mari,
who AUX.FUT.3SG find.INF on shore of water.GEN large.F.SG.GEN
fie ce lucru, **ver** mare, **ver** mic, carile va
be.SUBJ what thing **either** big **or** small who AUX.FUT.3SG
fi aruncat apa ca o plavie (Prav.1646, 69)
be.INF throw.PPLE water like a small island
'he who will find on a water shore anything, either large or small, that shall be floating when thrown by the water'

c. **veri** tînăr **veri** bătrîn i să
either young **or** old CL.DAT.3SG CL.REFL.ACC
va tăia capul (Prav.1646, 163)
shall cut head
'he will have his head cut off, should he be either young or old'

d. preotul de va fi oprit de liturghie,
priest.DEF if shall be cut away from liturgy
veri cu vină, **veri** fără de vină (ȘT.1652, 130)
either with guilt **or** without guilt
'any priest which should be cut away from the liturgy, either with guilt or without guilt'

e. cine o va rușina **veri** cu voe
who CL.ACC.F.3SG shall dishonour **either** with will
veri fără voia ei (Prav.1646, 136)
or without will her
'who will dishonour her, either by her will or against her will'

f. să picnească dencătro i va fi voia,
to hit from CL.DAT.3SG shall be will
veri în mijloc, **veri** de lături (DRH,B.1646, XXXI, 143)
either in middle **or** aside

'to hit from wherever he wishes, either in the middle or aside'

g. Iar cine se va ispiti a sparge această tocmeală a
and who shall dare to break this agreement of
noastră, **veri** den feciorii noștri, **veri** den rudele
our **either** of sons our **or** of relatives
noastre, acela să fie proclet (DRH,B.1635, 26)
our that to be damned
'And anyone who will dare to break our agreement, either among our sons, or among our relatives, that one shall be damned'

h. cela ce va găsi ceva mărgînd pă drum,
that who shall find something walking on road
fie ce va fi, **veri** mult, **veri** puțin (Prav.1646, 68)
be what shall be **either** much **or** little
'that one who will find something while walking on the road, whatever it will be, either much or little'

i. Iară de va fi neștine de 30 de ai **veri**
and if shall be anyone of 30 of years **either**
aibă feciori, **veri** nu aibă, să nu se cuminece (ȘT.1652, 249)
have sons **or** NEG have tp not receive Eucharist
'and anyone who shall be 30 years of age, either with heirs, or without heirs, that one shall not receive the Eucharist'

The corpus of old Romanian texts displays a few occurrences of disjunctive *să veri* 'either' (written either with or without a blank space between the elements *să* and *veri*):

(9) a. Derept aceaia plecați-vă a toată deregătoria omenească
for that submit=yourselves to all administration human
pentru Domnul: **săveri** luĭ craĭu ca ūnuĭ mai mare,
for God **either** LUI.DAT king like one.M.SG.DAT greater
să veri deregătorilor, ca trimișilor de la dinsu. (NT.1648, 183^{v})
or governors.DEF.DAT like deputies.DAT from him
'Therefore, you must submit to any human power for God: either to the king as a superior, or to the governors, as his deputies.'

b. oricine va îndrăzni pentru treaba lui de va lua ceva,
whoever shall dare for need his if shall take something
vreun vas den beserică, **să veri** măhramă **au** vreo poală
any vessel from church **either** kerchief **or** any cloth
de icoană, **sau** discos **sau** altă ceva aseamenea acestora,
of icon **or** tray **or** other something like this.PL.DAT
și noi după canonul Svinților Apostoli
and we after canon.DEF Holy.GEN.DEF.PL Apostles
punem afurisenie asupra lor (ȘT.1652, 161)
anathemize.PRES.1PL on them
'whoever will dare to take anything for his need, any vessel from the church, either kerchief or any cloth for the icons, or tray or anything like that, we anathematize them following the canon of the Holy Apostles'

Formally, *să veri* is created analogically to *săva* (*să* followed by the third person, *va*, from the paradigm of *a vrea* 'to want'), which occurs more frequently as a disjunctive (Zamfir & Dinică, 2009).

In (9a), *să veri* is repeated as a part of a correlative, although there are vacillations regarding the spelling, while in (9b) it introduces only one element of the set (*să veri măhramă* 'either veil') and it is correlated to *sau* 'or'.

2.3.2. Formative element of the concessive conjunction

Să veri că 'although', analogical to *săva(i) că* (discussed in Zamfir & Dinică, 2009), is attested, within the corpus we investigated, only in NT.1648:

(10) a. Și pentru că nu le putea asămăna că le părea că grăiaște împrotivâ ūna alțiia ĭarâ ēi lepăda cartea luĭ Ĭacov din cărțile sfinte. **Să veri că** bine să tocmescă numaĭ să socotiți bine, că nu grăesc amăndoi di ūn feal de credințâ și de ūn feal de îndereptătură. (NT.1648, 174r)
'And because they could not consider them alike, being under the impression that these books were one against the another, they rejected the book of Jacob from the holy books. **Although** they are well matched only if you consider them carefully, because they don't speak about the same kind of faith and about the same kind of atonement.'

b. cum s-au ferit și ēl de n-au luat platâ, **să ver că**-ĭ ēra slobod (NT.1648, 223r)
'how he also took care and didn't accept the pay, **although** it was allowed to him'

c. Ĭarâ deaca veniiu în Trōada a propovedui Evangheliia luĭ Hristos, **să ver că**- mī ēra mie poarta deșchisâ pren Domnul, nu avuiu răpao sufletuluĭ mieu. (NT.1648, 241v)
'and when I came to Troas to preach Christ's gospel, **although** the gate was open in front of me by God, I could not get the rest of my soul.'

The number of occurrences of *să veri că* in old Romanian is not significant, but this connective created analogically is highly relevant for the multiple functions of *veri* in old texts.

2.4. Marker in the structure of indefinite pronouns

The evolution of some forms in the paradigm of the verb *a vrea* 'to want' to disjunctive-concessive conjunctions and indefinite markers is typologically identifiable (Haspelmath, 1997). In Romanian, the available old texts do not preserve traces of the grammaticalization process, which had already been accomplished at the moment of the oldest Romanian texts, but examples like (11) instantiate a possible path of use from disjunctive correlative connective to indefinite marker:

(11) nici un datornic, **veri** turcu, **veri** neguțătoriu, **verice** feliu de om va fi, nimenilea treabă cu Radul logofătul să n-aibă, nice cu zestrele jupînesei lui, **veri** sat, **veri** țigani, **veri** dobitoc, **veri ce** va avea Radul logofătul (DRH,B.1636, XXV, 470)
'no creditor, **either** Turk, **or** merchant, **or** whatever kind of man should be, nobody should bother either Radu the Chancellor, or his lady's dowry, **either** village, **or** gypsies, **or** animals, **or** whatever Radu the Chancellor might own'

In the specific pattern in which the disjunctive correlative *veri* occurs to enumerate the instances of reifying the general term (*zestrele jupânesei* 'the dowries of the lady' in example 11) and its instances of actualization (*sat* 'village', *țigani* 'gypsies', *dobitoc* 'animal'), the last element is a relative clause (*ce va avea Radul logofătul*). In this type of structures, the connective is attached to the relative element as a marker and produces series of indefinite pronouns that will occur independently of the primary, disjunctive contexts they arouse from.

The texts offer many contexts where the indefinite marker exhibits relative fusion in various stages:

(12) a. Iar de va vrea cineva din rudele mele, **veri**
and if shall want someone from relatives my **want**.PRES.2SG
cine va fi, să ia acești țigani (DRH,B.1635, XXV, 75)
who shall be to take these gypsies
'and if any of my relatives, whoever it might be, wants to take these gypsies'

b. să aibă a luoare dijmă de pre toată ocina sventei monastiri
to have A$_{INF}$ take tithe from all land holy.DEF.GEN monastery
și de la cîmpu ... și de la tot omul, care se
and from field and from all man.DEF.SG who CL.REFL.ACC
va hrăni pre ocina mănăstirii, **veri**
shall feed from land monastery.DEF.GEN **want**.PRES.2SG
cu ce se vor hrăni (DRH,B.1635, XXV, 99)
with what CL.REFL.ACC shall feed
'to be allowed to take tithe from the whole land of the monastery and from the fields, and from everybody who gets his sustenance from the land of the monastery, no matter what it is'

c. am vîndut 3 pogoane de țelină au
AUX.PERF.1SG sell.PPLE 3 acres of land either
la Gruiu, au la Sperlea, **veri** **unde** le
to Gruiu or to Sperlea **want**.PRES.2SG **where** CL.DAT.3PL
va plăcea dumnealor (DRH,B.1646, XXXI, 273)
shall like they.DAT
'I sold 3 acres of land either to Gruiu, or to Sperlea, wherever they will choose to have them'

d. viile de la Copăcel cu rumânii și cu tot venitul,
vineyards from Copăcel with bondsmen and with all income
vericît să va alege (DRH,B.1635, XXV, 83)
want.PRES.2SG.**how** CL.REFL.ACC shall choose
'the vineyards from Copăcel with the bondsmen and all the income, however it will be'

e. partea de moșie a tătîne-nostru **vericîtă**
part of land A$_{GEN}$ father=our **want**.PRES.2SG.**how**
să va afla în sat (DRH,B.1635, XXV, 93)
CL.REFL.ACC shall be in village
'the part of land that belongs to our father, however it were inside the village'

f. carii deîntru feciorii noștri, au deîntru rudeniile nostre,
who of sons our or of relatives our
au deîntr-alt neam se va ispiti **veri** **cînd**
or from=other family CL.REFL.ACC shall dare **want**.PRES.2SG **when**
a sparge și a strica această tocmeală (DRH,B.1635, XXV, 97)
to break and to ruin this agreement
'anyone among our sons or among our relatives, or any other family will dare at any time to break this agreement'

g. de să vor și ridica **vericînd** (DRH,B.1645, XXX, 323)
if CL.REFL.ACC shall too raise **want**.PRES.2SG.**when**
'even if they raise at any moment'

The example (12), which presents a morphological instance in-between a verb, a disjunctive conjunction and an indefinite marker, is relevant for the incomplete fusion, for the incomplete grammaticalization process, and for the multiple functions of *veri*.

3. Conclusions

In this article we have illustrated the types of occurrences and the directions of evolution of a very longevous (attested until the 19th century) etymological form from the paradigm of *a vrea* 'to want'. With a verbal value, *veri* is used with high frequency, but early competed by *vei*, the subsequent phonetic outcome. As a disjunctive-concessive connector and as an indefinite marker, *veri* is more frequent than *ori* in early texts. It is specific to patterns in law codices and it is widely competed by other connectors in the epoch. Its persistence over three centuries and elimination from present-day Romanian are evidence of a universal cyclical change (van Gelderen, 2016). The polifunctional feature of *veri* is specific to other elements in old Romanian (see Vasilescu, 2017, in this volume).

Bibliography

A. Corpus

CB.1559-60 = *Codicele Bratul*, ed. Al. Gafton, Iași, 2003, [online].

CC^2.1581 = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, în *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CT.1560–1 = Coresi, Tetraevanghel, în *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.

DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1974: vol. XXIV (1633–4); 1985: vol XXV (1935–1936), 1998: vol. XXXI (1645).

NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.

Prav.1581 = *Pravila ritorului Lucaci, 1581*, ed. I. Rizescu, Editura Academiei, București, 1971.

Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.

Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962.

PS.1573–8 = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, ed. I.-A. Candrea, Socec, București, 1916; *Psaltirea Scheiană*, ed. I. Bianu, Carol Göbl, București, 1889.

ȘT.1652 = *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

B. References

Croitor, B. (2016). *Coordination and coordinating conjunctions*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.

Densusianu, O. (1997). *Historie de la langue roumaine*, I. *Les origines*, II. *Le seizième siècle*, Ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională", București.

Ernout, A. & Meillet, A. (1959). *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine*, Klincksieck, Paris.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1570)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

Haspelmath, M. (1997). *Indefinite Pronouns*, Clarendon Press, Oxford.

Sandfeld, Kr. (1930). *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.

van Gelderen, E. (ed.) (2016). *Cyclical Change Continued*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Crossref.

Vasilescu, A. (2017). *The descendants of Lat.* ***ipse*** *in Romanian*, in "Diacronia", 6, Sept. 30, art. A87, Crossref.

Zafiu, R. (2012). *Conectorii disjunctivi din perspectivă semantico-pragmatică: ipoteze asupra proceselor de gramaticalizare*, in "Limba română", vol. LXI, nr. 3, p. 417–428.

Zamfir, D.-M. (2005). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. I, Editura Academiei Române, București.

Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, Editura Academiei Române, București.

Zamfir, D.-M. & Dinică, A. (2009). *Quelques cas de grammaticalisation des formes flexionnelles du verb* ***a vrea*** *«vouloir» en vieux daco-roumain: les conjonctions et locutions conjonctionnelles disjonctives et concessives* ***(să) veri (că)*** *«ou; soit; soit même; bien que»,* ***săva(i) (că)*** *«idem»*, presented at the colloquium *Grammaticalization and Pragmaticalization in Romanian*, University of Bucharest, October 3–4, 2008.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A86ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Ipostaze morfologice ale formei *veri* în (daco)româna veche

Andreea Dinică*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 27 iunie 2017
Acceptat 22 iulie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
gramaticalizare
verb predicativ
verb auxiliar
conector disjunctiv
conector concesiv

Rezumat

În dacoromâna veche, *veri* < lat. *velis* are diferite valori morfologice, de la valoarea primară, cea de verb predicativ (*veri – a vrea*, 2sg), la verb auxiliar (*veri face*), conjuncție sau element component al unui conector disjunctiv (*veri ... veri*), respectiv concesiv (*să veri că*), formant al indefinitelor (*vericine*, *vericît* etc.). Evoluția de la valoarea verbală la celelalte tipuri este rezultatul unui proces de gramaticalizare identificat nu numai în română, unde continuă tendința începută în latina tîrzie, ci și în alte limbi, neînrudinte genealogic, dintre care sugestivă pentru comparație este albaneza. Scopul acestui articol este inventarierea și exemplificarea ocurențelor formal-funcționale ale lui *veri*, bogat atestate de timpuriu în română.

1. Preliminarii

Forma *veri* aparține paradigmei verbului *a vrea* (*voi(u)*, ***veri/vei***, *va*, *vrem(i)/văm(u)/vom(u)*, *vreți/veți*, *vor(u)*), verb[1] care a avut inițial o singură paradigmă de indicativ prezent, atît ca verb predicativ, cît și ca auxiliar. Provine din lat. *velis*, forma de subjonctiv, persoana a doua singular, care ia locul în latina tîrzie formei de indicativ clasic *vis*. *Veri* este prima fază, cea mai arhaică, a evoluției pe teren românesc a lat. *velis*. Ulterior, evoluția fonetică a lui *veri* ia două direcții diferite, în funcție de ipostaza în care se gramaticalizează: *veri* evoluează fonetic la *vei* (forma disponibilă în limba actuală) ocurent exclusiv ca auxiliar, în timp ce, în ipostaza de formant proclitic al indefinitelor, *veri–* evoluează la *ori–*. Reflexele fonetice diferite indică faptul că procesele de gramaticalizare au fost diferite, începute încă din latină (Ernout & Meillet, 1959, s.v. *quis*), manifestate și în limbile balcanice (Sandfeld, 1930), ca urmare a unei tendințe tipologice mai ample (Haspelmath, 1997). Trebuie remarcat că, încă din primele texte păstrate în limba română, atît forma arhaică *veri*, cît și inovațiile ulterioare *vei* și *ori–* coexistă, raportul dintre forme fiind diferit, în funcție de perioadă, de zona geografică din care provine textul, de tipul de text.

2. Ipostazele morfologice ale formei *veri*

În cele mai vechi texte românești, *veri* apare ca verb predicativ (§2.1), auxiliar (§2.2), conector (§2.3) disjunctiv (§2.3.1) sau element din structura unui conector concesiv (§2.3.2), formant în structura indefinitelor (§2.4).

În cele ce urmează vom analiza doar situațiile în care apare forma arhaică *veri*, fără a lua în discuție reflexele ulterioare *vei* și *ori–*.

2.1. Verb predicativ

Veri predicativ este forma arhaică de persoana a doua singular din paradigma verbului *a vrea*, și este atestată cu această valoare încă din primele texte. Poate apărea în enunțuri independente interogative (1a), negative (1b), în propoziții principale (1c), în diferite tipuri de subordonate, cu precădere condiționale (1d–g), dar și în alte tipuri (1h–i):

*Adresă de corespondență: *andreea.dinica@gmail.com*.

[1] Din paradigma verbului *a vrea* și persoana a treia singular, *va*, apare în diferite ipostaze morfologice (vezi discuția la Zamfir & Dinică, 2009).

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

(1) a. El grăi ei: „Ce **veri**?” (CC^2.1581, 64)
b. Nu **veri** să răspunzi nemică ce acești pre tine mărturisesc? (CC^2.1581, 97)
c. Deci tu însuți nu asculți rugăciunea ta, ome, iară Dumnezeu tu **veri** să o auză. (CC^2.1581, 327)
d. Să **veri** să mergi în viiață, păzească porîncitele (CC^2.1581, 288)
e. Să **veri** desfîrșit să fii, du-te și vinde avuțiia ta și dă mișeilor (CC^2.1581, 288)
f. Doamne, să **veri**, poți să mă curățești (CT.1560–1, 47)
g. Derept aceaia de **veri** să mă grăiești dulce, ca Dumnezeu mă grăiaște dulce, (CC^2.1581, 433)
h. Că cît **veri**, tu faci, și al tău cuvînt lucru fi-va, și cuvîntului lucrul ajută. (CC^2.1581, 227)
i. fie ție cum **veri** (CC^2.1581, 326)

Cu totul izolat, Zamfir (2005, p. 60) înregistrează în *Psaltirea Scheiană* forma *veri* cu valoare de imperativ (2a), valoare stabilită pe baza corespondenței cu versiunile celorlalte psaltiri (2b):

(2) a. Voia rostului mieu dulce **veri** Doamne, și giudecatelor tale învață-me (PS.1573–8, 409)
b. Voia rro<stu>lui mieu **iubeaște**, Doamne, și dziselor tale învață-me (PH.1500–10, 106^{v})

2.2. *Auxiliar*

În faza veche a dacoromânei, formele de indicativ prezent din paradigma verbului *a vrea* funcționau atît ca verb predicativ, cît și ca auxiliar. *Veri* apare ca auxiliar (gramaticalizat) al viitorului (3), în antepoziție (3a,b) sau în postpoziție (3c–e) și intră în structura perifrazei de viitor de tipul *voi* + conjunctiv (4a–c):

(3) a. Cîndu **veri** veni cătră mine? (PS.1573–8, 323)
b. se venci căndu **veri** giudeca (PS.1573–8, 159)
c. Chiamă-mă în dzi de grija ta și izbăvi-te-voiu și proslevi-me-**veri** (PS.1573–8, 156)
d. Învățătoare, vrea-**veri** de ce te vrem ceare să faci noao? (CT.1560–1, 139^{r})
e. Închina-te-**veri** Domnului Dumnezeul tău și aceluia unuia sluji-**veri** (CT.1560–1, 120^{r})

(4) a. **veri** să dai samă înaintea Domnului (ȘT.1652, 189)
b. tu însuți ești aicea venit și **veri** să biruiești (PO.1582, 60)
c. Și **veri** să facem trei cămări, ție una, și lu Moisi una și una lu Ilie (CT.1560–1, 137^{v})

Statutul formei *veri* în exemplele de sub (4) este ambiguu. Din cauza nuanței puternic volitive, este greu de precizat dacă este vorba de verbul predicativ în curs de gramaticalizare sau de o formă deja gramaticalizată, cu toate că prima ipoteză este mai viabilă, dacă admitem că tipul modern de viitor *o să fac* provine din tipul *voi* + conjunctiv (Zamfir, 2007, p. 225).

În privința viabilității în timp a lui *veri* (atît predicativ, cît și auxiliar) și a distribuției regionale, analizînd exhaustiv numărul ocurențelor în corpusul de texte, Zamfir (2005, p. 61–65) distinge, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, două arii dialectale net opuse—forma etimologică *veri* era încă forma viabilă în Moldova, în timp ce în Transilvania de sud-vest se generalizase *vei*. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, concluzia statistică a investigației textelor este că uzul lui *veri* se reduce considerabil.

2.3. *Conector*

În calitate de conector, apare ca disjunctiv (§2.3.1) în structuri corelative sau ca element din structura unui conector concesiv (§2.3.2).

2.3.1. Conector disjunctiv

Inventarul de conectori disjunctivi în structuri corelative în dacoromâna vehe este mai bogat decît cel din limba actuală—pe lîngă structurile care implică conectori care persistă și în româna contemporană (*sau … sau*, *fie … fie*, *ori … ori*) apar, pe tot parcursul perioadei, și alți conectori: *au … au*, *oare … oare*, *vare … vare*, *veri … veri*, *săva(i) … săva(i)* (Densusianu, 1997, p. 620–621; Frâncu, 2009, p. 148; Croitor, 2016, p. 449–450), cu frecvențe diferite, dar distribuție identică (6a–c).

Structurile corelative disjunctive apar cu precădere în pravile și documente, în tipare de construcție care presupun menționarea unui tip generic și apoi enumerarea setului (cel mai adesea exhaustiv) de posibilități:

(5) acela se va certa … de-ar fi orice feliu de om, **ver** fie mirean, **veri** călugăr, **ver** fiece om în clirosul besearecii (Prav.1652, 139)

Specific tiparelor cu disjuncție corelativă în textele din dacoromâna veche este variația conectorului în interiorul aceleiași serii:

(6) a. să strîngă pă toți rumânii de la sat … oricarii pă unde să vor afla fugiți … **ori** în sat domnescu, **veri** în sat boierescu, **au** în călugărescu, **au** la slobozii, **veri** la tîrguri (DRH,B.1635, 110)
b. se vr-un frate numește-se **vare** curvariu, **vare** hasnă-luotoriu, **sau** drăcește slujitoriu **sau** pîrî uritoriu […] cu aceia se nu mîncați (CB.1559-60, 391–2)
c. **oare** moșul cū nepotul **săva** doi frați a se împreuna cu mîtușe micî și cu nepoata-i (Prav.1581, 266^{v})

Variația conectorilor apare adesea în cadrul aceluiași text, astfel că nu se poate stabili preferința pentru unul sau altul dintre conectori decît pe baza unei statistici riguroase.

Un tipar sintactic asimetric în care apare *veri* corelativ cuprinde, ca prim element, o structură propozițională (7a–f) în care verbul este la moduri și timpuri care au ca trăsătură irealul, posibilul, trăsăturile fundamentale ale disjuncției în limbile naturale (Zafiu, 2012): conjunctiv (7a–c), condițional (7d), viitor (7e,f), urmat de setul de alternative, realizate prin structuri eliptice, în care se pătrează elementele relevante la nivelul informației [numele predicative în (7a,b,c,e,f), modificatorii de tip adjectival în (7d)]:

(7) a. cine va fi arat … **veri** fie turcu, **veri** călăraș, **veri** sîrb, **veri** țăran, de la tot omul să ia dijma (DRH,B.1635–1636, 341)
b. **veri** fie muiare, **veri** fată (ȘT.1652, 277)
c. Iară de va fi nevoie, să fie pruncul spre moarte, să-l boteadze ori în ce ceas vor chema preotul, **veri** fie noapte, **veri** dzuo (ȘT.1652, 28)
d. să-l caute, să-l prinză, **veri** să l-ar afla în țigănie domnească, **veri** boerească, **veri** călugărească (DRH,B.1635–1636, 348)
e. **veri** va fi mare, **veri** mic, **veri** mult, **veri** puțin (Prav.1646, 68)
f. acesta, **ver** va fi bărbat **ver** muiare, cu moarte să să certe (Prav.1646, 127)

Forma de conjunctiv *fie* din (7a,b), care are în aceste contexte valoare verbală, probată de tiparele (7b–d), este forma care se va gramaticaliza drept conector disjunctiv, prin slăbirea treptată a lui *veri*.

În cadrul tiparului corelativ disjunctiv simetirc, *veri* poate introduce diferite tipuri de grupuri sintactice: grupuri nominale (8a), adjectivale (8b,c), prepoziționale (8d–g), adverbiale (8h), sau structuri propoziționale (8i):

(8) a. Oricare mirean, **veri** bărbat, **veri** muiare, dacă va mearge la beserică fie la ce slujbă, **veri** vecernie, **veri** la itros, **veri** la ceasuri, **veri** la Svînta Liturghie (ȘT.1652, 104)
b. carele va găsi pre marginea unii ape mari, fie ce lucru, **ver** mare, **ver** mic, carile va fi aruncat apa ca o plavie (Prav.1646, 69)

c. **veri** tînăr **veri** bătrîn i să va tăia capul (Prav.1646, 163)
d. preotul de va fi oprit de liturghie, **veri** cu vină, **veri** fără de vină (ȘT.1652, 130)
e. cine o va rușina **veri** cu voe **veri** fără voia ei (Prav.1646, 136)
f. să picnească dencătro i va fi voia, **veri** în mijloc, **veri** de lături (DRH,B.1646, XXXI, 143)
g. Iar cine se va ispiti a sparge această tocmeală a noastră, **veri** den feciorii noștri, **veri** den rudele noastre, acela să fie proclet (DRH,B.1635, 26)
h. cela ce va găsi ceva mărgînd pă drum, fie ce va fi, **veri** mult, **veri** puțin (Prav.1646, 68)
i. Iară de va fi neștine de 30 de ai **veri** aibă feciori, **veri** nu aibă, să nu se cuminece (ȘT.1652, 249)

În mod cu totul izolat, în tot corpusul de texte păstrate din epoca veche și cercetate pînă acum apar cîteva atestări ale formei *să veri* cu valoare disjunctivă (scris în unele cazuri fie cu, fie fără pauză grafică):

(9) a. Derept aceaia plecați-vă a toată deregătoria omenească pentru Domnul: **săveri** luĭ craĭu ca ūnuĭ mai mare, **să veri** deregătorilor, ca trimișilor de la dinsu. (NT.1648, 183^{v})
b. oricine va îndrăzni pentru treaba lui de va lua ceva, vreun vas den beserică, **să veri** măhramă **au** vreo poală de icoană, **sau** discos **sau** altă ceva aseamenea acestora, și noi după canonul Svinților Apostoli punem afurisenie asupra lor (ȘT.1652, 161)

Formal, *să veri* este analogic cu *săva* (*să* urmat de persoana a treia, *va*, din paradigma verbului *a vrea*), ocurent mult mai frecvent ca disjunctiv (Zamfir & Dinică, 2009).

În (9a), *să veri* formează o pereche corelativă, chiar dacă și la mică distanță apar fluctuații în ceea ce privește grafia lui, în timp ce în (9b) introduce un singur element al setului enumerat (*să veri măhramă*) și intră în corelație cu *sau*.

2.3.2. Formant în structura conectorului concesiv

Să veri că, analogic formal conectorului concesiv *săva(i) că* (discutat pe larg în Zamfir & Dinică, 2009) este atestat, din corpusul cercetat de noi, numai în NT.1648:

(10) a. Și pentru că nu le putea asămăna că le părea că grăiaște împrotivâ ūna alțiia ĭarâ ēi lepăda cartea luĭ Ĭacov din cărțile sfinte. **Să veri că** bine să tocmescă numaĭ să socotiți bine, că nu grăesc amăndoi di ūn feal de credință și de ūn feal de îndereptătură. (NT.1648, 174^{r})
b. cum s-au ferit și ēl de n-au luat platâ, **să ver că**-ĭ ēra slobod (NT.1648, 223^{r})
c. Ĭarâ deaca veniiu în Trōada a propovedui Evangheliia luĭ Hristos, **să ver că**- mī ēra mie poarta deșchisâ pren Domnul, nu avuiu răpao sufletuluĭ mieu. (NT.1648, 241^{v})

Numărul de atestări ale lui *să veri că* în ansamblul românei vechi este nesemnificativ, dar această creație analogică ad-hoc este sugestivă pentru cumulul de sensuri și funcții ale lui *veri* în textele epocii.

2.4. Formant în structura nehotărîtelor

Evoluția formelor din paradigma verbului *a vrea* către conjuncții disjunctiv-concesive și marcatori în structura indefinitelor este recognoscibilă la nivel tipologic (Haspelmath, 1997). În română, textele disponibile nu surpind procesul de gramaticalizare, deja încheiat în faza din care datează cele mai vechi atestări scrise, dar exemple ca (11) dau un indiciu asupra sensului trecerii de la conector corelativ disjunctiv la marcator de indefinitudine:

(11) nici un datornic, **veri** turcu, **veri** neguțătoriu, **verice** feliu de om va fi, nimenilea treabă cu Radul logofătul să n-aibă, nice cu zestrele jupînesei lui, **veri** sat, **veri** țigani, **veri** dobitoc, **veri ce** va avea Radul logofătul (DRH,B.1636, XXV, 470)

În tiparul specific în care apare corelativul disjunctiv *veri* de indicare a termenului general (*zestrele jupînesei*, în exemplul 11) și enumerare a posibilităților lui de materializare (*sat*, *țigani*, *dobitoc*), ultimul element este actualizat printr-o propoziție relativă (*ce va avea Radul logofătul*). În structurile de acest tip, conectorul se atașează elementului relativ și formează serii de indefinite care apoi vor funcționa și independent de contextele primare, disjunctive din care provin.

Textele furnizează numeroase exemple, în care gradul de sudare al conectorului-marcator de indefinitudine este variabil:

(12) a. Iar de va vrea cineva din rudele mele, **veri cine** va fi, să ia acești țigani (DRH,B.1635, XXV, 75)
b. să aibă a luoare dijmă de pre toată ocina sventei monastiri și de la cîmpu ... și de la tot omul, care se va hrăni pre ocina mănăstirii, **veri cu ce** se vor hrăni (DRH,B.1635, XXV, 99)
c. am vîndut 3 pogoane de țelină au la Gruiu, au la Sperlea, **veri unde** le va plăcea dumnealor (DRH,B.1646, XXXI, 273)
d. viile de la Copăcel cu rumânii și cu tot venitul, **vericît** să va alege (DRH,B.1635, XXV, 83)
e. partea de moșie a tătîne-nostru **vericîtă** să va afla în sat (DRH,B.1635, XXV, 93)
f. carii deîntru feciorii noștri, au deîntru rudeniile nostre, au deîntr-alt neam se va ispiti **veri cînd** a sparge și a strica această tocmeală (DRH,B.1635, XXV, 97)
g. de să vor și ridica **vericînd** (DRH,B.1645, XXX, 323)

Pentru gradul de sudură variabil, procesul de gramaticalizare incomplet și cumulul de funcții ale lui *veri* sînt relevante situațiile din exemplul (12b), care prezintă o formă la limita între verb propriu-zis, conjuncție disjunctivă și marcator de indefinitudine.

3. Concluzii

În articolul de față, am exemplificat tipurile de ocurențe și direcțiile de evoluție ale uneia dintre cele mai longevive forme etimologice (apar atestări pînă în secolul al XIX-lea) din paradigma verbului *a vrea*. Cu valoare verbală, *veri* apare frecvent încă din primele texte în concurență cu varianta secundară din punct de vedere fonetic *vei*, iar ca element conector disjunctiv-concesiv și marcator de indefinitudine este, în această perioadă, mult mai frecvent decît dubletul său *ori*. Conector specific tiparelor fixe din pravile și documente, este concurat de alți conectori din inventarul foarte bogat disponibil în perioada discutată. Viabilitatea lui de-a lungul a trei secole și dispariția abruptă din româna actuală sînt datele unei schimbări ciclice (van Gelderen, 2016) cu caracter universal. Polifuncționalitatea formei *veri* este specifică și altor elemente din româna veche (v. Vasilescu, 2017, în acest volum).

Bibliografie

A. Corpus

CB.1559-60 = *Codicele Bratul*, ed. Al. Gafton, Iași, 2003, [online].
CC^2.1581 = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, în *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
CT.1560–1 = Coresi, Tetraevanghel, în *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.
DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1974: vol. XXIV (1633–4); 1985: vol XXV (1935–1936), 1998: vol. XXXI (1645).
NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.
PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.
PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.
Prav.1581 = *Pravila ritorului Lucaci, 1581*, ed. I. Rizescu, Editura Academiei, București, 1971.
Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.
Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962.

PS.1573–8 = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, ed. I.-A. Candrea, Socec, București, 1916; *Psaltirea Scheiană*, ed. I. Bianu, Carol Göbl, București, 1889.
ȘT.1652 = *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

B. Referințe

Croitor, B. (2016). *Coordination and coordinating conjunctions*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.
Densusianu, O. (1997). *Historie de la langue roumaine*, I. *Les origines*, II. *Le seizième siècle*, Ediție critică și note de V. Rusu, Prefață de B. Cazacu, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională", București.
Ernout, A. & Meillet, A. (1959). *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine*, Klincksieck, Paris.
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1570)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Haspelmath, M. (1997). *Indefinite Pronouns*, Clarendon Press, Oxford.
Sandfeld, Kr. (1930). *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.
van Gelderen, E. (ed.) (2016). *Cyclical Change Continued*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Crossref.
Vasilescu, A. (2017). *Evoluția descendenților lui **ipse** în limba română*, în „Diacronia", nr. 6, 30 sept., art. A87, Crossref.
Zafiu, R. (2012). *Conectorii disjunctivi din perspectivă semantico-pragmatică: ipoteze asupra proceselor de gramaticalizare*, în „Limba română", vol. LXI, nr. 3, p. 417–428.
Zamfir, D.-M. (2005). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. I, Editura Academiei Române, București.
Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, Editura Academiei Române, București.
Zamfir, D.-M. & Dinică, A. (2009). *Quelques cas de grammaticalisation des formes flexionnelles du verbe **a vrea** «vouloir» en vieux daco-roumain: les conjonctions et locutions conjonctionnelles disjonctives et concessives **(să) veri (că)** «ou; soit; soit même; bien que», **săva(i) (că)** «idem»*, comunicare în cadrul colocviului *Grammaticalization and Pragmaticalization in Romanian*, Universitatea din București, 3–4 octombrie 2008.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A87en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The descendants of Lat. *ipse* in Romanian

Andra Vasilescu*

Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 16, 2017
Accepted June 3, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
Romanian
Lat. *ipse*
history of forms
history of uses
intensifier
focal particle

Abstract

The Latin demonstrative *ipse* had different evolutions across the Romance languages, with Romanian being the one that preserved most of the source-language uses and enriched them with new ones. This article describes the evolution of the forms and functions of *ins*$_1$, *ins*$_2$/*ins*, *ins(ă)*$_3$, *însul*, *nusul*, *dînsul*, *adins*, *însuși*, and of the bound focal particle *–și* in Romanian. The analysis is based on a rich corpus of old Romanian and non-standard regional varieties of modern spoken Romanian. The most significant phenomena in old Romanian compared to Latin are the proliferation of forms, the preservation of the old uses and the emergence of new ones, semantic enrichments, and a large number of lexical-functional synonymies. During the old Romanian period, the form–function correlations gradually changed, syntactically conditioned variants and differential prepositional object marking emerged, new meanings developed as contextual effects of the focal prototype, the syncretisms with the reflexive and reciprocal pronouns were limited, and the textual deictic was grammaticalized as an adversative conjunction. In modern Romanian, the number of ambiguities has decreased and register differences have appeared. The evolution of the Latin *ipse* in Romanian illustrates a case of poligrammaticalization and polimorfism, which is not singular in the history of the neo-Latin idioms.

1. Preliminary remarks

In classical Latin, *ipse* (**ipsus*) was a demonstrative pronoun and functioned as a (contrastive) noun phrase/sentence focalizer, and sometimes as a reflexive pronoun or, in combination with reflexive pronouns, as a reciprocal. In late Latin it became a synonym of *hic*, and was used as a textual deictic, i.e. a deictic having a sentence as antecedent/subsequent term (Ernout & Thomas, 1959, p. 187–191; Väänänen, 1981, p. 120; Woodcock, 2005, p. 25–26; Baños Baños, 2009, p. 181–182). The subsequent evolution of *ipse* in Romance was divergent: in most Western languages (French, Italian, Spanish, Portuguese) it disappeared; in others (Sardinian, partly the Gascon area, and Catalan), it developed into a definite article, while Romanian is the only language which preserved and enriched its forms and pronominal uses (Densusianu, 1938, p. 176; Sala, 2001, s.v.). In present-day Romanian, it displays several contextual functions.

2. From Latin to old Romanian

Compared to Latin, the descendants of *ipse* in old Romanian show the following features described below: the proliferation of forms (§2.1), the preservation of uses (§2.2), the emergence of new usages (§2.3), polifunctionalism (§2.4), and a rich network of lexical–functional synonymies (§2.5).

2.1. Proliferation of forms

There are several formal descendants of the Latin *ipse* in old Romanian: *ins*$_1$ (1), *ins*$_2$/*ins* (2), *ins(ă)* (3), *însul* (4), *nusul* (5), *dînsul* (6), *adins* (7), *însuși* (8).

*Email address: *vasilescu.andra@gmail.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

(1) a. *iubește* *vecinul* *tău* *ca*
love.IMP.2SG neighbour.DEF.ACC.M.SG your.M.SG as
ins *tine* (CC[1].1567–8, 90[v])
ÎNS.M.SG you.ACC
'Love your neighbour as yourself'

b. ***înși*** *ni* *le* *tragemu* (CC[2].1581, 285)
ÎNS.M.PL CL.DAT.1PL CL.ACC.F.3PL strive.PRES.1PL
'we ourselves strive for them'

(2) a. ***patr-înși*** (CC[2].1581, 54)
four=*ÎNS*.M.PL
'four fellows'

b. ***doi*** ***inș*** (CC[2].1581, 367)
two *INS*.M.PL
'two fellows'

(3) *Cătră* *tine* *alerg;* ***însă*** *fata-mea,* [...]
towards you.ACC.2SG run.PRES.1SG *ÎNS*.F.SG daughter.F.SG=my.ACC.F.SG
eu *o* *lăsaiu* *acasă* (CC[2].1581, DA, s.v.)
I CL.ACC.F.3SG leave.PS.1SG home
'I'm running to you; but my daughter [...], I left her at home'

(4) a. *nu* *putu* *grăi* ***cătr-înșii*** (CT.1560–2, 111[r])
not can.PS.3SG speak.INF towards=*ÎNS*.DEF.M.PL
'he was not able to speak to them'

b. *nu* *e* ***într-însele*** *alte* *nemică* (CCat.1560, 2[r])
not is in=*ÎNS*.DEF.F.PL any.F.PL nothing
'there is nothing else in them'

(5) a. *Și* *era* *Dumnezeu* *cu* ***nusul*** (CL.1570, 26)
and was God with *NUS*.DEF.M.SG
'and God was with him'

b. *cu* ***nusa*** *leagă* *cătușile* *de*
with *NUS*.DEF.F.SG fasten.PRES.3PL chain.DEF.F.PL as
o *țepenesc* (CC[2].1581, 294)
CL.ACC.F.3SG fix.tight.PRES.3PL
'and they fasten it with chains and fix it tight'

(6) a. *văzu* *Iisus* *pre* *Nathanail* *viind* *cătră* *sine*
see.PS.3SG Jesus DOM Nathan come.GER towards self
și *grăi* ***dins*** (VRC.1645, 31)
and speak.PS.3SG *DINS*.M.SG
'Jesus saw Nathan coming towards him and spoke to him'

b. *o* *aduseră* ***pre*** ***dînsa***
CL.ACC.F.3SG bring.PS.3PL DOM *DÎNS*.F.SG
la *Faraon* (BB.1688, DA, s.v.)
at Pharaoh
'they brought her to Pharaoh'

(7) a. ***adinsu*** *voi* *iubosti* *aibînd* (CV.1563–83, 159[r])
ADINSU you.PL love.ACC have.GER
'loving each other' / 'having love for each other'

b. *iertîndu-vă* ***adinsu*** *voiș* (NT.1648, DA, s.v.)
forgive.GER=CL.ACC≡DAT.2PL *ADINSU* youș.N.2PL
'forgiving each other'

(8) a. ***însumi*** ***eu*** *sănt* (CT.1560–2, 179^{v})
ÎNSUMI.M.1SG I am
'it's myself'

b. ***însuși*** *craiul* (ULM~1725, 21^{v})
ÎNSUȘI.M.3SG king.DEF.M.SG
'the king himself'

Of all these forms, *ins*$_1$, *ins*$_2$/*ins*, *ins(ă)* are the direct descendants of Lat. *ipse*, while the others are compounds in old Romanian with *ins* plus the definite article (*însul* < *ins* + *–ul*) or with *ins* (± definite article) and various prepositions (*adins(ul)* < *ad* + *ins* + *(–ul)*; *însuși* < *ins(u)* + *–și*; *nusul* < *cu nus* + *–ul* < *cu* + *ins* + *–ul*; *dînsul* < *de* + *ins* + –ul). The definite forms were more frequent than the indefinite ones, and *însuși* fully replaced *ins* by the end of the 18th century (see details in Vasilescu, 2015, p. 330–332).

The etymology of the compound *însuși* (Engl. 'itself/himself' used as an intensifier) has been a matter of controversy among the Romanian linguists, who proposed three hypotheses: (i) *ins* + the dative reflexive *și* (< Lat. *sibi*); (ii) *ins* + the deictic adverbial *–și* (< Lat. *sic*); (iii) *ins* + *–și*, the clitic form of Lat. *ipse* (for details see Manoliu-Manea, 1987; Zafiu, 2012). The bound focal particle *–și* attached to *ins* and many other semantic subtypes of pronouns (*eluși*, *mineși*, *săiși*, *sineși*, *același*, *cevași*, *careși*), adverbs (*atunceși*, *aciiași*) and numerals (*întîiași*). Most of these forms disappeared during the 18th c., others (*întîiași*, *cevași*) persisted in some regional varieties of spoken non-standard Romanian, while *același* and *însuși* have been completely taken over by the system of modern Romanian. *Același* lexicalized as a demonstrative pronoun/adjective of identity (Engl. 'the same'), inflected for gender, number, and case (NOM≡ACC: m.sg. *același*; f.sg. *aceeași*; m.pl. *aceiași*; f.pl. *aceleași*; GEN≡DAT: m.sg. *aceluiași*; f.sg. *aceleiași*; m.pl. *acelorași*; f.pl. *acelorași*) following the pattern of *acela* 'that'. It is the functional equivalent of the descendants of Lat. **metipse* transmitted to the other Romance languages, but not to Romanian. *Însuși* lexicalized and later grammaticalized as an intensifier/focal particle with a full-fledged inflectional paradigm, marking person, number, gender and case oppositions. At the same time, *ins* gradually lost its function as a focal particle for that of a pronominal substitute (see §2.3 below), while the bound focal particle *–și* was gradually eliminated and fossilized in the structure of *același* and *însuși* (see also Vasilescu, 2015). The most frequently used term of the paradigm was *însuși* (person 3, singular, masculine, NOM≡ACC), which might be the immediate consequence of its complex inflection (the lack of agreement occurring both in old and present-day Romanian), but it might also indicate the stages of its grammaticalization, as hypothesized below:

I. *ins* (focal particle inherited from Latin)
II. *–și* (bound focal particle developed in old Romanian)
III. *însuși* (newly created focal particle in old Romanian)
IV. lexicalization of the focalizer *însuși*
V. the development of an inflectional paradigm of the focalizer *însuși* by analogy with the dative forms of the personal/reflexive pronoun (*ins* + *mi/ți/ne/vă*)
VI. grammaticalization of the focalizer *însuși* with a full-fledged pronominal paradigm

An early categorial specialization of the forms descending from Lat. *ipse* is to be noticed: *ins*$_1$ and the other forms having it as a lexical base (*însul*, *nusul*, *dînsul*, *adins*, *însuși*) displayed pronominal features allowing independent, modifier or adverbial uses; *ins*/*ins*$_2$ was a generic noun with several synonyms (*ins* 'guy', *om* 'man', *persoană* 'person', *individ* 'individual, fellow'); *ins(ă)* was a textual demonstrative deictic with conjunction-like functions in old Romanian, only later fully grammaticalized as adversative conjunction (see §2.2–2.3 below).

The inflectional paradigms were regular. *Ins*$_1$ was inflected for gender and number via desinences and phonetic changes in the root: m.sg. *ins*Ø, f.sg. *însă*, m.pl. *înși*, f.pl. *inse*. *Ins*$_2$ was inflected like motional nouns, shared gender and number desinences with *ins*$_1$ (m.sg. *î/ins*Ø, f.sg. *î/însă*, m.pl. *înși*, f.pl. *inse*) and showed initial vowel fluctuation for the singular (*î/i*), later fixed as *i*, which formally differentiated

the pronoun and the noun. *Însuși* had the most complex inflectional paradigm, which seemed complete by the end of the period: the desinences and phonetic changes on the first component (m.sg. *însu*/f.sg. *însă*/m.pl. *înși*/f.pl. *înse*) marked gender and number oppositions, while the suppletive forms of the second component (pers.1 *mi*/pers.2 *ți*/pers.3 *și*/pers.4 *ne*/pers.5 *vă*/pers.6 *și*) marked the person-number oppositions (for more examples, see DA, s.v.; Stan, 2013, p. 143; Vasilescu, 2016b, p. 388–391). *Însul*, *nusul*, *dînsul* marked gender and number oppositions through the forms of the definite article in their structure and the consonant alternation *s/ș* for the masculine singular/plural (m.sg. *însul*, f.sg. *însa*, m.pl. *înșii*, f.pl. *înse*le; m.sg. *nusul*, f.sg. *nusa*, m.pl. *nușii*, f.pl. *nusele*; m.sg. *dînsul*, f.sg. *dînsa*, m.pl. *dînșii*, f.pl. *dînsele*). In the beginning, *adins* displayed the inflection of *ins* in its structure, but it later developed into an invariable adverb. Initially a textual demonstrative deictic, *ins(ă)* had both a masculine form (*ins*) and a feminine form (*însă*) in old Romanian (DA, s.v.). The grammaticalization of the feminine form (not the masculine one) as an adversative conjunction seems consistent with a systemic feature of Romanian. It is exactly the feminine form which was selected for other textual deictics with "neutral" function: the demonstratives *a(cea)sta*, *ace(e)a*, *ceea ce* (9), the neutral pronominal clitic *o* (10), the indefinite pronouns *una*, *alta* (11), the numerals *a doua*, *a treia* pragmaticalized as discourse markers (12) (see Pană Dindelegan, 2016b; 2016a, *Anexe online*, §11.5).

(9) a. *pentru* ***aceasta*** *încă* *pohtesc* *carte*
for this.F.SG still wish.PRES.1SG letter
de la *împăratul* (DÎ.1600, XXXIII)
from emperor.DEF.M.SG
'for this reason I'm still waiting for a letter from the emperor'

b. ***Acea*** *ne* *rugăm*
that.F.SG CL.REFL.DAT≡ACC.1PL pray.PRES.1PL
domnilor-voastre (DÎ.1595, CII)
highness.DEF.DAT.F.PL=your.F.PL
'that is what we are asking you'

c. ***ceaea*** *ce* *zice* (CIst.1700–50, 33^{v})
that.F.SG what say.PRES.3SG
'what he says'

(10) *Ascultă,* *să* ***o*** *știi* *că* *nu*
listen.IMP.2SG SĂ$_{SUBJ}$ CL.ACC.F.SG know.SUBJ.2SG that not
să *cade* (Mărg.1691, 44^{v})
CL.IMPERS fall.PRES.3SG
'Listen, you should know that one should not do such a thing'

(11) *și* ***una*** *și* ***alta*** *să* *dovedește* (CIst.1700–50, 58^{r})
and one.F.SG and another.F.SG CL.IMPERS prove.PRES.3SG
'both one and the other are proven'

(12) *Întăi,* *credința* *cea* *dreaptă;* ***a*** ***doa,*** *nedeajdea;*
first faith.DEF.F.SG CEL.F.SG right.F.SG A.F.SG second.DEF.F.SG hope.DEF.F.SG
a ***treia,*** *liubovul* *cătră* *Dumnezeu* (VRC.1645, 2^{v})
A.F.SG third.DEF.F.SG love.DEF.M.SG towards God
'First, the right faith; second, hope; third, love of God'

2.2. Preservation of usages

The corpus analysis indicates that the following usages of *ipse* in Latin have been preserved in old Romanian: independent focalizer (13), adjectival pre- (14a–b) or postposed focalizer (14c–d), or adverbial focalizer (15); reflexive pronoun (16); reciprocal pronoun (17); textual deictic (18).

(13) a. ***însuș*** *va* *cădea* *într-însa* (FD.1592–604, 543[r])
ÎNSUȘ.M.3SG AUX.FUT.3SG fall.INF in=ÎNS.DEF.F.SG
'he himself will fall in it'

b. ***însă*** *să-l* *învăț* (Sind.1703, 79[r])
ÎNS.F.SG SĂ$_{SUBJ}$=CL.ACC.M.3SG teach.SUBJ.1SG
'to teach him myself'

c. *fratele* *acestuia* *au* *murit* *și* *numai*
brother.DEF.M.SG this.one.GEN.M.SG AUX.PERF.3SG die.PPLE and only
însuși *au* *rămas* (PO.1582, 157)
ÎNSUȘI.M.3SG AUX.PERF.3SG remain.PPLE
'his brother died and only he survived/and he remained alone'

(14) a. *ca* ***ins*** *trupul* *lui* (CPr.1566–7, 430)
like ÎNS.M.SG body.DEF.M.SG his
'like his own body'

b. *numai* ***înșiși*** *ucenicii* *Lui* (NT.1648, 112[v])
only ÎNSUȘI.M.3PL apprentice.DEF.M.PL his
'only his apprentices themselves'

c. ***ei*** ***însuși*** (CPr.1566–7, 539)
they ÎNSUȘI.M.3PL
'they themselves'

d. *trupure* ***înse*** (DPar.1683, III/130[r])
body.N.PL ÎNS.F.PL
'the bodies themselves'

(15) *să* *trage* ***însuși*** (A.1620, 44[r]) 2[v])
CL.REFL.ACC.3SG originate.PRES.3SG ÎNSUȘI.M.3SG
'he himself comes from'

(16) a. ***însuși-l*** *întrebați* (CT.1560–2, 206[r])
ÎNSUȘI.M.3PL=CL.ACC.3SG ask.PRES.2PL
'You should ask him yourselves'

b. *însuș* *au* *izbăvit* *pre* ***înș*** (DPar.1683, III/73[r])
ÎNSUȘI.M.3SG AUX.PERF.3SG save.PPLE DOM ÎNȘ.M.SG
'he saved himself'

(17) a. *să* *se* *aleagă* *ei*
SĂ$_{SUBJ}$ CL.REFL.ACC.3PL choose.SUBJ.3PL they.M
adinș ***ei*** (CPr.1566–7, 73)
ADINS they.ACC
'to choose among them'

b. *ziseră* ***adins*** ***eiș*** (CC[1].1567–8, 29[v])
say.PS.3PL ADINS themș
'they said to each other'

(18) *Fiiul* *omenesc* *mearge-va* *pre* *zisă*
son.DEF.M.SG human go.INF=AUX.FUT.3SG DOM say.PPLE.F.SG
însă *vai* *de* *omul* *acela* *ce*
ÎNS.F.SG woe.INTERJ of man.DEF.M.SG that.one.M.SG that
mă *vîndu* (CT.1560–2, 161[v])
me.ACC sell.PS.3SG
'Man's Son will trust your word, but woe to the one who betrayed me'

2.2.1. Focalizer

The high frequency of the focalizer *îns(uși)* seems to correlate with the content of the text and the persuasive function it has. On the one hand, focalizers were frequently used in religious texts to highlight unexpected/unpredictable actors and events and to impose them into the public consciousness. On the other hand, in legal texts they were used to emphatically assert the propositional content. In both cases, the speaker/writer takes stance with respect to the textual content and projects a rhetorical-persuasive attitude. In all the other textual genres the occurrence of *îns(uși)* is sporadic.

As an independent focalizer in old Romanian, *însuși* might be equally interpreted as the focalizer of an empty category (*însuși pro/pro însuși*; *însuși e/e însuși*) (Stan, 2013, p. 143) and a pro-form (for *îns* as a pronominal substitute, see §2.3 below) intensified by the bound focal particle *–și*. Evolutions in modern Romanian seem to support the latter interpretation: on the one hand, *îns* lost its use as a pronominal substitute, on the other hand *–și* lost its function as a bound focal particle, while the newly created compound *însuși* lexicalized as focalizer in the position of an external modifier of the D(eterminer) P(hrase).

In old Romanian, the use of *însuși* as an adjectival focalizer was more frequent than its use as an independent focalizer (Vasilescu, 2015, p. 341). It combined with [+/– human] nouns and pronouns (see example (14) above). Its ante-position to the (pro)noun was considered an imitation of the Slavonic syntax of the original texts translated into Romanian (Stan, 2013, p. 60–61). Nevertheless, an internal explanation is not to be excluded taking into account the free word order in old Romanian, both in the sentence and inside the DP (see also the position of the adjective, the demonstrative and possessive determiners to the noun).

As an adverbial focalizer, *însuși* frequently meant *singur* 'alone'. In Romanian, this meaning has been considered the reflex of the two meanings of *samŭ* in Slavonic: *însuși* as intensifier (Engl. 'itself') and *singur* (Engl. 'alone') (see, among others, DA, s.v.; Stan, 2013, p. 61). Actually, what the texts in the corpus show is that *îns(uși)* was a floating focalizer sharing the free word order with many other sentence constituents in old Romanian, and that it had various contextual meanings (see §2.4 below), not only that of "singur" (Engl. 'alone'). Consequently, I suggest an alternative interpretation, adopting the concept of convergence, proposed by Hickey (2010, p. 19): the floating intensifier *însuși* generated several contextual meanings, the strongest and most frequent one being 'alone' due to its convergence with the Slavonic *samŭ*. *Însuși* meant 'itself, himself, not someone else' and contextually developed the meaning 'itself, himself, not someone else, hence alone'.

2.2.2. Reflexive pronoun

The reflexive use of *îns(uși)* is consistent with the cross-linguistic data. From a typological perspective, languages display differences in expressing the reflexive and the intensification meanings (Gast & Siemund, 2006): in what might be called the "syncretic language type", the reflexive and the intensifier have the same form (in English, for example); in what might be called "the non-syncretic language type", the reflexive and the intensifier have different forms (in German, the Romance languages, the Slavic languages, among others). Latin pertained to the non-syncretic type, although in late Latin *ipse* was sometimes used instead of a reflexive pronoun. This use was transmitted to old Romanian, where the stressed reflexive pronoun, the (focalized) personal pronoun and the intensifier *însuși* (*sine* ≡ *elu* ≡ *eluși* ≡ *însuși*, Engl. 'self' ≡ 'him' ≡ 'himșI' ≡ 'himself') were functionally equivalent in some contexts, as exemplified in (19e–f) below.

(19) a. *Iisus Hristos arată* ***sine*** *aicea* (CT.1560–2, 190^{v})
Jesus Christ show.PRES.3SG self here
'Jesus Christ shows himself here'

b. *Pre* ***elu*** *se va piiarde* (CT.1560–2, 137^{r})
DOM him CL.REFL.ACC.3SG AUX.FUT.3SG lose.INF
'he will lose himself'

c. *prea lesne pre* ***eluși*** *se înșală* (CC^2.1581, 3)
too easily DOM HEȘI.ACC CL.REFL.ACC.3SG deceive.PRES.3SG
'he deceives himself so easily'

d. *să se pomenească pre* ***însăși*** (PO.1582, 5)
SĂ$_{SUBJ}$ CL.REFL.ACC.3SG mention.SUBJ.3SG DOM *ÎNSĂȘI*.F.3SG
'to mention herself'

e. ***însuși*** ***sine*** (CPr.1566–7, 124–5)
ÎNSUȘI.M.3SG self
'he himself'

f. *de la* ***sine*** ***însăș*** (CC^2.1581, 402)
from self *ÎNSĂȘ*.F.3SG
'from/by itself'

2.2.3. Reciprocal pronoun

In structures with semantically symmetrical predications, old Romanian presented several strategies to express the reciprocal meaning, directly linked to the Latin ones (details in Vasilescu, 2016a, p. 216–222). One such strategy involved a plural subject and a reciprocity prepositional phrase (*între ei* 'among them'), as in (20a). The pattern underlied the structure *ad* + *ins* (*adins*), where the reciprocal meaning paralleled the emphatic one (20b). By the middle of the 17th c. the reciprocal meaning faded out (DA, s.v.) and *adins* functioned exclusively as a focalizer (20c) that moved outside the DP and entered various adverbial phrases (Engl. 'purposely', 'deliberately', 'with intent') (20d). For a detailed analysis of *adins* in old Romanian, see Zamfir & Uță Bărbulescu (2016).

(20) a. *ei* ***înde*** *ei* *tocmindu-să* (CII~1705, 86)
they among they.ACC bargain.GER=CL.REFL.ACC.3PL
'bargaining among them'

b. *voi* ***adinsu*** *voișI* (DA, s.v.)
you.2PL *ADINSU* youȘI.2PL
'you among yourselves'

c. ***adins*** *eluși așa poruncește* (DA, s.v.)
ADINS HEȘI so order.PRES.3SG
'he himself orders that'

d. *(mai) (cu) deadins(ul), în deadins, (mai) (cu)dinadins(ul), cu tot dinadinsul, înadins, într(u)-adins* (DA, s.v.)
'on purpose'

2.2.4. Between textual deictic and adversative conjunction

As a demonstrative pronoun, the Latin *ipse* allowed a propositional focalizer usage. Hence, it is reasonable to assume that some structures in old Romanian continued this use, as in (18) above, where *ins(ă)* resumes a previous predication to generate, via conventional implicatures, a contrast with the newly introduced predication (sentence$_1$ ^ *însă*$_{\text{textual deictic}}$ ^ sentence$_2$). *Însă* could show anywhere in the sentence (at the beginning, in the middle, at the end). The occurrence of the feminine form [see 2.1 above] of the textual deictic in contexts where the adjacent sentences stood in an adversative logical relationship triggered its grammaticalization as an adversative conjunction that joined the series *dar*, *iar*, *ci* (cf. DA, s.v.). Unlike the other conjunctions' obligatory front position, the position of the conjunction *însă* is still free in present-day Romanian and reminds of its former function as textual deictic.

2.3. New usages

Compared to Latin, the uses of *ins(ul)/însuși* as a pro-form and *ins/ins* as a noun were an innovation of old Romanian.

2.3.1. Personal pronoun

A DP/sentence focalizer in Latin, *ipse* developed in old Romanian along two complementary paths: a newly created form *însuși* (< *îns* + *–și*) was undergoing a lexicalization and grammaticalization process as intensifier (see §2.2.1 above), while the direct descendant of *ipse*, Rom. *îns*, was gradually losing its focal function developing into a pronominal substitute, a synonym of the 3rd person singular personal pronoun (*el/ea – însul*). With this function, it only accidentally occurred as the argument of a verb (21), but it was highly frequent in P(repositional) P(hrases) as the complement of the head preposition, realized in three phonologically and lexically constrained variants: following prepositions ending in the consonant cluster *ntr* (*într-îns(ul)* 'in it' / *dintr-îns(ul)* 'out of it' / *printr-îns(ul)* 'through it', etc.), as in (22a–b); following the preposition *de* (*dîns(ul)* < *de* + *îns(ul)* 'of/about it'), as in (22c); following the preposition *cu* (*cu nus(ul)* < *cu* + *îns(ul)* 'with it'), as in (22d–e). This is what I herein call differential prepositional object marking: a dedicated pronominal form (*însul*) occurred in PPs, distinct from the ones which regularly occurred as arguments of verbs (*el* 'he', *ea* 'she').

(21) *a* *veacilor* *munci* ***înși***
AL.F.SG century.DEF.GEN.M.PL labour.PL *ÎNS*.M.PL
ni *le* *tragem* (CC[2].1581, 315)
CL.DAT.1PL CL.ACC.F.3PL carry.with.us.PRES.1PL
'we carry with us labours as old as centuries'

(22) a. *Beați* *toți* ***dentr-îns*** (CCat.1560, 11[v])
drink.IMP.2PL all.M.PL from=*ÎNS*.M.SG
'drink of it, all of you'

b. *Domnul* *mînie-se* ***spr-insa*** (CPrav.1560–2, 2[v])
Lord.DEF get.angry.PS.3SG=CL.REFL.ACC.3SG towards=*ÎNS*.F.SG
'God gets angry with her'

c. *Domnul* *auzi-mă-va* *cînd* *voiu*
Lord.DEF hear.INF=CL.ACC.1SG=AUX.FUT.3SG when AUX.FUT.1SG
stăga *cătră* ***Dănsul*** (PB~1651, 5[v])
call.out.INF towards *DÎNSUL*.M.SG
'God will hear me when I call him out'

d. *Și* *mîna* *lu* *dumnezeu* *era* ***cu*** ***nusul*** (CT.1560–2, 113[v])
and hand.DEF.F.SG LUI God was with *NUSUL*.M.SG
'and God's hand was with him'

e. *ce* *grăiești* ***cu*** ***nusa?*** (CC[1].1567–8, 22[r])
what speak.PRES.2SG with *NUSA*.F.SG
'what are you talking with her?'

This evolution was strongly influenced by the emergence in Romanian of the bound focal particle *–și* adjoined to words from various morphological classes (see §2.1 above). In a pronominal system with parallel strong and clitic forms, it is highly probable that *îns* and *–și* were both reflexes of the Lat. *ipse*, the former, the strong form, and the latter its clitic counterpart. Initially, the two forms probably functioned as independent strong focalizer and clitic focalizer, respectively; later, after *–și* fossilized in the newly created lexemes *însuși* 'itself/himself' and *același* 'the same', the clitic might have disappeared and been compensated by *însuși*, which thus enhanced its position in the system of Romanian. This process allowed *îns(ul)* to change its focal particle function into a mere substitute, an alternative term to *el* 'he' or *ea* 'she', differentially selected: *însul* in PPs, *el/ea* in verb argument positions. Nevertheless, the rule of differential prepositional object marking did not apply strictly.

2.3.2. Generic noun

The nominal use of *ins/ins* (*om*, *persoană*, *individ*, Engl. 'guy', 'man', 'person', 'individual', 'fellow') was an innovation of old Romanian compared to Latin. This use was attested since the earliest texts in the 16th c. throughout the whole period. See examples in (2a–b) above. The masculine form was the most frequent one, and it occurred in the context of definite or indefinite quantifiers. The form has been connected to the Albanian *vete* (DA, s.v.).

2.4. Polisemy

The focal particle *însuși* developed various secondary meanings through contextually generated conventional implicatures. Basically, it functioned as a purely focal particle "exactly X" (23a), but it also acquired the meaning of a contrastive focal particle "X, not Y" (23b), a cumulative focal particle "even X" (23c), a focal particle of uniqueness ("only X, nobody else") (23d), a focal particle of non-causation contrasted to similar events controlled by an external agent ("by itself, nobody else caused the action") (23e), metalinguistic focal particle, synonym to "in itself" (23f), a synonym of the prefix-like segment (Rom. "prefixoid") *auto* 'self' (23g).

(23) a. ***Însă*** *aceasta mînă ce mă vîndu,*
ÎNS.F.SG this.F.SG hand.F.SG that CL.ACC.1SG sell.PS.3SG
cu noi iaste la masă (CT.1560–2, 171v)
with us is at table
'the very same hand that has sold me is with us at this table'

b. *vedeți mînile meale și picioarele meale*
see.IMP.2PL hand.DEF.F.PL my.F.PL and foot.DEF.NEUT.PL my.FEM.PL
că ***însumi*** *eu sînt* (CT.1560–2, 179v)
that ÎNSUMI.M.1SG I am
'Look at my hands and my feet and see that it is me!'

c. *cu credința* ***însăș*** *sara sămînță*
with faith.DEF.F.SG ÎNSĂȘ.F.3SG evening.DEF seed
luo (CC1.1567–8, 87r)
take.PS.3SG
'She herself faithfully took that seed in the evening'

d. *doamne, nu grijești că sora mea*
Lord.VOC not care.PRES.2SG that sister.DEF.F.SG my.F.SG
lăsatu-m-au ***însămi***
let.PPLE=CL.ACC.1SG=AUX.PERF.3SG ÎNSĂMI.F.1SG
să slujesc? (CC1.1567–8, 234v)
SĂSUBJ serve.SUBJ.1SG
'God, you don't care that my sister left me all alone to serve?'

e. *Ușile, iale* ***înseși*** *să'nchiseră* (*apud* DA, s.v.)
door.DEF.F.PL they.F.PL ÎNSEȘI.F.3PL CL.REFL.ACC.3PL=shut.PS.3PL
'the doors closed by themselves'

f. *Țara Ardealului nu este o țară*
country.DEF Ardeal.DEF.GEN.F.SG not is a.F.SG country.F.SG
însuși, *ci „Ardealul" este și se cheamă*
ÎNSUȘI.M.3SG but Ardeal.DEF.M.SG is and SEIMPERS call.PRES.3SG
mijlocul țării (*apud* DA, s.v.)
middle.DEF.NEUT.SG country.GEN.F.SG
'The country of Ardeal is not a country properly, but "Ardeal" is and is called the middle of the country'

g. ***însuți**-văzătoriu,* ***însuți**-făcătoriu,* ***însuși**-stăpînitor* (*apud* DA, s.v.)
ÎNSUȚI.M.SG=voyant *ÎNSUȚI*.M.SG=doer *ÎNSUȚI*.M.3SG=ruler
'self-voyant', 'self-maker', 'self-ruler'

All the usages share the focal function; the prototype generates particular meaning effects, as discourse projections of various implicit communicative intentions.

2.5. Contextual synonyms

From the earliest texts preserved in Romanian, *îns(uși)* had various synonyms: *chiar* 'clearly, right' < Lat. *clarus* (24a), *numai* 'only' < *nu mai* / Lat. *non magis* (24b), *singur* 'alone' < Lat. *singulus* (24c), *tocmai* 'exactly' < Slav. *tŭkŭma* (24d), *unul* 'one' < Lat. *unus* (24e).

(24) a. *din* ***chiar*** *pornirea* *sa* (Prav.1646, 214)
from right will.DEF.F.SG his.F.SG
'of his own will'

b. *aceastea* ***numai*** *Iisus Hristos [...]* *au* *dobîndit* (CC[1].1567–8, 114[r])
this.F.PL only Jesus Christ AUX.PERF.3SG attain.PPLE
'only Jesus Christ attained that'

c. *îndrăgește* *priiatnicul* *tău,* *ca* *tine*
love.IMP.2SG friend.DEF.M.SG your.M.SG like you.ACC.2SG
singur (CPr.1566–7, 406)
alone
'love your friend like yourself'

d. *sufletele* ***tocma*** *care-s* *ale* *lor* (Ev.1642, 60)
soul.DEF.PL indeed that=are AL.FEM.PL their.GEN
'the souls which belong to them, indeed'

e. *nimea* *nu* *e* *bun,* ***numai*** *dumnezeu* ***unul*** (CC[1].1567–8, 91[r])
nobody not is good only God.M.SG one.DEF.M.SG
'nobody is good, but God alone'

Cumulative, redundant uses were frequent (25); several idioms functioned as intensifiers due to their concrete meanings referring to self through a *pars-pro-toto* relationship (26a–b).

(25) a. *elu* ***numai*** ***însuși*** ***sîngur*** (CC[1].1567–8, 7[r])
he only *ÎNSUȘI*.M.3SG alone.M.SG
'him and only him'

b. ***tocma*** ***și*** *pre* *sine* ***însuș*** (Ev.1642, 57)
indeed also DOM self *ÎNSUȘ*.M.3SG
'he himself included, indeed'

c. *el* ***unul*** ***singur*** *{iaste}* *îmblătoriu* *întru noi* (CC[1].1567–8, 41[r])
he one.DEF.M.SG alone.M.SG is walking among us
'he himself and no one else is walking among us'

(26) a. *eu [...]* *însum,* ***cu*** ***mena*** ***mea*** (DRH,B.1645, 82)
I *ÎNSUMI*.M.1SG with hand.DEF.F.SG my.F.SG
'I myself, with my own hand'

b. *El* *însuș* ***cu*** ***limba*** ***sa*** (DRH,B.1645, 247)
he *ÎNSUȘI*.M.3SG with tongue.DEF.F.SG his.F.SG
'He himself, with his own mouth'

Overall, in old Romanian *însuși* was more frequent than any of its synonyms (a quantitative approach in Vasilescu, 2016b, p. 392).

3. From old Romanian to modern Romanian

In the passage from old Romanian to modern Romanian, the number of lexical units, formal variants and systemic syncretisms decreased as forms became ever more functionally specialized and register-marked. Present-day Romanian preserved *însuși*, *însă*, *dînsul*, *ins*, *adins*, *într-/printr-/dintr-*/etc.*-însul*, but lost *ins*$_1$, *ins*$_2$, and *nusul*, and shows 1:1 form–function correlations: *însuși* – focal particle; *însă* – conjunction; *însul*, *dînsul* – pronouns; *ins* – noun; *adins* – adverb (in adverbial idioms). Combinatorial restrictions changed compared to old Romanian and each lexical unit originating in Lat. *ipse* has a particular register distribution in present-day Romanian.

3.1. The focal particle ***însuși***

In the first half of the 20th c. the independent use of *însuși* (sometimes ambiguous between a pronominal and an adverbial reading) was still attested (27a–e), but it became ever rarer by the end of the century. At the same time, at the beginning of the 20th c. *însuși* in its adjectival use frequently combined with [–animate] nouns (28a–i), but tended to be an external modifier of [+human] nouns/pronouns exclusively, even though the [–animate] context was not totally excluded (29). It has preserved some of the semantic values it had in old Romanian (see §2.4 above)—contrastive focalizer, cumulative focalizer, focalizer of uniqueness (a detailed analysis in Zafiu, 2013)—, but lost the non-causative and metalinguistic focalizer value, replaced by *singur* ('alone', 'itself') and *propriu-zis* ('properly', 'in itself'), respectively; for the prefix-like value (Rom. "prefixoid") it was replaced by *auto* in present-day Romanian. Ever more frequently, it combines with the strong reflexive pronoun (*sine*) forming an intonational unit (30); in the clitic chain [*se ... pe sine*], *pe sine* disambiguates the anaphoric function of the reflexive clitic, and *însuși* functions as a focal particle of the strong reflexive. The syntagms [personal pronoun + *însuși*] tend to grammaticalize for the emphatic reflexive value (31). For the structural features and the use in present-day Romanian, see Vasilescu (2008, p. 218–222; 2013, p. 404–407); Zafiu (2013, p. 287–294).

(27) a. *HB a venit* ***însuși***
HB AUX.PERF.3SG come.PPLE *ÎNSUȘI*.M.3SG
în România [1935] (*apud* Iordan, 1947, 313)
in Romania
'HB came himself to Romania'

b. *renunțăm de a vorbi*
give.up.PRES.1PL DE A_{INF} speak.INF
înșine [1936] (*apud* Iordan, 1947, 313)
ÎNȘINE.M.1PL
'we give up speaking ourselves'

c. *despre una din călătoriile sale vorbește*
about one.F of travel.DEF.F.PL his.F.PL speak.PRES.3SG
însuși [1937] (*apud* Iordan, 1947, 313)
ÎNSUȘI.M.3SG
'he himself speaks about one of his travels'

d. *fără ca* ***însuși*** *s-o*
without that *ÎNSUȘI*.M.3SG $SĂ_{SUBJ}$=CL.F.3SG
guste [1937] (*apud* Iordan, 1947, 313)
taste.SUBJ.3SG
'without tasting it himself'

e. *marile spirite* ***înșile*** [1937] (*apud* Iordan, 1947, 313)
great.DEF.F.PL minds.NEUT.PL *ÎNȘILE*.M.3PL
'the great minds themselves'

(28) a. *În sînul* ***însuși*** *al limbii*
in bosom.DEF.M.SG ÎNSUȘI.M.3SG AL.M.SG language.DEF.GEN.F.SG
române (Philippide, 1894, 35)
Romanian.GEN.F.SG
'right in Romanian'

b. *se schimbă uzul*
CL.REFL.ACC.3SG change.PRES.3SG usage.DEF.NEUT.SG
însuși (Philippide, 1894, 42)
ÎNSUȘI.M.3SG
'the usage itself is changing'

c. *în* ***însăși*** *limba latină* (Philippide, 1894, 49)
in ÎNSĂȘI.F.3SG language.DEF.F.SG Latin.F.SG
'even in Latin'

d. ***înseși*** *sunetele* (Iordan, 1947, 16)
ÎNSEȘI.F.3PL sound.DEF.NEUT.PL
'even the sounds'

e. *pe a noastră* ***însăși*** (Iordan, 1947, 17)
DOM AL.F.SG our.F.SG ÎNSĂȘI.F.3SG
'even ours'

f. *„coraș"* ***însuși*** *are, în popor,*
"coraș" ÎNSUȘI.M.3SG has in people
sensul de „dispoziție, veselie" (Iordan, 1947, 30)
meaning.DEF of mood joy
'«coraș» itself has, in its colloquial use, the meaning «mood, joy»'

g. *Academia* ***însăși*** *cerea să*
Academy.DEF.F.SG ÎNSĂȘI.F.3SG ask.IMPERF.3SG SĂ$_{SUBJ}$
scriem –ia (Iordan, 1947, 33)
write.SUBJ.1PL –*ia*
'The Academy itself recommeded the spelling with –*ia*'

h. *sintaxa oricărei limbi este, prin ea*
syntax.DEF any.GEN.F.SG language.GEN.F.SG is through she
însuși (sic!), *mai bogată* (Iordan, 1947, 279)
ÎNSUȘI.M.3SG more rich.F.SG
'the syntax of any language is, in itself, richer'

i. *prin și pentru ele* ***înseși*** (Iordan, 1947, 279)
by and for them.F ÎNSEȘI.F.3PL
'by and for themselves'

(29) *Brexitul arată ceva mai grav decît*
Brexit.DEF.M.SG show.PRES.3SG something more serious than
Brexitul ***însuși*** (EvZ)
Brexit.DEF.M.SG ÎNSUȘI.M.3SG
'The Brexit shows something more serious than the Brexit itself'

(30) *un bărbat s-a căsătorit cu*
a man CL.REFL.ACC.3SG=AUX.PERF.3SG marry.PPLE with
sine ***însuși*** (ZC)
self ÎNSUȘI.M.3SG
'a man got married to himself'

(31) a. *Iohanis, împiedicat de* ***el*** ***însuși*** (C)
Iohannis obstruct.PPLE.M by he ÎNSUȘI.M.3SG

'Iohannis, obstructed by himself'

b. *îndepărtarea lui Grindeanu de* ***el*** ***însuși*** (G)
alienation.DEF LUI Grindeanu from he.ACC *ÎNSUȘI*.M.3SG
'Grindeanu's alienation from himself'

c. *Donald Trump, costumat în* ***el*** ***însuși*** (B1 TV)
Donald Trump dress.up.PPLE.M.SG in he *ÎNSUȘI*.M.3SG
'Donald Trump, dressed up in himself'

Însuși is quasi-absent in non-standard Romanian, yet not excluded. In the subdialectal corpus[1] investigated, there is only one occurrence (32).

(32) *el î... nu prea [Є] se-ngrijea*
he not really CL.REFL.3SG=take.care.IMPERF.3SG
pe ***el*** ***însuș*** ***personal*** (Moldova & Bucovina, 230)
DOM he.ACC *ÎNSUȘ*.M.3SG personally
'he wasn't really taking care of himself'

There are several possible convergent explanations for these register differences. First, *însuși* incorporates the conventional implicature "invalidation of expectations", which indicates an argumentative-persuasive stance of the speaker/writer in relation to the listener/reader, which might explain the occurrence of *însuși* in argumentative-persuasive genres, but its absence in spoken non-standard Romanian texts, produced in various communication situations where both the interviewer and the respondents normally take a neutral stance. It seems that, both in old Romanian and in contemporary Romanian, *însuși* is more than a focal particle: it is a stancetaking marker. This discursive function makes the difference to the synonyms of *însuși* and explains register selections [see §2.5 above, and examples (35)–(38) below]. Second, spoken varieties prefer either intonational focalization, as the propositional turn indicates (33), or the syntactic strategy of explicit opposition between terms (34).

(33) a. *Cerneala o făceam* ***noi*** (AD I, Vîlcea, 7)
ink.DEF.F.SG CL.F.3SG make.IMPERF.1PL we.NOM
'we used to make the ink ourselves'

b. *Cărate bucățile de* ***mine*** *acolo*
carry.PPLE.F.PL piece.DEF.F.PL by me there
la arina boierească (AD I, Tecuci, 25)
at yard.DEF.F.SG manorial.F.SG
'the pieces carried by me there at the boyard's yard'

c. *Am auzit* ***eu*** *de la părinții mei* (AD I, Roman, 30)
AUX.PERF.1SG hear.PPLE I from parent.DEF.M.PL my.M.PL
'I heard it myself from my parents'

(34) *Bănui-ți* ***tu,*** ***nu*** ***eu*** (Maramureș, 57)
regret.IMP.2SG=CL.REFL.DAT.2SG you not I
'regret it yourself, not me'

Third, the complex inflexion of *însuși* might explain the speakers' preferences for the synonym lexical focalizers *chiar* 'even', *singur* 'alone', *unul* 'one', *cu ochii mei* 'with my own eyes', especially in non-standard Romanian (35)–(38).

[1] The phonetic transcription of the texts used in examples was simplified and presented as literary transcription, considering that the phonetic features marked in the original transcript are irrelevant for the phenomena under discussion in this article.

(35) a. *Eu* ***chiar*** *eu* *am* *născut* *la unu* *noaptea* (Muntenia, 242)
I right I AUX.PERF.1SG give.birth.PPLE at one night.DEF
'I myself gave birth at one o'clock at night'

b. ***Chiar*** *mie* (Muntenia, 243)
right me.DAT
'right to me'

c. *Povestea* ***chiar*** *frati-su* *ei* (Moldova & Bucovina, 123)
narrate.IMPERF.3SG right brother=her.M.SG her.GEN.F
'her own brother used to tell that story'

(36) a. *Atunci* *o* *ieșit* *ei* ***singuri*** (AD I, Bacău, 27)
then AUX.PERF.3SG≡PL come.out.PPLE they.M alone.M.PL
'then they came out all alone'

b. *El* ***singur,*** *să* *știe,* *ar* *face*
he alone.M.SG SĂ$_{SUBJ}$ know.SUBJ.3SG AUX.COND.3SG do.INF
ceva (GN, Bucovina, 31)
something
'if he knew, he himself would do something'

c. *Am* *mers* ***singuri*** *și-am*
AUX.PERF.1PL go.PPLE alone.M.PL and=AUX.PERF.1PL
văzut (AD I, Basarabia, 41)
see.PPLE
'We went alone and we saw'

d. *îl* *taie* *el* ***singur*** (Porțile de Fier, 198)
CL.ACC.M.3SG cut.PRES.3SG he alone.M.SG
'he cuts it all alone'

e. *Eu* ***singur*** *vi* *l-oi*
I alone.M.SG CL.DAT.2PL CL.ACC.M.SG=AUX.FUT.1SG
lega (GN, Maramureș, 88)
tie.INF
'I myself will tie it for you, all alone'

f. *ea* ***singură*** *[...]* *bate* (Dobrogea, 306)
she alone.F.SG beat.PRES.3SG
'she alone beats'

g. *el* *singur* *[îl]* *săpa,* *uda* (Oltenia, 376)
he alone.M.SG CL.ACC.M.SG dig.IMPERF.3SG water.IMPERF.3SG
'he alone used to dig it and water it'

(37) a. *Ca* *pe* *mine* ***pe*** ***una*** (GN, Maramureș, 51)
like DOM me.ACC DOM one.F.SG
'like myself'

b. *Eu* ***una*** *l-am* *omorît* (GN, Maramureș, 106)
I one.F.SG CL.ACC.M.3SG=AUX.PERF.1SG kill.PPLE
'I myself killed him'

(38) *i-am* *văzut* *eu* ***cu*** ***ochii***
CL.ACC.M.3PL=AUX.PERF.1SG see.PPLE I with eye.DEF.M.PL
mei (AD I, Săcele, 43)
my.M.PL
'I saw them with my own eyes'

3.2. The adversative conjunction ***însă***

There are relatively clear-cut pragmatic differences among the adversative conjunctions in present-day Romanian: *dar* and *însă* (Engl. 'but') invalidate expectations; *ci* (Engl. 'but') induces corrections to and substitutions in the propositional content; *iar* (Engl. adversative 'and') marks the thematic contrast (Zafiu, 2005, p. 3–5). *Însă*, unlike *dar*, signals the argumentative stance of the speaker (probably what Spiță, 2003, p. 253 calls a "supplementary emphatic function"), preserving the meaning it inherited from its old Romanian etymon *însă/însăși* (see DA, s.v. and §2.2.4 above).

Moreover, there is a register difference between *dar* and *însă*. *Dar* (and its regional synonyms *da*, *numa*, *fără*) is generally preferred in the non-standard uses, while *însă* is generally preferred in standard uses (Zafiu, 2005, p. 3, note 9). Nevertheless, *însă* occurs in non-standard uses too, more frequently in Oltenia, Muntenia, and Moldova (Teiuș, 1980, p. 119–120). It is noteworthy that the samples in the corpus (39) occur in the speech of partly educated informants who have/had frequent/long term contacts with out-groups. The tautological use (40) could indicate that speakers do not interpret *însă* as a marker of the adversative relationship between constituents, but rather as a textual deictic, emphatically resuming its antecedent.

(39) a. *în timpul liber* ***însă/*** *se-ntreținea*
in time.DEF free ÎNS.F.SG CL.REFL.3SG=socialize.IMPERF.3SG
cu noi (Moldova & Bucovina, 251)
with us
'in his spare time he used to socialize with us'

b. ***însă*** *două oale se punea*
ÎNS.F.SG two.F pot.F.PL CL.IMPERS put.IMPERF.3SG
prima dată (Muntenia, 150)
first.F time.F
'but the first time, two pots were counted'

c. *asistam de multe ori la... diferite*
witness.IMPERF.1SG DE many.F.PL time.F.PL at various.F.PL
scandaluri care era/ ***însă*** *nu aveam voie [...]*
scandal.NEUT.PL which were ÎNS.F.SG not have.IMPERF.1SG permission
să mă... vîr (Moldova & Bucovina, 118)
$SĂ_{SUBJ}$ CL.REFL.ACC.1SG get.involved.SUBJ.1SG
'I used to witness many scandals, but I was not allowed to interfere'

d. *Acum* ***însă*** *le zicem jupîni și domni*
now ÎNS.F.SG CL.DAT.3PL tell.PRES.1PL boss.PL and sir.PL
și rîd ei de noi (GN, Buzău, 226)
and mock.PRES.1PL they.M DE us
'but now we call them boss and sir and they mock us'

e. *Asta* ***însă*** *nu îi spunea lui*
this.F.SG ÎNS.F.SG not CL.DAT.3SG tell.IMPERF.3SG LUI.DAT
frate-său (GN, Constanța, 369)
brother=his.M.SG
'but he would't tell that to his brother'

f. *nu mai lucrează/* ***însă*** *înainte bătrînii*
not more work.PRES.3PL ÎNS.F.SG before old.people.DEF.M.PL
lucrau (Dobrogea, 247)
work.IMPERF.3PL
'they don't work anymore, but old people used to work before'

g. *Mai facem [...]. **Însă** acuma facem*
still make.PRES.1PL *ÎNS*.F.SG now make.PRES.1PL
cu prafuri (Oltenia, 1)
with powder.PL
'we still make. But nowadays we make it with powder ingredients'

(40) a. ***dar însă** noi trecusem* (Oltenia, 995)
but *ÎNS*.F.SG we pass.PLUPERF.1PL
'but we had gone by'

b. ***dar însă** nu dădea așa randament* (Porțile de Fier, 103)
but *ÎNS*.F.SG not give.IMPERF.3SG such efficiency
'but it was not very efficient'

c. ***dar însă**... [...] parcă... mă simt*
but *ÎNS*.F.SG apparently CL.ACC.1SG feel.PRES.1SG
așa (Moldova & Bucovina, 1)
like.that
'but it seems I feel like that'

*3.3. The noun **ins***

In present-day Romanian, the noun *ins* (Engl. 'guy', 'man', 'person', 'individual', 'fellow') occurs especially with its masculine plural form (*inși*) combined with a quantifier, both in standard (41) and non-standard (42) uses. One peculiar occurrence, *dînsul* (otherwise a personal/politeness pronoun, see §3.4 below) for *ins*, was spotted in a transcript (43), probably a formal confusion due to the infrequent use of the singular form *ins*.

(41) a. *La 113 **inși** ne aducea cîte o pîine* (S)
at 113 *INS*.M.PL CL.DAT.1PL bring.IMPERF.1PL each one.F bread.F
'they used to bring us one loaf of bread for each of the 113 persons'

b. *Din mașina oprită au coborît cinci*
from car.DEF.F.SG stop.PPLE.F.SG AUX.PERF.3PL descend.PPLE five
***inși,** toți cu cefe de bivol* (MG)
INS.M.PL all.M.PL with neck.F.PL of ox
'five guys with ox-like necks descended from the car which had stopped there'

c. *chem în ajutorul meu pe acești*
call.PRES.1SG in help.DEF.NEUT.SG my.M.SG DOM this.M.PL
*unul sau doi **inși*** (BF)
one.DEF.M.PL or two.M *INS*.M.PL
'I call these one–two guys to help me'

a. *Trei **inși,** beți turtă, merg în patru labe* (BZ)
three *INS*.M.PL drink.PPLE.M.PL cake walk.PRES.3PL in four paw.PL
'three guys, as drunk as a fiddler, are crawling on the ground'

(42) a. *trei/ patru/ cinci **inși*** (Muntenia, 151)
three four five *INS*.M.PL
'three–four–five guys'

b. *Am fostu vo cinci, șase **inși*** (Tîrnave, 55)
AUX.PERF.1PL be.PPLE around five six *INS*.M.PL
'We were around five–six guys'

c. *doi **inși*** (Bistrița-Năsăud, 75)
two *INS*.M.PL
'two guys'

d. *Am fost vreo nouăzeci de* ***inși*** (AD I, Transilvania, 51)
AUX.PERF.1PL be.PPLE around ninety of *INS*.M.PL
'We were around ninety guys'

e. *Atuncea facem o adunare/... șapte/ opt/ zece*
then make.PRES.1PL a reunion seven eight ten
inși (Porțile de Fier, 174)
INS.M.PL
'then we gather seven–eight–ten guys'

f. *eram doi* ***inși*** (Bistrița-Năsăud, 75)
be.IMPERF.1PL two.M *INS*.M.PL
'we were two guys'

g. *și-am fost doi* ***inși*** (Moldova & Bucovina, 21)
and=AUX.PERF.1PL be.PPLE two.M *INS*.M.PL
'and we were two guys'

h. *mai mulți* ***inși*** (Dobrogea, 499)
more many.M.PL *INS*.M.PL
'several guys'

(43) *Apoi își fac oricare câte o gaură în pământ*
then CL.REFL.DAT.3PL make.PRES.3PL anyone each a hole in ground
și tăt ***dînsu*** *are câte o botă în mînă [...]* (Maramureș, 149)
and every *DÎNSU* has each a cudgel in hand
'then each dugs a hole in the ground and each one (each guy) has a cudgel in his hand'

The examples above indicate a register-induced difference in the meaning of *ins*: while in non-standard uses *ins* preserved the neutral connotation it had in old Romanian, in standard uses it mostly occurs in negatively connotated contexts, triggering a depreciative implication or projecting negative emotions.

3.4. ***Dînsul*** *– personal deictic, social deictic*

The lexical unit *dînsul* has been preserved in present-day spoken Romanian, both standard and non-standard, but has undergone a process of functional differentiation.

In old Romanian it functioned as a pronominal substitute, initially after the preposition *de*, later it generalized in the P(repositional) P(hrase), and by the end of the period it functioned outside the PP (DLR, s.v.). Until the end of the 19th c. and during the first decades of the 20th c. it occurred as a personal deictic in standard Romanian (44), as well as in several regional varieties of Romanian (45a–f), more frequently in Moldavia and the North-East of Dobrogea (Rusu, 1984, p. 220–221). *Dînsul* and *el* had parallel uses (45g). Notice example (45a), where *dînsul* occurs with an archaic form, without the incorporated definite article (*–ul*).

(44) a. *Hîrtia e răbdătoare, căci pe* ***dînsa*** *poți*
paper.DEF.F.SG is patient.F.SG because on *DÎNSUL*.F.SG can.PRES.2SG
scrie ce vrei (Budai-Deleanu, *apud* DLR, s.v.)
write.INF what want.PRES.2SG
'Paper is patient, because you can write whatever you want on it'

b. *Cucoana Caliopi a primit tustrele răvașele*
Mrs. Caliopi AUX.PERF.3SG receive.PPLE all.three letter.DEF.F.PL
și a rămas încîntată
and AUX.PERF.3SG remain.PPLE delighted.F.SG
de ***dînsele*** (Negruzzi, *apud* DLR, s.v.)
by *DÎNSUL*.F.PL
'Mrs. Caliopi received all three letters and was delighted with them'

c. *Înaintea tribunii, cu spatele spre*
in.front.of stand.DEF.GEN.F.SG with back.DEF towards
dînsa (Caragiale, *apud* DLR, s.v.)
DÎNSUL.F.SG
'In front of the stand with their backs to it'

d. *raporturile acestor manifestări între*
relationship.DEF.NEUT.PL this.GEN.PL manifestation.PL among
dînsele (Philippide, 1894, p. II)
DÎNSUL.F.PL
'the mutual relationships of these manifestations'

(45) a. *Mai avea un singur fecior care mai era*
still have.IMPERF.3SG one single son who still was
pe lîngă ***dîns*** (HS, Moldova, 46)
near *DÎNS*.M.SG
'he still had one son around'

b. *Lupul a ieșit cu oaia*
wolf.DEF.M.SG AUX.PERF.3SG go.out.PPLE with sheep.DEF.F.SG
pe poartă// am fugit după ***dînsul***
on gate AUX.PERF.1SG run.PPLE after *DÎNSUL*.M.SG
cu cîini (Moldova & Bucovina, 52)
with dog.PL
'The wolf went out the gate with the sheep, I ran after him with dogs'

c. *Fac o casă/ cu două camere [...] bătut*
make.PRES.1SG a.F.SG house.F.SG with two.F room.F.PL fix.PPLE
tablă/ sau carton/ pe ***dînsa*** (Moldova & Bucovina, 49)
tin or cardboard on *DÎNSUL*.F.SG
'I build a house with two rooms, I fixed tin or cardboard on it'

d. *pînă cînd curățam eu cepurile*
until when clean.IMPERF.1SG I spigot.DEF.NEUT.PL
de la ***dînsul*** (Bistrița-Năsăud, 81)
from *DÎNSUL*.M.SG
'until I cleaned its spigots'

e. *s-a-mburdat crucea*
CL.REFL.ACC.3SG=AUX.PERF.3SG=fall.PPLE cross.DEF
pe ***dînsul*** (GN, Oaș, 58)
on *DÎNSUL*.M.SG
'the cross fell on him'

f. *Intră-n casă străinu/ Și dă*
enter.PRES.3SG=in house stranger.DEF.NOM.M.SG and give.PRES.3SG
mîna cu ***dînsu*** (Maramureș, 40)
hand.DEF with *DÎNSUL*.M.SG
'the stranger enters the house and shakes hands with him'

g. *Și potrivim și-l culcăm lemnul să*
and fix.PRES.1PL and=CL.ACC.M.SG lean.PRES.1PL stick.DEF.M.SG $SĂ_{SUBJ}$
dăm cu ***el*** *cît mai sus [...], să nu dăm cu*
hit.SUBJ.1PL with it as high $SĂ_{SUBJ}$ not hit.SUBJ.1PL with
dînsul *jos. Dacă dăm cu* ***dînsu-n*** *jos,*
DÎNSUL.M.SG low if hit.PRES.1PL with *DÎNSUL*.M.SG=downwards

atunci [...] *ne* *ia* *după* ***el*** (Oltenia, 162)
then CL.ACC.1PL pull.PRES.3SG after it
'And we fix and lean the stick to hit with it as high as we can, to avoid hitting with it at the lower part. If we hit with it at the lower part, then it pulls us after it'

After the second half of the 20th c., *dînsul* began to function as a social deictic (politeness pronoun for the 3rd person) in standard Romanian, shaping the grammatical system as a two person and four/three degrees of politeness: *tu – dumneata – dumneavoastră – domnia voastră*; *el – dînsul – dumnealui – domnia lui*; *voi – dumneavoastră – domniile voastre*; *ei/ele – dînșii/dînsele – dumnealor – domniile lor* (Vasilescu, 2008, p. 212–218; 2013, p. 401–402). Rarely, *dînsul* is used as a social deictic in non-standard varieties, especially in the Southern areas (46), by young persons constantly exposed to standard spoken and written Romanian in school and in the media.

(46) a. ***Dînsul*** *[judecătorul]* *a* *fost* *întrebat* (Muntenia, 583)
DÎNSUL.M.SG [the judge] AUX.PERF.3SG be.PPLE ask.PPLE
'he was asked'

b. *[tovarășa* *învățătoare]* *m-a* *pus* *să*
comrade.DEF teacher CL.ACC.1SG=AUX.PERF.3SG put.PPLE SĂ$_{SUBJ}$
povestesc *lecția [...]* *M-a* *pus* ***dînsa***
tell.SUBJ.1SG lesson.DEF CL.ACC.1SG=AUX.PERF.3SG put.PPLE DÎNSUL.F.SG
să *zic* *după* *ea* (Oltenia, 427, 11 years old)
SĂ$_{SUBJ}$ say.SUBJ.1SG after her
'[the teacher] asked me to tell the lesson. She asked me to repeat after her'

c. *merge* ***dînsul*** *acolo* *cu* *noi* (Oltenia, 365, 35 years old)
go.PRES.3SG DÎNSUL.M.SG there with us
'he goes there with us'

The evolution of *dînsul* from a positional variant of the personal pronoun (after prepositions) to a social deictic (pronoun of politeness) might have gone through the following phases:

I. The phase of the semantic–cognitive opposition. After the form generalized in all the syntactic positions alternating with *el*, the initial syntactic opposition (+/– preposition) developed into a semantic-cognitive opposition, i.e. cognitive distance to the referent (*dînsul*) vs. cognitive proximity to the referent (*el*), supported by similar systemic oppositions in old Romanian (demonstrative of proximity/of remoteness – *acesta/acela*; proximal demonstrative of identity/remote demonstrative of identity – *acestași/același*).
II. The phase of strategic politeness. The semantic-cognitive distance was converted into social distance/hierarchy, and *dînsul* began to function as a social deictic, which marks deference in relation to a non-interlocutor human referent.

3.5. ***Adins*** *– adverb*

The adverb *adins* is used in regional varieties of modern Romanian (47), as well as in colloquial standard Romanian (48a–b); standard usage rather resorts to neologisms such as *intenționat* 'intentionally', *special* 'purposely', *în mod expres* 'expressly', *deliberat* 'deliberately'.

(47) *Și* *n-ar* *fi* *într-****adins*** (Făgăraș-Transilvania, 408)
and not=AUX.COND.3SG be.INF in=*ADINS*
'and it wouldn't be on purpose'

(48) a. *Repere* *în* ***adins*** *falsificate* (Roșu, 2012, 22)
landmark.F.PL in *ADINS* falsify.PPLE.F.PL
'landmarks deliberately falsified'

b. *Parcă cineva vrea în* ***adins*** *răul*
as.if somebody want.PRES.3SG in ADINS bad.DEF.M.SG
acestei localităţi (InfoV)
this.GEN.F.SG town.DEF.F.SG
'as if somebody deliberately wants evil for this town'

3.6. ***Însul***

Însul, a syntactically and phonologically conditioned variant in present-day Romanian (after prepositions ending in *ntr*), was frequent until the beginning of the 20th c. (49); it was progressively eliminated from standard Romanian, but still occurs in non-standard varieties (50). In standard Romanian the personal pronoun or the demonstrative is largely used (*în el/acesta* 'in it/in this one'; *din el/din acesta* 'from it/from this one'; *printre ei/printre aceştia* 'among them/among these ones', etc.).

(49) *Mintea noastră păstrează aducerea aminte a tuturor*
mind.DEF.F.SG our.F.SG keep.PRES.3SG memory.DEF.F.SG AL.F.SG all.GEN.PL
fenomenelor de limbă, care au trecut
phenomenon.GEN.NEUT.PL of language which AUX.PERF.3PL pass.PPLE
vreodată ***printr-însa*** (Philippide, 1894, 1)
ever through=*ÎNSUL*.F.SG
'our mind remembers all the language phenomena it has ever been exposed to'

(50) a. *nu avea voie să*
not have.IMPERF.3SG permission SĂ$_{SUBJ}$
*intre-ntr-***însul** (Moldova & Bucovina, 118)
enter.SUBJ.3SG=in=*ÎNSUL*.M.SG
'he was not allowed to enter there'

b. *Şi-ntr-***înşii** *că intra* (AD I, Tulcea, 18)
and=in=ÎNSUL.M.PL that enter.IMPERF.3SG

c. *Lumea toată să se-nchine/*
world.DEF.F.SG all.F.SG SĂ$_{SUBJ}$ CL.REFL.ACC.3SG=worship.SUBJ.3SG
*Celuia ce-ntr-***însa** *vine* (Maramureş, 189)
that.one.DAT.M.SG that=in=*ÎNSUL*.F.SG come.PRES.3SG
'Let the whole world worship he who enters it'

4. Conclusions

Romanian is the only Romance language that has preserved the formal descendant of the Lat. *ipse* and its uses (focal particle in the NP/PP, reflexive pronoun, reciprocal pronoun, and contrastive discourse deictic). Nevertheless, both the forms and the uses have slightly changed during the old and modern period.

The most significant phenomena in old Romanian (see §2 above) compared to Latin are the proliferation of forms and the emergence of new functional correlations. In modern Romanian (see §3 above) the most important changes concern the apparition of new lexical-grammatical syncretisms backed by new functional correlations and register preferences.

The following table synthetically presents the evolution of *ipse* from Latin to old Romanian and then to modern Romanian.

Stage	Forms	Usages	
Latin	**ipse*	1. nominal and sentence intensifier (focal particle) 2. reflexive pronoun 3. reciprocal pronoun 4. demonstrative pronoun expressing contrast at discourse level	
Old Romanian	*ins*$_1$	1. intensifier (focal particle) 2. reflexive pronoun/anaphor	
	ins$_2$/*ins*	generic noun, convergent with Alb. *vetɛ*	
	însul	phonologically conditioned pro-form (< *ntr* + *însul*)	
	dînsul	syntactically conditioned pro-form (< *de însul*)	
	nusul	syntactically conditioned pro-form (< *cu însul*)	
	adins	1. syntactically conditioned pro-form (< *ad insu*) 2. strategy to express the reciprocal meaning	
	însuși	1a. pre- or postposed intensifier (focal particle) of a DP [+/– animate], with various contextually acquired meanings: focalization, contrastive focalization, cumulative focalization, singularity/uniqueness focalization, focalization of non- causativity, metalinguistic focalization, a synonym of the prefix-like particle *auto*; 1b. independent (free-standing) intensifier; 1c. adverbial intensifier; 2. reflexive pronoun	
	(possible) *–și*	bound intensifier attached to lexemes from various classes (pro-forms, demonstratives, indefinites, numerals)	
Contemporary Romanian		**Standard Romanian**	**Non-standard Romanian (sub-dialectal Romanian)**
	însuși	pre- or postposed intensifier (focal particle) in a DP , most frequently [+human], sometimes also [–human], with various contextual meanings: focalization, contrastive focalization, cumulative focalization, uniqueness focalization	rarely an intensifier; preferred synonyms *chiar*, *singur*, *numai unul*, etc.
	ins	generic noun used in negative/disphoric contexts	generic noun, frequently used, neutral context
	însă	conjunction, functionally distinct from the others in the adversative series (*dar*, *iar*, *însă*, *ci*)	conjunction, rarely used, especially in redundant syntagms
	dînsul	social deictic, expressing an intermediate degree of politeness with respect to the non-speaker/hearer participant in the interaction	pro-form, often expressing cognitive distance; a strong tendency towards acquiring a social deictic function
	adins	colloquial; standard Romanian and high registers prefer its synonyms *intenționat*, *special*, *în mod expres*, *deliberat*	sometimes used in adverbial idioms

	însul	replaced by *el* (Engl. 'he, it') or *acesta* (Engl. 'this one')	a syntactically and phonologically conditioned substitute (adjacent to prepositions ending in *ntr*)

The evolution of *ipse* from Latin to present-day Romanian illustrates a case of poligrammaticalization (Diessel, *apud* Zamfir & Uță Bărbulescu, 2016, p. 420) and polymorphism (Sornicola, *apud* Zamfir & Uță Bărbulescu, 2016, p. 420), which is not the only one in the evolution of Romanian (see also Dinică, 2017, in the present volume).

Bibliography

A. Corpus

A.1. Old Romanian corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfîntului Sinod, această ediție văzînd acum, din nou, lumina tiparului, cu binecuvîntarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, 1988, București.

CC[1].1567–8 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CCat.1560 = Roman-Moraru, Al. (ed.) (1982). *Catehismul lui Coresi*, în Gheție, I. (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București, p. 21–97.

CII~1705 = Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, IV. *Istoria ieroglifică*, ed. S. Toma, București, 1974.

CIst.1700–50 = Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țărîi Rumânești*, în *Istoria Țărîi Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. O. Dragomir, Editura Academiei Române, București, 2006.

CL.1570 = Coresi, *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.

CPr.1566–7 = Coresi, *Texte de limbă din secolul XVI*, IV. *Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, ed. I. Bianu, București, 1930.

CPrav.1560–2 = Coresi, *Pravila* (Brașov), ed. Gh. Chivu, în Gheție, I. (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, p. 218–230.

CT.1560–2 = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.

CV.1563–83 = Costinescu, M. (ed.) (1981). *Codicele Voronețean*, Editura Academiei Române, București.

DÎ = Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman-Moraru, Al. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.

DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1985: vol. XXV (1635–1636); 1998: vol. XXX (1645); 2003: vol. XXXI (1646)

Ev.1642 = Gherman, A.-M. (ed.) (2011). *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*, Editura Academiei, București.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.

Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Editura Libra, București, 2001.

NT.1648 = Ion Neculce, *Letopisețul*, în Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.

PB~1651 = *Psaltirea de la Bălgrad*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2001.

PO.1582 = Pamfil, V. (ed.) (1968), *Palia de la Orăștie*, Editura Academiei Române, București.

Prav.1646 = Rădulescu, A. (ed.) (1961). *Carte românească de învățătură, 1646*, Editura Academiei, București.

Prav.1652 = Rădulescu, A. (ed.) (1957). *Îndreptarea legii, 1652*, Editura Academiei, București.

Sind.1703 = Georgescu, M. (ed.) (1996). *Sindipa*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, Editura Minerva, București, p. 249–315.

ULM~1725 = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 57–209.

VRC.1645 = Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, ed. M. Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.

A.2. Dialectal corpus

AD I = Densusianu, Ov. (1915). *Antologie dialectală*, Atelierele Grafice Socec & Co., București.
Bistrița-Năsăud = Marin, M. & Tiugan, M. (1987). *Texte dialectale și glosar Bistrița-Năsăud*, Consiliul Culturii, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București.
Dobrogea = Lăzărescu, P., Neagoe, V., Pană, R. & Saramandu, N. (1987). *Texte dialectale și glosar Dobrogea*, [f.e.], București.
Făgăraș-Transilvania = Tocilescu, G.G. & Țapu, C.N. (1980). *Materialuri folcloristice*, Editura Minerva, București.
GN = Candrea, I.-A., Densusianu, Ov. & Sperantia, Th. (1906–1907). *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, vol. I, Atelierele Grafice Socec & Co., București.
HS = Marin, M. & Tiugan, M. (2014). *„Harta sonoră" a graiurilor și dialectelor limbii române*, Editura Academiei Române, București.
Maramureș = Papahagi, T. (1925). *Graiul și folklorul Maramureșului*, Editura Cultura Națională, București.
Moldova & Bucovina = Dumistrăcel, S., Hreapcă, D. & Bîrleanu, I.-H. (1995). *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea II, Editura Academiei Române, Iași.
Muntenia = Bratu, M., Ghiculete, G., Marin, M., Marinescu, B., Neagoe, V., Pană, R., Tiugan, M. & Vulpe, M. (1987). *Texte dialectale. Muntenia*, III, Editura Academiei Române, București.
Oltenia = Cazacu, B., Cohuț, C., Ghiculete, G., Mărdărescu, M., Șuteu, V. & Vulpe, M. (1967). *Texte dialectale. Oltenia*, Editura Academiei, București.
Porțile de Fier = Cohuț, C. & Vulpe, M. (1973). *Graiul din zona „Porțile de Fier"*, I. *Texte. Sintaxă*, Editura Academiei Române, București.
Tîrnave = Frățilă, V. (2006). *Graiul de pe Tîrnave. Texte și glosar*, Editura Astra, Blaj.

A.3. Literary language corpus

Iordan, I. (1947). *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Editura Socec & Co., București.
Philippide, A. (1894). *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, vol. I, Tipografia Națională, Iași.
Roșu, Al. (2012). *The R&B Success*, Editura Mica Valahie, București.

A.4. Online corpus

B1 TV = B1 TV [online] (accesat 7 mai, 2017)
BF = Beniamin Fărăgău, *Matei* [online] (accesat 7 mai, 2017)
BZ = *Bancul zilei*, Ziarul *Evenimentul* [online] (accesat 7 mai, 2017)
C = *Cotidianul* [online] (accesat 7 mai, 2017)
EvZ = *Evenimentul zilei* [online] (accesat 7 mai, 2017)
G = *Gîndul* [online] (accesat 7 mai, 2017);
InfoV = *Info Vaslui* [online] (accesat 11 mai, 2017)
MG = Marian Godină, Facebook [online] (accesat 7 mai, 2017)
P = *Publika* [online] (accesat 11 mai 2017)
S = R. Ștef, A. Mureșan, *Supraviețuitorii. Mărturii din temnițele comuniste ale României*, Editura Humanitas, București, 2014, [online] (accesat 7 mai, 2017)
ZC = *Ziua de Constanța* [online] (accesat 7 mai, 2017)

B. References

Baños Baños, J.M. (ed.) (2009). *Sintaxis del latín clásico*, Liceus, Madrid.
DA = Pușcariu, S. (1913–1948). *Dicționarul limbii române. A–Lojniță*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București.
Densusianu, Ov. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, II. *Le 16-ème siècle*, Leroux, Paris.
Dinică, A. (2017). *Ipostaze morfologice ale formei* ***veri*** *în (daco)româna veche*, in "Diacronia", 6, Sept. 30, art. A86, Crossref.
DLR = Iordan, I., Graur, Al., Coteanu, I., Sala, M. & Mihăilă, Gh. (red. resp.) (1965–2010). *Dicționarul limbii române. Serie nouă*, Editura Academiei, București.
Ernout, A. & Thomas, Fr. (1959). *Syntaxe latine*, Klincksieck, Paris.
Gast, V. & Siemund, P. (2006). *Rethinking the relationship between self-intensifiers and reflexives*, in "Linguistics", vol. 44, iss. 2, p. 343–381, Crossref.
Hickey, R. (2010). *Language contact: Reconsideration and Reassessment*, in Hickey, R. (ed.), *The Handbook of language contact*, Wiley-Blackwell, Oxford, Crossref.
Manoliu-Manea, M. (1987). *From conversational to conventional implicature: the Romanian pronouns of identity and their substitutes*, in Giacalone, R.A., Carruba, O., Bernini, G. (eds), *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, p. 419–428, Crossref.
Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016a). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford [anexe online].
Pană Dindelegan, G. (2016b). *Feminine singular pronouns with neuter value*, in Pană Dindelegan, 2016a, p. 611–618, Crossref.
Rusu, V. (coord.) (1984). *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul românesc, Craiova.

Sala, M. (coord.) (2001). *Enciclopedia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.
Spiță, D. P. (2003). *Les connecteurs en français et en roumain. Plans d'organisation du discours*, Institutul European, Iași.
Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității București, București.
Teiuș, S. (1980). *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Väänänen, V. (1981). *Introduction au latin vulgaire*, Editions Klincksieck, Paris.
Vasilescu, A. (2008). *Pronumele și adjectivul pronominal de întărire*, in Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, Editura Academiei București, p. 218–222.
Vasilescu, A. (2013). *Pronominal intensifiers*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 404–407.
Vasilescu, A. (2015). *Statutul lui „însuși" în textele românești din secolul al XVI-lea*, in Sala, M., Stanciu Istrate, M. & Petuhov, N. (eds), *Lucrările celui de-al cincilea simpozion internațional de lingvistică, București, 27-28 septembrie 2013*, Editura Univers Enciclopedic, București, p. 325–349.
Vasilescu, A. (2016a). *Reciprocal constructions*, in Pană Dindelegan, 2016a, p. 216–222, Crossref.
Vasilescu, A. (2016b). *Nominal intensifiers*, in Pană Dindelegan, 2016a, p. 386–393, Crossref.
Woodcock, E. C. (2005). *A New Latin Syntax*, Bolchazy–Carducci Publishers, USA.
Zafiu, R. (2005). *Conjuncțiile adversative din limba română: tipologie și niveluri de incidență*, in Pană Dindelegan, G. (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 239–252.
Zafiu, R. (2012). *«Particula» **–și**: între intensificare și indefinire*, in Zafiu, R., Dragomirescu, A., Nicolae, Al. & Ștefănescu A. (eds), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică*, I, Editura Universității din București, București, p. 277–285.
Zafiu, R. (2013). *The pronominal intensifier **însuși***, in Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, vol. 1. *The Noun Phrase*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 287–294, Crossref.
Zamfir, D.-M. & Uță Bărbulescu, O. (2016). *Din nou în legătură cu pronumele **adins** din limba română veche*, in Constantinescu, M. V., Dragomirescu, A., Nicolae, Al., Stoica, G. & Zafiu, R. (eds), *Perspective comparative și diacronice asupra limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 419–429.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A87ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Evoluția descendenților lui *ipse* în limba română

Andra Vasilescu*

Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 16 mai 2017
Acceptat 3 iunie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
limba română
lat. *ipse*
evoluția formelor
evoluția uzului
intensificator
particulă focală

Rezumat

Lat. *ipse* a evoluat diferit în limbile romanice, limba română fiind cea care a conservat cel mai bine uzurile, îmbogățindu-le cu unele noi. Scopul cercetării este de a pune în evidență evoluția reflexelor formal-funcționale ale lui *ipse* pe teren românesc: *ins*$_1$, *ins*$_2$/*ins*, *ins(ă)*$_3$, *însul*, *nusul*, *dînsul*, *adins*, *însuși*, posibil și focalizatorul legat *–și*. Analiza este o dezvoltare a unor cercetări anterioare pe un corpus extins de limbă veche, completat acum cu un corpus amplu de română contemporană non-standard, vorbită subdialectal. Fenomenele semnificative din româna veche comparativ cu latina sînt proliferarea formelor, conservarea uzurilor paralel cu apariția unora noi, îmbogățiri semantice și constituirea unor sinonimii lexico-funcționale relativ numeroase. Româna veche a reorganizat cuplurile formă-funcție, a introdus variante poziționale condiționate sintactic și marcarea diferențială a obiectului prepozițional, a lărgit sensurile ca efecte contextuale ale prototipului focalizator, a limitat ambiguitatea cu reflexivul și reciprocul, a gramaticalizat deicticul textual demonstrativ în conjuncție adversativă. Pentru româna modernă sînt semnificative constituirea unor omonimii lexico-gramaticale care elimină ambiguitățile, precum și apariția unor diferențe de registru. Evoluția lat. *ipse* pe teren românesc ilustrează un caz de poligramaticalizare și polimorfism, care nu e singular în istoria idiomurilor neo-latine.

1. Preliminarii

În latina clasică *ipse* (**ipsus*) era pronume demonstrativ și funcționa în special ca element focal (contrastiv) al unui nominal sau al unei propoziții, dar și ca reflexiv sau ca reciproc în combinație cu pronumele reflexiv. În latina tîrzie devenise sinonim cu *hic*, funcționînd ca deictic textual, adică un demonstrativ avînd ca antecedent/subsecvent un enunț (Ernout & Thomas, 1959, p. 187–191; Väänänen, 1981, p. 120; Woodcock, 2005, p. 25–26; Baños Baños, 2009, p. 181–182). Evoluția ulterioară pe teren romanic a fost neunitară: în majoritatea limbilor romanice a dispărut (franceză, italiană, spaniolă, portugheză), în altele (sardă, o parte din zona gasconă și catalană) a evoluat spre articol hotărît, în timp ce româna este singura limbă romanică în care s-a conservat (Densusianu, 1938, p. 176; Sala, 2001, s.v.), îmbogățindu-și formele și uzurile. În limba actuală ocupă o zonă de semnificații bine circumscrisă funcțional.

2. De la latină la româna veche

În raport cu latina, în româna veche se remarcă următoarele evoluții: a proliferat numărul formelor (§2.1), s-au conservat uzurile din latină (§2.2), au apărut uzuri noi pe teren românesc (§2.3), ca urmare a implicaturilor contextuale *însuși* a devenit polifuncțional (§2.4), s-au constituit relații de sinonimie lexico-funcțională (§2.5).

*Adresă de corespondență: *vasilescu.andra@gmail.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

2.1. Proliferarea formelor

Reflexele formale ale lat. *ipse* în limba veche sînt: *îns*$_1$ (1), *îns*$_2$/*ins* (2), *îns(ă)* (3), *însul* (4), *nusul* (5), *dînsul* (6), *adins* (7), *însuși* (8).

(1) a. *iubească vecinul tău ca* ***ins*** *tine* (CC^1.1567–8, 90^v)
b. ***înși*** *ni le tragemu* (CC^2.1581, 285)
(2) a. ***patr-înși*** (CC^2.1581, 54)
b. ***doi inș*** (CC^2.1581, 367)
(3) *Cătră tine alerg;* ***însă*** *fata-mea,* [...] *eu o lăsaiu acasă* (CC^2.1581, DA, s.v.)
(4) a. *nu putu grăi* ***cătr-înșii*** (CT.1560–2, 111^r)
b. *nu e* ***într-însele*** *alte nemică* (CCat.1560, 2^r)
(5) a. *Și era Dumnezeu cu* ***nusul*** (CL.1570, 26)
b. *cu* ***nusa*** *leagă cătușile de o țepenesc* (CC^2.1581, 294)
(6) a. *văzu Iisus pre Nathanail viind către sine și grăi* ***dins*** (VRC.1645, 31)
b. *o aduseră* ***pre dînsa*** *la Faraon* (BB.1688, DA, s.v.)
(7) a. ***adinsu*** *voi iubosti aibînd* (CV.1563–83, 159^r)
b. *iertîndu-vă* ***adinsu*** *voiș* (NT.1648, DA, s.v.)
(8) a. ***însumi eu*** *sănt* (CT.1560–2, 179^v)
b. ***însuși*** *craiul* (ULM~1725, 21^v)

Dintre aceste forme, *îns*$_1$, *îns*$_2$/*ins*, *îns(ă)* sînt descendenții direcți ai lat. *ipse*, iar celelalte sînt formații pe teren românesc cu bază *îns*, prin articulare hotărîtă (*însul* < *îns* + *–ul*) sau prin (articulare hotărîtă și) compunere (*adins(ul)* < *ad* + *îns* + *(–ul)*; *însuși* < *îns(u)* + *–și*; *nusul* < *cu nus* + *–ul* < *cu* + *îns* + *–ul*; *dînsul* < *de* + *îns* + *–ul*). Formele articulate erau mai frecvente decît cele nearticulate, iar concurența formelor *îns/însuși* s-a tranșat în favoarea celei de a doua pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (vezi Vasilescu, 2015, p. 330–332).

Însuși, compus pe teren românesc, are o origine controversată, fiind formulate trei ipoteze în spațiul cercetării românești: (i) *îns* + reflexivul dativ *și* (< lat. *sibi*); (ii) *îns* + deicticul adverbial *–și* (< lat. *sic*); (iii) *îns* + *–și*, forma atonă a lat. *ipse* (detalii în Manoliu-Manea, 1987; Zafiu, 2012). Particula *–și* funcționa ca focalizator, care întărea semnificația lui *îns*. De altfel, în epoca veche, focalizatorul legat *–și* se atașa diverselor tipuri de pronume (*eluși*, *mineși*, *săiși*, *sineși*, *același*, *cevași*, *careși*), adverbe (*atunceși*, *aciiași*) și numerale (*întîiași*). Dintre acestea, majoritatea au dispărut în cursul secolului al XVIII-lea, unele (*întîiași*, *cevași*) persistă azi marginal în româna non-standard, iar *același* și *însuși* s-au conservat. *Același* s-a lexicalizat ca demonstrativ de identitate cu flexiune internă regulată (după modelul *acela*), în condițiile în care româna, spre deosebire de alte limbi romanice, nu a conservat urmașii lat. **metipse*. *Însuși* s-a lexicalizat și apoi s-a gramaticalizat ca focalizator cu paradigmă flexionară completă în raport cu persoana, numărul, genul și cazul. În paralel, *îns* și-a pierdut funcția de focalizator, evoluînd spre funcția de substitut pronominal (vezi *infra*, §2.3), iar *–și*, focalizator dependent, a fost eliminat din limbă și s-a fosilizat în structura lui *același* și *însuși* (vezi și Vasilescu, 2015). Dezacordul în persoană, gen, număr și caz între *însuși* și termenul focalizat era un fenomen frecvent în limba veche, astfel încît *însuși* era termenul din paradigmă cu frecvența cea mai mare în uz; din cauza flexiunii complexe, problemele de acord au persistat/persistă în toate etapele de dezvoltare a limbii române, inclusiv în româna actuală. Frecvența formei *însuși* în perioada veche ar putea fi însă și un indiciu pentru etapele în care au evoluat formele spre lexicalizare și ulterior spre gramaticalizare ca focalizator:

I. *îns* (focalizator moștenit din latină)
II. *–și* (focalizator dependent apărut pe teren românesc)
III. *însuși* (focalizator nou creat în română)
IV. lexicalizarea focalizatorului *însuși*

V. completarea paradigmei focalizatorului *însuși* prin analogie cu formele de dativ ale paradigmei pronumelui personal/reflexiv (*îns* + *mi/ți/ne/vă*)
VI. gramaticalizarea focalizatorului *însuși* cu paradigmă completă de tip pronominal.

Se observă o specializare categorială timpurie a formelor avînd ca sursă lat. *ipse*: *îns*$_1$ și celelalte forme dezvoltate pe baza lui se înscriu în categoria funcțională a pronumelor (*însul*, *nusul*, *dînsul*, *adins*, *însuși*), fiind disponibile pentru uzuri independente, ca modificator sau ca adverbial, *ins*/*îns*$_2$ este substantiv generic (*ins*, *om*, *persoană*, *individ*), iar *îns(ă)*, deictic textual demonstrativ tinde spre un uz conjuncțional, gramaticalizat după epoca veche (vezi *infra*, §2.2–2.3).

În privința flexiunii, se observă caracterul regulat al paradigmelor. *Îns*$_1$ are flexiune în raport cu genul și numărul, marcată prin desinențe (și alternanțe fonetice): m.sg. *însØ*, f.sg. *însă*, m.pl. *înși*, f.pl. *înse*. *Îns*$_2$ are flexiune analogă substantivelor moționale, marcată prin desinențe comune cu *îns*$_1$ (m.sg. *î/însØ*, f.sg. *î/însă*, m.pl. *înși*, f.pl. *inse*), cu fluctuație vocalică la inițială pentru formele de singular (*î/i*), treptat regularizată în favoarea lui *i* (adică în sensul diferențierii de *însă*, *însuși*). *Însuși* dobîndește flexiune complexă: flexiune prin desinențe (și alternanță fonetică) la primul component (m.sg. *însu*/f.sg. *însă*/m.pl. *înși*/f.pl. *înse*) pentru a marca opozițiile de gen și număr și flexiune supletivă la al doilea component (pers.1 *mi*/pers.2 *ți*/pers.3 *și*/pers.4 *ne*/pers.5 *vă*/pers.6 *și*) pentru a marca opozițiile de persoană. Atestările din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea indică deja existența unei paradigme personale complete pentru *însuși* (DA, s.v.; Stan, 2013, p. 143; Vasilescu, 2016b, p. 388–391). *Însul*, *nusul*, *dînsul* marchează opozițiile de gen și număr prin formele articolului hotărît din structură și alternanța consonantică *s/ș* la masculin plural (m.sg. *însul*, f.sg. *însa*, m.pl. *înșii*, f.pl. *însele*; m.sg. *nusul*, f.sg. *nusa*, m.pl. *nușii*, f.pl. *nusele*; m.sg. *dînsul*, f.sg. *dînsa*, m.pl. *dînșii*, f.pl. *dînsele*). *Adins* are inițial flexiunea pronumelui *ins* din structură, dar evoluează spre invariabilitatea tipică adverbelor. *Îns(ă)*, inițial deictic textual demonstrativ, a circulat în limba veche atît cu formă de masculin (*îns*), cît și cu formă de feminin (*însă*) (DA, s.v.). Faptul că forma de feminin a deicticului este cea care s-a gramaticalizat în conjuncție concordă cu o trăsătură de sistem a românei: forma de feminin este cea care a funcționat/funcționează cu valoare neutră și în cazul altor deictice textuale: demonstrativele *a(cea)sta*, *ace(e)a*, *ceea ce* (9), cliticul pronominal *o* (10), indefinitele *una*, *alta* (11), numeralele conectori pragmatici *a doua*, *a treia* (12) (vezi Pană Dindelegan, 2016b; 2016a, *Anexe online*, §11.5).

(9) a. *pentru **aceasta** încă pohtesc carte de la împăratul* (DÎ.1600, XXXIII)
b. ***Acea** ne rugăm domnilor-voastre* (DÎ.1595, CII)
c. ***ceaea** ce zice* (CIst.1700–50, 33^{v})
(10) *Ascultă, să **o** știi că nu să cade* (Mărg.1691, 44^{v})
(11) *și **una** și **alta** să dovedească* (CIst.1700–50, 58^{r})
(12) *Întăi, credința cea direaptă; **a doa**, nedeajdea; **a treia**, liubovul cătră Dumnezeu* (VRC.1645, 2^{v})

2.2. *Conservarea uzurilor*

Conform atestărilor, au fost conservate din latină în româna veche următoarele uzuri ale lui *ipse*: focalizator independent (13), focalizator adjectival ante- (14a–b) ori postpus (14c–d) sau focalizator adverbial (15); pronume reflexiv (16); pronume reciproc (17); deictic textual (18).

(13) a. ***însuș** va cădea într-însa* (FD.1592–604, 543^{r})
b. ***însă** să-l învăț* (Sind.1703, 79^{r})
c. *fratele acestuia au murit și numai **însuși** au rămas* (PO.1582, 157)
(14) a. *ca **îns** trupul lui* (CPr.1566–7, 430)
b. *numai **înșiși** ucenicii Lui* (NT.1648, 112^{v})
c. ***ei însuși*** (CPr.1566–7, 539)
d. *trupure **înse*** (DPar.1683, III/130^{r})
(15) *să trage **însuși*** (A.1620, 44^{r}) 2^{v})

(16) a. ***însuși**-l întrebați* (CT.1560–2, 206[r])
b. *însuș au izbăvit pre **înș*** (DPar.1683, III/73[r])
(17) a. *să se aleagă ei **adinș ei*** (CPr.1566–7, 73)
b. *ziseră **adins eiș*** (CC[1].1567–8, 29[v])
(18) *Fiiul omenesc mearge-va pre zisă **însă** vai de omul acela ce mă vîndu* (CT.1560–2, 161[v])

2.2.1. Focalizator

Frecvența relativ ridicată a lui *îns(uși)* ca focalizator pare să se coreleze cu conținutul textului și funcția persuasivă pe care acesta o îndeplinește. Pe de o parte, focalizatorii sînt folosiți consecvent în textele religioase pentru a evidenția actanți și evenimente care apar ca neașteptate/impredictibile receptorilor. Pe de altă parte, apar în textele juridice, pentru a învedera conținutul transmis. În ambele situații, emițătorul se poziționează în raport cu conținutul transmis și proiectează în text o atitudine retoric-persuasivă. În alte tipuri de texte *îns(uși)* apare mai puțin frecvent.

Ca focalizator independent în limba veche, *însuși* are un statut incert între focalizator al unei categorii vide (*însuși pro/pro însuși*; *însuși e/e însuși*) (Stan, 2013, p. 143) și pro-formă (*îns*, substitut pronominal, vezi *infra*, §2.3) intensificată prin focalizatorul dependent *–și*. Eliminarea uzului independent al lui *însuși* în româna modernă ar putea fi un indiciu în favoarea celei de a doua interpretări: *îns* și-a pierdut statutul de substitut pronominal, iar *–și* și-a pierdut statutul de focalizator, în timp ce forma nou creată *însuși* s-a lexicalizat ca focalizator extern, ocupînd obligatoriu poziția sintactică de modificator în grupul nominal determinat.

Ipostaza de focalizator adjectival este mai frecventă decît cea de focalizator independent (Vasilescu, 2015, p. 341). *Însuși* se combina cu nominale cu trăsătura [+/– uman] și pronume (vezi (14) *supra*). Antepunerea intensificatorului în raport cu nominalul/pronumele a fost considerată un calc după slavonă (Stan, 2013, p. 60–61); nu este însă exclusă o explicație internă, prin caracteristica de sistem a românei vechi, care prezenta topică liberă atît în propoziție, cît și în grupul nominal (topica adjectivului, a determinanților demonstrativi, posesivi etc.).

Ca focalizator adverbial, *însuși* avea adesea sensul de *singur*. Fenomenul a fost explicat ca un calc din slavonă, unde *samŭ* avea atît valoarea intensificatorului „însuși", cît și sensul de „singur" (DA, s.v.; Stan, 2013, p. 61). De fapt, ceea ce apare evident în texte este statutul de focalizator flotant al lui *îns(uși)*, în acord cu topica liberă din româna veche; în plus, *însuși* dezvolta diverse sensuri contextuale, nu doar pe cel de „singur" (vezi §2.4). De aceea, propunem o interpretare alternativă, ca fenomen de convergență între română și slavonă (o definiție a convergenței în Hickey, 2010, p. 19): topica liberă a intensificatorului *însuși* genera semnificații contextuale variabile, dintre care semnificația de „singur" era convergentă cu cea a lui *samŭ* din slavonă. *Însuși* însemna „el însuși/chiar el/tocmai el, nimeni altcineva" și și-a adăugat semnificația suplimentară derivată contextual „el însuși/chiar el/tocmai el, nimeni altcineva, deci el singur".

2.2.2. Reflexiv

Uzul lui *îns(uși)* ca reflexiv este consecvent cu datele de tipologie lingvistică. Din punct de vedere tipologic, limbile diferă în funcție de modul în care exprimă semnificația reflexivă și pe cea de intensificare (Gast & Siemund, 2006): tipul sincretic, în care reflexivul și intensificatorul au aceeași formă (engleza, de pildă) și tipul nonsincretic, în care reflexivul și intensificatorul au forme diferite (limbile romanice, germana, limbile slave, de exemplu). Latina aparținea tipului nonsincretic, deși în latina tîrzie *ipse* era uneori folosit și ca reflexiv. Acest uz s-a transmis și în româna veche, unde pronumele reflexiv accentuat, pronumele personal (focalizat) și focalizatorul *însuși* (*sine* ≡ *elu* ≡ *eluși* ≡ *însuși*) erau echivalente funcțional în anumite contexte, ca în (19a–d). Cu toate acestea, *însuși* și *sine* erau unități lexicale distincte, așa cum demonstrează coocurența lor în (19e–f).

(19) a. *Iisus Hristos arată **sine** aicea* (CT.1560–2, 190[v])
b. *Pre **elu** se va piiarde* (CT.1560–2, 137[r])

c. *prea lesne pre **eluși** se înșală* (CC^2.1581, 3)
d. *să se pomenească pre **însăși*** (PO.1582, 5)
e. ***însuși sine*** (CPr.1566–7, 124–5)
f. *de la **sine însăș*** (CC^2.1581, 402)

2.2.3. Reciproc

În construcțiile cu predicații simetrice, româna veche prezenta mai multe strategii de exprimare a semnificației reciproce, care le continuau pe cele din latină (Vasilescu, 2016a, p. 216–222). Una dintre acestea era cea cu subiect plural și grup prepozițional de reciprocitate (*între ei*), ca în (20a). Pe acest tipar se bazează structurile cu *ad* + *ins* (*adins*), în care sensul reciproc este derivat din cel emfatic (20b). La jumătatea secolului al XVII-lea, sensul reciproc slăbește (DA, s.v.), forma funcționînd doar ca focalizator (20c), ulterior ieșind din grupul nominal și intrînd în diverse locuțiuni adverbiale (20d). O analiză detaliată a lui *adins* în limba veche în Zamfir & Uță Bărbulescu (2016).

(20) a. *ei **înde** ei tocmindu-să* (CII~1705, 86)
b. *voi **adinsu** voișî* (DA, s.v.)
c. ***adins** eluși așa poruncește* (DA, s.v.)
d. *(mai) (cu) deadins(ul), în deadins, (mai) (cu)dinadins(ul), cu tot dinadinsul, înadins, într(u)-adins* (DA, s.v.)

2.2.4. Între deictic textual și conjuncție

În latină, *ipse* era un pronume demonstrativ și accepta folosirea și ca focalizator propozițional, ca în (18) *supra*. De aceea, este de presupus că unele structuri din româna veche continuă acest uz, în care *ins(ă)* are rolul de deictic textual, reluînd o predicație anterioară pentru a genera, prin intermediul unei implicaturi convenționale, un contrast în raport cu predicația nou introdusă în discurs prin propoziția următoare (propoziția$_1$ ^ *însă*$_{\text{deictic textual}}$ ^ propoziția$_2$). *Însă* nu avea topică fixă, ci putea apărea în orice loc din enunț, nu doar la începutul propoziției. Fixarea deicticului textual *ins(ă)* cu forma de feminin și apariția lui constant în contexte adversative (între două enunțuri aflate în raport logic adversativ) a condus la gramaticalizarea sa în conjuncție adversativă, care s-a alăturat seriei *dar*, *iar*, *ci* (cf. DA, s.v.). Cu toate acestea, poziția în enunț a continuat să fie liberă pînă în limba actuală, amintind de statutul de deictic textual din limba veche.

2.3. Apariția unor uzuri noi

Uzurile nou apărute în româna veche față de latină sînt *ins(ul)/însuși* pro-formă și *ins/ins* substantiv.

2.3.1. Pronume personal

Dacă în latină *ipse* aparținea clasei demonstrativelor, funcționînd, în special, ca focalizator în grupul nominal (dar și ca focalizator propozițional), în româna veche *ins* a evoluat în paralel în două direcții complementare: în timp ce forma nou creată *însuși* (< *ins* + *–și*) tindea spre lexicalizare și gramaticalizare ca focalizator (vezi *supra*, §2.2.1), descendentul direct al lui *ipse* (*ins*) se îndepărta de rolul de focalizator și dobîndea statutul de substitut pronominal, echivalent al pronumelui personal de persoana a III-a (*el/ea* – *dînsul*). Ca pronume personal apărea doar accidental în poziție argumentală (21), dar frecvent în grupul prepozițional, cu trei variante pozițională, constrînse fonologic și lexical: *într-îns(ul)* / *dintr-îns(ul)* / *printr-îns(ul)* etc., ca în (22a–b); *dîns(ul)* < *de* + *îns(ul)*, ca în (22c); *cu nus(ul)* < *cu* + *îns(ul)*, ca în (22d–e). Este ceea ce vom numi aici marcare diferențială a obiectului prepozițional: o formă dedicată în interiorul grupului prepozițional (*însul*), diferită de cea a pronumelui personal (*el*, *ea*) selectat în poziție argumentală.

(21) *a veacilor munci **înși** ni le tragem* (CC^2.1581, 315)

(22) a. *Beați toți* ***dentr-îns*** (CCat.1560, 11^{v})
b. *Domnul mînie-se* ***spr-insa*** (CPrav.1560–2, 2^{v})
c. *Domnul auzi-mă-va cînd voiu străga cătră* ***Dănsul*** (PB~1651, 5^{v})
d. *Și mîna lu dumnezeu era* ***cu nusul*** (CT.1560–2, 113^{v})
e. *ce grăiești* ***cu nusa?*** (CC^{1}.1567–8, 22^{r})

Un loc important în această evoluție l-a avut apariția în română a particulei focale *–și* atașate diverselor clase de cuvinte (vezi *supra*, §2.1). În condițiile unui sistem pronominal cu forme duble cum este cel românesc, nu este exclus ca *îns* și *–și* să fi fost ambele descendentele lui *ipse*, prima reprezentînd forma accentuată, a doua reprezentînd forma neaccentuată a focalizatorului latinesc. După o perioadă în care ambele au funcționat ca focalizatori, prima ca formă independentă, a doua ca formă dependentă, este posibil ca forma clitică să fi fost eliminată după ce s-a fosilizat în structura noilor lexeme *însuși* și *același*, iar *însuși*, în mod compensatoriu, să-și fi întărit poziția în limbă. Apariția noului lexem cu funcție de focalizator a permis desprinderea lui *îns(ul)* de funcția de focalizare și intrarea lui ca termen alternativ în paradigma pronumelor personale de persoana a III-a. Româna inova față de latină prin marcarea diferențială a substitutului în funcție de poziția ocupată: *îns(ul)* în grupul prepozițional vs *el* în alte poziții sintactice. Regula de selecție nu era însă strictă, permițînd fluctuații.

2.3.2. Substantiv generic

O inovație a românei vechi în raport cu latina este folosirea substantivală a lui *îns/ins* (*om*, *persoană*, *individ*). Vezi *supra*, exemplele (2a–b). Acest uz este atestat în toată perioada veche, încă din secolul al XVI-lea. Substantivul *ins* era folosit în special cu forma de masculin plural (*inși*), în contextul unui numeral sau al unui cuantificator indefinit. Forma a fost pusă și în legătură cu alb. *vetε* (DA, s.v.).

2.4. Polisemia

Prin uz pe teren românesc, focalizatorul *însuși* a dobîndit sensuri suplimentare, ca urmare a implicaturilor convenționale generate contextual. Astfel, funcționa ca focalizator, „chiar X” (23a); focalizator contrastiv, „X, nu Y” (23b); focalizator cumulativ, „chiar și X” (23c); focalizator al unicității, „doar X, fără altcineva” (23d); focalizator al non-cauzativității, în contrast cu evenimente controlate de un agent extern, „singur(ă), fără acțiunea unui agent extern” (23e); focalizator metalingvistic, sinonim al adj./adv. *propriu-zis*, *în sine* (23f); echivalent al elementului de compunere *auto* (23g).

(23) a. ***Însă*** *aceasta mînă ce mă vîndu, cu noi iaste la masă* (CT.1560–2, 171^{v})
b. *vedeți mînile meale și picioarele meale că* ***însumi*** *eu sînt* (CT.1560–2, 179^{v})
c. *cu credința* ***însăș*** *sara sămînță luo* (CC^{1}.1567–8, 87^{r})
d. *doamne, nu grijești că sora mea lăsatu-m-au* ***însămi*** *să slujesc?* (CC^{1}.1567–8, 234^{v})
e. *Ușile, iale* ***înseși*** *să-nchiseră* (DA, s.v.)
f. *Țara Ardealului nu este o țară* ***însuși****, ci „Ardealul” este și se cheamă mijlocul țării* (DA, s.v.)
g. ***însuți****-văzătoriu,* ***însuți****-făcătoriu,* ***însuși****-stăpînitor* (DA, s.v.)

Funcția de intensificare este comună tuturor acestor uzuri, prototipul generînd efecte de sens particulare, proiecții discursive ale unor intenții comunicative diverse, vehiculate implicit.

2.5. Constituirea unor sinonimii

Încă din primele texte păstrate în limba română, *îns(uși)* avea mai multe sinonime: *chiar* < lat. *clarus* (24a), *numai* < *nu mai* / lat. *non magis* (24b), *singur* < lat. *singulus* (24c), *tocmai* < sl. *tŭkŭma* (24d), *unul* < lat. *unus* (24e).

(24) a. *din* ***chiar*** *pornirea sa* (Prav.1646, 214)
b. *aceastea* ***numai*** *Iisus Hristos [...] au dobîndit* (CC^{1}.1567–8, 114^{r})
c. *îndrăgește priiatnicul tău, ca tine* ***singur*** (CPr.1566–7, 406)

d. *sufletele **tocma** care-s ale lor* (Ev.1642, 60)
e. *nimea nu e bun, **numai** dumnezeu **unul*** (CC[1].1567–8, 91[r])

De asemenea, cumulul de elemente redundante era frecvent (25), ca și diverse locuțiuni cu sens concret, care se află într-o relație *pars-pro-toto* cu individul (26a–b).

(25) a. *elu **numai însuși singur*** (CC[1].1567–8, 7[r])
b. ***tocma și** pre sine **însuș*** (Ev.1642, 57)
c. *el **unul singur** {iaste} îmblătoriu întru noi* (CC[1].1567–8, 41[r])
(26) a. *eu [...] însum, **cu mena mea*** (DRH,B.1645, 82)
b. *El însuș **cu limba sa*** (DRH,B.1645, 247)

În ansamblu, *însuși* era mai frecvent în raport cu fiecare dintre sinonimele sale (o statistică în Vasilescu, 2016b, p. 392).

3. De la româna veche la româna actuală

Evoluția descendenților lui *ipse* de la româna veche la româna actuală este marcată de următoarele fenomene: s-a redus numărul unităților lexicale (și al variantelor formale), s-au eliminat sincretismele din sistem odată cu specializarea funcțională a formelor, s-au constituit diferențe de registru. Astfel, româna actuală cunoaște formele *însuși*, *însă*, *dînsul*, *ins*, *adins*, *într-/printr-/dintr-*/etc.-*însul*; formele ins_1, ins_2 și *nusul* au dispărut. Reducerea numărului de forme a condus la eliminarea omonimiilor și a ambiguităților, în limba actuală existînd o corelație 1:1 între formă și funcție: *însuși* – focalizator; *însă* – conjuncție; *însul*, *dînsul* – pronume; *ins* – substantiv; *adins* – adverb (component al unor locuțiuni adverbiale). Față de limba veche, au avut loc unele modificări privind restricțiile combinatorii. Fiecare dintre unitățile lexico-gramaticale avînd la origine pe *ipse* prezintă o distribuție particulară în funcție de registru.

*3.1. Focalizatorul **însuși***

În prima parte a secolului al XX-lea uzul independent (uneori ambiguu între pronominal și adverbial) persista (27a–e), spre sfîrșitul secolului devenind tot mai rar. De asemenea, în prima parte a secolului al XX-lea *însuși* însoțea frecvent substantive inanimate (28a–i), tendința actuală fiind spre folosirea lui exclusiv ca modificator al unui nominal/pronume cu trăsătura [+uman], deși contextul [inanimat] nu este deocamdată exclus (29). Dintre valorile semantice pe care le avea în limba veche (vezi *supra*, §2.4), s-au păstrat în limba actuală cele de focalizator contrastiv, focalizator cumulativ, focalizator al unicității (vezi detalii în Zafiu, 2013), dar s-au pierdut valorile de focalizator noncauzativ (înlocuită cu *singur*), focalizator metalingvistic (realizată prin *propriu-zis*, *în sine*) și cea de element de compunere (înlocuită cu *auto*). Apare din ce în ce mai frecvent în combinație cu un reflexiv accentuat (30), formînd cu acesta o unitate intonațională, în condițiile în care, în lanțul [*se ... pe sine*], *pe sine* are funcție de dezambiguizare a valorii de substitut a cliticului reflexiv, iar *însuși* funcționează ca focalizator al reflexivului accentuat. Sintagmele formate din pronume personal și *însuși* tind să se gramaticalizeze pentru valoarea reflexivă emfatică (31). Pentru particularitățile structurale și de uz în româna literară actuală, v. Vasilescu (2008, p. 218–222; 2013, p. 404–407); Zafiu (2013, p. 287–294).

(27) a. *HB a venit **însuși** în România* [1935] (*apud* Iordan, 1947, 313)
b. *renunțăm de a vorbi **înșine*** [1936] (*apud* Iordan, 1947, 313)
c. *despre una din călătoriile sale vorbește **însuși*** [1937] (*apud* Iordan, 1947, 313)
d. *fără ca **însuși** s-o guste* [1937] (*apud* Iordan, 1947, 313)
e. *marile spirite **înșile*** [1937] (*apud* Iordan, 1947, 313)
(28) a. *În sînul **însuși** al limbii române* (Philippide, 1894, 35)
b. *se schimbă uzul **însuși*** (Philippide, 1894, 42)

c. *în* ***însăși*** *limba latină* (Philippide, 1894, 49)
d. ***înseși*** *sunetele* (Iordan, 1947, 16)
e. *pe a noastră* ***însăși*** (Iordan, 1947, 17)
f. *„coraș”* ***însuși*** *are, în popor, sensul de „dispoziție, veselie”* (Iordan, 1947, 30)
g. *Academia* ***însăși*** *cerea să scriem –ia* (Iordan, 1947, 33)
h. *sintaxa oricărei limbi este, prin ea* ***însuși*** (sic!)*, mai bogată* (Iordan, 1947, 279)
i. *prin și pentru ele* ***înseși*** (Iordan, 1947, 279)

(29) *Brexitul arată ceva mai grav decît Brexitul* ***însuși*** (EvZ)
(30) *un bărbat s-a căsătorit cu sine* ***însuși*** (ZC)
(31) a. *Iohannis, împiedicat de* ***el însuși*** (C)
b. *îndepărtarea lui Grindeanu de* ***el însuși*** (G)
c. *Donald Trump, costumat în* ***el însuși*** (B1 TV)

Însuși este cvasi-absent în româna non-standard, dar nu exclus. În corpusul dialectal[1] cercetat am întîlnit o singură ocurență (32).

(32) *el î...nu prea [Є] se-ngrijea* ***pe el însuș personal*** (Moldova & Bucovina, 230)

Pentru această diferență de uz indusă de registru mai multe explicații ar fi posibile, probabil convergente. În primul rînd, *însuși* încorporează o implicatură convențională de invalidare a expectațiilor presupunînd poziționarea argumentativ-persuasivă a emițătorului în raport cu receptorul. În aceste condiții, e explicabil de ce *însuși* apare în textele culte în care autorii adoptă o astfel de atitudine argumentativ-persuasivă în raport cu cititorii/ascultătorii, dar este cvasi-absent din textele culese din subdialecte, unde situația de comunicare presupune un acord tacit între emițător și receptor privind veridicitatea narațiunii și poziționarea neutră. Se pare că atît în limba veche, cît și în limba actuală, mai mult decît un focalizator, *însuși* este un marcator al poziționării discursive a emițătorului, iar diferențele de registru nu sînt decît consecințele acestei particularități pe care *însuși* o are comparativ cu celelalte sinonime ale sale [*supra*, §2.5; *infra*, exemplele (35)–(38)]. În al doilea rînd, limba vorbită preferă ca strategie de focalizare intonația, așa cum indică turnura propoziției (33) sau strategia sintactică, constînd în opoziția explicită dintre termeni (34).

(33) a. *Cerneala o făceam* ***noi*** (AD I, Vîlcea, 7)
b. *Cărate bucățile de* ***mine*** *acolo la arina boierească* (AD I, Tecuci, 25)
c. *Am auzit* ***eu*** *de la părinții mei* (AD I, Roman, 30)
(34) *Bănui-ți* ***tu, nu eu*** (Maramureș, 57)

În al treilea rînd, flexiunea complexă a lui *însuși* ar putea explica preferința, în special în limba non-standard, pentru focalizatori lexicali sinonimi, *chiar*, *singur*, *unul*, *cu ochii mei* (35)–(38).

(35) a. *Eu* ***chiar*** *eu am născut la unu noaptea* (Muntenia, 242)
b. ***Chiar*** *mie* (Muntenia, 243)
c. *Povestea* ***chiar*** *frati-su ei* (Moldova & Bucovina, 123)
(36) a. *Atunci o ieșit ei* ***singuri*** (AD I, Bacău, 27)
b. *El* ***singur****, să știe, ar face ceva* (GN, Bucovina, 31)
c. *Am mers* ***singuri*** *și-am văzut* (AD I, Basarabia, 41)
d. *îl taie el* ***singur*** (Porțile de Fier, 198)
e. *Eu* ***singur*** *vi l-oi lega* (GN, Maramureș, 88)
f. *ea* ***singură*** *[...] bate* (Dobrogea, 306)

[1] Transcrierea fonetică a textelor folosite în exemplificări a fost simplificată prin literarizare, considerînd că particularitățile fonetice reținute în transcrierea originală nu au relevanță pentru fenomenul cercetat.

g. *el **singur** [îl] săpa, uda* (Oltenia, 376)

(37) a. *Ca pe mine **pe una*** (GN, Maramureș, 51)
b. *Eu **una** l-am omorît* (GN, Maramureș, 106)

(38) *i-am văzut eu **cu ochii mei*** (AD I, Săcele, 43)

*3.2. Conjuncția adversativă **însă***

Diferențele pragmatice dintre conjuncțiile din seria adversativă sînt relativ bine conturate în româna actuală: *dar* și *însă* contrazic așteptările, *ci* corectează și substituie elemente din conținutul propozițional, *iar* marchează contrastul tematic (Zafiu, 2005, p. 3–5). Pe fondul aceluiași rol pragmatic, *însă*, în comparație cu *dar*, marchează poziționarea argumentativă a emițătorului (posibil ceea ce Spiță, 2003, p. 253 numește „funcția suplimentară de emfatizare"), continuînd semnificația din limba veche ca urmare a etimonului comun cu focalizatorul *însă/însăși* (vezi DA, s.v. și *supra*, §2.2.4).

În același timp, între *dar* și *însă* există o diferență de registru. *Dar* (cu sinonimele populare *da*, *numa*, *fără*) este preferat în limba non-standard, în timp ce *însă* este preferat în limba literară (Zafiu, 2005, p. 3, nota 9). *Însă* apare și în limba non-standard, cu o frecvență mai ridicată în Oltenia, Muntenia, Moldova (Teiuș, 1980, p. 119–120). Este de remarcat că exemplele extrase din corpus (39) se întîlnesc mai ales în vorbirea unor informatori relativ instruiți sau care au/au avut contacte frecvente/de durată în afara comunității. Uzul tautologic (40) ar putea fi un indiciu al faptului că vorbitorii nu înțeleg pe *însă* ca marcator al raportului adversativ, ci mai degrabă ca deictic textual, reluînd emfatic secvența anterioară.

(39) a. *în timpul liber **însă**/se-ntreținea cu noi* (Moldova & Bucovina, 251)
b. ***însă** două oale se punea prima dată* (Muntenia, 150)
c. *asistam de multe ori la... diferite scandaluri care era/**însă** nu aveam voie [...] să mă... vîr* (Moldova & Bucovina, 118)
d. *Acum **însă** le zicem jupîni și domni și rîd ei de noi* (GN, Buzău, 226)
e. *Asta **însă** nu îi spunea lui frate-său* (GN, Constanța, 369)
f. *nu mai lucrează/**însă** înainte bătrînii lucrau* (Dobrogea, 247)
g. *Mai facem [...]. **Însă** acuma facem cu prafuri* (Oltenia, 1)

(40) a. ***dar însă** noi trecusem* (Oltenia, 995)
b. ***dar însă** nu dădea așa randament* (Porțile de Fier, 103)
c. ***dar însă**... [...] parcă... mă simt așa* (Moldova & Bucovina, 1)

*3.3. Substantivul **ins***

Substantivul *ins* este folosit în româna contemporană în special cu forma de masculin plural (*inși*) în contextul unui cuantificator, atît în limba standard (41), cît și subdialectal (42). Într-un text, am întîlnit pe *dînsul* pentru *ins* (43), posibilă atracție paronimică din cauza formei de singular, puțin folosite.

(41) a. *La 113 **inși** ne aducea cîte o pîine* (S)
b. *Din mașina oprită au coborît cinci **inși**, toți cu cefe de bivol* (MG)
c. *chem în ajutorul meu pe acești unul sau doi **inși*** (BF)
a. *Trei **inși**, beți turtă, merg în patru labe* (BZ)

(42) a. *trei/patru/cinci **inși*** (Muntenia, 151)
b. *Am fostu vo cinci, șase **inși*** (Tîrnave, 55)
c. *doi **inși*** (Bistrița-Năsăud, 75)
d. *Am fost vreo nouăzeci de **inși*** (AD I, Transilvania, 51)
e. *Atuncea facem o adunare/...șapte/opt/zece **inși*** (Porțile de Fier, 174)
f. *eram doi **inși*** (Bistrița-Năsăud, 75)
g. *și-am fost doi **inși*** (Moldova & Bucovina, 21)

h. *mai mulți **inși*** (Dobrogea, 499)

(43) *Apoi își fac oricare cîte o gaură în pămînt și tăt **dînsu** are cîte o botă în mînă [...]* (Maramureș, 149)

Exemplele ar indica faptul că, în timp ce în uzul non-standard *ins* conservă sensul neutru din limba veche, în uzul standard este folosit în contexte conotate negativ, depreciativ sau proiectînd emoții negative.

*3.4. **Dînsul** – deictic personal, deictic social*

Ca unitate lexicală, *dînsul* s-a conservat atît în limba vorbită non-standard, cît și în limba literară, trecînd însă printr-un proces de diferențiere funcțională.

În limba veche apărea ca substitut pronominal inițial după prepoziția *de*, ulterior s-a generalizat în grupul prepozițional și spre sfîrșitul perioadei funcționa și în afara grupului prepozițional (DLR, s.v.). Pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale celui următor apare ca deictic personal în limba literară (44) și în limba vorbită subdialectal (45a–f), mai frecvent în subdialectul moldovean și în nord-estul Dobrogei (Rusu, 1984, p. 220–221). *Dînsul* circulă în paralel cu *el* (45g). De remarcat exemplul (45a), unde *dînsul* apare cu forma arhaică fără articolul hotărît (*–ul*) încorporat.

(44) a. *Hîrtia e răbdătoare, căci pe **dînsa** poți scrie ce vrei* (Budai-Deleanu, *apud* DLR, s.v.)
b. *Cucoana Caliopi a primit tustrele răvașele și a rămas încîntată de **dînsele*** (Negruzzi, *apud* DLR, s.v.)
c. *Înaintea tribunii, cu spatele spre **dînsa*** (Caragiale, *apud* DLR, s.v.)
d. *raporturile acestor manifestări între **dînsele*** (Philippide, 1894, p. II)

(45) a. *Mai avea un singur fecior care mai era pe lîngă **dîns*** (HS, Moldova, 46)
b. *Lupul a ieșit cu oaia pe poartă//am fugit după **dînsul** cu cîini* (Moldova & Bucovina, 52)
c. *Fac o casă/cu două camere [...] bătut tablă/sau carton/pe **dînsa*** (Moldova & Bucovina, 49)
d. *pînă cînd curățam eu cepurile de la **dînsul*** (Bistrița-Năsăud, 81)
e. *s-a-mburdat crucea pe **dînsul*** (GN, Oaș, 58)
f. *Intră-n casă străinu/Și dă mîna cu **dînsu*** (Maramureș, 40)
g. *Și potrivim și-l culcăm lemnul să dăm cu **el** cît mai sus [...], să nu dăm cu **dînsul** jos. Dacă dăm cu **dînsu**-n jos, atunci [...] ne ia după **el*** (Oltenia, 162)

După a doua jumătate a secolului al XX-lea, în limba literară *dînsul* a fost atras în sfera pronumelor de politețe ca deictic social pentru persoana a III-a într-un sistem al deferenței cu două persoane și patru/trei grade de politețe: *tu – dumneata – dumneavoastră – domnia voastră*; *el – dînsul – dumnealui – domnia lui*; *voi – dumneavoastră – domniile voastre*; *ei/ele – dînșii/dînsele – dumnealor – domniile lor* (Vasilescu, 2008, p. 212–218; 2013, p. 401–402). Sporadic și inconsecvent, folosirea lui *dînsul* ca deictic social apare și în limba non-standard în special în zonele sudice (46), în vorbirea persoanelor tinere, expuse în mod constant la uzul literar prin școală și prin presă.

(46) a. ***Dînsul** [judecătorul] a fost întrebat* (Muntenia, 583)
b. *[tovarășa învățătoare] m-a pus să povestesc lecția [...] M-a pus **dînsa** să zic după ea* (Oltenia, 427, 11 ani)
c. *merge **dînsul** acolo cu noi* (Oltenia, 365, 35 de ani)

Ipoteza noastră este că în româna modernă evoluția lui *dînsul* de la deictic personal folosit ca variantă poziționlă (după prepoziție) la deictic social a cunoscut următoarele faze:

I. faza opoziției semantic-cognitive: după generalizarea formei în toate pozițiile sintactice și suprapunerea cu uzul lui *el*, opoziția sintactică a fost convertită în opoziție semantic-cognitivă: distanță cognitivă față de referent (*dînsul*) vs proximitate cognitivă față de referent (*el*), sprijinită de opoziții similare din sistem: pronume demonstrativ de apropiere (*acesta*)/de depărtare (*acela*), pronume demonstrativ de identitate de apropiere în limba veche (*acestași*)/de depărtare (*același*);
II. faza uzului strategic și rafinarea sistemului politeții. Distanța semantic-cognitivă față de referent a fost convertită în distanță/ierarhie socială, *dînsul* devenind un deictic social cu rolul de a marca deferența față de un referent uman evocat în discurs ca noninterlocutor.

*3.5. **Adins** – adverb*

Adverbul *adins* este folosit subdialectal (47) și colocvial (48a–b); limba literară preferă sinonimele neologice *intenționat*, *special*, *în mod expres*, *deliberat*.

(47) *Și n-ar fi într-**adins*** (Făgăraș-Transilvania, 408)
(48) a. *Repere în **adins** falsificate* (Roșu, 2012, 22)
b. *Parcă cineva vrea în **adins** răul acestei localități* (InfoV)

*3.6. **Însul***

Însul, o variantă condiționată sintactic și fonologic (după prepoziții terminate în grupul consonantic *ntr*), apare în româna standard pînă la începutul secolului al XX-lea (49), fiind treptat eliminat; s-a păstrat colocvial și subdialectal (50). Româna literară actuală preferă pronumele personal sau demonstrativul (*în el/acesta*, *din el/din acesta*, *printre ei/printre aceștia* etc.).

(49) *Mintea noastră păstrează aducerea aminte a tuturor fenomenelor de limbă, care au trecut vreodată **printr-însa*** (Philippide, 1894, 1)
(50) a. *nu avea voie să intre-ntr-**însul*** (Moldova & Bucovina, 118)
b. *Și-ntr-**înșii** că intra* (AD I, Tulcea, 18)
c. *Lumea toată să se-nchine/Celuia ce-ntr-**însa** vine* (Maramureș, 189)

4. Concluzii

Limba română este singura limbă romanică care a conservat descendentul formal al lat. *ipse* și uzurile sale (focalizator în grupul nominal/propozițional, reflexiv, reciproc, deictic discursiv de contrast). Acestea au fost însă rafinate și redistribuite funcțional pe parcursul epocii vechi și moderne.

Pentru limba veche (§2), fenomenele semnificative sînt proliferarea formelor și apariția unor noi corelații funcționale. Pentru româna modernă (§3) sînt semnificative constituirea unor omonimii lexicogramaticale susținute de corelații funcționale și a unor diferențieri pe registre.

Tabelul care urmează sintetizează evoluția lui *ipse* de la latină la româna veche și apoi la româna modernă.

Stadiul	Forme	Uzuri
Latină	**ipse*	1. intensificator nominal și propozițional 2. reflexiv 3. reciproc 4. demonstrativ cu funcție de contrast discursiv
Româna veche	*ins*$_1$	1. intensificator 2. reflexiv
	ins$_2$/*ins*	substantiv generic, prin evoluție convergentă cu alb. *vetɛ*
	însul	pro-formă cu ocurență condiționată fonologic (< *ntr* + *însul*)
	dînsul	pro-formă cu ocurență condiționată sintactic (< *de însul*)
	nusul	pro-formă cu ocurență condiționată sintactic (< *cu însul*)
	adins	1. pro-formă cu ocurență condiționată sintactic (< *ad insu*) 2. strategie de marcare a semnificației reciproce
	însuși	1a. intensificator ante/postpus pe lîngă un GDet cu trăsătura [+/– animat], dezvoltînd diverse sensuri contextuale: focalizare, focalizare contrastivă, focalizare cumulativă, focalizare singularizantă, focalizare a

		noncauzativității, focalizare metalingvistică, echivalentul elementului de compunere *auto*; 1b. intensificator independent; 1c. intensificator adverbial; 2. pronume reflexiv	
	(posibil) *–și*	intensificator dependent, atașat unor lexeme din diverse clase funcționale (pro-forme, demonstrative, indefinite, numerale)	
Româna contemporană		**Româna standard**	**Româna non-standard (subdialectală)**
	însuși	intensificator ante/postpus pe lîngă un GDet cel mai frecvent cu trăsătura [+uman], uneori și [–uman], dezvoltînd diverse sensuri contextuale: focalizare, focalizare contrastivă, focalizare cumulativă, focalizare singularizantă	rareori intensificator; preferate sinonimele *chiar*, *singur*, *numai unul* etc.
	ins	substantiv generic folosit în context negativ/disforic	substantiv generic relativ frecvent
	însă	conjuncție diferențiată funcțional de celelalte din seria adversativă (*dar*, *iar*, *însă*, *ci*)	conjuncție rareori folosită, adesea în construcții redundante
	dînsul	deictic social exprimînd politețea medie în raport cu a treia instanță discursivă	pro-formă exprimînd adesea distanța cognitivă; tendință de preluare a funcției de deictic social
	adins	colocvial; sinonimele *intenționat*, *special*, *în mod expres*, *deliberat* sînt preferate în limba literară și în stilul înalt	folosit uneori în expresii adverbiale
	însul	înlocuit cu *el* sau cu *acesta*	substitut cu ocurență condiționată sintactic și fonologic (adiacent prepozițiilor care se termină în grupul consonantic *ntr*)

Evoluția lui *ipse* de la latină la româna actuală ilustrează un caz de poligramaticalizare (Diessel, *apud* Zamfir & Uță Bărbulescu, 2016, p. 420) și polimorfism (Sornicola, *apud* Zamfir & Uță Bărbulescu, 2016, p. 420), care nu este singurul în evoluția limbii române (vezi și Dinică, 2017, în acest volum).

Bibliografie

A. Corpus

A.1. Corpus de limbă română veche

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfîntului Sinod, această ediție văzînd acum, din nou, lumina tiparului, cu binecuvîntarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, 1988, București.

CC[1].1567–8 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CCat.1560 = Roman-Moraru, Al. (ed.) (1982). *Catehismul lui Coresi*, în Gheție, I. (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Române, București, p. 21–97.

CII~1705 = Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, IV. *Istoria ieroglifică*, ed. S. Toma, București, 1974.
CIST.1700–50 = Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țărîi Rumânești*, în *Istoria Țărîi Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. O. Dragomir, Editura Academiei Române, București, 2006.
CL.1570 = Coresi, *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.
CPr.1566–7 = Coresi, *Texte de limbă din secolul XVI*, IV. *Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, ed. I. Bianu, București, 1930.
CPrav.1560–2 = Coresi, *Pravila* (Brașov), ed. Gh. Chivu, în Gheție, I. (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, p. 218–230.
CT.1560–2 = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.
CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei Române, București, 1981.
DÎ = Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman-Moraru, Al. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
DRH,B = *Documenta Romaniæ Historica. B. Țara Românească*, Editura Academiei Române, București, 1985: vol. XXV (1635–1636); 1998: vol. XXX (1645); 2003: vol. XXXI (1646)
Ev.1642 = *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*, ed. A.-M. Gherman, Editura Academiei, București, 2011.
FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.
Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Editura Libra, București, 2001.
NT.1648 = Ion Neculce, *Letopisețul*, în Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.
PB~1651 = *Psaltirea de la Bălgrad*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2001.
PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.
Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.
Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1957.
Sind.1703 = *Sindipa*, în Georgescu, M. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, Editura Minerva, București, p. 249–315.
ULM~1725 = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 57–209.
VRC.1645 = Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, ed. M. Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.

A.2. Corpus dialectal

AD I = Densusianu, Ov. (1915). *Antologie dialectală*, Atelierele Grafice Socec & Co., București.
Bistrița-Năsăud = Marin, M. & Tiugan, M. (1987). *Texte dialectale și glosar Bistrița-Năsăud*, Consiliul Culturii, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București.
Dobrogea = Lăzărescu, P., Neagoe, V., Pană, R. & Saramandu, N. (1987). *Texte dialectale și glosar Dobrogea*, [f.e.], București.
Făgăraș-Transilvania = Tocilescu, G. G. & Țapu, C. N. (1980). *Materialuri folcloristice*, Editura Minerva, București.
GN = Candrea, I.-A., Densusianu, Ov. & Sperantia, Th. (1906–1907). *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, vol. I, Atelierele Grafice Socec & Co., București.
HS = Marin, M. & Tiugan, M. (2014). *„Harta sonoră" a graiurilor și dialectelor limbii române*, Editura Academiei Române, București.
Maramureș = Papahagi, T. (1925). *Graiul și folklorul Maramureșului*, Editura Cultura Națională, București.
Moldova & Bucovina = Dumistrăcel, S., Hreapcă, D. & Bîrleanu, I.-H. (1995). *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea II, Editura Academiei Române, Iași.
Muntenia = Bratu, M., Ghiculete, G., Marin, M., Marinescu, B., Neagoe, V., Pană, R., Tiugan, M. & Vulpe, M. (1987). *Texte dialectale. Muntenia*, III, Editura Academiei Române, București.
Oltenia = Cazacu, B., Cohuț, C., Ghiculete, G., Mărdărescu, M., Șuteu, V. & Vulpe, M. (1967). *Texte dialectale. Oltenia*, Editura Academiei, București.
Porțile de Fier = Cohuț, C. & Vulpe, M. (1973). *Graiul din zona „Porțile de Fier"*, I. *Texte. Sintaxă*, Editura Academiei Române, București.
Tîrnave = Frățilă, V. (2006). *Graiul de pe Tîrnave. Texte și glosar*, Editura Astra, Blaj.

A.3. Corpus de limbă literară

Iordan, I. (1947). *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, Editura Socec & Co., București.
Philippide, A. (1894). *Istoria limbii române. Principii de istoria limbii*, vol. I, Tipografia Națională, Iași.
Roșu, Al. (2012). *The R&B Success*, Editura Mica Valahie, București.

A.4. Corpus online

B1 TV = B1 TV [online] (accesat 7 mai, 2017)
BF = Beniamin Fărăgău, *Matei* [online] (accesat 7 mai, 2017)
BZ = *Bancul zilei*, Ziarul *Evenimentul* [online] (accesat 7 mai, 2017)
C = *Cotidianul* [online] (accesat 7 mai, 2017)
EvZ = *Evenimentul zilei* [online] (accesat 7 mai, 2017)
G = *Gîndul* [online] (accesat 7 mai, 2017);
InfoV = *Info Vaslui* [online] (accesat 11 mai, 2017)
MG = Marian Godină, Facebook [online] (accesat 7 mai, 2017)
P = *Publika* [online] (accesat 11 mai 2017)
S = R. Ștef, A. Mureșan, *Supraviețuitorii. Mărturii din temnițele comuniste ale României*, Editura Humanitas, București, 2014, [online] (accesat 7 mai, 2017)
ZC = *Ziua de Constanța* [online] (accesat 7 mai, 2017)

B. Referințe

Baños Baños, J. M. (ed.) (2009). *Sintaxis del latín clásico*, Liceus, Madrid.
DA = Pușcariu, S. (1913–1948). *Dicționarul limbii române. A–Lojniță*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București.
Densusianu, Ov. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, II. *Le 16-ème siècle*, Leroux, Paris.
Dinică, A. (2017). *Ipostaze morfologice ale formei **veri** în (daco)româna veche*, în „Diacronia", nr. 6, 30 sept., art. A86, Crossref.
DLR = Iordan, I., Graur, Al., Coteanu, I., Sala, M. & Mihăilă, Gh. (red. resp.) (1965–2010). *Dicționarul limbii române. Serie nouă*, Editura Academiei, București.
Ernout, A. & Thomas, Fr. (1959). *Syntaxe latine*, Klincksieck, Paris.
Gast, V. & Siemund, P. (2006). *Rethinking the relationship between self-intensifiers and reflexives*, în „Linguistics", vol. 44, nr. 2, p. 343–381, Crossref.
Hickey, R. (2010). *Language contact: Reconsideration and Reassessment*, în Hickey, R. (ed.), *The Handbook of language contact*, Wiley-Blackwell, Oxford, Crossref.
Manoliu-Manea, M. (1987). *From conversational to conventional implicature: the Romanian pronouns of identity and their substitutes*, în Giacalone, R. A., Carruba, O., Bernini, G. (eds), *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, p. 419–428, Crossref.
Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016a). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford [anexe online].
Pană Dindelegan, G. (2016b). *Feminine singular pronouns with neuter value*, în Pană Dindelegan, 2016a, p. 611–618, Crossref.
Rusu, V. (coord.) (1984). *Tratat de dialectologie românească*, Scrisul românesc, Craiova.
Sala, M. (coord.) (2001). *Enciclopedia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.
Spiță, D. P. (2003). *Les connecteurs en français et en roumain. Plans d'organisation du discours*, Institutul European, Iași.
Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității București, București.
Teiuș, S. (1980). *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Väänänen, V. (1981). *Introduction au latin vulgaire*, Editions Klincksieck, Paris.
Vasilescu, A. (2008). *Pronumele și adjectivul pronominal de întărire*, în Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, Editura Academiei București, p. 218–222.
Vasilescu, A. (2013). *Pronominal intensifiers*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 404–407.
Vasilescu, A. (2015). *Statutul lui „însuși" în textele românești din secolul al XVI-lea*, în Sala, M., Stanciu Istrate, M. & Petuhov, N. (eds), *Lucrările celui de-al cincilea simpozion internațional de lingvistică, București, 27-28 septembrie 2013*, Editura Univers Enciclopedic, București, p. 325–349.
Vasilescu, A. (2016a). *Reciprocal constructions*, în Pană Dindelegan, 2016a, p. 216–222, Crossref.
Vasilescu, A. (2016b). *Nominal intensifiers*, în Pană Dindelegan, 2016a, p. 386–393, Crossref.
Woodcock, E. C. (2005). *A New Latin Syntax*, Bolchazy–Carducci Publishers, USA.
Zafiu, R. (2005). *Conjuncțiile adversative din limba română: tipologie și niveluri de incidență*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 239–252.
Zafiu, R. (2012). *«Particula» **–și**: între intensificare și indefinire*, în Zafiu, R., Dragomirescu, A., Nicolae, Al. & Ștefănescu A. (eds), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică*, I, Editura Universității din București, București, p. 277–285.
Zafiu, R. (2013). *The pronominal intensifier **însuși***, în Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, vol. 1. *The Noun Phrase*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 287–294, Crossref.
Zamfir, D.-M. & Uță Bărbulescu, O. (2016). *Din nou în legătură cu pronumele **adins** din limba română veche*, în Constantinescu, M. V., Dragomirescu, A., Nicolae, Al., Stoica, G. & Zafiu, R. (eds), *Perspective comparative și diacronice asupra limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 419–429.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A88en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The auxiliary of the Romanian conditional: semantic and functional arguments concerning the reconstruction of a disputed grammaticalization process

Rodica Zafiu*

Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received July 12, 2017
Accepted August 16, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
historical grammar
diachrony

Abstract

This paper aims at demonstrating the explanatory advantages of the old hypothesis concerning the origins of the auxiliary of the Romanian analytic conditional (*aș* + infinitive) as deriving from the imperfect tense form of the verb *(a) vrea* '(to) want' < **volere* (< VELLE). The grammaticalization process, reconstructed through the comparison with the other Romance languages and by relating it to typical directions of the linguistic change, presupposes intermediary semantic phases (the future-in-the-past value, the hypothetical value which is mostly counter-factual), whose traces may be found in the first Romanian (translated) texts, but which have been generally considered a consequence of the simple loan translation from the language source. The uses of the conditional with a reduced auxiliary (*aș*, *ai*, etc. + infinitive) are related to those (co-occurring in the old texts) of the conditional with a recognisable auxiliary (*vrea* 'wanted' + infinitive), for which the value specific to the first grammaticalization stage is still strong—that of a future-in-the past. The text also puts forth an explanation for the atypical forms within the paradigm of the conditional auxiliary—*aș(i)*, *ar(ă)*—through the overlap between the forms of the imperfect and the simple past of the verb *(a) vrea* '(to) want'.

1. Introduction

The origin of the auxiliary used in the formation of the paradigm of the conditional mood in Romanian constitutes the topic of a long standing debate. The main hypotheses are those which presuppose that at the origin of the auxiliary paradigm lies (in various modal-temporal states) (a) the verb HABERE; (b) the verb **volere*; besides these, there also exist compromise solutions (e.g., the idea of a contamination between the two paradigms) or stands acknowledging lack of decision. In support of the various explanations, parallelisms with the Romance conditional or connections with other periphrases of the conditional in the old language, with the forms of the conditional in Istro-Romanian and the dialect of Banat have been mentioned. The various theories have sometimes provided additional etymological explanations for the atypical forms *aș* (1st person singular) and *ar* (3sg=3pl), though not sufficiently convincing.

We intend to browse through the main arguments brought forth by the supporters of each of the hypotheses and to reinterpret them by shifting the focus from those explanations based primarily on the evolution of forms to those which take into account the regularities of the grammaticalization process as a whole, with the involvement of the semantic and functional factors. This type of approach favours the hypothesis according to which the auxilary developed from the verb *a vrea* 'to want', a hypothesis which enjoys the advantage of a tight correlation between the presupposed changes and the semantic and functional peculiarities of the conditional in general and of the Romanian modal-temporal system in particular.

*Email address: *rodica_zafiu@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

In the earliest available texts, originating from the 16th c., the conditional auxiliary is attested (in anteposition) within the forms: 1sg *aș/ așu/ ași*[1]; 2sg *ai*; 3sg=pl *ară/are*[2]; 1pl *am*; 2pl *ați*. A segmentation problem appears with the forms following the infinitival form of the verb which will be discussed later in the paper: the forms are preceded by the sequence *–re–* which could be either the ending of the infinitive or the initial segment of the auxiliary[3].

The construction seems old and strongly grammaticalized: it exclusively contains the infinitive without *a* (which indicates its stabilization to be anterior to the association of the preposition *a* to the infinitive), and the specific forms (*aș*, *ară*) never appear by themselves in other combinations, but are specialized for conditional marking. The other forms within the auxiliary paradigm are also functionally specialized (for the collocation with the infinitive and for the conditional value of the periphrasis), even if they enter homonymy relations with other verbal forms: the form 2sg *ai* is identical to that of the present indicative of the verb *a avea* 'to have' and to that of the auxiliary for the compound perfect auxiliary also originating from *a avea* (for the same grammatical person), the 3sg variant *are* is identical to the same person of the present of the verb *a avea* (to have), and 1pl *am* and 2pl *ați* are homonymous to the auxiliary for the compound perfect.

The form for the 3sg is the only one which changes in time, from the time of the first attestations; *ară*, which is dominant in the 16th c., persists into the 17th c. (in MI~1620, Prav.1652, în SA.1683, în BB.1688, etc.), just like *are* (Prav.1646, BB.1688, etc.), but the two variants start being replaced by *ar*, which had previously been occasionally used[4]. Towards the end of the 18th century, the form *ar* gets generalised. Gheție (1994, p. 28) considers that *ar* is an innovation that begins from the Southern area and extends into Moldavia and then later into the trans-Carpathian areas, where *are* and *ară* have been recorded by dialectal investigations even during the 20th century (see, for instance, Papahagi, 1925, p. LXVIII). The ending of the 1st person sg. varies both in the language during the previous centuries as well as in present-day Romanian, being interpretable as a palatalized pronunciation of the final consonant *ș*[5] vs. a non-palatalized one.

2. The hypotheses concerning the origin of the auxiliary

The hypothesis regarding its origin from **volere* and the one taking HABERE as the source have had numerous supporters in time; the latter has also given rise to many variants depending on the selected modal-temporal paradigms, often combined, through which the forms of the auxiliary have been explained. Among the various supporters of both hypotheses there are some differences concerning the relative chronology of the transformations. Densusianu (1975, p. 572) and Lombard (1954–1955, p. 962–963) have found it preferable not to adopt any of the main theories on the origin of the conditional auxiliary[6].

[1] The form *așu* is first attested in PH.1500–10; *și* appears in CV.1563–83, occasionally in PO.1582, etc.; *aș* is the dominant form in PO.1582. Several examples in the texts are reproduced by Densusianu (1975, p. 569). The frequency of the forms may be verified by resorting to the platfom *Corpus electronic al textelor românești vechi* [Electronic corpus of old Romanian texts] [online].

[2] The form *ară* is very frequent in PH.1500–10, CC[2].1581, CT.1560–1, PO.1582, etc. A variant of it, *aru*, is attested in a document dating from 1593 (Frâncu, 2009, p. 121). In order to identify the forms within the texts, see the indication in the preceding footnote.

[3] The segmentations belong to the editors, all these forms containing a postposed auxiliary being written without a break: *vreareaș*, *vreareați*, *vrearеară*, etc.

[4] Frâncu (2009, p. 122) considers that the short form *ar* had not yet appeared during the old period of literary Romanian (until 1640), contesting the authenticity of several previous attestations. Nevertheless, there exist some attestations of *ar* in the 16th century (e.g., in PO.1582, see Arvinte, 2007, p. 317) and from the first decades of the 17th century (e.g., in A.1620, 16v). The form *ar* becomes quite recurrent in Prav.1652, but it is still rare in Prav.1646, BB.1688 (Arvinte, 2004, p. LI), etc.

[5] In the grammar of Diaconovici Loga (1822) there are inconsistencies even in the conjugation tables where both *aș* and *și* are mentioned (see, for instance, p. 104 and p. 110).

[6] Densusianu's statement is often quoted:"le conditionnel formé avec *și* reste encore une énigme de la morphologie roumaine" [the conditional formed with the aid of *și* still remains a mystery of the Romanian morphology] (1975, p. 572).

2.1. The HABERE *hypothesis*

Those who have argued that at the origin of the conditional auxiliary lies the verb HABERE/*a avea* ' to have' have started from its present or perfect forms or have assumed a combination of paradigms. The HABERE hypothesis is quite old, with numerous supporters in the 19th century[7]; it was initially accepted by Meyer-Lübke (1895, p. 154), who later adopted (in Meyer-Lübke, 1900) the ideas of Weigand (1896). The explanation was resumed in various variants by Tiktin (1904), Rosetti (1932, p. 104), Titova (1959), Bugeanu (1970), Theodorescu (1978, p. 296–297), Elson (1992), Zamfir (2007, p. 321–376), Popescu (2013, p. 202–204), etc.

The modal-temporal forms considered as a point of departure in the development towards the status of an auxiliary[8] are the present (Titova, 1959), the pluperfect of the indicative or the imperfect of the subjunctive (Tiktin, 1904), the perfect indicative (Bugeanu, 1970; Elson, 1992) and often a combination of paradigms—the imperfect of the indicative, the imperfect of the subjunctive, the past perfect of the subjunctive, etc. These explanations firstly take into account the form and have no interest in a coherent motivation of the semantic development (from *a avea* 'to have' with various temporal values to the optative and conditional). The already mentioned points of formal relatedness have influenced the preference for the explanation through HABERE: the coincidence of some forms with the auxiliary in the compund perfect (*ai*, *am*, *ați*), the relatedness and identity with the form of the lexical verb *a avea* (*ar/are*). The HABERE theory has also rested on the comparison with Romance, favouring the auxiliary which acted as a source for the forms of the conditional in the other Romance languages. This is, however, a punctual and partial comparison which does not take into account the lack of similarity in the formation of the future. The HABERE hypothesis presupposed clefting of the construction with the postposed auxiliary wherein the main verb would have the long infinitive (*fire-ar*); Hasdeu (1892, p. 1946) considered that the reanalysis of the sequence of type *fire-ar* and the different clefting—*fi-rear*—might have led to the emergence of the auxiliary forms in Istro-Romanian and in the dialect of Banat (with the *–re* from the long infinitive having become their initial segment): *rear fi*, an explanation which is later resumed by numerous supporters of the HABERE hypothesis (Tiktin, 1904, a.o.).

2.2. The ****volere*** *hypothesis*

Even since the end of the 19th century, the conditional auxiliary has been related to the Latin **volere* < *velle* by Philippide (1894, p. 69), who initially considered that the starting point in the development was the subjunctive; the detailed explanation was, however, put forth by Weigand (1896), who demonstrated the origin of the auxiliary in the paradigm of the imperfect indicative of **volere—volebam*; the explanation was then adopted by Philippide (1927, p. 203–204)[9], Meyer-Lübke (1900, p. 356), Morariu (1925, p. 54–64), Iordan (1928), Capidan (1932), Ivănescu (2000, p. 163), Minuț (2002, p. 155-157), Arvinte (2004, p. LI–LII), Coene & Tasmowski (2006), Pamfil & Dănilă (2009), a.o.

The main arguments in favour of this explanation come from the comparison with Istro-Romanian, with the dialect of Banat and with the periphrases in older stages of Romanian which contain unmodified forms of the verb *a vrea* 'to want'. The **volere* theory also rests on the comparison with Romance, retaining the peculiarity of evincing the same auxiliary for the future and the conditional: HABERE in the Western Romance languages, **volere* in Romanian. The current form of the auxiliary would then come as a consequence of the apheresis of the initial consonants of the verb (*am* < *vream*, *ați* < *vreați*, etc.), and

[7] The first supportes of the idea—F. Diez, T. Cipariu, A. Cihac, B. P. Hasdeu, etc.—are mentioned by Philippide (1927, II, p. 202–204).

[8] Some authors opt for the etimology of HABERE without, however, explicitly indicating the mood or the tense out of which the auxiliary might have been formed; this is the state of affairs in Rosetti (1978, p. 565; cf. p. 158, where an option for *habuissem* > *aș* is, nevertheless, manifested).

[9] Philippide (2011, p. 527–528) claims to have had precedence over Weigand regarding the account of the auxiliary through **volere*, and to have been the first to suggest in his 1896 course that the origin of the auxiliary should be traced back to the imperfect paradigm.

probably as a result of a reanalysis. The frequently post-verbal position of the auxiliary in old Romanian allows the reconstruction of a process which probably started from the long infinitive and the auxiliary with the apherised initial *v–*. In *fire-(v)reați* a haplology would thus have taken place through the dropping of the reiterated syllable *re*. Arvinte (2004, p. LI) considers that the syllable fell out of the auxiliary—so that the auxiliary retains the same form with anteposition or postposition, and the postposed infinitive is long; *fire*, in *fire-ați*. One may assert—as Weigand (1896) did, followed by Meyer-Lübke (1900, p. 356), Morariu (1925, p. 57)—that the syllable has got astray from the form in the infinitive, so that the auxiliary is in its inversion form nearer to the origin (*reați*), and the anteposed infinitive is identical to the postposed one, that is, short: *fi*, in *fi-reați*[10].

Irrespective of how the simplification of the repeated syllable in older sequences of the language might have occurred, it is possible that the sequence of type *fi-reați* (verb-auxiliary), used alongside *reați fi* (auxiliary-verb), might have been reinterpreted as including the long infinitive (during a period of time when it was still employed as a variation to the abbreviated form). The new segmentation *fire-ați* could have influenced the anteposed form of the auxiliary, thus producing or at least accelerating the shortening process for *ați*. The forms of the auxiliary could thus be the result of an apheresis (of the initial consonant *v–*), but also of a reanalysis of the sequence with postposition. This hypothesis represents the perfect symmetric overthrow of the quite well-spread idea (v. *supra*, §2.1) that the initial form *fire-ați* would have been reanalysed as *fi-reați*, giving rise to the variants of the auxiliary in Istro-Romanian and in the dialect of Banat.

2.3. The mixed paradigm hypothesis

A combination between the forms of the two auxiliaries has also been advanced by several authors (mentioned by Elson, 1992, p. 363). Frâncu (2009, p. 121–122) considers that an overlap between paradigms took place so that the auxiliary originates from the imperfect of **volere* in the case of the 3sg and 3pl persons, from the present of HABERE in what concerns the 2sg, 1pl, 2pl persons and from the imperfect of **volere* or that of HABERE when it comes to the 1sg person. Again, the explanation is only determined by the possibility of some phonological development, with no semantic justification regarding the process of grammaticalization of the auxiliary with respect to such blending of verbs and tenses.

3. Semantic arguments and characteristics of the grammaticalization path

An important argument for the **volere* theory is supplied by the grammaticalization model of the conditional in relation to the future. As Fleischman (1982) showed, the conditional in Romance started as a *future-in-the-past*. The two periphrases—of the simple future and of the future-in-the-past—have grammaticalized at the same time (although there exist discussions about the possible precedence of one over the other form) and in obvious interrelation, having an auxiliary developing from the same verb[11].

3.1. The future and the conditional

If we accept the **volere* hypothesis, from a typological perspective, Romanian ranges with languages which use the same auxiliary and the same morpho-syntactic pattern for the future and the conditional ("VELLE serves both for the future and the conditional", Iordan, 1928, p. 197) and which derive the conditional from the future-in-the-past[12]. It is the dominant model in Romance, but it is quite well-spread in other languages from various families as well; one of the most studied cases (and the most interesting for a comparison with Romanian) is that of the modal *will* in English, whose present form is used for the

[10] Philippide (1894, 1927) considers that the Daco-Romanian inversion uses the long infinitive, but he marks the short infinitive in the examples from Istro-Romanian: *vol'i-reș* 'I would want'.

[11] For more recent approaches to the diachrony of the conditional in Romance, see Parkinson (2009), Vincent (2013), Esher (2013).

[12] Punctual comparisons have been made within the Romance area: the imperfect of **volere* seems to have been employed in the dialect of Matera (Iordan, 1928, p. 197).

future, and whose etymological past form (*would*) becomes the auxiliary of the conditional (Bybee, 1995; Iatridou, 2000, etc.).

In 16th century Romanian, both the future of the type *voi face*, and the conditional of the type *aș face* were completely grammaticalized. The high frequency of the future construction *voi face* ('I will do', with the verb 'will/want'), the infinitive without *a* and its (exclusively) temporal sense indicate it to be older than other periphrases for the future (more rare, built with the aid of the *a*-infinitive or with the subjunctive, and having—in the case of the periphrases with *a avea* 'to have'—, rather a modal meaning of necessity than a temporal one). The periphrasis *voi* + infinitive represents at the time the prototypical future; this is why it is quite probable that a future in the past taking it as basis (by switching the auxiliary from the present to the past) might have triggered the development towards the conditional value. The periphrasis of the type *va face* 'will do' (present + infinitive) enabled the development of a periphrasis *vrea face* 'would do' (imperfect + infinitive), just as *are să facă* 'has to do' will give birth to the future-in-the-past *avea să facă* 'had to do' (Zafiu, 2013, p. 40; Popescu, 2014).

The future with *a avea* 'to have' undergoes grammaticalization at a later stage, and it does so incompletely; the construction of the verb *a avea* with the *a*-infinitive (*are a fi* 'has to be') is rather rare in the 16th century, and only has a modal value, that of necessity (Călărașu, 1987, p. 187; Zamfir, 2007, p. 232–241).

The meanings which the construction *aș* + infinitive develops diachronically—of posteriority in the past and of possibility/hypothetical meaning—also count as an argument in favour of the **volere* hypothesis. Titova (1959) supported the HABERE hypothesis by observing that *aș* + infinitive in the old texts had a meaning that would be nearer to the future than to the conditional, which seems to indicate a transformation of the construction—from a modal value of necessity ('has to do') to a future value first and then to a conditional one. The relatedness of the values of the future and the conditional and even the common contexts of occurrence (in the conditional construction) do not, however, presuppose equivalence and overlapping. There are no precedents to justify the simple diachronic transformation of a future into a conditional; on the other hand, the association of morphological markers for future with those for the past represents the typical source of a mood of the hypothetical condition—the conditional (James, 1982; Bybee, 1995; Iatridou, 2000).

In the analysis of old Romanian texts the value of the present or past conditional was established by the researcher in a rather arbitrary way, often through the mere replacement possibility with the current forms. For a better understanding of the values of the periphrases under discussion, we start from the observations in Iatridou (2000): the conditional is either counterfactual or non-counterfactual, the counterfactual interpretation being an implicature. The perfect conditional is counterfactual; the present conditional may be conterfactual but it is not necessarily so, depending on the meaning of the verbs and the context. Counterfactuality as a semantic feature does not thus overlap with the morphological opposition between the perfect and the present conditional.

The transformations which interest us and which lead to the fixing of certain modal values of a modal-temporal periphrasis have been preceded by the grammaticalization of the modal-temporal periphrasis starting from a free combination of words, having a modal value[13]. It is natural to presuppose (also by comparing developments in other languages) that the periphrasis **volere* + infinitive initially expressed will, intention, from where the switch to expressing posteriority is easily reached (Bybee *et al.*, 1994, p. 243–279; Heine & Kuteva, 2002, p. 310–311). The future, through its semantic component of not (yet) actualised facts still continues to have double and ambiguous status, with the open possibility of considering it both as a mood as well as a tense[14].

The future periphrasis (*va* + infinitive) could be used (through the modification of the tense auxiliary) as future in the past (*vrea* + infinitive):

[13] Azzopardi (2013) describes this first phase in the grammaticalization of the conditional in Spanish.

[14] For a recent overview of the debate on the modal and/or temporal nature of the future, see Giannakidou & Mari (2017).

voi face (intention) → *voi face* (future)
(I) will do 'I want to do' → (I) will do

vrea(ș)[15] *face* (intention in the past) → *vrea(ș) face* (future in the past)
(I) would do 'I wanted to do' → (I) would do 'I was about to do'

The periphrasis for the future in the past, which has the characteristic to morphologically mark both the past as well as the future, constitutes the typical source for the (counterfactual) hypothesis in many languages, in the conditional construction and in desirative sentences (Iatridou, 2000). The hypothetical value extends afterwards to the present in sentences which can be counterfactual as well as non-counterfactual. With the rise of a specialised construction for the counterfactual hypothesis referring to the past (past conditional), the first form of the conditional restricts its meaning turning into a present conditional.

Hence, a periphrasis of the type *vrea(ș) face* '(I)would do' undergoes the following path of semantic change in time:

(I) 'I had to do' (future in the past) → (II) 'I would have done' (hypothetical-counterfactual) → (III) 'I would do' (hypothetical-counterfactual or non-counterfactual)

In the second stage, the periphrasis may be equivalent both with a past conditional and with a present conditional with a counterfactual interpretation. In the third stage, its value as a present conditional becomes fixed. The temporal value from the first stage may persist in certain contexts.

Such a change regarding the specific value of the Romanian conditional has been proposed by Ivănescu (2000), by analogy with the developments in other Romance languages, in Greek, etc.: "The initial meaning of the Western Romance form, which currently functions as unreal present, was that of unreal past. This «I would have sung» meaning must have been also held by the Romanian present irrealis" (p. 163).

3.2. Traces of the grammaticalization process in the old texts

In order to verify the grammaticalization path described above, one needs to establish first whether in the old texts the periphrasis *ar* + infinitive had a temporal value of future in the past or not. In spite of what has been often claimed (Coene & Tasmowski, 2006; Zamfir, 2007, etc.), the value of the future in the past (posteriority in the past) seems to have persisted in the 16th century, with the periphrasis subordinated to a declarative verb in the past (1) or in a narrative context, competing with the simple past (2):

(1) Ei se împlură de nebunii și grăiră
they CL.REFL.ACC.3PL[‡] fill.PS.3PL of madness.PL and speak.PS.3PL
unul la alalt ce *ară fi* să se
one to another what AUX.3SG be SĂ$_{SUBJ}$ CL.REFL.ACC.3SG
facă lu Isus. (CT.1560–1, 125^{v}) [*Lk*, 6, 11]
do.SUBJ.3SG LUI.DAT Jesus
'And they were filled with madness; and communed one with another what they should do to Jesus'

[15] The 1st person form *vrea* is attested in the 16th century as the auxiliary of the conditional; *vreaș* is a reconstruction starting from the current forms *aș* (Daco-Romanian) and *reaș / ręš* (the dialect of Banat, Istro-Romanian).

[‡] Abbreviations used in glosses: 1 – first person; 2 – second person; 3 – third person; A$_{INF}$ – marker of infinitive; ACC – accusative; AUX – auxiliary of the future in the past and of the conditional; AUX.PERF – auxiliary of the composed past; CL – pronominal clitic; DAT – dative; DEF – definite article; DOM – differential object marker; F – feminine; GEN – genitive; GER – gerund / gerundive; IMPERF – imperfect; INF – infinitive; LUI – proclitic marker of genitive and dative; M – masculine; PASS – passive; PERF – perfect; PL – plural; PPLE – participle; PRES – present (tense); REFL – reflexive; SĂ$_{SUBJ}$ – marker of subjunctive; SG – singular; SUBJ – subjunctive.

(2) Cest bărbat prinsu e de jidovi și *ară* *vrea* ei
this man captured is by Jews and AUX.3PL want.INF they
să-l ucigă; și apropiiai-mă, cu
SĂ$_{SUBJ}$=CL.ACC.3SG.M kill.SUBJ.3PL and come.close.PS=CL.REFL.ACC.1SG with
voinicii luai el: știui că rimleanin iaste
soldiers.DEF take.PS.1SG him know.PS.1SG that Roman is
(CPr.1566, 115) [*Acts*, 23, 27]
'This man was captured by the Jews, and they should kill him: then came I with an army, and rescued him, having understood that he was a Roman'

One can bring into discussion the 'aberrant' examples in PO.1582, signalled by Densusianu (1975, p. 572; cf. Zamfir, 2007, p. 326), where the conditional is a narrative tense with a perfect value. It is very probable that this is a linguistic loan translation from Hungarian, as it has been argued, but this indicates the persistence of a certain temporal value of the periphrasis, which makes it compatible with the contexts of the past:

(3) Și fu lumină. Și vădzu Domnedzeu c-*ară* *fi*
and be.PS light and see.PS God that=AUX.3SG be.INF
bună lumina (PO.1582, 19) [*Gen*, 1, 3–4]
good light.DEF
'And there was light. And God saw that the light was good'

(4) aduse iale la Adam cum să vadză cum
bring.PS them to Adam that SĂ$_{SUBJ}$ see.SUBJ.3SG how
ară *chema* iale (PO.1582, 22) [*Gen*, 2, 19]
AUX.3SG call.INF them
'He brought them unto Adam to see what he would call them'

This narrative usage also appears in other old texts, generally associated with posteriority in the past; the biblical sequence in (5–6) is generally translated by means of past tenses (in the Greek original the first is an aorist, the second an imperfect)[16]; the imperfect in NT.1648 and BB.1688 corresponds to the conditional in CT.1560–1:

(5) Și cîți se-*ară* *atinge* de el
and as.many CL.REFL.ACC.3PL=AUX.3PL touch.INF of him
vindeca-se-*ară* (CT.1560–1, 82^{v}) [*Mk*, 6, 56]
heal.INF=CL.REFL.PASS.ACC.3PL=AUX.3PL
'And as many as touched him were healed'

(6) Și cîți să *atingea* de el
and as.many CL.REFL.ACC.3PL touch.IMPERF.3PL of him
să *vindeca* (NT.1648, 49^{r}; BB.1688, 779) [*Mk*, 6, 56]
CL.REFL.PASS.ACC.3PL heal.IMPERF.3PL
'And as many as touched him were healed'

At a later stage, the temporal value disappears so that it was asserted that the Romanian conditional is a true mood, illustrating the Eastern conditional (Thieroff, 2010), and not primarily a tense which also develops modal values (an opinion which has often been advanced regarding the French conditional). The lack of temporal value (of a future in the past) in present-day Romanian has been explained through the absence of the SOT ('sequence of tenses') parametric option (D'Hulst *et al.*, 2004). The negative specification of

[16] Cf. *http://biblehub.com/interlinear/mark/6-56.htm*.

the SOT parameter actually explains why the temporal value, which must have existed in the first stage of the grammaticalization of the periphrasis, disappeared.

The value derived from that of posteriority in the past is that of possibility, hypothesis[17]. One would suppose that in an intermediary stage of the grammaticalization process, the periphrasis referred to past deeds (as long as the auxiliary was perceived as temporally marked), with counterfactual implicatures. The 16th century texts do not seem to contain any uses of the periphrasis *aș face* which would illustrate this particular value (equivalent to a past conditional); the value is however occasionally realised as *vrea face* (v. *infra*).

The values of the present conditional illustrating the final stage of the grammaticalization process are already present in the 16th century texts, being visible in the conditional construction (in the presence of the specific conjunctions *să* or *de* 'if') as hypothesis (7), as an attenuator in other types of sentences (8) or as a marker of possibility (9):

(7) s-*aș* *grăi* cu limbi, ce folos
if=AUX.1SG speak.INF with tongues what benefit
face-reaș voao (...)? (CPr.1566, 326) [1*Cor*, 14, 6]
do.INF=AUX.1SG you.DAT
'if I speak with tongues, what shall I profit you (...)?'

(8) *Vrea-reaș* voi toți să grăiți
want.INF=AUX.1SG you all SĂ$_{SUBJ}$ speak.SUBJ.2PL
cu limbi (CPr.1566, 326) [1*Cor*, 14, 5]
with tongues
'I would like every one of you to speak in tongues'

(9) Și cine m-*ară* mine *apăra* a nu
and who CL.ACC.1SG=AUX.3SG me.ACC keep.INF A$_{INF}$ not
mă boteza? (CPr.1566, 36–37) [*Acts*, 8, 36]
CL.REFL.PASS.ACC.1SG baptize.INF
'And who would keep me from getting baptised?'

The counterfactual value is contextually acquired, but already stabilised in unreal comparisons:

(10) foarte cu degrabă alergăm, ca cînd *am*
very with speed run.PRES.1PL as when AUX.1PL
avea aripi (Mărg.1691, 8^{v})
have.INF wings
'We run fast, as if we had wings'

The periphrasis *aș* + infinitive (no longer) has the value of a perfect conditional in the 16th century, because this value is rendered through the periphrasis of the verb *to be* and the participle—*aș fi făcut* 'I would have done'. As Iatridou (2000) shows, the perfective marker imposes the temporal interpretation of a verbal construction and the doubly marked temporality may distribute thus ensuring the interpretation of counterfactual in the past[18]. One of the markers (*aș*) functions modally, and the other (the participle)—temporally.

[17] In opposition to Fleischman (1982) and to the dominating opinion, Bybee (1995) considers that the irrealis value must not be derived from that of future in the past, but that it is simply an effect of the association of a modal form with the past. A construction of the type *voiam să plec* 'I wanted to leave' would leave open the possibility that the action have been accomplished or not, and the possibility that a previous desire be still valid in the present; hence the meaning of present conditional.

[18] Thus, "when the aspectual part of the verb is perfective, the past morpheme becomes real; that is, it receives a past tense interpretation and it talks about an event of the past" (Iatridou, 2000, p. 237). Cf. James (1982, p. 401).

The periphrasis with a perfect value is already very well represented in the 16th century texts, which may attest its age. The temporal-aspectual model characteristic to Romanian in the 16th–17th centuries—(a) basic form; (b) progressive periphrasis with *a fi* 'to be' + gerund; (c) perfective periphrasis with *a fi* + participle (Frâncu, 1983–1984; Zafiu, 2016, p. 32)—presupposes a distribution of the temporal and aspectual values. The basic periphrasis—*ară putea* (11), *ară trebui* (13) and the periphrasis with the gerund—*ară fi fiind* (11, 12)—have the value of a present conditional[19]; the periphrasis with the participle—*ară fi pus* 'would have put' (12); *ară fi postit*, *ară fi ținut* 'would have held' (13) have the value of a past conditional (counterfactual):

(11) De *n-ară* *fi* acesta *fiind* de la Dumnezeu, *n-ară*
if not=AUX.3SG be.INF this be.GER from God not=AUX.3SG
putea face nemică (CC[2].1581, 166) [*Jn*, 9, 33]
can.INF do.INF nothing
'If this (man) were not from God, he could do nothing.'

(12) Că de-*ară* *fi* *pus* avuțiia bogații
because if=AUX.3PL be.INF put.PPLE wealth.DEF rich.people.DEF
depreună, n-*ară* *fi* mișeii în nevoie
together not=AUX.3PL be.INF poor.people.DEF in poverty
fiind nici dinioară (CC[2].1581, 36)
be.GER never
'Because if the rich people had put their goods together, poor people would never be poor.'

(13) Și de-*ară* *fi* *postit* ei, și de-*ară* *fi* *ținut*
and if=AUX.3PL be.INF fast.PPLE they and if=AUX.3PL be.INF retain.PPLE
să nu mănînce, acmu n-*ară* *trebui* noao
SĂ$_{SUBJ}$ not eat.SUBJ.3PL now not=AUX.3SG need.INF us.DAT
a posti; ce derep ce n-au postit ei atunce, noi
A$_{INF}$ fast.INF but since not=have fasted they then we
toțe-am fost căzuți den dulceața raiului (CC[2].1581, 46)
all=have been fall.PPLE from goodness.DEF Heaven.DEF.GEN
'And if they had fasted, and if they had refrained themselves from eating, we would not need to fast now; but since they did not fast then, we all fell from the goodness of the Heaven'

In the examples above, the asymmetric distribution of the periphrases for the conditional simply reflect the semantic necessities of the text. In protasis it refers to the present or to the past and in apodosis it refers to the present or to the future.

4. The competing periphrases

In the 16th century texts there are several periphrases whose conditional value is built with the aid of the auxiliary *a vrea* 'to will/want' in an identical form with that of the predicative verb; many of them circulate during the next centuries, some of them being retained at a regional level (Frâncu, 2009, p. 122–123, 317–318). The constructions built by means of an auxiliary and the infinitive are two, one with the auxiliary in the imperfect (*vrea face* 'I would do') and the other one with the auxiliary in the compound past (*am vrut*

[19] The perpetuated characterization in the linguistic studies (Densusianu, 1975, p. 570–571; Rosetti, 1978, p. 565, etc.) of the periphrasis with the gerund as having a perfect value finds no justification in the texts or in the temporal-aspectual system of old Romanian. Zamfir (2007, p. 339–349) accurately describes the contexts in which the construction with the gerund appears, but she resorts to many interpretive artifices in order to confirm the hypothesis of its value as a perfect. Arvinte (2007, p. 318) describes the narrative uses of the periphrasis of the conditional with the gerund in PO.1582, perfectly similar to that of the periphrasis of the present conditional. Cf. also Călărașu (1987, p. 231–234).

face 'I would do')[20]; the main progressive construction is made up of the imperfect of the verb *a vrea*, the infinitive of *a fi* 'to be' and the gerund of the lexical verb (*vrea fi făcînd* 'I would be doing'). According to the temporal-aspectual system in the old language, the picture is completed with constructions with the past of the verb *a vrea*, the infinitive of *a fi* and the participle of the lexical verb—*vrea fi făcut*, *am vrut fi făcut* 'I would have done' (Densusianu, 1975, p. 571)—which structurally and semantically correspond to the past conditional of the type *aș fi făcut* 'I would have done'; the constructions above may give rise to some doubly-compound forms, used rather rarely.

4.1. Controversies

The existence of periphrases with the imperfect of *a avea* has been considered both an argument in favour of the **volere* hypothesis (proving that a variant of the auxiliary enters the formation of a conditional), and an argument against the same hypothesis. On the one hand, it has been argued that it was strange that only forms which illustrate the initial and the final stage of a grammaticalization process resisted and circulated simultaneously, but not those characteristic to its intermediary stages (Tiktin, 1904; Titova, 1959). On the other hand, it was claimed that the periphrasis only had a past value (an unaccomplished possibility in the past), while the present conditional with *aș* has a present or a future value (a possibility that can be realised in the present or in the future or not).

Both objections can be discarded.

(a) The periphrasis *vrea* + infinitive may be a case of reconstruction with the same elements, as it sometimes happens in the history of Romanian, even in the case of the verb *a vrea* (*veri* 'you will/want' circulates simultaneously with *ori*, *vare* 'he will/wants' with *oare*, and the parallel forms are attested for quite a long time[21]). The idea was put forth by Philippide (1894), who considered it as a case of repetition of a pattern—"it is as if the language would have wanted to repeat the old process" (p. 69); cf. Ivănescu (2000, p. 355). On the other hand, it would not be impossible that the periphrasis *vrea* + infinitive be a mere residue, a variant with certain morphological peculiarities, kept on a par with the grammaticalization of the reduced form. If, as we will argue in the following sections (*infra*, §6), *aș* comes from a hybrid paradigm of *a vrea*, related to the simple past of the auxiliary, the simultaneous existence of the periphrases using the regular paradigm of the imperfect is all the more possible.

(b) In most cases, the periphrasis *vrea* + infinitive has the value of a present conditional. The quite well spread view according to which its main value is that of a past conditional (Densusianu, 1975, p. 571; Rosetti, 1978, p. 565; Frâncu, 2009, p. 123; Zamfir, 2007, p. 346) comes from the union of two different uses of the periphrasis in the language during the previous centuries—that of future in the past and of present conditional—but also from those cases where this seems to be equivalent to the perfect. From this point of view, the pattern *vrea face* evinces an obvious similarity with the pattern *ar face*: the difference consists in the fact that *ar face*, which gets grammaticalized at an earlier stage, has fewer uses as a future in the past, while *vrea face* has numerous uses of future in the past and still retains some of the uses of the counterfactual (past) conditional.

*4.2. The periphrases **vrea** + infinitive; **vrea** + infinitive of **fi** + participle*

The periphrasis containing the auxiliary *a vrea* in the imperfect and the lexical verb in the infinitive (*vrea face* 'would do') primarily has a future in the past value (the initial value of the Romance conditional and the one deductible from the form by way of transposing the future auxiliary into a past tense). This value frequently gets actualised in contexts in which the narrative tense is the perfect (in aspectual combination with the imperfect):

[20] See Densusianu (1975, p. 571), Zamfir (2007, p. 346–355). The second periphrasis uses a compound form as an auxiliary which has its own auxiliary (which indicates a high degree of grammaticalization of the compound perfect).

[21] Other phenomena of recursivity through the reconstruction of the basic form are *domnia ta* 'you', literally 'your lordship' in relation to the pronoun of politeness *dumneata* 'you', and maybe *nu știu ce* 'I don't know what' in relation to the indefinite adjective *niște* 'some'.

(14) *zise* aşa, că şi adoara *se* *vrea*
say.PS.3SG so because too a.second.time CL.REFL.ACC.3SG AUX.3SG
întoarce într-însul, că încă nu *era* întărit,
come.back.INF inside=him because yet not be.IMPERF.3SG strengthened
nici *era* îngrădit cu credinţă. (CC[2].1581, 82)
nor be.IMPERF.3SG hedged with faith
'he said so, because he would come back into him, because he was not yet strengthened, or hedged by the faith'

(15) În casă feciorul *zăcînd* *era*, nici *ştiia*
in house boy.DEF lying be.IMPERF.3SG neither know.IMPERF.3SG
acesta pre Hristos, cine iaste, nici dinioară.
this.one DOM Christ who is never
Cum *vrea* *putea* întru cela ce nu-l
how AUX.3SG can.INF in that.one that not=CL.ACC.M.3SG
ştiia să crează? (CC[2].1581, 268–9)
know.IMPERF.3SG SĂ$_{SUBJ}$ believe.SUBJ.3SG
'The boy was lying in the house and he did not know at all who Christ was. How would he be able to believe in the one he did not know?'

(16) *au* *pus* Moisi acoperemînt pe obrazul lui, pînă
AUX.PERF.3SG put.PPLE Moses vail on face.DEF his until
vrea *întra* a grăi cătră dînsul (BB.1688, 65) [*Ex*, 34, 35]
AUX.3SG enter.INF A$_{INF}$ speak.INF towards him
'Moses put the vail upon his face again, until he would go in to speak with him'

(17) întru locul unde *vrea* *sta* norul, acoló
in place.DEF where AUX.3SG settle.INF cloud.DEF there
tăbărîia fiii lui Israil (BB.1688, 102) [*Num*, 9, 17]
camp.IMPERF.3PL sons.DEF LUI.GEN Israel
'in the place where the cloud settled, there the children of Israel would camp'

In the examples above, the periphrasis may be equated to the current forms of the future in the past (*avea să se întoarcă* 'would come back/return', *avea să poată* 'would be able to', *avea să intre* 'would enter', *avea să stea* 'would settle'); paraphrasing through the perfect conditional *s-ar fi întors* 'would have returned' is possible in example (15), in the hypothetical context of a question.

The examples in which the periphrasis is equivalent to the past conditional, which are extensively discussed by Zamfir (2007, p. 346–349), seem to activate the temporal value (of imperfect) of the auxiliary, which allows the rendition of the counterfactual hypothesis with reference to the past; the examples thus illustrate an intermediary grammaticalization stage which had already been superseded by the pattern *aş* + infinitive (see *supra*):

(18) nu *vrea* *fi* *zis*, de nu le *vrea*
not AUX.3PL be.INF say.PPLE if not CL.ACC.3PL AUX.3SG
părea că iaste adeverit Dumnezeu. (CC[2].1581, 475)
seem.INF that is true God
'they would not have said this, if it had not seemed to them that he was a true God'

The value of present conditional (conditioned possibility, generic hypothesis or hypothesis referring to the present) prevails in the texts[22]:

[22] Philippide (1888, p. 106) considered that the periphrasis had the value of present conditional.

(19) de-*ară* *fi* meseretatea răotatea,
if=AUX.3SG be.INF poverty.DEF malice.DEF
cădea-se-vrea tuturor carii sînt în
be.necessary.INF=CL.REFL.ACC.3SG=AUX.3SG all.DAT who are in
meserătate răi a fi (CC[2].1581, 402)
poverty malicious A[INF] be.INF
'if poverty were malice, all the people who are poor would necessarily be malicious'

(20) Doară cumva spre Dumnezeu luptători
maybe somehow against God fighters
afla-vă-vreați? (CPr.1566, 22) [*Acts*, 5, 39]
find.INF=CL.REFL.ACC.2PL=AUX.2PL
'You would be found fighting against God'

The periphrasis *vrea lăuda* 'would praise' persists in the following centuries and is recorded in the grammar of Diaconovici Loga (1822) from Banat. He includes several series of forms in the conjugation tables (which are common for subjunctive and optative); he labels them "present"—*aș lăuda* 'I would praise', "imperfect"—*vream lăuda*, "perfect"—*aș fi lăudat* and "pluperfect"—*aș fi fost lăudat* (p. 96–130). The classification does not necessarily represent a confirmation of the past value of the periphrasis, because it may have been influenced by the tense of the auxiliary. In the 19th century the periphrasis was still attested in all regions and especially in Transylvania (Dragomirescu, 2015, p. 209). Pamfil & Dănilă (2009) signal the current use of the construction in Crișana and Maramureș—with a present conditional value.

The gradual specialization of the present conditional value also finds an explanation, just as for *ar* + infinitive, in the existence and systematic use (at least in some texts, such as CC[2].1581) of periphrases that contain a participle explicitly marking the counterfactual hypothetical in the past:

(21) Că de *vrea* *fi* în sîmbătă acesta *vindecat*, nu *vrea*
since if AUX.3SG be.INF in Saturday this.one heal.PPLE not AUX.3SG
fi *tăcut* *de* *acesta* *evanghelistul.* (CC[2].1581, 267)
be.INF keep.silence.PPLE about this evangelist.DEF
'Had he healed this one in a Saturday, the evangelist would not have kept silence about this'

(22) Că ucenicii, de nu *vrea* *fi* *știut*, doară ei
since disciples.DEF if not AUX.3PL be.INF know.PPLE maybe they
se *vrea* *fi* și *săblăznit* și
CL.REFL.ACC.3PL AUX.3PL be.INF also worry.PPLE and
se *vrea* *fi* *schimbat.* (CC[2].1581, 90)
CL.REFL.ACC.3PL AUX.3PL be.INF change.mind.PPLE
'Had the disciples not known (this), maybe they would have worried and would have changed their mind'

Although they were well-represented in the 16th–17th centuries, the periphrases with *a vrea* in the imperfect became obsolete; very few regional traces have been retained to the present day. Their disappearance might be related to the fact that they simply doubled the values of the standard paradigms—*aș face* 'would do' and *aș fi făcut* 'would have done'.

*4.3. The periphrasis **am vrut** + infinitive*

The periphrasis with the verb *a vrea* in the compound past, although more rarely used, has the values of future in the past and of counterfactual hypothesis referring to the past (that is, of perfect conditional):

(23) Că de-*au* *vrut* *vrea* amu a munci,
since if=AUX.PERF.3SG AUX.PPLE want.INF then A[INF] torture.INF

aceasta *n-ară* *fi* *prorocit* (CC[2].1581, 414)
this not=AUX.3SG be.INF prophesy.PPLE
'Had he wanted to torture, he would not have prophesied this'

(24) încă n-ai făcut destul cît *au* *vrut*
yet not=AUX.PERF.2SG do.PPLE enough how.much AUX.PERF.3SG aux.PPLE
trebui și cît *ai* *vrut* *putea* face (CC[1].1567, 313)
need.INF and how.much AUX.PERF.3SG AUX.PPLE can.INF do.INF
'You did not do enough yet what you would have needed and would have been able to do'

(25) Derept aceaia, frații miei, să n-*au* *vrut* *naște*
therefore brothers.DEF my if not=AUX.PERF.3SG AUX.PPLE be.born.INF
Iisus Hristos, noi *am* *vrut* toți *peri*;
Jesus Christ we AUX.PERF.1PL AUX.PPLE all perish.INF
ce-*au* *născut* derept noi păcătoșii (CC[1].1567, 383)
but=AUX.PERF.3SG be.born.PPLE for us sinners.DEF
'Therefore, my brothers, if Jesus Christ had not been born, we would have all perished; but he is born for us, the sinners'

The difference with respect to the imperfect auxiliary—the absence of the value of present conditional—may arise from perfective marking (through the participle).

*4.4. The periphrasis **vrea** + **să**-subjunctive*

From the future built with *va* (3sg person of *a vrea*, with impersonal meaning) + subjunctive (example 26)[23] one may form future in the past by using the imperfect of the verb *a vrea* (27, 28):

(26) să ne izbăvim de osînda ceaia ce
SĂ$_{SUBJ}$ CL.ACC.1PL save.SUBJ.1PL from punishment.DEF that which
va *să* *fie* (CC[2].1581, 605)
will SĂ$_{SUBJ}$ be.SUBJ.3SG
'let's save ourselves from the punishment that will be'

(27) *începu* lor a grăi ce *vrea* lui
start.PS.3SG them.DAT A$_{INF}$ speak.INF what AUX.3SG him
să *fie*, că "iată, ieșim întru Ierusalim,
SĂ$_{SUBJ}$ be.SUBJ.3SG that behold go.out.1PL in Jerusalem
și fiiul omenesc vîndut va fi mai-marilor preuți
and son.DEF human sold will be.INF bigger.DEF priests.DAT
și cărtularilor" (CC[2].1581, 87) [*Mk*, 10, 33]
and scribes.DEF.DAT
'he started to speak to them about what would happen to him, that "Behold, we are going up to Jerusalem, and the Son of Man will be delivered over to the chief priests and the scribes"'

(28) Întîi *spuse* Hristos ucenicilor săi ce
first say.PS.3SG Christ disciples.DEF.DAT his what
vrea *să* *fie* lui (CC[2].1581, 90)
AUX.3G SĂ$_{SUBJ}$ be.SUBJ.3SG him.DAT
'First said Christ to his disciples what would happen to him'

The Aromanian periphrasis, made up of the invariable form *vrea* (the imperfect 3sg of the verb *a vrea*) + the present subjunctive (*vrea s-aflu* 'I will find out') (Saramandu, 1984, p. 459; Nevaci, 2006, p. 145–146; Nevaci & Todi, 2009), represents the same construction pattern. The main difference between the

[23] This type of future has developed in Daco-Romanian in the construction containing an invariable particle *o* (or partially invariable: *o/or*): *o să vină* 'will come'.

perihrasis *vrea să facă/vrea s-facu* 'I will do' in old Romanian and in Aromanian and the type *vrea face* consists in the replacement of the infinitive through the subjunctive, as a consequence of the Balkanic tendency to eliminate the infinitive, which has generalized in Aromanian.

5. The similar paradigms in the dialect of Banat and in Istro-Romanian

In support of the **volere* hypothesis, Weigand (1896) has brought forth the arguments regarding the similarities with the periphrases in Istro-Romanian and the dialect of Banat, where the connection between the auxiliary and the verb *a vrea* is obvious.

The auxiliary forms in Istro-Romanian are:

> 1sg *ręš* – 2sg *ręi* – 3sg *ręˑ* – 1pl *ręm* – 2pl *ręț* – 3pl *ręˑ*
> (Philippide, 1927, II, p. 194–201; Kovačec, 1971, p. 148; 1984, p. 577)

Philippide (1927, p. 194–201) also records other phonetic variants which may represent approximations of transcription in the utilised corpus: 1sg *raš*, *re*; 2sg *rai*, *rei*; 1pl *ręn*, *ren* etc. (cf. also Sârbu & Frățilă, 1998, p. 26).

The forms of the Istro-Romanian auxiliary may be very easily explained through the apheresis of the initial *v*–, and appear as an intermediary link between a paradigm of the verb *a vrea* 'want' and the even shorter forms of the auxiliary in Daco-Romanian.

The dialect of Banat has similar forms:

> 1sg *reaș* – 2sg *reai* – 3sg *rea* – 1pl *ream* – 2pl *reați* – 3pl *rea*
> (Neagoe, 1984, p. 264)

The forms in the dialect of Banat are attested since the end of the 18th century by Paul Iorgovici, who—in a book dedicated to the literary language—constantly uses the present and the perfect conditional:

(29) Multe exempluri *se* *reau* *putea* aduce
many examples CL.REFL.PASS.3SG AUX.3PL can.INF bring.INF
(Iorgovici.1799, 137)
'Many examples could be brought'

(30) de le *ream* *fi* *cunoscut*, *ream* *zice*
if CL.ACC.F.PL AUX.1PL be.INF know.PPLE AUX.1PL say.INF
(Iorgovici.1799, 147)
'Had we known them, we would have said'

A difference between the forms used by Iorgovici and the ones recorded later in the dialect is the *–u* ending for 3pl—an innovation of the dialect of Banat involving the forms of the imperfect, attested since the 16th century (Gheție, 1994, p. 124) and taken over in the literary language. The presence of the ending would indicate the fact that the auxiliary was still associated to the imperfect wherefrom it had sprung[24].

The forms in Istro-Romanian and the dialect of Banat have the value of a non-counterfactual hypothetical in the first place and correspond very well, both formally and semantically, to the present conditional of the type *aș* + infinitive (kept almost unchanged since the 16th century until the present day).

The connexion of this series of forms with that of the auxiliary *aș*, *ai*, *are*, etc. has been explained by the opponents of the **volere* theory as late influence arrived at through contamination between the auxiliary *vrea* (the pattern discussed in §4.1) and the *aș*-series. It is, however, plausible that Istro-Romanian and the

[24] One must, however, specify that *reau* seems to be the only form of 3rd person—sg and pl.—in the text (*reau sta cineva*, Iorgovici.1799, p. 247).

dialect in Banat might have simply kept intermediary phases of the shortening of the auxiliary. The only forms that cannot be explained through the presence/absence of the *re–* segment are those in the 3sg and pl: *ară / are / ar* vs. *rea / reau*.

The perfect conditional is a periphrasis which contains an extra element marked as 'perfect': the dialect of Banat features the same structure as the one used for the standard perfect conditional (*am fi cunoscut* '(we) would have known'): *ream fi cunoscut* [example (30), *supra*]. The situations signalled in Neagoe (1984, p. 264) as archaic periphrases of the perfect conditional—of the type *vream cînta* (1sg)—seem to be examples of the future in the past in which the auxiliary has received the more recent endings of the imperfect. In Istro-Romanian the perfect is formed differently: with the participle of *a fi*, and the lexical verb in the infinitive (*reš fost cânta*, Kovačec, 1984, p. 577).

6. The morphological hypothesis

Two of the auxiliary forms have posed difficulties when it comes to explaining their origin: 1sg *aș* and 3sg and pl *ară/are/ar*. The other forms can easily be accounted for by starting from the imperfect VOLEBAM, which, through phonological development, gave rise to the series (attested in the 16th century):

1sg *vrea* – 2sg *vrea**i*** – 3sg=3pl *vrea* – 1pl *vrea**m*** – 2pl *vrea**ți***[25]

With respect to *aș*, Philippide (1894, p. 70) has proposed an explanation in the particle *și* < SIC, which would have been added at the end of the verb with a deictic and intensifying role. Adopted by others, this idea has nevertheless failed to convince in the absence of similar developments suggesting a regular pattern. Rosetti (1978) supposed that *aș* had originated from the past perfect of the conjunctive in Latin of the verb HABERE—HABUISSEM.

A more credible explanation is an account regarding the appearance of the ending *–ș* by analogy with the 1sg ending of some strong etymological simple past forms (*ziș(i)* 'I said', *duș(i)* 'I carried', *merș(i)* 'I went', *spuș(i)* 'I said', etc.). Tiktin (1904) has hypothesised that this analogic *–ș* in the paradigm derives from the verb HABERE; Bugeanu (1970) considered that the analogic ending was added for differentiation reasons to some forms which also derived from the simple past of HABERE. Frâncu (2009, p. 121) suggests that the analogic ending was added to the imperfect of the mixed paradigm VOLEBAM/HABEBAM.

For *ară/are/ar*, the phonetic evolution has been reconstructed in several ways. The supporters of the HABERE hypothesis (with the present form) have considered that the *ară* form reflects the strong pronunciation of *r*, while *are* and *ar* are the natural results of phonetic evolution[26]. In the **volere* hypothesis, it is assumed that the forms of 3sg and 3pl are arrived at through regular eliminations of sounds, through the modification in the pronunciation of the sonorant *r* or through metathesis:

(a) **volebat* > *reare* > *are* > *ar* (Arvinte, 2004, p. LI)
(b) VOLEBAT > **voare* > *vare* > *are*; *ară* through velarizing *e* after *r*; *ar* by dropping the final vowel (Frâncu, 2009, p. 121–122)

The auxiliary paradigm may, however, be accounted for by way of the contamination between the paradigms of the imperfect and the simple past of **volere/vrea*[27]. As the process of forming the conditional dates probably later than common Romanian as the same construction cannot be found in the dialects spoken to the South of the Danube (Caragiu-Marioțeanu, 1969, p. 272), there is no need to seek recourse in the remote Latin etymon, as the explanation could start either from the reconstructed variants for old Romanian or from the variants which are attested in the first texts. Romanian would be closer to Italian in this respect, where the conditional auxiliary comes from the Latin perfect (Meyer-Lübke, 1895; Rohlfs, 1968). The contamination could be formally accounted for through the necessity of marking person (the

[25] See Densusianu (1975, p. 701), with the exception of the form for 2pl.
[26] Actually, the form *are* in the present of the verb *a avea* 'to have' is also obscure.
[27] The verb *a vrea* also has other attested contaminations of paradigms (e.g., the modern imperfect *vroiam*).

imperfect having too many syncretisms) and it would be semantically acceptable within the perspective of cross-linguistic comparison due to the fact that both the imperfect as well as the perfect (i.e. simple past) could become a source of the counterfactual meaning. The fact that it is only the periphrases for the simple past which are absent from the series where the form of the verb *a vrea* is completely preserved (see *supra*, §4.) would support this explanation, if we suppose that in the speakers' consciousness *aș* + infinitive was still connected to the simple past (and this is why it could be used as a narrative tense in the old translations). If it were so, we would no longer speak of *vrea* + infinitive sequence in terms of a residue or a reconstruction, but in terms of a paradigm (*a vrea* in the past + infinitive) which is only related to *ar* + infinitive.

In the 16th century, the simple past forms of *a vrea* were (Zamfir, 2007, p. 94):

vrui, *vruși*, *vru*, *vrum*, *vrut*, *vrură*

In order to obtain the result attested in the 16th century as the paradigm of the conditional auxiliary, we need to assume an analogic ending for the 1st person sg., a form *vruș(i)*, homonymous to the current 2sg form, as well as an extension of the ending *ră* from 3pl to 3sg. Both extensions rely on syncretisms existing in various areas of the Romanian verbal system (1≡2sg, 3sg≡pl).

Hence, at the origin of the current forms of the auxiliary and of the variants in Istro-Romanian and the dialect of Banat may lay the contamination of the paradigm of the imperfect with the one for the simple past in 1sg, 3sg and 3pl:

*vrea / *vruș*	→	*(vr)eaș / reaș / (vr)aș > aș*
vreai	→	*(vr)eai / reai / (vr)ai > ai*
vrea / vru+ră	→	*(vr)eară / reară / (vr)ară > ară*
vream	→	*(vr)eam / ream / (vr)am > am*
vreați	→	*(vr)eați /reați / (vr)ați > ați*
vrea / vrură	→	*(vr)eară / reară / (vr)ară > ară*

The contamination between the forms of the simple past and of the imperfect also occurred in some Italian dialects; the facts are mentioned by Meyer-Lübke (1895, p. 402)[28] and described by Rohlfs (1968, p. 344–345).

The variants in which it is just the initial *v–* which gets removed correspond to the forms existing in the inversions in old Romanian as well as in those retained in Istro-Romanian and the dialect of Banat. One example dating from the 16th century (and extensively discussed by Zamfir, 2007, p. 333, who considers it "a strange form") may be interpreted as an instance of retention of a longer form of the auxiliary in the context of the homonymy between the initial dropped consonant and the form of the pronominal clitic[29]:

(31)	de-*ați*	*fi*	*fost*	den	lume	*fiind*,	lumea
	if=AUX.2PL	be.INF	be.PPLE	of	world	be.GER	world.DEF

[28] "Dans les patois du Nord comme du Sud, les uns employaient jadis, les autres connaissent encore une flexion mélangée, c-à-d. qu'ils ont fait choix de l'imparf. pour les 1re et 3e p. sing. e 3e plur., du parfait pour les autres formes: de là *–ia*, *–esti*, *–ia*, *–emmo*, *–este*, *–iano*" [In the Northern patois as well as in the Southern ones, some of them used a long time ago, while others still evince a mixed inflection, i.e., they selected the imperfect for 1st and 3rd person singular and 3rd person plural, the perfect for the other forms: hence *–ia*, *–esti*, *–ia*, *–emmo*, *–este*, *–iano*] (Meyer-Lübke, 1895, p. 402). Surprisingly, the pattern of the blending of forms is identical with the one we propose for Romanian, but has the inverse distribution: 1sg, 3sg and 3pl person forms would come from the perfect.

[29] The editors transcribe the sequence *vreară* (the image is reproduced in Appendix A), but the context clearly requires the identification of the initial *v–* as belonging to the 2pl clitic. In the evangelical translation from CT.1560–1, the conditional construction includes the pronominal clitic and the conditional periphrasis without the participle (the present conditional), with reversed auxiliary: "De *ați fi fostŭ* den lume, lumea amu a sa *iubi-v-ară*" [If you had been from this world, this world would love you as its own] (CT.1560–1, 221v).

v-***reară*** *fi* *iubit* (CC[2].1581, 522, 524) [*Jn*, 15, 19]
CL.ACC.2PL=AUX.3SG be.INF love.PPLE
'If you had been from the world, the world would have loved you' (The standard version: 'If you were of the world, the world would love you')

The form occurs twice: in the evangelic text (which contains, as known, an older level of language than in the homiletic commentary) and in its fragmentary resumption, in explanations. Identical repetition renders this isolated attestation a little less contestable such that it may not be reduced to a mere writing mistake.

7. Conclusions

In order to account for the formation of the Romanian conditional, we propose the following path: similarly to the grammaticalization of the simple future formed with the aid of the infinitive and the present of the verb *a vrea*, another grammaticalization process took place involving a periphrasis of the future in the past, built with the infinitive together with a mixed paradigm obtained by way of contamination between the forms of simple past and imperfect of the verb *a vrea* (*vreaș*, *vreai*, *vrea*, *vream*, *vreați*, *vreară*). The future in the past (the association between uncertain posteriority and past) lays, as in many other languages, at the heart of the development of a hypothetical counterfactual meaning. Often used in postposition (during a period of time when the future and the conditional auxiliaries of the Western Romance languages got fixed in this position to the point that they even became inflexions), the auxiliary forms underwent an abbreviation process through phonetic simplification and as a consequence of the reinterpretation of the segment *re–* as belonging to the infinitive. The short forms *aș*, *ai*, *ară*, *am*, *ați*, *ară* partially lost their connection with the verb *a vrea*, which accelerated their specialization as markers of the conditional[30]. However, they still preserved a temporal meaning for a while (in the 16th century), sometimes occurring in the contexts of the simple past as future in the past. The hypothetical value split in a hypothetical about present and future (*aș face* 'I would do') and a hypothetical referring to the past, due to the emergence of a periphrasis with the participle: *aș face* 'I would do' vs. *aș fi făcut* 'I would have done'.

Other similar constructions containing the verb *a vrea* in the imperfect and the compound past have had a slower pace of grammaticalization (or the process itself started at a later time). In the 16th century the periphrasis built with the imperfect of the verb *a vrea* (*vrea*, *vreai*, *vrea*, *vream*, *vreați*, *vrea* + infinitive) is especially widespread. Its main values are those of future in the past and of hypothesis referring to the present. Besides this, a periphrasis with a doubly-marked temporality, specialized for the counterfactual past hypothetical (*vrea fi făcut* 'would have done') was created. The variants for the future in the past and the conditional are retained: *aș face* as a standard form, *reaș face* in Istro-Romanian, the dialect of Banat and in other areas (in isolation), *vrea face* in some Northern patois.

The explanation resting on the past forms of the verb **volere/vrea* is the only one that can lend coherence to the data, due to the fact that it integrates them within a unitary and visible grammaticalization process manifested in many other languages. The semantic objections which have been raised against it are irrelevant because they do not take into account the typical formation process of a mood expressing the hypothetical condition. In this process, the passage from the temporal-modal value to the modal one—of counterfactual and non-counterfactual hypothetical meaning—is normal and frequently attested. The retention of some residues from the old temporal value or the use of these forms in hypothetical contexts

[30] One may draw an analogy with the future of the type *voi* + infinitive: this future starts alternating with the syntactically identical periphrasis with an auxiliary undergoing apheresis: *oi* + infinitive. The modal and evidential values ("the presumptive mood") occur in both forms but the form *oi* + infinitive gets specialized for evidentiality in time. A similar process may have taken place with the periphrasis *vreaș* + infinitive, at the time when it started co-varying with the periphrasis undergoing apheresis **(e)aș* + infinitive: the latter, given it obscured etymological connections, entered an accelerated process of specialization for the conditional value. Both forms continued to circulate, however.

of present vs. past do not contradict their relatedness, because they belong to the same process, at different stages. The objections regarding the form may be rejected by presupposing a contamination between the paradigm of the simple past and of the imperfect. The periphrases with *a vrea* in the language of the first texts and in Aromanian confirm the productivity of the pattern, and the forms in the dialect of Banat and in Istro-Romanian are simply variants of a common grammaticalization process with internal variations and different rhythms. Some of these variants were abandoned in time on account of the equivalence and the competition between them.

Bibliography

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.

CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CPr.1566 = *Texte de limbă din secolul XVI*, IV. *Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, ed. I. Bianu, Cultura Națională, București, 1930.

CT.1560–1 = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.

CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.

Diaconovici Loga.1822 = C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească (Buda, 1822)*, ed. O. Șerban & E. Dorcescu, Editura Facla, Timișoara, 1973.

Iorgovici.1799 = P. Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, ed. D. Bogdan Dascălu & C. Dascălu, Editura Facla, Timișoara, 1979.

Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Editura Libra, București, 2001.

MI~1620 = *Manuscrisul de la Ieud*, ed. M. Teodorescu & I. Gheție, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977.

NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, I. *Textul*, ed. V. Arvinte, I. Caproșu & Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005.

Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.

Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962.

SA.1683 = Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, ed. A. Goția, Editura Minerva, București, 1984.

B. References

Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în **Biblia** de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Arvinte, V. (2007). *Normele limbii literare în **Palia** de la Orăștie*, in Gafton, Al. & Arvinte, V., *Palia de la Orăștie (1582)*, II. *Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 259–412.

Azzopardi, S. (2013). *Valor aspecto-temporal y usos modales del condicional a la luz de la noción de gramaticalización*, in Cabedo Nebot, A., Aguilar Ruiz, M. & López-Navarro Vidal, E. (eds), *Estudios de Lingüística: investigaciones, propuestas y aplicaciones*, Tecnolingüística, Valencia, p. 337–347, [online].

Bugeanu, D. (1970). *Formarea condiționalului în limba română*, in "Studii și cercetări lingvistice", vol. XXI, nr. 5, p. 543–563.

Bybee, J.L. (1995). *The semantic development of past tense modals in English*, in Bybee, J.L. & Fleischman, S. (eds), *Modality in Grammar and Discourse*, John Benjamins, Amsterdam, p. 503–517, Crossref.

Bybee, J.L., Perkins, R. & Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar*, University of Chicago Press, Chicago / London.

Capidan, T. (1932). *Aromânii. Dialectul aromân*, Imprimeria Națională, București.

Caragiu-Marioțeanu, M. (1969). *Verbul*, in Rosetti, Al. (coord.), *Istoria limbii române*, II, Editura Academiei R.S.R, București, p. 254–278.

Călărașu, C. (1987). *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, Tipografia Universității din București, București.

Coene, M., Tasmowski, L. (2006). *On the Balkan-Slavic origins of the Romanian conditional*, in "Revue roumaine de linguistique", vol. LI, nr. 2, p. 321–340.

Densusianu, O. (1975). *Opere*, II. *Histoire de la langue roumaine*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, Editura Minerva, București; ed. I: 1901–1938.

Dragomirescu, A. (2015). *Verbul*, in Chivu, Gh. *et al.* (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ed. revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, p. 185–222.
D'Hulst, Y., Coene, M. & Avram, L. (2004). *Syncretic and Analytic Tenses in Romanian. The Balkan Setting of Romance*, in Mišeska Tomić, O. (ed.), *Balkan Syntax and Semantics*, John Benjamins, Amsterdam, p. 355–374, Crossref.
Elson, M. (1992). *A Latin Source for the Conditional Auxiliary in Romanian*, in "Zeitschrift für Romanische Philologie", vol. 108, nr. 5–6, p. 360–375, Crossref.
Esher, L. (2013). *Future and conditional in Occitan: a non-canonical morphome*, in Cruschina, S., Maiden, M. & Smith, J.C. (eds), *The Boundaries of Pure Morphology. Diachronic and Synchronic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, p. 95–115, Crossref.
Fleischman, S. (1982). *The Future in Thought in Language. Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge University Press, Cambridge.
Frâncu, C. (1983–1984). *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, in "Anuar de lingvistică și istorie literară", vol. XXIX, p. 23–62.
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Gheție, I. (1994). *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, București.
Giannakidou, A. & Mari, A. (2017). *A unified analysis of the future as epistemic modality: The view from Greek and Italian*, in "Natural Language and Linguistic Theory", Crossref.
Hasdeu, B.P. (1892). *Etymologicum magnum Romaniæ*, II, Editura Socec, București.
Heine, B. & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.
Iatridou, S. (2000). *The Grammatical Ingredients of Counterfactuality*, in "Linguistic Inquiry", vol. 31, nr. 2, p. 231–270, Crossref.
Iordan, I. (1928). *Dialectele italiene de sud și limba română. V. Sintactice*, in "Arhiva", vol. 35, nr. 3–4, p. 181–204.
James, D. (1982). *Past tense and the hypothetical. A cross-linguistic study*, in "Studies in Language", vol. 6, nr. 3, p. 375–403, Crossref.
Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Editura Junimea, Iași.
Kovačec, A. (1971). *Descrierea istroromânei actuale*, Editura Academiei R.S.R., București.
Kovačec, A. (1984). *Istroromâna*, in Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 550–590.
Lombard, A. (1954–1955). *Le verbe roumain. Étude morphologique*, I–II, C.W.K. Gleerup, Lund.
Meyer-Lübke, W. (1895). *Grammaire des langues romanes*, II. *Morphologie*, Welter, Paris.
Meyer-Lübke, W. (1900). *Grammaire des langues romanes*, III. *Syntaxe*, Welter, Paris.
Minuț, A.-M. (2002). *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Morariu, L. (1925). *Morfologia verbului predicativ român*, I, in "Codrul Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie și Limbă»", vol. 1 (1924), p. 1–95.
Neagoe, V. (1984). *Subdialectul bănățean*, in Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 240–283.
Nevaci, M. (2006). *Verbul în aromână. Structură și valori*, Editura Academiei Române, București.
Nevaci, M., Todi, A. (2009). *The Grammaticalization of Perfect Auxiliaries in Romanian. Historical and Dialectal Aspects*, in "Revue roumaine de linguistique", vol. LIV, nr. 1–2, p. 137–150.
Pamfil, C.-G. & Dănilă, E. (2009). *Originea condițional-optativului românesc în concepția lui A. Philippide*, in "Philologica Jassyensia", vol. V, nr. 1, p. 69–77.
Papahagi, T. (1925). *Graiul și folklorul Maramureșului*, Cultura Națională, București.
Parkinson, J. (2009). *A Diachronic Study into the Distributions of Two Italo-Romance Synthetic Conditional Forms*, Ph.D. thesis, University of St. Andrews, [online].
Philippide, A. (1888). *Introducere în studiul limbei și literaturei române*, Editura Librăriei Fraților Șaraga, Iași.
Philippide, A. (1894). *Principii de istoria limbii*, Editura Librăriei Fraților Șaraga, Iași.
Philippide, A. (1927). *Originea românilor*, II. *Ce spun limbile romînă și albaneză*, Tipografia Viața Românească, Iași.
Philippide, A. (2011). *Istoria limbii române*, ed. de G. Ivănescu, C.-G. Pamfil și L. Botoșineanu, Polirom, Iași.
Popescu, C.M. (2013). *Viitorul și condiționalul în limbile romanice. Abordare morfosintactică și categorizare semantică din perspectivă diacronică*, Editura Universitaria, Craiova.
Popescu, M. (2014). *'Viitorul în trecut' în limba română contemporană. Un punct de vedere semantico-pragmatic*, in "Revista de Filología Románica", vol. 31, nr. 1, p. 111–125, Crossref.
Rohlfs, G. (1968). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, II. *Morfologia*, Einaudi, Torino.
Rosetti, A. (1932). *Limba română în secolul al XVI-lea*, Cartea Românească, București.
Rosetti, A. (1978). *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Saramandu, N. (1984). *Aromâna*, in Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 432–476.
Sârbu, R. & Frățilă, V. (1998). *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Editura Amarcord, Timișoara.

Theodorescu, M. (1978). *Condiționalul*, in Dimitrescu, F. (ed.), *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 320–322.
Thieroff, R. (2010). *Moods, Moods, Moods*, in Rothstein, B. & Thieroff, R. (eds), *Mood in the Languages of Europe*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 1–29, Crossref.
Tiktin, H. (1904). *Die Bildung des rumänischen Konditionalis*, in "Zeitschrift für romanische Philologie", vol. 28, nr. 6, p. 691–704, Crossref.
Titova, V.P. (1959). *O problemă litigioasă a morfologiei istorice românești (originea condiționalului)*, in "Studii și cercetări lingvistice", vol. X, nr. 4, p. 561–571.
Vincent, N. (2013). *Compositionality and change in conditionals and counterfactuals in Romance*, in Cruschina, S., Maiden, M. & Smith, J.C. (eds), *The Boundaries of Pure Morphology. Diachronic and Synchronic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, p. 116–136, Crossref.
Weigand, G. (1896). *Die Bildung des Imperfecti Futuri—Konditionalis, Optativi—im Rumänischen*, in "Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache", vol. III, p. 139–161.
Zafiu, R. (2013). *Mood, tense, and aspect*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 24–65.
Zafiu, R. (2016). *The syntax of moods and tenses*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 14–52, Crossref.
Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea–al XVII-lea)*, II, Editura Academiei Române, București.

Appendix A.

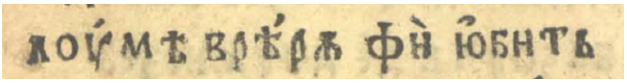

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A88ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Auxiliarul condiționalului românesc: argumente semantice și funcționale în reconstituirea unui proces de gramaticalizare controversat

Rodica Zafiu*

Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 12 iulie 2017
Acceptat 16 august 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
gramatică istorică
diacronie

Rezumat

Articolul își propune să demonstreze avantajele explicative ale vechii ipoteze asupra originii auxiliarului condiționalului analitic românesc (*aș* + infinitiv) în imperfectul verbului *(a) vrea* < **volere* (< VELLE). Procesul de gramaticalizare, reconstituit prin comparația cu celelalte limbi romanice și prin raportare la direcții tipice ale schimbării lingvistice, presupune faze semantice intermediare (valoarea de viitor în trecut, valoarea ipotetică preponderent contrafactuală), ale căror urme se pot găsi în primele texte românești (traduse), dar au fost puse, în general, pe seama simplei calchieri din limbile-sursă. Utilizările condiționalului cu auxiliarul cu formă redusă (*aș*, *ai* etc. + infinitiv) sînt raportate la cele (cooocurente în textele vechi) ale condiționalului în care auxiliarul este recognoscibil (*vrea* + infinitiv) și pentru care este încă puternică valoarea din prima etapă de gramaticalizare—de viitor în trecut. Textul propune și o explicație pentru formele atipice din paradigma auxiliarului de condițional—*aș(i)*, *ar(ă)*—prin suprapunerea dintre formele de imperfect și cele de perfect simplu ale verbului *(a) vrea*.

1. Introducere

Originea auxiliarului cu care se formează în română paradigma modului condițional este obiectul unor controverse cu o istorie îndelungată. Ipotezele principale sînt cele care presupun că la originea paradigmei auxiliarului se află (în diferite ipostaze modal-temporale) (a) verbul HABERE; (b) verbul **volere*; pe lîngă acestea, există și soluții de compromis (de pildă, ideea contaminării dintre cele două paradigme) sau poziții declarat indecise. În sprijinul diferitelor explicații s-au invocat paralele cu condiționalul romanic, legături cu alte perifraze de condițional din limba veche, cu formele de condițional din istroromână și din graiul bănățean. Diversele teorii au oferit uneori explicații etimologice suplimentare, insuficient de convingătoare, pentru formele atipice *aș* (persoana 1sg) și *ar* (3sg=3pl).

Ne propunem să trecem în revistă principalele argumente aduse de fiecare dintre ipoteze și să le reinterpretăm, prin deplasarea accentului de la explicațiile bazate predominant pe evoluția formelor la cele care țin cont de regularitățile procesului de gramaticalizare în ansamblul său, cu implicarea factorilor semantici și funcționali. Acest tip de abordare favorizează ipoteza originii auxiliarului în verbul *a vrea*, ipoteză care are avantajul unei corelări mai strînse între schimbările presupuse și specificul semantic și funcțional al condiționalului în genere și al sistemului modal-temporal românesc în particular.

În primele texte de care dispunem, din secolul al XVI-lea, auxiliarul condiționalului este atestat (în antepunere) în formele: 1sg *aș / așu / așiu*[1]; 2sg *ai*; 3sg=pl *ară /are*[2]; 1pl *am*; 2pl *ați*. În postpunere față de

*Adresă de corespondență: *rodica_zafiu@yahoo.com*.

[1]Forma *așu* este atestată mai întîi în PH.1500–10; *așiu* apare în CV.1563–83, sporadic în PO.1582 etc.; *aș* este cea dominantă în PO.1582. Mai multe exemple din texte sînt reproduse de Densusianu (1975, p. 569). Frecvența formelor poate fi verificată cu ajutorul platformei *Corpus electronic al textelor românești vechi* [online].

[2]Forma *ară* este foarte frecventă în PH.1500–10, CC[2].1581, CT.1560–1, PO.1582 etc. O variantă *aru* e consemnată într-un

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

infinitivul verbului, apare o problemă de segmentare pe care o vom discuta ulterior: formele sînt precedate de secvența *–re–*, care ar putea fi sau finala infinitivului, sau segmentul inițial al auxiliarului[3].

Construcția pare veche și puternic gramaticalizată: cuprinde exclusiv infinitivul fără *a* (ceea ce indică o fixare anterioară asocierii prepoziției la infinitiv), iar formele specifice (*aș*, *ară*) nu apar niciodată singure sau în alte combinații, ci sînt specializate pentru marcarea condiționalului. Și celelalte forme din paradigma auxiliarului sînt specializate funcțional (pentru construcția cu infinitivul și valoarea de condițional a perifrazei), chiar dacă intră în relații de omonimie cu alte forme verbale: forma de 2sg *ai* este identică cu aceea de indicativ prezent a verbului *a avea* și cu auxiliarul perfectului compus, provenit tot din *a avea* (la aceeași persoană gramaticală), varianta de 3sg *are* este identică cu aceeași persoană a prezentului verbului *a avea*, iar 1pl *am* și 2pl *ați* sînt omonime cu auxiliarul perfectului compus.

Forma de persoana 3sg este singura care se modifică în timp, din momentul primelor atestări; *ară*, dominant în secolul al XVI-lea, persistă în secolul al XVII-lea (în MI~1620, Prav.1652, în SA.1683, în BB.1688 etc.), ca și *are* (Prav.1646, BB.1688 etc.), dar cele două variante încep să fie înlocuite de *ar*, care apăruse sporadic și înainte[4]. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea se generalizează forma *ar*. Gheție (1994, p. 28) consideră că *ar* este o inovație pornită din graiurile sudice și extinsă în Moldova și abia apoi în zonele transcarpatice, unde *are* și *ară* au fost înregistrate de anchetele dialectale chiar în secolul al XX-lea (v., de exempu, Papahagi, 1925, p. LXVIII). Finala formei de persoana 1sg variază și în limba din secolele trecute, și în româna actuală, fiind interpretabilă ca pronunție palatalizată vs. nonpalatalizată a consoanei finale *ș*[5].

2. Ipotezele asupra originii auxiliarului

Ipoteza originii în **volere* și cea a originii în HABERE au avut destui susținători de-a lungul timpului; cea de a doua a dezvoltat și multe variante, în funcție de paradigmele modal-temporale alese, adesea combinate, prin care au fost explicate formele auxiliarului. Între susținătorii ambelor ipoteze există și unele diferențe privind vechimea relativă a transformărilor. Densusianu (1975, p. 572) și Lombard (1954–1955, p. 962–963) au preferat să nu adopte explicit nici una dintre principalele teorii asupra originii auxiliarului de condițional[6].

2.1. Ipoteza HABERE

Cei care au susținut că la originea auxiliarului de condițional stă verbul HABERE/*a avea* au pornit de la formele de prezent sau de perfect ale acestuia sau au presupus o combinație de paradigme. Ipoteza HABERE este destul de veche, avînd mai mulți adepți în secolul al XIX-lea[7]; a fost acceptată inițial și de Meyer-Lübke (1895, p. 154), care a aderat apoi (în Meyer-Lübke, 1900) la ideile lui Weigand (1896). Explicația a fost apoi reluată, în diferite variante, de Tiktin (1904), Rosetti (1932, p. 104), Titova (1959), Bugeanu (1970), Theodorescu (1978, p. 296–297), Elson (1992), Zamfir (2007, p. 321–376), Popescu (2013, p. 202–204) etc.

document din 1593 (Frâncu, 2009, p. 121). Pentru identificarea formelor în texte, v. indicația din nota precedentă.

[3] Segmentările aparțin editorilor, toate aceste forme cu auxiliar postpus fiind scrise în textele originale fără pauză: *vreareaș*, *vreareați*, *vreareară* etc.

[4] Frâncu (2009, p. 122) consideră că forma scurtă *ar* nu apăruse încă în perioada veche a românei literare (pînă în 1640), contestînd autenticitatea unor semnalări anterioare. Există totuși cîteva atestări ale lui *ar* din secolul al XVI-lea (de exemplu în PO.1582, v. Arvinte, 2007, p. 317) și din primele decenii ale secolului al XVII-lea (de exemplu în A.1620, 16^{v}). Forma *ar* devine destul de frecventă în Prav.1652, dar este încă rară în Prav.1646, BB.1688 (Arvinte, 2004, p. LI) etc.

[5] În gramatica lui Diaconovici Loga (1822) există inconsecvențe chiar în tabelele de conjugare, în care sînt trecute atît *aș*, cît și *ași* (a se vedea, de exemplu, p. 104 și p. 110).

[6] Este adesea citată afirmația lui Densusianu (1975, p. 572): „le conditionnel formé avec *ași* reste encore une énigme de la morphologie roumaine".

[7] Primii susținători ai ideii—F. Diez, T. Cipariu, A. Cihac, B.P. Hasdeu etc.—sînt trecuți în revistă de Philippide (1927, II, p. 202–204).

Formele modal-temporale considerate punct de plecare al evoluției spre statutul de auxiliar[8] sînt prezentul (Titova, 1959), indicativul mai mult ca perfect sau subjonctivul imperfect (Tiktin, 1904), indicativul perfect (Bugeanu, 1970; Elson, 1992) și adesea o combinație de paradigme—indicativul imperfect, subjonctivul imperfect, subjonctivul mai mult ca perfect etc. Aceste explicații țin cont în primul rînd de formă și nu caută o motivare coerentă pentru evoluția semantică (de la *a avea* cu diferite valori temporale la marca de condițional-optativ). Au influențat preferința pentru explicația prin HABERE apropierile formale deja menționate: coincidența unor forme cu auxiliarul de perfect compus (*ai*, *am*, *ați*), apropierea sau identitatea cu forma verbului lexical *a avea* (*ar*/*are*). Teoria HABERE s-a bazat și pe comparația romanică, preferîndu-se auxiliarul care a stat la baza formelor de condițional din celelalte limbi romanice. E totuși o comparație punctuală și parțială, care nu ține cont de lipsa similitudinii în formarea viitorului. Ipoteza HABERE implică un decupaj al construcției cu auxiliarul postpus în care verbul principal ar avea infinitivul lung (*fire-ar*); Hasdeu (1892, p. 1946) considera că reanaliza de către vorbitori a secvenței de tip *fire-ar* și decupajul diferit—*fi-rear*—ar fi condus la apariția formelor bănățene și istroromâne ale auxiliarului (cu *–re* de la infinitivul lung devenit segmentul lor inițial: *rear fi*, explicație reluată ulterior de mulți susținători ai ipotezei HABERE (Tiktin, 1904 ș.a.).

2.2. *Ipoteza *volere*

Încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, auxiliarul condiționalului a fost legat de lat. **volere* < VELLE de Philippide (1894, p. 69), care considera inițial că punctul de pornire al evoluției a fost conjunctivul; explicația detaliată a fost însă oferită de Weigand (1896), care a demonstrat originea auxiliarului în paradigma de indicativ imperfect al lui **volere—volebam*; explicația a fost preluată de Philippide (1927, p. 203–204)[9], Meyer-Lübke (1900, p. 356), Morariu (1925, p. 54–64), Iordan (1928), Capidan (1932), Ivănescu (2000, p. 163), Minuț (2002, p. 155-157), Arvinte (2004, p. LI–LII), Coene & Tasmowski (2006), Pamfil & Dănilă (2009) ș.a.

Argumentele principale în favoarea acestei explicații provin din comparația cu istroromâna, cu graiul bănățean și cu perifrazele din româna mai veche care conțin forme nemodificate ale verbului *a vrea*. Și teoria **volere* se sprijină pe comparația între limbile romanice, reținînd particularitatea acestora de a avea același auxiliar pentru viitor și pentru condițional: HABERE în limbile romanice occidentale, **volere* în română. Forma actuală a auxiliarului ar rezulta din afereza consoanelor inițiale ale verbului (*am* < *vream*, *ați* < *vreați* etc.), probabil și în urma unei reanalize. Poziția frecvent postverbală a auxiliarului în limba veche permite reconstituirea unui proces în care s-a pornit probabil de la infinitivul lung și auxiliarul cu inițiala *v–* aferezată. În *fire-(v)reați* s-ar fi produs o haplologie, prin căderea silabei repetate *–re*. Arvinte (2004, p. LI) consideră că silaba a căzut din auxiliar—astfel încît auxiliarul păstrează aceeași formă în antepunere sau postpunere, iar infinitivul postpus este lung; *fire*, în *fire-ați*. Se poate însă afirma—cum a făcut-o Weigand (1896), urmat de Meyer-Lübke (1900, p. 356), Morariu (1925, p. 57)—că silaba s-a pierdut din forma de infinitiv, astfel încît auxiliarul are în inversiune o formă mai apropiată de origine (*reați*), iar infinitivul antepus este identic cu cel postpus, adică scurt: *fi*, în *fi-reați*[10].

Indiferent de cum s-ar fi produs simplificarea silabei repetate în faze mai vechi, neatestate, ale limbii, e posibil ca secvența de tipul *fi-reați* (verb-auxiliar), circulînd în paralel cu *reați fi* (auxiliar-verb) să fi fost reinterpretată ca incluzînd infinitivul lung (într-o perioadă în care acesta era încă folosit, în variație cu forma scurtată), iar decupajul *fire-ați* să fi influențat și forma antepusă a auxiliarului, producînd sau cel puțin accelerînd procesul de scurtare la *ați*. Formele auxiliarului ar putea fi deci rezultatul unei afereze (a consoanei inițiale *v–*), dar și al unei reanalize a secvenței cu postpunere. Această ipoteză este răsturnarea

[8] Unii autori optează pentru etimologia HABERE, fără a indica însă explicit modul sau timpul din care s-ar fi format auxiliarul; așa stau lucrurile în Rosetti (1978, p. 565; cf. și p. 158, unde se manifestă totuși opțiunea pentru *habuissem* > *aș*).

[9] Philippide (2011, p. 527–528) afirmă că a avut întîietate asupra lui Weigand în explicația auxiliarului prin **volere*, și că tot el a sugerat primul, în cursul său din 1896, că originea auxiliarului s-ar afla în paradigma de imperfect.

[10] Philippide (1894, 1927) considera că în inversiunea din dacoromână este totuși vorba de infinitivul lung, dar în exemplele istroromâne folosea decupajul cu infinitiv scurt: *vol'i-reș* 'aș vrea'.

perfect simetrică a ideii destul de răspîndite (v. *supra*, §2.1) după care forma inițială *fire-ați* ar fi fost reanalizată *fi-reați*, dînd naștere variantelor istroromâne și bănățene ale auxiliarului.

2.3. Ipoteza paradigmei mixte

O combinație între forme ale celor două auxiliare a fost presupusă de mai mulți autori (menționați de Elson, 1992, p. 363). Frâncu (2009, p. 121–122) consideră că s-ar fi produs o suprapunere de paradigme, astfel că auxiliarul ar proveni din imperfectul lui *volere* pentru persoanele 3sg și 3pl, din prezentul lui HABERE pentru persoanele 2sg, 1pl, 2pl și din imperfectul lui *volere* sau imperfectul lui HABERE pentru persoana 1sg. Din nou, explicația este determinată doar de posibilitatea unor evoluții fonologice, neexistînd nici o justificare semantică în procesul de gramaticalizare a auxiliarului pentru o asemenea încrucișare de verbe și timpuri.

3. Argumente semantice și caracteristici ale traseului gramaticalizării

Un argument important pentru teoria *volere* este oferit de modelul gramaticalizării condiționalului în relație cu viitorul. Așa cum a arătat Fleischman (1982), condiționalul romanic a început prin a fi un *viitor în trecut*. Cele două perifraze—de viitor simplu și de viitor în trecut—s-au gramaticalizat în paralel (deși există discuții asupra posibilei priorități a uneia sau a celeilalte) și în evidentă interrelație, avînd auxiliarul provenit din același verb[11].

3.1. Viitorul și condiționalul

Dacă acceptăm ipoteza **volere*, româna se încadrează tipologic între limbile care folosesc același auxiliar și același tipar morfosintactic pentru viitor și condițional („VELLE servește și pentru viitor și pentru condițional", Iordan, 1928, p. 197) și care derivă condiționalul din viitorul în trecut[12]. Este modelul dominant în limbile romanice, dar destul de răspîndit și în alte limbi, din familii diferite; unul dintre cazurile cele mai studiate (și cele mai interesante pentru o comparație cu româna) este cel al modalului *will* din engleză, a cărui formă de prezent este marcă de viitor, iar cea care etimologic avea valoare de trecut (*would*) devine marcă a condiționalului (Bybee, 1995; Iatridou, 2000 etc.).

În româna din secolul al XVI-lea erau complet gramaticalizate atît viitorul de tip *voi face*, cît și condiționalul de tip *aș face*. Frecvența mare a construcției de viitor *voi face* (cu verbul „a vrea"), infinitivul fără *a* și sensul temporal indică o vechime mai mare a acesteia, în raport cu celelalte perifraze de viitor (mai rare, construite cu infinitivul cu *a* sau cu conjunctivul și exprimînd—în cazul perifrazelor cu *a avea*—un sens mai mult modal, de necesitate, decît temporal). Perifraza *voi* + infinitiv reprezintă în epocă viitorul prototipic; este de aceea foarte probabil ca un viitor în trecut format de la ea (prin trecerea auxiliarului de la prezent la trecut) să fi stat la baza evoluției spre valoarea de condițional. Perifraza de tip *va face* (prezent + infinitiv) a permis dezvoltarea unei perifraze *vrea face* (imperfect + infinitiv), tot așa cum ulterior *are să facă* va da naștere viitorului în trecut *avea să facă* (Zafiu, 2013, p. 40; Popescu, 2014).

Viitorul cu *a avea* se va gramaticaliza tîrziu și incomplet; construcția verbului *a avea* cu infinitivul cu *a* (*are a fi*) are în secolul al XVI-lea doar valoare modală, de necesitate—și este oricum destul de rară (Călărașu, 1987, p. 187; Zamfir, 2007, p. 232–241).

Sensurile dezvoltate în diacronie de construcția *aș* + infinitiv—posterioritate în trecut și posibilitate/ipotetic—sînt tot un argument în favoarea ipotezei *volere*. Titova (1959) sprijinea ipoteza HABERE prin observația că *aș* + *infinitiv* ar fi avut în textele vechi sens mai curînd de viitor decît de condițional, ceea ce ar fi părut să indice o transformare a construcției—de la o valoare modală de necesitate („are a face") la una de viitor și apoi de condițional. Apropierea valorilor viitorului și condiționalului și chiar contextele comune (în perioada condițională) nu înseamnă însă echivalență sau suprapunere. Nu sînt precedente care să justifice simpla transformare, în diacronie, a unui viitor în condițional; în schimb, asocierea mărcilor

[11] Pentru abordări mai noi ale diacroniei condiționalului romanic, v. Parkinson (2009), Vincent (2013), Esher (2013).

[12] S-au făcut și comparații punctuale în interiorul spațiului romanic: imperfectul lui **volere* s-ar fi folosit și în dialectul din Matera (Iordan, 1928, p. 197).

morfologice de viitor cu cele de trecut reprezintă sursa tipică a unui mod al ipoteticului—condiționalul (James, 1982; Bybee, 1995; Iatridou, 2000).

În analiza textelor românești vechi valoarea de condițional prezent sau trecut a fost stabilită de cercetători într-un mod destul de arbitrar, adesea prin simpla posibilitate de substituire cu formele actuale. Pentru o mai bună înțelegere a valorilor perifrazelor în discuție, pornim de la observațiile din Iatridou (2000): ipoteticul este contrafactual sau non-contrafactual, interpretarea contrafactuală fiind o implicatură. Condiționalul perfect este contrafactual; condiționalul prezent poate fi sau nu contrafactual, în funcție de semantismul verbelor și de context. Contrafactualitatea, ca trăsătură semantică, nu se suprapune deci peste opoziția morfologică dintre condiționalul perfect și cel prezent.

Transformările care ne interesează și care conduc către fixarea unor valori modale ale unei perifraze modal-temporale au fost precedate de gramaticalizarea perifrazei modal-temporale pornind de la o îmbinare liberă cu valoare modală[13]. E firesc să presupunem (și prin comparație cu evoluții din alte limbi) că perifraza **volere* + infinitiv a exprimat mai întîi voința, intenția, de la care se ajunge prototipic la exprimarea posteriorității față de momentul enunțării (Bybee *et al.*, 1994, p. 243–279; Heine & Kuteva, 2002, p. 310–311). Viitorul, prin componenta sa semantică de non-realizat, continuă totuși să aibă un statut dublu și ambiguu, putînd fi considerat atît mod, cît și timp[14].

Perifraza de viitor (*va* + infinitiv) a putut fi folosită (prin modificarea timpului auxiliarului) ca viitor în trecut (*vrea* + infinitiv):

> *voi face* 'vreau să fac' (intenție) → *voi face* 'voi face' (viitor)
> *vrea(ș)*[15] *face* 'voiam să fac' (intenție în trecut) → *vrea(ș) face* 'aveam/urma să fac' (viitor în trecut)

Perifraza de viitor în trecut, care are caracteristica de a marca morfologic atît trecutul, cît și viitorul, este în multe limbi sursa tipică pentru expresia ipotezei (contrafactuale), în perioada condițională și în enunțurile deziderative (Iatridou, 2000). Valoarea ipotetică se extinde apoi și asupra prezentului, în enunțuri care pot sau nu fi contrafactuale. O dată cu apariția unei construcții specializate pentru ipoteticul contrafactual cu referire la trecut (condiționalul trecut), prima formă de condițional își restrînge sensul, devenind condițional prezent.

Așadar, o perifrază de tipul *vrea(ș) face* suferă în timp următoarele schimbări semantice:

> (I) 'aveam/urma să fac' (viitor în trecut) → (II) 'aș fi făcut' (ipotetic-contrafactual) → (III) 'aș face' (ipotetic-contrafactual sau noncontrafactual)

În etapa a doua, perifraza poate fi echivalentă atît cu un condițional trecut, cît și cu un condițional prezent contrafactual. În etapa a treia, se fixează valoarea sa de condițional prezent. Valoarea temporală din prima etapă poate persista în anumite contexte.

O asemenea schimbare în stabilirea valorii specifice a condiționalului românesc a fost presupusă de Ivănescu (2000), prin analogie cu evoluțiile din celelalte limbi romanice, din greacă etc.: „sensul inițial al formei romanice occidentale, care azi are funcția de ireal prezent, a fost cel de ireal trecut. Acest sens, «aș fi cîntat», a trebuit să-l aibă la origine și irealul prezent românesc" (p. 163).

3.2. Urme ale procesului de gramaticalizare în textele vechi

Pentru a verifica traseul de gramaticalizare descris mai sus, este de stabilit, în primul rînd, dacă în textele vechi perifraza *ar* + infinitiv avea sau nu valoare temporală de *viitor în trecut*. În ciuda a ceea ce s-a susținut de multe ori (Coene & Tasmowski, 2006; Zamfir, 2007 etc.), valoarea de *viitor în trecut* (posterioritate în trecut) pare să fi persistat în secolul al XVI-lea, cu perifraza în subordonare față de un verb dicendi la trecut (1) sau într-un context narativ, coocurentă cu perfectul simplu (2):

[13] Azzopardi (2013) urmărește această primă fază în gramaticalizarea condiționalului din spaniolă.

[14] Pentru o trecere în revistă recentă a dezbaterilor asupra naturii modale și/sau temporale a viitorului, v. Giannakidou & Mari (2017).

[15] Forma de persoana 1sg *vrea* este atestată în secolul al XVI-lea ca auxiliar al condiționalului; în schimb, *vreaș* este o reconstrucție pornind de la formele actuale *aș* (dacoromână) și *reaș / rȩš* (grai bănățean, istroromână).

(1) Ei se împlură de nebunii și grăiră unul la alalt ce *ară fi* să se facă lu Isus. (CT.1560–1, 125^{v}) [*Lc*, 6, 11]
(2) Cest bărbat prinsu e de jidovi și *ară vrea* ei să-l ucigă; și apropiiai-mă, cu voinicii luai el: știui că rimleanin iaste. (CPr.1566, 115) [*Fap*, 23, 27]

Pot fi aduse în discuție și exemplele „aberante" din PO.1582, semnalate de Densusianu (1975, p. 572; cf. Zamfir, 2007, p. 326), în care condiționalul este timp narativ, cu valoare de perfect. E foarte probabil să fie vorba de un calc din maghiară, așa cum s-a susținut, dar acesta indică persistența unei anumite valori temporale a perifrazei, care o face compatibilă cu contextele trecutului:

(3) Și fu lumină. Și vădzu Domnedzeu c-*ară fi* bună lumina (PO.1582, 19) [*Gen*, 1, 3–4]
(4) aduse iale la Adam cum să vadză cum *ară chema* iale (PO.1582, 22) [*Gen*, 2, 19]

Și în alte texte vechi apare acest uz narativ, în genere asociat cu posterioritatea în trecut; secvența biblică din (5–6) este tradusă în general prin timpuri trecute (în originalul grec, primul este un aorist, al doilea un imperfect)[16]; condiționalului din CT.1560–1 îi corespunde în NT.1648 și BB.1688 imperfectul:

(5) Și cîți se-*ară atinge* de el *vindeca*-se-*ară* (CT.1560–1, 82^{v}) [*Mc*, 6, 56]
(6) Și cîți să *atingea* de el să *vindeca* (NT.1648, 49^{r}; BB.1688, 779) [*Mc*, 6, 56]

Ulterior, valoarea temporală dispare, astfel că despre condiționalul românesc s-a putut spune că este un mod propriu-zis, ilustrînd condiționalul estic (Thieroff, 2010) și nu în primul rînd un timp care dezvoltă și valori modale (opinie adesea susținută în legătură cu condiționalul din franceză). Absența valorii temporale (de viitor în trecut) în româna actuală a fost explicată prin lipsa parametrului SOT ('sequence of tenses'), adică a concordanței temporale (D'Hulst *et al.*, 2004). Absența parametrului explică de fapt de ce nu s-a păstrat valoarea, care trebuie să fi existat în prima fază a gramaticalizării perifrazei.

Valoarea derivată din cea a posteriorității în trecut este cea de posibilitate, de ipotetic[17]. Este de presupus că într-o etapă intermediară a gramaticalizării perifraza se referea la fapte trecute (cît timp auxiliarul era perceput ca marcat temporal), avînd implicaturi contrafactuale. În textele din secolul al XVI-lea nu par a exista utilizări ale perifrazei *aș face* care să ilustreze această valoare (echivalentă cu a unui condițional trecut); valoarea este însă realizată sporadic de varianta *vrea face* (v. *infra*).

Valorile etapei finale a procesului de gramaticalizare, specifice pentru condiționalul prezent, sînt deja prezente în textele din secolul al XVI-lea, actualizîndu-se în perioada condițională (în prezența conjuncției specifice *să* sau *de* 'dacă') ca ipoteză (7), sau, în alte tipuri de enunțuri, ca atenuator (8) sau ca marcator de posibilitate (9):

(7) s-*aș grăi* cu limbi, ce folos *face-reaș* voao (...)? (CPr.1566, 326) [1*Cor*, 14, 6]
(8) *Vrea-reaș* voi toți să grăiți cu limbi (CPr.1566, 326) [1*Cor*, 14, 5]
(9) Și cine m-*ară* mine *apăra* a nu mă boteza? (CPr.1566, 36–37) [*Fap*, 8, 36]

Valoarea contrafactuală este dobîndită contextual, dar este deja stabilizată în comparațiile ireale:

(10) foarte cu degrabă alergăm, ca cînd *am avea* aripi (Mărg.1691, 8^{v})

[16] Cf. *http://biblehub.com/interlinear/mark/6-56.htm*.

[17] În opoziție cu Fleischman (1982) și cu opinia dominantă, Bybee (1995) consideră că valoarea de ireal nu trebuie derivată din cea de viitor în trecut, fiind pur și simplu un efect al asocierii unei forme modale cu trecutul. O construcție de tipul *voiam să plec* ar lăsa deschise posibilitatea ca acțiunea să se fi realizat sau nu și posibilitatea ca dorința trecută să fie încă valabilă în prezent; de aici ar proveni sensul de condițional prezent.

Perifraza *aș* + infinitiv nu (mai) are în secolul al XVI-lea valoare de condițional perfect, pentru că această valoare este realizată prin perifraza cu verbul *a fi* și participiu—*aș fi făcut*. Așa cum arată Iatridou (2000), marcarea perfectivă impune interpretarea temporală a unei construcții verbale, iar temporalitatea dublu marcată se poate distribui, asigurînd astfel interpretarea de contrafactual în trecut[18]. Una dintre mărci (*aș*) funcționează modal, cealaltă (participiul)—temporal.

Perifraza cu valoare de perfect este deja foarte bine reprezentată în textele din secolul al XVI-lea, ceea ce îi poate atesta vechimea. Modelul temporal-aspectual caracteristic pentru limba română din secolele al XVI-lea–al XVII-lea (formă de bază—perifrază progresivă cu *a fi* + gerunziul—perifrază perfectivă cu *a fi* + participiul; v. Frâncu, 1983–1984; Zafiu, 2016, p. 32) presupune o distribuire a valorilor temporal-aspectuale. Perifraza de bază—*ară putea* (11), *ară trebui* (13) și perifraza cu gerunziul—*ară fi fiind* (11, 12) au valoare de condițional prezent[19]; perifraza cu participiul—*ară fi pus* (12), *ară fi postit*, *ară fi ținut* (13) are valoare de condițional trecut (contrafactual):

(11) De *n-ară fi* acesta *fiind* de la Dumnezeu, *n-ară putea* face nemică (CC^2.1581, 166) [*In*, 9, 33]
(12) Că de-*ară fi pus* avuțiia bogații depreună, n-*ară fi* mișeii în nevoie *fiind* nici dinioară (CC^2.1581, 36)
(13) Și de-*ară fi postit* ei, și de-*ară fi ținut* să nu mănînce, acmu n-*ară trebui* noao a posti; ce derep ce n-au postit ei atunce, noi toțe-am fost căzuți den dulceața raiului (CC^2.1581, 46)

În exemplele de mai sus, distribuția asimetrică a perifrazelor de condițional reflectă pur și simplu necesitățile semantice ale textului, respectiv referirea ipotezei (în protază) la prezent sau la trecut și referirea consecințelor ei (în apodoză) la prezent.

4. Perifrazele concurente

În textele din secolul al XVI-lea există mai multe perifraze cu valoare condițională construite cu verbul auxiliar *a vrea* într-o formă identică cu cea a verbului predicativ; multe dintre ele vor circula și în secolele următoare, unele păstrîndu-se regional (Frâncu, 2009, p. 122–123, 317–318). Construcțiile alcătuite din auxiliar și infinitiv sînt două, cu auxiliarul la imperfect (*vrea face*) și la perfect compus (*am vrut face*)[20]; construcția progresivă principală este constituită din imperfectul verbului *a vrea*, infinitivul lui *a fi* și gerunziul verbului lexical (*vrea fi făcînd*). Conform sistemului temporal-aspectual din limba veche, tabloul este completat de construcții cu trecutul verbului *a vrea*, infinitivul lui *a fi* și participiul verbului lexical—*vrea fi făcut*, *am vrut fi făcut* (Densusianu, 1975, p. 571)—, care corespund structural și semantic condiționalului trecut de tipul *aș fi făcut*; construcțiile de mai sus pot da naștere și unor forme supracompuse, folosite destul de rar.

4.1. Controverse

Existența perifrazelor cu imperfectul lui *a vrea* a fost considerată atît un argument în favoarea ipotezei *volere* (dovedind că o variantă a auxiliarului intră în componența unui condițional), cît și un argument contra aceleiași ipoteze—(a) în ideea că ar fi ciudat să se păstreze și să circule în paralel doar momentul

[18] Astfel, „when the aspectual part of the verb is perfective, the past morpheme becomes real; that is, it receives a past tense interpretation and it talks about events of the past" (Iatridou, 2000, p. 237). Cf. James (1982, p. 401).

[19] Caracterizarea perpetuată în studiile lingvistice (Densusianu, 1975, p. 570–571; Rosetti, 1978, p. 565 etc.) a perifrazei cu gerunziul ca având valoare de perfect nu are justificare nici în texte și nici în sistemul temporal-aspectual al românei vechi. Zamfir (2007, p. 339–349) descrie cu acuratețe contextele în care apare construcția cu gerunziul, dar apelează la multe artificii interpretative pentru a reconfirma teza valorii ei de perfect. Arvinte (2007, p. 318) descrie folosirile narative ale perifrazei de condițional cu gerunziul în PO.1582, perfect similare celei ale perifrazei de condițional prezent. Cf. și Călărașu (1987, p. 231–234).

[20] A se vedea Densusianu (1975, p. 571), Zamfir (2007, p. 346–355). Cea de a doua perifrază folosește ca auxiliar o formă compusă, care are propriul auxiliar (ceea ce indică, de altfel, un grad înalt de gramaticalizare a perfectului compus).

inițial și cel final al unei gramaticalizări, nu și treptele intermediare (Tiktin, 1904; Titova, 1959); (b) pentru că perifraza ar avea doar valoare de trecut (posibilitatea nerealizată în trecut), în vreme ce condiționalul prezent cu *aș* are valoare de prezent sau viitor (posibilitate realizabilă sau nu în prezent sau în viitor).

Ambele obiecții pot fi înlăturate.

(a) Perifraza *vrea* + infinitiv poate fi un caz de refacere cu aceleași elemente, așa cum se mai întîmplă în istoria limbii române, chiar în cazul verbului *a vrea* (*veri* circulă în paralel cu *ori*, *vare* cu *oare*, atestate pînă tîrziu[21]). Ideea a fost formulată de Philippide (1894), care considera că este vorba de o repetare a tiparului—„ca și cum limba ar fi voit să repete vechea procedare" (p. 69); cf. Ivănescu (2000, p. 355). Nu ar fi imposibil nici ca perifraza *vrea* + infinitiv să fie pur și simplu un rest, o variantă cu anumite particularități morfologice, păstrată în paralel cu gramaticalizarea formei reduse. Dacă, așa cum vom susține în continuare (*infra*, §6), *aș* provine dintr-o paradigmă hibridă a lui *a vrea*, legată de perfectul simplu al auxiliarului, este cu atît mai posibilă existența în paralel a perifrazelor cu paradigma regulată a imperfectului.

(b) Perifraza *vrea* + infinitiv are în cele mai multe cazuri valoare de condițional prezent. Părerea destul de răspîndită că valoarea sa principală ar fi de condițional trecut (Densusianu, 1975, p. 571; Rosetti, 1978, p. 565; Frâncu, 2009, p. 123; Zamfir, 2007, p. 346) provine din reunirea a două uzuri diferite ale perifrazei în limba din secolele trecute—de *viitor în trecut* și de *condițional prezent*—și mai ales din cazurile în care aceasta pare să fie echivalentă cu perfectul. Din acest punct de vedere, tiparul *vrea face* prezintă o similitudine evidentă cu tiparul *ar face*: diferența constă în faptul că *ar face*, gramaticalizat mai devreme, are mai puține utilizări ca viitor în trecut, iar *vrea face* are numeroase utilizări de viitor în trecut și păstrează încă unele utilizări de condițional contrafactual (trecut).

*4.2. Perifrazele **vrea** + infinitiv; **vrea** + infinitivul **fi** + participiu*

Perifraza cu auxiliarul *a vrea* la imperfect și verbul lexical la infinitiv (*vrea face*) are în primul rînd valoare de viitor în trecut (valoarea inițială a condiționalului romanic și cea deductibilă din formă, prin transpunerea auxiliarului de viitor la un timp trecut). Valoarea se actualizează frecvent în contexte în care timpul narativ este perfectul (în combinație aspectuală cu imperfectul):

(14) *zise* așa, că și adoara *se vrea întoarce* într-însul, că încă nu *era* întărit, nici *era* îngrădit cu credință. (CC[2].1581, 82)

(15) În casă feciorul *zăcînd era*, nici *știia* acesta pre Hristos, cine iaste, nici dinioară. Cum *vrea putea* întru cela ce nu-l *știia* să crează? (CC[2].1581, 268–9)

(16) *au pus* Moisi acoperemînt pe obrazul lui, pînă *vrea întra* a grăi cătră dînsul (BB.1688, 65) [*Ex*, 34, 35]

(17) întru locul unde *vrea sta* norul, acoló *tăbărîia* fiii lui Israil (BB.1688, 102) [*Num*, 9, 17]

În exemplele de mai sus, perifraza poate fi echivalată cu formele actuale ale viitorului în trecut ('avea să se întoarcă', 'avea să poată', 'avea să intre', 'avea să stea'); parafrazarea prin condițional perfect 's-ar fi întors' este posibilă în exemplul (15), în contextul ipotetic al întrebării.

Exemplele în care perifraza este echivalentă cu un condițional trecut, discutate pe larg de Zamfir (2007, p. 346–349), par a activa valoarea temporală (de imperfect) a auxiliarului, ceea ce permite exprimarea ipoteticului contrafactual cu referire la trecut. Marca morfologică de timp nu este încă total transformată în marcă ipotetică; exemplele ilustrează deci o etapă intermediară de gramaticalizare, care fusese depășită deja de tiparul *aș* + infinitiv (v. *supra*):

(18) nu *vrea fi zis*, de nu le *vrea părea* că iaste adeverit Dumnezeu. (CC[2].1581, 475)

[21] Alte fenomene de recursivitate prin refacerea formei de bază sînt *domnia ta* în raport cu pronumele de politețe *dumneata*, probabil și *nu știu ce* în raport cu adjectivul nehotărît *niște*.

Valoarea de condițional prezent (posibilitate condiționată, ipoteză generică sau referitoare la prezent) este dominantă în texte[22]:

(19) de-*ară fi* meseretatea răotatea, *cădea-se-vrea* tuturor carii sînt în meserătate răi a fi (CC^2.1581, 402)
(20) Doară cumva spre Dumnezeu luptători *afla-vă-vreați*? (CPr.1566, 22) [*Fap*, 5, 39]

Perifraza *vrea lăuda* persistă în secolele următoare și este înregistrată în gramatica bănățeanului Diaconovici Loga (1822). Acesta include în tabelele de conjugare (comune pentru conjunctiv și optativ, persoana 1sg), mai multe serii de forme, etichetate ca prezent—*aș lăuda*, imperfect—*vream lăuda*, perfect—*aș fi lăudat* și mai mult ca perfect—*aș fi fost lăudat* (p. 96–130). Încadrarea nu reprezintă neapărat o confirmare a valorii de trecut a perifrazei, pentru că poate fi influențată de timpul auxiliarului. În secolul al XIX-lea perifraza era încă atestată în toate regiunile, mai ales în Transilvania (Dragomirescu, 2015, p. 209). Pamfil & Dănilă (2009) semnalează uzul actual al construcției în Crișana și Maramureș—cu valoarea de condițional prezent.

Specializarea survenită în timp pentru valoarea de condițional prezent este și în acest caz, ca și pentru *ar* + infinitiv, explicabilă prin existența și utilizarea sistematică (cel puțin în unele texte, precum CC^2.1581) a perifrazelor care conțin un participiu și care marchează explicit ipoteticul contrafactual în trecut:

(21) Că de *vrea fi* în sîmbătă acesta *vindecat*, nu *vrea fi tăcut* de acesta evanghelistul. (CC^2.1581, 267)
(22) Că ucenicii, de nu *vrea fi știut*, doară ei *se vrea fi* și *săblăznit* și *se vrea fi schimbat*. (CC^2.1581, 90)

Cu toate că erau bine reprezentate în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, perifrazele cu *a vrea* la imperfect au ieșit din uz, păstrîndu-li-se pînă în prezent foarte puține urme regionale. Probabil că dispariția lor este legată de faptul că dublau pur și simplu valorile paradigmelor standard—*aș face* și *aș fi făcut*.

*4.3. Perifraza **am vrut** + infinitiv*

Perifaza cu verbul *a vrea* la perfect compus, mai rară, are valoarea de viitor în trecut și pe aceea de ipotetic contrafactual cu referire la trecut (adică de condițional perfect):

(23) Că de-*au vrut vrea* amu a munci, aceasta *n-ară fi prorocit* (CC^2.1581, 414)
(24) încă n-ai făcut destul cît *au vrut trebui* și cît *ai vrut putea* face. (CC^1.1567, 313)
(25) Derept aceaia, frații miei, să n-*au vrut naște* Iisus Hristos, noi *am vrut* toți *peri*; ce-*au născut* derept noi păcătoșii (CC^1.1567, 383)

Diferența față de perifraza cu auxiliarul la imperfect—absența valorii de condițional prezent—poate proveni din marcarea perfectivă (prin participiu).

*4.4. Perifraza **vrea** + **să**-conjunctiv*

De la viitorul cu *va* (*a vrea*—persoana 3sg, cu sens impersonal) + *conjunctiv* (exemplul 26)[23] se formează un viitor în trecut cu imperfectul verbului *a vrea* (27, 28):

(26) să ne izbăvim de osînda ceaia ce *va să fie* (CC^2.1581, 605)
(27) *începu* lor a grăi ce *vrea* lui *să fie*, că „iată, ieșim întru Ierusalim, și fiiul omenesc vîndut va fi maimarilor preuți și cărtularilor” (CC^2.1581, 87) [*Mc*, 10, 33]
(28) Întîi *spuse* Hristos ucenicilor săi ce *vrea să fie* lui (CC^2.1581, 90)

Perifraza din aromână alcătuită din forma invariabilă *vrea* (imperfectul 3sg al verbului *a vrea*) + conjunctivul prezent (*vrea s-aflu*) (Saramandu, 1984, p. 459; Nevaci, 2006, p. 145–146; Nevaci & Todi, 2009) reprezintă același tipar de construcție, Diferența principală a perifrazei *vrea să facă/vrea s-facu* din româna veche și din aromână față de tipul *vrea face* constă în înlocuirea infinitivului prin subjonctiv, ca urmare a tendinței balcanice de eliminare a infinitivului, generalizată în aromână.

[22] Philippide (1888, p. 106) considera că perifraza are valoare de condițional prezent.
[23] Viitorul de acest tip a evoluat în dacoromână spre construcția cu particulă invariabilă *o* (sau parțial variabilă: *o/or*): *o să vină*.

5. Paradigmele similare din graiul bănățean și istroromână

În sprijinul ipotezei **volere* au fost aduse de la început (de Weigand, 1896) argumentele asemănării cu perifrazele istroromâne și bănățene, în care legătura auxiliarului cu verbul *a vrea* este evidentă.

În istroromână, formele auxiliarului sînt:

> 1sg *ręš* – 2sg *ręi* – 3sg *ręˊ* – 1pl *ręm* – 2pl *ręț* – 3pl *ręˊ*
> (Philippide, 1927, p. 194–201; Kovačec, 1971, p. 148; 1984, p. 577)

Philippide (1927, p. 194–201) înregistrează și alte variante fonetice, care pot reprezenta și aproximări de transcriere din corpusul folosit: 1sg *raš*, *re*; 2sg *rai*, *rei*; 1pl *rẹn*, *ren* etc. (cf. și Sârbu & Frățilă, 1998, p. 26).

Formele auxiliarului istroromân pot fi foarte ușor explicate prin afereza lui *v–* inițial și apar ca o verigă intermediară între o paradigmă a verbului *a vrea* și formele și mai scurte ale auxiliarului din dacoromână.

Graiul bănățean are forme asemănătoare:

> 1sg *reaș* – 2sg *reai* – 3sg *rea* – 1pl *ream* – 2pl *reați* – 3pl *rea*
> (Neagoe, 1984, p. 264)

Formele bănățene au atestări de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la Paul Iorgovici, care—într-o lucrare consacrată limbii literare—le folosește constant la prezentul și perfectul condițional:

(29) Multe exempluri *se reau putea* aduce (Iorgovici.1799, 137)
(30) de le *ream fi cunoscut*, *ream zice* (Iorgovici.1799, 147)

O diferență între formele utilizate de Iorgovici și cele înregistrate ulterior în dialect este terminația *–u*, pentru 3pl—inovație a graiului bănățean la formele de imperfect, atestată din secolul al XVI-lea (Gheție, 1994, p. 124) și preluată de limba literară. Prezența terminației ar indica faptul că auxiliarul era încă asociat imperfectului din care provenea[24].

Formele istroromâne și bănățene au în primul rînd valoarea de ipotetic non-contrafactual și corespund foarte bine, atît formal, cît și semantic, condiționalului prezent de tip *aș* + infinitiv, păstrat aproape neschimbat din secolul al XVI-lea pînă în prezent.

Legătura acestei serii de forme cu cea a auxiliarului *aș*, *ai*, *are* etc. a fost explicată de adversarii teoriei **volere* ca influență tîrzie, prin contaminare între auxiliarul *vrea* (tiparul discutat în §4.1) și seria *aș*. Este însă plauzibil ca istroromâna și graiul bănățean să fi păstrat pur și simplu faze intermediare ale scurtării auxiliarului. Singurele forme care nu se pot explica prin prezența/absența segmentului *re–* sînt cele de persoana 3sg și pl: *ară / are / ar* vs. *rea / reau*.

Condiționalul perfect este o perifrază care conține un element suplimentar marcat ca 'perfect': în graiul bănățean, este vorba de aceeași structură cu a perfectului condițional standard (*am fi cunoscut*): *ream fi cunoscut* [exemplul (30), *supra*]. Situațiile semnalate în Neagoe (1984, p. 264) ca perifraze arhaice de condițional perfect—de tipul *vream cînta* (1sg)—par a fi exemple de viitor în trecut în care auxiliarul a primit desinențele mai noi ale imperfectului. În istroromână, perfectul este format diferit: cu participiul lui *a fi*, verbul lexical rămînînd la infinitiv (*ręš fost cînta*, Kovačec, 1984, p. 577).

6. Ipoteză morfologică

Două dintre formele auxiliarului au ridicat multe dificultăți în încercarea de explicare a originii lor: persoana 1sg *aș* și 3sg și pl *ară/are/ar*. Celelalte forme sînt ușor de explicat pornindu-se de la imperfectul VOLEBAM, care a produs, prin evoluții fonologice regulate, seria (atestată în secolul al XVI-lea):

[24] Trebuie totuși precizat că *reau* pare a fi singura formă de persoana 3—sg și pl. (*reau sta cineva*, Iorgovici.1799, p. 247).

1sg *vrea* – 2sg *vrea**i*** – 3sg=3pl *vrea* – 1pl *vrea**m*** – 2pl *vrea**ți***[25]

Pentru *aș*, Philippide (1894, p. 70) a propus o explicație prin adăugarea particulei *și* < SIC, cu rol deicitic și de intensificator. Preluată și de alții, ideea a rămas destul de neconvingătoare, fără sprijinul unor evoluții similare care să sugereze o regularitate. Rosetti (1978) presupunea doar pentru *aș* originea în mai mult ca perfectul conjunctiv latin al verbului HABERE—HABUISSEM.

Mai credibilă este explicația apariției finalei *–ș* prin analogia cu desinența de 1sg a unor perfecte tari, etimologice (*ziș(i)*, *duș(i)*, *merș(i)*, *spuș(i)* etc.). Tiktin (1904) a presupus apariția acestui *–ș* analogic în paradigma provenind din prezentul lui HABERE; Bugeanu (1970) considera că desinența analogică s-a adăugat, din nevoia de diferențiere, unor forme provenite tot din perfectul lui HABERE. Frâncu (2009, p. 121) sugerează că terminația analogică s-ar fi adăugat la imperfectul paradigmei mixte VOLEBAM/HABEBAM.

Pentru *ară/are/ar*, evoluția fonetică a fost reconstituită în mai multe feluri. Susținătorii ipotezei HABERE (cu forma de prezent) au considerat că forma *ară* reflectă pronunția dură a lui *r*, în vreme ce *are* și *ar* sînt rezultatele firești ale evoluției fonetice[26]. În ipoteza **volere* (*a vrea*), se presupune că se ajunge la formele de persoana 3sg și 3pl prin căderi regulate de sunete, prin modificarea pronunției sonantei *r* sau prin metateză:

(a) **volebat* > *reare* > *are* > *ar* (Arvinte, 2004, p. LI)
(b) VOLEBAT > **voare* > *vare* > *are*; *ară* prin velarizarea lui *e* după *r*; *ar* prin căderea vocalei finale (Frâncu, 2009, p. 121–122)

Paradigma auxiliarului s-ar putea însă explica și prin contaminarea între paradigmele de imperfect și perfect simplu ale lui **volere/vrea*[27]. Cum procesul de formare a condiționalului este probabil ulterior românei comune, pentru că nu se regăsește aceeași construcție în toate dialectele sud-dunărene (Caragiu-Marioțeanu, 1969, p. 272), nu este nevoie să se recurgă la etimonul latin îndepărtat, explicația putînd porni de la paradigmele reconstituite pentru româna veche sau chiar atestate în primele texte. Româna ar fi mai aproape de situația din italiană, în care auxiliarul condiționalului provine din perfectul latinesc (Meyer-Lübke, 1895; Rohlfs, 1968). Contaminarea s-ar putea explica formal prin nevoia de a marca persoana (imperfectul avînd prea multe sincretisme) și ar fi acceptabilă semantic, în perspectiva comparației interlingvistice, pentru că atît imperfectul, cît și perfectul pot deveni sursă a ipoteticului contrafactual. Absența doar a perifrazelor cu perfectul simplu din seria cu verbul *a vrea* păstrat integral (v. *supra*, §4) ar susține această explicație, dacă presupunem că în conștiința vorbitorilor *aș* + infinitiv era încă legat de perfectul simplu (și de aceea putea fi folosit ca timp narativ în vechile traduceri). În acest caz, nu am mai vorbi de *vrea* + infinitiv ca despre un rest sau o refacere, ci despre o paradigmă înrudită (*a vrea* la timp trecut + infinitiv) cu *ar* + infinitiv.

În secolul al XVI-lea, *a vrea* avea formele de perfect simplu (Zamfir, 2007, p. 94):

vrui, *vru**și***, *vru*, *vrum*, *vrut*, *vru**ră***

Pentru ca din contaminarea celor două paradigme să obținem rezultatul atestat în secolul al XVI-lea—paradigma auxiliarului de condițional—e nevoie să presupunem o desinență analogică la persoana 1sg—o formă *vruș(i)*, omonimă cu actualul 2sg, precum și o extindere a desinenței *ră* de la 3pl la 3sg. Ambele extinderi se bazează pe sincretisme existente în diferite puncte ale sistemului verbal românesc (1sg=2sg, 3sg=3pl).

Așadar, la originea formelor actuale ale auxiliarului, dar și a variantelor din istroromână și graiul bănățean, poate sta contaminarea paradigmei de imperfect cu cea de perfect simplu, la persoanele 1sg, 3sg și 3pl:

[25] A se vedea Densusianu (1975, p. 701), cu excepția formei de persoana 2pl.
[26] De fapt, este obscură și originea formei *are* din prezentul verbului *a avea*.
[27] Verbul *a vrea* are și alte contaminări de paradigme atestate (imperfectul modern *vroiam*).

*vrea / *vruș*	→	*(vr)eaș / reaș / (vr)aș > aș*
vreai	→	*(vr)eai / reai / (vr)ai > ai*
vrea / vru+ră	→	*(vr)eară / reară / (vr)ară > ară*
vream	→	*(vr)eam / ream / (vr)am > am*
vreați	→	*(vr)eați /reați / (vr)ați > ați*
vrea / vrură	→	*(vr)eară / reară / (vr)ară > ară*

Contaminarea între formele de perfect simplu și de imperfect a avut loc și în unele dialecte italienești, menționate de Meyer-Lübke (1895, p. 402)[28] și descrise de Rohlfs (1968, p. 344–345).

Variantele în care doar *v–* inițial este aferezat corespund formelor din inversările din limba veche și celor păstrate în graiul bănățean și în istroromână. Un singur exemplu din secolul al XVI-lea (discutat pe larg și de Zamfir, 2007, p. 333, care îl consideră o „formă bizară") poate fi interpretat ca o păstrare a variantei mai lungi a auxiliarului, în contextul unei identități între consoana inițială pierdută și inițiala cliticului pronominal[29]:

(31) de-*ați fi fost* den lume *fiind*, lumea v-***reară** fi iubit* (CC[2].1581, 522, 524) [*In*, 15, 19]

Forma apare de două ori: în textul evanghelic (care cuprinde, cum se știe, un nivel de limbă mai vechi decît comentariul omiletic) și în reluarea sa fragmentară, în explicații. Repetarea identică face ca această atestare izolată să fie mai puțin contestabilă, să nu poată fi deci redusă la o simplă eroare de grafie.

7. Concluzii

Propunem pentru explicarea formării condiționalul românesc următorul traseu: în paralel cu gramaticalizarea viitorului simplu, alcătuit din infinitiv și din prezentul verbului *a vrea*, s-a gramaticalizat și o perifrază de viitor în trecut, alcătuită din infinitiv și dintr-o paradigmă mixtă, obținută prin contaminarea formelor de perfect simplu și imperfect ale verbului *a vrea* (*vreaș*, *vreai*, *vreară*, *vream*, *vreați*, *vreară*). Viitorul în trecut (asocierea dintre posterioritate incertă și trecut) a stat, ca în multe alte limbi, la baza dezvoltării unui sens ipotetic contrafactual. Des folosite în postpunere (într-o perioadă cînd în limbile romanice occidentale auxiliarul viitorului și al condiționalului s-au fixat în această poziție, devenind chiar desinențe), formele auxiliarului ar fi suferit o scurtare, prin simplificare fonetică și în urma reinterpretării segmentului *re–* ca aparținînd infinitivului. Formele scurte *aș*, *ai*, *ară*, *am*, *ați*, *ară* și-ar fi pierdut în parte legătura cu verbul *a vrea*, accelerîndu-li-se specializarea ca mărci ale ipoteticului[30]. Totuși, ele au mai păstrat o vreme (în secolul al XVI-lea) sens temporal, apărînd și în contextele perfectului simplu, ca viitor în trecut. Valoarea ipotetică s-a diferențiat ca ipotetic referitor la prezent și viitor vs. ipotetic referitor la trecut, prin crearea perifrazei în care apare participiul: *aș face* vs. *aș fi făcut*.

Alte construcții similare, conținînd verbul *a vrea* la imperfect și la perfect compus, au avut un ritm mai lent de gramaticalizare (sau au început procesul mai tîrziu). În secolul al XVI-lea, mai ales perifraza

[28] „Dans les patois du Nord comme du Sud, les uns employaient jadis, les autres connaissent encore une flexion mélangée, c-à-d. qu'ils ont fait choix de l'imparf. pour les 1re et 3e p. sing. e 3e plur., du parfait pour les autres formes: de là *–ia*, *–esti*, *–ia*, *–emmo*, *–este*, *–iano*" (Meyer-Lübke, 1895, p. 402). Surprinzător, tiparul amestecului de forme este identic cu cel pe care îl presupunem în română, dar distribuția este inversă: persoanele 1sg, 3sg și 3pl ar fi cele provenite de la perfect.

[29] Editorii transcriu secvența *vreară* (imaginea este reprodusă în Anexa A), dar contextul impune clar identificarea inițialei *v–* ca aparținînd cliticului de persoana 2pl. În traducerea evanghelică din CT.1560–1, perioada condițională cuprinde cliticul pronominal și perifraza de condițional fără participiu („condiționalul prezent"), cu auxiliarul inversat: „De *ați fi fostŭ* den lume, lumea amu a sa *iubi-v-ară*" (CT.1560–1, 221[v]).

[30] Se poate face o analogie cu viitorul de tip *voi* + infinitiv: acesta începe să fie în variație, cu perifraza identică sintactic, cu auxiliarul aferezat: *oi* + infinitiv. Valorile modale și evidențiale („prezumtivul") apar la ambele forme, dar în timp forma *oi* + infinitiv se specializezează tot mai mult pentru evidențialitate. Un proces similar poate să se fi petrecut și cu perifraza *vreaș* + infinitiv, în momentul în care a intrat în variație cu perifraza aferezată **(e)aș* + infinitiv: aceasta din urmă, cu legătura etimologică obscurizată, a intrat într-un proces accelerat de specializare pentru valoarea condițională. Ambele forme au continuat însă să circule.

cu imperfectul verbului *a vrea* (*vrea*, *vreai*, *vrea*, *vream*, *vreați*, *vrea* + *face*) este destul de frecventă, cu auxiliarul mai ales antepus. Valorile sale principale sînt de viitor în trecut și de ipotetic referitor la prezent; și în acest caz s-a creat o perifrază cu temporalitate dublu marcată, specializată pentru ipoteticul trecut contrafactual (*vrea fi făcut*). Variantele viitorului în trecut și ale ipoteticului (condițional) se păstrează: *aș face* ca formă standard, *reaș face* în istroromână, graiul bănățean și izolat în alte zone, *vrea face* în unele graiuri de nord.

Explicația prin forme de trecut ale verbului *volere/vrea* este singura care poate da coerență datelor, pentru că le integrează într-un proces de gramaticalizare unitar și previzibil, manifestat în multe alte limbi. Obiecțiile semantice care i s-au dus sînt irelevante, pentru că nu țin cont de desfășurarea procesului de formare a unui mod al ipoteticului, în care trecerea de la valoarea temporal-modală la cea modală—de ipotetic contrafactual și non-contrafactual—este normală și frecvent atestată. Păstrarea unor resturi din vechea valoare temporală sau utilizarea în contexte ipotetice de prezent vs. trecut nu contrazic înrudirea formelor, pentru că fac parte din același proces, în etape diferite. Obiecțiile formale pot fi respinse prin presupunerea contaminării între paradigma perfectului simplu și a imperfectului. Perifrazele cu *a vrea* din limba primelor texte și din aromână confirmă productivitatea tiparului, iar formele din graiul bănățean și istroromână sînt pur și simplu variante, uneori abandonate pe parcurs din cauza echivalenței și a concurenței dintre ele, ale unui proces de gramaticalizare comun, cu variații interne și ritmuri diferite.

Bibliografie

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.

CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CPr.1566 = *Texte de limbă din secolul XVI*, IV. *Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, ed. I. Bianu, Cultura Națională, București, 1930.

CT.1560–1 = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.

CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.

Diaconovici Loga.1822 = C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească (Buda, 1822)*, ed. O. Șerban & E. Dorcescu, Editura Facla, Timișoara, 1973.

Iorgovici.1799 = P. Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, ed. D. Bogdan Dascălu & C. Dascălu, Editura Facla, Timișoara, 1979.

Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Editura Libra, București, 2001.

MI~1620 = *Manuscrisul de la Ieud*, ed. M. Teodorescu & I. Gheție, Editura Academiei R.S.R., București, 1977.

NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, I. *Textul*, ed. V. Arvinte, I. Caproșu & Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.

Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.

Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962.

SA.1683 = Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, ed. A. Goția, Editura Minerva, București, 1984.

B. Referințe

Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în **Biblia** de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Arvinte, V. (2007). *Normele limbii literare în **Palia** de la Orăștie*, în Gafton, Al. & Arvinte, V., *Palia de la Orăștie (1582)*, II. *Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 259–412.

Azzopardi, S. (2013). *Valor aspecto-temporal y usos modales del condicional a la luz de la noción de gramaticalización*, în Cabedo Nebot, A., Aguilar Ruiz, M. & López-Navarro Vidal, E. (eds), *Estudios de Lingüística: investigaciones, propuestas y aplicaciones*, Tecnolingüística, Valencia, p. 337–347, [online].

Bugeanu, D. (1970). *Formarea condiționalului în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. XXI, nr. 5, p. 543–563.

Bybee, J.L. (1995). *The semantic development of past tense modals in English*, în Bybee, J.L. & Fleischman, S. (eds), *Modality in Grammar and Discourse*, John Benjamins, Amsterdam, p. 503–517, Crossref.
Bybee, J.L., Perkins, R. & Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar*, University of Chicago Press, Chicago / London.
Capidan, T. (1932). *Aromânii. Dialectul aromân*, Imprimeria Națională, București.
Caragiu-Marioțeanu, M. (1969). *Verbul*, în Rosetti, Al. (coord.), *Istoria limbii române*, II, Editura Academiei R.S.R, București, p. 254–278.
Călărașu, C. (1987). *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, Tipografia Universității din București, București.
Coene, M., Tasmowski, L. (2006). *On the Balkan-Slavic origins of the Romanian conditional*, în „Revue roumaine de linguistique", vol. LI, nr. 2, p. 321–340.
Densusianu, O. (1975). *Opere*, II. *Histoire de la langue roumaine*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, Editura Minerva, București; ed. I: 1901–1938.
Dragomirescu, A. (2015). *Verbul*, în Chivu, Gh. *et al.* (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ed. revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, p. 185–222.
D'Hulst, Y., Coene, M. & Avram, L. (2004). *Syncretic and Analytic Tenses in Romanian. The Balkan Setting of Romance*, în Mišeska Tomić, O. (ed.), *Balkan Syntax and Semantics*, John Benjamins, Amsterdam, p. 355–374, Crossref.
Elson, M. (1992). *A Latin Source for the Conditional Auxiliary in Romanian*, în „Zeitschrift für Romanische Philologie", vol. 108, nr. 5–6, p. 360–375, Crossref.
Esher, L. (2013). *Future and conditional in Occitan: a non-canonical morphome*, în Cruschina, S., Maiden, M. & Smith, J.C. (eds), *The Boundaries of Pure Morphology. Diachronic and Synchronic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, p. 95–115, Crossref.
Fleischman, S. (1982). *The Future in Thought in Language. Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge University Press, Cambridge.
Frâncu, C. (1983–1984). *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", vol. XXIX, p. 23–62.
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
Gheție, I. (1994). *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, București.
Giannakidou, A. & Mari, A. (2017). *A unified analysis of the future as epistemic modality: The view from Greek and Italian*, în „Natural Language and Linguistic Theory", Crossref.
Hasdeu, B.P. (1892). *Etymologicum magnum Romaniæ*, II, Editura Socec, București.
Heine, B. & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge, Crossref.
Iatridou, S. (2000). *The Grammatical Ingredients of Counterfactuality*, în „Linguistic Inquiry", vol. 31, nr. 2, p. 231–270, Crossref.
Iordan, I. (1928). *Dialectele italiene de sud și limba română. V. Sintactice*, în „Arhiva", vol. 35, nr. 3–4, p. 181–204.
James, D. (1982). *Past tense and the hypothetical. A cross-linguistic study*, în „Studies in Language", vol. 6, nr. 3, p. 375–403, Crossref.
Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Editura Junimea, Iași.
Kovačec, A. (1971). *Descrierea istroromânei actuale*, Editura Academiei R.S.R., București.
Kovačec, A. (1984). *Istroromâna*, în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 550–590.
Lombard, A. (1954–1955). *Le verbe roumain. Étude morphologique*, I–II, C.W.K. Gleerup, Lund.
Meyer-Lübke, W. (1895). *Grammaire des langues romanes*, II. *Morphologie*, Welter, Paris.
Meyer-Lübke, W. (1900). *Grammaire des langues romanes*, III. *Syntaxe*, Welter, Paris.
Minuț, A.-M. (2002). *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Morariu, L. (1925). *Morfologia verbului predicativ român*, I, în „Codrul Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie și Limbă»", vol. 1 (1924), p. 1–95.
Neagoe, V. (1984). *Subdialectul bănățean*, în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 240–283.
Nevaci, M. (2006). *Verbul în aromână. Structură și valori*, Editura Academiei Române, București.
Nevaci, M., Todi, A. (2009). *The Grammaticalization of Perfect Auxiliaries in Romanian. Historical and Dialectal Aspects*, în „Revue roumaine de linguistique", vol. LIV, nr. 1–2, p. 137–150.
Pamfil, C.-G. & Dănilă, E. (2009). *Originea condițional-optativului românesc în concepția lui A. Philippide*, în „Philologica Jassyensia", vol. V, nr. 1, p. 69–77.
Papahagi, T. (1925). *Graiul și folklorul Maramureșului*, Cultura Națională, București.
Parkinson, J. (2009). *A Diachronic Study into the Distributions of Two Italo-Romance Synthetic Conditional Forms*, Ph.D. thesis, University of St. Andrews, [online].
Philippide, A. (1888). *Introducere în studiul limbei și literaturei române*, Editura Librăriei Frații Șaraga, Iași.
Philippide, A. (1894). *Principii de istoria limbii*, Editura Librăriei Frații Șaraga, Iași.
Philippide, A. (1927). *Originea românilor*, II. *Ce spun limbile romînă și albaneză*, Tipografia Viața Românească, Iași.

Philippide, A. (2011). *Istoria limbii române*, ed. de G. Ivănescu, C.-G. Pamfil și L. Botoșineanu, Polirom, Iași.
Popescu, C.M. (2013). *Viitorul și condiționalul în limbile romanice. Abordare morfosintactică și categorizare semantică din perspectivă diacronică*, Editura Universitaria, Craiova.
Popescu, M. (2014). *'Viitorul în trecut' în limba română contemporană. Un punct de vedere semantico-pragmatic*, în „Revista de Filología Románica", vol. 31, nr. 1, p. 111–125, Crossref.
Rohlfs, G. (1968). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, II. *Morfologia*, Einaudi, Torino.
Rosetti, A. (1932). *Limba română în secolul al XVI-lea*, Cartea Românească, București.
Rosetti, A. (1978). *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Saramandu, N. (1984). *Aromâna*, în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 432–476.
Sârbu, R. & Frățilă, V. (1998). *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Editura Amarcord, Timișoara.
Theodorescu, M. (1978). *Condiționalul*, în Dimitrescu, F. (ed.), *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 320–322.
Thieroff, R. (2010). *Moods, Moods, Moods*, în Rothstein, B. & Thieroff, R. (eds), *Mood in the Languages of Europe*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 1–29, Crossref.
Tiktin, H. (1904). *Die Bildung des rumänischen Konditionalis*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", vol. 28, nr. 6, p. 691–704, Crossref.
Titova, V.P. (1959). *O problemă litigioasă a morfologiei istorice românești (originea condiționalului)*, în „Studii și cercetări lingvistice", vol. X, nr. 4, p. 561–571.
Vincent, N. (2013). *Compositionality and change in conditionals and counterfactuals in Romance*, în Cruschina, S., Maiden, M. & Smith, J.C. (eds), *The Boundaries of Pure Morphology. Diachronic and Synchronic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, p. 116–136, Crossref.
Weigand, G. (1896). *Die Bildung des Imperfecti Futuri—Konditionalis, Optativi—im Rumänischen*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache", vol. III, p. 139–161.
Zafiu, R. (2013). *Mood, tense, and aspect*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 24–65.
Zafiu, R. (2016). *The syntax of moods and tenses*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 14–52, Crossref.
Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea–al XVII-lea)*, II, Editura Academiei Române, București.

Anexa A.

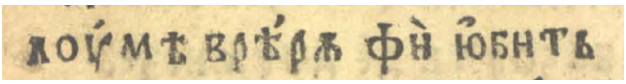

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A89en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The perfective auxiliary *o* in the Moldavian variety. Diachrony and synchrony

Mădălina Botez[1]*, Adina Dragomirescu[1,2,3]*

[1] *Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania*
[2] *"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania*
[3] *The Research Institute of the University of Bucharest, 36–46 Mihail Kogălniceanu Bd., 050107 Bucharest, Romania*

Article info

History:
Received May 3, 2017
Accepted May 13, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
Moldavian variety
auxiliary
compound past
assimilation
cliticization

Abstract

The aim of the paper is the analysis of the perfective auxiliary *o* in the Moldavian variety. The paper starts by discussing the origin, the dating, the localization, and the evolution of the form *o* in Romanian, until the 19th century. Against the literature and the linguistic atlases according to which the form *o* is general in Moldavia, our corpus study has revealed that the forms *a* and *au* are also used alongside the form *o*, under the influence of the standard language; moreover, the form *o* shows a tendency towards specialization for contexts with multiple cliticization.

Our analysis—which contributes to the understanding of the phonology-morphology interface—can be extended to the study of other regional varieties of Romanian.

1. Introduction

In this paper, we analyse the perfective auxiliary *o* (3rd person, singular and plural) in the Moldavian variety of Romanian. The starting point of our research is the remark that the information in the dialectological treatises and the linguistic atlases differs to a certain extent from what we have found in the examination of the dialectal texts. The treatises mention that the form *o* is used in Moldavia for the 3rd person singular and plural, a fact confirmed by the linguistic maps, whereas the situation found in texts is different: alongside the form *o*, in this region the standard forms *a* and *au* are also used syncretically, both for the singular and the plural. In what follows, we will try to identify the factors that influence the usage of the forms *o*, on the one hand, and *a/au*, on the other hand. This research can be extended to other regional varieties of Romanian, in which more than one form of the perfective auxiliary is used.

First of all, we briefly review the data discussed in the literature related to the form o in the Daco-Romanian varieties and the hypotheses formulated with respect to the origin of the form *o* (§2). We then tackle the history of the form *o*, starting with its first attestations and ending with data from the 19th century (§3). Finally, we analyse the distribution of the form *o* and the parallel forms *a/au* in certain maps from the linguistic atlases and in dialectal texts from Moldavia (§4). In §5, we draw the conclusions and formulate an account for the parallel usage of the two forms of the auxiliary.

2. The auxiliary *o* in dialectal Daco-Romanian

In this section, we present the distribution of the form *o* in the present-day varieties, as described in the dialectological studies, and the hypotheses on the origin of this form.

*Email addresses: *madalynabotez@yahoo.com* (MB), *adina_drag@yahoo.com* (AD).

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

*2.1. The distribution of the form **o** in the present-day varieties*

According to the dialectological studies, one of the features that distinguish the Southern varieties from the Northern ones is the form of the perfect auxiliary for the 3rd person: *a* in Wallachia and *o* in the Northern varieties, both for singular and plural.

In the table below, we have synthesised the information from Caragiu Marioțeanu *et al.* (1977, p. 142, 149, 158, 162, 167) and TDR (1984, p. 179, 225, 263, 309, 337), in order to draw a general image of the geographical distribution of the 3rd person form of the perfective auxiliary in Romanian.

Variety	3rd person singular	3rd person plural
Wallachia	*a*	*a*, *au*
Moldavia	***o***	***o***, *au*
Banat	***o***	*or*
Crișana	***o***	***o***, *or*, *au*
Maramureș	***o***	***o***, *or*
Transylvania	***o***	***o***, *or*

Table 1: The distribution of the auxiliary *o* in Daco-Romanian varieties

The table above shows that, according to the dialectological treatises, the form *o* is used both for the singular and the plural in all the Northern varieties, except for the Banat, where it is used only for the singular. Of the Northern varieties, the Moldavian one is characterised by the absence of the plural form *or*, therefore the form *o* is the syncretic expression of the singular and the plural.

*2.2. Hypotheses on the origin of the form **o***

As we will extensively show in §3, the form *o* is not attested in the first period of old Romanian. Thus, the form *o* emerged at a later stage and its origin is controversial. Frâncu (1969, p. 303) offers a summary of the emergence of the form *o*:

(i) the form *o* replaced the form *a* in specific conditions (Coteanu, 1961, p. 89): first, the 3rd person plural or occurred (it extended from the future auxiliary *a vrea* 'want', through the future-in-the-past with a presumptive value, which is also a past tense), and then the singular form *o* was recreated; for the variety considered in this paper, this hypothesis is hard to support, because *or* is not used at all in Moldavia for the plural;

(ii) *o* < *au* (< Lat. HABUNT) by assimilation, a hypothesis put forth by Frâncu (1969, p. 303), using old Romanian data (see §3);

(iii) *o* has a mixed origin: *a avea* 'have' and *a vrea* 'want'.

As noticed by Coteanu (1961, p. 89) and Frâncu (1969, p. 303), the form *o* cannot derive from *a*, because such a phonetic change is impossible in Romanian. Frâncu (1969, p. 305–306) argues against hypotheses (i) and (iii), showing that: the areas of perfective *o* and future *o* do not overlap, the *o*-future is more recent than the compound past with *o*, and the form *or* (attested only in Banat, according to Frâncu) dates from the beginning of the 19th century; therefore, the form *o* of the compound past probably occurred before the contamination between *a vrea* 'want' and *a avea* 'have', recently attested in Banat.

After analysing, in the next section, the data from old Romanian, we will adopt the hypothesis that *o* originates in *au*.

3. The auxiliary *o* in diachrony

The 3rd person perfective auxiliary *o* was not of much interest for researchers. The authors which have taken up this issue, Frâncu (1969), Gheție (1975), and Zamfir (2007) arrived at (slightly) different results, because the corpus on which their analyses are based is different.

3.1. Frâncu (1969, p. 304) shows that the form *o* is old enough, being attested in documents from the Northern area, ever since the beginning of the 17th century. According to his research, the form *o* is absent not only from religious texts (a fact which shows that it did not belong to the standard/literary language), but also from the Wallachian documents. It has only one attestation in the oldest version of *Alexandria*, the 1620 variant (1). Frâncu (1969, p. 304) also notices that the form *o* is not attested in the Moldavian chronicles, because the copies preserved were made by Wallachian scribes.

(1) *ți-**o*** *dat* (A.1620, 112/13)
CL.DAT.2SG=O give.PPLE
'He gave to you'

Arguing for his hypothesis on the origin of the form *o* (see *supra*, §2.2), Frâncu (1969, p. 300–304) also analyses the distribution of the forms *a* and *au* in old Romanian. The author notices that, in the 16th century, the form *a* is not attested in texts with rhotacism and in Coresi's printings (in which the form *au* is exclusively used, both for the singular and the plural), the first religious text containing the form *o* being PO.1582. Frâncu (1969, p. 301) shows that the usage of *a* is not just a writing error; rather, it illustrates the involuntary and unconscious penetration of oral elements in the written language. Thus, the form *a* does not belong to the literary language of the 16th century, but it was probably used in the spoken language. In the 17th century, *a* was frequently used in Wallachia (Frâncu, 1969, p. 302). Therefore, in the 17th century, there were two areas for the 3rd person singular of the perfective auxiliary: a Southern area, where *a* and *au* were used, and a Northern area, where *o* and *au* were used.

Frâncu (1969, p. 304) shows that the initial stage of the assimilation of *a* from *au* by the rounded vowel *u* is attested in inscriptions from Maramureș, dating back to the first half of the 17th century:

(2) *Popa Pinte* *nu* ***oo*** *dat* *ce* ***oou*** *plătit*
priest Pinte not O give.PPLE what O pay.PPLE
și ***oou*** *spus* (IM, p. 33, *apud* Frâncu, 1969, p. 302)
and O say.PPLE
'Priest Pinte did not give what he paid for and what he said'

Frâncu (1969, p. 304) notices that the change *au* > *o* by assimilation occurs especially when the auxiliary is preceded by a rounded vowel, namely the direct object *o* (3rd person singular feminine accusative clitic), which was preverbal in old Romanian, and he illustrates this case with examples like the following:

(3) a. *Această* *carte* ***o-u*** [= *o au*] *cumperat* *popa Lupu* (1720, MM, IM, p. 33)
this book O=AUX.PERF.3SG buy.PPLE priest Lupu
'Priest Lupu bought this book'

b. *Cum* ***o-u*** [= *o au*] *crescut* (1619, DR, 45)
how O=AUX.PERF.3SG≡PL raise.PPLE
'how he/they raised it'

c. *Cum* *au* *luat* *pre Despina* *de mică* *de*
how AUX.PERF.2SG take.PPLE DOM Despina of little that
o [= *o au*] *ținut* *el* *și* ***o*** *crescut* *el* *ca* *o fată*
O (O=AUX.PERF.3SG) keep.PPLE he and O raise.PPLE he like a daughter
a *lui* *și* ***o*** *hrănit* *30 de ani* (1615, Mold, DB, 111)
GEN his and O feed.PPLE 30 of years
'How he took Despina when she was a little girl and he kept her, he raised her and fed her for 30 years'

Frâncu (1969, p. 305) concludes that the form *o* originates in *au*, and the written forms *o-u* and *oo* represent the initial stage of the assimilation of *a* from *au*, favoured by the presence of a rounded vowel. Another argument for this conclusion comes the fact that, in the old language, *o* only occurs in the areas where *au* is exclusively used for singular and plural and that in the present-day language *au* is attested only in the areas where *o* is also used.

3.2. Gheție (1975, p. 171) shows that in Moldavia the new form *o* emerges soon after 1600 (4). In Transylvania, *o* is attested at the beginning of the 17th century and frequently shows up in original documents after 1700. In Banat, an area for which the first preserved original documents are from the 18th century, *o* is attested only once (5).

(4) a. *o* *crescut* (1615)
O grow.PPLE
b. *o* *dat* (1619)
O give.PPLE
c. *s-o* *pus* (1660)
CL.REFL=O put.PPLE
d. *o* *ținut* (1699)
O keep.PPLE

(5) *o* *cumpărat-o* (1732)
O buy.PPLE=CL.ACC.F.3SG
'he bought it'

3.3. Zamfir (2007, p. 111) suggests the same timing: *o* is an innovation of the 17th century, which was not attested in the previous century. Working on a larger corpus, especially on more recently edited original documents, Zamfir (2007, p. 112) reaches more nuanced results than her predecessors: in old Romanian, *o* had an inverse distribution when compared to that of the present-day language: in the first period of old Romanian, she identifies 12 occurrences in original documents from Wallachia (not taken into account by Frâncu) and two occurrences in Moldavia.

Zamfir (2007, p. 111) shows that the initial stage identified by Frâncu (1969), illustrated with examples from the inscriptions from Maramureș, is also attested quite frequently in Southern original documents. The author quotes examples in which the auxiliary *au* preceded by the clitic *o* is elided, the result being the semivowel *u*:

(6) a. *o-u* *vîndut* (DRH A XIX/361, 505, 1; DRH A XXI/132, 169: 12)
O=AUX.PERF.3PL sell.PPLE
'they sold it'
b. *o-u* *cumpărat* (DIR A II/347, 266, 4)
O=AUX.PERF.3PL buy.PPLE
'they bought it'

Significantly, of the 15 occurrences of the auxiliary *o* identified by Zamfir (2007), in 12 this element occurs in contexts in which the presence of the clitic *o* is syntactically required—that is, with transitive verbs – (7)—but in which, in contrast to (6), there are no relics of the original form of the auxiliary.

(7) *o* [< *o o*] *datu*
O give.PPLE
o [< *o o*] *vîndut*
O sell.PPLE

o [< *o o*]	*ținut*
O	keep.PPLE
o [< *o o*]	*criscut*
O	raise.PPLE
o [< *o o*]	*hrănit*
O	feed.PPLE
fostu-o [< *o o*]	*luat*
be.PPLE=O	take.PPLE
o [< *o o*]	*fost* *dat*
O	be.PPLE give.PPLE
o [< *o o*]	*fost* *vîndut*
O	be.PPLE sell.PPLE
o [< *o o*]	*vândut*
O	sell.PPLE

Therefore, the form *o* in contexts such as *o au* CL.ACC.F.3SG=AUX.PERF.3SG≡PL represents a step forward in comparison with the elided forms (Zamfir, 2007, p. 113). Moreover, elision also affects other forms of the auxiliary (8), therefore there is no necessary link between elision and the emergence of a systematic variant *o* for the 3rd person perfective auxiliary.

(8) *o-mu* *vîndutu*
CL.ACC.F.3SG=AUX.PERF.1SG≡PL sell.PPLE

The author concludes that *o* attested in the Wallachian original documents is a pseudo-auxiliary which incorporates two elements: the pronominal clitic *o* and the 3rd person form of the perfective auxiliary.

Zamfir (2007, p. 113) also has an important contribution for the dating and localization of the plural form *or(u)* characterizing today the area of Banat, which she attests for the first time in an original document from Wallachia (9); she nevertheless suggests that the copyist was from Banat.

(9) *oru* *făcut* (DRH B XXIII/436, 636, 8, 1632)
AUX.PERF.3PL do.PPLE
'they did'

Finally, another relevant observation is that the phonetic structure of the perfective auxiliary in old Romanian, for all the persons, is, in many cases, altered because the auxiliary often clusters together with other monosyllabic forms, especially with pronominal clitics. Therefore, the phonetic shape of the auxiliary is prone to a strong "vulnerability" (Zamfir, 2007, p. 114).

3.4. An investigation of the 19th century (Dragomirescu, 2012, p. 204) shows that in this period *o* did not belong to the standard language either. Until 1880, in Moldavia, the form *au* is almost general but certain grammars also mention the forms *a* and *o*. Although the grammars do not recommend this form, *o* is (rarely) used by Moldavian writers:

(10) a. *s-o* *fudulit,*
CL.REFL=AUX.PERF.3SG≡PL show.off.PPLE
te-o *apucat* (Alecsandri)
CL.ACC.2SG=AUX.PERF.3SG≡PL catch.PPLE
'he/they showed off', 'he caught you'

b. *s-o-ntîlnit* (Conachi)
CL.REFL=AUX.PERF.3SG≡PL=meet.PPLE
'they met'

3.5. Therefore, there is agreement in the literature on the fact that the perfective auxiliary *o* emerged at the beginning of the 17th century. The diachronic data suggest that there is no direct relation between the future auxiliary and the perfective forms *o* and *or*. Another common point seems to be the relation between the auxiliary *o* and the pronominal clitic *o* (possibly, other pronominal clitics too).

As far as the origin of this innovation is concerned, the information differs: Frâncu (1969) identifies the form *o* only in Moldavian original documents and the hybrid forms (such as *oo* or *o* = auxiliary + clitic) in inscriptions from Maramureş, whereas Zamfir (2007) discovers not only the form *o* (auxiliary or clitic + auxiliary), but also hybrid forms (*o-u*) especially in Wallachia. For the purpose of this analysis, we will endorse the hypothesis that *o* emerged from *au* by assimilation, under the right phonetic conditions: the vowel /a/, whose features are [central, open, non-rounded], is partially assimilated by the vowel /u/, characterized by the features [back, close, rounded], the result being the vowel /o/, which is [back, open-mid, rounded], therefore preserving all the features of /u/, except for the aperture, which changes under the influence of the open vowel /a/.

We should also keep in mind the idea that, in the old language, the perfective auxiliary was phonetically very vulnerable in the regional varieties.

In the next section we will analyse the distribution of the auxiliary *o* in the Moldavian variety, first of all in linguistic atlases and then in texts; we will try decide whether there are restrictions related to the syntactic class of the lexical verb (whether the auxiliary *o* is preferred with transitive verbs, in which the pronominal clitic *o* can also occur) and to the presence of other clitic elements.

4. The auxiliary *o* in the Moldavian variety. The relation with cliticization

In contrast to other Northern varieties, in Moldavia, the auxiliary *o* is used both for the singular and for the plural; a special form for the plural, such as *or* in other areas, is not attested in this variety.

4.1. The data in the linguistic atlases

In this section, we analyse certain maps from ALR s.n. V and VI and from ALR I, which contain compound perfect forms for the 3rd person singular, co-occurring with pronominal clitics, in order to see which forms are preferred in Moldavia.

(i) On map 1625, *(Calul) mi l-a dat tata* horse.DEF CL.DAT.1SG=AUX.PERF.3SG give.PPLE father.DEF 'Father gave me the horse' (ALR s.n. VI), the form *o* occurs 11 times, whereas the form *a* only twice.

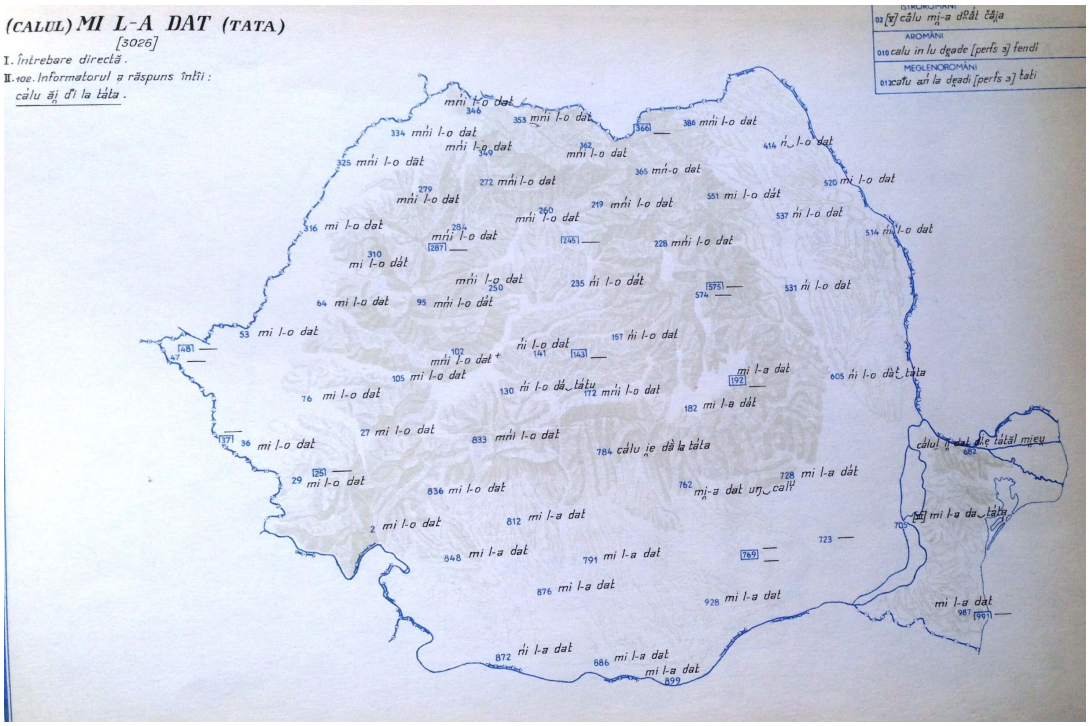
(CALUL) MI L-A DAT (TATA)
[3026]
I. Întrebare directă.
II. 10e. Informatorul a răspuns întîi:
călu ăi dî la tăla.
AROMÂNI
010 calu in lu dgade [perfs 3] ferdi
MEGLENOROMÂNI
010 calu aŭ la dgadi [perfs 3] tati

(ii) On map 1630, *Cine ți-a dat plăcintă* who CL.DAT.2SG=AUX.PERF.3SG give.PPLE pie 'Who gave you pie?' (ALR s.n. VI), *o* is used 9 times and *a* twice:

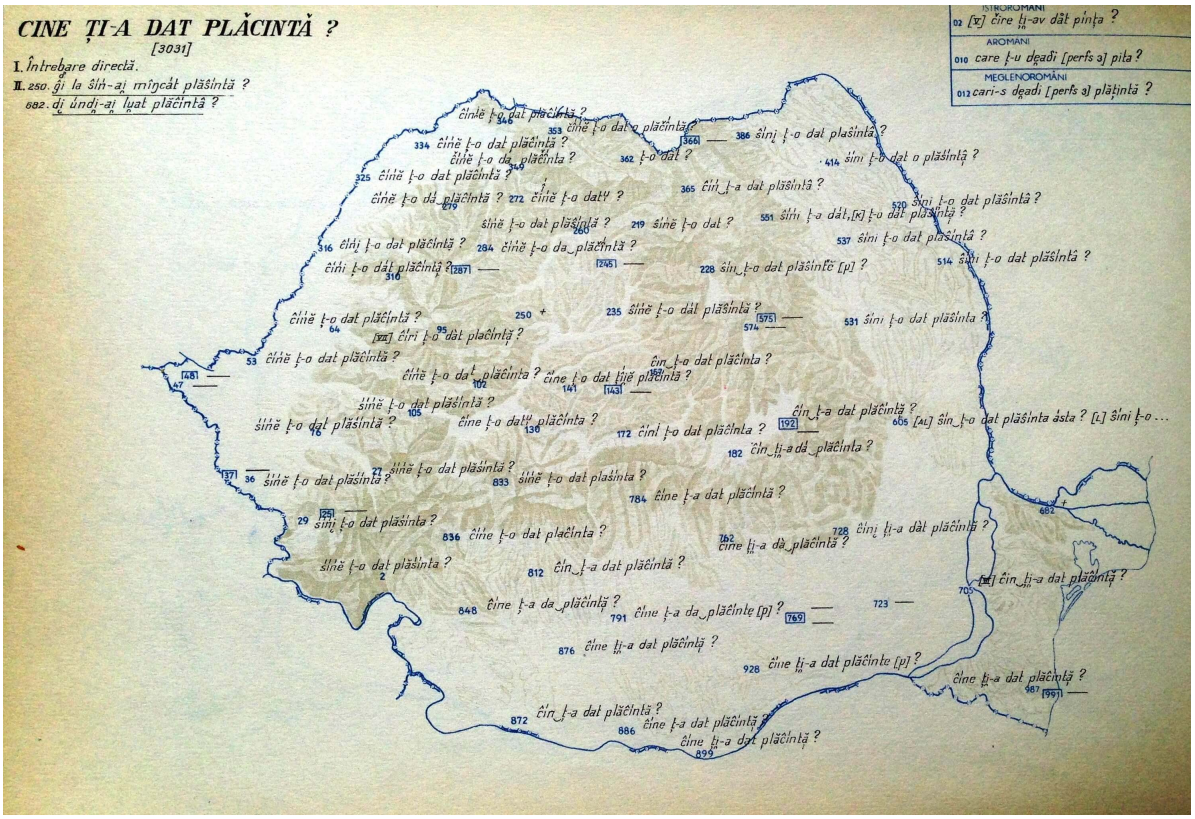
CINE ȚI-A DAT PLĂCINTĂ ?
[3031]
I. Întrebare directă.
II. 250. ți la șîn-ai mîncăt plășîntă ?
682. di ůndi-ați luat plăcîntă ?
ISTROROMÂNI
02 [x] čire ți-av dăt pînță ?
ARUMÂNI
010 care ț-u deadi [perfs 3] pita ?
MEGLENOROMÂNI
012 cari-s deadi [perfs 3] plățintă ?

(iii) On map 1642, *Pe noi ne-a văzut tata* DOM us CL.ACC.1PL=AUX.PERF.3SG see.PPLE father.DEF 'Father saw us' (ALR s.n. VI), *o* shows up 8 times and *a* twice:

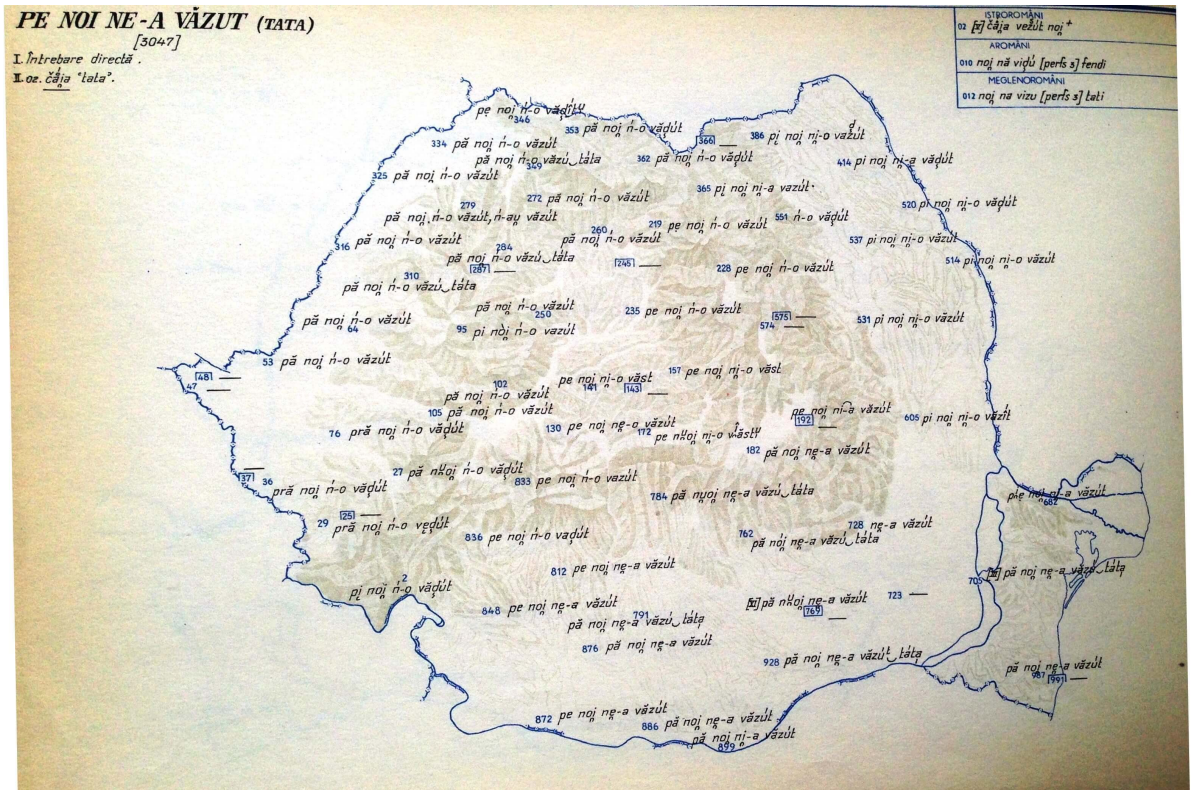

(iv) On map 1455, *S-a mînjit (cu funingine pe față)* CL.REFL=AUX.PERF.3SG soil.PPLE with soot on face 'He soiled his face with soot' (ALR s.n. V), *o* is used nine times, while *a* is used twice:

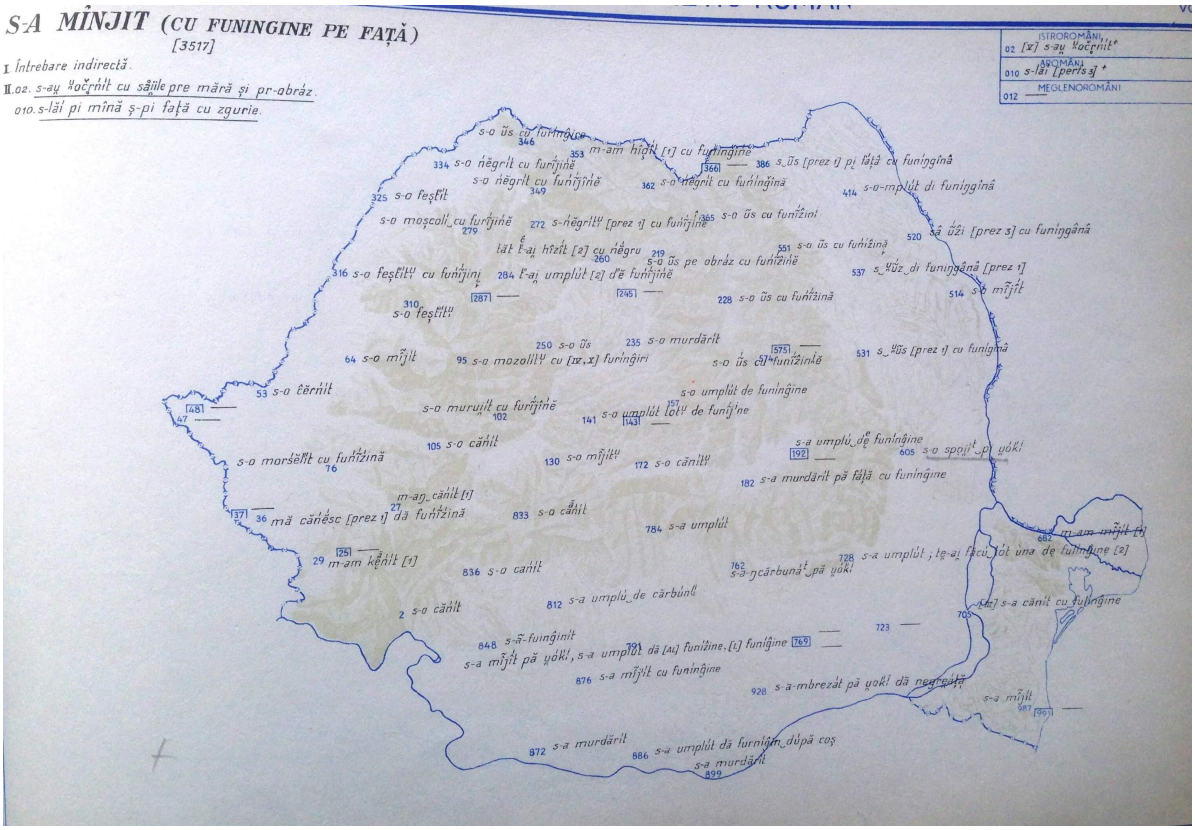

(v) On map 1706, ... *I-a murit bărbatul* CL.DAT.3SG=AUX.PERF.3SG die.PPLE husband.DEF 'Her husband died' (ALR s.n. VI), there are eight occurences of the form *o* and two of the form *a*:

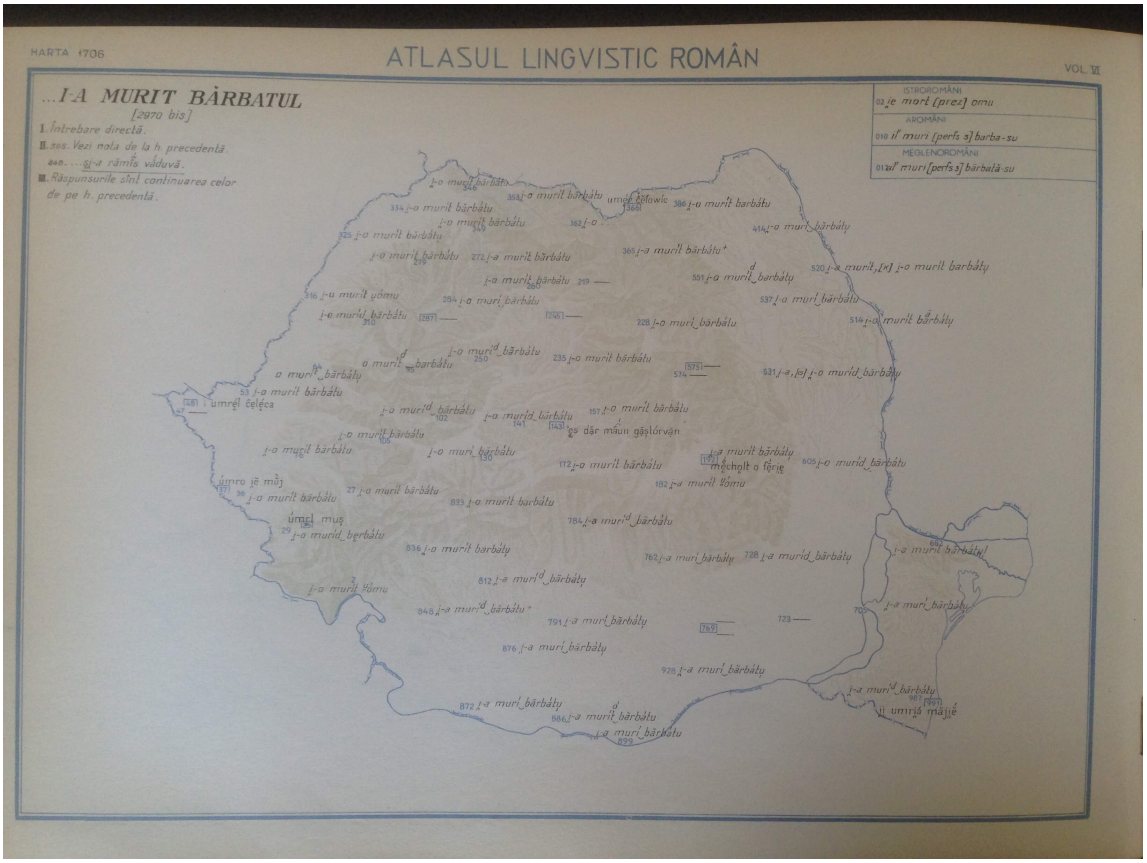

(vi) On map 302, *Așa mi-a fost soarta* like.this CL.DAT.1SG=AUX.PERF.3SG be.PPLE fate.DEF 'This has been my fate' (ALR I, vol. II, part II) *o* is used in 49 points, while *a* is preferred in 12 points:

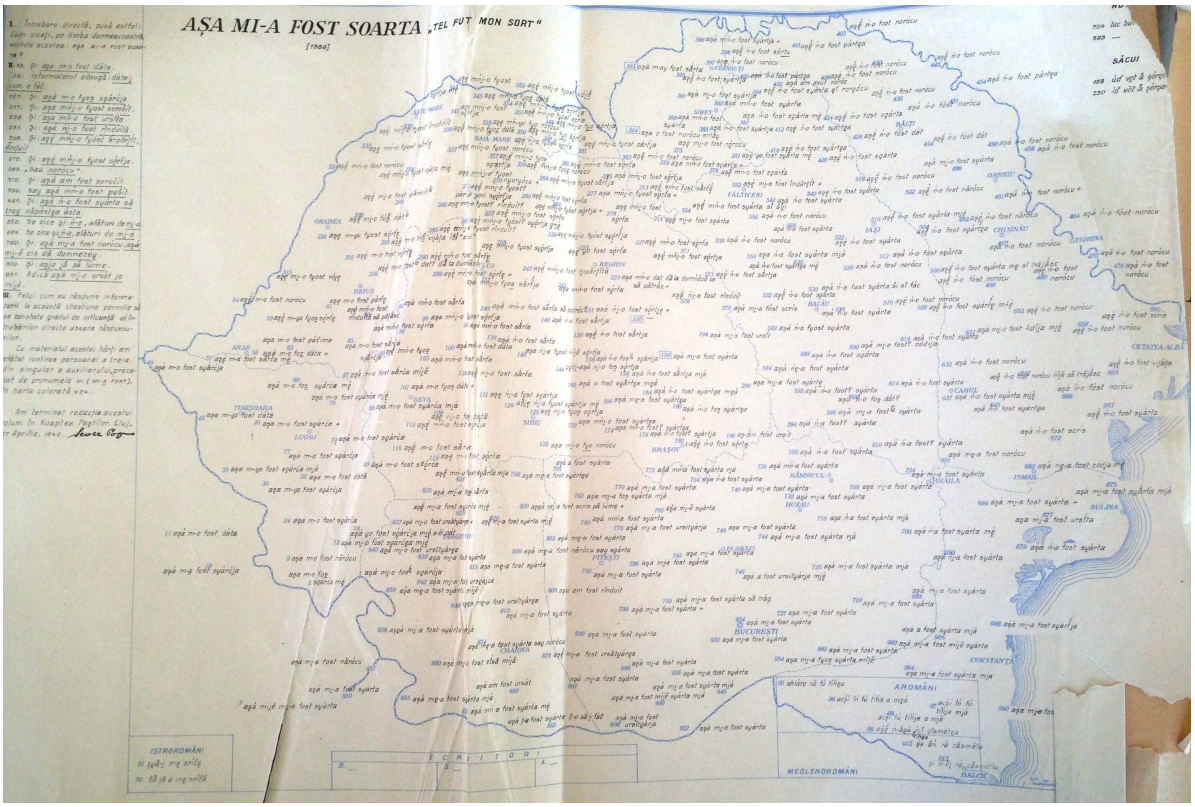

The analysis of these maps shows that *o* is preferred in the entire area of Moldavia, except for certain villages in the South, where *a* is employed. From these maps, it is apparent that *o* is compatible not only with transitive verbs [(i)–(iv)], but also with intransitives [(v)–(vi)]; the data in the maps are not relevant for the relation with cliticization, because the same situation is encountered as well when the auxiliary is not accompanied by pronominal clitics (for example, on the maps *Atîția au venit* 'So many came', *A făcut ce-a făcut* 'He did what he did', and *Au ars* 'They burned' from ALR s.n.). Thus, according to the atlases, the form *o* is general in Moldavia (except the few Southern points), irrespective of the presence of pronominal clitics. Roughly speaking, the atlases confirm the description in the dialectological handbooks.

4.2. The data from texts

The texts analysed in this research belong to three categories (see also Botez, 2016), which illustrate different moments (from the 20th and the 21st centuries) and have a different geographical distribution (in Moldavia):

(i) older texts (from 1930–1960), collected from the entire territory where the Moldavian variety is spoken, included in the volume published by Emil Petrovici as a supplement to ALR II (referred to as TD below) and in Caragiu Marioțeanu *et al.* (1977) (referred to as DR below);
(ii) dialectal texts (from 1968–1972) included in the supplement to NALR, volume I, part II (the counties Vrancea, Galați and Bacău), published by Stelian Dumistrăcel in 1995;
(iii) new texts by Mădălina Botez, made in 2016 in two villages from the county of Neamț (Grințieșu Mare and Poiana, form the Grințieș commune) and in Tîrgu Neamț.

With respect to the relation between the auxiliary *o* and the transitivity of the lexical verb (see the discussion from Zamfir, 2007 above), it is worth mentioning that in the texts under analysis the auxiliary *o* equally combines with transitive (11) and intransitive (12) verbs.

(11) a. *o* *dat* (TD, 166)
O give.PPLE
b. *o* *văzutî* (TD, 197)
O see.PPLE
c. *o* *făcut* (TD, 202)
O do.PPLE

(12) a. *o* *vinit* (TD, 166, 180, 201, 208)
O come.PPLE
b. *o* *stat* (DR, 236)
O sit.PPLE
c. *o* *plecat* (DR, 236)
O leave.PPLE

In the dialectal texts from (i), we have identified 31 structures with *o* without other clitics, 23 for the singular (13a) and 8 for the plural (13b). In 60 contexts, *o* is accompanied by pronominal clitics, by coordinating and subordinating conjunctions, 52 forms being used for the singular (14a–c) and 8 for the plural (14d). The standard form *a* does not occur in these texts, whereas *au* occurs only once as a singular (15a) and once with a plural value (15b).

(13) a. *o* *ieșît* (TD, 197, 205)
O go.out.PPLE
b. *o* *trecut* (DR, 236)
O pass.PPLE

(14) a. *l-o-ntrebat* (TD, 179)
CL.ACC.M.3SG=O=ask.PPLE
b. *ș-o* *dus-o* (TD, 180)
and=O bring.PPLE=CL.ACC.F.3SG
c. *c-o* *văḑut* (TD, 212)
that=O see.PPLE
d. *s-o* *facut* (TD, 169)
CL.REFL=O make.PPLE

(15) a. *au* *gîcit* (TD, 171)
AUX.PERF.3SG guess.PPLE
b. *au* *pălit* (TD, 172)
AUX.PERF.3PL turn.pale.PPLE

In the texts under (ii), we have identified 19 contexts with *o* unaccompanied by pronominal clitics (16) and 71 contexts with *o* co-occurring with pronominal clitics and coordinating and subordinating conjunctions (17). The standard forms *a* (for singular and plural) and *au* (for plural) occur without other clitic elements in 135 context (18) and with other clitics in 196 contexts (19).

(16) a. *o* *intrat* (NALR, 15)
O enter.PPLE
b. *o* *vinit* (NALR, 15)
O come.PPLE

(17) a. *m-o* *lovit* *un mînz* (NALR, 15)
CL.ACC.1SG=O kick.PPLE a colt
'a colt kicked me'

b. *c-o* *fost* (NALR, 21)
that=O be.PPLE

(18) a. *a* *sărit* *cu toți* (NALR, 23)
AUX.PERF.3PL jump.PPLE with all
'They all jumped'

b. *a* *liegat* *vaca* (NALR, 12)
AUX.PERF.3SG tie.PPLE cow.DEF
'he tied up the cow'

(19) a. *m-a* *trimes* *părinți* (NALR, 238)
CL.ACC.1SG=AUX.PERF.3SG send.PPLE at parents
'he sent me to my parents'

b. *s-au* *dus* (NALR, 12)
CL.REFL=AUX.PERF.3PL go.PPLE
'they left'

In the texts under (iii), we have identified 25 constructions with *o* unaccompanied by other clitics, 22 for the singular (20a) and 3 for the plural (20b) and 31 constructions with *o* co-occurring with pronominal clitics, coordinating and subordinating conjunctions, and relative pronouns, 24 for the singular (21a–c) and 7 for the plural (21d–e). We have also identified 5 standard forms, all for the plural, among which 4 occur without other clitics (22) and one in which *au* attaches to the *wh*-element *ce* 'what' (in the Moldavian pronunciation [ʃe]) (23).

(20) a. *o* *fost*
O be.PPLE

b. *o* *vint*
O come.PPLE

(21) a. *m-o* *ajutat*
CL.ACC.1SG=O help.PPLE
'he helped me'

b. *ș-o* *zîs*
and=O say.PPLE
'and he said'

c. *c-o* *fost*
that=O be.PPLE
'that he was'

d. *nu* *prea* *s-o* *dus*
not really CL.REFL=O go.PPLE
'they did not really go'

e. *cari-o* *fost*
which.PL=O be.PPLE
'which was'

(22) a. *au* *făcut*
AUX.PERF.3PL do.PPLE

b. *au* *fost*
AUX.PERF.3PL be.PPLE

c. *au* *vrut*
AUX.PERF.3PL want.PPLE

(23) *ș-au* *făcut*
what=AUX.PERF.3PL do.PPLE
'What did they do?'

In Table 2, we synthesize the results of the corpus study; the factors relevant for our research purposes have been boldfaced.

Source	*o* [+ clitics, conjunctions]	*o* [– clitics, conjunctions]	*a*, *au* [+ clitics, conjunctions]	*a*, *au* [– clitics, conjunctions]	Total
DR, TD (1930–1960)	**60 (64,52%)**	31 (33,33%)	–	2 (2,15%)	93 (100%)
NALR (total) (1968–1972)	71 (16,86%)	19 (4,51%)	196 (46,56%)	135 (32,07%)	421 (100%)
a. Vrancea	33 (13,63%)	8 (3,30%)	126 (52,07%)	75 (31%)	242 (100%)
b. Galați	**17 (48,58%)**	3 (8,57%)	11 (31,42%)	4 (11,43%)	35 (100%)
c. Bacău	21 (14,58%)	8 (5,56%)	59 (40,97%)	56 (38,89%)	144 (100%)
Recordings (Neamț, 2016)	**31 (50,82%)**	25 (40,98%)	1 (1,64%)	4 (6,56%)	61 (100%)

Table 2: The distribution of the forms *o* vs *a*, *au* in texts from Moldavia

The statistical data in the table, although not unitary, suggest that: (i) the texts from the first category, recorded in the first half of the 20th century, roughly confirm the information from the dialectological treatises and from the linguistic atlases, according to which the form *o* is general in Moldavia; (ii) in the texts from the second category, recorded in the second half of the 20th century in the Southern region of Moldavia, the percentages are unequal: the standard forms are preferred in Vrancea and Bacău, whereas the texts from Galați show a preference for the form *o*, especially when it co-occurs with other clitics; (iii) the texts from the last category, from the North, show a clear preference for the form *o*, independently of the existence of other clitic elements.

5. Conclusions

Our synchronic and diachronic analysis of the perfective auxiliary *o* in the Moldavian variety points to the following conclusions:

(i) the auxiliary *o* developed from *au* by assimilation, and the context which favoured this change involves the existence of other clitics, especially the pronominal clitic *o*—see examples (1)–(3), (4c–d), (5)–(7);

(ii) the auxiliary *o* is first attested at the beginning of the 17th century; similarly to the present-day situation, it has always been a non-standard form[1], belonging to the spoken language;

(iii) the data from the dialectological treatises and from the linguistic atlases, as well as the texts from DR and TD, suggest that the form *o* is (quasi)general in Moldavia;

(iv) the data from other texts, more recently collected, suggest, on the one hand, that the form *o* is used alongside the standard forms *a* and *au* (probably under the pressure of the standard language, especially in the Southern part of Moldavia) in similar contexts, and, on the other hand, that there is an incipient tendency towards the specialization of the form *o* for contexts with multiple phonological cliticization.

Besides the descriptive conclusions, we can also put forth the hypothesis that the current situation of the Moldavian variety is determined by the contact with the standard language, a special type of linguistic

[1]In order to verify once more the usage of the auxiliary *o* in literary texts, we have surveyed two old texts published in Moldavia, Prav.1581 and ȘT.1644. The form *o* is not attested in these texts.

contact, which implies competition (in this case, between the form *o* and the forms *a/au*) and change (Van Coetsem, 1992, p. 27). The transfer from the source-variety (the standard language) and the target-variety (the Moldavian one) involves a process of over-differentiation, opposed to the under-differentiation – Weinreich, 1953, p. 18), in which, due to reasons still hard to understand[2], the form *o* manifests the tendency towards the specialization for contexts in which other clitics are present, whereas the standard variants (*a*, *au*) are preferred in the absence of other clitics.

Bibliography

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, in Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

ALR I = S. Pop, *Atlasul lingvistic român*, vol. I, coord. S. Pușcariu, partea a II-a, Otto Harrassowitz, Sibiu/Leipzig, 1942.

ALR S.N. V = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. V, Editura Academiei, București, 1966.

ALR S.N. VI = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. VI, Editura Academiei, București, 1969.

DB = Bianu, I. (1907). *Documente românești*, București.

DIR A II = *Documente privind istoria României. Veacul XVII. A. Moldova*, vol. II (1606–1610), Editura Academiei, București, 1953.

DR = Caragiu Marioțeanu, M., Giosu, Ș., Ionescu-Ruxăndoiu, L. & Todoran, R. (1977). *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

DRH A XIX = *Documenta Romaniæ Historica*. A. *Moldova*, vol. XIX (1626–1628), Editura Academiei, București, 1969.

DRH A XXI = *Documenta Romaniæ Historica*. A. *Moldova*, vol. XXI (1632–1633), Editura Academiei, București, 1971.

DRH B XXIII = *Documenta Romaniæ Historica*. B. *Țara Românească*, vol. XXIII (1630–1632), Editura Academiei, București, 1969.

IM = Bîrlea, I. (1909). *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București.

NALR = Duminstrăcel, S. (1995). *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, I, Partea a 2-a, Editura Academiei Române, Iași.

PO.1582 = Pamfil, V. (ed.) (1968). *Palia de la Orăștie*, Editura Academiei, București.

Prav.1581 = Rizescu, I. (ed.) (1971). *Pravila ritorului Lucaci*, Editura Academiei, București, p. 161–183.

ȘT.1644 = Mazilu, I. (ed.) (2012). *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 173–259.

TD = Petrovici, E. (1943). *Texte dialectale. Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Muzeul Limbii Române/Otto Harrassowitz, Sibiu/Leipzig.

B. References

Botez, M. (2016). *O analiză morfologică a auxiliarelor de perfect compus și de viitor în graiul din Moldova*, communication at *BEST Letters Colloquia*, 3rd edition, București, 28–29 octombrie.

Caragiu Marioțeanu, M., Giosu, Șt., Ionescu-Ruxăndoiu, L. & Todoran, R. (1977). *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Coteanu, I. (1961). *Elemente de dialectologie a limbii române*, Editura Științifică, București.

Dragomirescu, A. (2012). *Verbul* [secolul al XIX-lea], in Chivu, Gh., Pană Dindelegan, G., Dragomirescu, A., Nedelcu, I. & Nicula, I. (eds) *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa românei literare în secolele al XIX-lea – al XX-lea*, Editura Academiei Române, București, 2012 (revised edition, 2015), p. 185–222.

Frâncu, C. (1969). *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, in "Studii și cercetări lingvistice", vol. XX, nr. 3, p. 299–318.

Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București.

Ledgeway, A. (2017). *Parallels in Clausal and Nominal Structures: Romanian Clitic Placement*, în Dragomirescu, A., Nicolae, A., Nicula Paraschiv, I. & Pană Dindelegan, G. (eds), *Romance Syntax. Comparative and Diachronic Perspectives*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle (sub tipar).

TDR = *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984.

Van Coetsem, F. (1992). *The Interaction between Dialect and Standard Language, and the Question of Language Internationalization*, in Van Leuvensteijn, J. & Berns, J. (eds), *Dialect and Standard Language. Dialekt und Standardsprache in the English, Dutch, German, and Norwegian Language Areas*, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, Amsterdam/Oxford/New York/Tokyo, p. 15–70, [online].

[2]We could not identify a precise phonetic context which favours the usage of the form *o*. For similar conclusions related to the position of the pronominal clitic *o*, see Ledgeway (2017).

Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact. Findings and Problems*, Mouton, The Hague, Crossref.
Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, Editura Academiei Române, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A89ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Auxiliarul de perfect compus *o* din graiul moldovenesc. Diacronie și sincronie

Mădălina Botez[1*], Adina Dragomirescu[1,2,3*]

[1] *Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, 010017 București, România*
[2] *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România*
[3] *Institutul de Cercetări al Universității din București, Bd. Mihail Kogălniceanu 36–46, 050107, București, România*

Despre articol

Istoric:
Primit 3 mai 2017
Acceptat 13 mai 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
grai moldovenesc
auxiliar
perfect compus
asimilare
cliticizare

Rezumat

Scopul acestui articol este acela de a analiza auxiliarul de perfect compus *o* din graiul moldovenesc. Analiza este precedată de o discuție despre originea, datarea, localizarea și evoluția formei *o* în limba română pînă în secolul al XIX-lea. Deși conform bibliografiei și atlaselor lingvistice, forma *o* este generală în Moldova, studiul nostru de corpus va arăta că alături de forma *o* se folosesc, sub influența limbii standard, și formele *a* și *au*, și că există o tendință de specializare a formei *o* pentru contextele cu cliticizare multiplă.

Analiza noastră—care contribuie la înțelegerea interfeței fonologie-morfologie—poate fi extinsă la studiul altor varietăți teritoriale ale românei.

1. Introducere

În acest articol analizăm auxiliarul de perfect compus *o* (persoana a III-a singular și plural) din graiul moldovenesc. Cercetarea noastră pornește de la observația că informațiile despre această formă incluse în tratatele de dialectologie și în atlasele lingvistice sînt destul de diferite de cele din texte: dacă tratatele spun destul de tranșant că forma *o* se folosește în Moldova la persoana a III-a atît la singular, cît și la plural, lucru confirmat în mare măsură de hărțile din atlasele lingvistice, situația din texte este destul de diferită: alături de forma *o*, se folosesc adesea formele literare standard *a* și *au* (sincretic, pentru singular și plural). În continuare, vom încerca să aflăm care sînt factorii care influențează folosirea formei *o* sau a formelor *a/au* în graiul moldovenesc. Cercetarea poate fi extinsă și la alte graiuri care au forme duble ale auxiliarului.

Mai întîi, vom trece în revistă informațiile din bibliografie despre distribuția formei *o* în graiurile dacoromâne și ipotezele despre originea formei *o* (§2). După aceea, vom urmări istoria formei *o* de la primele sale atestări și pînă în secolul al XIX-lea (§3). În fine, vom analiza distribuția formei *o* și a formelor paralele *a/au* în cîteva hărți din atlasele lingvistice și în texte dialectale moldovenești (§4). În §5, vom formula concluziile, precum și o explicație pentru utilizarea în paralel a celor două forme ale auxiliarului.

2. Auxiliarul *o* în graiurile dacoromâne

În această secțiune, prezentăm distribuția formei *o* în graiurile actuale, așa cum reiese din lucrările de dialectologie, și ipotezele privind originea acestei forme.

*2.1. Distribuția formei **o** în graiurile actuale*

Conform lucrărilor de dialectologie, una dintre trăsăturile care disting graiurile de sud de cele de nord este forma auxiliarului de perfect compus, pentru persoana a treia: *a* în Muntenia și *o* în graiurile de nord, atît la persoana a III-a singular, cît și la persoana a III-a plural.

*Adrese de corespondență: *madalynabotez@yahoo.com* (MB), *adina_drag@yahoo.com* (AD).

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

În tabelul de mai jos, am sintetizat informația din Caragiu Marioțeanu *et al.* (1977, p. 142, 149, 158, 162, 167) și TDR (1984, p. 179, 225, 263, 309, 337), pentru a crea o imagine sintetică asupra formei de persoana a III-a a auxiliarului de perfect compus pe întreg teritoriul pe care se vorbește dacoromâna.

Subdialectul	Persoana a III-a singular	Persoana a III-a plural
muntenesc	*a*	*a*, *au*
moldovenesc	***o***	***o***, *au*
bănățean	***o***	*or*
crișean	***o***	***o***, *or*, *au*
maramureșean	***o***	***o***, *or*
graiurile din Transilvania	***o***	***o***, *or*

Tabela 1: Distribuția auxiliarului *o* în graiurile dacoromâne

Din tabelul de mai sus se poate observa că, potrivit tratatelor de dialectologie, forma de care ne ocupăm, *o*, apare în graiurile nordice atît la singular, cît și la plural, cu excepția Banatului, unde este specifică numai singularului. Dintre graiurile de nord, cel moldovenesc se individualizează prin absența formei de plural *or*, forma *o* fiind deci folosită sincretic, atît pentru singular, cît și pentru plural.

2.2. Ipoteze despre originea formei ***o***

Așa cum vom arăta pe larg în §3, forma *o* nu era atestată în prima perioadă a limbii române vechi. Așadar, forma *o* a apărut mai tîrziu, iar originea ei este controversată. La Frâncu (1969, p. 303) apare o sinteză despre ipotezele legate de apariția formei *o*:

(i) forma *o* a înlocuit forma *a* în condiții specifice (Coteanu, 1961, p. 89): mai întîi, a apărut forma de persoana a III-a plural *or* (extinsă de la auxiliarul de viitor *a vrea*, prin intermediul viitorului anterior cu valoare de prezumtiv, care este tot un timp trecut), iar apoi s-a refăcut și forma de singular *o*; pentru graiul de care ne ocupăm aici, această ipoteză este greu de susținut, deoarece în Moldova nu se folosește deloc *or* pentru plural;

(ii) *o* < *au* (< HABUNT), prin asimilare, ipoteză susținută de Frâncu (1969, p. 303), cu date din româna veche (vezi §3);

(iii) *o* are o dublă origine: *a avea* și *a vrea*.

Așa cum observă și Coteanu (1961, p. 89), și Frâncu (1969, p. 303), forma *o* nu se poate explica prin *a*, pentru că o astfel de evoluție fonetică este imposibilă în română. Frâncu (1969, p. 305–306) argumentează împotriva ipotezelor (i) și (iii), arătînd că ariile lui *o* de la perfect compus și ale lui *o* de la viitor sînt complet diferite, viitorul cu *o* este mai recent decît perfectul compus cu *o*, iar forma *or* (prezentă numai în Banat, conform acestui autor) datează de la începutul secolului al XIX-lea; așadar, forma *o* de la perfectul compus este probabil anterioară contaminării între *a vrea* și *a avea*, petrecută recent în Banat.

După ce vom analiza, în secțiunea următoare, datele oferite de româna veche, vom adera și noi la ipoteza că *o* provine din *au*.

3. Auxiliarul *o* în diacronie

Problema auxiliarului *o* pentru persoana a III-a a perfectului compus nu a atras prea mult atenția cercetătorilor. S-au ocupat de acest subiect Frâncu (1969), Gheție (1975) și Zamfir (2007), autori care au ajuns la rezultate uneori diferite, deoarece corpusul de texte pe care se întemeiază concluziile lor este diferit.

3.1. Frâncu (1969, p. 304) arată că forma *o* este destul de veche, apărînd în documente nordice de la începutul secolului al XVII-lea. Conform cercetărilor sale, forma *o* este absentă nu numai din textele religioase (ceea ce arată că era în afara normei), ci și din documentele muntenești. Este atestată o singură dată în cel mai vechi manuscris al *Alexandriei*, din 1620 (1). Tot Frâncu (1969, p. 304) observă că forma *o* nu apare la cronicarii munteni, deoarece copiile care ne-au parvenit au fost făcute de copiști munteni.

(1) *ți-**o** dat* (A.1620, 112/13).

Pentru a-și susține ipoteza despre originea formei *o* (vezi *supra*, §2.2), Frâncu (1969, p. 300–304) analizează și distribuția formelor *a* și *au* în româna veche. Autorul observă că, în secolul al XVI-lea, forma *a* nu apare în textele rotacizante și în tipăriturile lui Coresi (care cunosc exclusiv forma *au* pentru persoana a III-a singular și plural), primul text religios în care este atestată fiind PO.1582. Frâncu (1969, p. 301) arată că *a* nu este o simplă greșeală de scriere, ci ilustrează, mai degrabă, pătrunderea involuntară și inconștientă a unor elemente de oralitate în limba scrisă. Așadar, forma *a* nu aparține normei lingvistice a secolului al XVI-lea, dar este probabil că era folosită în vorbire. În secolul al XVII-lea, *a* este întrebuințat frecvent în Muntenia (Frâncu, 1969, p. 302). În secolul al XVII-lea, existau deci două arii pentru persoana a III-a singular a auxiliarului de perfect compus: o arie sudică, unde se foloseau *a* și *au*, și o arie nordică, unde se foloseau *o* și *au*.

Frâncu (1969, p. 304) arată că faza inițială a asimilării lui *a* din *au* de către labiala *u* este atestată în inscripții din Maramureș, datînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea:

(2) *Popa Pinte nu **oo** dat ce **oou** plătit și **oou** spus* (IM, p. 33, *apud* Frâncu, 1969, p. 302).

Frâncu (1969, p. 304) observă că transformarea *au* > *o* prin asimilare apare mai ales cînd auxiliarul e precedat de o vocală labială, în cele mai multe cazuri de *o* complement direct, care este antepus verbului în româna veche, și ilustrează această situație cu exemple de tipul:

(3) a. *Această carte **o-u*** [= *o au*] *cumperat popa Lupu* (1720, MM, IM, p. 33)
b. *Cum **o-u*** [= *o au*] *crescut* (1619, DR, 45)
c. *Cum au luat pre Despina de mică de **o*** [= *o au*] *ținut el și **o** crescut el ca o fată a lui și **o** hrănit 30 de ani* (1615, Mold, DB, 111)

Frâncu (1969, p. 305) ajunge la concluzia că forma *o* provine din *au*, iar grafiile *o-u*, *oo* reprezintă faza inițială a asimilării lui *a* din *au*, în context cu o vocală labială. Un argument suplimentar pentru a susține această concluzie este că *o* apare în limba veche numai în ariile în care se folosesc exclusiv forme cu *au* pentru ambele numere, iar azi, *au* se întîlnește numai în ariile cu *o*.

3.2. Gheție (1975, p. 171) arată că în Moldova forma nouă *o* apare curînd după 1600 (4). În Transilvania, *o* este atestat la începutul secolului al XVII-lea și apare frecvent în documente după 1700. În Banat, de unde nu avem documente dinainte de secolul al XVIII-lea, *o* a fost înregistrat o singură dată (5).

(4) a. *o crescut* (1615)
b. *o dat* (1619)
c. *s-o pus* (1660)
d. *o ținut* (1699)
(5) *o cumpărat-o* (1732)

3.3. Și Zamfir (2007, p. 111) propune aceeași datare: forma *o* este o inovație a secolului al XVII-lea, neatestată în secolul al XVI-lea. Lucrînd pe un corpus mai mare de texte, mai ales de documente, recent editate, Zamfir (2007, p. 112) ajunge la rezultate mai nuanțate decît predecesorii săi: în limba română veche, forma *o* avea o distribuție inversă față de cea de astăzi: în prima perioadă din limba română veche, autoarea identifică 12 ocurențe în documentele din Țara Românească (nemenționate de Frâncu) și două ocurențe în Moldova.

Zamfir (2007, p. 111) arată că faza inițială despre care vorbește Frâncu (1969), ilustrînd-o cu exemple din inscripții maramureșene, este atestată destul de frecvent și în documentele din sud. Autoarea citează exemple în care auxiliarul *au* precedat de pronumele aton *o* apare „redus” la *u* semivocalic prin eliziune:

(6) a. *o-u vîndut* (DRH A XIX/361, 505, 1; DRH A XXI/132, 169, 12) – 3 pl
b. *o-u cumpărat* (DIR A II/347, 266, 4) – 3 pl

Semnificativ pentru analiză este faptul că din cele 15 ocurențe ale auxiliarului *o*, identificate de Zamfir (2007), în 12 acest element apare în contexte în care prezența pronumelui aton *o* este cerută sintactic—așadar, verbele sînt tranzitive – (7)—, dar în care, spre deosebire de exemplele de la (6), nu există rudimente ale formei originare a auxiliarului.

(7) *o* [< *o o*] *datu*, *o* [< *o o*] *vîndut*, *o* [< *o o*] *ținut*, *o* [< *o o*] *criscut*, *o* [< *o o*] *hrănit*, *fostu-o* [< *o o*] *luat*, *o* [< *o o*] *fost dat*, *o* [< *o o*] *fost vîndut*, *o* [< *o o*] *vândut*

Așadar, formele cu *o* din contextele în care ar fi de așteptat succesiunea *o au* reprezintă un pas înainte față de formele cu eliziune (Zamfir, 2007, p. 113). În plus, eliziunea afectează și alte persoane ale auxiliarului (8), așadar, nu există o legătură necesară între eliziune și constituirea unei variante sistematice *o* la persoana a III-a a perfectului compus.

(8) *o-mu vîndutu*

Concluzia autoarei este că *o* din documentele muntenești este un pseudoauxiliar, care încorporează deci două elemente: cliticul *o* și auxiliarul de persoana a III-a *o*.

Zamfir (2007, p. 113) are o contribuție însemnată și la datarea și localizarea originară a formei de plural *or(u)*, specifică azi Banatului, pe care o înregistrează pentru prima oară tot într-un document din Țara Românească (9), sugerînd însă că probabil scribul era din Banat.

(9) *oru făcut* (DRH B XXIII/436, 636, 8, 1632)

O ultimă observație de reținut este că structura fonetică a auxiliarului de perfect compus din limba veche, pentru toate persoanele, este, în multe cazuri, alterată ca urmare a aglutinării cu alte forme monosilabice, în special pronume atone. Așadar, corpul fonetic al auxiliarului suferă de o „vulnerabilitate" accentuată (Zamfir, 2007, p. 114).

3.4. O investigație a situației din secolul al XIX-lea (Dragomirescu, 2012, p. 204) arată că și în această perioadă forma *o* era în afara normei. Pînă în 1880, în Moldova, forma *au* este cvasigenerală, dar unele gramatici menționează și formele *a* și *o*. Chiar dacă gramaticile nu o recomandă, forma *o* apare, rar însă, la scriitori moldoveni:

(10) a. *s-o fudulit*, *te-o apucat* (Alecsandri)
b. *s-o-ntîlnit* (Conachi).

3.5. Așadar, există un consens în bibliografie în privința faptului că forma *o* a auxiliarului de perfect compus a apărut la începutul secolului al XVII-lea. Informația diacronică sugerează că nu poate exista o relație directă între auxiliarul de viitor și formele *o*, *or* ale auxiliarului de perfect compus. Un alt punct comun pare a fi relația dintre auxiliarul *o* și cliticul pronominal *o*, eventual și alte clitice pronominale.

În ceea ce privește originea acestei inovații, informațiile sînt diferite: Frâncu (1969) identifică forme cu *o* numai în documente din Moldova și formele hibride (de tipul *oo* sau *o* = auxiliar + clitic) în inscripții din Maramureș, în timp ce Zamfir (2007) descoperă atît forma *o* (auxiliar sau clitic + auxiliar), cît și forme hibride (*o-u*) mai ales în Muntenia. Pentru scopul prezentei analize, vom adera și noi la ipoteza că *o* provine din *au*, prin asimilare, condițiile fonetice fiind respectate: vocala /a/, care este [centrală, deschisă, nerotunjită] este asimilată parțial de vocala /u/, care este [posterioară, închisă, rotunjită], rezultînd vocala /o/, care este [posterioară, semideschisă, rotunjită], așadar păstrîndu-se toate trăsăturile lui /u/, cu excepția celei de apertură, care se modifică sub influența vocalei deschise /a/.

De asemenea, reținem ideea că auxiliarul de perfect compus era, în limba veche, indepedent de regiune, extrem de vulnerabil din punct de vedere fonetic.

În secțiunea următoare, vom analiza distribuția auxiliarului *o* în graiul moldovenesc, mai întîi în atlase, apoi în texte, urmărind dacă există restricții legate de clasa de verbe (dacă auxiliarul *o* este preferat în contexte tranzitive, în care este posibilă și apariția cliticului *o*) și de prezența altor elemente clitice.

4. Auxiliarul *o* în graiul moldovenesc. Relația cu cliticizarea

Spre deosebire de alte graiuri nordice, în Moldova, auxiliarul *o* este folosit și pentru singular, și pentru plural, neexistînd o formă specială de plural, de tipul *or*, ca în alte zone.

4.1. Datele din atlasele lingvistice

În această secțiune, analizăm cîteva hărți din ALR s.n. V și VI și din ALR I care cuprind contexte cu forme de perfect compus la persoana a III-a (toate la singular), însoțite de clitice, pentru a vedea ce forme se preferă în zona Moldovei.

(i) Pe harta 1625, *(Calul) mi l-a dat tata* (ALR s.n. VI), apare de 11 ori forma *o* și de două ori forma *a*.

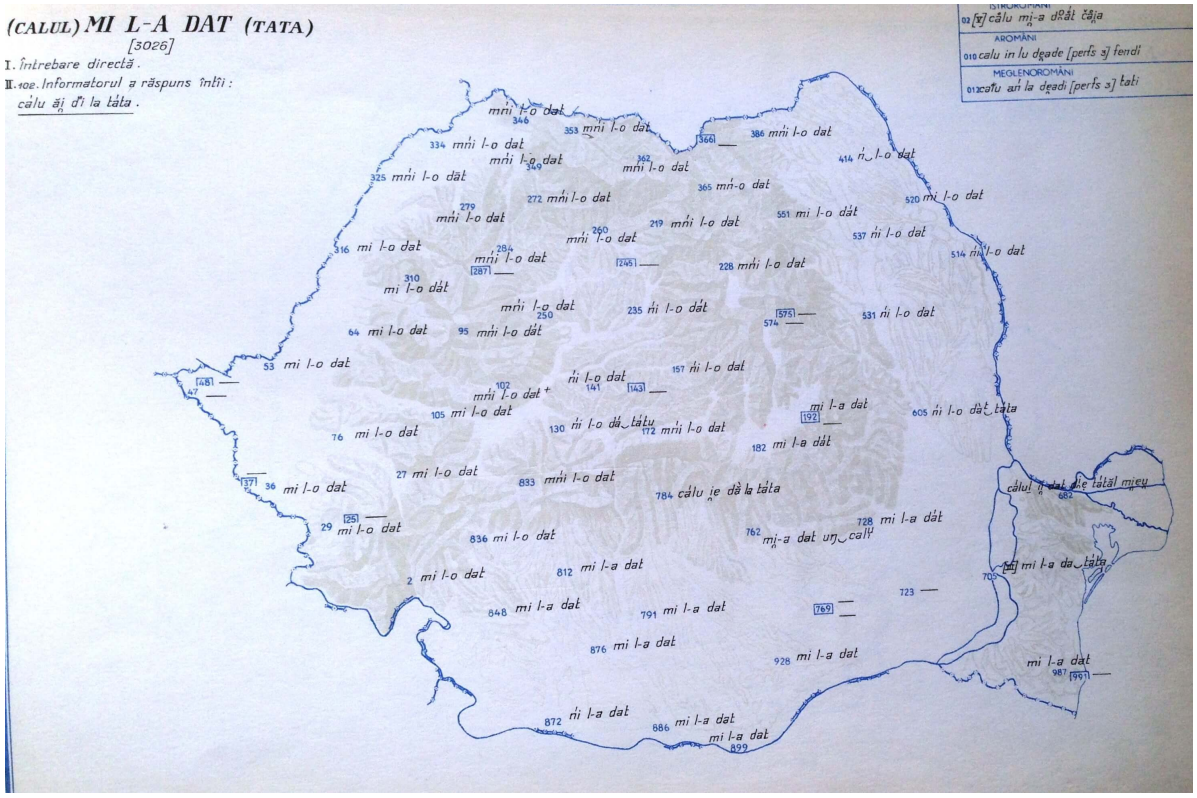

(ii) Pe harta 1630, *Cine ți-a dat plăcintă* (ALR s.n. VI), forma *o* este folosită în nouă puncte, iar forma *a*, în două puncte:

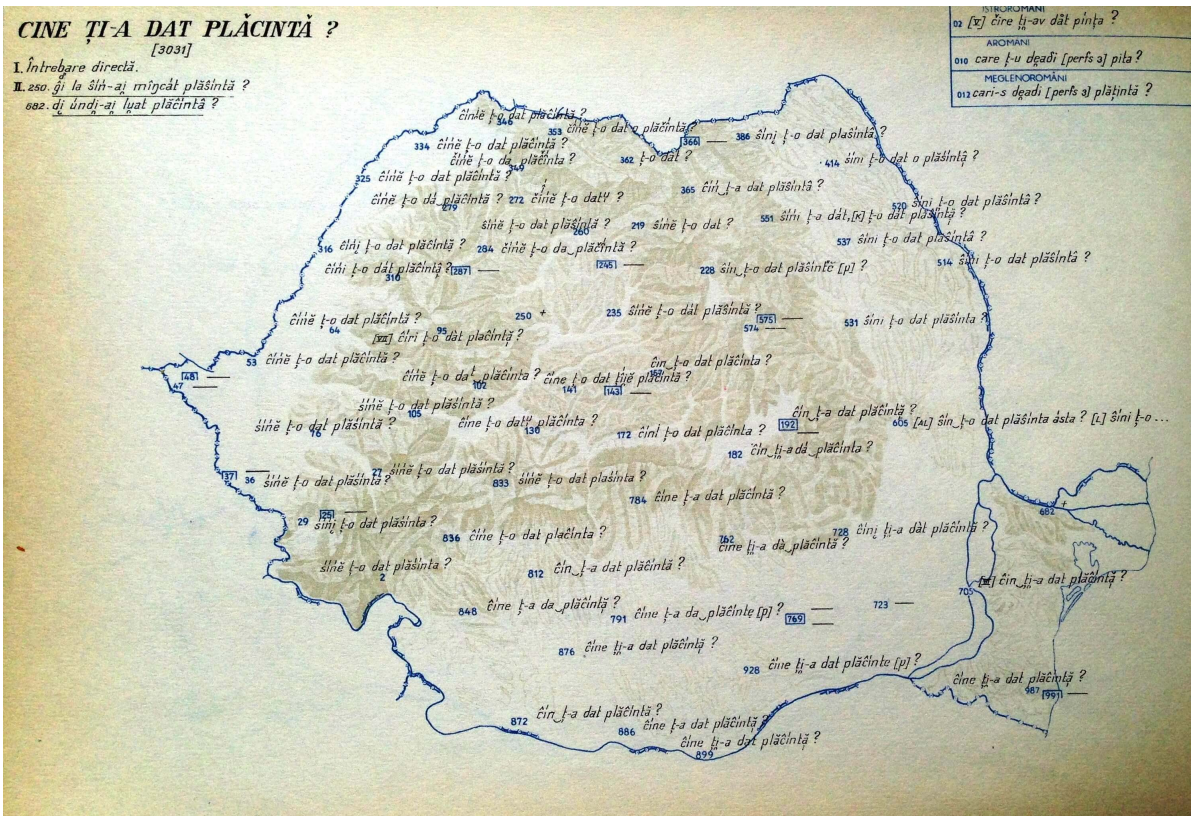
CINE ȚI-A DAT PLĂCINTĂ ?
[3031]
I. Întrebare directă.
II. 250. ți la șîn-ai mîncăt plășîntă ?
682. di úndi-ai luat plăcîntă ?
ISTROROMÂNI
02 [X] čire ț-av dăt pînță ?
ARÒMÂNI
010 care ț-u deadi [perfs 3] pita ?
MEGLENOROMÂNI
012 cari-s deadi [perfs 3] plățintă ?

(iii) Pe harta 1642, *Pe noi ne-a văzut tata* (ALR s.n. VI), apare *o* de opt ori, iar *a* de două ori:

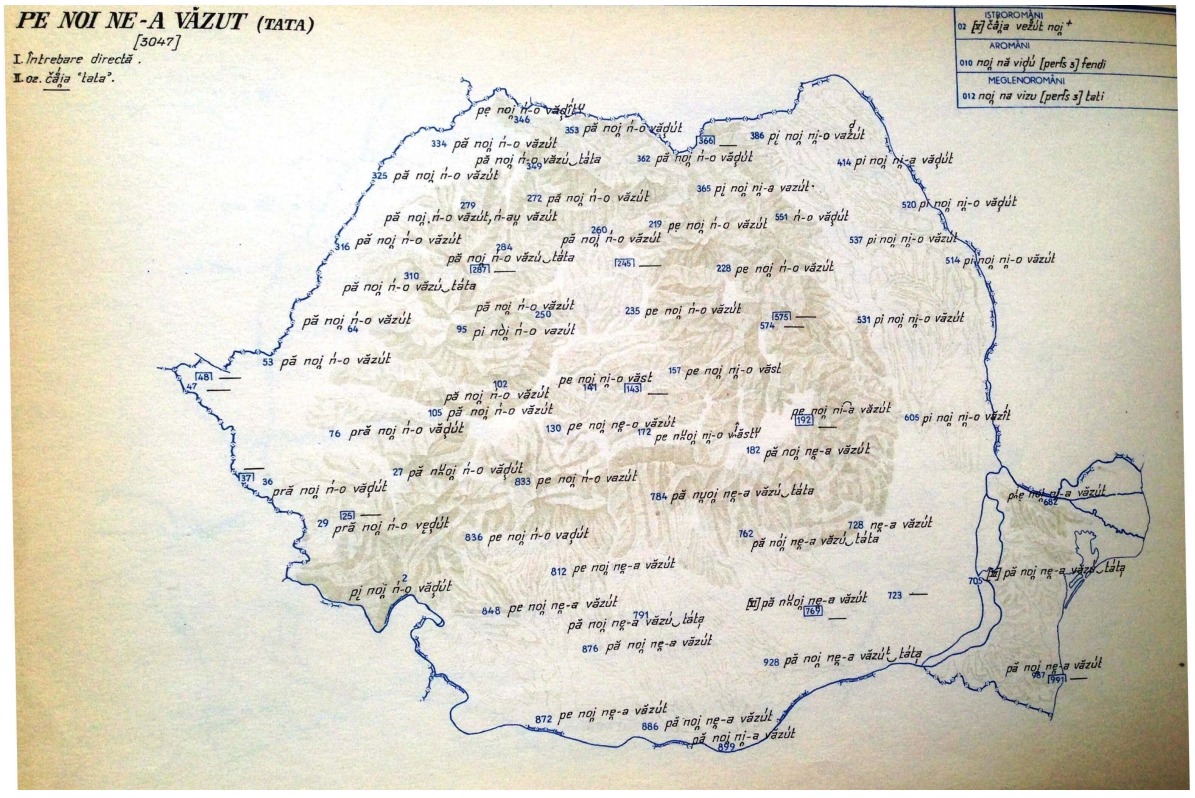

(iv) Pe harta 1455, *S-a mînjit (cu funingine pe față)* (ALR s.n. V), în nouă puncte este folosită forma *o*, iar în două, forma *a*:

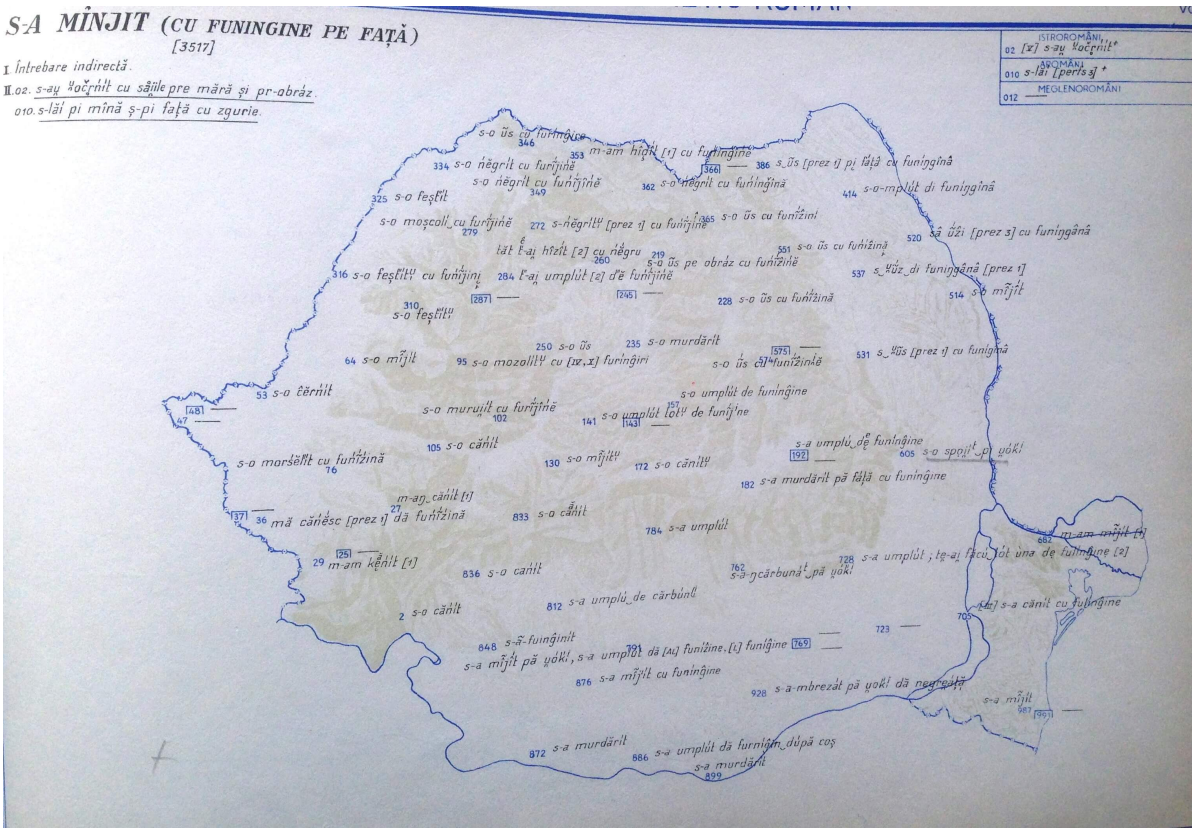

(v) Pe harta 1706, ... *I-a murit bărbatul* (ALR s.n. VI), apar opt structuri cu *o* și două cu *a*:

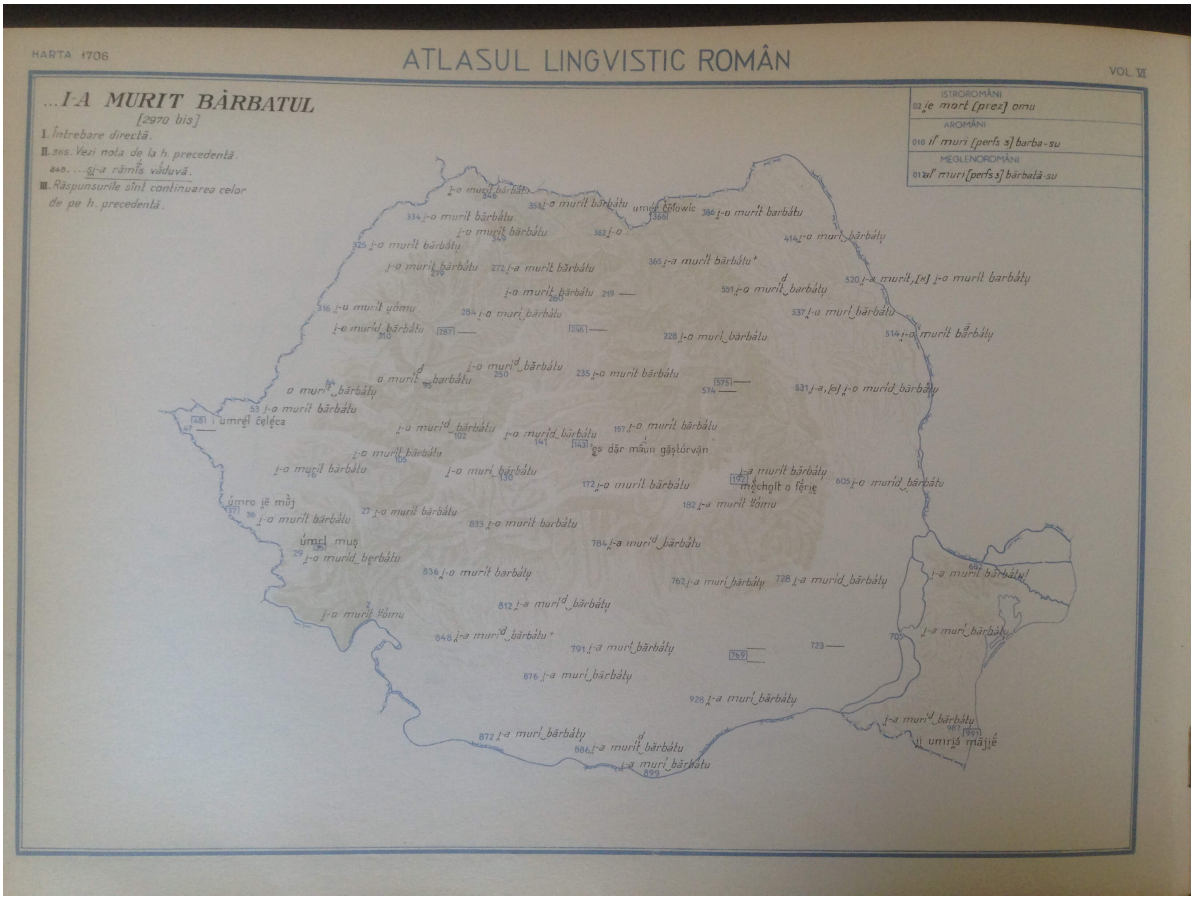

(vi) Pe harta 302, *Așa mi-a fost soarta* (ALR I, vol. II, partea II) în 49 de puncte se folosește *o*, iar în 12 puncte, *a*:

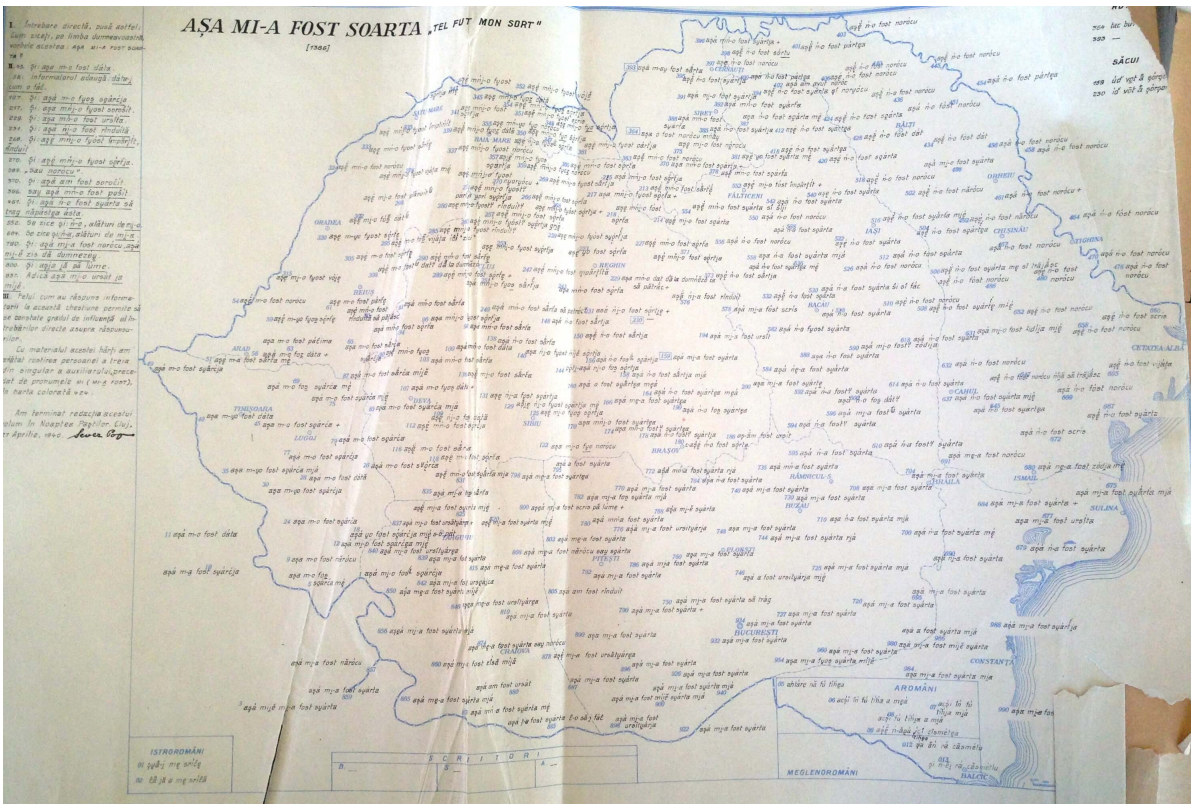

Din analiza acestor hărți reiese că *o* se preferă în toată zona Moldovei, mai puțin în cîteva puncte din sud, unde apare forma *a*. Rezultatele analizei hărților arată că *o* este compatibil atît cu verbe tranzitive [(i)–(iv)], cît și cu verbe intranzitive [(v)–(vi)] și nu sînt foarte relevante pentru relația cu cliticizarea, deoarece același lucru se observă și în situațiile în care auxiliarul nu este însoțit de alte elemente clitice (de exemplu, pe hărțile *Atîția au venit*, *A făcut ce-a făcut* și *Au ars* din ALR s.n.). Așadar, conform atlaselor, forma *o* este generală în Moldova (cu excepția punctelor din sud), indiferent dacă este însoțită sau nu de alte clitice. Situația din atlase confirmă deci, în linii mari, descrierea din tratatele de dialectologie.

4.2. Datele din texte

Textele analizate pentru această lucrare au fost grupate în trei categorii (vezi și Botez, 2016), care ilustrează atît vechimea diferită a textelor, cît și repartizarea teritorială:

(i) înregistrări mai vechi (din perioada 1930–1960), de pe întreg teritoriul care corespunde graiului moldovenesc, incluse în volumul de texte dialectale publicat de Emil Petrovici ca supliment la ALR II (siglate mai jos ca TD) și în Caragiu Marioțeanu *et al.* (1977) (siglate mai jos ca DR);

(ii) textele dialectale (din perioada 1968–1972) incluse în suplimentul la NALR, volumul I, partea a II-a (județele Vrancea, Galați și Bacău), publicat de Stelian Dumistrăcel în 1995;

(iii) înregistrări făcute de Mădălina Botez în 2016 în două sate din județul Neamț (Grințieșu Mare și Poiana, ambele din comuna Grințieș) și în Tîrgu Neamț.

În privința relației dintre auxiliarul *o* și tranzitivitatea verbului cu care se combină (vezi mai sus discuția de la Zamfir, 2007), trebuie precizat că în textele analizate auxiliarul *o* este compatibil deopotrivă cu verbe tranzitive (11) și intranzitive (12).

(11) a. *o dat* (TD, 166)
b. *o văzutî* (TD, 197)
c. *o făcut* (TD, 202)

(12) a. *o vinit* (TD, 166, 180, 201, 208)
b. *o stat* (DR, 236)

c. *o plecat* (DR, 236)

În texte dialectale din categoria (i), au fost identificate 31 de structuri cu *o* neînsoțit de alte clitice, 23 la singular (13a) și 8 la plural (13b). În 60 de contexte, *o* este însoțit de clitice pronominale și de conjuncții coordonatoare și subordonatoare, 52 la singular (14a–c) și 8 la plural (14d). Forma literară *a* nu este înregistrată în aceste texte, iar *au* apare o dată pentru singular (15a) și o dată pentru plural (15b).

(13) a. *o ieșît* (TD, 197, 205)
b. *o trecut* (DR, 236)
(14) a. *l-o-ntrebat* (TD, 179)
b. *ș-o dus-o* (TD, 180)
c. *c-o văḑut* (TD, 212)
d. *s-o facut* (TD, 169)
(15) a. *au gîcit* (TD, 171)
b. *au pălit* (TD, 172)

În textele din categoria (ii), au fost identificate 19 contexte cu forma *o* neînsoțită de alte elemente clitice (16) și 71 de contexte cu *o* însoțit de clitice pronominale și de conjuncții coordonatoare și subordonatoare (17). Formele *a* (pentru singular și plural) și *au* (pentru plural) apar neînsoțite de alte elemente clitice în 135 de contexte (18) și însoțite de clitice în 196 de contexte (19).

(16) a. *o intrat* (NALR, 15)
b. *o vinit* (NALR, 15)
(17) a. *m-o lovit un mînz* (NALR, 15)
b. *c-o fost* (NALR, 21)
(18) a. *a sărit cu toți* (NALR, 23)
b. *a liegat vaca* (NALR, 12)
(19) a. *m-a trimes părinți* (NALR, 238)
b. *s-au dus* (NALR, 12)

În textele din categoria (iii), au fost identificate 25 de construcții cu *o* neînsoțit de alte elemente clitice, 22 la singular (20a) și 3 la plural (20b) și 31 de construcții cu *o* însoțit de clitice pronominale și de conjuncții coordonatoare și subordonatoare, de pronume relative, 24 la singular (21a–c) și 7 la plural (21d–e). Au fost identificate și cinci forme literare, toate la plural, dintre care patru fără alte elemente clitice (22) și una în care *au* se atașează relativului *ce* (în rostirea moldovenească [ʃe] (23).

(20) a. *o fost*
b. *o vint*
(21) a. *m-o ajutat*
b. *ș-o zîs*
c. *c-o fost*
d. *nu prea s-o dus*
e. *cari-o fost*
(22) a. *au făcut*
b. *au fost*
c. *au vrut*
(23) *ș-au făcut*

În Tabela 2, sintetizăm rezultatele studiului de corpus; rezultatele importante pentru ipoteza noastră sînt date cu bold.

Sursa	*o* [+ clitice, conjuncții]	*o* [– clitice, conjuncții]	*a*, *au* [+ clitice, conjuncții]	*a*, *au* [– clitice, conjuncții]	Total
DR, TD (1930–1960)	**60 (64,52%)**	31 (33,33%)	–	2 (2,15%)	93 (100%)
NALR (total) (1968–1972)	71 (16,86%)	19 (4,51%)	196 (46,56%)	135 (32,07%)	421 (100%)
a. Vrancea	33 (13,63%)	8 (3,30%)	126 (52,07%)	75 (31%)	242 (100%)
b. Galați	**17 (48,58%)**	3 (8,57%)	11 (31,42%)	4 (11,43%)	35 (100%)
c. Bacău	21 (14,58%)	8 (5,56%)	59 (40,97%)	56 (38,89%)	144 (100%)
Înregistrări (Neamț, 2016)	**31 (50,82%)**	25 (40,98%)	1 (1,64%)	4 (6,56%)	61 (100%)

Tabela 2: Distribuția formelor *o* vs *a*, *au* în texte din Moldova

Datele statistice din tabel, deși nu sînt unitare, sugerează că: (i) textele din prima categorie, înregistrate în prima jumătate a secolului al XX-lea, confirmă în mare măsură informația din tratatele de dialectologie și din atlasele lingvistice, conform căreia forma *o* este generală în Moldova; în textele din a doua categorie, culese în a doua jumătate a secolului al XX-lea în regiunea de sud a Moldovei, procentele sînt inegale: formele literare sînt preferate în textele din Vrancea și Bacău, pe cînd textele din Galați manifestă o preferință pentru forma *o*, mai ales atunci cînd este coocurentă cu alte clitice; din textele din ultima categorie, culese dintr-o zonă mai nordică, reiese clar preferința pentru forma *o* a auxiliarului, indiferent de existența altor elemente clitice.

5. Concluzii

În urma analizei sincronice și diacronice a auxiliarului de perfect compus *o* în graiurile din Moldova, am ajuns la următoarele concluzii:

(i) auxiliarul *o* provine din *au*, prin asimilare, iar contextul care a favorizat această transformare presupune existența altor clitice, în special a cliticului pronominal *o*—vezi exemplele (1)–(3), (4c–d), (5)–(7);

(ii) auxiliarul *o* este atestat pentru prima dată la începutul secolului al XVII-lea; ca și astăzi, a fost tot timpul în afara normei literare[1], aparținînd deci registrului oral;

(iii) datele din tratatele de dialectologie și din atlasele lingvistice, precum și textele din DR și TD, sugerează că forma *o* este (cvasi)generală în Moldova;

(iv) datele din alte texte, culese ceva mai recent, unele foarte recent, sugerează, pe de o parte, că forma *o* se folosește în paralel cu formele literare *a*, *au* (probabil sub presiunea limbii standard, mai ales în zona de sud a Moldovei), în contexte similare, și, pe de altă parte, că există o tendință incipientă de specializare a formei *o* pentru contextele cu cliticizare fonologică multiplă.

Dincolo de aceste concluzii descriptive, putem formula ipoteza că situația actuală din graiul moldovenesc este determinată de contactul cu limba standard, un tip special de contact lingvistic, care presupune competiție (în acest caz, între forma *o* și formele *a/au*) și schimbare (Van Coetsem, 1992, p. 27). Transferul de la varianta-sursă (limba standard) la varianta-țintă (graiul moldovenesc) presupune un proces de supradiferențiere (engl. *over-differentiation*, care se opune subdiferențierii, engl. *under-differentiation* –

[1] Pentru a verifica o dată în plus utilizarea auxiliarului *o* în texte literare, am parcurs integral două texte vechi localizate în Moldova, Prav.1581 și ȘT.1644. Forma *o* nu este atestată în aceste texte.

Weinreich, 1953, p. 18), în care, din motive încă greu de înțeles[2], forma *o* tinde să se specializeze pentru contextele în care apar și alte clitice, iar formele literare sînt preferate în absența altor clitice.

Bibliografie

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

ALR I = S. Pop, *Atlasul lingvistic român*, vol. I, coord. S. Pușcariu, partea a II-a, Otto Harrassowitz, Sibiu/Leipzig, 1942.

ALR S.N. V = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. V, Editura Academiei, București, 1966.

ALR S.N. VI = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. VI, Editura Academiei, București, 1969.

DB = Bianu, I. (1907). *Documente românești*, București.

DIR A II = *Documente privind istoria României. Veacul XVII. A. Moldova*, vol. II (1606–1610), Editura Academiei, București, 1953.

DR = Caragiu Marioțeanu, M., Giosu, Ș., Ionescu-Ruxăndoiu, L. & Todoran, R. (1977). *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

DRH A XIX = *Documenta Romaniæ Historica*. A. *Moldova*, vol. XIX (1626–1628), Editura Academiei, București, 1969.

DRH A XXI = *Documenta Romaniæ Historica*. A. *Moldova*, vol. XXI (1632–1633), Editura Academiei, București, 1971.

DRH B XXIII = *Documenta Romaniæ Historica*. B. *Țara Românească*, vol. XXIII (1630–1632), Editura Academiei, București, 1969.

IM = Bîrlea, I. (1909). *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București.

NALR = Duminstrăcel, S. (1995). *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, I, Partea a 2-a, Editura Academiei Române, Iași.

PO.1582 = Pamfil, V. (ed.) (1968). *Palia de la Orăștie*, Editura Academiei, București.

Prav.1581 = Rizescu, I. (ed.) (1971). *Pravila ritorului Lucaci*, Editura Academiei, București, p. 161–183.

ȘT.1644 = Mazilu, I. (ed.) (2012). *Șeapte taine a besearecii, Iași, 1644*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 173–259.

TD = Petrovici, E. (1943). *Texte dialectale. Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Muzeul Limbii Române/Otto Harrassowitz, Sibiu/Leipzig.

B. Referințe

Botez, M. (2016). *O analiză morfologică a auxiliarelor de perfect compus și de viitor în graiul din Moldova*, comunicare la *BEST Letters Colloquia*, ediția a III-a, București, 28–29 octombrie.

Caragiu Marioțeanu, M., Giosu, Șt., Ionescu-Ruxăndoiu, L. & Todoran, R. (1977). *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Coteanu, I. (1961). *Elemente de dialectologie a limbii române*, Editura Științifică, București.

Dragomirescu, A. (2012). *Verbul* [secolul al XIX-lea], în Chivu, Gh., Pană Dindelegan, G., Dragomirescu, A., Nedelcu, I. & Nicula, I. (eds) *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa românei literare în secolele al XIX-lea – al XX-lea*, Editura Academiei Române, București, 2012 (ediție revizuită, 2015), p. 185–222.

Frâncu, C. (1969). *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în „Studii și cercetări lingvistice", vol. XX, nr. 3, p. 299–318.

Gheție, I. (1975). *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei, București.

Ledgeway, A. (2017). *Parallels in Clausal and Nominal Structures: Romanian Clitic Placement*, în Dragomirescu, A., Nicolae, A., Nicula Paraschiv, I. & Pană Dindelegan, G. (eds), *Romance Syntax. Comparative and Diachronic Perspectives*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle (sub tipar).

TDR = *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984.

Van Coetsem, F. (1992). *The Interaction between Dialect and Standard Language, and the Question of Language Internationalization*, în Van Leuvensteijn, J. & Berns, J. (eds), *Dialect and Standard Language. Dialekt und Standardsprache in the English, Dutch, German, and Norwegian Language Areas*, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, Amsterdam/Oxford/New York/Tokyo, p. 15–70, [online].

Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact. Findings and Problems*, Mouton, The Hague, Crossref.

Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. II, Editura Academiei Române, București.

[2]Nu am putut identifica un context fonetic precis care să favorizeze folosirea formei *o*. Pentru concluzii similare legate de topica cliticului pronominal *o*, vezi Ledgeway (2017).

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A89en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Some notes on the realizations of the direct object in the old language

Irina Nicula Paraschiv*

"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania
Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 22, 2017
Accepted June 25, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
direct object
non-determined
specific
non-specific
p(r)e marking

Abstract

In the present article, we aim to analyse some constructions with the direct object realized as a personal or animate noun in the old language in order to emphasize certain syntactic features which have been only partially preserved or even eliminated from the modern language. On the one hand, we point to the construction with a bare direct object, which is recorded quite extensively in the context of wider range of selecting verbs than in the present-day language, on the other, we focus on the *p(r)e*-marking variation in the context of personal nouns with a specific / non-specific reading, as well as on the competition between the direct object generic singular and plural (*pre sărac(ul)* 'DOM poor.DEF' *vs pre săraci* 'DOM poor.M.PL' / *săracii* 'poor.M.PL.DEF').

1. Introduction

The syntactic behaviour of the direct object in the old language (the 16th–18th centuries) does not display significant differences compared to the present-day language. Generally, the main phenomena which show variation, extensively investigated in previous studies, are *p(r)e*-marking and clitic doubling conditions (Guruianu, 2005, p. 91–120; Tigău, 2011; Nicula Paraschiv, 2016, p. 123–143).

The present contribution is not a in-depth analysis of the direct object construction in the old language, it focuses instead on some "special" realizations of the direct object – the contexts with bare nouns and (non-)specific expressions. Our purpose is to emphasize the function of the marker *p(r)e* and determination in the referential (specific) *vs* generic (non-specific) interpretation of the direct object.

The examples cited in the article are excerpted from the corpora used in the "Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics of the Romanian Academy in the analyses on the syntax of the old language.

2. On some constructions with bare direct object

2.1. **In the current language**, the nominal direct object in a postverbal position is subject to certain definiteness constraints, correlated with the the feature of number (singular *vs* plural).

In the singular, the direct object with a concrete referent can occur with a definite or indefinite article (1). The occurences of the bare direct object are restricted to certain contexts lexically determined [*infra*, (3)].

The contexts with an indefinite noun (1a) are ambiguous between an existential and a referential reading (see also Farkas, 2013, p. 200): in the existential interpretation, it is asserted the existence of any book that the speaker may buy; in the referential interpretation, the speaker refers to a specific book (he assigns a specific value to the variable *book*).

*Email address: *irina_nicula@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

(1) a. *Cumpăr* ***o*** ***carte*** *și* *revin.*
buy.IND.PRES.1SG a book and come.back
'I am buying a book and come back'
b. *Cumpăr* ***cartea.***
buy.IND.PRES.1SG book.DEF
'I am buying the book'

The possibility for the direct object to be realized as a bare nominal with a concrete referent is limited to certain classes of verbs [see (2a) *vs* (2b,3)]:

(2) a. **Cumpăr* ***carte.***
buy.IND.PRES.1SG book
b. *Are* ***casă.***
have.IND.PRES.3SG house
'(S)he has a house'

The occurrence of the bare direct object[1] is licensed by certain conditions (Copceag, 1964, p. 195–201; Dobrovie-Sorin, 2013, p. 68–70): (i) with the verb *a avea* 'have' or other acquisition verbs (3a); (ii) with intensional verbs such as *a căuta* 'search', *a angaja* 'hire', etc., which subordinate a possible future possession (3b); (iii) with verbs such as *a purta* 'wear', *a folosi* 'use', etc., which semantically subordinate the possession verb *a avea* 'have' (3c); (iv) with "light" verbs such as *a face* 'do; make', *a ține* 'keep; hold', *a lua* 'take', etc. (3d); (v) in idiomatic collocations; see (3e), in which the nominal direct object is supplementarily marked by the marker *pe*.

In many cases, the bare direct object expresses properties.

(3) a. *Are* ***casă.*** / *Primește* ***pachet*** *în* *fiecare* *săptămînă.*
has house receives parcel in every week
'(S)he has a house' / '(S)he receives a parcel every week'
b. *Caută* ***casă.*** / *Cere* ***chitanță.*** / *Angajăm* ***bucătar.*** /
searches house asks receipt hire.IND.PRES.1PL chef
Aștept ***telefon.***
wait.IND.PRES.1SG phone
'(S)he is searching for a place to live in' / '(S)he is asking for a receipt' / 'We are hiring a chef' / 'I am expecting a phone call'
c. *Port* ***cască.*** / *Folosesc* ***creion,*** *nu* ***stilou.***
wear.IND.PRES.1SG helmet use.IND.PRES.1SG pencil not pen
'I am wearing a helmet' / 'I use a pencil, not a pen'
d. *Fac* ***curățenie.*** / *Ia* ***loc!*** / *Ținem* ***regim.***
do.IND.PRES.1SG cleanliness take.IMP.2SG place keep.IND.PRES.1PL diet
'I am cleaning (the house)' / 'Have a seat!' / 'We are on a diet'
e. *Cui* ***pe*** ***cui*** *se* *scoate.*
nail DOM nail CL.REFL.ACC.3SG drive.out.IND.PRES.3SG
'One nail drives out another'

The distribution of the bare nominal direct object is less constrained in the plural. Most of the transitive verbs allow direct objects realized as indefinite / definite nouns as well as bare nouns. However, the restriction occurs in the context of psych verbs with an Experiencer subject, which do no admit the construction with a bare noun: (5a) *vs* (5b).

[1] The limited distribution of singular nouns which do not bear the definite article is stands for their interpretation, as some scholars point, not as canonical arguments, but instead as modifiers of the verbal predication (see also Farkas, 2013, p. 68).

(4) a. *Cumpăr* ***niște cărți / cărțile / cărți.***
buy.IND.PRES.1SG some books books.DEF books
b. *Desenez* ***niște copaci / copacii / copaci.***
draw.IND.PRES.1SG some trees trees.DEF trees
c. *Văd* ***niște filme / filmele / filme.***
see.IND.PRES.1SG some movies movies.DEF movies

(5) a. **Respect* ***doctori.***
respect.IND.PRES.1SG doctors
vs
b. *Respect* ***doctorii. / Îi*** *respect*
respect.IND.PRES.1SG doctors.DEF CL.ACC.3SG respect.IND.PRES.1SG
pe ***doctori.***
DOM doctors

2.2. Unlike the present-day language, **in old Romanian**, the constraints of articulation of the direct object are more vacillant (Stan, 2013a, p. 298; see also 2013b, p. 175). The investigation of old texts emphasize the fact that there is a quite extensive pattern with the bare direct object (realized a bare countable noun), and the lexical class of verbs which allow this construction is larger than the one in the present-day language [*a fura* 'steal', *a omorî* 'kill', *a săruta* 'kiss', *a tăia* 'cut', *a ucide* 'kill', etc.; see examples (6)–(7)]. In all of these constructions, bare singulars denote non-specific referents.

The construction with a bare direct object, characteristic of legislative texts, is frequent in translated writings (7), but it is found, albeit more rarely, in original fragments as well (6). The feature of non-determination characterizes non-animate nouns (7a–b), animate nouns (6,7c–e), or human nouns (7f–i), with (7b,e,i) or without modifiers (6,7a,c–d,f–h).

(6) *cela ce fură* ***dobitoc*** *(...) Cine fură* ***găină*** (CPrav.1560–2, 4[r], preface)
that who steals animal who steals chicken

(7) a. *cela ce învață pre altul să margă*
that who teaches DOM another $SĂ_{SUBJ}$ go.SUBJ.3SG
să tae ***pom*** (Prav.1646, 42)
$SĂ_{SUBJ}$ cut.SUBJ.3SG tree
b. *celuia ce-i vor dărui* ***lucru***
that.DAT who=CL.DAT.3SG AUX.FUT.3PL give.INF thing
de furat (Prav.1646, 80)
DE_{SUP} steal.SUP
c. *cela ce va fura* ***cal*** *sau* ***bou*** (Prav.1646, 40)
that who AUX.FUT.3SG steal.INF horse or ox
d. *văcariul ce va lua* ***dobitoc***
cowherd.DEF who AUX.FUT.3SG take.AUX.FUT.3SG animal
să-l pască (Prav.1646, 41)
$SĂ_{SUBJ}$=CL.ACC.M.3SG graze.SUBJ.3SG
e. *cela ce va omorî* ***dulău*** *de turmă* (Prav.1646, 41)
that who AUX.FUT.3SG kill.INF dog of herd
f. *cela ce va săruta* ***copil*** *cu rîvne* (Prav.1646, 143)
that who AUX.FUT.3SG kiss.INF child with ardour
g. *Cela ce va răpi* ***călugăriță***
that who AUX.FUT.3SG kidnap.INF nun
de la mănăstire (Prav.1652, 257)
from monastery

h. *care arhiereu va opri vreun popă dă liturghie*
any bishop AUX.FUT.3SG stop.INF any priest from liturgy
*sau va afurisi **mirean*** (Prav.1652, 90)
or AUX.FUT.3SG curse.INF layperson

i. *Oricine va ucide **fur** zioa sau noaptea* (Prav.1652, 249)
whoever AUX.FUT.3SG kill.INF thief day.DEF or night.DEF

The constructions with a bare direct object given above in (6)–(7) are in variation with those in which the noun is accompanied by a quantifier (8a–c) or by the indefinite article:

(8) a. *Dărîmînd neștine un copaci va scăpa săcurea*
put.down.GER anybody a tree AUX.FUT.3SG drop.INF axe.DEF
*și va ucide **vreun dobitoc*** (Prav.1646, 41)
and AUX.FUT.3SG kill.INF an animal

b. *care preot va afurisi pe **vreun creștin***
any priest AUX.FUT.3SG curse.INF DOM any Christian
fără de leage (Prav.1652, 91)
without law

c. *și el va aduce **niscare dobitoc,***
and he AUX.FUT.3SG bring.INF any animal
de-l va băga în țarină (Prav.1646, 60)
and=CL.ACC.M.3SG AUX.FUT.3SG put.INF in tilled.land

d. *Cînd va merge neștine să aducă*
when AUX.FUT.3SG go.INF somebody SĂ$_{SUBJ}$ bring.SUBJ.3SG
***niște dobitoc** den cîmp* (Prav.1646, 206)
some animal from field

e. *Dacă un văcar a ucis sau a*
if a cowherd AUX.PERF.3SG kill.PPLE or AUX.PERF.3SG
*ologit **un bou** (...) este vinovat* (Prav.1646, 206)
cripple.PPLE an ox is guilty

The bare direct object is also encountered in symmetrical constructions, in which the nouns, linked by a preposition (*drept*, *pentru* 'for'), have a non-specific interpretation.

(9) a. *acesta să dea **vită drept vită*** (Prav.1646, 60)
this SĂ$_{SUBJ}$ give.SUBJ.3SG cow for cow

b. *să dea **bou pentru bou** și **asin pentru***
SĂ$_{SUBJ}$ give.SUBJ.3SG ox for ox and donkey for
asin** și **oaie pentru oaie (Prav.1646, 206)
donkey and sheep.SG for sheep.SG

Except for the patterns mentioned above in (3), the modern language does not preserve the configuration with a bare object in the singular, using insteed the (bare) generic plural: *a fura găini* 'to steal chicken.PL', *a ucide hoți* 'to kill thieves', etc.

3. Realizations of the direct object. *P(r)e* as a marker of the (non-)specific DO

3.1. P(r)e-marking of the direct object is a phenomenon correlated to such features as the referent being [+human] or [+animate] alongside its "epistemic" salience (GALR, II, p. 396; Manoliu-Manea, 1993, p. 192–204; Pană Dindelegan, 2013, p. 128–135 and references therein).

For the **present-day language**, there are certain constraints in the use of the *pe* with a direct object either as an obligatory or as an optional marker. Differential object marking is a scalar feature; there is a hierarchy in *pe* selection that accounts for its preferential selection as is placed higher on the following scale: non-personal noun < non-specific personal noun < proper name < universal quantifier < personal quantifier < demonstrative or personal pronoun < a noun that denotes a specific person < kinship name (for the animacy hierarchy, see Manoliu-Manea, 1993, p. 196–200; Pană Dindelegan, 2013, p. 130 and references therein).

The contrast between examples (10) and (11) is relevant with respect to the constructions with direct objects realized as common personal nouns: the presence of the marker *pe* triggers the referential reading, whereas its absence (11a–b) licenses the property reading ("I am searching for anyone who is a teacher"; "she has plenty of acquaintances, among which there are also doctors").

(10) a. *Îl* *caut* ***pe*** ***profesor.*** ([+specific])
CL.ACC.M.3SG search.IND.PRES.1SG DOM teacher
'I am looking for the teacher'

vs

b. *Îi* *cunoaște* ***pe*** ***doctori.*** ([+specific])
CL.ACC.M.3PL know.IND.PRES.3SG DOM doctors
'(S)he knows the doctors'

(11) a. *Caut* ***profesor.*** ([–specific])
search.IND.PRES.1SG teacher
'I am looking for a teacher'

b. *Cunoaște* ***doctori.*** ([–specific])
know.IND.PRES.3SG doctors
'(S)he knows doctors'

Romanian also allows for the direct object (with a singular or plural referent) to be expressed by a definite noun directly linked to the verb (without the marker *pe*).

(12) a. *Caut* ***profesorul.***
search.IND.PRES.1SG teacher.DEF
'I am looking for the teacher'

b. *Cunoaște* ***doctorii.***
know.IND.PRES.3SG doctors.DEF
'(S)he knows the doctors'

Niculescu (1965, p. 86–87) points to a difference in meaning between (10a) *vs* (12a), and (10b) *vs* (12b), respectively, in terms of individualization. The author notices that the use of the marker *pe* has to do with the precise specification of the referent, whereas its absence (in the context of a definite noun) is correlated with weaker epistemic prominence. Thus, in a context like *îl caut* ***pe profesor*** 'CL.ACC.M.3SG search.IND.PRES.1SG DOM teacher', the intended reading is 'I am looking for a specific teacher, but he is not known to the person to whom I am talking', whereas in a context like *caut profesorul* 'search.IND.PRES.1SG teacher.DEF', the reading is 'I am looking for a particular teacher, but he is not known to the audience'.

The difference in interpretation between the two configurations is also determined by the semantic-referential category of the nominal direct object. Von Heusinger & Chiriacescu (2013, p. 446) show that, in an example like (13), the difference in interpretation is that between the referential (specific) reading (13b) and the kind (*property*) reading (13a); a contrast like this can only occur in the context of "functional" nouns (*primar* 'mayor', *președinte* 'president', *criminal* 'criminal', etc.). In (13a) the referent is any individual who is a mayor, whereas in (13b) the noun marked by *pe* does not refer to the function of the referent, but to the individual who is in this function.

(13) a. *La inaugurarea aeroportului Brașov, cetățenii*
at inauguration.DEF airport.DEF.GEN Brașov citizens.DEF
vor invita ***primarul.***
AUX.FUT.3PL invite.INF mayor.DEF

b. *La inaugurarea aeroportului Brașov, cetățenii*
at inauguration.DEF airport.DEF.GEN Brașov citizens.DEF
îl vor invita ***pe primar.***
CL.ACC.M.3SG AUX.FUT.3PL invite.INF DOM mayor
'At the inauguration of the Brașov airport, the citizens will invite the mayor'
(*apud* von Heusinger & Chiriacescu, 2013, p. 446)

In the absence of a modifier of the direct object—(14a) *vs* (14b)—, the co-occurence of the two means of individualization (*pe*-marking and the determiner) is only allowed in the present-day language in the context of kinship names with unique referents (14c):

(14) a. **Îl/îi caut* ***pe profesorul / profesorii.***
CL.ACC.M.3SG/PL search.IND.PRES.1SG DOM teacher.DEF teachers.DEF

b. *Îl caut* ***pe profesorul de chimie.***
CL.ACC.M.3SG search.IND.PRES.1SG DOM teacher.DEF of chemistry
'I am looking for the chemistry teacher'

c. *Îl sun* ***pe tata / pe bunicul.***
CL.ACC.M.3SG call.IND.PRES.1SG DOM father.DEF DOM grandfather.DEF
'I am calling my father / my grandfather'

Both the *pe*-configuration with a bare noun and that with a definite noun (without the marker *pe*) can contextually have a non-specific reading, denoting any referent that can be included in the corresponding semantic category ("any child that shows symptoms of a certain type"):

(15) a. *Dacă observați aceste simptome, îl luați*
if notice.IND.PRES.2PL these symptoms CL.ACC.M.3SG take.IND.PRES.2PL
pe copil *și mergeți cu el la doctor.*
DOM child and go.IND.PRES.2PL with him to doctor
'If you notice these symptoms, take the child to the doctor'

b. *Luați* ***copilul*** *și mergeți cu el la doctor.*
take.IMP.2PL child.DEF and go.IMP.2PL with him to doctor
'Take the child to the doctor'

3.2. **In the old language** (16th–18th centuries), the phenomenon of *pe*-marking continued to show variations until the mid-17th century (Tigău, 2011, p. 39–65; Stan, 2013b, p. 162–163; Nicula Paraschiv, 2016, p. 129–134) although the semantic and syntactic constraints in the use of the marker *pe* were already established at the beginning of the abovementioned period. In old Daco-Romanian, the use of *pe* as a direct object marker depends on the type of the text—original *vs* translated—, but also on the lexical-semantic features of the nominal. It was shown that, in old original texts, the presence of *pe* as a differential object marker has been quite generalized since the beginning of the period (Guruianu, 2005, p. 95–103), whereas translated texts show significant variations and preferences in using the marker according to the syntactic and semantic features of the referent (Tigău, 2011, p. 40; Nicula Paraschiv, 2016, p. 131–134; Stan, 2013b, p. 161–182).

In the present article, we will make some observations on the constructions with the direct object realized as a [+human] / [+animate] noun in order to point to the variation in the presence/absence of the marker *p(r)e* and the semantic distinctions correlated with these phenomena.

In close relation to the hesitant use of *pre* as a specificity marker, the investigation of some of the old texts reveals the presence of competing constructions, which have only been partially preserved in the present-day language. As specific features, we notice the extensive use of the marker *p(r)e* with the generic (articled or bare)[2] singular as well as the variation between the generic singular and plural (see the discussion on hesitation between determination and non-determination in prepositional contexts in the old language in Nedelcu, 2016, p. 430–431).

(i) An extensive type of variation is the one between the configuration [*pe* + bare noun] *vs* [definite noun (not marked by *pe*], which has been preserved in the modern language with very few nouns, such as *om* 'mankind'.

(16) a. *Dumnezeu* ***omul*** *pre* *obrazul* *lui* *au*
God man.DEF after cheek.DEF his AUX.PERF.3SG
făcut (PO.1582, 34)
make.PPLE
'God made man after his own image'

b. *Dumnedzău* *spală* *din* *lontru* ***pre*** ***om***
God washes from inside DOM man
de *toate* *păcatele* (ȘT.1644, 6)
of all.F.PL sins.DEF
'God washes all man's sins from inside'

c. *Eu* *feciu* *pământul* *și* ***omul*** *pre* *dîns* (DPar.1683, III/13[r])
I make.PS.1SG earth.DEF and man.DEF on it
'I have made the earth and created man upon it'

d. *Sărăciia* ***pre*** ***om*** *smereaște* (DPar.1683, II/30[v])
poverty.DEF DOM man humbles
'Poverty humbles man'

In the old language, there are numerous other nouns which participate in this variation, in constructions with a non-specific reading:

(17) a. *ceia* *ce* *ucig* ***pre*** ***fur*** *cînd* *îl*
those that kill.IND.PRES.3PL DOM thief when CL.ACC.M.3SG
vor *prinde* *furînd* (Prav.1646, 104)
AUX.FUT.3PL catch.INF steal.GER
'those who kill a thief when they catch him stealing'

b. *nu* *poate* *nime* *să* *ucigă* ***furul,***
not can.IND.PRES.3SG nobody SĂ$_{SUBJ}$ kill.SUBJ.3SG thief.DEF
cînd *poate* *să-l* *leage* *și*
when can.IND.PRES.3SG SĂ$_{SUBJ}$=CL.ACC.M.3SG tie.up.SUBJ.3SG and
să-l *ducă* *la* *giudeț* (Prav.1646, 104)
SĂ$_{SUBJ}$=CL.ACC.M.3SG bring.SUBJ.3SG to judge
'no one can kill a thief, but they can tie him up and bring him to the judge'

c. *Cela* *ce* *va* *sudui* ***pre*** ***ucenic***
that who AUX.FUT.3SG insult.INF DOM apprentice
înaintea *dascalu-său* (Prav.1646, 154)
in.front.of master=his
'he who will insult an apprentice in front of his master'

[2] See also the observations made by Niculescu (1965, p. 64–65), who considers that patterns with undetermined nouns after prepositions are a feature specific to old stages of Romance languages. This characteristic of Romanian is evidence for its archaic behaviour.

d. *Dascălul ce-și va bate* ***ucenicul***
master.DEF who=CL.REFL.DAT.3SG AUX.FUT.3SG beat.INF apprentice.DEF
nu să va certa (Prav.1646, 149)
not SE.IMPERS AUX.FUT.3SG scold.INF
'A master who will hit his apprentice will not be scolded'

e. *Drept aceaia cu altfel de podoabă va veni*
for that with another.kind of adornment AUX.FUT.3SG come.INF
cînd va judeca ***lumea*** (AD.1722–5, 101)
when AUX.FUT.3SG judge.INF people.DEF
'For that he will come dressed in a different way when he is going to judge the people'

f. *pre dînsul, drept aceia ascultați, iară nu*
DOM him for that listen.IMP.2PL and not
pre lume (AD.1722–5, 13^{v})
DOM people
'that's why you should listen to him, not to the people'

The non-specific direct object can also be realized as a *substantivized* adjective / adverb (conversion of an adjective or adverb into a noun), with or without *pe*.

(18) a. *Ferice de care socotește* ***pre mișel*** *și* ***calic.*** (DPar.1683, II/22^{r})
happy of which takes.care DOM poor and stingy
'Happy he who takes care of the poor and the stingy'

b. ***Reapedele*** *îmblî<n>zește (...) iară* ***neputinciosul***
fast.DEF.M.SG tames and helpless.DEF.M.SG
mîngîie (CPrav.1560–2, 1^{v})
comforts
'He tames the nervous and comforts the helpless'

(ii) Unlike the present-day language, in the old language *p(r)e* is also registered in contexts with a non-specific direct object realized as a definite noun in the singular:

(19) a. *Călugărul ce va fura* ***pre egumenul,***
monk.DEF who AUX.FUT.3SG steal.INF DOM father.superior.DEF
nu va avea certare (Prav.1646, 74)
not AUX.FUT.3SG have.INF punishment
'A monk who steals from a Father Superior will not be punished'

b. *Care vor să pîrască* ***pre arhiereul,***
whoever want SĂ$_{SUBJ}$ tell.on.SUBJ.3PL DOM archbishop.DEF
trebue să întreabe să afle ce oameni
must SĂ$_{SUBJ}$ ask.SUBJ.3PL SĂ$_{SUBJ}$ find.out.SUBJ.3PL what people
sînt și ce viață au (Prav.1652, 82)
be.IND.PRES.3PL and what life have.IND.PRES.3PL
'He who wants to tell on a bishop must first ask to see what kind of people they are, what life they have'

c. *Că în chipul lui Dumnădzău*
because in image.DEF LUI.GEN God
am făcut ***pre omul*** (DPar.1683, II/6^{v})
AUX.PERF.1SG make.PPLE DOM man.DEF
'Because I created man in God's image'

There are also structures with substantivized adjectives (*pre* ***săracul*** 'DOM poor.DEF' < *pre* ***omul*** *sărac*

'DOM man.DEF poor') (20a–b) or with a nominal ellipsis (***cel*** *sărac* 'CEL.M.SG poor' < ***omul*** *cel sărac* 'man.DEF CEL.M.SG poor') (20c–e) with a non-specific reading:

(20) a. *Cela ce clevetește* ***pre*** ***measerul*** *întărîtă*
that who slanders DOOM poor.DEF.M.SG angers
pre cela ce l-au făcut
DOM that who CL.ACC.M.3SG=AUX.PERF.3SG make.PPLE
pre îns (DPar.1683, III/6[r])
DOM him
'He who slanders the poor angers his own creator'

b. *Cela ce miluiaște* ***pre*** ***săracul***
that who shows.pity DOM poor.DEF.M.SG
împrumuteadză lui Dumnădzău (DPar.1683, III/18[r])
lends LUI.DAT God
'He who shows pity to the poor gives to God'

c. *Cela ce nu pune nevoință să socotească*
that who not puts difficulty SĂ$_{SUBJ}$ take.care.SUBJ.3SG
pre cel bolnav (Prav.1646, 100)
DOM CEL sick
'He who does not find it hard to take care of the sick'

d. *să-ndirepteadze* ***pre cel direpț*** *ce bine*
SĂ$_{SUBJ}$=guide.SUBJ.3SG DOM CEL righteous who well
slujește a mulț (DPar.1683, III/44[r])
serves to many
'to guide the righteous who serve many people righteously'

e. *Ceia ce fac direpț* ***pre cel***
those who make.IND.PRES.3PL righteous DOM CEL
strîmb (DPar.1683, II/17[r])
wrong
'Those who show the right way to those who are wrong'

In non-specific structures, nouns (or substantivized adjectives) in the singular (20) are in variation with nouns/substantivized adjectives in the plural (21):

(21) a. *Că-i va trînti Domnul*
because=CL.ACC.M.3PL AUX.FUT.3SG put.down.INF Lord.DEF
pre necurațîi (DPar.1683, IV/56[r])
DOM filthy.DEF.PL
'because God will put the filthy down'

b. *Și va aduna* ***pre cei***
and AUX.FUT.3SG pick.up.INF DOM CEL.M.PL
sfărîmaț (DPar.1683, III/29[r])
suffering.M.PL
'And he will pick up the suffering'

c. *venit-au să mîntuiască* ***pre cei***
come.PPLE=AUX.PERF.3SG SĂ$_{SUBJ}$ save.SUBJ.3SG DOM CEL.M.PL
robiț *și* ***pre cei rătăciți*** (AD.1722–5, 103[v])
enslave.PPLE.M.PL and DOM CEL.M.PL lost.M.PL
'he came to save the enslaved and the lost'

(iii) In the old language texts, *p(r)e* is also registered in the context of a definite [+human] / [+animate]

noun with a specific reading, referring to a particular individual (22a–f); Pană Dindelegan (2016, p. 83) accounts for this phenomenon through the unique referent denoted by the noun.

(22) a. *Așa amu întrebă Hristosu* ***pre orbulu***$_{\text{DEF}}$ (CC^2.1581, 173)
'So Christ asked the blind one'

b. *Atunce va munci* ***pre sfătuitoriul***$_{\text{DEF}}$ *să spue cu adevărat și să-l întreabe, sfătuitu-l-au au învățatu-l-au să facă acea greșală* (Prav.1652, 96)
'Then he will force the adviser to tell the truth whether he advised or taught him to make that mistake'

c. *Și era atunci sîmbătă într-acea zi, cînd vendecă Domnul* ***pre slăbitul***$_{\text{DEF}}$ (Ev.1642, 398)
'And it was on a Saturday when the Lord healed the paralytic'

d. *Și trimisă* ***pre corbul***$_{\text{DEF}}$ *să vadză oare îndărăptat-au apa* (DPar.1683, II/32^{r})
'And he released the raven to see whether the water had dried up'

e. *va ucide* ***pre bălaurul***$_{\text{DEF}}$ *în dzua aceaea, pre acel din mare* (DPar.1683, II/37^{r})
'And he will kill the dragon from the sea that day'

f. *Eu, Iisus am trimis* ***pre îngerul***$_{\text{DEF}}$ *să mărturisască voao aceastea la Besearecі* (BB.1688, XXII, 932)
'I, Jesus, have sent my angel to testify to you about these things for the churches'

(iv) Constructions with a direct direct object realized as a kinship name are interesting, as they show variation between *p(r)e*-marking (23a–c) and the absence of marking (23d), on the one hand, and between determination and non-determination, on the other (23a); (23b) *vs* (23c), (24a) *vs* (24b).

(23) a. *Ficiorul înțălept veselește* ***pre tatăl***$_{\text{DEF}}$, *iară ficiorul nebun mîhnește* ***pre maică***$_{\text{INDEF}}$ (DPar.1683, II/30^{v})
'A wise son makes his father happy and a wicked one makes his mother sad'

b. *Fiiul înțălept veselește* ***pre tatăl***$_{\text{DEF}}$, *iară fiiul fără crieri să strîmbă maică-sa* (DPar.1683, III/9^{r})
'A wise son makes his father happy, while a dull son mocks his mother'

c. *Tată și fecior nu iau* ***pe bunică***$_{\text{INDEF}}$ *și* ***strănepoată***$_{\text{INDEF}}$ (Prav.1652, 787)
'A father and a son are forbidden to marry their grandmother and their grand-granddaughter'

d. *Legea oprește ca un bărbat să ia* ***mamă***$_{\text{INDEF}}$ *și* ***fată***$_{\text{INDEF}}$ (Prav.1652, 786)
'Law forbids a man to marry his mother and his daughter'

(24) a. *Și de ce am dezlegat* ***pe tatăl***$_{\text{DEF}}$ *și* ***pe feciorul***$_{\text{DEF}}$, *adică le-am dat voie să ia mătușă mică și nepoată?* (Prav.1652, 787)
'And why did I give permission to a father and a son, that is I why did I allow them to marry their aunt and their granddaughter?'

b. *tată și fecior nu iau* ***pe mamă***$_{\text{INDEF}}$ *și* ***pe fată***$_{\text{INDEF}}$ (Prav.1652, 787)
'a father and a son do not marry a mother and a daughter'

4. Conclusions

The analysis in this article points to certain characteristic features of the direct object in the old language.

(a) It is important to note the wide variety of constructions with non-determined countable nouns; the class of selecting verbs is richer than in the present-day language and is not confined to the selection of non-animate nouns [compare (7) *vs* (3) above].

(b) The direct object realized as a personal noun displays wide syntactic variation: it can occur either marked or unmarked by *p(r)e* (*ucide* ***pre fur / furul*** 'kills DOM thief / thief.DEF'), with the article (*fură* ***pre egumenul*** 'steals DOM father.superior.DEF'), or bare (*ucide* ***fur*** 'kills thief'); kinship names occur

marked or unmarked by *p(r)e*, with or without article, in contrast to the present-day language, where the marker *pe* and the definite determiner obligatorily co-occur (*pe mama* 'DOM mother.DEF', *pe tata* 'DOM father.DEF', *pe bunica* 'DOM grandmother.DEF', etc.).

Among the patterns identified and discussed in this article, some are completely eliminated from the modern language—such is the case with the non-specific direct object realized as an definite noun [see examples in (19) above]—, while others are significantly limited in use [see (17) above].

As a general feature, it is important to note the extensive use of constructions with a non-specific singular noun (or substantivized adjective) marked by *p(r)e* (*cela ce miluiește* ***pre săracul*** 'that who shows pity DOM poor.DEF.M.SG'), which have been replaced by the definite plural in the modern language (*săracii* 'poor.DEF.M.PL').

Bibliography

A. Corpus

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.

CC^2.1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CPrav.1560–2 = Coresi, *Pravila*, ed. Gh. Chivu, în I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei RSR, București, p. 218–231.

DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

Ev.1642 = *Evanghelie învățătoare*, Govora, ed. A.-M. Gherman, Editura Academiei, București, 2011.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.

Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961, p. 33–106.

Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962, p. 33–631.

ȘT.1644 = *Șeapte taine a besearecii, 1644*, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012, p. 173–259.

B. References

Copceag, D. (1964). *Un caso de omisión del artículo en rumano y en los idiomas iberrorromances*, in "Revue roumaine de linguistique", vol. IX, iss. 2, p. 195–202 (republished in *Studii de lingvistică*, Editura Clusium, București, 2005, p. 105–113).

Dobrovie-Sorin, C. (2013). *Bare nouns*, in Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, vol. 1. *The noun phrase*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, p. 49–97, Crossref.

Farkas, D. F. (2013). *The semantics of determiners*, in Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, vol. 1. *The noun phrase*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, p. 175–321, Crossref.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii române*, II. *Enunțul*, tiraj nou, revizuit, Editura Academiei Române, București.

Guruianu, V. (2005). *Sintaxa textelor românești originale din secolul al XVI-lea. Sintaxa propoziției*, Editura Universității din București, București.

von Heusinger, K. & Chiriacescu, S. (2013). *The discourse structuring potential of differential object marking. The case of indefinite and definite direct objects in Romanian*, in "Revue roumaine de linguistique", vol. LVIII, iss. 4, p. 439–456.

Manoliu-Manea, M. (1993). *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, Editura Litera, București.

Nedelcu, I. (2016). *Prepositions and prepositional phrases*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 424–444, Crossref.

Nicula Paraschiv, I. (2016). *The direct object*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 123–149, Crossref.

Niculescu, Al. (1965). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. I. *Contribuții gramaticale*, Editura Științifică, București.

Pană Dindelegan, G. (2013). *The direct object*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 125–148.

Pană Dindelegan, G. (2016). *Gramatica „animatului" în limba română – cu raportare la limba veche*, in "Limba română", vol. LXIV, iss. 1, p. 74–92.

Stan, C. (2013a). *The article and other determiners*, in Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 288–303, Crossref.

Stan, C. (2013b). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.

Tigău, A. (2011). *The syntax and semantics of the direct object in Romance and Germanic Languages*, Editura Universității din București, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A90ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Note asupra unor realizări ale obiectului direct în limba veche

Irina Nicula Paraschiv*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România
Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, 010017 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 22 mai 2017
Acceptat 25 iunie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
obiect direct
nearticulat (nedeterminat)
specific
non-specific
marcarea cu *p(r)e*

Rezumat

Scopul acestui articol este de a analiza anumite construcții cu obiect direct realizat prin nume personal sau animat în limba română veche pentru a evidenția unele particularități de construcție, care fie nu s-au păstrat, fie au fost restrînse considerabil în limba modernă. Semnalăm, pe de o parte, tiparul cu obiect direct nedeterminat, care se înregistrează destul de extins în contextul unei clase mai largi de regenți decît în limba actuală și, pe de altă parte, variația în marcarea prin *p(r)e* a expresiilor nominale personale, cu citire specifică sau nonspecifică, precum și între singular și pluralul generic obiect direct (*pre săracul vs pre săraci/săracii*).

1. Introducere

Comportamentul sintactic al obiectului direct în textele de limbă veche (secolul al XVI-lea – secolul al XVIII-lea) nu prezintă diferențe semnificative față de limba modernă. În sens larg, principalele fenomene pentru care se constată variații, investigate extins în lucrări precedente, sînt marcarea prin *p(r)e* și condițiile de dublare clitică (Guruianu, 2005, p. 91–120; Tigău, 2011; Nicula Paraschiv, 2016, p. 123–143).

Contribuția prezentă nu este o analiză de detaliu, ci o privire de ansamblu asupra anumitor structuri cu obiect direct în limba veche. Vom discuta unele realizări „speciale" în textele de limbă veche—contextele cu expresii nedeterminate și cu expresii (non)specifice—și vom semnala rolul mărcii *p(r)e* și al determinării în interpretarea referențială (specifică) *vs* generică (nonspecifică) a obiectului direct.

Exemplele citate în lucrare sînt extrase din corpusul alcătuit în Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, care a fost utilizat pentru analizele asupra limbii române vechi.

2. Asupra unor construcții cu obiect direct nedeterminat

2.1. **În limba actuală**, nominalul obiect direct în poziție postverbală respectă anumite constrîngeri de definitudine, care se corelează cu trăsătura numărului (singular *vs* plural).

La singular, numele obiect direct cu referință concretă poate fi determinat definit sau indefinit (1). Ocurențele obiectului direct nedeterminat sînt limitate la anumite contexte determinate lexical [*infra*, (3)].

Contextele cu nominal indefinit (1a) prezintă o ambiguitate de analiză (existențială *vs* referențială; vezi și Farkas, 2013, p. 200): în interpretarea existențială, în propoziție se enunță existența unei cărți oarecare pe care locutorul urmează să o cumpere; în interpretarea referențială, locutorul se referă la o carte anume (locutorul atribuie o valoare specifică variabilei *carte*).

(1) a. *Cumpăr* ***o carte*** *și revin.*
b. *Cumpăr* ***cartea.***

*Adresă de corespondență: *irina_nicula@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

Posibilitatea ca obiectul direct să se realizeze printr-un nominal nedeterminat cu referință concretă (2) este limitată la anumite clase de verbe [vezi (2a) *vs* (2b,3)]:

(2) a. **Cumpăr **carte**.*
b. *Are **casă**.*

Ocurența obiectului direct nedeterminat[1] (nearticulat) este legitimată, la singular, în următoarele condiții (Copceag, 1964, p. 195–201; Dobrovie-Sorin, 2013, p. 68–70): (i) cu verbul *a avea* sau cu alte verbe de achiziție (3a); (ii) cu verbe intensionale precum *a căuta*, *a angaja* etc., care subordonează o eventuală viitoare posesie (3b); (iii) cu verbe ca *a purta*, *a folosi* etc., care subordonează semantic verbul de posesie *a avea* (3c); (iv) cu verbe „ușoare" ca *a face*, *a ține*, *a lua* etc. (3d); (v) în expresii idiomatice; vezi (3e), în care nominalul obiect direct este marcat diferențiat prin *pe*.

În numeroase situații, obiectul direct nedeterminat desemnează proprietăți.

(3) a. *Are **casă**. / Primește **pachet** în fiecare săptămînă.*
b. *Caută **casă**. / Cere **chitanță**. / Angajăm **bucătar**. / Aștept **telefon**.*
c. *Port **cască**. / Folosesc **creion**, nu **stilou**.*
d. *Fac **curățenie**. / Ia **loc**! / Ținem **regim**.*
e. *Cui **pe cui** se scoate.*

La plural, distribuția obiectului direct nedeterminat este mai puțin constrînsă. Cele mai multe verbe tranzitive acceptă ca obiect direct atît substantive cu determinant indefinit sau definit, cît și substantive nedeterminate. Restricția apare în contextul unor verbe psihologice cu subiect Experimentator, care nu admit tiparul cu substantiv nedeterminat: (5a) *vs* (5b).

(4) a. *Cumpăr **niște cărți / cărțile / cărți**.*
b. *Desenez **niște copaci / copacii / copaci**.*
c. *Văd **niște filme / filmele / filme**.*
(5) a. **Respect **doctori**.*
vs
b. *Respect **doctorii**. / **Îi** respect **pe doctori**.*

2.2. Spre deosebire de limba actuală, **în limba veche**, constrîngerile de articulare a numelui obiect direct sînt mai ezitante (Stan, 2013a, p. 298; vezi și 2013b, p. 175). Investigarea textelor vechi evidențiază faptul că există un tipar destul de extins cu nume numărabil nedeterminat, iar clasa lexicală a verbelor care permit acest tipar este mai largă decît cea din limba actuală [*a fura*, *a omorî*, *a săruta*, *a tăia*, *a ucide* etc.; vezi exemplele (6)–(7)]. În toate aceste construcții, singularele nedeterminate sînt interpretabile ca expresii nonspecifice (nonreferențiale).

Construcția cu obiect direct nedeterminat, caracteristică textelor legislative, este frecventă în traduceri (7), dar se înregistrează, mai rar, și în fragmentele originale (6). Trăsătura nedeterminării apare atît la numele nonanimate (7a–b), cît și la cele animate (6,7c–e) sau umane (7f–i), însoțite (7b,e,i) sau nu de modificatori (6,7a,c–d,f–h).

(6) *cela ce fură **dobitoc** (...) Cine fură **găină*** (CPrav.1560–2, 4^{r}, prefață)
(7) a. *cela ce învață pre altul să margă să tae **pom*** (Prav.1646, 42)
b. *celuia ce-i vor dărui **lucru** de furat* (Prav.1646, 80)
c. *cela ce va fura **cal** sau **bou*** (Prav.1646, 40)
d. *văcariul ce va lua **dobitoc** să-l pască* (Prav.1646, 41)

[1] Distribuția limitată a singularelor nedeterminate este un argument în favoarea intepretării acestora, de către unii cercetători, nu ca expresii argumentale canonice, ci ca modificatori ai predicației verbale (vezi și Farkas, 2013, p. 68).

e. *cela ce va omorî* ***dulău*** *de turmă* (Prav.1646, 41)
f. *cela ce va săruta* ***copil*** *cu rîvne* (Prav.1646, 143)
g. *Cela ce va răpi* ***călugăriță*** *de la mănăstire* (Prav.1652, 257)
h. *care arhiereu va opri vreun popă dă liturghie sau va afurisi* ***mirean*** (Prav.1652, 90)
i. *Oricine va ucide* ***fur*** *zioa sau noaptea* (Prav.1652, 249)

Tiparele cu nedeterminare de mai sus (6)–(7) concurează cu cele în care numele este însoțit de un cuantificator (8a–c) sau de articolul indefinit:

(8) a. *Dărîmînd neștine un copaci va scăpa săcurea și va ucide* ***vreun dobitoc*** (Prav.1646, 41)
b. *care preot va afurisi pe* ***vreun creștin*** *fără de leage* (Prav.1652, 91)
c. *și el va aduce* ***niscare dobitoc****, de-l va băga în țarină* (Prav.1646, 60)
d. *Cînd va merge neștine să aducă* ***niște dobitoc*** *den cîmp* (Prav.1646, 206)
e. *Dacă un văcar a ucis sau a ologit* ***un bou*** *(...) este vinovat* (Prav.1646, 206)

Obiectul direct nedeterminat se actualizează și în construcții simetrice, în care nominalele, legate printr-o prepoziție (*drept*, *pentru*), au interpretare nonspecifică.

(9) a. *acesta să dea* ***vită drept vită*** (Prav.1646, 60)
b. *să dea* ***bou pentru bou*** *și* ***asin pentru asin*** *și* ***oaie pentru oaie*** (Prav.1646, 206)

Cu excepția tiparelor menționate mai sus, în exemplele din (3), limba română modernă nu conservă structurile cu obiect nedeterminat la singular, folosind curent pluralul generic (nedeterminat): *a fura găini*, *a ucide hoți* etc.

3. Realizări ale obiectului direct. *P(r)e* în marcarea obiectului direct (non)specific

3.1. Marcarea prin *p(r)e* a obiectului direct este un fenomen corelat cu trăsături precum caracterul uman sau animat al referentului și cu „proeminența epistemică" a acestuia (GALR, II, p. 396; Manoliu-Manea, 1993, p. 192–204; Pană Dindelegan, 2013, p. 128–135 și bibliografia).

Pentru **limba actuală**, s-au formulat constrîngeri de folosire a mărcii *pe* cu obiectul direct și s-a distins între condițiile de obligativitate *vs* opționalitate a mărcii. S-a arătat faptul că marcarea diferențiată a obiectului direct este o trăsătură scalară, în sensul în care, cu cît referentul obiectului direct se plasează mai sus în cadrul ierarhiei epistemice (nume nonpersonal < nume personal nonspecific nume propriu < cuantificator universal < cuantificator personal < pronume demonstrativ sau personal < nume care desemnează o persoană anume < nume de rudenie), cu atît este mai susceptibil să primească marca *pe* (pentru ierarhia „animatului", v. Manoliu-Manea, 1993, p. 196–200; Pană Dindelegan, 2013, p. 130 și bibliografia).

Limitîndu-ne observațiile la construcțiile cu obiect direct realizat prin nume comune personale, menționăm contrastul dintre exemplele de la (10) și cele de la (11), în care prezența mărcii se asociază cu citirea referențială, în timp ce absența ei (11a–b) legitimează citirea „proprietate" („caut pe cineva / oricine care are calitatea de profesor"; „printre cunoștințele sale se numără și doctori").

(10) a. *Îl caut* ***pe profesor****.* ([+specific])
vs
b. *Îi cunoaște* ***pe doctori****.* ([+specific])
(11) a. *Caut* ***profesor****.* ([–specific])
b. *Cunoaște* ***doctori****.* ([–specific])

Româna dispune totodată de posibilitatea de a utiliza nominalul obiect direct (singular și plural) nemarcat cu *pe*, atunci cînd este determinat definit.

(12) a. *Caut **profesorul**.*
b. *Cunoaște **doctorii**.*

Niculescu (1965, p. 86–87) semnalează o diferență de sens între (10a) și (12a), respectiv (10b) și (12b), formulată în termeni de individualizare. Autorul observă că utilizarea mărcii este un semn al „concretizării individuale" a referentului, în timp ce absența ei, în contextul numelui definit, se asociază cu o proeminență epistemică mai scăzută. Astfel, într-un context precum *îl caut **pe profesor*** se presupune că alocutorul știe cine este profesorul pe care îl caută locutorul, pe cînd într-un exemplu precum *caut profesorul*, lectura este „caut un profesor anume, dar el nu este cunoscut locutorilor".

Diferența de interpretare dintre cele două tipuri de structuri este determinată și de categoria semantico-referențială a numelui obiect direct. Astfel, von Heusinger & Chiriacescu (2013, p. 446) atrag atenția că, într-un exemplu ca (13), diferența de interpretare este cea dintre citirea referențială, individualizată (13b), și cea atributivă (de proprietate) (13a), menționînd că acest tip de contrast se asociază doar cu numele „funcționale" (*primar*, *președinte*, *criminal* etc.). În (13a) referentul este orice individ care se poate defini ca primar, în timp ce, în (13b), numele marcat cu *pe* nu se referă la funcția pe care o deține referentul, ci chiar la individul care ocupă această funcție.

(13) a. *La inaugurarea aeroportului Brașov, cetățenii vor invita **primarul**.*
b. *La inaugurarea aeroportului Brașov, cetățenii îl vor invita **pe primar**.*
(*apud* von Heusinger & Chiriacescu, 2013, p. 446)

În absența unui modificator al numelui obiect direct (14a) *vs* (14b), coocurența celor două mijloace de individualizare/specificitate (marcarea cu *pe* și determinantul) nu este admisă în limba română actuală decît în contextul numelor de rudenie cu referință unică (14c):

(14) a. **Îl/îi caut **pe profesorul / profesorii**.*
b. *Îl caut **pe profesorul de chimie**.*
c. *Îl sun **pe tata / pe bunicul**.*

Atît structura cu *pe* + nume nedeterminat, cît și construcția cu nume articulat pot avea, contextual, lectură nonspecifică, desemnînd un referent oarecare din categoria semantică corespunzătoare („orice copil care prezintă simptome de un anumit tip"):

(15) a. *Dacă observați aceste simptome, îl luați **pe copil** și mergeți cu el la doctor.*
b. *Luați **copilul** și mergeți cu el la doctor.*

3.2. Pentru **limba veche** (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea) s-a observat că, deși constrîngerile semantice și sintactice în utilizarea mărcii erau deja fixate la începutul perioadei menționate, fenomenul marcării continuă să prezinte oscilații pînă spre mijlocul secolului al XVII-lea (Tigău, 2011, p. 39–65; Stan, 2013b, p. 162–163; Nicula Paraschiv, 2016, p. 129–134). În dacoromâna veche, folosirea construcției marcate variază în funcție de tipul de text—original sau tradus—, dar și de caracteristicile lexico-semantice ale nominalului obiect direct. S-a constatat că, în textele vechi originale, utilizarea lui *p(r)e* ca marcă specifică obiectului direct este foarte extinsă încă de la începutul perioadei delimitate (Guruianu, 2005, p. 95–103), în timp ce în textele traduse există variații mult mai mari și preferințe în funcție de trăsăturile sintactice și semantice ale obiectului direct (Tigău, 2011, p. 40; Nicula Paraschiv, 2016, p. 131–134; Stan, 2013b, p. 161–182).

În articolul de față ne vom limita la cîteva observații descriptive cu privire la construcțiile cu obiect direct nominal [+uman] / [+animat], pentru a semnala variația în ceea ce privește prezența sau absența mărcii *p(r)e* și eventualele distincții cu care se corelează aceste fenomene.

În strînsă legătură cu utilizarea oscilantă a mărcii *pre* ca marcă a specificității, parcurgerea unor texte din limba veche evidențiază prezența unor construcții în concurență, care nu s-au conservat decît parțial

în limba actuală. Ca trăsături particulare, se constată utilizarea extinsă a mărcii *p(r)e* cu singularul generic (articulat sau nearticulat)[2] și variația între singularul și pluralul generic (vezi observațiile cu privire la ezitările între articulare și nearticulare în contextul prepozițiilor din limba veche la Nedelcu, 2016, p. 430–431).

(i) Se înregistrează variația între construcția cu *pre* + nume fără determinant și cea cu nume determinat definit, menținută și în limba modernă în cazul unui număr restrîns de substantive, cum este cazul substantivului *om* „specia umană”:

(16) a. *Dumnezeu **omul** pre obrazul lui au făcut* (PO.1582, 34)
b. *Dumnedzău spală din lontru **pre om** de toate păcatele* (ȘT.1644, 6)
c. *Eu feciu pămîntul și **omul** pre dîns* (DPar.1683, III/13^{r})
d. *Sărăciia **pre om** smerește* (DPar.1683, II/30^{v})

În limba veche, se identifică numeroase alte substantive care se angajează în această variație, în construcții cu interpretare nonspecifică:

(17) a. *ceia ce ucig **pre fur** cînd îl vor prinde furînd* (Prav.1646, 104)
b. *nu poate nime să ucigă **furul**, cînd poate să-l leage și să-l ducă la giudeț* (Prav.1646, 104)
c. *Cela ce va sudui **pre ucenic** înaintea dascalu-său* (Prav.1646, 154)
d. *Dascălul ce-și va bate **ucenicul** nu să va certa* (Prav.1646, 149)
e. *Drept aceaia cu altfel de podoabă va veni cînd va judeca **lumea*** (AD.1722–5, 101)
f. *pre dînsul, drept aceia ascultați, iară nu **pre lume*** (AD.1722–5, 13^{v})

Obiectul direct nonspecific se realizează în limba veche și prin tipare cu substantivizare (recategorizare a unui adjectiv ca substantiv), cu sau fără *pre*:

(18) a. *Ferice de care socotește **pre mișel** și **calic**.* (DPar.1683, II/22^{r})
b. ***Reapedele** îmblî<n>zește (...) iară **neputinciosul** mîngîie* (CPrav.1560–2, 1^{v})

(ii) Spre deosebire de limba actuală, în limba veche, *p(r)e* se înregistrează și în contexte cu obiect direct nonspecific realizat ca nume determinat definit la singular:

(19) a. *Călugărul ce va fura **pre egumenul**, nu va avea certare* (Prav.1646, 74)
b. *Care vor să pîrască **pre arhiereul**, trebue să întreabe să afle ce oameni sînt și ce viață au* (Prav.1652, 82)
c. *Că în chipul lui Dumnădzău am făcut **pre omul*** (DPar.1683, II/6^{v})

Se întîlnesc și structuri cu substantivizare (*pre **săracul*** < *pre **omul** sărac*) (20a–b) sau cu elipsă a numelui (***cel** sărac* < ***omul** cel sărac*) (20c–e) cu lectură nonspecifică:

(20) a. *Cela ce clevetește **pre measerul** întărîtă pre cela ce l-au făcut pre îns* (DPar.1683, III/6^{r})
b. *Cela ce miluiaște **pre săracul** împrumuteadză lui Dumnădzău* (DPar.1683, III/18^{r})
c. *Cela ce nu pune nevoință să socotească **pre cel bolnav*** (Prav.1646, 100)
d. *să-ndirepteadze **pre cel direpț** ce bine slujeaște a mulț* (DPar.1683, III/44^{r})
e. *Ceia ce fac direpț **pre cel strîmb*** (DPar.1683, II/17^{r})

În structurile nonspecifice, numele (sau substantivizările) la singular (20) sînt în concurență cu numele/substantivizările la plural (21):

(21) a. *Că-i va trînti Domnul **pre necuraților*** (DPar.1683, IV/56^{r})
b. *Și va aduna **pre cei sfărîmați*** (DPar.1683, III/29^{r})

[2] Vezi și observațiile din Niculescu (1965, p. 64–65), unde se precizează că trăsătura limbii de a accepta substantive nearticulate după prepoziție este specifică stadiilor vechi ale limbilor romanice. Caracteristica românei de a consolida această trăsătură în evoluția ulterioară este considerată de autor reflexul unui comportament arhaic al limbii.

c. *venit-au să mîntuiască* ***pre cei robiț*** *și* ***pre cei rătăciți*** (AD.1722–5, 103^{v})

(iii) În textele de limbă veche, *p(r)e* este înregistrat și în contextul unui nume determinat definit [+uman] / [+animat], cu citire specifică (individualizată) (22a–f); Pană Dindelegan (2016, p. 83) motivează articularea formelor prin trăsătura unicității referentului desemnat de nume.

(22) a. *Așa amu întrebă Hristosu* ***pre orbulu*** (CC^{2}.1581, 173)
b. *Atunce va munci* ***pre sfătuitoriul*** *să spue cu adevărat și să-l întreabe, sfătuitu-l-au au învățatu-l-au să facă acea greșală* (Prav.1652, 96)
c. *Și era atunci sîmbătă într-acea zi, cînd vendecă Domnul* ***pre slăbitul*** (Ev.1642, 398)
d. *Și trimisă* ***pre corbul*** *să vadză oare îndărăptat-au apa* (DPar.1683, II/32^{r})
e. *va ucide* ***pre bălaurul*** *în dzua aceaea, pre acel din mare* (DPar.1683, II/37^{r})
f. *Eu, Iisus am trimis* ***pre îngerul*** *să mărturisască voao aceastea la Besareci* (BB.1688, XXII, 932)

(iv) Atrag atenția și tiparele cu obiect direct nume de rudenie, care variază, pe de o parte, între marcarea (23a–c) și nemarcarea cu *p(r)e* (23d), și, pe de altă parte, între articularea definită și nedeterminare (23a); (23b) *vs* (23c), (24a) *vs* (24b).

(23) a. *Ficiorul înțălept veselește* ***pre tatăl,*** *iară ficiorul nebun mîhnește* ***pre maică*** (DPar.1683, II/30^{v})
b. *Fiiul înțălept veselește* ***pre tatăl,*** *iară fiiul fără crieri să strîmbă maică-sa* (DPar.1683, III/9^{r})
c. *Tată și fecior nu iau* ***pe bunică*** *și* ***strănepoată*** (Prav.1652, 787)
d. *Legea oprește ca un bărbat să ia* ***mamă*** *și* ***fată*** (Prav.1652, 786)

(24) a. *Și de ce am dezlegat* ***pe tatăl*** *și* ***pe feciorul,*** *adică le-am dat voie să ia mătușă mică și nepoată?* (Prav.1652, 787)
b. *tată și fecior nu iau* ***pe mamă*** *și* ***pe fată*** (Prav.1652, 787)

4. Concluzii

Analiza descriptivă din acest articol evidențiază anumite particularități de construcție a obiectului direct nominal în limba veche.

(a) Se constată varietatea relativ mare a structurilor cu singulare numărabile nedeterminate; clasa regenților verbali care admit acest tip de construcție este mai bogată și nu se limitează la selecția semantică a numelor nonanimate [*supra*, (7)], așa cum se întîmplă în limba modernă [*supra*, (3)].

(b) Obiectul direct realizat prin nume personal prezintă o mare variație în construcție: marcat sau nemarcat prin *p(r)e* (*ucide* ***pre fur / furul***), articulat (*fură* ***pre egumenul***) sau nearticulat (*ucide* ***fur***); numele de rudenie obiect direct pot apărea marcate sau nemarcat cu *p(r)e*, articulate sau nearticulate, spre deosebire de limba actuală, unde este obligatorie coocurența mărcii *pe* și a determinantului definit (*pe mama*, *pe tata*, *pe bunica* etc.).

Dintre tiparele identificate și inventariate în acest articol, unele sînt eliminate din limba modernă—cum este situația obiectului direct nonspecific realizat prin nume articulat [*supra*, exemplele din (19)]—, altele sînt mult restrînse [*supra*, (17)].

Ca trăsătură generală, se remarcă folosirea extinsă a construcțiilor cu singular nonspecific marcat cu *p(r)e* (*cela ce miluiește* ***pre săracul***), în locul cărora limba modernă preferă pluralul definit (*săracii*).

Bibliografie

A. Corpus

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.
CC^2.1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
CPrav.1560–2 = Coresi, *Pravila*, ed. Gh. Chivu, în I. Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei RSR, București, p. 218–231.
DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.
Ev.1642 = *Evanghelie învățătoare*, Govora, ed. A.-M. Gherman, Editura Academiei, București, 2011.
PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.
Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961, p. 33–106.
Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962, p. 33–631.
ȘT.1644 = *Șeapte taine a besearecii, 1644*, ed. I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012, p. 173–259.

B. Referințe

Copceag, D. (1964). *Un caso de omisión del artículo en rumano y en los idiomas iberrorromances*, în „Revue roumaine de linguistique", vol. IX, nr. 2, p. 195–202 (republicat în *Studii de lingvistică*, Editura Clusium, București, 2005, p. 105–113).
Dobrovie-Sorin, C. (2013). *Bare nouns*, în Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, vol. 1. *The noun phrase*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, p. 49–97, Crossref.
Farkas, D. F. (2013). *The semantics of determiners*, în Dobrovie-Sorin, C. & Giurgea, I. (eds), *A Reference Grammar of Romanian*, vol. 1. *The noun phrase*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, p. 175–321, Crossref.
GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii române*, II. *Enunțul*, tiraj nou, revizuit, Editura Academiei Române, București.
Guruianu, V. (2005). *Sintaxa textelor românești originale din secolul al XVI-lea. Sintaxa propoziției*, Editura Universității din București, București.
von Heusinger, K. & Chiriacescu, S. (2013). *The discourse structuring potential of differential object marking. The case of indefinite and definite direct objects in Romanian*, în „Revue roumaine de linguistique", vol. LVIII, nr. 4, p. 439–456.
Manoliu-Manea, M. (1993). *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, Editura Litera, București.
Nedelcu, I. (2016). *Prepositions and prepositional phrases*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 424–444, Crossref.
Nicula Paraschiv, I. (2016). *The direct object*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 123–149, Crossref.
Niculescu, Al. (1965). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. I. *Contribuții gramaticale*, Editura Științifică, București.
Pană Dindelegan, G. (2013). *The direct object*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 125–148.
Pană Dindelegan, G. (2016). *Gramatica „animatului" în limba română – cu raportare la limba veche*, în „Limba română", vol. LXIV, nr. 1, p. 74–92.
Stan, C. (2013a). *The article and other determiners*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 288–303, Crossref.
Stan, C. (2013b). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.
Tigău, A. (2011). *The syntax and semantics of the direct object in Romance and Germanic Languages*, Editura Universității din București, București.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A91en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

(Pseudo)cleft constructions in old Romanian

Mihaela Gheorghe*

Faculty of Letters, "Transilvania" University of Braşov, Bd. Eroilor 29, 500036 Braşov, Romania
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, Calea 13 Septembrie 13, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 9, 2017
Accepted May 13, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
cleft sentences
pseudo-cleft sentences
relative clauses
old Romanian

Abstract

The article examines the syntactic and semantic features of cleft sentences in Old Romanian (OR) as compared to Modern Romanian (MR). The clefting strategy in MR can only produce pseudo-cleft constructions (identifying structures with free relative clauses headed by *ce*, or relative clauses with an antecedent; the focalized constituent follows the relative clause and the copula; the reversed pattern is also possible: the focalized constituent is placed before the copula and the relative clause). The analysis of an OR corpus showed that cleft constructions were quite frequent, but the patterns were more diverse than in MR: besides cleft and pseudo-cleft constructions, OR also employed hybrid constructions, that amalgamate the features of the prototypical clefts.

1. Introduction

Since Jespersen (1937/1984), an extensive literature deals with the description of cleft sentences. Most of the studies are dedicated to the syntax of clefts (Akmajian, 1970; Gundel, 1977; Higgins, 1979; Boškovic, 1997; Iatridou & Varlokosta, 1998; Reeve, 2011, 2012; Hartmann & Tonjes, 2013; Hedberg, 2013), but also to their semantic and pragmatic properties (see Prince, 1981; Declerck, 1984, 1988; Halliday, 1985; Lambrecht, 2001).

This paper focuses on the distinction in the current syntactic theory between clefts and pseudo-clefts.

The general organization of a prototypic cleft construction (1) is [*expletive* + *copula* + FOCALIZED *XP* + *restrictive relative clause*] (Reeve, 2012, p. 1), where the *focalized XP* may be a subject (1a) or an object (1b).

(1) a. It was JOHN who left.
b. It was A RED BAG that I bought.

The general schema of a pseudo-cleft (2) is [*relative clause* + *copula* + FOCALIZED *XP*], and it can be organized as in (2a), or in the reversed pattern (2b): [FOCALIZED *XP* + *copula* + *relative clause*] (see Huddlestone *et al.*, 2002, p. 1414). In a narrow perspective, *pseudo-clefts* are considered to be free relative clauses that belong to identification patterns in which they occupy a thematic position, as in (2a,b) (see Prince, 1978, p. 883); in a wider view, the class of pseudo-clefts may include relative clauses with a neutral antecedent as (*fact/manner/place/reason*, etc.) (2c), or relative clauses with a universal quantifier antecedent (2d) (Collins, 1991, p. 27), with the following general organization: [FOCALIZED *XP* + *copula* + *antecedent* + *relative clause*].

(2) a. What I bought was a red bag.
b. A red bag was what I bought.
c. The place where John saw Mary was in front of the bank.
d. All he wanted was a hamburger.

*Email address: *m.gheorghe@unitbv.ro*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

The paper aims to present an inventory of cleft sentences patterns in Old Romanian (OR), and to confront it with the cleft patterns that are employed in Modern Romanian (MR).

Most descriptions of Romanian clefts (Șerbănescu, 1996; Pană Dindelegan, 2013, p. 488) show that the clefting strategy in MR can only produce *pseudo-clefts*; they are either identification structures ([*relative clause* + *copula* + FOCALIZED *XP*]) with free relative clauses headed by *ce* (3a), or relative structures with an antecedent that has the properties mentioned by Collins (1991; see *supra*): a noun with generalizing value (3b,c) or the universal quantifier *tot* (3d); this structure matches the pattern: [*antecedent* + *relative clause* + *copula* + FOCALIZED *XP*].

Reversed pseudo-clefts are also possible in Romanian. The focalized constituent is extracted from subject position (4a) or direct object / prepositional object / adjunct position (4b); the pattern of such constructions is: [FOCALIZED *XP* + *copula* + *antecedent* + *relative clause*][1].

(3) a. [**Ce** mă supără cel mai tare] este CĂ NU AI RĂBDARE.
what CL.ACC.1SG upsets most hard is that not have patience
'What upsets me most is that you have no patience'

b. Ceea [**ce** mă supără cel mai tare] este CĂ NU AI RĂBDARE.
that what CL.ACC.1SG upsets most hard is that not have patience
'What upsets me most is that you have no patience'

c. Chestia [**care** mă supără cel mai tare] este CĂ NU AI RĂBDARE.
thing.DEF which CL.ACC.1SG upsets most hard is that not have patience
'The fact that upsets me most is that you have no patience'

d. Tot [**ce** mă supără] este CĂ NU AI RĂBDARE.
all what CL.ACC.1SG upsets is that not have patience
'All that upsets me is that you have no patience'

(4) a. CĂ NU AI RĂBDARE este ceea [**ce** mă supără cel mai tare].
that not have patience is that what CL.ACC.1SG upsets most hard
'That you have no patience upsets me most'

b. EL este cel [**pe care** l-ai întîlnit ieri] / [**despre care** am vorbit] / [**la care** ne ducem].
he is the.one DOM which CL.ACC.3SG=AUX.have.2SG meet.PPLE yesterday about which AUX.have.1PL speak.PPLE to which CL.REFL.ACC.1PL go
'He is the one that you met yesterday / we were talking about / we are going at'

[1] Though not yet supported by quantitative analysis, an observation should be made: the pattern [FOCALIZED *XP* + *copula* + *relative clause*] is almost absent in MR (or, more precisely, it is limited to the situations in which the focalized constituent is an object, and the relative clause is headed by *ce*, with a marked preference for the antecedent construction [FOCALIZED *XP* + *copula* + *antecedent* + *relative clause*]. Compared to the patterns under (3b–d), the pattern [*relative clause* + *copula* + FOCALIZED *XP*], in which the relative clause has a general nominal antecedent, also seems to have a limited distribution. The pattern favours *ce* as the head of the relative clause, and the focalized constituent is usually an object. Both cleft constructions are in free variation with the variant in which the relative clause has the pronominal antecedent *ceea*. This remark may lead to the conclusion that, in fact, the headless relative clause is a variant of the construction with *ceea*. For further detail regarding the distribution of (*ceea*) *ce* in MR relative clauses, see Gheorghe (2004, p. 140–148).

2. Cleft patterns in Old Romanian

The investigation of a corpus of Romanian 16th–18th century texts revealed the existence of many structures in which the focalization of a constituent is the result of a clefting mechanism. The cleft constructions identified in these texts are different from the clefts in MR, in terms of their general organization and in terms of morpho-syntactic features (that will be discussed below); the analysis of the corpus also showed that the pseudo-cleft pattern illustrated in (3a–d), and the reversed pattern in (4a) are both absent in OR.

2.1. Cleft sentences

The corpus revealed the existence of cleft patterns that are similar to the prototypical ones (which are known to be impossible in MR), and they are organized under the pattern [*copula* + FOCALIZED *XP* + *relative clause*]. The structures in (5) are similar to the ones in (1), with the only difference that they lack the expletive pronoun. The corpus displays a great variety of constructions, both in terms of the syntactic position of the focalized constituent [subject in (5a,d,e), adjunct in (5b$_1$) and prepositional object in (5b$_2$,c)], and in terms of the choice of the relative connector. Moreover, the focalized XP may have a simple structure [proper name or demonstrative (5a,b)], or a complex structure (5c,d,e). The complex focalized constituent has a pronominal antecedent and a restrictive relative clause (bearing the focal information). The relative clause may also have a pronominal antecedent (5f).

(5) a. Și iaste ȚARINA LUI EFRON [**carea** era în
and is field.DEF LUI.GEN Ephron which was in
peștira cea îndoită] (BB.1688, 15)
cave.DEF CEL.F.ACC.SG bent
'It is Ephron's field that the cave was in'

b. Au nu iaste ACESTA [**den** **carele** bea domnu-nostru] și
INT not is this from which drinks Lord=our and
[**cu** **carele** vrăjaște]? (PO.1582, 155)
with which spells
'Isn't it the one that our Lord drinks from and he spells with?'

c. și-i tremease cătră Domnul Isus Hristos,
and=CL.ACC.3PL send.PS.3SG towards Lord Jesus Christ
să întreabe pre el de iaste ACESTA
SĂ$_{SUBJ}$ ask.SUBJ.3SG DOM he whether is this
[CE-AU VENIT] [**de** **carele** zice scriptura și
that=AUX.PERF.3SG come.PPLE of which tells Bible.DEF and
glasurile proorocești]... (CC^2.1581, 586)
voices.DEF prophetic
'And they sent them to Lord Jesus Christ, to ask Him whether it is the one who came that the Bible tells about'

d. De nu ACESTA, au iaste CELA [CE RĂSIPIIA ÎNTRU
if not this or is that who wonder.IMP.3SG in
IERUSALIM] [**cine** meniia numele acesta ...]? (CB.1559–60, 98)
Jerusalem who fate.IMP.3SG name.DEF this
'If it is not this one, is it the one that wondered in Jerusalem who was destined to bear this name?'

e. era OARECINE [DE-L CHEMA SAMPSON] [**ce** era mai
was someone which=CL.ACC.3SG call.IMP.3SG Samson who was more
cu vîrtute de toț cîți era pe lume] (FD.1592–604, 568^r)
with virtue than all how.much were on Earth

'It was someone called Samson who was most virtuous on Earth'

f. și atunce iaste CUVÎNTUL **acela** [**ce** zice] (AD.1722–5, 92, 83[r])
and then is word.DEF that which says
'And it is that word that says'

2.2. *Prototypical pseudo-clefts*

The prototypical pseudo-cleft pattern [*FOCALIZED XP* + *copula* + *relative clause*], with the relative pronoun *ce* and with a focalized constituent in object position (see discussion in footnote 1), which is almost absent in MR, or at least reduced to a single pattern, is very well represented in the OR corpus.

The examples under (6) show that in OR the patterns are more diversified than in MR. On the one hand, the focalized XP may occur in subject position, on the other hand, the relative clause may have other connectors besides *ce* [see (6a,c,d)]:

(6) a. Că TU ești [**cinre** me-au trasu
that you are who CL.ACC.1SG=AUX.have.2SG pull.PPLE
de zgău] (...) (PH.1500–1510, 103, 17[r])
of belly
'It is you who pulled me through'

b. Știa-l el că ACESTA era [**ce** derept
know.IMP.3SG=CL.ACC.3SG he that this was what as
milosteniia ședea pre lîngă înfrunsețatele uși ale
mercy.DEF sit.IMP.3SG around embelished doors of
besearecilor] (CP.1570, 29)
churches
'He knew that it was this one who would sit around the embellished doors of the churches'

c. Că (...) ACELA iaste [**de**-l măreaște Domnul] (CC[2].1581, 556)
that that is who=CL.ACC.3SG praises Lord.DEF
'That that is the one who is praised by God'

d. Că ACESTA amu iaste [**care** de el e scris] (CC[2].1581, 590)
that this now is which by him is written
'That this is the one which was written about'

The examples under (7a,b) have focalized proper names, numerals (7c), and complex DP (7d) extracted from subject position. Such constructions can be found in MR only with an antecedent relative clause.

(7) a. MIHEA PROROC iaste [**de**-au prorocit de
Mihea prophet is who=AUX.have.2SG predict.PPLE of
aceasta] (CC[2].1581, 562)
this.F.ACC
'It is Mihea the prophet who predicted this'

b. PAVEL iaste [**carile** mărturisește adevărata a Domnului
Pavel is who confesses true AL.GEN Lord
făgadă] (...) (CD.1698, 164)
promise
'It is Paul who confesses the true promise of the Lord'

c. DOAO era [**de** ținea ruda omenească]: dulceața și
two were that keep.IMP.3SG kind human pleasure.DEF and
scîrba. (CC[2].1581, 520)
disgust.DEF
'There were two things that drove humankind: pleasure and disgust'

d. că NUMAI SINGURĂ DREPTATEA iaste [**de**-i face
that only alone justice is which=CL.ACC.3PL makes
cinstiț la norod]. (AD.1722–5, 86, 78[r])
praised for people
'It is only justice that makes them praised by the people'

The corpus also revealed examples in which the focalized constituent is extracted from direct object (8a,b) or prepositional object (8c,d) positions; in these examples, too, the relative connector can be other than *ce*:

(8) a. Și acum, ACEASTA iaste [**care** te rog, Doamne
and now this is which CL.ACC.2SG ask Lord.VOC
împărate], și [**care** cer de la tine]! (BB.1688, 644)
emperor.VOC and which ask from you
'And now, it is this that I ask you, Lord, and that I ask from you'
b. ACEASTA iaste [**ce** dzice Pavel apostol să să
this is what says Paul disciple SĂ$_{SUBJ}$ CL.REFL.3SG
socotească omul sîngur pre sine] (CazV.1643, 43[r])
think man.DEF by.himself on him
'It is this that Paul the disciple says that people should reflect upon'
c. ACEASTA iaste [**care** au zis Domnul] (BB.1688, 76)
this is what AUX.have.2SG say.PPLE Lord.DEF
'It is this what the Lord said'
d. Deaci ACEA iaste [**de ce** grăim de stepena întăia a
so that is of what speak of master first AL.GEN
tatălui...] (Prav.1581, 167, 220[v])
father.GEN.DEF
'So it is this what we say about the first master of our father'

2.3. Reversed pseudo-clefts

In the OR corpus, the most frequent are the examples in which the focalization of a constituent employs the reversed clefting strategy, as in (4b): [*FOCALIZED XP* + *copula* + *antecedent* + *relative clause*]). As far as the XP under focus is concerned, the corpus analysis revealed the frequency of personal pronouns (9a–c), demonstratives (9d–f) and pro-phrase demonstratives (9g), indefinites (9h), and proper nouns (10), all of them well represented in all stages of the OR.

(9) a. Etă, EU sîntu **cela** [**ce** căutați]! (CB.1559–60, 109)
look I am the.one that look.PRES.2PL
'Look, it is me the one that you are looking for'
b. Împărate Alexandre, EU sîmt astăzi **cela** [**ce**
emperor.VOC Alexander.VOC I am today the.one that
fugi de leul] (A.1620, 187)
run.IMP.3SG of lion.DEF
'Emperor Alexander, it is me who ran away from the lion'
c. EL iaste **cela** [**ce** ispitește inimile și
he is the.one that tempts hearts.DEF and
rărunchii] (AD.1722–5, 92, 82[v])
kidneys.DEF
'It is him who tempts your guts'

d. Acesta e **cela** [**ce** împărăția răsărita și
this is the.one that rule.IMP.3SG East.DEF and
apusul]. (FD.1592–604, 483[r])
West.DEF
'This is the one who ruled the world'

e. Au nu iaste acesta **cela** [**ce** ședea de
IMP not is this the.one that sit.IMP.3SG and
cerea]? (CazV.1643, 168[r])
beg.IMP.3SG
'Isn't he the one who sit there and begged?'

f. Cela ce are poruncile mele și le păzește
the.one who has rules.DEF my and CL.ACC.3PL keeps
pre iale, acela iaste **cela** [**ce** mă
DOM them.F.ACC that is the.one who CL.ACC.1SG
iubește] (AD.1722–5, 79, 71[v])
loves
'It is the one who keeps my rules that loves me'

g. Și aceasta iaste **aceia** [**ce** zice prorocul
and this is that what says prophet.DEF
Ioil] (AD.1722–5, 219, 200[v])
Ioil
'And it is this what says Ioil the prophet'

h. că altul iaste **cela** [**ce** samănă], și altul √
that another.one is that that seeds and another
cela [**ce** seaceră] (CazV.1643, 160[r])
that that harvests
'It is one who seeds and it is another one who harvests'

(10) a. Savl era **acesta** [**ce** vrea uciderea lui] (CB.1559–60, 81)
Savl.NOM was this that want.IMP.3SG killing.DEF his
'It was Savl the one who wanted him killed'

b. Savel era **cela** [**ce** vrea uciderii lui] (CP.1570, 81)
Savel.NOM was that that want.IMP.3SG killing.DAT his
'It was Savel the one who wanted him killed'

c. Că Dumnezău iaste **Cel** [**ce** zdrobește războaiele] (BB.1688, 632)
for Lord is the.one that crushes wars.DEF
'It is God who breaks the wars'

d. Duse-se omul și vestiia jidovilor
go.PS.3SG=CL.REFL.3SG man.DEF and announce.IMP.3SG Jews.DAT
că Iisus iaste **Cela** [**ce** l-au
that Jesus is the.one that CL.ACC.3SG=AUX.have.3SG
făcut pre el sănătos] (BB.1688, 816)
make.PPLE DOM he healthy
'The man went to announce the jews that it was Jesus the one who made him well'

e. Iisus iaste **cela** [**ce** m-au făcut
Jesus is the.one that CL.ACC.1SG=AUX.have.3SG make.PPLE
sănătos] (CazV.1643, 151[v])
healthy
'It was Jesus the one who made me well'

f. Cunoașteți dară că DOMNUL iaste **Cel**
know.PRES.2PL therefore that Lord.DEF is the.one
[**ce** au turburat] (BB.1688, 371)
that AUX.have.3SG trouble.PPLE
'You know that it is the Lord the one who has been disturbed'

g. ALEXANDRU VODĂ au fost **acel** [**ce**
Alexander the.ruler AUX.have.3SG be.PPLE the.one that
s-au bătut cu Pătru vodă
CL.REFL.3SG=AUX.have.3SG fight.PPLE with Pătru the.ruler
Aron] (AU.1700, 53)
Aron
'It was Alexander the ruler who fought Petru Aron the ruler.'

2.4. Hybrid pseudo-clefts

A hybrid variant of cleft construction can be found in the examples under (11). The pattern amalgamates two structures: the prototypical cleft (with overt subject instead of an expletive) and the reversed pseudo-cleft. The focalized constituent is included in a predication of identification, which makes difficult the reconstruction of its relationship to the extraction position. As an argument for the amalgamated structure, see the hesitation regarding the person agreement in (11a) vs. (11b). The schema proposed for these constructions is [*overt subject* + *copula* + FOCALIZED *XP* + *antecedent* + *relative clause*]). Though the prototypical patterns are altered, these examples should also be considered clefts, due to the emphatic value of the construction.

(11) a. Eu sîntu ISUS, cela [**ce**-l tu gonești] (CB.1559–60, 93)
I am Jesus the.one that=CL.ACC.3SG you banish
'I am Jesus, the one that you banish'

b. Eu sînt ISUS NAZARINEANUL, cela [**ce** tu
I am Jesus from.Nazareth the.one that you
mă gonești] (CP.1570, 93)
CL.ACC.1SG banish
'I am Jesus from Nazareth, the one that you banish'

c. Acela iaste MOISI cela [**ce** zise fiilor lu
that is Moses the.one that say.PS.3SG sons.DAT LUI.GEN
Israil] (CB.1559–60, 75)
Israel
'It is Moses the one who told Israels sons'

d. Acesta iaste HRISTOS, ISUS cela [**ce**-l
this is Christ Jesus the.one that=CL.ACC.3SG
spuiu eu voao] (CB.1559–60, 181)
tell.PRES.1SG I you.DAT.2PL
'It is Jesus Christ the one that I am telling you about'

e. Acela iaste ISUS HRISTOS [**ce** elu-l eu
that is Jesus Christ that he.ACC=CL.ACC.3SG I
spuiu voao] (CP.1570, 181)
tell.PRES.1SG you.DAT.2PL
'It is Jesus Christ the one that I am telling you about'

f. acela iaste ILIE [cela [**ce** va să
that is Elias the.one that AUX.want.3SG SĂ$_{SUBJ}$

vie]] (CC[2].1581, 585)
come.subj.3sg
'It is Elias the one who will come'

g. aceasta iaste PÎINEA [**carea** au dat
this.NOM.F is bread.DEF which AUX.have.3SG give.PPLE
voao a vă hrăni] (PO.1582, 232)
you.DAT.2PL A$_{INF}$ CL.ACC.2PL feed.INF
'It is this the bread which they gave you to feed with'

h. Acesta iaste OMUL [cel [**ce** spre oamini și despre
this is man.DEF the.one that to people.ACC and about
Leage și spre locul acesta toți, tutuindenea
law and towards place.DEF this all everywhere
învățã]] (...) (CB.1559–60, 230)
teach.PS.3SG
'It is this the man who used to preach to everybody and everywhere'

i. Că acesta iaste OMUL ACELA [**ce** spre oameni și
that this is man.DEF that that to people.ACC and
spre Leage și spre locul acesta toți, tutindirea
about law and towards place.DEF this all everywhere
învață] (...) (CP.1570, 230)
teaches
'It is this that man who teaches the law to everybody and everywhere'

Example (12) is interesting due to the different organization of the constituents in the structure (the copula is in front of the focalized XP), due to the negation and to the semantic nature of the focalized XP (it is an indefinite quantifier embedded in a phrase with empty head). In the same time, the example is peculiar because the empty head of the DP makes it difficult to be framed either into the prototypical pseudo-cleft pattern (12a) or into the reversed pseudo-cleft pattern (with an antecedent relative clause) (12a'):

(12) a. Den aceastea toate, nu-s MULTE √ [**care**
form these all not=are many which
n-au ieșit în limba rumînească den
not=AUX.have.3SG arise.PPLE in language Romanian
ceale cărți sîrbești și grecești]. (PO.1582, *Prefață*, 3[r])
those books Serbian and Greek
'Out of all these, there are not many those that came up in Romanian from Serbian and Greek'

a'. Den aceastea toate, nu-s MULTE [CĂRȚI] [**cele**]
from these all not=are many books those
[**care** n-au ieșit în limba rumânească
which not=AUX.have.3SG arise.PPLE in language Romanian
den ceale cărți sîrbești și grecești]. (PO.1582, *Prefață*, 3[r])
from those books Serbian and Greek
'Out of all these, there are not many books those that came up in Romanian from Serbian and Greek'

Other constructions may be also included into the category of hybrid clefts: interrogative clauses as in example (13), negative constructions like (14a,b), where the focalized element is a covert negative quantifier,

or reduced relative clauses like (15a) and elliptical constructions as in (15b); they all share the emphasis, the focalization of a constituent and its placement into a structure that 'breaks' the canonical organization of the sentence.

(13) Mirară-se toți ceia ce auzia și grăiia:
amaze.PS.3PL=CL.REFL.3PL all those that hear.IMP.3PL and SAY.IMP.3PL
De nu ACESTA iaste **cela** [**ce** spărgea besearecile în
if not this is the.one that break.IMP.3SG churches.DEF in
Ierusalim ceia ce meniia numele acesta ...]? (CP.1570, 97)
Jerusalem those that foredoom.IMP.3PL name.DEF this
'All who heard (this) were amazed and they said: isn't it this the one who used to break the churches in Jerusalem and that was meant to bear this name?'

(14) a. Nu iaste √ [ca să rîdice sicriiul lui
not is in.order.to SĂ$_{SUBJ}$ lift.SUBJ.3SG coffin.DEF LUI.GEN
Dumnezău], fără numai leviții (BB.1688, 298)
God without only Levites.DEF
'There is no one but the Levites who are supposed to lift God's coffin'

b. Nu iaste √ **cel** [**ce** să știe calea ei], nici √
not is that that SĂ$_{SUBJ}$ know.SUBJ.3SG way.DEF her nor
cel [**ce** să pomenească cărarea ei] (BB.1688, 635)
the.one that SĂ$_{SUBJ}$ mention.SUBJ.3SG path.DEF her
'There is no one but him that is supposed to know it's way or mention it's path'

(15) a. Fu PETRU **cercetîndu** toți a deștenge cătră
be.PS.3SG Peter ask.GER everybody.ACC A$_{INF}$ go.INF towards
svinții ceia ce viia întru Lida (CP.1570, 100)
saints.DEF those who live.IMP.3PL in Lida
'It was Peter who asked them all to go to the saints that lived in Lida'

b. Era FIIUL LUI **cela** √ mai marele la sat. (CC^2.1581, 12)
be.IMP.3SG son.DEF his that more great.DEF at village
'It was his son who was the greatest in the village'

3. Conclusions

The analysis of the corpus showed that, unlike MR, the cleft sentences patterns are more diverse in OR, both in terms of the structure organization and in terms of the focalizing procedures. The absence in the OR corpus of basic pseudo-clefts (much frequent in MR as compared to the reversed ones) seems to confirm the intuition that the pseudo-cleft pattern in MR is based on a French or Italian model and that it is relatively recent. On the other hand, the variety of these constructions (including the hybrid clefts, which may be influenced by some foreign models) show that the cleft constructions are not accidental in OR, and that they were a viable strategy for the focalization of a constituent.

Bibliography

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, in Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, in Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 1–238.

AU.1700 = Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1993.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.
CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943, p. 1–506.
CB.1559–60 = *Codicele Bratul*, ed. Al. Gafton, [online].
CC^2.1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
CD.1698 = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, in D. Cantemir, *Opere complete*, I, *Divanul*, ed. V. Cîndea, Editura Academiei RSR, București, 1974, p. 103–405.
CP.1570 = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ed. S. Toma, Editura Academiei RSR, București, 1976, p. 35–662.
FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, in Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.
PH.1500–1510 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.
PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei RSR, București, 1968.
Prav.1581 = *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, Editura Academiei RSR, București, 1971, p. 161–183.

B. References

Akmajian, A. (1970). *On Deriving Cleft Sentences from Pseudo-Cleft Sentences*, in "Linguistic Inquiry", vol. 1, iss. 2, p. 149–168, [online].
Boškovic, Ž. (1997). *Pseudoclefts*, in "Studia Linguistica", vol. 51, iss. 3, p. 235–277, Crossref.
Collins, P. (1991). *Clefts and Pseudo-Cleft Constructions in English*, Routledge, London & New York.
Declerck, R. (1984). *The pragmatics of it-clefts and WH-clefts*, in "Lingua", vol. 64, iss. 4, p. 251–289, Crossref.
Declerck, R. (1988). *Studies in Copular Sentences, Clefts and Pseudo-clefts*, Foris Publications, Holland/USA, Crossref.
Gheorghe, M. (2004). *Propoziția relativă*, Editura Paralela 45, Pitești.
Gundel, J.K. (1977). *Where do cleft sentences come from?*, in "Language", vol. 53, iss. 3, p. 543–559, Crossref.
Halliday, M.A.K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold, London.
Hartmann, K. & Tonjes V. (eds) (2013). *Cleft Structures*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Crossref.
Hedberg, N. (2013). *Multiple focus and cleft sentences*, in Hartmann & Tonjes (2013), p. 227–250, Crossref.
Higgins, F.R. (1979). *The Pseudo-cleft Construction in English*, Garland Publishing, New York, Crossref.
Huddlestone, R., Pullum, G.K. *et al.* (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge University Press.
Iatridou, S. & Varlokosta, S. (1998). *Pseudoclefts crosslinguistically*, in "Natural Language Semantics", vol. 6, iss. 1, p. 3–28, Crossref.
Jespersen, O. (1937/1984). *Analytic Syntax*, The University of Chicago Press.
Lambrecht, K. (2001). *A Framework for the Analysis of Cleft Constructions*, in "Linguistics", vol. 39, iss. 3, p. 463–516, Crossref.
Pană Dindelegan, G. (ed.) (2013). *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press.
Prince, E.F. (1978). *A comparison of Wh-clefts and **it**-clefts in discourse*, in "Language", vol. 54, iss. 4, p. 883–906, Crossref.
Prince, E.F. (1981). *Toward a taxonomy of given-new information*, in Cole, P. (ed.), *Radical Pragmatics*, Academic Press, New York, p. 223–255.
Reeve, M. (2011). *The syntactic structure of English clefts*, in "Lingua", vol. 121, iss. 2, p. 142–71, Crossref.
Reeve, M. (2012). *Clefts and their Relatives*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Crossref.
Șerbănescu, A. (1996). *Construcții scindate*, in "Limba Română", vol. 35, iss. 1, p. 3–10.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A91ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Construcții (pseudo)scindate în româna veche

Mihaela Gheorghe*

Facultatea de Litere, Universitatea Transilvania din Brașov, Bd. Eroilor 29, 500036 Brașov, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 9 mai 2017
Acceptat 13 mai 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
construcții scindate
construcții pseudo-scindate
construcții relative
română veche

Rezumat

Articolul examinează trăsăturile sintactice și semantice ale structurilor scindate în limba română veche, în comparație cu tiparele din româna modernă. Prin mecanismul de scindare, în limba actuală se pot obține exclusiv construcții pseudo-scindate (structuri de identificare cu relative libere introduse prin *ce* sau structuri relative cu antecedent, în care constituentul focalizat este plasat la finalul construcției, după copulă, sau tipare inverse, cu constituentul focalizat plasat înaintea copulei și a relativei). Analiza unui corpus de limbă română veche a arătat că aceste construcții erau destul de frecvente, însă tiparele erau mai variate: pe lîngă structurile scindate și pseudo-scindate prototipice, se regăsesc și structuri hibride, care amalgamează trăsături ale celor două variante.

1. Introducere

Pornind de la Jespersen (1937/1984), descrierea construcțiilor scindate acoperă o bogată bibliografie. Mai numeroase sînt studiile care acordă atenție sintaxei structurilor scindate (Akmajian, 1970; Gundel, 1977; Higgins, 1979; Boškovic, 1997; Iatridou & Varlokosta, 1998; Reeve, 2011, 2012; Hartmann & Tonjes, 2013; Hedberg, 2013), fără a se neglija însă descrierea trăsăturilor lor semantice și pragmatice (v. Prince, 1981; Declerck, 1984, 1988; Halliday, 1985; Lambrecht, 2001).

Pentru subiectul articolului de față ne interesează distincția cu care operează teoria sintactică curentă între construcții scindate și construcții pseudo-scindate.

Schema generală a unei construcții scindate prototipice (1) este [*expletiv* + *copulă* + *XP* FOCALIZAT + *relativă restrictivă*] (Reeve, 2012, p. 1), unde *XP focalizat* poate fi subiect (1a) sau obiect (1b).

(1) a. It was JOHN who left
[expletiv] *a fost* *EL* *care/cine* *a plecat*
'Ion a fost cel care a plecat'

b. It was A RED BAG that I bought
[expletiv] *a fost* *O ROȘIE GEANTĂ* *ce* *eu* *am cumpărat*
'Ceea ce am cumpărat a fost o geantă roșie'

Schema generală a unei construcții pseudo-scindate (2) este [*relativă* + *copulă* + *XP* FOCALIZAT], aceasta putînd fi organizată în varianta de bază (2a) sau în varianta inversată [*XP* FOCALIZAT + *copulă* + *relativă*] (2b) (v. Huddlestone *et al.*, 2002, p. 1414). În sens restrîns, construcții *pseudo-scindate* sînt considerate relativele libere incluse în tipare de identificare în care ocupă poziție tematică, precum cele de sub (2a,b) (v. Prince, 1978, p. 883); într-o accepție mai generală, însă, se includ în această clasă și construcții relative cu antecedent nominal de tip neutru (*lucrul*/*faptul*/*modul*/*locul*/*motivul* etc.) (2c) ori care au ca antecedent un cuantificator universal (2d) (Collins, 1991, p. 27) și a căror schemă generală este [*XP* FOCALIZAT + *copulă* + *antecedent* + *relativă*].

*Adresă de corespondență: *m.gheorghe@unitbv.ro*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

(2) a. What I bought was a red bag
Ce am cumpărat a fost o geantă roșie
'Ceea ce am cumpărat a fost o geantă roșie'
b. A red bag was what I bought
O geantă roșie a fost ce am cumpărat
'O geantă roșie a fost ceea ce am cumpărat'
c. The place where John saw Mary was in front of the bank
Locul unde John a văzut Mary a fost în fața băncii
'În fața băncii e locul unde a văzut-o John pe Mary'
d. All he wanted was a hamburger
Tot el a dorit a fost un hamburger
'Tot ce (și-)a dorit a fost un hamburger'

Lucrarea de față își propune o inventariere a tiparelor de construcții scindate în limba română veche și confruntarea structurilor identificate cu tiparele din româna contemporană.

Descrierile din bibliografia românească a problemei (v. Șerbănescu, 1996; Pană Dindelegan, 2013, p. 488) arată că în limba actuală strategia scindării conduce exclusiv la construcții *pseudo-scindate*; acestea sînt fie structuri de identificare cu relative libere introduse prin *ce* (3a) (după tiparul [*relativă* + *copulă* + *XP* FOCALIZAT]), fie structuri relative cu un antecedent din categoriile menționate de Collins (1991; v. *supra*): un nominal cu valoare generalizatoare (3b,c) sau cuantificatorul universal *tot* (3d), cu tiparul [*antecedent* + *relativă* + *copulă* + *XP* FOCALIZAT].

Sînt posibile și construcții pseudo-scindate inverse, avînd schema [*XP* FOCALIZAT + *copulă* + *antecedent* + *relativă*], cu constituent focalizat extras din diferite poziții [subiect în (4a), sau obiect direct / obiect prepozițional / adjunct în (4b)][1].

(3) a. [**Ce** mă supără cel mai tare] este CĂ NU AI RĂBDARE.
b. Ceea [**ce** mă supără cel mai tare] este CĂ NU AI RĂBDARE.
c. Chestia [**care** mă supără cel mai tare] este CĂ NU AI RĂBDARE.
d. Tot [**ce** mă supără] este CĂ NU AI RĂBDARE.

(4) a. CĂ NU AI RĂBDARE este ceea [**ce** mă supără cel mai tare].
b. EL este cel [**pe care** l-ai întîlnit ieri] / [**despre care** am vorbit] / [**la care** ne ducem].

2. Tipare de construcții scindate în limba română veche

Investigarea unui corpus de texte românești din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea a pus în evidență existența a numeroase structuri în care focalizarea unui constituent se produce printr-un mecanism de scindare. Am remarcat că, pe de o parte, construcțiile identificate se deosebesc de cele din româna actuală printr-o serie de trăsături morfosintactice și de organizare generală (pe care le vom detalia în cele ce urmează), pe de altă parte, am remarcat absența tiparelor pseudo-scindate ilustrate sub (3a–d) și a tiparului invers de sub (4a).

[1] Deși nu este susținută, deocamdată, de rezultatele unei investigații cantitative, se impune, totuși, observația că în româna modernă varianta de pseudo-scindare [*XP* FOCALIZAT + *copulă* + *relativă*] este aproape absentă (sau, mai exact, este limitată la situațiile în care constituentul focalizat este obiect, iar relativa este introdusă prin *ce*), fiind preferată construcția cu antecedent [*XP* FOCALIZAT + *copulă* + *antecedent* + *relativă*]. O distribuție limitată pare a avea și structura [*relativă* + *copulă* + *XP* FOCALIZAT], comparativ cu tiparele de sub (3b–d), în care relativa are ca antecedent un nominal cu sens generalizator. Și în acest tipar, conectorul relativei este mai ales *ce*, iar constituentul focalizat este obiect. Ambele tipuri de construcții sînt în variație liberă cu cele în care relativa introdusă prin *ce* are drept antecedent pronumele semiindependent *ceea*. Această remarcă poate conduce la concluzia că, în fapt, relativa fără antecedent este o variantă a construcției cu antecedentul *ceea*. Pentru mai multe date în legătură cu distribuția grupării *(ceea) ce* în relativele din româna actuală, v. Gheorghe (2004, p. 140–148).

2.1. Construcții scindate

Corpusul a relevat existența unor structuri scindate asemănătoare cu cele prototipice (în legătură cu care s-a afirmat că româna prezintă o idiosincrasie), organizate după tiparul [*copulă* + *XP* FOCALIZAT + *relativă*]. Structurile de sub (5) sînt similare cu cele de sub (1), cu deosebirea că nu prezintă un pronume expletiv[2]. Este de remarcat varietatea lor, atît sub aspectul poziției sintactice din care este extras constituentul focalizat [subiect în (5a,d,e), adjunct în ($5b_1$) și obiect prepozițional în ($5b_2$,c)], cît și sub aspectul conectorului relativei. În plus, se observă că XP focalizat poate avea structură simplă [nume propriu sau demonstrativ (5a,b)] sau complexă (5c,d,e). Constituentul complex focalizat cuprinde un antecedent pronominal și o relativă restrictivă (purtătoare a informației focale). Relativa poate avea și un antecedent pronominal (5f).

(5) a. Și iaste ȚARINA LUI EFRON [**carea** era în peștira cea îndoită] (BB.1688, 15)
b. Au nu iaste ACESTA [**den carele** bea domnu-nostru] și [**cu carele** vrăjaște]? (PO.1582, 155)
c. și-i tremease cătră Domnul Isus Hristos, să întreabe pre el de iaste ACESTA [CE-AU VENIT] [**de carele** zice scriptura și glasurile proorocești]... (CC[2].1581, 586)
d. De nu ACESTA, au iaste CELA [CE RĂSIPIIA ÎNTRU IERUSALIM] [**cine** meniia numele acesta ...]? (CB.1559–60, 98)
e. era OARECINE [DE-L CHEMA SAMPSON] [**ce** era mai cu vîrtute de toț cîți era pe lume] (FD.1592–604, 568[r])
f. și atunce iaste CUVÎNTUL **acela** [**ce** zice] (AD.1722–5, 92, 83[r])

2.2. Construcții pseudo-scindate prototipice

Bine reprezentată în corpus este schema de construcție pseudo-scindată prototipică: [*XP* FOCALIZAT + *copulă* + *relativă*], în legătură cu care observam în nota 1 că în româna modernă este aproape absentă (reducîndu-se, în puținele ocurențe, la o unică ipostază—cu conectorul *ce* și cu element focalizat extras din poziție de obiect).

Exemplele de sub (6) arată că în româna veche tiparele sînt mai variate. Pe de o parte, constituentul focalizat poate fi subiect, pe de altă parte, subordonata relativă poate avea și alți conectori în afară de *ce* [v. (6a,c,d)]:

(6) a. Că TU ești [**cinre** me-au trasu de zgău] (...) (PH.1500–1510, 103, 17[r])
b. Știa-l el că ACESTA era [**ce** derept milosteniia ședea pre lîngă înfrunsețatele uși ale besearecilor] (CP.1570, 29)
c. Că (...) ACELA iaste [**de**-l mărește Domnul] (CC[2].1581, 556)
d. Că ACESTA amu iaste [**care** de el e scris] (CC[2].1581, 590)

Exemplele de sub (7a,b) conțin un nume propriu focalizat, un numeral (7c), respectiv un DP complex (7d) extras din poziție de subiect. Construcții de acest tip sînt posibile în româna actuală numai cu relativă cu antecedent.

(7) a. MIHEA PROROC iaste [**de**-au prorocit de aceasta] (CC[2].1581, 562)
b. PAVEL iaste [**carile** mărturisește adevărata a Domnului făgadă] (...) (CD.1698, 164)
c. DOAO era [**de** ținea ruda omenească]: dulceața și scîrba. (CC[2].1581, 520)
d. că NUMAI SINGURĂ DREPTATEA iaste [**de**-i face cinstiț la norod]. (AD.1722–5, 86, 78[r])

Se regăsesc în corpus și exemple în care constituentul focalizat este extras din poziție de obiect direct (8a,b) sau obiect prepozițional (8c,d); și în aceste exemple, conectorul relativ poate fi diferit de *ce*:

[2]Absența expletivului din construcția scindată este justificată sintactic, date fiind trăsăturile tipologice ale românei, de limbă *pro-drop*.

(8) a. Și acum, ACEASTA iaste [**care** te rog, Doamne împărate], și [**care** cer de la tine]! (BB.1688, 644)
b. ACEASTA iaste [**ce** dzice Pavel apostol să să socotească omul sîngur pre sine] (CazV.1643, 43^{r})
c. ACEASTA iaste [**care** au zis Domnul] (BB.1688, 76)
d. Deaci ACEA iaste [**de ce** grăim de stepena întăia a tatălui...] (Prav.1581, 167, 220^{v})

2.3. Construcții pseudo-scindate inverse

Cele mai numeroase în corpusul de limbă veche sînt exemplele în care focalizarea unui constituent se produce prin pseudo-scindare inversă (după schema din (4b): [*XP* FOCALIZAT + *copulă* + *antecedent* + *relativă*]). Sub aspectul realizării grupului aflat sub focus, remarcăm frecvența mare a pronumelor personale (9a–c), demonstrative (9d–f) și demonstrative profrază (9g), indefinite (9h), dar și a numelor proprii (10), bine reprezentate în texte din toate perioadele.

(9) a. Etă, EU sîntu **cela** [**ce** căutați]! (CB.1559–60, 109)
b. Împărate Alexandre, EU sîmt astăzi **cela** [**ce** fugi de leul] (A.1620, 187)
c. EL iaste **cela** [**ce** ispitește inimile și rărunchii] (AD.1722–5, 92, 82^{v})
d. ACESTA e **cela** [**ce** împărăția răsărita și apusul]. (FD.1592–604, 483^{r})
e. Au nu iaste ACESTA **cela** [**ce** ședea de cerea]? (CazV.1643, 168^{r})
f. Cela ce are poruncile mele și le păzește pre iale, ACELA iaste **cela** [**ce** mă iubește] (AD.1722–5, 79, 71^{v})
g. Și ACEASTA iaste **aceia** [**ce** zice prorocul Ioil] (AD.1722–5, 219, 200^{v})
h. că ALTUL iaste **cela** [**ce** samănă], și ALTUL √ **cela** [**ce** seaceră] (CazV.1643, 160^{r})

(10) a. SAVL era **acesta** [**ce** vrea uciderea lui] (CB.1559–60, 81)
b. SAVEL era **cela** [**ce** vrea uciderii lui] (CP.1570, 81)
c. Că DUMNEZĂU iaste **Cel** [**ce** zdrobește războaiele] (BB.1688, 632)
d. Duse-se omul și vestiia jidovilor că IISUS iaste **Cela** [**ce** l-au făcut pre el sănătos] (BB.1688, 816)
e. IISUS iaste **cela** [**ce** m-au făcut sănătos] (CazV.1643, 151^{v})
f. Cunoașteți dară că DOMNUL iaste **Cel** [**ce** au turburat] (BB.1688, 371)
g. ALEXANDRU VODĂ au fost **acel** [**ce** s-au bătut cu Pătru vodă Aron] (AU.1700, 53)

2.4. Construcții pseudo-scindate hibride

O variantă hibridă de construcție scindată regăsim în exemplele de sub (11). Tiparul amalgamează structura construcției scindate prototipice (avînd în locul expletivului un subiect lexicalizat) cu structura pseudo-scindată inversă. Constituentul extras și adus sub focus este inclus aici într-o predicație de identificare, care face dificilă refacerea relației cu poziția de extracție [v. și ezitarea de acord din (11a) vs. (11b)]. Schema pe care o propunem pentru aceste construcții este [*subiect lexicalizat* + *copulă* + *XP* FOCALIZAT + *antecedent* + *relativă*]. Cu toate că tiparele prototipice sînt alterate, considerăm că putem vorbi și în aceste exemple de structuri scindate, emfaza construcției fiind evidentă.

(11) a. Eu sîntu ISUS, cela [**ce**-l tu gonești] (CB.1559–60, 93)
b. Eu sînt ISUS NAZARINEANUL, cela [**ce** tu mă gonești] (CP.1570, 93)
c. Acela iaste MOISI cela [**ce** zise fiilor lu Israil] (CB.1559–60, 75)
d. Acesta iaste HRISTOS, ISUS cela [**ce**-l spuiu eu voao] (CB.1559–60, 181)
e. Acela iaste ISUS HRISTOS [**ce** elu-l eu spuiu voao] (CP.1570, 181)
f. acela iaste ILIE [cela [**ce** va să vie]] (CC^{2}.1581, 585)
g. aceasta iaste PÎINEA [**carea** au dat voao a vă hrăni] (PO.1582, 232)

h. Acesta iaste OMUL [cel [**ce** spre oamini și despre Leage și spre locul acesta toți, tutuindenea învață]] (...) (CB.1559–60, 230)
i. Că acesta iaste OMUL ACELA [**ce** spre oameni și spre Leage și spre locul acesta toți, tutindirea învață] (...) (CP.1570, 230)

Exemplul (12) este interesant prin organizarea diferită a constituenților structurii (cu copula antepusă față de XP focalizat), determinată de prezența negației și de natura semantică a constituentului focalizat (un cuantificator indefinit inclus într-un grup cu cap vid). În același timp, exemplul se detașează de cele anterioare și pentru că nelexicalizarea centrului DP face dificilă încadrarea fără echivoc a construcției în tiparul pseudo-scindat prototpic (12a) sau pseudo-scindat (invers) cu antecedent (12a').

(12) a. Den aceastea toate, nu-s MULTE √ [**care** n-au ieșit în limba rumînească den ceale cărți sîrbești și grecești]. (PO.1582, *Prefață*, 3[r])
a'. Den aceastea toate, nu-s MULTE [CĂRȚI] [**cele**] [**care** n-au ieșit în limba rumânească den ceale cărți sîrbești și grecești]. (PO.1582, *Prefață*, 3[r])

S-ar putea include în categoria structurilor hibride și construcții interogative precum (13), negative ca (14a,b), în care elementul focalizat este un cuantificator negativ nelexicalizat și construcții atipice cu relativă redusă (15a) sau eliptică (15b); toate au în comun emfaza, focalizarea unui constituent și includerea într-o structură care „rupe" organizarea canonică a enunțului.

(13) Mirară-se toți ceia ce auzia și grăiia: De nu ACESTA iaste **cela** [**ce** spărgea besearecile în Ierusalim ceia ce meniia numele acesta ...]? (CP.1570, 98)
(14) a. Nu iaste √ [ca să rîdice sicriiul lui Dumnezău], fără numai leviții (BB.1688, 298)
b. Nu iaste √ **cel** [**ce** să știe calea ei], nici √ **cel** [**ce** să pomenească cărarea ei] (BB.1688, 635)
(15) a. Fu PETRU **cercetîndu** toți a deștenge cătră svinții ceia ce viia întru Lida (CP.1570, 100)
b. Era FIIUL LUI **cela** √ mai marele la sat. (CC[2].1581, 12)

3. Concluzii

Analiza corpusului a arătat că, spre deosebire de româna modernă, româna veche prezintă o mai mare varietate de tipare, atît în privința organizării structurii, cît și în privința procedeelor de focalizare a constituentului. Absența din corpus a construcțiilor pseudo-scindate de bază (mult mai frecvente în româna modernă în comparație cu cele inverse) pare să confirme intuiția că tiparul de construcție *pseudo-scindată* din româna modernă se bazează pe un model francez sau italian și că este relativ recent. Pe de altă parte, varietatea sub toate aspectele a acestor construcții, inclusiv formulele hibride (a căror organizare poate fi pusă și pe seama unor modele străine) arată că tiparul de construcție scindată nu este accidental în limba veche, ci reprezenta o opțiune sintactică validă pentru strategiile de focalizare a unui constituent.

Bibliografie

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 1–238.
AU.1700 = Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1993.
BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.
CazV.1643 = Varlaam, *Cazania*, ed. J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943, p. 1–506.

CB.1559–60 = *Codicele Bratul*, ed. Al. Gafton, [online].
CC^2.1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
CD.1698 = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, în D. Cantemir, *Opere complete*, I, *Divanul*, ed. V. Cîndea, Editura Academiei RSR, București, 1974, p. 103–405.
CP.1570 = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ed. S. Toma, Editura Academiei RSR, București, 1976, p. 35–662.
FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.
PH.1500–1510 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.
PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei RSR, București, 1968.
Prav.1581 = *Pravila ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu, Editura Academiei RSR, București, 1971, p. 161–183.

B. Referințe

Akmajian, A. (1970). *On Deriving Cleft Sentences from Pseudo-Cleft Sentences*, în „Linguistic Inquiry", vol. 1, nr. 2, p. 149–168, [online].
Boškovic, Ž. (1997). *Pseudoclefts*, în „Studia Linguistica", vol. 51, nr. 3, p. 235–277, Crossref.
Collins, P. (1991). *Clefts and Pseudo-Cleft Constructions in English*, Routledge, London & New York.
Declerck, R. (1984). *The pragmatics of it-clefts and WH-clefts*, în „Lingua", vol. 64, nr. 4, p. 251–289, Crossref.
Declerck, R. (1988). *Studies in Copular Sentences, Clefts and Pseudo-clefts*, Foris Publications, Holland/USA, Crossref.
Gheorghe, M. (2004). *Propoziția relativă*, Editura Paralela 45, Pitești.
Gundel, J. K. (1977). *Where do cleft sentences come from?*, în „Language", vol. 53, nr. 3, p. 543–559, Crossref.
Halliday, M. A. K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold, London.
Hartmann, K. & Tonjes V. (eds) (2013). *Cleft Structures*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Crossref.
Hedberg, N. (2013). *Multiple focus and cleft sentences*, în Hartmann & Tonjes (2013), p. 227–250, Crossref.
Higgins, F. R. (1979). *The Pseudo-cleft Construction in English*, Garland Publishing, New York, Crossref.
Huddlestone, R., Pullum, G. K. *et al.* (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge University Press.
Iatridou, S. & Varlokosta, S. (1998). *Pseudoclefts crosslinguistically*, în „Natural Language Semantics", vol. 6, nr. 1, p. 3–28, Crossref.
Jespersen, O. (1937/1984). *Analytic Syntax*, The University of Chicago Press.
Lambrecht, K. (2001). *A Framework for the Analysis of Cleft Constructions*, în „Linguistics", vol. 39, nr. 3, p. 463–516, Crossref.
Pană Dindelegan, G. (ed.) (2013). *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press.
Prince, E. F. (1978). *A comparison of Wh-clefts and **it**-clefts in discourse*, în „Language", vol. 54, nr. 4, p. 883–906, Crossref.
Prince, E. F. (1981). *Toward a taxonomy of given-new information*, în Cole, P. (ed.), *Radical Pragmatics*, Academic Press, New York, p. 223–255.
Reeve, M. (2011). *The syntactic structure of English clefts*, în „Lingua", vol. 121, nr. 2, p. 142–71, Crossref.
Reeve, M. (2012). *Clefts and their Relatives*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Crossref.
Șerbănescu, A. (1996). *Construcții scindate*, în „Limba Română", vol. 35, nr. 1, p. 3–10.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A92en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Comparative constructions in old Romanian

Raluca Brăescu*

"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania
Faculty of Letters, University of Bucharest, 5–7 Edgar Quinet St., 010017 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received May 23, 2017
Accepted June 6, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
adjective
degree operator
comparative complement
word order
roll-up movement

Abstract

In this paper, we analyse degree adjectival constructions in old Romanian texts. We focus on the comparative of superiority, taking into account in the first place the grammaticalization stage of the degree markers. The structures from the old texts contain polyfunctional units in competition; some of them enter a complex process of specialisation (*mai* 'more'), while others disappear (*camai*). Afterwards, we focus on the realizations of the comparative complement in the corpus analysed: prepositional phrases headed by the prepositions *ca*, *decît*, *de* 'than'. We want to see if we can establish any constraints in the use of these prepositions. We pay attention to the word order disharmonies encountered in the old texts. The configurations with pre-adjectival complements are related to the existence of certain relics of the non-configurational syntax in old Romanian.

1. Introduction

The comparison system is prototipically represented by a set of expressions containing a degree operator and denoting a relation between a reference point (a standard value or a comparison class) and the value of a referee (the degree to which an entity has a certain property). Certain configurations are generally accepted; they correspond to a well-known scale: comparative of superiority (*mai ... decît / ca* 'more... than'), comparative of inferiority (*mai puțin ... decît / ca* 'less... than'), comparative of equality (*la fel de / tot atît de / tot așa de ... ca* 'as... as'), relative superlative (*cel mai ... din / dintre* 'the most... of / among'). Traditionally, these values are considered to belong to an unique class, although they express different aspects of the intensity of a quality ((in)equality, parallelism, analogy, identity, proportion or measure variation).

Of the analyses available for comparative constructions, we adopt the one put forward by Kennedy (1999) with respect to gradable adjectives, defined as expressions of certain points on a semantic scale (relational expressions), because they link objects to the degrees of a specific scale. A scale is an abstract representation of a measure act, thus a dimensional parameter (a type of property) in which the order is regulated through degrees. Adopting a syntactic analysis, Kennedy (1999, p. 83) shows that the gradable adjectives project an extended functional structure headed by a degree morpheme.

In this paper, we aim to analyse comparative of superiority constructions in old texts (original texts and translations) from the 16th and 17th centuries[1]. In the diachronic studies on degree marking (Frâncu, 2009; Stan, 2013; Brăescu, 2015) it is shown that there are numerous items undergoing delexicalization, grammaticalization or re-analysis in order to become prototypical or emphatic means of expressing the category of comparison. In what follows, we take into account comparative configurations including adjectives, focusing on the status of the degree operator, the realizations of the comparative complement and the word order of the sequences involved in these constructions[2].

*Email address: *ralucabraescu@yahoo.com*.

[1]The examples are taken from the corpus used for *The Syntax of Old Romanian* (Pană Dindelegan, 2016).

[2]The starting point of this paper is the postdoctoral study *Degree and Intensity in Romanian. A diachronic and typological perspective*, supported by the Sectorial Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number SOP HRD/159/1.5/S/136077.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

2. The comparative of superiority

In a full-fledged construction, the comparative of superiority links two items: the adjective (with the comparative morpheme) and the comparative complement. The degree operators attested in the old texts are: *mai* 'more' (< lat. MAGIS)[3], the main marker used in the Latin analytic comparatives (1a–f), and *camai* 'more' (1g–j):

(1) a. Că **mai** **bunră** e domniia ta decî<t>
that more good is reign your than
viiața mea (PH.1500–1510, 51^{v})
life my
'that your reign is better than my life'

b. **Mai** **iubite**-s decî<t> aurulu și piatra cea curată multă și
more loved=are than gold and stone that clean a.lot and
mai **dulce** e de miiarea și fagurul (PH.1500–1510, 15^{r})
more sweet is than honey.DEF and honeycomb.DEF
'They are more loved than gold and the clean large stone and it is sweater than honey and the honeycomb'

c. atunce cînd zua era **mai** **caldă** (PO.1582, 56)
then when day.DEF was more hot.F
'when the day was hotter'

d. lumina **mai** **mică** să slujască nopției (PO.1582, 13)
light.DEF more dim SĂ$_{SUBJ}$ serve night.DEF.DAT
'the dimmer light should serve the night'

e. **mai** **multe** și **mai** **greale** sînt păcatele noastre (CC^{2}.1581, 42)
more a.lot and more burdensome are sins.DEF our
'our sins are more numerous and more burdensome'

f. Și vor hi ceia ce vor rămînea **mai**
and AUX.FUT.3PL be.INF those who AUX.FUT.3PL remain.INF more
scumpi decît aurul cel curat și omul va
expensive than gold.DEF CEL clean and man.DEF AUX.FUT.3SG
fi **mai** **scump** decît piatra zamfirul (DPar.1683, 31^{v})
be.INF more expensive than stone sapphire
'And those who will remain will be more valuable than the clean gold, and man will be more valuable than the sapphire stone'

g. **camai** **sărăcești** și mai mici să sînt
more poor and more small if are
darurele noastre (CC^{2}.1581, 124)
gifts.DEF our
'if our gifts are poorer and smaller'

h. cu atîta **camai** **bun** fiind decît îngerii **cît** **camai**
with so.much more good being than angels.DEF how.much more
osăbit decît dînșii au ocinat nume (DPar.1683, IV/30^{v})
different than them AUX.PERF.3PL acquire.PPLE name

[3]Certain Romance languages also use the descendants of MAGIS to express the comparative: Sp. *más*, Port. *mais*, Cat. *mes*, whereas others, like French and Italian, prefer *plus* (Fr. *plus*, It. *più*). Moreover, there are varieties (such as Provençal) in which both forms, *mais* and *plus* are used (Lüder, 1996, p. 30). Similarly to old Romanian, old Romance is characterized by a high degree of variation. In old Spanish structures with plus are attested (since the 10th century): *plus áspero* 'rougher'. Similar data related to the usage of plus were attested in old Catalan (*pus*).

'being so much better than the angels that he acquired a better name than theirs'

i. Să-m faci acoperemîntul
SĂ$_{SUBJ}$=CL.DAT.1SG make.SUBJ.2SG roof.DEF
camai frumos (DVS.1682–6, 49^{r})
more beautiful
'you shall make my roof more beautiful'

j. Și făcea **camai vîrtoase** și mai trudite
and make.IMPERF more strong and more hard
rugile cu dînșii (DVS.1682–6, 209^{r})
prayers.DEF with them
'and he made stronger and harder prayers with them'

The co-occurrence of certain forms having the same function, in similar structures and without precise combinatorial rules characterizes all the degree operators for the entire degree scale and it is, actually, a normal feature for an emerging system. The word *mai* changes from a lexical unit (an adverb) to a grammatical from (a comparative marker); however, this change does not affect the item *camai* (which disappears at a later stage).

The word *mai* is not grammaticalized as a marker for the comparative of superiority in old Romanian, a fact proved by is pre-nominal position (2a) and by interpolation (2b–d). In fact, the entire adjectival phrase is pre-nominal, a pattern which has been gradually decreasing in frequency up to the present-day. The fact that *mai* (or *camai*) are not yet grammaticalized as degree markers is not only supported by word order freedom but also by their combination with amplified adverbs (3a,b) or adjectives associated with downtoners (*mai* + *destui* 'enough') (3c).

(2) a. Că **mai mare sfînt** de Ioan Botezătorul
that more big saint than John Baptist
n-au fost nimea (CC^{1}.1567, 17^{r})
not=AUX.PERF.3SG be.PPLE nobody
'that nobody was a greater saint than John the Baptist'

b. Aceia sînt orbi în suflet: **mai în mare perire** sînt (CC^{1}.1567, 76^{v})
those are blind in soul more in big sin are
'Those are blind in their souls: they are in a bigger sin'

c. Acest păgîn **mai om bun** au fost
this Pagan more man good AUX.PERF.3SG be.PPLE
decît acești creștini (CC^{1}.1567, 64^{r})
than these Christians
'This Pagan was a better man than these Christians'

d. după aceaia și împărăției ceriului dă noao,
after that also kingdom.DEF heaven.DEF.GEN give.IMP.2SG us.DAT
ca un iubitoriu și **mai cu multă cinste** despuitoriu (CC^{2}.1581, 545)
as a loving and more with more glory master
'after that, give us the kingdom of heaven as a loving and glorious master'

(3) a. Și să făcură glasurile trîmbiții
and CL.REFL.3PL make.PS.3PL sounds.DEF trumpet.DEF.GEN
mergînd înainte **mai tare foarte** (BB.1688, XIX)
go.GER forward more strong very
'and as we went ahead the sounds of trumpet became very intense'

b. glasurile trîmbitei întrecînd **camai**
sounds.DEF trumpet.DEF.GEN surpass.GEN more

tare **foarte** (DPar.1683, III/38^{v})
strong very
'surpassing very strongly the sounds of the trumpet'

c. **Destui** **mai** **credincioși** sînt (CC^{2}.1581, 381)
enough more faithful are
'There are enough who are more faithful'

This unsystematic behaviour of comparative structures in the old language represents the reason for which certain linguists (Ciompec, 1985, p. 156) put forth the following periodization: in the first texts, the comparative construction "had a pre-morphological character" and it is only after the 17th century that the first genuine lexicalized comparative constructions, with the present-day structure, were attested.

When combining with verbs, both *mai* and *camai* function as manner adverbs ('more') expressing the comparative by themselves (Ciompec, 1985, p. 155) in structures which disappeared from the modern language (4a–f). These structures illustrate an interesting phenomenon from a typological point of view. In Romanian, two parallel phenomena are at play: on the one hand, the texts show the ongoing specialization of the degree operator *mai*; on the other hand, the manner adverb *mai* progressively disappears until the modern language, being replaced by the verbal quantifier *mai mult* 'much more'. In other Romance languages (French, Italian, Spanish) the same item (Fr. *plus*, It. *più*, Sp. *más*) is used not only in verbal contexts, but also in the adjectival phrase, cumulating (accomplishing simultaneously) the verbal quantifier and the degree marker function (Zafiu, 2006, p. 217). The data in (4a–f) from old Romanian show that the difference between old Romanian and old Romance, related to the function and status of the degree marker, was not obvious (in contrast to the present-day language, see Zafiu, 2006, p. 218).

(4) a. **Mai** decît om bătrîru înțeleș,
more than man old understand.PS.1SG
că porîncitele tale cerșuiu (PH.1500–1510, 106^{v})
that orders.DEF your ask.PS.1SG
'I have understood more than an old man, because I asked for your orders'

b. **mai** decît neaoa înrălbi-me-voiu (PH.1500–1510, 43^{r})
more than snow.DEF whiten.INF=CL.REFL.ACC.1SG=AUX.FUT.1SG
'I will turn whiter than snow'

c. ei **mai** iubesc pre Dumnezeu decît
they more love.PRES.3SG DOM God than
pre avuția lor (CC^{1}.1567, 155^{r})
DOM fortune their
'they love God more than their fortune'

d. derept aceaia, **mai** gîndesc de bogăția ceștii lumi
for that more think.PRES.3PL of richness this.GEN world.GEN
decît de bogăția lu Dumnezeu (CC^{1}.1567, 145^{v})
than of richness.DEF LUI.GEN God
'Thus they care more about the richness of this world than about God's richness'

e. ocară ca aceasta **mai** iubișI-o decît
insult like this more love.PS.2SG=CL.ACC.F.3SG than
cea slavă prea împodobită (SVI~1670, 4^{v})
that glory too adorned
'you loved more this insult than the highest glory'

f. Nu e nice un rău **mai** de veninul
not is no a harm more than poison.DEF

șarpelui (FD.1592–604, 471^{v})
snake.DEF.GEN
'There is no stronger harm than the serpent's poison'

Mai and *camai* are attested as semi-adverbs/adverbial clitics with an additive temporal value ('again, one more time, already, still') since the first attested texts (5, 6). But while the first one is still very productive in the modern language, the last one gradually disappeared:

(5) a. pohta lui nu și-o **mai**
desire.DEF his not CL.DAT.3SG=CL.ACC.F.3SG more
poate domoli (CC^{2}.1581, 505)
can.PRES.3SG appease.INF
'he can no longer appease his desire'

b. E cînd amu aceastea toate fi-vor,
and when now these all be.INF=AUX.FUT.3PL
cine va **mai** putea sta? (CC^{2}.1581, 692)
who AUX.FUT.3SG still can.INF stay.INF
'And when all these happen, who would be still able to resist?'

(6) a. De-acmu n-oi **camai** purta
of=now not=AUX.FUT.1SG more bear
păcatele voastre! (DPar.1683, II/2^{r})
sins.DEF your
'From now on, I will no longer bear your sins'

b. numele lui să nu să **camai**
name.DEF his SĂ$_{SUBJ}$ not CL.REFL.3SG more
pomenească! (DPar.1683, III/37^{v})
mention.SUBJ.3SG
'let his name never be mentioned again'

In non-verbal contexts, *mai* functions as a weak non-clitic adverb, with a stronger degree of deficiency[4] than other weak adverbs. In adverbial contexts, *mai* functions as an adverbial clitic. The delimitation of clitic adverbs from weak non-clitic ones is based on syntactic features, among which word order is the most important.

3. The clausal realizations of the comparative complement

The comparative complement represents the standard of comparison in a comparative structure. Given that it is obligatorily expressed and it is licensed in a binary syntactic configuration, it has been interpreted in recent work (GALR, II; GBLR) as a complement to the degree marker (not as a manner adjunct, as in the traditional literature). Generally, the comparative complement has an elliptical structure, originating in a reduced clause, from which one or more chunks are preserved (GALR, II, p. 473–485). Moreover, many typological studies underline the complexity of comparative structures (which are based on ellipsis and reorganization) and the multiple interpretations of these constructions (Pană Dindelegan, 2003; Zafiu, 2006).

The comparative complement is licensed by the degree operator (Cornilescu, 2008) and it is prototypically realized as a PP headed by the prepositions *ca*, *decît* 'than', *de* 'among'. There is no locality constraint,

[4]The difference related to (phonological, morphological, semantic or syntactic) deficiency between clitics and weak adverbs was thrown into light by Reinheimer Rîpeanu (2004), in the analysis of *mai* 'more', *cam* 'still', *prea* 'too', *tot* 'continuously', *și* 'also'. For the analysis of the different types of *mai* in the old language, see also Donazzan & Mardale (2010); Mîrzea Vasile (2012, p. 129–151); Brăescu (2017, p. 79–96).

the adjective or other items being able to intervene between the degree operator and the comparative complement.

The structures with comparative of inequality complements showed a high degree of variation since Latin with respect to the marking of the comparative complement (ILR, p. 266; Stoica, 2015). It was realized by analytical means, with *quam* (7a) or by synthetic ones, i.e. the ablative case (7b). These structures were not in free variation but rather in complementary distribution: the ablative was preferred in idioms, in negative structures and in rhetorical questions (Ledgeway, 2012, p. 23). The synthetic comparative complement was replaced in Late Latin by new analytical structures with the preposition *ab*, and especially with *de* + accusative / ablative (7c):

(7) a. clarior quam sol
brighter than sun.ACC
b. sole clarior
sun.ABL brighter
'brighter than the sun'
c. melior de aliquo
better than others

In the analytic pattern preserved in the Romance languages, the prepositional phrase has different realizations. The construction with *quam* (> *ca*) is preserved in old Portuguese, in old Italian varieties and in Romanian (Salvi, 2011, p. 338) but was replaced with the *que* / *che*, *de* / *di* structure of with new analytical forms: Rom. *decît*, It. *di quanto*, Sp. *de lo que*, Port. *do que*.

In the earliest attested Romanian texts, we found comparative complements realized ad prepositional phrases headed by *decît* (8) and *de* (9). The comparative of inequality markers are frequently in free competition (10) and it is impossible to identify the syntactic constraints governing their usage[5] (Ciompec, 1985, p. 156; Ciobanu, 2007; Stan, 2013).

(8) a. Că **mai mare vătămătură decît trufa** și măriia nu iaste,
that more big damage than arrogance and pride not is
nice **mai iute decît măriia** și trufa (CC^2.1581, 3)
nor more violent than pride and arrogance
'There is no bigger and more violent damage than arrogance and pride'
b. dărui lui ce era **decît toate**
give.PS.3SG him.DAT what was than all.F.PL
mai frumos (CC^1.1567, 9^r)
more beautiful
'He gave to him the most beautiful things'
c. să ținem pre toți **mai buni decît noi** (CC^1.1567, 63^v)
SĂ$_{SUBJ}$ keep.SUBJ.1PL DOM all more good than us
'Let's keep all those who are better than us'
d. nu avem noi alt nimic **mai strălucitor și mai**
not have.PRES.1PL we other nothing more shiny and more
luminat decît soarele sau **mai alb decît zăpada** (AD.1722–5, 9^r)
bright than sun.DEF or more white than snow.DEF
'We do not have anything else shinier and brighter than the sun and whiter than snow'
e. se va lumina Fiiul tău în ceriu vîrtosu,
CL.REFL.3SG AUX.FUT.3SG light.INF son.DEF your in heaven strongly

[5] It was noticed (Ciobanu, 2007, p. 170) that the old texts from the 16th century (CV.1563–8, CT.1560–1, PO.1582), as well as later texts (such as NT.1648, A.1620) prefer the construction with *de*. In other texts (such as CC^2.1581) the construction with *decît* is preferred. In letters and original documents, the construction with *de* is rare and the one with *decît* is not attested.

mai luminosu de șapte ori **decît** soarele (CS$_{IV}$.1590–602, 18^{v})
more bright of seven times than sun.DEF
'Your Son will strongly light up in Heaven, brighter than the sun'

f. cu **mai multă** trudă înjugată iaste, **decît**
with more much effort yoke.F.SG is than
cu veselie (CC^{2}.1581, 27)
with joy
'She is yoked with more effort than joy'

(9) a. Aduceți-vă aminte de cuvînt ce eu am
bring=CL.REFL.DAT.2PL in.mind of word that I AUX.PERF.1SG
zis voao: că nu iaste robul **mai mare**
say.PPLE you.PL.DAT that not is slave.DEF more great
de domnu-său (CC^{2}.1581, 256)
than master=his
'Remember what I have said to you, that the slave is not greater than his master'

b. oaminii ficiorilor lu Izdrail **mai mulți-s**
people.DEF sons.DEF.GEN LUI.GEN Israel more many=are
și mai tari de noi (PO.1582, 180)
and more strong of us
'The people of Israel's sons are more numerous and stronger than us'

c. du-te de la mine, că **de mine cu mult**
go.IMP.2SG=CL.REFL.ACC.2SG from me that than me with a.lot
mai putearnic te-ai făcut (PO.1582, 86)
more strong CL.REFL.ACC.2SG=AUX.PERF.2SG become.PPLE
'You shall leave me, because you became much stronger'

d. că **mai frumoasă** fată **de aceasta**
that more beautiful girl than this
n-am vădzut (CS$_{XI}$.1583–619, 91^{v})
not=AUX.PERF.1SG see.PPLE
'that I have never seen a more beautiful girl than this one'

e. nu vă teamereți amu, **de multe pasări**
not CL.REFL.ACC.2PL be.afraid.IMP now than many birds
mai buni seți voi (CC^{1}.1567, 129^{v})
more good are you.PL
'You should not be afraid, you are better than many other birds'

f. Dup-aceea le va da cununi în capul loru,
after=that CL.ACC.3PL AUX.FUT.3SG give.INF crowns in head.DEF their
mai luminate de soarele (CS$_{V}$.1590–602, 47^{v})
more bright.F.PL than sun.DEF
'Afterwards, he will give them crowns on their heads, brighter than the sun'

(10) a. în ceastă lume să nu aibi nemică de să-ți
in this world SĂ$_{SUBJ}$ not have nothing which SĂ$_{SUBJ}$=CL.DAT.2SG
fie **mai drag și mai scump decît** Dumnezeu, de
be more dear and more valuable than God that
să nu iubești **mai vîrtos de** Dumnezeu
SĂ$_{SUBJ}$ not love.PRES.2SG more strong than God
nece tată-tău, nece mumă-ta (CC^{1}.1567, 132^{v})
neither father=your nor mother=your

'In this world you should have nothing more dear and more valuable than God, you should not love your father and your mother more than you love God'

b. **mai închinată și mai fericită** ca o împărătească
more glorified.F and more happy.F than an empress
a lumii, **de** toți credincioșii pământului și
of world.DEF.GEN than all believers.DEF earth.DEF.GEN and
sub bezne **mai strașnică și mai înfricoșată**
under darkness.PL more strong.F and more frightening.F
asupra dracilor **decît** toți sfinții (AD.1722–5, 16[r])
against devil.PL.GEN than all saints.DEF
'More glorified and happier than an empress of the world, stronger in darkness than all the believers on earth and more frightening for devils than all the saints'

In numerous comparative structures (including adverbs), the two parts of *decît* (the preposition *de* and the adverb *cît*) are not merged (11). Moreover, the merger is only a written convention, without other consequences:

(11) a. feace ciudă mai mare și mai minunată
makes astonishment more big and more wonderful
de cît toate ciudesele (CC[2].1581, 109)
than all miracles.DEF
'he produces more astonishment than all the miracles'

b. Că era și mai prost mai vîrtos **de cît** alalți (CC[2].1581, 297)
that was and more ignorant more strong than others
'That he was more ignorant than the others'

c. spăla-mă-vei și mai vîrtos **de cît** zăpada
wash.INF=CL.ACC.1SG=AUX.FUT.2SG and more strong than snow.DEF
mă voi albi (DDL.1679, 208)
CL.REFL.ACC.1SG AUX.FUT.1SG whiten.INF
'You will wash me and I will turn whiter than snow'

The prepositional value of *decît* is interpreted (Cornilescu, 2008) as form of variation or as an oscillating form in the terms of the re-analysis framework (through the change in the grammatical function). The author adopts Haspelmath's (1998) definition of re-analysis: the different interpretation associated to the same chain from the point of view of the constituency or of the syntactic categories of the constituents, a process which takes place in the passage from one generation to another.

The comparative construction with *de* is preserved from Late Latin (Densusianu, 1938, p. 380–381; Rosetti, 1986, p. 512; Ciompec, 1985, p. 156). A syntactic feature of the preposition *de* in comparative structures is that it selects a noun with a definite article (12a,b), without other constituents subordinated to the noun (Stan, 2013). In contradistinction, the preposition *decît* selects a noun without article (12c,d):

(12) a. [Hristos] aceastea toate făcea-le
Christ these all make.IMPERF.3SG=CL.ACC.F.3PL
mai vîrtos **de omul** (CC[2].1581, 272)
more strong than people.DEF
'Christ made all these things more than people did'

b. Iară Domnul arătă că și **de vulpile și**
and God shows that and than foxes.DEF and
de pasările mai sărac iaste (CC[2].1581, 277)
than birds.DEF more poor is
'And God shows that he is poorer that foxes and birds'

c. trupul mai slab iaste **decît** **suflet** (CC[2].1581, 424)
body.DEF more weak is than soul
'the body is weaker than the soul'

d. Mai bunu-i ospățul cu verdeață de prieteșug și
more good=is meal.DEF with greens of friendship and
de har **decît** **vițel** de iasle cu vrajbă (DPar.1683, III/7[v])
of grace than veal of manger with brawl
'The meal of greens with friendship and grace is better than eating veal with brawl'

In the present-day system of comparison, *de* limited its values and specialized for expressing measure phrases (Niculescu, 1999, p. 186), while *decît* extended its usage and took over the comparative complement (Stan, 2013, p. 310; GR, p. 506).

In later texts from the 17th century *ca* is also attested (Frâncu, 2009, p. 198; Ciobanu, 2007); in the 16th century, it was used only sporadically (13a,b), a fact which suggest that it was in an incipient stage of grammaticalization (see also Niculescu, 1999, p. 187–188; Stan, 2013, p. 311). The structure with the preposition *ca* was considered non-standard at the beginning, "a completely misguided Wallachian provincialism" (Tiktin, 1945, p. 68). The preference for the construction with *decît* is supported by latter work: "very often, *decît* is replaced by *ca* in the spoken language and even in the literary language. Educated speakers and good writers avoid this construction" (Iordan *et al.*, 1967, p. 115).

(13) a. la noi nice un lucru nu-i **mai** **bun** **și** **mai** **cu folos** **ca**
at us no a thing not=is more good and more useful than
ceaea cînd murim pentru credința cea bună (DVS.1682–6, 15[v])
that when die.PRES.2PL for faith.DEF that good.F
'For us, no other thing is better and more useful than when we die for the good faith'

b. Și nu iaste alta **mai** **de folos** **și** **mai** **înfrîmsețată**,
and not is other more useful and more beautiful
ca dragostea ceaia nefățarnica (CC[2].1581, 140)
than love.DEF that sincere
'And there is nothing else more useful and more sincere than sincere love'

Another comparative of inequality structure involves an incomplete pattern, in which the comparative complement is absent (14a). In these contexts, the comparative complement is contextually recovered. In the old language, another elliptical pattern is attested: *mai* is missing but the comparative complement is overtly realized. The attestation of this pattern, which disappeared from the present-day language, proves that the co-occurrence of the comparative complement and the degree operator was not obligatory in the old language (Ciompec, 1985, p. 162) (14b,c):

(14) a. atunce el în **mai** **mare** grije iaste (CC[2].1581, 79)
then he in more big concern is
'then he is more concerned'

b. **Bunru** e mie leagea rrostului tău **decît**
good is me.DAT law.DEF mouth.DEF.GEN your than
o mie de aur și de argint (PH.1500–1510, 105[r])
one thousand of gold and of silver
'For me, your law from your mouth is more important than one thousand pieces of gold and silver'

c. ca o **sfîntă** ce iaste **decît** toții sfinții (AD.1722–5, 120[r])
like a sacred.F which is than all saints.DEF
'like a saint which is more sacred than all the saints'

In many structures from the old texts (15) a sort of *generalized comparison* (Ciompec, 1985, p. 164) is realized; this structure resembles the superlative one and included a prepositional complement headed by *dentre / dentru* 'among' (15a), *preste* 'over' (15b), *pre* 'on' (15c):

(15) a. Că adică și **dentru îngeri**, carele era mai mare,
that that.is and from angels which was more great
trufa-l lepădă den ceriu (CC^2.1581, 3)
pride.DEF=CL.ACC.M.3SG throw.PS.3SG from Heaven
'That is, even of the angels, that who was greater was expelled from Heaven'

b. fu mai mare **preste toți** în casa ei (DVS.1682–6, 62^v)
be.PS.3SG more great above all in house.DEF her
'she was greater above all in her house'

c. mai mare e și mai înraltu e **pre toți**
more great is and more high is over all
oamenrii (PH.1500–1510, 81^v)
people.DEF
'he is the greater and higher than all the people'

4. Word order in comparative structures

Besides the canonical word order of the present-day language [operator + adjective + comparative complement (16a)], in the old language there are also numerous structures with pre-adjectival complements (16b–e) (Brăescu *et al.*, 2015). These constructions, with pre-adjectival comparative complements, still attested in poetry and folkloric texts from the 19th century, have been preserved in the present-day language (16f) only in the religious, obsolete register (Zafiu, 2006, p. 217):

(16) a. Că altă moarte nu era **mai spurcată și mai fără**
that other death not was more mean and more without
de cinste decît răstignitura (CC^2.1581, 68)
of honesty than crucifixion.DEF
'That there was no other death meaner and more unfair that crucifixion'

b. **decît un iepure mai slabă** și mai pemintiană
than a rabbit more weak and more earthly
a fi (CII~1705, 32)
A$_{INF}$ be.INF
'being weaker and more earthly than a rabbit'

c. **decît stîrvul împuțit** tot **mai dulce** iaste (CII~1705, 38)
than carrion.DEF putrid still more sweat is
'he is still sweater than the putrid carrion'

d. **Decît credința și nădejdia** iaste **mai mare**
than faith.DEF and hope.DEF is more big
dragostea (AD.1722–5, 22^r)
love.DEF
'Love is bigger than faith and hope'

e. și dintr-atîta lumină ce avea s-au
and from=so.much light which had CL.REFL.3SG=AUX.PERF.3SG
făcut **decît toate negreșele și decît toate întunearicile**
make.PPLE than all gloom.DEF and than all darkness.DEF

mai negru și mai întunecat (AD.1722–5, 44^{v})
more black and more dark
'and, from so much light, he became blacker and darker than all the glooms and darkness'

f. roagă-te pentru mine, netrebnicul și **decît toți**
pray.IMP.2SG=CL.REFL.2SG for me worthless.DEF and than all
mai păcătosul (religious language)
more sinful.DEF
'pray for me, the most worthless and most sinful of all'

The structures with pre-adjectival complements are also attested in other old Romance languages, for example in old Italian (Giusti, 2010, p. 596–598; Poletto, 2014, p. 76). These configurations have been associated (Ledgeway, 2012; Brăescu *et al.*, 2015; Brăescu & Dragomirescu, 2017) with the discontinuous structures and related to the existence of certain relics of the non-configurational syntax in old Romanian, preserved from Latin. The disappearance of the structures under (16b–e) should be explained by an on-going change in the setting of the head directionality parameter, from partial *head-final* to consistently *head-initial* and by establishment of a fully-fledged configurational syntax, in which the relations between constituents are encoded by word order.

To explain the ordering of heads and complements (the variation between *head-initial* and *head-final* structures), Ledgeway (2012) employs *roll-up* movement: the so-called free word order of Latin is to be explained by the *roll-up* movement, whereas the more rigid word order of the Romance languages is determined by the elimination of this type of movement.

In this light, the changes taking places in the passage from Latin to the Romance languages no longer appear to be so radical (Brăescu *et al.*, 2015): Latin was a language in which the innovative *head-initial* syntax and the archaic *head-final* one were in competition (Ledgeway, 2012), a situation which carried over to old Romance (at least to old Romanian and to old Italian); the complete change from a *head-final* syntax to *head-initial* syntax was brought to a close in modern Romance. Expectedly, the old Romance languages (old Romanian included) were more similar to Latin in the domain of word order.

5. Conclusions

In diachrony, the comparative of superiority constructions, defined as complex structures expressing a relation between a property and a standard of comparison, are attested in different syntactic configurations. In this paper, we have analysed old Romanian texts with respect looking at three aspects: the grammaticalization path of the operator *mai*, the clausal realizations of the comparative complement, and word order in comparative structures.

The specialization of the operator *mai* to express the comparative of superiority was favoured by many processes characterizing the 16th and the 17th centuries: the disappearance of the competing form *camai* and the loss of the manner adverb *mai*. The competition between forms with the same function used in similar contexts and without any clear constraint represents a feature specific to all the degree operators and, actually, it is a state of all emerging systems.

The comparative complement in comparative of superiority structures was realized analytically in the old language, by means of several prepositional constructions. We have analyzed the distribution of the constructions with *de* 'of', *decît* and *ca* 'than'. The emergence of the analytical expressions (Ledgeway, 2012) illustrates a general tendency of all the weakened synthetic structures, which were to be progressively replaced by other competing structures and to undergo grammaticalization.

As far as the word order of the comparative complements is concerned, we have paid special attention to the "deviant" pattern, different from the one of the present-day language, the pattern with a pre-adjectival comparative complement. We have accounted for these structures using Ledgeway's (2012) insights, according to which the passage from Latin to Romance is characterized by an on-going passage

from a *head-final* syntax to a *head-initial* one, concomitant with the establishment of a fully configurational syntax. In the older stages of Romanian, in which numerous structures were in competition, word order was freer than in the present-day language.

Bibliography

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 1–238.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.

CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul Evangheliilor*, în Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei Române, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, în Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CII~1705 = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, în D. Cantemir, *Opere complete*, IV. *Istoria ieroglifică*, ed. S. Toma, Editura Academiei, București, 1974.

$CS_{IV, V}$.1590–602, CS_{XI}.1583–619 = Chivu, Gh. (ed.) (1993). *Codex Sturdzanus*, Editura Academiei Române, București.

CT.1560–1 = Coresi, *Tetraevanghel*, în Dimitrescu, Fl. (ed.) (1963). *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești, 1574*, Editura Academiei, București.

CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei Române, București, 1981.

DDL.1679 = Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie*, ed. N.A. Ursu, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1980.

DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

DVS.1682–6 = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.

NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PH.1500–1510 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei RSR, București, 1968.

SVI~1670 = *Varlaam și Ioasaf*, în Stanciu Istrate, M. (2013). *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche: Varlaam și Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.

B. References

Brăescu, R. (2015). *Gradarea în limba română. Perspectivă istorică și tipologică*, Editura Muzeul Literaturii Române.

Brăescu, R., Dragomirescu, A. & Nicolae, Al. (2015). *(Non-)configurationality and the internal syntax of adjectives in old Romanian*, in "Bucharest Working Papers in Linguistics", vol 17, nr. 2, p. 55–74.

Brăescu, R. (2017). *Mărci de comparație în textele vechi*, in Dragomirescu, A., Nicolae, Al., Stan, C. & Zafiu, R. (eds), *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu Gabrielei Pană Dindelegan, la aniversare*, Editura Universității din București, București, p. 79–86.

Brăescu, R. & Dragomirescu, A. (2017). *(Non)configurationalitate în sintaxa adjectivului din româna veche*, in "Actele celui de-al VI-lea Simpozion internațional de lingvistică", in print.

Ciobanu, F. (2007). *Complementul*, in Avram, M. (ed.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, p. 117–188.

Ciompec, G. (1985). *Morfosintaxa adverbului românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Cornilescu, A. (2008). *Reanaliză și gramaticalizare: structura lui* ***decît***, in Pană Dindelegan. G. (ed.), *Limba română – dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din București, București, p. 203–212.

Densusianu, O. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Ernest Leroux, Paris. Ed. rom.: *Istoria limbii române*, ed. J. Byck, Editura Științifică, București, 1961.

Donazzan, M. & Mardale, Al. (2010). *Additive and aspectual adverbs: towards an analysis of Romanian* ***mai***, in "Revue roumaine de linguistique", 3, p. 247–269.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii române*, I. *Cuvîntul*, II. *Enunțul*, Editura Academiei, București (1st edition: 2005).

GBLR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Giusti, G. (2010). *Il sintagma aggettivale*, in Salvi, G. & Renzi, L. (eds), *Grammatica dell'italiano antico*, Il Mulino, Bologna, p. 593–615.

GR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2013). *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford.
Haspelmath, M. (1998). *Does grammaticalization need reanalysis?*, in "Studies in Language", 22, p. 315–351, Crossref.
ILR = Graur, Al. (ed.) (1965). *Istoria limbii române*, I, Editura Academiei, București.
Iordan, I., Guțu Romalo, V. & Niculescu, Al. (1967). *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Științifică, București.
Kennedy, C. (1999). *Projecting the adjective: the syntax and semantics of gradability and comparison*, Garland Press, New York, Crossref.
Lapesa, R. (1981). *Historia de la lengua española*, Gredos, Madrid.
Ledgeway, A. (2012). *From Latin to Romance. Morphosyntactic Typology and Change*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.
Lüder, E. (1996). *Procedee de gradație lingvistică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Mîrzea Vasile, C. (2012). *Eterogenitatea adverbului românesc*, Editura Academiei Române, București.
Niculescu, A. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. III, Editura Clusium, Cluj-Napoca.
Pană Dindelegan, G. (2003). *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, Editura Humanitas, București.
Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.
Poletto, C. (2014). *Word Order in Old Italian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.
Reinheimer Rîpeanu, S. (2004). *Intensification et atténuation en roumain. Les adverbes **cam, mai, prea, și, tot***, in Araujo Carreira, M.H. (ed.), *Intensification et atténuation dans les langues romanes*, Université Paris 8 Vincennes – Saint Denis, p. 225–246.
Rosetti, A. (1986). *Istoria limbii române de la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București; ed. I-a: 1938.
Salvi, G. (2011). *Morphosyntactic Persistence*, in Maiden, M., Smith, J.C. & Ledgeway, A. (eds), *The Cambridge History of the Romance Languages*, I. *Structures*, Cambridge University Press, Cambridge / New York, p. 318–381, Crossref.
Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.
Stoica, G. (2015). *The Adjectival Category of Intensity. From Latin to Proto-Romanian*, in Pană Dindelegan, G., Zafiu, R., Dragomirescu, A., Nicula, I., Nicolae, Al. & Esher, L. (eds), *Diachronic Variation in Romanian*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, p. 123–150.
Tiktin, H. (1945). *Gramatica română*, 3rd edition, revised by I.-A. Candrea, Editura Tempo, București (1st edition: 1893–1895).
Zafiu, R. (2006). *Construcții comparative*, in Pană Dindelegan, G. (ed), *Limba română – Aspecte sincronice și diacronice*, Editura Universității din București, București, p. 215–222.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A92ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Construcții comparative în limba română veche

Raluca Brăescu*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România
Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, 010017 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 23 mai 2017
Acceptat 6 iunie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
adjectiv
operator de grad
complement comparativ
topică
deplasare *roll-up*

Rezumat

În articolul de față realizăm o analiză a construcțiilor cu adjective gradate în textele vechi românești. Ne oprim asupra comparativului de superioritate, astfel că avem în vedere, în primul rînd, stadiul de gramaticalizare a operatorilor de grad implicați. Structurile înregistrate în textele vechi includ unități polifuncționale în competiție, dintre care unele intră în procese complexe de specializare (*mai*), iar altele dispar (*camai*). În al doilea rînd, prezentăm realizările complementului comparativ în corpusul analizat: grupuri prepoziționale avînd drept centru prepozițiile *de*, *decît* și *ca*. Ne interesează în ce măsură se pot stabili restricții de utilizare a acestor prepoziții. Vom acorda o atenție specială „anomaliilor" de topică a unităților. Configurațiile în care complementul comparativ este antepus adjectivului se pun în legătură cu existența unor urme ale sintaxei nonconfiguraționale în limba română veche.

1. Introducere

Sistemul comparativ este reprezentat, în mod prototipic, printr-un ansamblu de expresii ce conțin un operator de grad și denotă o relație între un reper (o valoare standard sau o clasă de comparație) și o valoare a unui referent (gradul în care o entitate posedă o anumită proprietate). Sînt general acceptate mai multe configurații, corespunzătoare bine-cunoscutelor trepte: comparativ de superioritate (*mai ... decît / ca*), comparativ de inferioritate (*mai puțin ... decît / ca*), comparativ de egalitate (*la fel de / tot atît de / tot așa de ... ca*), superlativ relativ (*cel mai ... din / dintre*). În mod tradițional, aceste valori sînt grupate, așadar, într-o singură clasă, deși ele exprimă ipostaze diferite ale intensității unei însușiri (o (in)egalitate, un paralelism, o analogie, o identitate, o variație proporțională sau de măsură).

Dintre analizele propuse asupra construcțiilor comparative o reținem pe aceea a lui Kennedy (1999) despre adjectivele gradabile, definite ca expresii ale unor puncte pe o scală semantică (expresii relaționale), în sensul că leagă obiecte de gradele unei scale specificate. O scală este o reprezentare abstractă a unui act de măsură, deci un parametru dimensional (un tip de proprietate) în care ordinea este reglementată prin grade. Adoptînd o analiză sintactică, Kennedy (1999, p. 83) arată că adjectivele gradabile proiectează o structură funcțională extinsă care are drept cap un morfem de grad.

În articolul de față propunem o analiză a construcțiilor comparative de superioritate ce includ adjective în textele vechi (originale și traduse), din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea[1]. În studiile diacronice asupra gradării, se constată (Frâncu, 2009; Stan, 2013; Brăescu, 2015) că există numeroase unități care se delexicalizează, se gramaticalizează sau intră în procese de reanaliză pentru a deveni mijloace (prototipice sau emfatice) de expresie a gradelor de comparație. În cele ce urmează, vom avea în vedere: statutul operatorului de grad, realizările complementului comparativ și analiza unor aspecte de topică a unităților implicate[2].

*Adresă de corespondență: *ralucabraescu@yahoo.com*.

[1]Exemplele au fost extrase din corpusul de texte utilizat în cadrul proiectului *The Syntax of Old Romanian* (Pană Dindelegan, 2016).

[2]Punctul de plecare al prezentului articol este studiul *Gradarea în limba română. Perspectivă istorică și tipologică*, Proiectul

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

2. Structurile comparative de superioritate

Într-o construcție completă, gradul comparativ de superioritate pune în relație doi termeni: adjectivul gradat (cu morfemul comparativ) și complementul comparativ. Operatorii înregistrați în textele vechi pentru marcarea gradului sînt: *mai* (< lat. MAGIS)[3], principalul marcator în comparativele analitice latinești (1a–f), și *camai* (1g–j):

(1) a. Că **mai bunră** e domniia ta decî<t> viiața mea (PH.1500–1510, 51^{v})
b. **Mai iubite**-s decî<t> aurulu și piatra cea curată multă și **mai dulce** e de miiarea și fagurul (PH.1500–1510, 15^{r})
c. atunce cînd zua era **mai caldă** (PO.1582, 56)
d. lumina **mai mică** să slujască nopției (PO.1582, 13)
e. **mai multe** și **mai greale** sînt păcatele noastre (CC^{2}.1581, 42)
f. Și vor hi ceia ce vor rămînea **mai scumpi** decît aurul cel curat și omul va fi **mai scump** decît piatra zamfirul (DPar.1683, 31^{v})
g. **camai sărăcești** și mai mici să sînt darurele noastre (CC^{2}.1581, 124)
h. cu atîta **camai bun** fiind decît îngerii **cît camai osăbit** decît dînșii au ocinat nume (DPar. 1683, IV/30^{v})
i. Să-m faci acoperemîntul **camai frumos** (DVS.1682–6, 49^{r})
j. Și făcea **camai vîrtoase** și mai trudite rugile cu dînșii (DVS.1682–6, 209^{r})

Coocurența unor forme cu același rol, în structuri identice și fără reguli stricte de combinare reprezintă o trăsătură identificată în comportamentul tuturor operatorilor de grad din cadrul treptelor de gradare și este, de fapt, o trăsătură normală a oricărui sistem în formare. Unitatea *mai* devine din formă lexicală (din adverb) o formă gramaticală (marcă a comparativului), fără ca această schimbare să afecteze și unitatea *camai* (care nu va mai supraviețui).

Faptul că termenul *mai* nu era deplin gramaticalizat pentru marcarea comparativului de superioritate al adjectivului în epoca veche este demonstrat nu atît de poziția sa prenominală (2a), cît de disponibilitatea spre dislocări (2b–d). De altfel, întreg grupul adjectival este plasat prenominal, tipar care își reduce mult frecvența pînă în limba actuală. Statutul de marcator negramaticalizat al lui *mai* (sau *camai*) este susținut nu numai prin argumente legate de topica unităților, ci și de asocierea cu adverbe (3a,b) sau cu adjective intensificate (3c).

(2) a. Că **mai mare sfînt** de Ioan Botezătorul n-au fost nimea (CC^{1}.1567, 17^{r})
b. Aceia sînt orbi în suflet: **mai în mare perire** sînt (CC^{1}.1567, 76^{v})
c. Acest păgîn **mai om bun** au fost decît acești creștini (CC^{1}.1567, 64^{r})
d. după aceaia și împărăția ceriului dă noao, ca un iubitoriu și **mai cu multă cinste** despuitoriu (CC^{2}.1581, 545)

(3) a. Și să făcură glasurile trîmbiții mergînd înainte **mai tare foarte** (BB.1688, XIX)
b. glasurile trîmbitei întrecînd **camai tare foarte** (DPar.1683, III/38^{v})
c. **Destui mai credincioși** sînt (CC^{2}.1581, 381)

Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

[3] Și alte limbi romanice folosesc pentru comparativ continuatorul lui MAGIS: sp. *más*, port. *mais*, cat. *mes*, în timp ce franceza și italiana au preferat continuatorul lui PLUS (fr. *plus*, it. *più*). Se cunosc varietăți lingvistice (cum este provensala) în care se întîlnesc atît forme cu *mais*, cît și forme cu *plus* (Lüder, 1996, p. 30). În versiunile vechi ale limbilor romanice, se manifestă, ca și în româna veche, un grad ridicat de variație. Astfel, în spaniola veche (din secolul al X-lea) au fost înregistrate (Lapesa, 1981, p. 91) structuri cu *plus*: *plus áspero*. Aspecte similare, legate de utilizarea lui *plus* au fost relevate și în catalana veche (*pus*).

Acest comportament instabil al unităților din structurile comparative din perioada veche i-a condus pe unii cercetători (Ciompec, 1985, p. 156) să realizeze o periodizare: în primele texte, construcția comparativă „avea caracter de formație premorfologică" și abia după secolul al XVII-lea sînt atestate construcțiile cristalizate, fixate, înregistrate în forma actuală a limbii române.

În combinație directă cu verbul, atît *mai*, cît și *camai* funcționează ca adverbe modale („mai mult"), exprimînd singure ideea de comparativ (Ciompec, 1985, p. 155), utilizări absente din limba actuală (4a–f). Structurile ilustrează un alt fenomen interesant din punct de vedere tipologic. În limba română, se cunosc două fenomene paralele: pe de o parte, se poate observa în texte traseul de specializare al operatorului de gradare *mai*; pe de altă parte, se constată scăderea frecvenței (pînă la dispariția din limba actuală) a adverbului modal *mai* în favoarea cuantificatorului *mai mult* (în domeniul verbal). În alte limbi romanice (franceză, italiană, spaniolă), aceeași unitate (fr. *plus*, it. *più*, sp. *más*) funcționează deopotrivă în context verbal și nominal, cumulînd (sau actualizînd în paralel) funcțiile de cuantificator și de operator de grad (Zafiu, 2006, p. 217). Contextele înregistrate (4a–f) în textele vechi demonstrează că diferența de funcționare și de statut a operatorului în română și în limbile romanice nu era deloc tranșantă (așa cum se întîmplă în limba actuală, vezi Zafiu, 2006, p. 218).

(4) a. **Mai** decît om bătrîru înțeleș, că porîncitele tale cerșuiu (PH.1500–1510, 106^{v})
b. **mai** decît neaoa înrălbi-me-voiu (PH.1500–1510, 43^{r})
c. ei **mai** iubesc pre Dumnezeu decît pre avuția lor (CC^{1}.1567, 155^{r})
d. derept aceaia, **mai** gîndesc de bogăția ceștii lumi decît de bogăția lu Dumnezeu (CC^{1}.1567, 145^{v})
e. ocară ca aceasta **mai** iubișì-o decît cea slavă prea împodobită (SVI~1670, 4^{v})
f. Nu e nice un rău **mai** de veninul șarpelui (FD.1592–604, 471^{v})

Mai și *camai* apar utilizate ca semiadverbe sau clitice adverbiale cu rol aditiv temporal („din nou, încă o dată, deja") încă din cele mai vechi texte (5, 6). În timp ce primul rămîne foarte productiv și în limba actuală, cel de-al doilea dispare:

(5) a. pohta lui nu și-o **mai** poate domoli (CC^{2}.1581, 505)
b. E cînd amu aceastea toate fi-vor, cine va **mai** putea sta? (CC^{2}.1581, 692)
(6) a. De-acmu n-oi **camai** purta păcatele voastre! (DPar.1683, II/2^{r})
b. numele lui să nu să **camai** pomenească! (DPar.1683, III/37^{v})

În context nonverbal, *mai* funcționează ca adverb slab nonclitic, cu un grad de deficiență[4] mai mare decît al altor adverbe slabe. În context adverbal, *mai* funcționează ca adverb clitic. Delimitarea adverbelor clitice de cele slabe nonclitice s-a făcut pe baza unor trăsături sintactice, dintre care topica a fost cea mai importantă.

3. Realizările prepoziționale ale complementului comparativ

Complementul comparativ este termenul cu rol de standard, de reper din cadrul unei construcții comparative. Prin caracterul său obligatoriu, impus de o configurație sintactică binară, el este interpretat în studiile recente (GALR, II; GBLR) ca un complement al mărcii de gradare (și nu ca un circumstanțial de mod, așa cum apărea în lucrările tradiționale). În general, complementul comparativ are o structură eliptică, provenind dintr-o propoziție redusă la unul sau mai multe dintre componentele sale (GALR, II, p. 473–485). De altfel, numeroase studii de interes tipologic se opresc asupra complexității structurilor

[4]Distincția la nivelul deficienței (fonologice, morfologice, semantice sau sintactice) între clitice și adverbele slabe a fost pusă în evidență și de Reinheimer Rîpeanu (2004), cu referire la *mai*, *cam*, *prea*, *tot*, *și*. Pentru analiza diferitelor unități mai în limba veche vezi și Donazzan & Mardale (2010); Mîrzea Vasile (2012, p. 129–151); Brăescu (2017, p. 79–96).

comparative (care au la bază fenomene de elipsă și de reorganizare) și asupra multiplelor interpretări pe care le ridică (Pană Dindelegan, 2003; Zafiu, 2006).

Complementul comparativ este selectat de operatorul de grad (Cornilescu, 2008) și se realizează, în mod prototipic, ca GPrep, având drept centru prepozițiile *ca*, *decît*, *de*. Aceste restricții se manifestă la distanță, în sensul că adjectivul sau alte unități intervin între operatorul comparativ și complementul comparativ.

Construcțiile cu complemente comparative de inegalitate au înregistrat un grad ridicat de variație și în latină, în ceea ce privește marcarea complementului comparativ (ILR, p. 266; Stoica, 2015). Acesta se exprima analitic, prin construcția cu *quam* (7a) sau sintetic, prin ablativ (7b). Structurile nu erau interpretate ca simple variante, ci funcționau mai degrabă în distribuție complementară: construcțiile cu ablativ apăreau în expresii proverbiale, în structuri negative sau în întrebări retorice (Ledgeway, 2012, p. 23). Varianta sintetică a complementului comparativ va fi înlocuită în latina vulgară prin construcții analitice noi cu prepoziția *ab*, dar mai ales cu prepoziția *de* + acuzativ / ablativ (7c):

(7) a. clarior quam sol
b. sole clarior
c. melior de aliquo

Tiparul analitic preluat de limbile romanice se caracterizează la rîndul său prin variația realizărilor GPrep. Astfel, construcția cu *quam* (> *ca*) se va menține în portugheza veche, în dialectele din italiana veche sau în română (Salvi, 2011, p. 338) și va fi înlocuită de structura cu *que* / *che*, *de* / *di* sau de forme analitice noi: rom. *decît*, it. *di quanto*, sp. *de lo que*, port. *do que*.

În primele texte vechi din limba română, am înregistrat complemente comparative realizate ca grupuri prepoziționale organizate în jurul constituenților *decît* (8) și *de* (9). Mărcile comparației de inegalitate apar frecvent în variație liberă (10) și nu se pot stabili constrîngerile sintactice de utilizare[5] (Ciompec, 1985, p. 156; Ciobanu, 2007; Stan, 2013).

(8) a. Că **mai mare vătămătură decît trufa** și măriia nu iaste, nice **mai iute decît măriia** și trufa (CC^{2}.1581, 3)
b. dărui lui ce era **decît toate mai frumos** (CC^{1}.1567, 9^{r})
c. să ținem pre toți **mai buni decît noi** (CC^{1}.1567, 63^{v})
d. nu avem noi alt nimic **mai strălucitor și mai luminat decît soarele** sau **mai alb decît zăpada** (AD.1722–5, 9^{r})
e. se va lumina Fiiul tău în ceriu vîrtosu, **mai luminosu** de șapte ori **decît** soarele (CS$_{IV}$.1590–602, 18^{v})
f. cu **mai multă** trudă înjugată iaste, **decît cu veselie** (CC^{2}.1581, 27)

(9) a. Aduceți-vă aminte de cuvînt ce eu am zis voao: că nu iaste robul **mai mare de domnu-său** (CC^{2}.1581, 256)
b. oaminii ficiorilor lu Izdrail **mai mulți-s și mai tari de noi** (PO.1582, 180)
c. du-te de la mine, că **de mine cu mult mai putearnic** te-ai făcut (PO.1582, 86)
d. că **mai frumoasă** fată **de aceasta** n-am vădzut (CS$_{XI}$.1583–619, 91^{v})
e. nu vă teamereți amu, **de multe pasări mai buni** seți voi (CC^{1}.1567, 129^{v})
f. Dup-aceea le va da cununi în capul loru, **mai luminate de soarele** (CS$_{V}$.1590–602, 47^{v})

(10) a. în ceastă lume să nu aibi nemică de să-ți fie **mai drag și mai scump decît** Dumnezeu, de să nu iubești **mai vîrtos de** Dumnezeu nece tată-tău, nece mumă-ta (CC^{1}.1567, 132^{v})

[5] S-a constatat (Ciobanu, 2007, p. 170) că textele vechi din secolul al XVI-lea (CV.1563–8, CT.1560–1, PO.1582) ca și unele texte mai tîrzii (NT.1648, A.1620) preferă construcția cu *de*. Alte texte (precum CC^{2}.1581) folosesc cu precădere construcția cu *decît*. În scrisori și în documente, construcția cu *de* apare destul de rar, pe cînd cea cu *decît* nu apare niciodată.

b. **mai închinată și mai fericită** ca o împărătească a lumii, **de** toți credincioșii pământului și sub bezne **mai strașnică și mai înfricoșată** asupra dracilor **decît** toți sfinții (AD.1722–5, 16[r])

În numeroase contexte comparative (inclusiv cu adverbe), cele două părți ale unității *decît* apar nefuzionate – prepoziția *de* și adverbul *cît* (11). Sudarea celor două componente reflectă numai o convenție de scriere înregistrată în unele texte vechi:

(11) a. feace ciudă mai mare și mai minunată **de cît** toate ciudesele (CC[2].1581, 109)
b. Că era și mai prost mai vîrtos **de cît** alalți (CC[2].1581, 297)
c. spăla-mă-vei și mai vîrtos **de cît** zăpada mă voi albi (DDL.1679, 208)

Funcția de prepoziție a termenului *decît* este interpretată (Cornilescu, 2008) ca un tip de variație sau ca o formă cu un caracter oscilant în termenii teoriei reanalizei (prin schimbarea funcției gramaticale). Autoarea înțelege reanaliza în accepția lui Haspelmath (1998), ca interpretarea diferită a aceluiași șir, din punctul de vedere al constituenței sau al categoriilor sintactice atribuite constituenților, proces care are loc prin trecerea de la o generație la alta.

Construcția comparativă cu *de* continuă tiparul latinesc popular (Densusianu, 1938, p. 380–381; Rosetti, 1986, p. 512; Ciompec, 1985, p. 156). O particularitate sintactică a prepoziției *de*, în structurile comparative, este aceea că se construiește cu un nume articulat definit (12a,b), în absența altor constituenți dependenți de nume (Stan, 2013). Ca o contrapondere, prepoziția *decît* apare construită cu un nume nearticulat (12c,d):

(12) a. [Hristos] aceastea toate făcea-le mai vîrtos **de omul** (CC[2].1581, 272)
b. Iară Domnul arătă că și **de vulpile și de pasările** mai sărac iaste (CC[2].1581, 277)
c. trupul mai slab iaste **decît suflet** (CC[2].1581, 424)
d. Mai bunu-i ospățul cu verdeață de prieteșug și de har **decît vițel** de iasle cu vrajbă (DPar. 1683, III/7[v])

În sistemul comparației actuale, *de* și-a restrîns utilizările și s-a specializat pentru exprimarea construcției de măsură (Niculescu, 1999, p. 186), în timp ce *decît* și-a extins uzul și s-a impus în structura complementului comparativ (Stan, 2013, p. 310; GR, p. 506).

În texte mai tîrzii, din secolul al XVII-lea, este atestat și *ca* (Frâncu, 2009, p. 198; Ciobanu, 2007), cu ocurențe sporadice în secolul al XVI-lea (13a,b), ceea ce sugerează faptul că era într-o fază incipientă de gramaticalizare (vezi și Niculescu, 1999, p. 187–188; Stan, 2013, p. 311). Structura cu prepoziția *ca* a fost respinsă la început și considerată un „provincialism muntenesc cu totul greșit" (Tiktin, 1945, p. 68). Preferința pentru construcția cu *decît* (în defavoarea celei cu prepoziția *ca*) este susținută și de lucrările ulterioare: „foarte des, *decît* este înlocuit prin *ca* în limba vorbită și chiar și în limba literară. Vorbitorii atenți și scriitorii buni evită această construcție" (Iordan *et al.*, 1967, p. 115).

(13) a. la noi nice un lucru nu-i **mai bun și mai cu folos ca** ceaea cînd murim pentru credința cea bună (DVS.1682–6, 15[v])
b. Și nu iaste alta **mai de folos și mai înfrîmsețată, ca** dragostea ceaia nefățarnica (CC[2].1581, 140)

Structurile comparative de inegalitate includ și un tipar incomplet, în care lipsește complementul comparativ (14a). În aceste contexte, complementul comparativ se subînțelege din context, deci poate fi recuperat. Am înregistrat și un al doilea tipar eliptic în limba veche, din care lipsește marcatorul *mai*, dar apare complementul comparativ. Acest tipar, care nu a supraviețuit în limba actuală, demonstrează că relația de coocurență a complementului comparativ cu operatorul de grad nu era obligatorie în perioada veche (Ciompec, 1985, p. 162) (14b,c):

(14) a. atunce el în **mai mare** grije iaste (CC^2.1581, 79)
b. **Bunru** e mie leagea rrostului tău **decît** o mie de aur și de argint (PH.1500–1510, 105^r)
c. ca o **sfîntă** ce iaste **decît** toții sfinții (AD.1722–5, 120^r)

Numeroase structuri înregistrate în textele vechi (15) realizează un fel de *comparație generalizată* (Ciompec, 1985, p. 164), se apropie de construcțiile superlative și includ un complement prepozițional cu prepoziția *dentre / dentru* (15a), *preste* (15b), *pre* (15c):

(15) a. Că adică și **dentru îngeri**, carele era mai mare, trufa-l lepădă den ceriu (CC^2.1581, 3)
b. fu mai mare **preste toți** în casa ei (DVS.1682–6, 62^v)
c. mai mare e și mai înraltu e **pre toți oamenrii** (PH.1500–1510, 81^v)

4. Topica unităților în construcțiile comparative

Am înregistrat în textele vechi pe lîngă ordinea canonică din limba actuală [operator + adjectiv + complement comparativ (16a)] și numeroase structuri cu complement antepus (16b–e) (Brăescu *et al.*, 2015). Construcțiile cu complement comparativ antepus adjectivului, identificate în continuare și în texte poetice sau populare din secolul al XIX-lea, mai sînt prezente în limba actuală (16f) numai în texte religioase cu limbaj arhaizant (Zafiu, 2006, p. 217):

(16) a. Că altă moarte nu era **mai spurcată și mai fără de cinste decît răstignitura** (CC^2.1581, 68)
b. **decît un iepure mai slabă** și mai pemintiană a fi (CII~1705, 32)
c. **decît stîrvul împuțit** tot **mai dulce** iaste (CII~1705, 38)
d. **Decît credința și nădejdia** iaste **mai mare** dragostea (AD.1722–5, 22^r)
e. și dintr-atîta lumină ce avea s-au făcut **decît toate negreșele și decît toate întunearicile mai negru și mai întunecat** (AD.1722–5, 44^v)
f. roagă-te pentru mine, netrebnicul și **decît toți mai păcătosul** (limbaj bisericesc)

Structurile cu complemente plasate în antepoziție în limba română veche sînt prezente și în alte limbi romanice vechi, de exemplu italiana veche (Giusti, 2010, p. 596–598; Poletto, 2014, p. 76). Aceste configurații au fost asociate (Ledgeway, 2012; Brăescu *et al.*, 2015; Brăescu & Dragomirescu, 2017) cu structurile discontinue și puse în legătură cu existența unor urme ale sintaxei nonconfigurationale în româna veche, relicve ale trecerii de la latină. Dispariția construcțiilor de la (16b–e) se explică printr-o schimbare în setarea parametrului centrului de la structuri parțial *head-final* la structuri *head-initial* și prin fixarea unei sintaxe configurationale (în care relațiile dintre constituenți sînt codificate prin topică).

Pentru a explica ordinea centrelor și a complementelor (variația dintre structurile dominante cu *head-initial* și structurile arhaice cu *head-final*), Ledgeway (2012) folosește conceptul de *roll-up*: așa-zisa libertate de topică înregistrată în latină este explicabilă prin existența deplasărilor de tip *roll-up*, iar topica mai rigidă a limbilor romanice este determinată de pierderea acestui tip de deplasare.

În această perspectivă, schimbările petrecute în trecerea de la latină la limbile romanice nu mai par atît de tranșante (Brăescu *et al.*, 2015): latina era o limbă în care se manifesta competiția între sintaxa *head-initial* (inovație) și sintaxa *head-final* (arhaism), așa cum erau și limbile romanice vechi (cel puțin româna și italiana); schimbarea completă de la sintaxa *head-final* la sintaxa *head-initial* se înregistrează în limbile moderne. După cum era de așteptat, limbile romanice vechi (inclusiv limba română veche) erau mai apropiate de latină în domeniul ordinii cuvintelor.

5. Concluzii

Construcțiile comparative de superioritate, definite ca structuri complexe care exprimă o relație între o proprietate și un termen reper, cunosc în diacronie mai multe configurații sintactice. Am urmărit în articolul de față trei aspecte ale acestor construcții: traseul de gramaticalizare al operatorului *mai*, realizările prepoziționale ale complementului comparativ și analiza topicii unităților din construcțiile comparative, așa cum reies din textele de limbă veche analizate.

Specializarea operatorului *mai* pentru exprimarea gradului comparativ de superioritate s-a realizat ca urmare a mai multe procese desfășurate pe parcursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea: dispariția unei unități aflate în competiție în limba veche (*camai*) și dispariția unității adverbiale *mai* cu sens lexical plin (modal). Coocurența unor forme cu același rol, în sintagme similare și fără constrîngeri evidente reprezintă o caracteristică a unui sistem gramatical în formare.

Complementul comparativ din structurile comparative de superioritate s-a realizat în limba română veche analitic, prin mai multe construcții prepoziționale. Am analizat distribuția construcțiilor cu prepozițiile *de*, *decît* și *ca*. Emergența expresiilor analitice înregistrate diacronic exemplifică (Ledgeway, 2012) o tendință a structurilor sintetice slăbite și predispuse de a fi înlocuite progresiv cu alte construcții în competiție și de fi subiectul unor procese de gramaticalizare.

În privința topicii complementului comparativ, am tratat îndeosebi tiparul „deviant" față de ordinea cuvintelor din limba actuală – tiparul cu complement comparativ antepus adjectivului. Am explicat structurile de acest tip prin modelul teoretic propus de Ledgeway (2012), potrivit căruia în trecerea de la latină la limbile romanice s-a făcut și trecerea de la construcții de tip *head final* la construcții de tip *head initial* și s-a fixat sintaxa configurațională. În stadiile vechi ale limbii române, în care numeroase structuri erau în competițe, topica era mult mai liberă.

Bibliografie

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

AD.1722–5 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în Antim Ivireanul, *Opere*, ed. G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 1–238.

BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întîia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.

CC[1].1567 = Coresi, *Tîlcul Evangheliilor*, în Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei Române, București, 1998.

CC[2].1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, în Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CII~1705 = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, în D. Cantemir, *Opere complete*, IV. *Istoria ieroglifică*, ed. S. Toma, Editura Academiei, București, 1974.

$CS_{IV, V}$.1590–602, CS_{XI}.1583–619 = Chivu, Gh. (ed.) (1993). *Codex Sturdzanus*, Editura Academiei Române, București.

CT.1560–1 = Coresi, *Tetraevanghel*, în Dimitrescu, Fl. (ed.) (1963). *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănicești, 1574*, Editura Academiei, București.

CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei Române, București, 1981.

DDL.1679 = Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie*, ed. N. A. Ursu, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1980.

DPar.1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an, 1683*, ed. M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2012.

DVS.1682–6 = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, Iași.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.

NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PH.1500–1510 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei RSR, București, 1968.

SVI~1670 = *Varlaam și Ioasaf*, în Stanciu Istrate, M. (2013). *Reflexe ale medievalității europene în cultura română veche: Varlaam și Ioasaf în cea mai veche versiune a traducerii lui Udriște Năsturel*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.

B. Referințe

Brăescu, R. (2015). *Gradarea în limba română. Perspectivă istorică și tipologică*, Editura Muzeul Literaturii Române.

Brăescu, R., Dragomirescu, A. & Nicolae, Al. (2015). *(Non-)configurationality and the internal syntax of adjectives in old Romanian*, în „Bucharest Working Papers in Linguistics", vol 17, nr. 2, p. 55–74.

Brăescu, R. (2017). *Mărci de comparație în textele vechi*, în Dragomirescu, A., Nicolae, Al., Stan, C. & Zafiu, R. (eds), *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu Gabrielei Pană Dindelegan, la aniversare*, Editura Universității din București, București, p. 79–86.

Brăescu, R. & Dragomirescu, A. (2017). *(Non)configurationalitate în sintaxa adjectivului din româna veche*, în „Actele celui de-al VI-lea Simpozion internațional de lingvistică", sub tipar.

Ciobanu, F. (2007). *Complementul*, în Avram, M. (ed.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, p. 117–188.

Ciompec, G. (1985). *Morfosintaxa adverbului românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Cornilescu, A. (2008). *Reanaliză și gramaticalizare: structura lui **decît***, în Pană Dindelegan. G. (ed.), *Limba română – dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din București, București, p. 203–212.

Densusianu, O. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Ernest Leroux, Paris. Ed. rom.: *Istoria limbii române*, ed. J. Byck, Editura Științifică, București, 1961.

Donazzan, M. & Mardale, Al. (2010). *Additive and aspectual adverbs: towards an analysis of Romanian **mai***, în „Revue roumaine de linguistique", 3, p. 247–269.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii române*, I. *Cuvîntul*, II. *Enunțul*, Editura Academiei, București; ed. I-a: 2005.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Giusti, G. (2010). *Il sintagma aggettivale*, în Salvi, G. & Renzi, L. (eds), *Grammatica dell'italiano antico*, Il Mulino, Bologna, p. 593–615.

GR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2013). *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford.

Haspelmath, M. (1998). *Does grammaticalization need reanalysis?*, în „Studies in Language", 22, p. 315–351, Crossref.

ILR = Graur, Al. (ed.) (1965). *Istoria limbii române*, I, Editura Academiei, București.

Iordan, I., Guțu Romalo, V. & Niculescu, Al. (1967). *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Științifică, București.

Kennedy, C. (1999). *Projecting the adjective: the syntax and semantics of gradability and comparison*, Garland Press, New York, Crossref.

Lapesa, R. (1981). *Historia de la lengua española*, Gredos, Madrid.

Ledgeway, A. (2012). *From Latin to Romance. Morphosyntactic Typology and Change*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.

Lüder, E. (1996). *Procedee de gradație lingvistică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Mîrzea Vasile, C. (2012). *Eterogenitatea adverbului românesc*, Editura Academiei Române, București.

Niculescu, A. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. III, Editura Clusium, Cluj-Napoca.

Pană Dindelegan, G. (2003). *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, Editura Humanitas, București.

Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.

Poletto, C. (2014). *Word Order in Old Italian*, Oxford University Press, Oxford, Crossref.

Reinheimer Rîpeanu, S. (2004). *Intensification et atténuation en roumain. Les adverbes **cam, mai, prea, și, tot***, în Araujo Carreira, M.H. (ed.), *Intensification et atténuation dans les langues romanes*, Université Paris 8 Vincennes – Saint Denis, p. 225–246.

Rosetti, A. (1986). *Istoria limbii române de la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București; ed. I-a: 1938.

Salvi, G. (2011). *Morphosyntactic Persistence*, în Maiden, M., Smith, J.C. & Ledgeway, A. (eds), *The Cambridge History of the Romance Languages*, I. *Structures*, Cambridge University Press, Cambridge / New York, p. 318–381, Crossref.

Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.

Stoica, G. (2015). *The Adjectival Category of Intensity. From Latin to Proto-Romanian*, în Pană Dindelegan, G., Zafiu, R., Dragomirescu, A., Nicula, I., Nicolae, Al. & Esher, L. (eds), *Diachronic Variation in Romanian*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, p. 123–150.

Tiktin, H. (1945). *Gramatica română*, ediția a III-a revăzută de I.-A. Candrea, Editura Tempo, București; ed. I-a: 1893–1895.

Zafiu, R. (2006). *Construcții comparative*, în Pană Dindelegan, G. (ed), *Limba română – Aspecte sincronice și diacronice*, Editura Universității din București, București, p. 215–222.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i6A93en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The interjection in old Romanian texts

Margareta Manu Magda*
"Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Institute of Linguistics, 13 Calea 13 Septembrie, 050711 Bucharest, Romania

Article info

History:
Received June 1, 2017
Accepted July 6, 2017
Published September 30, 2017

Key words:
interjection
diachronic expansion
semantic derivation
old Romanian
modern Romanian
pragmatization

Abstract

The paper tries to identify the special problems posed by the study of interjection based on the examination of a corpus of texts from the old Romanian (1600–1780), referring to texts from modern Romanian. We have watched how certain interjectional formations have acquired, through diachronic expansion, new grammatical, semantic and pragmatic values.

The structure of the paper is the following: the introduction (§1) summarizes the author's position on the status of the interjection category at a morpho-syntactic, semantic and pragmatic level (§1.1) and on the relation between different linguistic structures and their grammaticalization / pragmaticalization process (§1.2). The second section (§2) refers to the specific routes followed by the evolution of the various categories of the analysed interjections, from the old Romanian to the modern Romanian: the presentatives *adecă*, *iată*, *ni* (§2.1), the hortatives *haide*, *ni* (§2.2), the addressing particles *bre*, *măi* (§2.3), the connectors with demarcation signal function *adevăr*, *amin* (§2.4). The third section (§3) has as objective the description of a species of delocutive derivation, illustrated in Romanian by the lexicalized semantic variants of the secondary interjection *Doamne!*. The study concludes with several final considerations regarding the results of the research (§4).

1. Preliminaries

1.1. The authors who were recently involved in the study of interjection agree that it has an important function in communication and that its meanings and functions differ from one language to another[1].

Thus, the Romanian language has an extensive inventory of interjectional formations, recorded and described in works from this domain. For modern Romanian, we have a rich bibliography of the problem[2]. For old Romanian, the description of interjection constructions covers a more limited bibliography[3].

1.2. In the present study, we will pursue the specific course followed by certain interjections with prototypical values from the old Romanian in their evolution towards modern Romanian. We chose to analyze some of the most representative interjectional formations in the category of presentatives (*adecă*, *iată*, and *ni*), of the hortatives (*haide* and *ni*), of the addressing particles (*bre*, *măi*), of the connectors with demarcation signal functions (*adevăr*, *amin*), and of the expressive interjections (the secondary interjection *Doamne!* 'Lord!'). We will try to present how some of these lexical elements, in conditions of certain contextual morphosyntactic and pragmatic constraints, change their form, meaning and / or function in time (some interjections are grammaticalized / pragmaticalized, consolidating their new status: "grammatical material become more grammatical", Traugott, 1995, p. 15).

*Email address: *margaretamagda@yahoo.com*.

[1]See, in this regard, the "Journal of Pragmatics", vol. 18, iss. 2–3, 1992, dedicated entirely to the study of interjection [online].

[2]For presenting the inventory and typology of interjections from the standard Romanian language, cf. amongst others, GALR, I, *Interjecția* [The interjection], p. 657–686, and GALR, II, *Grupul interjecțional* [The interjectional group], p. 119–123.

[3]Frâncu (2009, p. 151–154; p. 335–336) presents an inventory of the main interjections from the old Romanian language.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

1.3. We used, as a theoretical basis, for the linguistic status of interjection, models suggested in the literature of recent years: a) the explanatory (cognitive) model of the process of "subjectification" (see Traugott, 1989 and 1995[4]) and b) he semantic-pragmatic model specific to the evolution of interjections (see, amongst others, Gonçalves, 2000 and 2002; Hopper & Traugott, 1993).

1.3.1. Defining aspects of the interjection. The linguistic category of interjection, with its defining traits, *exclamative intonation* and *non-inflection*, is a class of heterogeneous words, both grammatically and semantically.

a) From a grammatical point of view, the interjection is a subcategory differentiated by other subcategories[5] because:
   - it is a *non-prototypical phrase* (an equivalent of the phrase which, like the syntactical fragments of the pro-phrase type, does not present the predicate – subject structure)[6];
   - it is a subcategory whose elements, called by some researchers[7] *linguistic signals*, are marks of a *non-phrastic act of predication*.

b) From the semantic point of view, the interjection is characterized by a *vague signification*, which allows its use in a large number of contexts that influence its prototypical meaning. These contextual meanings, fixed over time, are conventionalized.

c) From a pragmatic point of view, the category of interjection presents a certain homogeneity considering the performative nature of the definition basis and the ability of the interjection to evolve towards other functional categories. At this level, the interjection interacts with formations such as the exclamation, the vocative, and the imperative, in performing linguistic acts such as warning, injuries, insult, oath or curse, etc.

1.3.2. Premises of semantic derivation. In the theory of grammaticalization, semantic change is expressed through a number of terms such as: *bleaching*, *desemanticization*, *semantic loss*, and *weakening*; The common denominator of the meaning of these terms is *loss*. In the typical case of grammaticalization, we are dealing with a redistribution or a sense shift, instead of a loss (Hopper & Traugott, 1993, p. 84). The "shift" is a gradual process in which forms and constructions, initially expressing primary, concrete, and objective lexical meanings, through repeated use in local syntactic contexts, fulfil more abstract, pragmatic, interpersonal functions based on the speaker's reaction (at Traugott, 1995, p. 32, "subjectification").

2. Directions of evolution of some interjections from old to modern Romanian

In the 16th century and in the first half of the 17th century, the inventory of interjection was comprised of numerous inherited or borrowed elements, which disappeared or restrained their use afterwards.

Old Romanian texts highlight a great functional instability of interjective linguistic signals. They present a frequently recognizable evolution in the diachrony (through coexisting forms in synchrony). Due to the semantic equivalence between some interjections and various parts of speech (verbs, pronouns, adjectives, or adverbs), interjections or interjectional groups built around interjection can occupy syntactic positions equivalent to those classes of words[8].

[4] In Traugott (1995, p. 46), "subjectification" is defined as the development of a grammatical expression in relation to the attitude or belief of the speaker as to what he is saying.

[5] According to authors such as Cuenca (1997), Cuenca & Hilferty (1999), Gonçalves (2000), etc.

[6] Cf. Gonçalves (2000, p. 4): „tous les équivalents de la phrase qui ne présentent pas de structure sujet-prédicat, comme les fragments syntagmatiques, les pro-phrases, etc. sont donc *des phrases non prototypiques*. Les interjections constituent alors une sous-catégorie de la catégorie grammaticale de niveau basique *fragment*."

[7] Cf. Olivier (1985), who classifies linguistic signals in "signaux linguistiques anonymes, formules interpersonnelles stéréotypées et interjections".

[8] "Between the class of interjection and the other classes of words there are two-way passages: words belonging to other classes become secondary interjections, totally or partially losing their basic meaning and developing emotional, expressive values, and interjections can be the basis of derivation for verbs and nouns , In general (accidentally, and for adjectives), by suf-

2.1. The presentatives ***adică, iată, ni*** *'that is; here we are'*

The presentative interjection is the main grammatical means of performing the presentation in Romanian[9]. In the 16th century, the prototypical presentative interjections are *adecă* and *iată*, competing forms that develop divergently. The former became specialized in time with a prototype trademark value of the reformulation, losing the presentation function; after a while the two senses coexisted at the level of the texts[10]. Regionally, there are also recorded *iani*, *iane*, and *ni*[11] 'look'. Some of these forms are polysemantic, and can be used to express various ways of presentation. The same brand may correspond to a range of different functions relative to the type of construction or context.

Here are some variants of the quoted presentations, illustrating the glide, and finally the grammatical status change we were talking about.

2.1.1. ADICĂ[12] (with the variants *adecă* and *adăcă*), 'here', 'look'
(adverb → interjection → reformulation connector)

Having the primary value of an adverb, its interjectional use is particularly frequent in the literary and non-literary texts of the researched age: "*adică* is in full competition with *iată* (*iacă*)" (Frâncu, 2009, p. 151). The following uses have been identified in the texts: presentative sense (presentation of existence and identity) (1); value of reinforcement, initialization of those presented in an administrative act (2a,b); quoting meaning (element) (3); explanatory sense (shifting towards the value of the reformulation connector) (4a–c).

(1) *Patriarșii încep cîntare:* ***Adecă,*** *Dumnezeul nostru înălță-se.* (CC[2].1581, 194)
'The patriarchs begin to sing: **behold** our God rising.'

(2) a. ***Adecă eu,*** *Marin o(t) Boldești, scris-am acest zapis [a]ll meu [...]* ***cum să se știe*** *că am vîndut ocina din Scroviște.* (DÎ, VII, Zapis de vînzare, Dîmbovița sau Prahova, 1582)
'**Behold I**, Marin o(t) Boldești, wrote this act of mine [...] so that it is known that I sold the domain from Scroviște.'

b. ***Adecă eu,*** *Iorga, feciorul buscăi de Bunești,* ***scri<u> eu și mărtu<risesc>.*** (DÎ, CIV, Zapis de cumpărare, Bunești – j. Vaslui, [1595–1597])
'**Behold I**, Iorga, the son of the beard of Bunești, I write and confess.'

---

fixing or articulation, the attachment of noun or adjective desinences or of noun determinants (as more frequent procedures)." (Croitor, in GALR, I, p. 677).

[9] The prototypical presentations, for the class in question, are *iată* 'here' (*iacă*, *iacătă*, *ia(n)*) și *uite* (*uitați*) and their popular variants: *ete*, *iete*, *iote*, *oite*, *uiche*, *uie*, *ute*, belonging to the category of conative interjections, "which contribute to the acquaintance", by the allocutor, of an "offer" (intent) of the locutor. For an inventory of Romanian presentations, cf. **?**, DEX, MDA s.v.

[10] "Presentatives are predicates with an NP / DP or a clausal complement, or parenthetical markers. Parenthetical presentatives may be pragmaticalized as focalizers or discourse connectors. In the 16th century (see Manu Magda, 2014), *adecă* and *iată* are in competition, since they have very similar functions; *adecă* is the only presentative marker in CP[1].1577 and PS.1573–8 and it is the most frequent one in PH.1500–10, CB.1559–60, CV.1563–83, while *iată* is preferred in CT.1560–1, CC[1].1567, CC[2].1581; in PO, the form *iaca* prevails (Zafiu, 2015a). In the second OR period, *adecă* (which is less integrated into the syntactic structure from the earliest texts) loses its presentative function (except for some legal formulas) and becomes a prototypical paraphrastic reformulation marker (Zafiu, 2015a; Zamfir, 2015; §4.8.2). In MR, *iată* preserves all its functions, while adding new pragmatic values; *iaca* and *iacătă* also continue to be presentatives, but they are restricted to the colloquial register" (Zafiu, in SOR, p. 602).

[11] Cf. N. Drăganu, *Preface* to CTd.1600–40, p. 150: "Hașdeu (Cuv. II, p. 112 and 235) saw in the forms *îni* and *iani* the Latin *en* (cf. Old Gr., Pol. *ano*, *anu*, North Serb. *ano*, Slav. *na*, Hung. *ne*, *ni*, Germ. *nu*, *na*, which are all related in phonetics and meaning). Today one can hear *în*, *ian*, or *zani* and *ni*. *Ini* may correspond to Lat. *en*, *ni* is of Hungarian origin, and *iani* and *iane* are much more likely to be composed from *ia* («Wohl nicht Lat. *eja*, sondern Alb., Bulg. *ia*», Tiktin-Rum.-Deutsches Wb., p. 746) with Hungarian *ni*, *ne* – *ia+ni*, *ia+ne* (cf. also Tiktin, *ibid.*, p. 748)". See also Frâncu (2009, p. 154).

[12] „Word of controversial origin (after DA, of unknown origin, after Philippide, *Principii de istoria limbii* [Principles of Language History], p. 7, from *id est quort* or *ad id quod*, the latter etymology also being adopted by Scriban (DLR), after Procopovici, Dacor. X, 79 from *adest eccum*, after Ciorănescu from Lat. *adæque* 'alike, the same')" (*apud* Frâncu, 2009, p. 151).

(3) *Că zice svînta scriptură: Blaže(n) mu(ž), **adecă** „Ferice de bărbatul ce nu mearge spre sfatul necuraților și pre calea păcătoșilor”.* (DÎ, LIX, Însemnare, Galați, 1570–1571)
'That Holy Scripture says: Blaže(n) mu(ž), **that is**, happy of the man who does not go on the way of the unclean ones and of the sinners.'

(4) a. *După cuvîntul ce grăise, că „mai nainte”, zice, „de ce mă veri chema, zic: **Adecă**, eu”* (CC^2.1581, 20)
'After the word he had said (that), he said, «when you call me, I say: **behold, I**.»'
b. *Ce **adecă**, aceastea toate să le părăsim și să meargem după Hristos.* (CC^2.1581, 75)
'**That is**, we must all leave them and follow Christ.'
c. *Ce se zice limbile, **adecă** cum ai zice, împreună tot omul ce-i smeri păcatului.* (CC^2.1581, 558)
'What do the tongues say, **just as** you would say, all the men that humiliate them sin.'

2.1.2. IATĂ (*iaca*, *iacă*, *iacătă*), 'look'
(demonstrative value → prezentative interjection → argumentative value / connector)

Initially used in a "demonstrative" sense (with the purpose of drawing the attention of the author on the actual and singularizing presence of an object in the reference world by directing it to the later), the interjection *iată* has entered into Romanian from Bulgarian (< *eto*, *ete*, etc.)[13], most probably via church texts, in Romanian written texts of different kinds, initially following the pattern of use taken from the Slavonic text and subsequently developing other contextual meanings.

Simultaneously with the cult form, the interjection *iată* has also entered the language by popular (dialectal) means, in variants like *ete/iete*, etc., in the southern (Oltenian, Wallachian) subdialects, competing with the local form and creating new forms contaminated by the latter (5a,b):

(5) a. *Am treierat și cu caii, **ete** aici chiar aveam aria* (TDO, 335)
'I hustled with the horses, **look**, here I really had the area.'
b. *Bre, tataie, **iote**-așa, **iote**-așa, și noi avem un berbec!* (TDM II, 498)
'Bre, grandfather, **look-here**, **look-here**, we also have a ram!'

Traditionally, *iată* has specialized in making textual (written) presentation[14]. In the analysed texts, it acquires all the fundamental values specific to presentatives: presentative sense *per se* (presentation of existence and identity) (6a–d); value of intensification of those presented in an administrative act (7); argumentative value (8).

(6) a. *Și **iată acestu om al mieu** ce am tremes la domniia-voastră, **el este frate** acelui fecior.* (DÎ, Scrisoare, Transilvania, 1599–1600)
'And **behold, this man of mine** whom I sent to your Your Lordship, **he is (a) brother** (of) that son.'
b. *Zise Rahila: „**Iaca**, aicea Bala, slujnica mea”.* (PO.1582, cap. 30, 3)
'Rahila said, «**Behold**, this Bala, my maidservant.»'
c. *Iosif, iară, zise: „**Iaca**, unde sănt”.* (PO.1582, cap. 37, 14)
'Joseph also said, «**Behold**, where I am.»'

[13] IATĂ! Interj. 1. *Voilà*; *Voiçi*, 2. *Voilà que* (soudain) [...] From Bulg. *Jato*, idem (*eto*, *ete*, etc. *Eto če* ... 'here it is'); (DA, s.v.).

[14] *Iată* 'here' refers to the relative existence of a being that can be approached in a customized manner or not. The strong semantic value we refer to justifies the very frequent use of this presentation in religious texts, where the necessity of confirming with absolute certainty the divine existence and its works is obligatory. *Iată* gradually expanded its functionality into the literary texts. In colloquial oral communication, this intercession is almost entirely absent. The rhetoric based on the large use of textual presentations in argumentation is sometimes found in current official speeches and, recently, is very productive in spoken media communication. Regarding the behaviour of presentation in modern Romanian, see Manu Magda (2009a).

d. ***Iaca,*** *domnu-mieu cu aceaea unde eu sănt la el, pre nemică grije nu purtă.* (PO.1582, cap. 30, 39)
'**Behold**, my lord, with those with whom I am to him, he does not take care of anything.'

(7) ***Iată eu egumenul și tot săborul de la mănăstirea de la Muldoviță.*** (DÎ, LXXXII, Scrisoare, Suceava, Mănăstirea Modovița, [30 iunie 1592])
'**Behold I**, the egumen and all the saber from the monastery of Muldoviță.'

(8) *Și neavînd cine o lega,* ***iată jiupîneasa*** *Tămășoaie grecoaia să află [de]* ***o deade la meșter*** *de o legă, ca să aibă și ea pomeană.* (DÎ, LIX, Însemnare, Galați, 1570–1571)
'**Behold wife** Tămășoaie, the Greek woman, decided to give it to the craftsman to bind it, so that she may also have a charity.'

2.1.3. Formations in evolution

Presentative interjections (as well as the injunctive ones – see below) tend to take over the grammatical position of the verb[15] (9, 10), which is also reinforced by the presence in the context of a complementizer – here, *că* 'that' (9a–c, 10).

(9) a. ***Iaca că*** *am început a grăi cu Domnul* (PO.1582, 59)
'**Behold**, I began to speak with the Lord.'

b. *Care lucru* ***iată că*** *și fu* (ICP~1700, 88^{v})
'Which thing, **behold that** even happened'

c. *Ce, cumu-m zise, eu și făcui, și* ***iacătă că*** *văz!* (PO.1582, 185)
'What, as he said to me, I even did, and **behold that**, I see!'

d. ***Iată-ți*** *muiarea ta* (PO.1582, 45)
'**Here's** your wife.'

e. ***Iacătă-l*** *unde șade* (A.1620, 11^{r})
'**Here it is** where he's sitting.'

(10) *Oprită fu bunătatea de pre pămînt dentr-acealea zile de ce fusease zis:* ***„Adecă, că*** *se voru lăsa casele voastre pustii".* (CC^{2}.1581, 211)
'... of what had been said: «**That's that** your homes will be left deserted.»'

In the 16th century, the two presentations discussed above sometimes coexist in the same context (11a,b) (Densusianu, 1961, II, p. 161, *apud* Zafiu, in SOR, p. 604); "*adecă* occupies the first place (equivalent to a connector) and *iată* the second position (acting as a focalizer)" (Zafiu, in SOR, p. 604).

(11) a. *Demîneața iară,* ***adecă iaca*** *Liia* (PO.1582, 98)
'In the morning again, **behold (behold)** it was Leah.'

b. ***Adecă, iată,*** *carei se delungă de tine, pier.* (CC^{2}.1581, 15)
'**Behold (behold)**, those who depart from you, perish.'

In their evolution towards modern Romanian, the presentatives develop pragmatic values of connectors such as the narrative connector, marking discontinuity or surprise (12a), especially after temporal or conditional constructions (Avram, 1960, p. 47, *apud* Zafiu, in SOR, p. 604), conclusive connector (12b), etc.

(12) a. *Ce cugetînd el aceastea,* ***iată*** *îngerul Domnului și să arătă lui.* (NT.1648, 3^{v})
'Thinking of these, **behold** the angel of the Lord came and showed himself to him in his sleep.'

b. *Căzu* ***adecă*** *soțul lui, la picioarele lui* (NT.1648, 24^{r})
'**Behold** his husband fell down at his feet.'

[15] "They may have a predicate function, accepting some of the verbs' complements (direct complement, expressed by noun, pronouns, including by clitic, or propositional, possessive dative, supplementary predicative)" (Croitor, in GALR, I, p. 674).

2.2. Hortative interjections

Hortative interjections have a more complex diachronic journey than the presentatives, in their evolution from and towards other lexico-grammatical classes.

2.2.1. BLEM (*bleți*, *blemați*), PAS(Ă), VĂ

(verbal forms → interjections → disappeared in modern Romanian)

In the Early Romanian Age, characterized by the greater rigour of the rhetorical patterns used in the drafting, as well as by the low presence of the orality elements specific to the dialogues, the texts contain interjections, coming from verbal imperative forms with directive meaning, such as *blem*, *bleți*, *blemați*[16] (13a,b), *pas(ă)*[17] (14a–d), and *vă*[18] (15a–e), isolated in late Romanian and replaced by other forms, of the interjectional type (the colloquial element of Turkish origin *hai(de)*, and the element of Hungarian origin *ni*[19], with the variants *iane* / *iani*) (see *infra*, §2.3.2).

(13) a. *Dzisă: „**Blem, frate Ciacal**, […]”* (CD.1698, 70)
'He said, «**Come on, brother Ciacal**.»'
b. ***Blăm** de-m arată.* (A.1620, 72)
'**Come on**, show me.'

(14) a. ***Pasă, pasă, Alexandre**, că ție nu e dat să lăcuiești tu cu noi.* (A.1620, 32)
'**Go, go, Alexandre** (VOC.M.SG), that it's not your place to live with us together.'
b. ***Filoane, pasă** dară și-i zi să iasă Alexandru.* (A.1620, 5)
'**Filoane** (VOC.M.SG), **still go** and tell him that Alexandru should get out.'
c. ***Pasă** lăuntru la faraon și dzi aceasta lui* (PO.1582, cap. 8, 1)
'**Go in** to the Pharaoh and tell him this'
d. *Și **pasă** înaintea lui pre țărmurile apeei.* (PO.1582, cap. 7, 15)
'And (you) **go** before him on the shores of the water.'

(15) a. *Dzise fata lui faraon ei: „**Vă!**”* (PO.1582, cap. 2, 8)
'The daughter of Pharaoh said (un)to her: «**go away**!»'
b. ***Vă**, derept aceaea, și adună într-una bărbații lu Izdrail.* (PO.1582, cap. 3,16)
'Therefore, **go** and gather/bring together the men of Israel.'
c. *Zise Ietro lui: „**Vă** cu pace!”* (PO.1582, cap. 4, 18)
'Jethro said to him, «**Go** with peace!»'
d. *„**Vă** înaintea lu Moisi în pustie!”* (PO.1582, cap. 4, 27)
'«**Go** in front of Moses in the wilderness!»'
e. ***Vă** la faraon, mâne demăneață.* (PO.1582, cap. 7, 15)
'**Go** to the Pharaoh tomorrow morning.'

2.2.2. NI, IANE (*iani*)

2.2.2.1. The interjection *ni* with a hortative meaning, after an imperative or conjunctive (16a–e), identified both in the Northern and Southern texts of the 16th century, restricts its usage to the north, being attested today with presentative value, and only in regional dialects (17, 18).

[16] Cf. DEX-online, s.v. *BLEM* (*BLĂM*) – (obsolete) "This archaism in Maramureș is heard less often and only in a few villages" (Țiplea, 1906, p. 432). – Lat. *ambulo, ambulare* ('to walk') > *îmbla(re)* 'walk' > *umbla* 'to walk'. Besides words formed in Romanian with the prefix *în–* (*îm–*), used with and without prefix: *bătrîni / îmbătrîni*, *tineri / întineri*, *sănătoși / însănătoși*, *bucur / îmbucura* etc., here, too, has been used the form without *îm–*, considering it to be a prefix and not an inherited word (Felecan, 1994, p. 38).

[17] Cf. DEX-online, s.v. *PĂSÁ*[2], 3rd pers. *pásă*.

[18] Cf. DEX-online, s.v. *VĂ* (Lat. *vade*).

[19] Cf. DEX-online, s.v. *NI* interj.

Old Romanian

(16) a. ***Ni,*** *să dzidim o cetate și turnul cui vărvul să agiungă la ceriu.* (PO.1582, cap. 11, 4)
'**Let's** build a fortress and its tower and peak shall reach the sky.'
b. ***Ni,*** *să pogorîm gios și să turburăm limba lor.* (PO.1582, cap. 11, 7)
'**Let's** descend and influence their language.'
c. *Derept aceasta,* ***ni,*** *să dăm vin a bea tatălui nostru.* (PO.1582, cap. 19, 32)
'As a consequence, **let's** give wine for our father to drink.'
d. *Zise Laban: „****Ni,*** *batăr, așa să fie cum dzici".* (PO.1582, cap. 30, 34)
'Laban said, «**Come on**, be it as you say.»'
e. ***Ni,*** *deaca amu ai vrut să te duci [...], derept-ce ai furat domnedzeii miei?* (PO.1582, cap. 31, 30)
'**Look**, if you wanted to go now and you lamented so loud at your Lord's house, why did you steal my gods?'

Dialectal Romanian

Ni (< Hung. *nez*) is today a presentative interjection with limited regional circulation (Central and North-Western Transylvania). Having in general the meaning of *uite* 'look', it primarily functions as an intensifier, alone or in combination with other markers of the same category (17a,b). Most commonly, this presentative is associated with ostensive deictics (demonstrative pronouns, adjectives and adverbs, personal pronouns of the 3rd person, as well as definite articles), manifesting various stages of stereotyping (18a–c)[20].

(17) a. ***„nii!"*** *zîce „șe lup mare iesă colo pe dos" // „undi-i?" //* (TDN, 41)
'«**Look**,» he says, «what a great wolf is going out down there» // «where is it?»'
b. *d-apăi* ***uite ni!*** */ primăvara / adică iarna no / le grijîm acasă //* (TDN, 85)
'then **look** / in spring / namely in winter no / we take care of them at home //'

(18) a. *ciobanu care-i rîndu să dușe cu oile / iestălalt stă... de la stîna / pe rînd* ***așa ni*** *//* (TDN, 223)
'the shepherd to whom the turn comes goes with the sheep / the other stays ... from the sheepfold / in turn **look so** //'
b. *avea cuptoriu / din casă / și un ciubăr* ***așa ni*** */ une merea [...] băga lemnile* ***așa ni*** *// înc-amu am* ***de-alea ni*** *//* (TDN, 224)
'he had the oven / from the house / and a little buck **like that** [...] he puts the wood **look so** // I still have **look, some of these** //'

2.2.2.2. Regionally, *iane*, *iani* 'behold' are also recorded(19). Frâncu (2009, p. 154) notes that just like *ni*, *iane* (*iani*) < *ia* + *ne* "after 1600, gradually restricts its use to some Nordic texts: *iane* (CV.1563–83, 20^{v}/12; CC^{2}.1581, 315, 364, 407), *iani* (**?**, XII, 100^{r}/11, XIV, 113^{r}/5, 8; CTd.1600–40, 102^{r}/2, 16, 110^{v}/1)".

(19) ***Iane*** *a-mu trupe* (CTd.1600–40, 110^{v})
'**Here is** my body'

2.2.3. HAI(DE)[21]
(hortative interjection with multiple contextual uses → imperative value → connector)

In the late Romanian period, at the same time as the appearance of oral, colloquial elements in the analysed texts, there are registered the hortative interjections of Turkish origin *hai(di/de)* (with wide circulation in

[20] For this topic, see Manu Magda (2009b).
[21] See, for example, TDRG, s.v.: "türk. *hayde, –di, –da*; in allen Nachbar- u. Balkansprachen.

the Balkans)[22], which extend over time (in the spoken language and less in written literary Romanian, with the exception of press style), imposing themselves in modern colloquial Romanian, sliding to the verb status (it presents a beginning of a desinence paradigm, like that of the interjections *poftim*, *uite*)[23].

By its own nature[24], it was characterized as the typical interjection of Romanian interaction[25]. This allocutive form is specialized for communication in dialogue structures that necessarily presuppose the presence (either real or imaginary) of an addressee. For this reason, the interjection in question penetrates later in the written version of Romanian, especially in the texts of the fictional style, where it takes the place of the imperatives *blem*, *pas(ă)*, *ia(ni)*, preserving the value of the imperatives it often accompanies (20a) and tending to replace it (20b–d) (by joining the vocative – (20c,d)[26].

Old Romanian

(20) a. *Una dintre dînsele zise către cealaltă: – **Hai să ne coborîm** aici.* (CPR, 207)
'One of them said to the other: «**Let's get down** here.»'
b. *Au dzis copilului: „**Hai ghidi cahpol!**"* (NL~1750–66, 222)
'They said to the child, «**Come on, [cahpol] that you are!**»'
c. ***Hai mare prislestiață** ce ești.* (CD.1698, 160)
'**Come on, great [prislestiață]** that you are.'
d. ***Haide, prietine**, vino să-ți arăt cîte feluri de bucate facem astăzi* (CPR, 235)
'**Come on, my friend**, come here to show you how many dishes we make today.'

Modern Romanian

Although it belongs, by definition, to a class of inflexible words, the interjection *hai(de)*, with imperative value, presents, in modern Romanian, a beginning of inflection (having forms with the verbal desinence of the 2nd person singular, *–ți*: *haideți* (21a) or the verbal desinence of the 1st person plural, *–m*: *haidem* (21b–d); the latter has a narrower sphere of use – "popular and obsolete").

(21) a. *A: **Haideți** să-ncercăm.* (IVRLA, 193)
'A: (you) **Let's** try.'
b. *– Aimée, știi ce? **Haidem** la Constanța!*
*– **Haidem!** rosti ea spontan...*
*– Atunci **haidem** în vagonul-restaurant pentru refacere.*
*– **Haidem**, Aimée, e timpul să mergem.*
(M. Drumeș, *Invitație la vals*, *apud* Pană Dindelegan (2009), p. 533–536)
'– Aimée, you know what? (we) **Let's** go to Constanța!
– (we) **Let's go!** spontaneously she said...
– Then (we) **let's go** to the restaurant-car for refreshing.
– (we) **Let's go!** Aimée, it's time to go.'
c. *Și-i șopti: – **Haidem** la Sala Catalană.*
(M. Eliade, ***Maitreyi** și alte proze*, *apud* Pană Dindelegan (2009), p. 533–536)
'And he whispered, «**Come on** to the Catalan Hall.»'

[22] These are considered (see Frâncu, 2009, p. 335) innovations of the pre-Phanariot and Phanariot era (1640–1680).

[23] To describe the status of these interjections in modern Romanian see, among others, Manu Magda (2009a).

[24] Closely related to the imperative, hortative interjections have some common features with vocative and imperative: they can appear isolated in the phrase, they speak with a special intonation and serve to address us; that is why these interjections can accompany a vocation or imperative. (GALR, I, p. 667).

[25] The wording belongs to Rodica Zafiu (2005).

[26] Contextually, the interjection *hai(de)* interjection can be associated or (more and more commonly) assimilated: with an imperative (or a performative expression), or with the hortative conjunctive. In the initial use, the term *hai(de)* was associated with the imperative of verbs of movement ("Come, come! Let's go!"). In this configuration, *hai(de)* exhibits the combinatorial availability of the substituted verb. See, in this regard, DEX-online, s.v. *Hai*.

d. *Vă rog și vă implor să* ***haidem*** *insuportabili stînd și înțelepți...*
Haidem *să fim rude, i-am spus...*
Haidem *să ne mișcăm, îmbrățișarea vieții mele.*
(N. Stănescu, *Epica Magna*, *apud* Pană Dindelegan (2009), p. 533–536)
'Please, and I beg you to **come out** unbearable, standing and wise ...
(we) **Let's** be relatives, – I told her ...
Let's move, (you) embrace of my life.'

In certain contexts, *hai(de)* joins the elements of the language that are meant to refer to the components of the communicative act, operating as a discursive marker. In monologues, the interjection *hai(de)* has the character of a discursive connector (in clustered formulæ), marking various argumentative roles (directing the decoding of the intentions an utterance was formulated with)[27].

2.3. Addressing interjections[28]

2.3.1. BRE, MĂI

(interjection with "popular" connotation → interjection with "familiar" connotation → vocative value)

LATE OLD ROMANIAN

Addressing and phatic interjections are absent from old texts. They appear sporadically in the first fictional texts of the late 19th and 20th century[29] literature to dominate all the modern Romanian contexts, where they sometimes tend to take over the grammatical behaviour of the vocative (often preceding one noun in vocative, which they form an intonational unit with, or take its place)[30].

(22) a. ***Bre, hei,*** *om necunoscătoriu...* (CD.1698, 125)
'**Bre, hey**, ignorant man!'
b. *Ce ți-i voia,* ***măi?*** (NL~1750–66, 21)
'What do you want, **măi?**'

2.3.2. BRE, MĂI, MĂ, FĂ, MĂRE[31] (the last term gone out of use)

19TH CENTURY ROMANIAN

The most frequent addressing interjections in the 19th century[32] are: *bre*, *măi*, *mă*, *fă*, *măre*:

(23) a. *„Nu vă temeți,* ***măre,*** *lăsați"* (N. Filimon)
'«Do not be afraid, **măre**, leave it alone (you.PL).»'
b. ***„Fa, fa*** *Ioană"* (V. Alecsandri)
'«**Fa, fa**, Ioană (VOC.F.SG)»'
c. *„Of!* ***mări frate"*** (V. Alecsandri)
'«Oh! **mări, brother**»

[27] See GALR, II, *Conectori frastici și transfrastici* [Phrastic and transphrastic connectors], §3.2, and Manu Magda (2009a, p. 482–483).

[28] "Interjections by which the recipient is called are called *addressing* or *appellative*. There is some sort of structuring in them, by specializing some interjections for recipients with the trait [+ Human]: *hei*, *mă*, *măi*, *fa*/*fă*, *alo*, *bă*, *băi*, *bre*, *pst*... In many situations, the addressing interjections accompany nouns in the vocative case, thus strengthening their addressing value. Of the interjections with recipients [+ Human], only *fa*/*fă* is specialized for female recipients, as a result of its origin from the noun *fată* 'girl'." (Croitor, in GALR, I, p. 667).

[29] See, for this subject, Chivu *et al.* (2015).

[30] See Manu Magda, in GALR, II, p. 893–895.

[31] MĂRE *interj.* 1) (used to express wonder, perplexity, curiosity). 2) (also used as an addressing term) Măi. [Var. mări] / cf. Alb. *more*, Modern Gr. *moré* (NODEX, 2002, s.v.).

[32] *Apud* Croitor, in Chivu *et al.* (2015, p. 276–281).

d. *„Şi ce-ai să-i faci, **măi Neagu?**”* (V. Alecsandri)
‘«And what are you going to do, you **[măi], Neagu?**»’

Modern Romanian

In using these terms of interpellation that express the call to contact the speakers and stimulate the commencement of communication (*hei*, *ei*, *e*, *măi*, *mă*, *băi*, *bă*, *bre*, *fa*, *fă*, *făi*, *tu*)[33] structural and functional changes occur in time. The terms in question are mainly used in non-standard (regional, popular) registers. The exceptions are *mă!*, *măi!*, present even in the familiar communication of some categories of educated speakers (for example in the spoken media). In this respect, there is a tendency to weaken the intensity of use of the politeness formulæ and to reinforce the value of the interjectional calls *mă*, *bă*, *băi*, *bre*, *tu*.

(24) a. ***Măi** Mărine, te mai pui cioban la vară? Mă pui, **bă** nea Ioane.* (TDO, 997)
‘**Măi** Mărine (VOC.M.SG), you’re still hiring as a shepherd this summer? I hire myself, **bă** Uncle Ioan(e) (VOC.M.SG)’

b. ***Mă**, nu ştiu dacă ţi-e de folos ce ţi-am spus eu.* (IVLRA: 42)
‘**Mă**, I do not know if it’s useful for you what I told you.’

c. *– ***Vrei** să mă conduci acuma pă mine pă la spate... **Băi**, dumneata vrei să-ţi spui ceva?* (**?**, 2004).
‘You want to drive me to my back... **Băi**, do you want me to tell you something? ’
*– Caragiale avea o vorbă: „Ce să caute neamţu’ în Bulgaria?” „Ce caută, **bă**, românu’ în Irak, **băi**?!” „Ce cauţi, **bă**, la noi, **bă**? Cin’ te-a trimis?”* (**?**, 2003).
‘– Caragiale had a saying: «What is the German looking for in Bulgaria?» «What is the Romanian, **bă**, looking for in Iraq, **băi**?!» «What are you looking for, **bă**, at us, **bă**? Who sent you?»’

d. *A: **Măi!** Eu spun o chestie foarte serioasă! Dă bine, **mă!***
B: **Staţi, bă!**... (**?**, 2003).
‘A: **Măi!** I am telling you a very serious thing! It looks good, **mă!**
B: Let me tell you (DAT.PL), **bă!** ...’

2.4. Interjections with transphrastic connector value

2.4.1. *ADEVĂR(AT)* (Lat. *ad* + *de* + *verum*)[34] and *AMIN*[35] (Slav. *aminŭ* < Gr. *amin*, Hebr. *amen*)
Interjections can have different communication values (noted above) or can function as pragmatic connectors. With this last function, some are specialized in certain contexts: *amin*, *bogdaproste*, *aleluia*, and *osana* belong to the ritualized religious language. Others are used, for example, as demarcation signals in administrative texts (letters, official documents, laws) that require concise, unambiguous expression. In essence, these signals highlight the instructions contained in the text to which they are attached. (See the case of the archaic, isolated, clustered interjections[36] *adevăr* (25a–c) and *amin* (26a–c). The former is out of use, the latter is used today only in the church language.)

Documents

[33] Cf. Manu Magda, in GALR, II, p. 893–895.

[34] See DEX-online, s.v. *adevărát*[2], *–ă*.

[35] There are a series of (actual) interjections borrowed from other languages. Some loans were made in the old language (*aleluia* ‘hallelujah’, *amin* ’amen’, *osana* ‘hosanna’ from Slavic, *bogdaproste* ‘thank you, God bless you’ from Bulgarian, *bre* from Turkish, *haide* from Turkish, Bulgarian and Modern Greek, etc.), others in modern and contemporary times (Croitor, in GALR, 2008, I, §5.1). In DEX-online, s.v. *AMÍN* interj. 1) (it is used as a concluding formula in religious texts, prayers, etc.) True; so be it. 2) fam. It’s over!; Farewell! / < Slav. *aminu*, source: **?** (2002).

[36] “The tendency of natural languages is to cloud the procedural sense of success and to form collocations of quasi-stable originally free expressions” (Ştefănescu, 2007, p. 215).

(25) a. ***Adevăr**, făcut-am tocmeală, ce Domneata ai trimes credincios măriii tale de credință [...]*
(DÎ, XXXI, Scrisoare, Transilvania,1600)
'**Indeed**, I've made a deal, by which you have sent the man of faith of your greatness with this commandment and promise of your kingdom'

b. *Și să fiț Dumiile-voastre sănătos, **adevăr**.* (DÎ, XCVII, Scrisoare, Suceava, [1593–1597])
'And your lordship be healthy, **indeed**.'

c. *Păntru aceaea dăm știre domiitale și să te veleleşti de la Dumnedzău, **adevăru**.* (DÎ, CX, Scrisoare, Suceava, [1600])
'That's why we let you know and [we wish you] to be glad from God, **indeed**.'

(26) a. *Dumnezeu pre mijloc de noi. **Amin**.* (DÎ, XVI, Zapis de vînzare, J. Prahova, 1597–1600)
'God among us. **Amen**.'

b. *De-această vă dămu în știre și Dumnezeu să vă ție sănătoși și întru pace bună, **amin**.* (DÎ, XVIII, Tîrgoviște, [1599])
'That's why we let you know and God keep you healthy and in good peace, **amen**.'

c. *Dumnezeu lungească zilele domitale, **amin**.* (DÎ, XCIII, Scrisoare, [1593])
'May God extend the days of your lordship, **amen**.'

Old religious literature

(27) a. *... și acmu și pururе și în veci **adevăru**.* (**?**, 69^{r})
'... and now and forever and forever **the truth**'

b. *Așteptămu scularé morților. di vecie veculuі. **adevăru**.* (**?**, 121^{v})
'We are waiting for the resurrection of the dead. forever. **the truth**.'

c. *Că aceasta amu, **adevăr**, bună iaste și cu folos și spășenie.* (CC^{2}.1581, 25)
'Like now this is, **indeed**, good and useful and penitence.'

(28) a. *iarî direpții | întru părîțiia ceriului. | **amin*** (**?**, 106^{v})
'and the righteous / in the kingdom of heaven. / **amen**'

b. *Că a lui e slava și ținearea, întru nesfîrșiții veacii veacilor, **amin**.* (CC^{2}.1581, 107)
'That's his glory and the keeping, in the end of the ages of the ages, **amen**.'

3. Emotional interjections: the case of the secondary interjection *Doamne!*

3.1. Secondary interjections

Linguistics habitually distinguishes between primary interjections, which always have interjectional use, and secondary interjections[37], which have interjectional use by virtue of their significance (Ameka, 1992, p. 105).

All secondary interjections fall into the subclass of intrinsic interjections and have an emotive communicative function. They generally come from nouns[38] and, to a lesser extent, from verbs, adverbs, pronouns, and nominal phrases. The sub-class of secondary interjections also includes prepositional groups and petrified sentences.

[37] "Secondary or improper interjections are created on the field of the Romanian language from other parts of the speech or from different phrases or sentences which, after frequent use and accentuation of affective value, have acquired the status of interjections. When used with interjectional value, these words or groups of words totally or partially lose their own lexical meaning, acquiring additional affective nuances and changing their grammatical behavior, being morphologically invariant and syntactically independent." (see Croitor, in GALR, I, *Interjecția* [Interjection], §5.1).

[38] The nouns that can become secondary interjections are grouped into several semantic classes: kinship names (*mamă* 'mother', *măiculiță* 'mummy', *tată* 'father', *frate* 'brother', *soră* 'sister'), nouns from the religious sphere (*Dumnezeu* 'God', *Domn* 'Lord', *drac* 'devil', *naiba* 'heck', *păcat* 'sin'), frequently used terms of address (*domn* 'gentleman', *nene* 'mister'), seldom proper nouns" (Croitor, în GALR, I, *Interjecția* [Interjection], §5.1.1).

3.2. Premises of semantic derivation

3.2.1. Below, we will briefly illustrate the behaviour of the prototypical secondary interjection *Doamne!* (*~Dumnezeule!*) 'Lord! (~God!)' in the consulted old Romanian texts, compared to the one in modern Romanian texts[39].

Doamne! (*~Dumnezeule!*) belongs to the class of interjection formulæ that include, at a synchronic level, several stages of a derivative chronology. We will briefly outline the stages of the delocutionary derivation of the term, starting from the use of the nominal form of the appellative in a prayer situation (considered as the implicit discursive situational context), to its interjectional, stereotyped one. This situation is created by a speaker who sets up an act of implicit language (with double meaning—"begging" and "praise"—at the same time) appropriate to the situation, together with an addressee, through and for the dialogue, an implicit speech act. Delocutive derivation, from the nominal to the interjectional form of the term, is based just on this double meaning of contextually implicit act of language.

3.2.2. The basic form for the semantic derivation of the word, in the process of sliding to the secondary interjection value, is the nominal, allocutive one, with the function of an appeal formula addressed to divinity, during the prayer. *Domn* (< DŎM(Ĭ)NUS, nominative) is used, with this function, especially with vocative desinence, *Doamne* (< DŎMĬNE): – as a term of addressing the divinity (29a–d); – as a generic term of addressing the "master, prince" (30a–b); – as a generic common term of polite addressing to a male, *domnule* 'sir" (articulated vocative) / plural *domnilor* (30c).

(29) a. ***Doamne**, spăseaște-ne!* (CC^2.1581, 109)
'**Lord**, deliver us!'
b. *Milosîrd ești* ***tu, Doamne!*** (CC^2.1581, 65/67)
'**Lord**, you are merciful!'
c. ***Domnul den ceriu**, iartă-ne noi.* (CLRV.1559, 66)
'**Our Lord in Heaven**, forgive us.'
d. ***Dumnezeu**, cu urechile noastre auzim.* (CLRV.1570, 96)
'**God**, we listen with our ears.'

(30) a. ***Doamne împărate*** (FD.1592–604, 168)
'**Lord emperor**'
b. *Zise: „Rogu-te,* ***Doamne**, <s>ă am aflat mila înaintea ochilor tăi, nu încungiura sluga ta"* (PO.1582, cap. 18, 3)
'He said, «Please, **Lord**, if I have found mercy before your eyes, do not enclose your servant»'
c. ***Domnilor și boierilor*** (CLM.1700–50, 293)
'**Lords and boyars**'

3.3. Stages of derivation

In what follows, we will consider, in agreement with Olivier (2000, p. 161f.), that the interjective formations, identified in various contexts, represent lexicalized realizations / achievements from the diachronic point of view of a semantic continuum[40]. This continuum contains several stages:

3.3.1. The basic stage (primitive situation) of the derivative process contains the formula *Doamne!*, with a nominal function, as a support for all other stages. The expressive potential of the formula (31) derives

[39] In this regard, see our work, Manu Magda (2017).

[40] See, in this sense, Olivier (2000): "...nous ferons l'hypothèse d'un *continuum sémantique* reliant ces différents emplois. Selon nous, on ne peut conclure à une véritable polysémie : chaque emploi porte la trace des types d'emplois qui le précèdent dans l'ordre dérivationnel... chaque emploi porte la trace des types d'emplois qui le précèdent dans l'ordre dérivationnel. La classe des *formules interjectives* laisse voir dans un même état de langue plusieurs étapes d'une chronologie dérivationnelle" (p. 161).

from the fact that the meaning of the term benefits from the persistence, in the speaker's memory, of the prototypical content of prayer implicit in the appeal formula.

(31) *Aceasta grăiia, că de acmu zis i fu „**Doamne**, spăseaşte-ne!"* (CC^2.1581, 109)
'This was what he said, «**Lord**, deliver us!»'

3.3.2. The first interjectional stage of expression is characterized by a weakening of the prototypical situation "prayer" (through the ambiguity of the author's identity), and the exclusive preservation of the "exceptional situation" value from its semantic sphere.

Old Romanian
Old Romanian texts mark this stage by using (and improving the process in the late phase of the studied period) conventional rhetorical techniques (among which the exclamation has a privileged role, see 33a–c). In the conversational triangle speaker – addressee – witness, the speaker (through discursive elements) organizes and directs the discussion, ensures a favourable atmosphere for communication, prefiguring a dialogue with a potential receptor (32a–d), which has an active role in the creation of meanings. "Due to the addressed speech, the recipient ceases to be an abstract, virtual entity, becoming an integral part of a dialogue construct, in which to him is assigned the role of a confidant, but also a co-participant in the formation of the text" (Cvasnîi Cătănescu, 2006, p. 75).

(32) a. *Ce şi David amu răpştind arătă-se: „Pînă cînd păcătoşii, **Doamne**, pînă cînd păcătoşii laudă-se?"* (CC^2.1581, 2)
'What David also now shows up is saying: «Until when the sinners, **Lord**, until when the sinners will they boast?»'
b. *Şi dzise Avraam: // „**Doamne Domnezeu**, den ce voiu cunoaşte că voi birui acesta?"* (PO.1582, cap. 15, 8)
'And Abraham said: // «**Lord, God**, how will I know that I will overcome it?»'
c. *Că pre adevărat, **Doamne**, au călcat împăraţii Asiriei limbile şi păgînii.* (**?**, 71)
'That indeed, **Lord**, Assyria's kings have transgressed the languages and the heathen, and put their gods into the fire.'
d. *„Ce este omul, **Doamne**, de-ai făcut pentru el atîta mărire?"* (**?**, 294)
'«What is the man, **Lord**, that you have made for him such greatness?»'

(33) a. ***Doamne**, Domnul nostru, cît iaste de minunat numele tău [...]!* (**?**, 29)
'**Lord**, our Lord, how wonderful your name is, the whole earth is full of it!'
b. *O, cît sîntu de înfricoşate lucrurile tale, **Doamne!*** (**?**, 63)
'Oh, how terrible your things are, **Lord!**'
c. ***O, Doamne**, împăratul mieu, atîta dragoste şi pateme ai pus pentru noi.* (**?**, 160)
'**Oh, God**, my emperor, so much love and passion you gave us.'

Although we did not identify the final interjectional stage in the old texts, we attested to the chroniclers two examples marking the very advanced phase of pragmatization, present today in spoken Romanian:

(34) *Într-una de dzile, cu meşterşug i-au împărţit, pre unii la o samă de agii curţii sale, la ospăţu, **văz doamne**, pre alţii la alţi agi şi la masa sa...* (CLM.1700–50, 227^r, zac 19)
'One day, by hand, they divided them, some of them at the agas of his courthouse, at the feast, **you see, Lord**, the others at other agas and keeping some of them at his table.'

(35) *Scris-au veziriul cu scîrbă la paşa de Tighine, dzicînd că beiul de Moldova este un ghiaur şi ştie toate ce să facu la Moscu şi la Ieşi, de le scrie tot adevărat la Poartă „iar tu eşti, **vedzi doamne**, busurman şi nu ştii nemic!"* (NL~1750–66, 196)
'The vizier wrote in disgust, to the pasha of Tighine, saying that Moldova's bey was a ghiaur and knew everything that was done in Moscu and in Ieşi, so that he wrote all true to the Gate «and you are, **you see, Lord**, bursuman and you know nothing!»'

3.3.3. In the final interjectional stage, all derived uses of the term *Doamne!* preserve, from the primitive situation, the emotion characteristic of exclamation and interjective gesture. In this last stage of the delocutive derivation, the term in question achieves an advanced level of pragmatization, acquiring the prototypical function of intensification. Communication loses its primitive sacred substrate and goes into a profane communication. Interjectional *Doamne!* approaches the value of the accompanying *Ah!* and *Oh!* interjections, which mark the high degree of emotivity, but starting from a different primitive situation – that of the cry (see 36a,b)[41].

Modern Romanian

In modern Romanian, "*Doamne!*" has acquired interjectional value because of its special affective content, uttering the name of the supreme divinity. *Doamne!* loses the role of addressing or calling, as in the situations when used in its own sense, being used in expressing an emotional reaction of interjectional value.

As a secondary interjection, *Doamne!* performs syntactically (unstructured) independent utterances, prefacing or completing other statements that complement them affectively. The difference from the substantive variant is reflected by intonation[42].

(36) a. ***Oh, Doamne**, nu poți să-ți imaginezi! O să las o parte din mine, aici, în capitală!* (online)
'**Oh, God**, you can not imagine! I'll leave a part of myself here in the metropolis.'

b. *Și vine chelnerița, vede în ziar poza din tinerețe a actorului și zice, topită de emoție: „**Vai, Doamne**, cît era de frumos!"* (online)
'And the waitress comes in, she sees the actor's younger picture and says, melted by emotion: «**Oh, my God**, how handsome was he!»'

Prototypically, these statements are associated with exclamative syntax[43]. Generated by the formation in question, nominal exclamations usually accompany exclamation constructs (*wh*-type)[44] containing syntactic patterns characterized by the presence of exclamatory grading and intensification elements of the adjective or adverb[45]. These statements include, in the first positions of the syntagmatic sequences through which they are made, exclamative elements such as:

- the pronoun (adjective) *ce* 'what' (37a), sometimes followed by the adverb *mai* 'more' (37b), the preposition *de* 'of' (37c), or by both;

(37) a. ***Doamne**, ce a apărut în Scornicești! E o statuie tare ciudată.* (online)
'**God**, what appeared in Scornicești! It's a weird statue.'

b. ***Doamne, ce mai viață!*** (online)
'**God, what a life!**'

c. ***Doamne**, ce de bani! 400.000.000 de euro „mișcă" finala Champions ...* (online)
'**God**, how much money! 400,000 Euro "moves" the Champions League final...'

- the pronominal adjective *cît* 'how much' (alone or followed by the preposition *de* 'of'):

(38) ***Doamne, cît de mult** o iubește!* (online)
'**God, how much** he loves her!'

[41] "Si l'on arrive au même type d'effet avec *MD*, unité obtenue par dérivation à partir d'une expression à contenu descriptif, qu'avec un cri parlé, c'est bien que la situation primitive de *MD* se prête à une telle évolution, même si celle-ci n'a rien d'automatique" (Olivier, 2000, p. 172).

[42] "The character of the *exclamative utterances* of interjections is generally marked in the suprasegmental plane" (GALR, II, p. 969).

[43] Cf., in this regard, Vișan (2002, p. 415–424).

[44] Cf. Vișan (2002, p. 416). The author distinguishes between *exclamations*, statements with a certain expressive illocutionary force, and *exclamative constructions*, sentences being defined as such according to their semantic-syntactic traits.

[45] See GALR, I, *Interjecția*, §4.1. and II, *Enunțul*, §4.2.

- *unde* 'where', *cum* 'how', *unde nu* (accompanied, in some constructions, by the adverb *mai* 'more', placed away from the conjunction):

(39) ***Doamne, cum** a putut să iasă Miron Cozma din casă!* (online)
'**Lord, how** could Miron Cozma come out of the house!'

The intensifying function of the interjection (focus, gradation, modulation) has two components (an explicit and an implicit one):

- the direct address, made by appealing to the *Doamne!* 'Lord!' (the name of the supreme divinity) contained in the nominal exclamation;
- the involvement of a witness of the highest prestige in the appreciation contained in the exclamational construct that follows the nominal exclamation, and the implication of a linguistic presentation act (*uite* 'look!').

The communicative functions of the term are an expression of the degree of the speaker's engagement in the communicative act expressed through the exclamation construct, which usually precedes it.

4. Final considerations

In the previous pages, we have signaled some aspects of the semantic variability diachronically developed by some of the most significant interjections of Romanian language.

The present paper highlights the fact that certain texts from the 16th century have a large number of forms by which the semantic-pragmatic category of the presentation is realised. These forms are adapted to the specific legal and administrative type of communication they practice. Presentative interjections specific to the written language (*adecă*, *iată*) are also identified in the religious literature.

Hortative and addressing interjections, specific to the spoken language, have a lower communicative weight in the old Romanian. They are found in the written language of the pre-Phanariot and Phanariot era.

In the analysed texts, we have recorded forms that have changed their functional status (semantic and grammatical), evolving in several directions:

- from the class of the verb to the class of the interjection or vice versa (presentatives, hortatives);
- from the class of interjection to the name class (conatives);
- from various other morphological classes to the class of interjection (secondary interjections).

By repeated use, with certain values, in identical contexts, some formations tend to undergo pragmati'ation, becoming communicative marks.

The investigated formations ensure the functional continuity, keeping in the modern Romanian some of the values already recorded in the old language (registered in dictionaries and identified in texts belonging to the pre-modern period), to which new ones have been added. Thus, we have recorded in modern Romanian the following[46]:

- the textual presentative interjection *iată* penetrates the "semi-formal" oral communication, taking over the attributions of the presentative *uite* (as a mark of perceptive knowledge);
- the colloquial *uite*, non-existent in early Romanian, in informal and semiformal contexts, accumulates several values – manifesting different degrees of movement to another function than the prototypical one (contributing to the structuring of the discourse, marking the beginning of a dialogue replica or a citation / enumeration sequence, or highlighting some argumentative roles);
- hortative interjections today occupy an important place among the elements that have the function of verbal mobilization and demobilization: *hai(de)* is the prototypical interjection of linguistic action.

[46]For this subject, cf., amongst others, our work, Manu Magda (2009a).

Linguistic formations, such as the analysed secondary interjection *Doamne!* belong to the category of pragmatized speeches, being especially frequent in the use of the present-day Romanian. They act as communicative markers (intensifying, focusing, grading) in ever-wider contexts of use[47].

Bibliography

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

CC^2.1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CD.1698 = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, în *Opere complete*, I, *Divanul*, ed. V. Cândea, București, Editura Academiei, 1974, p. 103–405.

CLM.1700–50 = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

CLRV = Mareș, Al. (coord.) (2016). *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), Editura Academiei Române, București.

CPR = *Cărți Populare Românești*, Editura Litera Internațional, București – Chișinău, [f.a.]

CTd.1600–40 = *Codicele Todorescu*, în Drăganu, N. (ed.), *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, p. 191–229.

CS.1609–18 = *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 1993.

CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei Române, București, 1981.

DÎ = Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman-Moraru, Al. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.

ICP~1700 = Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și Patru orații, traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*, ed. E. Dima, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2010, p. 3–127.

IVRLA = Ionescu-Ruxăndoiu, L. (coord.) (2002). *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti.

NL~1750–66 = Ion Neculce, *Letopisețul*, în Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.

NT.1648 = Simion Ștefan (ed.), *Noul Testament (Bălgrad/Alba Iulia)*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.

TDM II = *Texte dialectale, Muntenia. II*, publicate sub redacția lui B. Cazacu, de P. Lăzărescu, M. Marin, B. Marinescu, V. Neagoe, R. Pană şi M. Vulpe, Bucureşti, 1975.

TDN = *Texte dialectale și glosar, Bistrița-Năsăud*, publicate de M. Marin și M. Tiugan, Consiliul Culturii şi Educației Socialiste, Bucureşti, 1987.

TDO = *Texte dialectale, Oltenia*, publicate sub redacția lui B. Cazacu, de C. Cohuț, G. Ghiculete, M. Mărdărescu, V. Șuteu şi M. Vulpe, Editura Academiei, Bucureşti, 1967.

B. References

Ameka, F. (1992). *Interjections: The universal yet neglected part of speech*, in "Journal of Pragmatics", vol. 18, nr. 2–3, p. 101–118, Crossref.

Avram, M. (1997). *Gramatica pentru toți*, Editura Humanitas, București, p. 291–295.

Chivu *et al.* (eds) (2015). *Studii de istorie a limbii române: Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, Editura Academiei Române, București.

Cuenca, M.J. (1997). *Defining the indefinable? Interjections* (abstract), Fifth International Cognitive Linguistics Conference, Vrij Universiteit, Amsterdam, 14–19 iul.

Cuenca, M.J. & Hilferty, J. (1999). *Introducción a la linguística cognitiva*, Editorial Ariel, Barcelona.

Cvasnîi Cătănescu, M. (2006). *Retorică publicistică. De la paratext la text*, Editura Universității din București, București.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie veche (literele A–B, C, F–I, D–De, J, L–Lojniță), coordonator Sextil Pușcariu, Socec & comp. și C. Sfetea, București, 1913–1949.

Felecan, N. (1994). *Elemente arhaice latine în graiurile din nordul țării*, in "Buletinul științific, seria A, Filologia", vol. IX, p. 37-43.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

[47] Similar structures are exhibited by secondary interjections such as "*Mamă!*" 'mother!' (see Manu Magda, 2009c.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii romane. I. Cuvântul. II. Enunțul*, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii romane*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Gonçalves, M. (2000). *Sur le statut linguistique de l'interjection*, in "Actas del VIII congreso de Lingüística General", Universidad Autónoma de Madrid, p. 14, [online].

Gonçalves, Miguel (2002). *A Interjeição em Português. Contributo para uma Abordagem em Semântica Discursiva*, FCT/FCG, Lisboa.

Hopper, P.J. & Traugott, E.C. (1993). *Grammaticalization*, ed. I-a, Cambridge University Press, Cambridge (ed. a II-a: 2003).

Manu Magda, M. (2008). *Limba română vorbită*, in GALR, II, p. 869–904.

Manu Magda, M. (2009a). *Indici de alocutivitate în limba română actuală (clasa alocutivelor interjecționale)*, in Pană Dindelegan, 2009, p. 459–491.

Manu Magda, M. (2009b). *Prezentativele în textele dialectale românești*, in "Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie", vol. I, Bala Mare, 19–21 sept. 2009, Editura Mega, Cluj-Napoca, p. 189–205.

Manu Magda, M. (2009c). *Un alocutiv pragmatizat în limba română*, în „Limba română", vol. LVIII, nr. 2, p. 230–237.

Manu Magda, M. (2014). *Vorbirea directă în texte românești din secolul al XVI-lea*, în Zafiu, R. *et al.* (eds), *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române*, I, Editura Universității din București, București, p. 287–296.

Manu Magda, M. (2017). *Gramatică și pragmatică. Un studiu de caz: interjecția* ***Doamne!*** *în limba română*, în Dragomirescu, A. *et al.* (eds), *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu doamnei profesoare Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, Editura Universității din București, București, p. 265–276.

Olivier, C. (1985). *L'art et la manière :* ***comment*** *dans les stratégies discursives*, în „Langages", vol. 20, nr. 80, déc. 1985, p. 71–98, Crossref.

Olivier, C. (2000). *L'interjection* ***mon Dieu*** *: variabilité sémantique et situations de discours*, în „Cahiers de praxématique", nr. 34, p. 161–189, [online].

Pană Dindelegan, G. (ed.) (2009). *Dinamica limbii române actuale*, Editura Academiei Române, București.

SOR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford; Anexe online.

Ștefănescu, A. (2007). *Conectori pragmatici*, Editura Universității din București, București.

TDRG = Tiktin, H. (2004). *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Traugott, E.C. (1989). *On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change*, in "Language", vol. 65, nr. 1, p. 31–55, Crossref.

Traugott, E.C. (1995). *Subjectification and Grammaticalization*, în Stein, D. & Wright, S. (eds), *Subjectivity and Subjectivization in Language,* p. 31–54, Cambridge University Press, Cambridge.

Vișan, Ruxandra (2002). *Observații asupra sintaxei exclamativelor cu* ***ce, ce de, cît*** *și* ***cum*** *în română*, in Pană Dindelegan, G. (coord.), *Perspective actuale în studiul limbii române: actele colocviului Catedrei de Limba Română, 22-23 noiembrie 2001*, Editura Universității din București, București, p. 415–425.

Zafiu, R. (2005). *Conjunctiile adversative din limba româna: tipologie si niveluri de incidență*, in Pană Dindelegan, G. (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 239–252.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i6A93ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Interjecția în texte vechi românești

Margareta Manu Magda*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:
Primit 1 iunie 2017
Acceptat 6 iulie 2017
Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:
interjecție
expansiune diacronică
derivare semantică
româna veche
româna modernă
pragmatizare

Rezumat

Lucrarea încearcă să identifice problemele speciale puse de studiul interjecției în limba română veche (pe baza examinării unui corpus de texte aparținînd perioadei 1600–1780, raportate la texte din româna modernă). Am urmărit în ce mod anumite formațiuni interjecționale au dobîndit, prin expansiune diacronică, noi valori gramaticale, semantice și pragmatice.

Structura lucrării este următoarea: secțiunea introductivă (§1) prezintă pe scurt poziția autoarei privind statutul ocupat de categoria interjecției la nivel morfosintactic, semantic și pragmatic (§1.1) și privind relația dintre diverse structuri lingvistice și procesul lor de gramaticalizare / pragmatizare (§1.2); §2 se referă la traseele specifice urmate de evoluția diverselor categorii de interjecții analizate, de la româna veche spre româna modernă: prezentativele *adecă*, *iată*, *ni* (§2.1), hortativele *haide*, *ni* (§2.2), conativele *bre*, *măi* (§2.3), conectorii cu funcție de semnale demarcative *adevăr*, *amin* (§2.4); §3 are ca obiectiv descrierea unei specii de derivație delocutivă, ilustrată, în limba română, de variantele semantice lexicalizate ale interjecției secundare *Doamne!*; studiul se încheie cu cîteva concluzii referitoare la rezultatele cercetării (§4).

1. Preliminarii

1.1. Autorii care s-au ocupat în ultimii ani de studiul interjecției sînt de comun acord cu faptul că aceasta are o importantă funcție în comunicare și că semnificațiile și funcțiile ei diferă de la o limbă la alta[1].

Astfel, limba română dispune de un inventar extins de formațiuni interjecționale, înregistrat și descris în lucrări de profil. Pentru româna modernă, dispunem de o bogată bibliografie a problemei[2]. Pentru româna veche, descrierea construcțiilor interjecționale acoperă o bibliografie mai restrînsă[3].

1.2. În studiul de față, vom urmări traseele specifice parcurse de anumite interjecții cu valori prototipice din româna veche în evoluția lor spre româna modernă. Am selecționat pentru analiză cîteva dintre cele mai reprezentative formațiuni interjecționale din categoria prezentativelor (*adecă*, *iată* și *ni*), a hortativelor (*haide* și *ni*), a adresativelor (*bre*, *măi*), a conectorilor cu funcție de semnale demarcative (*adevăr*, *amin*), și a emotivelor (interjecția secundară *Doamne!*). Vom încerca să prezentăm în ce mod unele dintre aceste elemente lexicale, în condițiile anumitor constrîngeri morfosintactice și pragmatice contextuale, își modifică în timp forma, sensul și/sau funcția (unele interjecții se gramaticalizează / pragmatizează, consolidîndu-și noul statut: „grammatical material become more grammatical", Traugott, 1995, p. 15).

1.3. Am utilizat, ca bază teoretică, în stabilirea statutului lingvistic al interjecției, modele propuse în literatura de specialitate a ultimilor ani: a) modelul explicativ (cognitiv) al procesului de „subiectivare" („subjectification" – vezi Traugott, 1989 și 1995[4]) și b) modelul semantico-pragmatic specific evoluției interjecțiilor (vezi, între altele, Gonçalves, 2000 și 2002; Hopper & Traugott, 1993).

*Adresă de corespondență: *margaretamagda@yahoo.com*.

[1] Vezi, în acest sens, „Journal of Pragmatics", vol. 18, nr. 2–3, 1992, consacrat integral studiului interjecției [online].

[2] Pentru prezentarea inventarului și tipologiei interjecțiilor din limba română standard, cf., între altele, GALR, I, *Interjecția*, p. 657–686 și GALR, II, *Grupul interjecțional*, p. 119–123.

[3] Frâncu (2009, p. 151–154; p. 335–336) prezintă un inventar al principalelor interjecții din limba română veche.

[4] În Traugott (1995, p. 46), „subiectivarea" („subjectification") este definită ca dezvoltare a unei expresii gramaticale în legătură cu atitudinea sau credința vorbitorului referitoare la ceea ce spune.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

1.3.1. Aspecte definitorii ale interjecției. Categoria lingvistică a interjecției, având ca trăsături definitorii *intonația exclamativă* și *non-flexiunea*, este o clasă de cuvinte eterogenă, atît sub aspect gramatical, cît și sub aspect semantic.

a) Sub aspect gramatical, interjecția este o subcategorie diferențiată de alte subcategorii[5] deoarece:
   – este o *frază non-prototipică* (un echivalent al frazei care, asemenea fragmentelor sintagmatice de tip pro-frază, nu prezintă structura subiect – predicat)[6];
   – este o subcategorie ale cărei elemente, numite de unii cercetători[7] *semnale lingvistice*, sînt mărci ale unui *act de predicație non-frastic*.

b) Sub aspect semantic, interjecția este caracterizată printr-o *semnificație vagă*, fapt ce permite utilizarea ei într-un număr foarte mare de contexte care îi influențează sensul prototipic. Aceste semnificații contextuale, fixate în timp, se convenționalizează.

c) Sub aspect pragmatic, categoria interjecției prezintă o anumită omogenitate, avînd în vedere baza de definiție de natură performativă și capacitatea interjecției de a evolua în direcția altor categorii funcționale. La acest nivel, interjecția interacționează cu formațiuni precum exclamația, vocativul și imperativul, în performarea unor acte lingvistice ca avertizarea, injuria, insulta, jurămîntul sau blestemul etc.

1.3.2. Premise ale derivării semantice. În teoria gramaticalizării, schimbarea semantică este redată printr-un număr de termeni precum: *bleaching*, *desemanticisation*, *semantic loss* și *weakening*; numitorul comun al sensului acestor termeni este de „pierdere" (*loss*). În cazul tipic de gramaticalizare, avem a face cu o redistribuire sau o alunecare de sens, nu cu o pierdere (Hopper & Traugott, 1993, p. 84). „Alunecarea" este un proces gradat, prin care forme și construcții, la început exprimînd sensuri lexicale primare, concrete și obiective, prin utilizare repetată, în contexte sintactice locale, ajung să îndeplinească funcții tot mai abstracte, pragmatice, interpersonale, bazate pe reacția vorbitorului (la Traugott, 1995, p. 32, „subjectification").

2. Direcții de evoluție a unor interjecții din româna veche spre româna modernă

În sec. al XVI–lea și în prima jumătate a sec. al XVII–lea, inventarul de interjecții cuprindea numeroase elemente moștenite sau împrumutate care, ulterior, au dispărut sau și-au restrîns utilizarea.

Textele românești vechi evidențiază o mare instabilitate funcțională a semnalelor lingvistice interjective. Acestea prezintă o evoluție frecvent recognoscibilă în diacronie (prin forme coexistente în sincronie). Datorită echivalenței semantice dintre unele interjecții și diverse părți de vorbire (verbe, pronume, adjective sau adverbe), interjecțiile sau grupurile interjecționale, construite în jurul interjecției, pot ocupa poziții sintactice specifice respectivelor clase de cuvinte[8].

*2.1. Prezentativele **adică, iată, ni***

Interjecția prezentativă este principalul mijloc gramaticalizat pentru realizarea operației de prezentare în limba română[9]. În secolul al XVI–lea, interjecțiile prezentative prototipice sînt *adecă* și *iată*, forme

[5] După autori precum Cuenca (1997), Cuenca & Hilferty (1999), Gonçalves (2000) etc.

[6] Cf. Gonçalves (2000, p. 4): „tous les équivalents de la phrase qui ne présentent pas de structure sujet-prédicat, comme les fragments syntagmatiques, les pro-phrases, etc. sont donc *des phrases non prototypiques*. Les interjections constituent alors une sous-catégorie de la catégorie grammaticale de niveau basique *fragment*".

[7] Cf. Olivier (1985), care clasifică semnalele lingvistice în „signaux linguistiques anonymes, formules interpersonnelles stéréotypées et interjections".

[8] „Între clasa interjecției și celelalte clase de cuvinte există treceri în ambele sensuri: cuvinte aparținînd altor clase devin interjecții secundare, pierzîndu-și total sau parțial sensul de bază și dezvoltînd valori afective, expresive, iar interjecțiile pot constitui baze de derivare pentru verbe și substantive, în general (accidental, și pentru adjective), prin sufixare, respectiv articulare, atașarea unor desinențe substantivale sau adjectivale ori a unor determinanți substantivali (ca procedee mai frecvente)." (Croitor, în GALR, I, p. 677).

[9] Prezentativele prototipice, pentru clasa în discuție, sînt *iată* (*iacă*, *iacătă*, *ia(n)*) și *uite* (*uitați*) și variantele populare ale acestora: *ete*, *iete*, *iote*, *oite*, *uiche*, *uie*, *ute*, încadrabile în categoria interjecțiilor conative, „care contribuie la a lua cunoștință", de

concurente care se dezvoltă divergent. Prima s-a specializat, în timp, cu valoare de marcă prototipică a reformulării, pierzînd funcția prezentativă, după ce o vreme cele două sensuri ale acesteia au coexistat la nivelul textelor[10]. Regional, sînt înregistrate și *îni*, *iani*, *iane* și *ni*[11] „iată". Unele dintre aceste forme sînt polisemantice, putînd folosi la exprimarea unor modalități de prezentare variate. Aceeași marcă de prezentare poate corespunde unui spectru de funcții diferite în raport cu tipul de construcție sau de context.

Dăm mai jos cîteva variante ale prezentativelor citate, ilustrative pentru alunecarea de sens, și, în final, pentru modificarea de statut gramatical, despre care vorbeam.

2.1.1. ADICĂ[12] (cu variantele *adecă* și *adăcă*), „iată", „uite"
(adverb → interjecție → conector de reformulare)

Avînd valoare primară de adverb, folosirea interjecțională a lui *adică* este deosebit de frecventă în textele din epoca cercetată: „*adică* este în plină concurență cu *iată* (*iacă*)" (Frâncu, 2009, p. 151). Au fost identificate în texte următoarele utilizări: sens prezentativ propriu-zis (prezentativ al existenței și al identității) (1); valoare de întărire, parafare a celor prezentate într-un act administrativ (2a,b); sens (element) citațional (3); sens explicativ (alunecare spre valoarea conectivului de reformulare) (4a–c).

(1) *Patriarșii încep cîntare:* ***Adecă,*** *Dumnezeul nostru înălță-se.* (CC[2].1581, 194)

(2) a. ***Adecă eu,*** *Marin o(t) Boldești, scris-am acest zapis [a]ll meu [...]* ***cum să se știe*** *că am vîndut ocina din Scroviște.* (DÎ, VII, Zapis de vînzare, Dîmbovița sau Prahova, 1582)

b. ***Adecă eu,*** *Iorga, feciorul buscăi de Bunești,* ***scri<u> eu și mărtu<risesc>.*** (DÎ, CIV, Zapis de cumpărare, Bunești – j. Vaslui, [1595–1597])

(3) *Că zice svînta scriptură: Blaže(n) mu(ž),* ***adecă*** *„Ferice de bărbatul ce nu mearge spre sfatul necuraților și pre calea păcătoșilor".* (DÎ, LIX, Însemnare, Galați, 1570–1571)

(4) a. *După cuvîntul ce grăise, că „mai nainte", zice, „de ce mă veri chema, zic:* ***Adecă,*** *eu"* (CC[2].1581, 20)

b. *Ce* ***adecă,*** *aceastea toate să le părăsim și să meargem după Hristos.* (CC[2].1581, 75)

c. *Ce se zice limbile,* ***adecă*** *cum ai zice, împreună tot omul ce-i smeri păcatului.* (CC[2].1581, 558)

2.1.2. IATĂ (*iaca*, *iacă*, *iacătă*), „uite"
(valoare demonstrativă → interjecție prezentativă → valoare argumentativă / conector)

Utilizată inițial cu sens „demonstrativ" (avînd ca scop de a atrage atenția alocutorului asupra prezenței efective și singularizante a unui obiect din lumea referențială, dirijîndu-i privirea asupra acestuia din urmă), interjecția *iată* a pătruns în română din bulgară (< *eto*, *ete* etc.)[13], cel mai probabil prin intermediul textelor

către alocutor, de o „ofertă" (intenție) a locutorului. Pentru inventarul prezentativelor în limba română, cf. DA, DEX, MDA s.v.

[10] „Presentatives are predicates with an NP / DP or a clausal complement, or parenthetical markers. Parenthetical presentatives may be pragmaticalized as focalizers or discourse connectors. In the 16th century (see Manu Magda, 2014), *adecă* and *iată* are in competition, since they have very similar functions; *adecă* is the only presentative marker in CP[1].1577 and PS.1573–8 and it is the most frequent one in PH.1500–10, CB.1559–60, CV.1563–83, while *iată* is preferred in CT.1560–1, CC[1].1567, CC[2].1581; in PO, the form *iaca* prevails (Zafiu, 2015a). In the second OR period, *adecă* (which is less integrated into the syntactic structure from the earliest texts) loses its presentative function (except for some legal formulas) and becomes a prototypical paraphrastic reformulation marker (Zafiu, 2015a; Zamfir, 2015; §4.8.2). In MR, *iată* preserves all its functions, while adding new pragmatic values; *iaca* and *iacătă* also continue to be presentatives, but they are restricted to the colloquial register" (Zafiu, în SOR, p. 602).

[11] Cf. N. Drăganu, *Prefață* la CTd.1600–40, p. 150: „Hașdeu (Cuv. II, p. 112 și 235) vedea în formele *îni* și *iani* pe latinul *en* (cf. gr. v., pol. *ano*, *anu*, nordsrb. *ano*, slav. *na*, ung. *ne*, *ni*, germ. *nu*, *na*, cari toate sînt înrudite în privința fonetică și a înțelesului). Astăzi se aude *în*, *ian* sau *zani* și *ni*. *Ini* ar putea corespunde latinescului *en*, *ni* e unguresc, iar *iani* și *iane* e mult mai probabil că sînt compuse din *ia* («Wohl nicht lat. *eja*, sondern alb., bulg. *ia*», Tiktin-Rum.-Deutsches Wb., p. 746) cu ungurescul *ni*, *ne*. – *ia+ni*, *ia+ne* (cf. și Tiktin, *ibid.*, p. 748)". Vezi și Frâncu (2009, p. 154).

[12] „Cuvînt de origine controversată (după DA, de origine necunoscută, după Philippide, *Principii de istoria limbii*, p. 7, din *id est quort* sau *ad id quod*, ultima etimologie e preluată și de Scriban (DLR), după Procopovici, Dacor. X, 79 din *adest eccum*, după Ciorănescu din lat. *adæque* „deopotrivă, la fel")" (*apud* Frâncu, 2009, p. 151).

[13] IATĂ! Interj. 1. *Voilà*; *Voiçi*, 2. *Voilà que* (soudain) [...] Din bulg. *Jato*, idem (*eto*, *ete* etc. *Eto če* ... „iată că"); (DA, s.v.).

bisericești, în texte românești scrise de diverse facturi, urmînd inițial tiparul de utilizare preluat din textul slavon și dezvoltînd ulterior alte sensuri contextuale.

Concomitent cu forma cultă, interjecția *iată* a pătruns și prin filieră populară (dialectală), în variante ca *ete/iete* etc., în graiurile sudice (oltenești, muntenești), concurînd forma locală uite și dînd naștere unor forme contaminate cu aceasta din urmă (5a,b):

(5) a. *Am treierat și cu caii,* ***ete*** *aici chiar aveam aria* (TDO, 335)
b. *Bre, tataie,* ***iote****-așa,* ***iote****-așa, și noi avem un berbec!* (TDM II, 498)

În mod tradițional, *iată* s-a specializat pentru realizarea prezentării textuale (scrise)[14]. În textele consultate, realizează toate valorile fundamentale specifice prezentativelor: sens prezentativ propriu-zis (prezentativ al existenței și al identității) (6a–d); valoare de întărire, parafare a celor prezentate într-un act administrativ (7); valoare argumentativă (8).

(6) a. *Și* ***iată acestu om al mieu*** *ce am tremes la domniia-voastră,* ***el este frate*** *acelui fecior.* (DÎ, Scrisoare, Transilvania, 1599–1600)
b. *Zise Rahila: „****Iaca****, aicea Bala, slujnica mea”.* (PO.1582, cap. 30, 3)
c. *Iosif, iară, zise: „****Iaca****, unde sănt”.* (PO.1582, cap. 37, 14)
d. ***Iaca****, domnu-mieu cu aceaea unde eu sănt la el, pre nemică grije nu purtă.* (PO.1582, cap. 30, 39)

(7) ***Iată eu egumenul și tot săborul de la mănăstirea de la Muldoviță.*** (DÎ, LXXXII, Scrisoare, Suceava, Mănăstirea Modovița, [30 iunie 1592])

(8) *Și neavînd cine o lega,* ***iată jiupîneasa*** *Tămășoaie grecoaia să află [de]* ***o deade la meșter*** *de o legă, ca să aibă și ea pomeană.* (DÎ, LIX, Însemnare, Galați, 1570–1571)

2.1.3. Formațiuni în expansiune

Interjecțiile prezentative (ca și cele injonctive – vezi mai jos) tind, în timp, să preia poziția gramaticală a verbului[15] (9, 10), fapt întărit și de prezența, în context, a unui complementizator – aici, *că* (9a–c, 10).

(9) a. ***Iaca că*** *am început a grăi cu Domnul* (PO.1582, 59)
b. *Care lucru* ***iată că*** *și fu* (ICP~1700, 88^{v})
c. *Ce, cumu-m zise, eu și făcui, și* ***iacătă că*** *văz!* (PO.1582, 185)
d. ***Iată-ți*** *muiarea ta* (PO.1582, 45)
e. ***Iacătă-l*** *unde șade* (A.1620, 11^{r})

(10) *Oprită fu bunătatea de pre pămînt dentr-acealea zile de ce fusease zis: „****Adecă, că*** *se voru lăsa casele voastre pustii”.* (CC^{2}.1581, 211)

În secolul al XVI-lea, cele două prezentative discutate coexistă uneori în același context (11a,b) (Densusianu, 1961, II, p. 161, *apud* Zafiu, în SOR, p. 604); „*adecă* ocupă primul loc (echivalînd cu un conector) și *iată*, poziția secundă (funcționînd ca focalizator)” (Zafiu, în SOR, p. 604).

(11) a. *Demîneața iară,* ***adecă iaca*** *Liia* (PO.1582, 98)

[14] *Iată* se referă la existența relativă a unei ființe, care poate fi abordată într-o manieră particularizată sau nu. Valoarea semantică *forte*, la care ne referim, justifică utilizarea foarte frecventă a acestui prezentativ în texte religioase (unde necesitatea confirmării, cu absolută certitudine, a existenței divine și a lucrărilor acesteia este obligatorie). *Iată* și-a extins apoi, treptat, funcționalitatea în textele beletristice. În comunicarea orală colocvială, această interjecție lipsește aproape cu desăvîrșire. Retorica bazată pe utilizarea în număr mare a prezentativelor textuale în argumentație se regăsește, pe alocuri, în discursurile oficiale actuale și, recent, este foarte productivă în comunicarea din presa vorbită. Referitor la comportamentul prezentativelor în româna modernă, vezi Manu Magda (2009a).

[15] „Pot avea funcție de predicat, admițînd unele dintre complinirile verbului (complement direct, exprimat prin substantiv, pronume, inclusiv prin clitice, sau propozițional, dativ posesiv, predicativ suplimentar)” (Croitor, în GALR, I, p. 674).

b. ***Adecă, iată**, carei se delungă de tine, pier.* (CC[2].1581, 15)

În evoluția lor spre româna modernă, prezentativele dezvoltă valori pragmatice de *conectori* precum: conector narativ, marcînd discontinuitatea sau surpriza (12a), în special, după construcții temporale sau condiționale (Avram, 1960, p. 47, *apud* Zafiu, în SOR, p. 604), conector conclusiv (12b) etc.

(12) a. *Ce cugetînd el aceastea, **iată** îngerul Domnului și să arătă lui.* (NT.1648, 3[v])
b. *Căzu **adecă** soțul lui, la picioarele lui* (NT.1648, 24[r])

2.2. Interjecțiile hortative

Interjecțiile hortative au un parcurs diacronic mai complex decît prezentativele, în evoluția lor de la și înspre alte clase lexico-gramaticale.

2.2.1. BLEM (*bleți*, *blemați*), *PAS(Ă)*, *VĂ*
(forme verbale → interjecții → dispar în româna modernă)

În epoca românei timpurii, caracterizată prin rigiditate mai mare a modelelor retorice utilizate în redactare, precum și prin prezența scăzută a elementelor oralității, specifice dialogului, textele consultate conțin interjecții, provenite din forme verbale de imperativ cu sens directiv, precum *blem*, *bleți*, *blemați*[16] (13a,b), *pas(ă)*[17] (14a–d) și *vă*[18] (15a–e), izolate în româna tîrzie și înlocuite cu alte forme, de factură interjecțională (elementul colocvial de origine turcă *hai(de)* și elementul de sorginte maghiară *ni*[19], cu variantele *iane* / *iani*) (v. *infra*, §2.3.2).

(13) a. *Dzisă: „**Blem, frate Ciacal**, [...]”* (CD.1698, 70)
b. ***Blăm** de-m arată.* (A.1620, 72)
(14) a. ***Pasă, pasă, Alexandre**, că ție nu e dat să lăcuiești tu cu noi.* (A.1620, 32)
b. ***Filoane, pasă** dară și-i zi să iasă Alexandru.* (A.1620, 5)
c. ***Pasă** lăuntru la faraon și dzi aceasta lui* (PO.1582, cap. 8, 1)
d. *Și **pasă** înaintea lui pre țărmurile apeei.* (PO.1582, cap. 7, 15)
(15) a. *Dzise fata lui faraon ei: „**Vă!**”* (PO.1582, cap. 2, 8)
b. ***Vă**, derept aceaea, și adună într-una bărbații lu Izdrail.* (PO.1582, cap. 3,16)
c. *Zise Ietro lui: „**Vă** cu pace!”* (PO.1582, cap. 4, 18)
d. *„**Vă** înaintea lu Moisi în pustie!”* (PO.1582, cap. 4, 27)
e. ***Vă** la faraon, mâne demăneață.* (PO.1582, cap. 7, 15)

2.2.2. NI, *IANE* (*iani*)

2.2.2.1. Interjecția *ni* cu sens hortativ, după un imperativ sau conjunctiv (16a–e), identificată atît în textele nordice, cît și în cele sudice din secolul al XVI-lea, își restrînge circulația spre nord, fiind astăzi atestată cu valoare prezentativă doar în limbajul regional (17, 18).

ROMÂNA VECHE

(16) a. ***Ni**, să dzidim o cetate și turnul cui vărvul să agiungă la ceriu.* (PO.1582, cap. 11, 4)
b. ***Ni**, să pogorîm gios și să turburăm limba lor.* (PO.1582, cap. 11, 7)

[16]Cf. DEX-online, s.v. *BLEM* (*BLĂM*) – (înv.) „Arhaismul acesta și în Maramureș se aude mai rar și numai în cîteva sate” (Țiplea, 1906, p. 432). – Lat. *ambulo, ambulare* („a umbla”) > *îmbla(re)* > *umbla*. Alături de cuv. formate în rom. cu pref. *în–* (*îm–*) utilizate cu și fără prefix: *bătrîni / îmbătrîni*, *tineri / întineri*, *sănătoși / însănătoși*, *bucur / îmbucura* etc., și aici s-a utilizat forma fără *îm–*, considerîndu-se că e prefix și nu un cuvînt moștenit (Felecan, 1994, p. 38).
[17]Cf. DEX-online, s.v. *PĂSĂ*[2], pers. 3 *pásă*.
[18]Cf. DEX-online, s.v. *VĂ* (lat. *vade*).
[19]Cf. DEX-online, s.v. *NI* interj.

c. *Derept aceasta, **ni**, să dăm vin a bea tatălui nostru.* (PO.1582, cap. 19, 32)
d. *Zise Laban: „**Ni**, batăr, așa să fie cum dzici”.* (PO.1582, cap. 30, 34)
e. ***Ni**, deaca amu ai vrut să te duci [...], derept-ce ai furat domnedzeii miei?* (PO.1582, cap. 31, 30)

ROMÂNA DIALECTALĂ

Ni (< magh. *nez*) este astăzi o interjecție prezentativă cu circulație regională restrînsă (Transilvania centrală și nord-vestică). Avînd, în general, sensul lui *uite*, formațiunea funcționează, în primul rînd, cu valoare de intensificare, singură sau în cumul cu alte mărci din aceeași categorie (17a,b). Cel mai frecvent, acest prezentativ este asociat cu deictice ostensive (pronumele, adjectivele și adverbele demonstrative, pronumele personale de persoana a III-a, ca și articolele hotărîte), manifestînd diverse stadii de clișeizare (18a–c)[20].

(17) a. *„**nii!**” zîce „șe lup mare iesă colo pe dos” // „undi-i?” //* (TDN, 41)
b. *d-apăi **uite ni!** / primăvara / adică iarna no / le grijîm acasă //* (TDN, 85)
(18) a. *ciobanu care-i rîndu să dușe cu oile / iestălalt stă... de la stîna / pe rînd **așa ni** //* (TDN, 223)
b. *avea cuptoriu / din casă / și un ciubăr **așa ni** / une merea [...] băga lemnile **așa ni** // înc-amu am **de-alea ni** //* (TDN, 224)

2.2.2.2. Regional, sînt înregistrate și *iane*, *iani*, „iată” (19). Frâncu (2009, p. 154) consemnează faptul că, asemenea lui *ni*, *iane* (*iani*) < *ia* + *ne* „își retrage treptat întrebuințarea după 1600 la unele texte nordice: *iane* (CV.1563–83, 20^{v}/12; CC^{2}.1581, 315, 364, 407), *iani* (?, XII, 100^{r}/11, XIV, 113^{r}/5, 8; CTd.1600–40, 102^{r}/2, 16, 110^{v}/1)”.

(19) ***Iane** a-mu trupe* (CTd.1600–40, 110^{v})

2.2.3. HAI(DE)[21]
(interjecție hortativă cu multiple utilizări contextuale → valoare de imperativ → conector)

În româna veche, o dată cu pătrunderea elementelor specifice oralității colocviale în textele consultate, sînt înregistrate și interjecțiile hortative de origine turcă *hai(di/de)* (cu circulație largă în Balcani)[22]. Acestea se extind, în timp (în special în varianta vorbită a limbii și mai puțin în româna scrisă, cu excepția stilului presei), și fac carieră în româna modernă colocvială, glisînd spre statutul de verb (prezintă un început de paradigmă desinențială, asemenea lui *poftim*, *uite*)[23].

Prin însăși natura ei[24], *hai* a fost caracterizată drept interjecția tipică a interacțiunii[25] în limba română. Această formă *alocutivă* este specializată pentru comunicare în structuri dialogale care presupun, obligatoriu, prezența (reală sau imaginară) a unui alocutor. De aceea, interjecția în discuție pătrunde tîrziu în varianta scrisă a românei, mai cu seamă în texte aparținînd stilului beletristic. În acest context, ia locul imperativelor *blem*, *pas(ă)*, *ia(ni)*, conservă valoarea de imperativ cu care adesea se și însoțește (20a), tinzînd să-l înlocuiască (20b–d) (alăturîndu-se vocativului – 20c,d)[26].

ROMÂNA VECHE

[20] Pentru acest subiect, vezi Manu Magda (2009b).
[21] Vezi, de exemplu, TDRG, s.v.: „türk. *hayde, –di, –da*; in allen Nachbar- u. Balkansprachen.
[22] Acestea sînt considerate (v. Frâncu, 2009, p. 335) inovații ale epocii prefanariote și fanariote (1640–1680).
[23] Pentru descrierea statutului acestor interjecții în româna modernă, vezi, între altele, Manu Magda (2009a).
[24] Avînd sens apropiat de al imperativului, interjecțiile hortative prezintă unele trăsături comune cu vocativul și cu imperativul: pot apărea izolat în frază, se rostesc cu o intonație specială și servesc spre a ne adresa cuiva; de aceea interjecțiile acestea pot însoți un vocativ sau un imperativ (GALR, I, p. 667).
[25] Formularea aparține Rodicăi Zafiu (2005).
[26] Contextual, interjecția *hai(de)* poate fi asociată sau (din ce în ce mai frecvent) asimilată: cu un imperativ (ori o expresie performativă) sau cu conjunctivul hortativ. În utilizarea inițială, termenul *hai(de)* a fost asociat cu imperativul unor verbe de mișcare („Vino! veniți! să mergem!”). În această configurație, *hai(de)* manifestă disponibilitățile combinatorii ale verbului substituit. Vezi, în acest sens, DEX online, s.v. *Hai*.

(20) a. *Una dintre dînsele zise cître cealaltă: – **Hai să ne coborîm** aici.* (CPR, 207)
b. *Au dzis copilului: „**Hai ghidi cahpol!**”* (NL~1750–66, 222)
c. ***Hai mare prislestiață** ce ești.* (CD.1698, 160)
d. ***Haide, prietine**, vino să-ți arăt cîte feluri de bucate facem astăzi* (CPR, 235)

ROMÂNA MODERNĂ

Cu toate că aparține, prin definiție, unei clase de cuvinte neflexibile, interjecția *hai(de)*, cu valoare de imperativ, prezintă, în româna modernă, un început de flexiune (avînd forme cu desinența verbală de persoana a II-a plural *–ți*: *haideți* (21a) sau cu desinența verbală de persoana I plural *–m*: *haidem* (21b–d); aceasta din urmă are o sferă de utilizare mai restrînsă – „popular și învechit”).

(21) a. *A: **Haideți** să-ncercăm.* (IVRLA, 193)
b. *– Aimée, știi ce? **Haidem** la Constanța!*
*– **Haidem!** rosti ea spontan...*
*– Atunci **haidem** în vagonul-restaurant pentru refacere.*
*– **Haidem**, Aimée, e timpul să mergem.*
(M. Drumeș, *Invitație la vals*, *apud* Pană Dindelegan (2009), p. 533–536)
c. *Și-i șopti: – **Haidem** la Sala Catalană.*
(M. Eliade, ***Maitreyi** și alte proze*, *apud* Pană Dindelegan (2009), p. 533–536)
d. *Vă rog și vă implor să **haidem** insuportabili stînd și înțelepți...*
***Haidem** să fim rude, i-am spus...*
***Haidem** să ne mișcăm, îmbrățișarea vieții mele.*
(N. Stănescu, *Epica Magna*, *apud* Pană Dindelegan (2009), p. 533–536)

În anumite contexte, *hai(de)* se alătură elementelor limbii care au rolul de a se referi la componentele actului comunicativ, funcționînd ca marcator discursiv. În texte monologate, interjecția *hai(de)* are calitatea de conector discursiv (în formule clișeizate), marcînd diverse roluri argumentative (dirijînd decodarea intențiilor cu care a fost formulat un enunț)[27].

2.3. Interjecțiile adresative[28]

2.3.1. BRE, MĂI

(interjecție conotată „popular” → interjecție conotată „familiar” → valoare de vocativ)

ROMÂNA VECHE TÎRZIE

Interjecțiile adresative și fatice sînt absente din textele vechi; ele apar, sporadic, în primele texte beletristice ale românei tîrzii, pătrunzînd în literatura secolului al XIX-lea și al XX-lea[29], pentru a domina mai toate contextele românei moderne unde tind să preia, uneori, comportamentul gramatical al vocativului (adesea precedînd un substantiv în vocativ, cu care formează o unitate intonațională sau luîndu-i locul)[30].

(22) a. ***Bre, hei**, om necunoscătoriu...* (CD.1698, 125)
b. *Ce ți-i voia, **măi?*** (NL~1750–66, 21)

[27] Vezi GALR, II, *Conectori frastici și transfrastici*, §3.2 și Manu Magda (2009a, p. 482–483).

[28] „Interjecțiile prin care este apelat destinatarul sînt numite *adresative* sau *apelative*. În rîndul lor, există o oarecare structurare prin specializarea unor interjecții pentru destinatari cu trăsătura [+uman]: *hei*, *mă*, *măi*, *fa/fă*, *alo*, *bă*, *băi*, *bre*, *pst*... În multe situații, interjecțiile adresative însoțesc substantive în cazul vocativ, întărind valoarea adresativă a acestora. Dintre interjecțiile cu destinatari [+uman], numai *fa/fă* este specializată, pentru destinatari de sex feminin, ca urmare a proveniență sale din substantivul *fată*” (Croitor, în GALR, I, p. 667).

[29] Cf., pentru acest subiect, Chivu *et al.* (2015).

[30] Vezi Manu Magda, în GALR, II, p. 893–895.

2.3.2. BRE, MĂI, MĂ, FĂ, MĂRE[31] (ultimul termen dispărut din uz)

ROMÂNA DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Interjecții adresative mai frecvente, în secolul al XIX-lea[32], sînt: *bre*, *măi*, *mă*, *fă*, *măre*:

(23) a. *„Nu vă temeți, **măre**, lăsați”* (N. Filimon)
b. *„**Fa, fa** Ioană”* (V. Alecsandri)
c. *„Of! **măi frate**”* (V. Alecsandri)
d. *„Și ce-ai să-i faci, **măi Neagu**?”* (V. Alecsandri)

ROMÂNA MODERNĂ

În utilizarea acestor termeni de interpelare care exprimă îndemnul la luare de contact între vorbitori și stimulează declanșarea comunicării (*hei*, *ei*, *e*, *măi*, *mă*, *băi*, *bă*, *bre*, *fa*, *fă*, *făi*, *tu*)[33] au intervenit, în timp, modificări structurale și funcționale. Termenii, în discuție, sînt folosiți, cu precădere, în registrele non-standard (regional, popular). Excepție fac *mă!*, *măi!*, prezente în comunicarea familiară chiar și a unor categorii de vorbitori educați (de pildă în limbajul presei vorbite). În acest sens, se remarcă o tendință de slăbire în intensitate a valorii de utilizare a formulelor de politețe și de întărire a valorii apelativelor interjecționale *mă*, *bă*, *băi*, *bre*, *tu*.

(24) a. ***Măi** Mărine, te mai pui cioban la vară? Mă pui, **bă** nea Ioane.* (TDO, 997)
b. ***Mă**, nu știu dacă ți-e de folos ce ți-am spus eu.* (IVLRA: 42)
c. *– **Vrei** să mă conduci acuma pă mine pă la spate... **Băi**, dumneata vrei să-ți spui ceva?* (**?**, 2004).
*– Caragiale avea o vorbă: „Ce să caute neamțu' în Bulgaria?” „Ce caută, **bă**, românu' în Irak, **băi**?!” „Ce cauți, **bă**, la noi, **bă**? Cin' te-a trimis?”* (**?**, 2003).
d. *A: **Măi!** Eu spun o chestie foarte serioasă! Dă bine, **mă!***
B: **Stați, bă!**... (**?**, 2003).

2.4. Interjecții cu valoare de conectori transfrastici

2.4.1. ADEVĂR(AT) (lat. *ad* + *de* + *verum*)[34] și *AMIN*[35] (sl. *aminŭ* < gr. *amin*, ebr. *amen*)
Interjecțiile pot avea diverse valori comunicative (consemnate mai sus) sau pot funcționa drept conectori pragmatici. Cu această ultimă funcție, unele sînt specializate pentru anumite contexte: *amin*, *bogdaproste*, *aleluia* și *osana* aparțin limbajului religios ritualizat; altele sînt folosite, de exemplu, ca semnale demarcative, în texte administrative (scrisori, documente oficiale, legi), care impun o exprimare concisă, lipsită de ambiguitate. În esență, aceste semnale pun în valoare instrucțiunile conținute în textul la care sînt anexate. (Vezi cazul interjecțiilor arhaice, izolate, cu aspect clișeizat[36] *adevăr* (25a–c) și *amin* (26a–c). Prima dintre ele a ieșit din uz, a doua este utilizată astăzi numai în limbajul bisericesc.)

DOCUMENTE

[31] MĂRE *interj.* 1) (se folosește pentru a exprima mirare, nedumerire, curiozitate). 2) (folosit și ca termen de adresare) Măi. [Var. mări] / cf. alb. *more*, ngr. *moré* (NODEX, 2002, s.v.).

[32] *Apud* Croitor, în Chivu *et al.* (2015, p. 276–281).

[33] Cf. Manu Magda, în GALR, II, p. 893–895.

[34] Cf. DEX-online, s.v. *adevărát*[2], *–ă*.

[35] Există o serie de interjecții (propriu-zise) împrumutate din alte limbi. Unele împrumuturi au fost făcute în limba veche (*aleluia*, *amin*, *osana* din limba slavă, *bogdaproste* din limba bulgară, *bre* din limba turcă, *haide* din limbile turcă, bulgară și neogreacă etc.), altele în perioada modernă și contemporană (Croitor, în GALR, 2008, I, §5.1). În DEX-online, s.v. *AMÍN* interj. 1) (se folosește ca formulă de încheiere în textele religioase, în rugăciuni etc.) Adevărat; așa să fie. 2) *fam.* S-a terminat!; adio! /< sl. *aminu*, sursa: **?** (2002).

[36] „Tendința limbilor naturale este de a clișeiza sensurile procedurale de succes și de a forma colocații cvasistabile din sintagme inițial libere” (Ștefănescu, 2007, p. 215).

(25) a. ***Adevăr**, făcut-am tocmeală, ce Domneata ai trimes credincios măriii tale de credință [...]* (DÎ, XXXI, Scrisoare, Transilvania,1600)
b. *Şi să fiț Dumiile-voastre sănătos, **adevăr**.* (DÎ, XCVII, Scrisoare, Suceava, [1593–1597])
c. *Păntru aceaea dăm știre domiitale și să te veselești de la Dumnedzău, **adevăru**.* (DÎ, CX, Scrisoare, Suceava, [1600])

(26) a. *Dumnezeu pre mijloc de noi. **Amin**.* (DÎ, XVI, Zapis de vînzare, J. Prahova, 1597–1600)
b. *De-această vă dămu în știre și Dumnezeu să vă ție sănătoși și întru pace bună, **amin**.* (DÎ, XVIII, Tîrgoviște, [1599])
c. *Dumnezeu lungească zilele domitale, **amin**.* (DÎ, XCIII, Scrisoare, [1593])

LITERATURĂ RELIGIOASĂ VECHE

(27) a. *... și acmu și pururе și în veci **adevăru**.* (**?**, 69^{r})
b. *Așteptămu scularé morților. di vecie veculuі. **adevăru**.* (**?**, 121^{v})
c. *Că aceasta amu, **adevăr**, bună iaste și cu folos și spășenie.* (CC^{2}.1581, 25)

(28) a. *iarî direpții | întru părîțiia ceriului. | **amin*** (**?**, 106^{v})
b. *Că a lui e slava și țînearea, întru nesfîrșiții veacii veacilor, **amin**.* (CC^{2}.1581, 107)

3. Interjecții emotive: cazul interjecției secundare *Doamne!*

3.1. Interjecții secundare

În mod curent, în lingvistică se face deosebirea între interjecții primare, care au întotdeauna utilizare interjecțională, și interjecții secundare[37], care au utilizare interjecțională în virtutea semnificației lor (Ameka, 1992, p. 105).

Interjecțiile secundare se încadrează toate în subclasa interjecțiilor propriu-zise și au o funcție comunicativă emotivă. Acestea provin, în general, din substantive[38] și, într-o măsură mai mică, din verbe, adverbe, pronume și sintagme nominale. Subclasa interjecțiilor secundare mai înregistrează grupuri prepoziționale și propoziții împietrite.

3.2. Premise ale derivării semantice

3.2.1. În continuare, vom ilustra, pe scurt, comportamentul interjecției secundare prototipice *Doamne!* (*~Dumnezeule!*) în textele vechi românești consultate, raportat la cel din texte de română modernă[39].

Doamne! (*~Dumnezeule!*) aparține clasei de formule interjecționale care includ, la nivel sincronic, mai multe etape ale unei cronologii derivaționale. Vom prezenta, pe scurt, etapele derivării delocutive a termenului, pornind de la utilizarea formei nominale a apelativului într-o situație de rugăciune (considerată context situațional discursiv implicit), la cea interjecțională, clișeizată, a acestuia. Această situație este creată de către un locutor care pune în scenă, împreună cu un alocutor, prin și pentru discurs, un act de limbaj implicit (cu dublă semnificație – „implorare" și, totodată, „elogiere"), adecvat situației respective. Derivarea delocutivă, de la forma nominală la cea interjecțională a termenului, se bazează, tocmai pe această dublă semnificație a actului de limbaj sugerat implicit de context.

[37] „Interjecțiile secundare sau improprii sînt create pe terenul limbii române din alte părți de vorbire sau din diverse sintagme ori propoziții care, în urma unei întrebuințări frecvente și prin accentuarea valorii afective, au căpătat statut de interjecții. Cînd sînt folosite cu valoare interjecțională, aceste cuvinte sau grupuri de cuvinte își pierd, total sau parțial, sensul lexical propriu, căpătînd nuanțe afective suplimentare și își schimbă comportamentul gramatical, fiind invariabile din punct de vedere morfologic și independente sintactic" (vezi Croitor, în GALR, I, *Interjecția*, §5.1).

[38] „Substantivele care se pot converti în interjecții secundare se grupează în cîteva clase semantice: nume de rudenie (*mamă*, *măiculiță*, *tată*, *frate*, *soră*), substantive din sfera religioasă (*Dumnezeu*, *Domn*, *drac*, *naiba*, *păcat*), termeni de adresare frecvent folosiți (*domn*, *nene*), rar nume proprii" (Croitor, în GALR, I, *Interjecția*, §5.1.1).

[39] În acest sens, vezi lucrarea noastră, Manu Magda (2017).

3.2.2. Forma de bază pentru derivarea semantică a cuvîntului, în procesul de glisare spre valoarea de interjecție secundară, este cea nominală, alocutivă, cu funcția de formulă de apel adresată divinității, în cursul rugăciunii. *Domn* (< DŎM(Ĭ)NUS, nominativ) este utilizat, cu această funcție, în special cu desinență de vocativ, *Doamne* (< DŎMĬNE): – ca termen de adresare către divinitate (29a–d); – ca termen generic de adresare către „stăpîn, domnitor" (30a–b); – ca termen generic comun de adresare politicoasă către un bărbat, *domnule* (vocativ articulat) / pl. *domnilor* (30c).

(29) a. ***Doamne**, spăseaște-ne!* (CC^2.1581, 109)
b. *Milosîrd ești* ***tu, Doamne!*** (CC^2.1581, 65/67)
c. ***Domnul den ceriu**, iartă-ne noi.* (CLRV.1559, 66)
d. ***Dumnezeu**, cu urechile noastre auzim.* (CLRV.1570, 96)

(30) a. ***Doamne împărate*** (FD.1592–604, 168)
b. *Zise: „Rogu-te,* ***Doamne**, <s>ă am aflat mila înaintea ochilor tăi, nu încungiura sluga ta"* (PO.1582, cap. 18, 3)
c. ***Domnilor și boierilor*** (CLM.1700–50, 293)

3.3. Stadii ale derivării

În continuare, vom pleca de la ipoteza (enunțată de Olivier, 2000, p. 161 și urm.) că formațiunile interjective, identificate în diverse contexte, nu reprezintă manifestări de polisemie ale acestui termen, ci realizări lexicalizate, în plan diacronic, ale unui continuum semantic[40]. Acest continuum conține mai multe stadii:

3.3.1. Stadiul de bază (situația primitivă) al procesului derivațional conține formula *Doamne!*, cu funcție nominală, ca suport pentru toate celelalte stadii. Potențialul expresiv al formulei (31) derivă din aceea că sensul termenului beneficiază de păstrarea, în memoria vorbitorului, a conținutului prototipic de rugăciune, conservat, implicit, în formula de apel.

(31) *Aceasta grăiia, că de acmu zis i fu „**Doamne**, spăseaște-ne!"* (CC^2.1581, 109)

3.3.2. Primul stadiu interjecțional al expresiei se caracterizează printr-o slăbire a situației prototipice de „rugăciune" (prin ambiguizarea identității alocutorului), și conservarea exclusivă a valorii de „situație excepțională" din sfera semantică a acesteia.

ROMÂNA VECHE

Textele de română veche marchează acest stadiu prin utilizarea (și perfecționarea procedeului în faza tîrzie a perioadei studiate) a unor tehnici retorice convenționalizate (între care exclamația adresată deține un rol privilegiat, v. 33a–c). În triunghiul conversațional locutor – alocutor – martor, locutorul (prin elemente discursive) organizează și regizează discuția, asigură o atmosferă favorabilă comunicării, prefigurînd un dialog cu un potențial receptor (32a–d), căruia îi revine un rol activ în crearea semnificațiilor. „Grație expunerii adresate, destinatarul încetează a fi o entitate abstractă, virtuală, devenind parte integrantă a unei construcții dialogale, în care i se atribuie *rolul de confident, dar și de coparticipant* la formarea textului" (Cvasnîi Cătănescu, 2006, p. 75).

(32) a. *Ce și David amu răpștind arătă-se: „Pînă cînd păcătoșii,* ***Doamne**, pînă cînd păcătoșii laudă-se?"* (CC^2.1581, 2)
b. *Și dzise Avraam: // „**Doamne Domnezeu**, den ce voiu cunoaște că voi birui acesta?"* (PO.1582, cap. 15, 8)

[40] Cf., în acest sens, Olivier (2000): „...nous ferons l'hypothèse d'un *continuum sémantique* reliant ces différents emplois. Selon nous, on ne peut conclure à une véritable polysémie : chaque emploi porte la trace des types d'emplois qui le précèdent dans l'ordre dérivationnel... chaque emploi porte la trace des types d'emplois qui le précèdent dans l'ordre dérivationnel. La classe des *formules interjectives* laisse voir dans un même état de langue plusieurs étapes d'une chronologie dérivationnelle" (p. 161).

c. *Că pre adevărat,* ***Doamne****, au călcat împărații Asiriei limbile și păgînii.* (?, 71)
d. *„Ce este omul,* ***Doamne****, de-ai făcut pentru el atîta mărire?”* (?, 294)

(33) a. ***Doamne****, Domnul nostru, cît iaste de minunat numele tău [...]!* (?, 29)
b. *O, cît sîntu de înfricoșate lucrurile tale,* ***Doamne!*** (?, 63)
c. ***O, Doamne****, împăratul mieu, atîta dragoste și pateme ai pus pentru noi.* (?, 160)

Cu toate că nu am identificat, în textele vechi, stadiul interjecțional final, am atestat, la cronicari, două exemple marcînd faza de pragmatizare foarte avansată, prezentă și astăzi în româna vorbită:

(34) *Într-una de dzile, cu meșterșug i-au împărțit, pre unii la o samă de agii curții sale, la ospățu,* ***văz doamne****, pre alții la alți agi și la masa sa...* (CLM.1700–50, 227r, zac 19)

(35) *Scris-au veziriul cu scîrbă la pașa de Tighine, dzicînd că beiul de Moldova este un ghiaur și știe toate ce să facu la Moscu și la Ieși, de le scrie tot adevărat la Poartă „iar tu ești,* ***vedzi doamne****, busurman și nu știi nemic!”* (NL~1750–66, 196)

3.3.3. În stadiul interjecțional final, toate utilizările derivate ale termenului *Doamne!* conservă, din situația primitivă, emoția sugerată de exclamație și de gestul interjectiv. În acest ultim stadiu al derivării delocutive, termenul, în discuție, atinge un nivel avansat de pragmatizare, dobîndind funcția prototipică de intensificare. Comunicarea își pierde substratul primitiv sacru și trece într-o situație de comunicare profană. *Doamne!* interjectiv se apropie de valoarea interjecțiilor *Ah!*, *Oh!*, cu care se și însoțește, și care marchează gradul înalt de emotivitate, dar pornind de la o situație primitivă diferită – cea a strigătului (vezi 36a,b)[41].

ROMÂNA MODERNĂ

În româna modernă, „*Doamne!*” a dobîndit valoare interjecțională datorită conținutului său afectiv special, desemnînd numele divinității supreme. „*Doamne!*” pierde rolul de adresare sau de chemare, ca în situațiile cînd este folosit cu sensul propriu, fiind utilizat în exprimarea unei reacții emotive, cu valoare interjecțională.

În calitate de interjecție secundară, „*Doamne!*” realizează enunțuri (nestructurate) independente sintactic, prefațînd sau încheind alte enunțuri pe care le completează afectiv. Diferența față de varianta substantivală este reflectată de intonație[42].

(36) a. ***Oh, Doamne****, nu poți să-ți imaginezi! O să las o parte din mine, aici, în capitală!* (online)
b. *Și vine chelnerița, vede în ziar poza din tinerețe a actorului și zice, topită de emoție:* ***„Vai, Doamne****, cît era de frumos!”* (online)

În mod prototipic, aceste enunțuri se asociază cu sintaxa exclamativă[43]. Generate de formațiunea în discuție, exclamațiile nominale însoțesc, cel mai adesea, construcții exclamative (de tip „*wh*”)[44] conținînd tipare sintactice caracterizate prin prezența elementelor exclamative de gradare și de intensificare ale adjectivului sau ale adverbului[45]. Respectivele enunțuri includ, în primele poziții din șirurile sintagmatice prin care se realizează, elemente exclamative de tipul:

- pronumele (adjectivul) *ce* (37a), urmat uneori de adverbul *mai* (37b), de prepoziția *de* (37c) sau de amîndouă:

[41] „Si l'on arrive au même type d'effet avec *MD*, unité obtenue par dérivation à partir d'une expression à contenu descriptif, qu'avec un cri parlé, c'est bien que la situation primitive de *MD* se prête à une telle évolution, même si celle-ci n'a rien d'automatique” (Olivier, 2000, p. 172).

[42] „Caracterul de *enunțuri esențial exclamative* al interjecțiilor este, în general, marcat în plan suprasegmental” (GALR, II, p. 969).

[43] Cf., în acest sens, Vișan (2002, p. 415–424).

[44] Cf. Vișan (2002, p. 416). Autoarea face deosebire între *exclamații*, enunțuri cu o anumită forță ilocuționară expresivă, și *construcții exclamative*, propoziții putînd fi definite, ca atare, în funcție de trăsăturile lor semantico-sintactice.

[45] Vezi GALR, I, *Interjecția*, §4.1. și II, *Enunțul*, §4.2.

(37) a. ***Doamne**, ce a apărut în Scorniceşti! E o statuie tare ciudată.* (online)
b. ***Doamne, ce mai viaţă!*** (online)
c. ***Doamne**, ce de bani! 400.000.000 de euro „mişcă" finala Champions ...* (online)

- adjectivul pronominal *cît* (singur sau urmat de prepoziţia *de*):

(38) ***Doamne, cît de mult** o iubeşte!* (online)

- *unde*, *cum*, *unde nu* (însoţite, în anumite construcţii, de adverbul *mai*, situat la distanţă faţă de conjuncţie):

(39) ***Doamne, cum** a putut să iasă Miron Cozma din casă!* (online)

Funcţia de intensificare (focalizare, gradare, modalizare) a interjecţiei are două componente (una explicită şi una implicită):
- adresarea directă, realizată prin apel la alocutivul „*Doamne!*" (numele divinăţii supreme), conţinută în exclamaţia nominală;
- implicarea unui martor de maxim prestigiu în aprecierea, conţinută în construcţia exclamativă, care succedă exclamaţiei nominale şi vehicularea implicită a unui act lingvistic de prezentare (*uite!*).

Funcţiile comunicative ale termenului sînt o expresie a gradului de angajare a locutorului în actul comunicativ exprimat prin construcţia exclamativă pe care, de regulă, o prefaţează.

4. Consideraţii finale

În paginile precedente, am semnalat unele aspecte ale variabilităţii semantice dezvoltate, în plan diacronic, de cîteva dintre cele mai semnificative interjecţii alocutive ale românei.

Lucrarea de faţă a evidenţiat faptul anumite texte din secolul al XVI–lea deţin un număr mare de forme prin care se realizează categoria semantico-pragmatică a prezentării. Aceste forme sînt adaptate la specificul comunicării de tip juridic şi administrativ pe care o practică. Au fost identificate, de asemenea, în literatura religioasă, interjecţiile prezentative livreşti, caracteristice limbii scrise (*adecă*, *iată*).

Interjecţiile hortative şi adresative, specifice limbii vorbite, au o pondere comunicativă mai redusă în româna veche; ele se regăsesc în limba scrisă din epoca prefanariotă şi fanariotă.

În textele analizate, am înregistrat forme care şi-au modificat statutul funcţional (semantic şi gramatical), evoluînd în mai multe direcţii:

- de la clasa verbului spre clasa interjecţiei sau invers (prezentativele, hortativele);
- de la clasa interjecţiei spre clasa numelui (conativele);
- dinspre diverse alte clase morfologice spre clasa interjecţiei (interjecţii secundare).

Prin utilizare repetată, cu anumite valori, în contexte identice, unele formaţiuni tind să se pragmatizeze, devenind mărci de comunicare.

Formaţiunile investigate asigură continuitatea funcţională, păstrînd în româna modernă unele dintre valorile deja înregistrate în limba veche (consemnate în dicţionare şi identificate în texte aparţinînd perioadei premoderne), la care s-au adăugat altele noi. Astfel, am consemnat în româna modernă următoarele[46]:

- interjecţia prezentativă textuală *iată* pătrunde în comunicarea orală „semiformală", preluînd atribuţiile prezentativului *uite* (în calitate de marcă a cunoaşterii perceptuale);
- colocvialul *uite*, inexistent în româna timpurie, în contexte informale şi semiformale, cumulează mai multe valori – manifestînd diverse grade de deplasare către altă funcţie decît cea prototipică (contribuie la structurarea discursului, marcînd începutul unei replici în dialog sau o secvenţă de citare/enumerare ori evidenţiază anumite roluri argumentative);

[46] Pentru tratarea acestui subiect, cf., între altele, lucrarea noastră, Manu Magda (2009a).

- interjecțiile hortative ocupă astăzi un loc important între elementele care au funcția de mobilizare și demobilizare verbală: *hai(de)* este interjecția prototipică a acțiunii lingvistice.

Formațiunile lingvistice de tipul interjecției secundare *Doamne!* analizate aparțin categoriei alocutivelor pragmatizate, fiind deosebit de frecvente în uzul românei actuale. Acestea funcționază ca mărci comunicative (de intensificare, focalizare, gradare) în contexte tot mai largi de utilizare[47].

Bibliografie

A. Corpus

A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

CC^2.1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.

CD.1698 = Dimitrie Cantemir, *Divanul*, în *Opere complete*, I, *Divanul*, ed. V. Cândea, București, Editura Academiei, 1974, p. 103–405.

CLM.1700–50 = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.

CLRV = Mareș, Al. (coord.) (2016). *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), Editura Academiei Române, București.

CPR = *Cărți Populare Românești*, Editura Litera Internațional, București – Chișinău, [f.a.]

CTd.1600–40 = *Codicele Todorescu*, în Drăganu, N. (ed.), *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, p. 191–229.

CS.1609–18 = *Codex Sturdzanus*, ed. Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 1993.

CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei Române, București, 1981.

DÎ = Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman-Moraru, Al. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.

FD.1592–604 = *Floarea darurilor*, în Roman Moraru, Al. (ed.) (1996). *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, 1, Editura Minerva, București, p. 119–182.

ICP~1700 = Ioan Cantacuzino, *Patru apologii pentru religia creștină și Patru orații, traduse în limba română la mijlocul secolului al XVII-lea de Nicolae Spătarul (Milescu)*, ed. E. Dima, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2010, p. 3–127.

IVRLA = Ionescu-Ruxăndoiu, L. (coord.) (2002). *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, Editura Universității din Bucureşti, Bucureşti.

NL~1750–66 = Ion Neculce, *Letopisețul*, în Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. I. Iordan, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, ed. a II-a, 1959.

NT.1648 = Simion Ștefan (ed.), *Noul Testament (Bălgrad/Alba Iulia)*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.

PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, ed. V. Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.

TDM II = *Texte dialectale, Muntenia. II*, publicate sub redacția lui B. Cazacu, de P. Lăzărescu, M. Marin, B. Marinescu, V. Neagoe, R. Pană şi M. Vulpe, Bucureşti, 1975.

TDN = *Texte dialectale și glosar, Bistrița-Năsăud*, publicate de M. Marin și M. Tiugan, Consiliul Culturii şi Educației Socialiste, Bucureşti, 1987.

TDO = *Texte dialectale, Oltenia*, publicate sub redacția lui B. Cazacu, de C. Cohuț, G. Ghiculete, M. Mărdărescu, V. Şuteu şi M. Vulpe, Editura Academiei, Bucureşti, 1967.

B. Referințe

Ameka, F. (1992). *Interjections: The universal yet neglected part of speech*, în „Journal of Pragmatics", vol. 18, nr. 2–3, p. 101–118, Crossref.

Avram, M. (1997). *Gramatica pentru toți*, Editura Humanitas, București, p. 291–295.

Chivu *et al.* (eds) (2015). *Studii de istorie a limbii române: Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, Editura Academiei Române, București.

Cuenca, M.J. (1997). *Defining the indefinable? Interjections* (abstract), Fifth International Cognitive Linguistics Conference, Vrij Universiteit, Amsterdam, 14–19 iul.

Cuenca, M.J. & Hilferty, J. (1999). *Introducción a la linguística cognitiva*, Editorial Ariel, Barcelona.

Cvasnîi Cătănescu, M. (2006). *Retorică publicistică. De la paratext la text*, Editura Universității din București, București.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, serie veche (literele A–B, C, F–I, D–De, J, L–Lojniță), coordonator Sextil Pușcariu, Socec & comp. și C. Sfetea, București, 1913–1949.

[47] Structuri asemănătoare prezintă interjecțiile secundare de tipul „*Mamă!*" (v. Manu Magda, 2009c)

Felecan, N. (1994). *Elemente arhaice latine în graiurile din nordul țării*, în „Buletinul științific, seria A, Filologia", vol. IX, p. 37-43.

Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.) (2008). *Gramatica limbii romane. I. Cuvântul. II. Enunțul*, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii romane*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Gonçalves, M. (2000). *Sur le statut linguistique de l'interjection*, în „Actas del VIII congreso de Lingüística General", Universidad Autónoma de Madrid, p. 14, [online].

Gonçalves, Miguel (2002). *A Interjeição em Português. Contributo para uma Abordagem em Semântica Discursiva*, FCT/FCG, Lisboa.

Hopper, P.J. & Traugott, E.C. (1993). *Grammaticalization*, ed. I-a, Cambridge University Press, Cambridge (ed. a II-a: 2003).

Manu Magda, M. (2008). *Limba română vorbită*, în GALR, II, p. 869–904.

Manu Magda, M. (2009a). *Indici de alocutivitate în limba română actuală (clasa alocutivelor interjecționale)*, în Pană Dindelegan, 2009, p. 459–491.

Manu Magda, M. (2009b). *Prezentativele în textele dialectale românești*, în „Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie", vol. I, Bala Mare, 19–21 sept. 2009, Editura Mega, Cluj-Napoca, p. 189–205.

Manu Magda, M. (2009c). *Un alocutiv pragmatizat în limba română*, în „Limba română", vol. LVIII, nr. 2, p. 230–237.

Manu Magda, M. (2014). *Vorbirea directă în texte românești din secolul al XVI-lea*, în Zafiu, R. *et al.* (eds), *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române*, I, Editura Universității din București, București, p. 287–296.

Manu Magda, M. (2017). *Gramatică și pragmatică. Un studiu de caz: interjecția* ***Doamne!*** *în limba română*, în Dragomirescu, A. *et al.* (eds), *Sintaxa ca mod de a fi. Omagiu doamnei profesoare Gabriela Pană Dindelegan, la aniversare*, Editura Universității din București, București, p. 265–276.

Olivier, C. (1985). *L'art et la manière :* ***comment*** *dans les stratégies discursives*, în „Langages", vol. 20, nr. 80, déc. 1985, p. 71–98, Crossref.

Olivier, C. (2000). *L'interjection* ***mon Dieu*** *: variabilité sémantique et situations de discours*, în „Cahiers de praxématique", nr. 34, p. 161–189, [online].

Pană Dindelegan, G. (ed.) (2009). *Dinamica limbii române actuale*, Editura Academiei Române, București.

SOR = Pană Dindelegan, G. (ed.) (2016). *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford; Anexe online.

Ștefănescu, A. (2007). *Conectori pragmatici*, Editura Universității din București, București.

TDRG = Tiktin, H. (2004). *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Traugott, E.C. (1989). *On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change*, în „Language", vol. 65, nr. 1, p. 31–55, Crossref.

Traugott, E.C. (1995). *Subjectification and Grammaticalization*, în Stein, D. & Wright, S. (eds), *Subjectivity and Subjectivization in Language,* p. 31–54, Cambridge University Press, Cambridge.

Vișan, R. (2002). *Observații asupra sintaxei exclamativelor cu* ***ce, ce de, cît*** *și* ***cum*** *în română*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Perspective actuale în studiul limbii române: actele colocviului Catedrei de Limba Română, 22–23 noiembrie 2001*, Editura Universității din București, București, p. 415–425.

Zafiu, R. (2005). *Conjuncțiile adversative din limba română: tipologie și niveluri de incidență*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, București, p. 239–252.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i6A94en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Lucia Wald, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*. Ediția a II-a, revăzută. Text îngrijit, notă asupra ediției și prefață de Petre Gheorghe Bârlea, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2017, 346 p.

Adina Chirilă[1]*, Francisc Gafton[2]

[1]*Faculty of Letters, History and Theology, West University, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, Romania*
[2]*Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania*

Republishing a book almost always rises questions regarding the mobile and the utility of such an act. Undoubtedly, the present case is that of a Disciple's rightful homage to his Master. Even so, *Progresul în limbă* [The Progress in Language] has two major virtues that converts the honorific gesture into a necessary scientific act. It is only natural that each and every generation tends to believe that the knowledge of the past has been surpassed by that of the present, that all that was worthy of keeping was kept and improved; but half a century means two generations, and, for many a piece of knowledge, enough time to be forgotten, misunderstood, or overcome by others, not necessarily more valuable. Although used for several decades now, the book has many a feature still capable of making it a guiding text, for it stands for more than a critical—now enriched—presentation of the history of some ideas.

On the other hand, it is equally natural that the landscape of scientific beliefs and expectations change in time, under the influence of cumulated practices and, consequently, of achievements in various fields; so that, republishing a book may secure a more fruitful position for it in the intellect of new readers, prepared differently from those contemporary with the writing of the book. Generally speaking, the humanistic perspective on what constitutes t h e t r u t h is accompanied by two attitudes: one that, while formulating hypothesis, does it under the rigorous empirical rules, in search of the objective and, as far as possible, immutable truths; and one that regards the science as a medium for various ideologies, as a cultural construct, "in the spirit of the epoch". Once written and an asset of the intellectual community, a text serves either a party or the other, yet a context in which the latter is weaker can't be but auspicious for the text's value.

Justified by the ascertaining of a deficiency in the expected reader or/and called by a new—more comprehensible—frame of scientific inquires, to publish anew Lucia Wald's book is a waited for act. Through Petre Gheorghe Bârlea's extensive and minute *Preface* (p. 13–58), this new edition also settles anew the problems tackled by the author almost fifty years ago (1956–1968), in the field of linguistic research (associated, more and more lately, with cognitive, anthropological, genetical, etc. studies) of the day.

*

To Lucia Wald's theory, the history of the research on language transformation (see Chapter I, *Istoricul concepțiilor despre progresul limbii* [The history of the beliefs about the language progress] p. 59–103) serves as solid foundation; but it also consists of parts that ought to be abandoned. That is the case, e.g., of O. Jespersen, who, on the one hand, proclaimed the superiority of modern languages based solely on their analytical aspect—which he absolutized—, when, in reality, the evolution of languages (here understood as p r o g r e s s) is a more complex process, that admits considerable variations from one language to another; yet, on the other hand, the Danish linguist is one of the first who have argued their hypothesis with sets of fair propositions (we ought to say, however, that those of Jespersen were only partial) and with large linguistic material, thus inspiring the conviction that the progress in language can be objectively determined, although not entirely through similar means (cf. Ch. Bally – skeptical about the existence of any objective criterion for the evaluation of the "quality" of a language, in successive periods). With K. Vossler, the rejection is altogether inevitable, if

*Email address: *chiriladina@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

one observes the meaning he attached to *progress*, namely 'change' – brought about by any innovation of an individual, that would come to be adopted by the community; but it is precisely this type of meaning that stands against the premises adopted and argued by Wald (see Chapter II, *Considerații generale* [General observations], p. 105–122): "[n]ot all that is new is also progressive, the *post hoc ergo melius hoc* thesis is not always applicable. For there are changes that do not affect the quality or that unnecessary complicate the system"; and "*the notion of 'progress' cannot be substituted by that of evolution*. Within the framework of a phenomenon's evolution, changes occur towards its progress or regress, or that do not alter its quality at all. The progress is only one side of the evolution, namely the one that expresses the passing from a certain quality to a superior one.

With respect to language, as well, it is obvious that one cannot take any given change as a sign of its progress or regress. One cannot assume that languages preserve their quality over time, unchanged, either, as if the changes they met were completely superfluous" (p. 107, emphasis added, A.C. & F.G.).

The clarification is crucial. First of all, for the coherence of the task itself: that of answering the main question of the book – is there a progress in language? (alongside of its corollary: how could one determine the progress' ways of manifestation?). Secondly, the distinction states the boundaries of the concept of *evolution* observed by the author and which must as such be well assimilated by the present-day reader. For the latter is no longer aware of the scientific context prepared and shaped by the linguists of the 19th and 20th centuries only, but is geared in the present dynamics of science as well – a science that tends to understands the question of *language evolution* (cf. *the evolutionary linguistics*) as the question regarding the apparition of this new kind of language at beings that would be called *Homo sapiens*, in connection with the emergence of a new way of thinking, and on the basis of other, older – from the point of view of general evolution – systems.

If the non-identity between evolution and progress is a fact, it fallows that the triad by which the evolution exists—namely: a) *increase in the number of units on each level of the language*, b) *qualitative transformation of their content*, and c) *strengthening the systematic character of each language level and of the language as a whole* (p. 115)—does not function exactly and entirely with the progress. The examination of the facts that may point out the real progress in language observes criteria that are established almost "on the fly", since "they [...] ought to result from the taking into consideration the specific functions of language and from the analysis of the linguistic material" (p. 112). Moreover, this examination must be open to the possibility that one of the criteria be irrelevant, or, at best, less important than presumed a priori, or even deceiving (as in the case of the quantitative criterion in measuring the progress provided by the morphology of language).

The search for the direction of evolution and of the particular ways in which it operates begins by analysing the phonologic aspect of the language (see Chapter III, *Progresul în fonetică* [The progress in phonology], p. 123–146). First, by critically synthesizing the studies and conclusions of linguists concerned, on the one hand, with the problem of the chronology of the phonologic inventory, and, on the other hand, with the problem of the phonological system and of its internal dynamics, Lucia Wald concludes that neither the first aspect (whose laws are conditioned by physiological factors), nor the second one (which never reaches a state of perfect equilibrium, but passes through successive stages of harmony and disharmony) does not offer the proof of an actual progress. However, an ascending spiral evolution (p. 146) can be seen in the history of the sound pattern of words relating to their semantic content; thus, Wald talks of three stages: 1) when predominant is the motivated aspect of the sound pattern; 2) when, on the contrary, predominant is the unmotivated aspect, and 3) when predominant is a "relative motivation" (Wald accepts here Saussure's description), abstract and systematic, in which the motivation concerns the system, not the extralinguistic reality. Language achieves a superior state, defined by its capacity to create "words that, while capable of conveying an abstract meaning, offer the advantage of being easily understood and memorized, and easily reconstructed by the speaker" (p. 146).

With the vocabulary (v. Chapter VI, *Progresul în vocabular* [The progress in vocabulary], p. 147–175), the quantitative stride (resulting from both the acquisition and loss of words – against cultural and social change) is, again, the weakest criterion in establishing the degree of progress in language. It

must be associated with the second criterion, that of the quality of words, of their semantic force. Otherwise, a language that possesses a multitude of terms for a multitude of concrete details, but the one generic term, would occupy a higher position on the scale of evolution, over a language that possesses *the one*, without concern for the *multitude* (or, in any case, that has found the solution of designating the concrete details through combinations of more general terms). The issue concerns the capacity to surpass perceptual analysis, and to apply logic analysis and to express it. The author uses once again the analogy from the previous chapter, placing the language on three ascending positions: "[t]he evolution of meanings appears as a spiral: from the general undifferentiated and vague, to the exact notation of the concrete, and then to the logic abstract" (p. 156; see also p. 166, with a subtle note: "[o]ne might say that, because of the quantity of abstract words that it contains, the main lexical fund reflects more accurately than the whole vocabulary a community's stage of development, since the former shows not how many abstract words a language possesses, but what kind of abstract notions have become current among the speakers"). And she builds her theory on facts related to contemporary tribal languages and ancient Indo-European languages. Finally, Wald emphasizes that the systematicity of the vocabulary and its organized aspect are the two reliable indicators of the progress in present-day languages – a fact that one can agree with, at least to a point, in the case of the ancient languages as well. Actually, at the end of the chapter, the author argues in favour of the validity of the third criterion – which shows the evolution of language from compounding to derivation – by analysing the case of Latin.

The morphology rises the most complex problematic (see Chapter V, *Progresul în morfologie* [The progress in morphology] p. 177–255), since this language level demands the diachronic examination of several microsystems (noun, adjective, pronoun, article, verb, etc.) in relation with the vocabulary and the syntax. Nevertheless, paradoxically, morphology offers the weakest argument for evolution, or for the progress in language. The difficulty of the task is enhanced by the fact that morphology is, in itself, the linguistic compartment that differentiates languages the most, thus hindering the coming to unitary and uniform conclusions. Two or more contemporary related languages, that share the same structural features and are on the same level of development, may display several morphological features that are very different, even opposite. Although, on the whole, it can be assumed that the same laws and general principles of linguistic change operate in any language, independently of any particular language specific causation (e.g., optimization is a universal and permanent principle), the rhythm in which they operate is dissimilar and, therefore, differentiating. However, one can safely assume that the ascending direction in evolution is provided by the tendency "to abstract the content of [morphological] categories—operation that reflects the ceaseless evolution of thinking—, and to systematize these categories" (p. 255).

On the contrary, one can more easily discover the direction of the evolution in syntax (see Chapter VI, *Progresul în sintaxă* [The progress in syntax], p. 257–286). Because it is closely and directly related to thinking, the syntax mirrors its degree of abstracting and complexity; thus, if we are to admit the existence of a progress in thinking, the central question of the book will receive an immediate positive answer concerning the syntax. But with Lucia Wald it comes after a demonstration conducted according to the same rules and principles applied in the study of phonology, vocabulary and morphology. So, "an increased number of [syntactic] relations, their greater frequency and their greater variety force the language towards a more severe organizing process, which means government in sentence and hypotaxis in phrase. From simple syntactic forms (words' order and intonation), to abstract morphological forms, like those of inflexion and agreement, and to specialized syntactic forms (prepositions and conjunctions), the syntax of a language records the evolution of thinking from the concrete to the abstract, and to the logical concrete – a phase superior to the abstract, since it includes both the abstract and the specifying" (p. 283).

Although many valuable works have been published on the subject of the causal explanations for the principles of change in phonology, morphology, syntax, diachronic semantics, etc., the causes of language change – which, in some cases, mark the actual progress of a language – are not easily identifiable, and more often than not one wanders about why a certain factor takes action before all other possible factors of change, with results that may involve

optimization in one aspect, and the opposite in another. Lucia Wald tries to systematize these causes (see Chapter VII, *Problema progresului din punctul de vedere al antinomiilor lingvistice* [The problem of progress from the point of view of the linguistic antinomies], p. 287–311) and to outline the complex mechanism which, when affecting the language at one level, produces changes at the other levels as well. The main force that triggers the language dynamics would be the permanent tension (and equilibrium) between the need to transmit a content clearly and exactly, and the tendency to simplify the form – a situation of which the speaker (or the entire generation of speakers) is not completely aware. Alongside this force, there are several other factors, that impose different paces of evolution, without threatening the essential continuity (changes are gradual in a speech community): social and historical factors, contact between languages, geographic factors, cultural factors, the language system itself, etc. Wald concludes her thesis about the progress in language by saying that "the spontaneity does not reign in language, otherwise there would be chaos; nor does the finality, otherwise all changes would be made in the direction of progress. Under the pressure of communication needs, language keeps changing permanently, according to its inner objective laws and to the conscious intervention that is aware of these laws" (p. 310).

The chapter that precedes the final considerations deals with the other direction of evolution, namely the degradation of language (see Chapter VIII, *Regresul în limbă* [The regress in language], p. 313–320) – a phenomenon not less natural than the progress. Usually, the degradation or the regress represents a phase of lack of balance during the evolution of a language, against which the language itself comes with its tendency towards progress, through systematization, for example. So, sooner or later, the language manages to restore the equilibrium. There are instances, though, when the continuous process of degradation ends with the language's death. Once again, Wald investigates the phenomenon objectively, and points out its causes: accidents of different kinds, unfavourable historical conditions, the invasive force of other linguistic codes, reduction of the social value of the language, rarefaction of the speech community, etc.

Briefly, in the last chapter of the book (see Chapter IX, *Încheiere* [Closing], p. 321–326), Lucia Wald reaffirms her believes, which, on the one hand, have guided the present research, and, on the other hand, have emerged from her work: human language is in a permanent state of change; changes determine either the progress or the regress in language, or are simply neutral; the evolution of language (the progress or the regress) is an objective fact, that can be proved objectively; a given language does not evolve in a monotonous rhythm throughout its existence, and two different languages do not experience the same rhythms of evolution; the factors that shape the dynamics of language change are themselves historically conditioned, and are influenced by the specific structure of the language.

It seems that the most passionately defended idea is that "[o]ne must hold that the progress of language—as of any other phenomenon—means a more plenary reaching of its essence. In the case of the language, its essence lies in its capacity to be the principal means for transmitting ideas. Thus, considering the evolution of a language from the point of view of the communication process, one must find progressive those transformations which permit a clearer formulation of ideas, and a faster and better transmission of them" (p. 322; see also p. 108, 113).

*

Guided by an exemplary positivism—it is, in fact, part of the motive of this book's existence: "is there progress in language evolution? *And, if it was, how could its ways of manifestation be determined?*" (p. 105, emphasis added, A.C. & F.G.)—, Lucia Wald restrained from perpetuating or formulating ideas that could not have been objectively demonstrated. Thus, judgements like "more difficult" or "easier", unquantifiable, couldn't be but absent from the evaluation of the progressive value of certain linguistic facts (see p. 116), although they are auxiliary to the second element of the pair *clarity – simplification*. However, they might now be part of the demonstration, in the light of recent psycholinguistic experiments measuring processing time, error rate, etc.

*

Only by seeing reality as it is, evolving, and only observing its emergence, its development and its functioning, one can hope to gain an accurate, plenary and whole knowledge of it. *Progresul în limbă*

[The Progress in Language] exhibits the amplitude of the processes through which the language functions as organ of thinking and instrument of society – a triad that follows the objective laws and reflects the Nature's unity of conception, and its products' unity of function.

The method that nurtures the working suits the general perspective: it is exhaustive, critical and historical. In this way, the result goes beyond the simple gathering of information and explanations, and teaches about the correct means of scientific investigation. In order to reach its end—to offer a knowledge of the reality as reality is—, science needs such a perspective and such a method; they ought to be kept in mind, and applied. Lucia Wald's book offers this much-needed model, and Petre Gheorghe Bârlea's edition is an implicit stimulus towards the applying of such a model.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i6A94ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Lucia Wald, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului*. Ediția a II-a, revăzută. Text îngrijit, notă asupra ediției și prefață de Petre Gheorghe Bârlea, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2017, 346 p.

Adina Chirilă[1]*, Francisc Gafton[2]

[1] *Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România*
[2] *Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România*

Reeditarea unui text stîrnește aproape mereu întrebări asupra cauzelor și a utilității acesteia. Fără îndoială că, în acest caz, avem în față rodul unui cuvenit omagiu adus Profesorului, de către Elev. Chiar astfel însă, *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului* are două virtuți majore, ce transformă gestul omagial în act științific necesar. În chip natural, generațiile tind a crede că învățăturile trecutului au fost depășite de cele ale prezentului, că tot ceea ce era de reținut a fost achiziționat și ameliorat; or, jumătate de secol cuprinde două generații, timp în care multe învățături se uită, rămîn nemistuite sau sînt copleșite de altele, nu mereu mai valoroase în plan științific. Deși utilizată timp de cîteva decenii, această scriere continuă să dețină elemente de natură să-i păstreze rostul de reper călăuzitor, căci textul constituie mai mult decît o prezentare critică și îmbogățită a istoriei unor idei – așa cum pare la prima vedere.

Pe de altă parte, este la fel de natural ca peisajul convingerilor și așteptărilor de natură științifică să se modifice în timp, sub influența cumulată a practicilor și, de aici, a descoperirilor din diverse domenii; astfel încît, republicarea unui text să însemne așezarea mai fructuoasă a acestuia în intelectul noilor cititori, pregătiți altfel decît generația în prezența căreia s-a scris textul. În general, perspectiva umanistă (referindu-ne chiar și numai la efortul considerat a avea atributele demersului științific) asupra a ceea ce constituie a d e v ă r u l este grevată de două atitudini: cea care, formulînd ipoteze, o face sub controlul metodelor empirice riguroase, în căutarea unor adevăruri obiective și, pe cît este posibil, atemporale; și cea care privește știința ca mediu pentru diverse ideologii, ca un construct cultural, „în spiritul epocii". O dată scris și devenit bun al comunității intelectuale, textul servește fie unei tabere, fie celeilalte, dar un context în care reprezentanții celei de-a doua sînt în minoritate nu poate fi decît de bun augur pentru manifestarea valorii textului în sine.

Justificată de constatarea unei carențe a receptorului prezumtiv sau/și chemată de noile cadre—mai comprehensibile—în care se desfășoară cercetarea academică de înaltă ținută, reeditarea cărții Luciei Wald este un demers așteptat. El realizează, în fapt, prin ampla și nuanțata *Prefață* scrisă de Petre Gheorghe Bârlea (p. 13–58), și o repunere a problematicii abordate de autoare, acum aproape cinci decenii (1956–1968), în cîmpul de forțe al cercetărilor lingvistice (dar și, asociate din ce în ce mai legitim, cognitiviste, antropologice, genetice etc.) din ultimul sfert al secolului XX și de la începutul secolului XXI.

*

În construirea tezei Luciei Wald, istoria cercetării fenomenului natural al transformării limbii (v. cap. I, *Istoricul concepțiilor despre progresul limbii*, p. 59–103) constituie și fundament, și urmă a unor edificii (sau doar a unor frînturi de edificii) care trebuie abandonate. Grăitor pentru ambele ipostaze este, de exemplu, cazul lui O. Jespersen, care a postulat superioritatea limbilor moderne pe baza aspectului lor analitic, absolutizat, cînd, în realitate, evoluția limbilor (înțeleasă aici ca p r o g r e s) este un proces mai complex și care admite variații considerabile de la o limbă la alta; pe de altă parte însă, lingvistul danez a rămas ca unul dintre primii care și-au argumentat viziunea cu un set de teze juste, deși parțiale, și un bogat inventar de fapte lingvistice, inspirînd convingerea că progresul în limbă poate fi determinat obiectiv, chiar dacă nu întru totul pe aceleași urme (cf. Ch. Bally, sceptic în privința identificării unor criterii obiective de evaluare a „calității" unei limbi, în etape

*Adresă de corespondență: *chiriladina@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

succesive). În cazul lui K. Vossler însă, respingerea este inevitabilă, avînd în vedere accepțiunea pe care învățatul german o dădea termenului de *progres*, anume 'schimbare'—adusă de orice inovație a unui individ creator, acceptată ulterior de comunitatea vorbitorilor—; or, înțelesul acesta contravine premisei adoptate și argumentate de Lucia Wald (v. cap. II, *Considerații generale*, p. 105–122): „[n]u tot ce e nou e progresiv, teza *post hoc ergo melius hoc* nu-și găsește întotdeauna aplicarea. Aceasta, pentru că se produc și modificări care nu afectează calitatea sau care complică inutil sistemul"; și mai departe: „*noțiunea de «progres» nu poate fi substituită prin aceea de evoluție*. În cadrul evoluției unui fenomen, se produc modificări în direcția progresului sau a regresului său, ori care nu-i modifică în nici un fel calitatea. Progresul reprezintă numai o latură a evoluției, și anume aceea care exprimă trecerea de la o calitate la o calitate superioară.

Și în ceea ce privește limba este evident că nu putem interpreta orice modificare ca semn al progresului sau al regresului ei. După cum nu putem considera nici că limbile își păstrează, în cursul istoriei, calitatea, modificîndu-se doar în amănunte neesențiale" (p. 107, s.n., A.C. & F.G.).

Clarificarea este crucială. Mai întîi, pentru logica demersului asumat de cercetătoare și urmărit în desfășurarea sa de către cititor: acela de a răspunde întrebării centrale a cărții – dacă există progres în evoluția limbii (cu obligatoriul corolar: cum se pot determina căile lui de manifestare?). În al doilea rînd, distincția stabilește extensia conceptului de *evoluție* cu care operează, indirect, autoarea, necesar a fi bine însușit de către cititorul nou. Căci acesta, în mod firesc, nu mai este conștient doar de contextul științific pregătit și jalonat de lingviștii secolului XIX și din prima jumătate a secolului XX, ci este angrenat în dinamica actuală a științei, care tinde a vedea în *evoluția limbii* (v. *lingvistica evoluționistă*), în bună măsură, însăși chestiunea apariției acestui nou și unic tip de comunicare, de limbaj, la ființele numite la și de la un moment dat *Homo sapiens*, în conexiune cu apariția unui nou fel de gîndire și pe baza altor sisteme, mai vechi din punct de vedere evolutiv.

Dacă non-identitatea dintre evoluție și progres este un fapt cu caracter legic, înseamnă că triada prin care se manifestă evoluția, anume a) *creșterea numărului de unități în fiecare nivel al limbii*, b) *transformarea calitativă a conținutului lor* și c) *întărirea caracterului sistematic al fiecărui nivel și al limbii* (p. 115) nu se regăsește întocmai în cazul progresului. Devine deci limpede că analiza faptelor care pot indica existența progresului real în limbă urmează criterii care se impun aproape „din mers", întrucît „ele [...] trebuie să rezulte din luarea în considerare a funcțiilor specifice limbii și din analiza materialului lingvistic" (p. 112). Mai mult, ea trebuie să fie deschisă și posibilității ca unul dintre criterii să fie irelevant în discuție sau, în cel mai bun caz, mult mai puțin important decît se prezumă în percepția generală, ori chiar înșelător (este mai ales cazul etalonului cantitativ, în măsurarea progresului dat de aspectul morfologic al limbii).

Căutarea direcțiilor de evoluție a limbii și a modurilor particulare în care se petrece acest lucru se face mai întîi cu privire la materialul fonetic (v. cap. III, *Progresul în fonetică*, p. 123–146). În primă instanță, sintetizînd critic cercetările și concluziile unor lingviști care s-au ocupat de problema cronologiei constituirii inventarului fonologic al limbii și, pe de altă parte, ale celor care au avut în vedere problema organizării fonemelor în sistem și a dinamicii interne a acestuia, autoarea conchide că nici primul aspect (ale cărui legi sînt condiționate de factori fiziologici), nici al doilea (care nu atinge niciodată un echilibru perfect și care trece succesiv prin faze de armonie și de pierdere a ei) nu furnizează dovezi ale unui progres realizat. O evoluție ascendentă, în formă de spirală (p. 146), se recunoaște însă în istoria complexului sonor al cuvintelor, în raport cu conținutul lor semantic, parcurse fiind trei etape: 1) a predominării aspectului motivat al formei sonore, 2) a predominării, dimpotrivă, a aspectului nemotivat și 3) a unei „motivări relative" (autoarea acceptă descrierea lui F. de Saussure), abstracte și sistematice, în care motivarea nu se manifestă față de realitatea extralingvistică, ci față de sistem. Limba dobîndește, așadar, o stare superioară, definită prin putința de creare a unor „cuvinte care, păstrînd capacitatea de a reda un conținut abstract, prezintă și avantajul că pot fi ușor înțelese și memorate, pot fi refăcute de fiecare vorbitor" (p. 146).

În domeniul lexicului (v. cap. VI, *Progresul în vocabular*, p. 147–175), criteriul sporului cantitativ (rezultat al acțiunii duble de achiziție a unor termeni și de pierdere a altora – pe fondul prefacerilor sociale și culturale) este, din nou, cel mai slab în stabilirea gradului de progres al limbii. El capătă greutate

numai asociat cu cel al calității cuvintelor, al forței lor semantice. Dacă lucrurile ar sta altfel, un idiom care deține o multitudine de termeni desemnînd detalii concrete dar nu și termenul—unul!—generic s-ar afla pe o treaptă superioară de evoluție față de un altul care ar cunoaște *unul*, fără să se fi preocupat de *multitudine* (sau care, făcînd-o, a găsit soluția desemnării detaliilor prin îmbinări de termeni mai generali). Or, atrage atenția Lucia Wald, problema ține de capacitatea de a aplica analiza logică, depășind analiza perceptuală, și de a o exprima. Autoarea utilizează și aici analogia din capitolul precedent, așezînd limba în trei poziții în ascensiune: „[e]voluția sensurilor se prezintă astfel sub aspectul unei spirale: de la generalul nediferențiat și vag, la notarea precisă a concretului și, de aici, la abstractul logic" (p. 156; v. și p. 166, cu subtila nuanțare: „[s]-ar putea spune că, prin cantitatea de cuvinte abstracte pe care o conține, fondul principal reflectă, în mai mare măsură decît vocabularul în ansamblu, nivelul de dezvoltare a unei comunități, cîtă vreme el indică nu cîte cuvinte abstracte are o limbă, ci ce fel de noțiuni abstracte au devenit curente pentru vorbitori"), iar ca bază a concluziilor îi servește mai cu seamă realitatea limbilor tribale contemporane și a limbilor indo-europene vechi. În sfîrșit, organizarea vocabularului și aspectul lui sistematic se manifestă ca indicatori ai progresului în limbile actuale, fapt pe care îl putem asuma, cel puțin într-o oarecare măsură, și pentru limbile așa-zise „moarte". De altfel, în finalul capitolului, Lucia Wald demonstrează validitatea acestui al treilea criteriu—care evidențiază evoluția de la compunere la derivare—prin exemplul latinei.

Cea mai complexă problematică este ridicată de morfologia limbii (v. cap. V, *Progresul în morfologie*, p. 177–255), aceasta impunînd examinarea diacronică a mai multor microsisteme—nu doar a substantivului, cum se procedase îndeobște, anterior—, în relație cu lexicul și cu sintaxa. Dar ea oferă, paradoxal, și cel mai slab temei pentru a vorbi despre evoluție, cu atît mai puțin despre progres în limbă. Dificultatea demersului este sporită de faptul că, în sine, morfologia reprezintă compartimentul lingvistic care deosebește cel mai mult limbile una de cealaltă, împiedicînd ajungerea la concluzii unitare și uniformizatoare. Limbi contemporane înrudite, care au aceleași trăsături structurale și care sînt considerate a se afla pe aceeași treaptă de dezvoltare, pot etala particularități morfologice mult distanțate, chiar contrare. Cu toate că, în ansamblu, se poate admite funcționarea acelorași legi sau principii generale de schimbare gramaticală, independente de vreo cauzalitate specifică unei limbi anume (optimizarea, de exemplu, este un principiu universal și comun tuturor epocilor), ritmul în care operează acestea este distinct și, în consecință, diferențiator. Totuși, se poate afirma că direcția ascendentă a evoluției limbii este dată de tendința „de abstractizare a conținutului categoriilor [morfologice]—reflectînd evoluția necontenită a gîndirii—și de sistematizare a lor, ca manifestare a realizării esenței acestui nivel al limbii, născut [...] din necesitatea de organizare a materialului lexical utilizat cu funcții diverse" (p. 255).

În sfîrșit, tendințele de evoluție în sintaxă (v. cap. VI, *Progresul în sintaxă*, p. 257–286), ca și în vocabular, se dovedesc mai ușor de observat. Aflată în legătură directă cu formele gîndirii, sintaxa oglindește gradul de abstractizare și complexitate ale acesteia; prin urmare, dacă se admite existența unui progres în privința gîndirii, răspunsul la întrebarea centrală a cărții de față este evident și din direcția sintaxei. În demersul Luciei Wald, el vine însă la capătul unei demonstrații care urmează (pe cît posibil, întrucît caracterul sistematic al sintaxei nu făcuse obiectul unor studii aprofundate) etapele parcurse în capitolele anterioare. Astfel, „creșterea numărului de raporturi, a frecvenței și a varietății lor impune limbii o mai strictă organizare, care se traduce prin recțiune în propoziție și hipotaxă în frază. De la forme sintactice simple (topică, intonație), la forme morfologice abstracte, cum sînt cele ale flexiunii și ale acordului care rezultă de aici, și apoi la forme sintactice specializate (prepoziții, conjuncții), sintaxa înregistrează continuu evoluția gîndirii de la concret la abstract și, de aici, la concretul logic, fază superioară abstractului, cuprinzînd în sine atît abstractul, cît și specificarea" (p. 283).

Se admite și acum că, în general, cauzele schimbărilor în limbă—care, în unele situații, marchează, după cum s-a văzut, progresul real—nu se pot ușor identifica și nu întotdeauna este clar motivul preeminenței acțiunii uneia în defavoarea altora, cu urmări care pot însemna optimizarea unui aspect al limbii și, concomitent, complicarea altuia, deși ultimii ani au consemnat apariția unor lucrări capitale asupra acestor aspecte, în fonologie, morfologie, sintaxă, semantică diacronică etc. Lucia Wald propune o sistematizare a acestor cauze (v. cap. VII, *Problema*

progresului din punctul de vedere al antinomiilor lingvistice, p. 287–311), alături de schițarea complexului mecanism care produce modificări în oricare dintre compartimentele limbii, cu repercusiuni imediate în celelalte. În opinia cercetătoarei, resortul principal în mișcarea limbii îl constituie permanenta tensiune (și, de aici, echilibrul) dintre nevoia de transmitere clară, exactă și nuanțată a conținutului, pe de o parte, și tendința de simplificare a formei, pe de altă parte, realitate de care vorbitorul obișnuit (sau o întreagă generație de vorbitori) nu este conștient(ă) și pe care nu o creează pentru ea însăși. Alături de acest resort central acționează, imprimînd ritmuri diferite de evoluție, dar neafectînd esențiala continuitate (schimbările sînt graduale în comunitatea de vorbitori), factori sociali și istorici, contactul dintre limbi, factori geografici, culturali, tradiția scrisului, sistemul lingvistic însuși. Astfel încît, își încheie Lucia Wald teza despre progresul în limbă, „în limbă nu domnește spontaneitatea, căci astfel s-ar produce haos, și nu domnește nici finalitatea, căci astfel toate modificările s-ar face în sensul progresului. Sub presiunea nevoilor de comunicare, din ce în ce mai complexe, o limbă se transformă necontenit, pe baza legilor ei interne obiective și a intervenției conștiente care ține seama de aceste legi" (p. 310).

Capitolul premergător considerațiilor finale este consacrat direcției de evoluție opuse progresului, și anume degradării limbii (v. cap. VIII, *Regresul în limbă*, p. 313–320), fenomen nu mai puțin natural în existența limbilor. De regulă, degradarea sau regresul reprezintă o fază de dezechilibru în evoluție, căreia limba însăși îi opune tendința de progres, de sistematizare, bunăoară, și, prin urmare, asupra căreia revine reparator, mai devreme sau mai tîrziu. Mult mai rar, procesul de degradare se încheie cu dispariția limbii. Și de data aceasta fenomenul este cercetat obiectiv, indicîndu-i-se cauzele: accidente de natură diversă, condiții istorice nefavorabile, presiunea altor coduri lingvistice, reducerea valorii sociale a limbii respective, stingerea populației vorbitoare.

Pe scurt, în ultimul capitol al cărții (v. cap. IX, *Încheiere*, p. 321–326), Lucia Wald reiterează convingerile care, pe de o parte, au orientat cercetarea de față și care, pe de altă parte, s-au desprins din studierea faptelor de limbă relevante pentru temă și a teoriilor exprimate anterior asupra aceleiași problematici: limba se află într-o permanentă transformare; schimbările se fac în direcție progresivă, regresivă sau sînt neutre; evoluția limbii (progresul sau regresul) este un fapt obiectiv, care poate fi demonstrat; nu există o uniformitate în privința ritmului de evoluție a unei limbi oarecare, în epoci diferite ale existenței ei, sau în privința ritmurilor de evoluție ale unor limbi diferite; factorii care determină dinamica evoluției unei limbi sînt, la rîndul lor, condiționați istoric și de specificul structural al limbii.

Dar poate cea mai pasionat apărată este aceea că, „[t]rebuie să considerăm că progresul limbii—ca și progresul oricărui fenomen—înseamnă realizarea mai deplină a esenței lui. În ce privește limba, esența ei constă în a fi mijlocul principal de transmitere a ideilor. De aici rezultă că, apreciind evoluția unei limbi din punctul de vedere al procesului de comunicare, se impune să considerăm progresive transformările care permit formularea mai clară a ideilor și transmiterea lor mai rapidă și mai ușoară" (p. 322; v. și p. 108, 113; ș.a.).

*

Condusă de un exemplar spirit pozitivist—în fapt, el este parte a mobilului scrierii acestei cărți: „există progres în evoluția limbii? *Și, dacă există, care sînt modalitățile de determinare a formelor lui de manifestare?*" (p. 105, s.n., A.C. & F.G.)—, Lucia Wald s-a ferit de perpetuarea ori de crearea unor idei nedemonstrabile obiectiv. Astfel, aprecieri precum „mai greu" și „mai ușor", necuantificabile, nu puteau decît să iasă din discuție în evaluarea valorii progresive a elementelor limbii (v. p. 116), cu toate că ele sînt subsidiare celei de-a doua componente din binomul *claritate – simplificare*. Totuși, acestea s-ar putea adăuga, acum, demonstrației obiective, în urma evidențelor mijlocite, în ultimele două decenii, de experimentele psiholingvistice asupra timpului de procesare a limbajului, a ratei erorilor etc.

*

Concepînd realitatea așa cum este ea, evoluîndă, și doar urmărind apariția, devenirea și funcționarea ei, se poate spera la cunoașterea acurată, deplină și de încredere. *Progresul în limbă. Scurtă istorie a limbajului* prezintă amploarea proceselor prin care limba se constituie ca organ al gîndirii și ca instrument al societății, întreaga triadă supunîndu-se legităților obiective și reflectînd unitatea de concepție a marelui organism al Naturii și pe cea de funcționare a produselor ei.

Metoda care hrănește scrierea este acomodată la perspectivă, adică exhaustivă, critică și istorică.

Doar astfel rezultatul depășește simplul cumul de informații și explicații, aducînd învățături privitoare la căile corecte ale cercetării științifice. Spre a-și împlini menirea—aceea de a aduce cunoașterea realității întocmai cum este ea—, știința are nevoie de o astfel de perspectivă și de o astfel de metodă, care nu trebuie uitate, care trebuie cunoscute și practicate ameliorativ. Lucrarea Luciei Wald oferă acest model, iar ediția lui Petre Gheorghe Bârlea procură îndemnul implicit către urmarea modelului exemplar.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i6A95en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Cristina Florescu (ed.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Colecția Dicționarele Editurii Universității, Seria Lexikon, Iași, 2015, 712 p. (cu CD-Rom)

Daniela Butnaru*

"A. Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

The present work belongs to the study of specific scientific terms, being the result of linguistic research on the designation of atmospheric phenomena in Romanian (considering the popular terminology as well as the scientific one), which has represented the core subject matter of a project funded by CNCS (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) and coordinated by Cristina Florescu, principal investigator at the "Alexandru Philippide" Institute of Romanian Philology from Iași (IFRI). Six other IFRI researchers have been involved in this project (Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu), together with linguists from other research centers (Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Nistor Bardu, Mariana Neț) and, for a better understanding of the scientific meteorological terms, a couple of experts in this field have joined the team (Liviu Apostol and Dan Chelaru). The volume consists of a first part (a series of linguistic studies) and a second part (the *Dictionary of Atmospheric Phenomena* itself). The studies included in the first part have been developed to a great extent on the basis of the data collected for the dictionary, and they disclose to the reader a diversity of characteristics of the popular and scientific Romanian terminology describing atmospheric phenomena.

The *Introduction* presents the object of study (out of the category of lexemes specific to the meteorological language, only the lexemes designating atmospheric phenomena have been taken into consideration), the literature review of meteorological phenomena research (in the field of Romanian and Romance linguistics), the relationship between scientific and popular terminology, the stages of research (initially the production of a dictionary, afterwards the elaboration of several studies based on the lexicographical material), the principles that have substantiated the selection of terms in the dictionary, the selection of atmospheric phenomena (combining the linguistic perspective with the meteorological one), the problems in identifying and determining the lexico-semantic fields of the terms designating the atmospheric phenomena in Romanian.

Noticing that, despite some targeted writing, there is no linguistic study that analyzes the lexical group of *precipitations* as a whole, Cristina Florescu sets herself to contribute to the correction of this deficiency. The origin and semantic evolution of the term *precipitation* are presented, together with the status of research in the Romance and Romanian relevant literature, and the analysis of the lexical subfields of precipitations. The most thoroughly attested one, both on the popular and on the scientific level, is the subfield of rain (the intensity and duration, shape of raindrops, structural aspect and effects of this type of precipitation being terminologically marked by distinct lexemes). The semantic-lexical subfield of snowfall also proves to be very rich and expressive. A natural continuation of this study on *Precipitations* (p. 71–105) is the contribution signed by Elena Tamba, which analyses *Deposits* (p. 107–127), "a relatively techy issue in the meteorological terminology" because, unlike common speakers, the majority of meteorologists consider that deposits don't belong to the sphere of meteorological phenomena (p. 107). The analysis of this category represents a challenge for the author of the study, being the first linguistic analysis of this lexical category in Romanian that includes over 130 terms. Many words denominating deposits or directly related phenomena certify the lexical creativity of common people, with very few of these words belonging strictly to the

*Email address: *d_butnaru@yahoo.com*.

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

scientific register.

In order to excerpt the meteorological terms belonging to the popular terminology, Romanian linguistic atlases, glossaries, dialectal dictionaries and archives have also been used. The study *Dialectal Aspects*, signed by Florin-Teodor Olariu, presents a linguistic analysis of the dialectal element collected for this project, along with the phonetic issues discovered and the solutions proposed by the dialectologist, emphasizing the lexical diversity and semantic richness of the dialectal material corresponding to atmospheric phenomena in Romanian.

Based on 60 weather forecasts published in the Romanian media from the end of the 19th century until the beginning of the 20th century, Rodica Zafiu observes the formation and evolution of the meteorological discourse (*From the History of the Meteorological Discourse: "Weather Forecast" in the Romanian Media Between 1884 and 1916*, p. 241–258). The prediction part appears later in this kind of texts, at first just as plain, sometimes extremely schematic reports on the weather conditions from the publication date of the newspaper and the days before. Beside the use of some terms from the popular lexical fund, the influence of French (through calques and borrowings) in the process of creation of this type of terminology is important and obvious (especially if one compares the versions in Romanian and French of the reports sent by the Institute of Meteorology to newspapers at the end of the 19th century.) The study also comprises a complex analysis of the lexical-semantic, stylistic and syntactic features characterizing the terminology from the meteorological discourse of the time.

Very interesting is also the study signed by Nistor Bardu, *Denotation and Connotation in the Meteorological Terms in Aromanian* (p. 259–272), where the author describes from a semantic and stylistic point of view the most important names of the atmospheric phenomena in Aromanian, gathered both through fieldwork and different works and dictionaries. Among the selected terms, *bumbuneaḑă*, *bumbuneḑ*, *bumbuniḑare* and *bumbuniḑat, –ă*, of onomatopeic origin, excel in expressiveness. As a result of this research, we can infer that the terminology of atmospheric phenomena is in Aromanian, for the most part, similar to the one in Daco-Romanian, the author finding equivalents in Istro-Romanian and Megleno-Romanian; this is an argument, once again, for "the extraordinary unity of Romanian from a dialectal perspective" (p. 271).

The text of Maria Iliescu—*Une caractéristique du roumain dans le champ lexical de la température* (p. 273–280)—belongs to the totality of attempts to define the individuality of Romanian among the Romance languages, starting with the fact that Romanian is the only one that has not preserved the lat. *tepidus*. Using different examples, with fr. *tiède* (< lat. *tepidus*) translated with the help of several native Romanian speakers, the researcher analyses the equivalents of the term in Romanian. Depending on the context and on its positive or negative perception, *tiède* has been translated as *cald* "warm" or *călduț* "lukewarm, tepid" (considered most of the time perfect synonyms in the thermic domain), but also as *călîu*, *călduros* "warmish", *plăcut* "nice", *blând* "mild", *agreabil* "agreeable" etc., and even *răcoros* "cool" (p. 274–279). Based on her analysis, the author concludes that we didn't preserve lat. *tepidus* due to the lack of precision of the term.

The study of Mariana Neț—*Synchronic and Diachronic Variants in the Romanian Gastronomic Vocabulary. Verbal Groups Formed with the Nouns "Rain" and "Snow"* (p. 281–292)—monitors the inclusion of the two terms (*rain* and *snow*) in different expressions used in writing out culinary recipes resulting from analogies with meteorological phenomena. Most of the cases, the author notices, are translations or calques of common phrases met in the Italian or French cooking books of the 19th–20th centuries. Some of them have resisted in the gastronomic lexis until now ([*a turna/a da drumul/a lăsa să cadă*] *în ploaie* – rainlike pouring, *albă ca zăpada* – snow white), others (*a bate albușurile ca în zăpadă* – snowlike egg whites whipping, or *a bate omăt* or *a le face omăt*) are not used any longer, being replaced by the expression *a bate spumă* – to beat to a foam.

In the first part of the present volume Cristina Cărăbuș carries out a comparative research of the scientific vs. popular terminology designating *Luminous, Audible, Electrical and Electrical-luminous Phenomena* (p. 129–143), Laura Manea authors a rich study about the scientific and popular terms for *Radiations* (p. 145–181), and Liviu Apostol pieces together an interesting presentation about the institutional beginnings and evolution of meteorology (*Considerations on the Development of Meteorology in Romania*, p. 229–240).

A great part of this volume is dedicated to the *Dictionary of Atmospheric Phenomena* (DFA, p. 325–678), preceded by a very clear presentation of the editing norms, followed by 23 pages of *Bibliography*. As also shown in the title of the present work, the dictionary is intended, as much as possible, to differentiate between the scientific and the popular language levels and, consequently, for most entries it is pointed out by means of the symbols Ξ and Θ to which terminology—scientific (Ts) or popular (Tp)—they belong, "according to the diachronic circulation of the senses, subsenses, syntagms" (p. 315).

The lexicographic experience of the authors is reflected in the structure of the dictionary entries, showing the accent in the headword, then the grammatical category, the affiliation to the popular or to the scientific register, the circulation, definition, quotations, grammatical and lexicological assignments, the etymology and, for a maximum of accuracy, the author. The consistent or less consistent combinations "are processed under the headword that is their lexical center, under every meaning" (p. 314). The selection of the quotations gives the possibility to trace the evolution of terms and their meanings in time, thus revealing different periods in the development of the Romanian language. The authors' commitment to accuracy is so great that, when the definition is retrieved from another dictionary, this is indicated in brackets, plus other dictionaries (up to a maximum of ten) where the processed word is present.

One can notice the influence of the project DÉRom, to which four of the authors of the present work have contributed; thus the DFA uses, in the paragraph explaining the etymology of a headword, the indication "Protorom." – "innovative element pointing to the elements inherited from Proto-Romance (oral Latin indicating a conventionally fixed time frame in the evolution of Latin), according to the DÉRom project" (p. 319). We also emphasize that in the footnotes marked with an asterisk, the etymology of the phrases belonging to the scientific register is indicated, for instance: "*Trombă de nisip* – cf. fr. *trombe de sable*, engl. *sand pillar* (VILLENEUVE, p. 388). *Trombă marină* – cf. fr. *trombe marine*, eng[l]. *waterspout* (id. ib.)" (p. 620).

Phrases like *crîngul cerului* "celestial vault" (p. 401); *fluture de zăpadă* "snow butterfly" and *măgură* (sau *mal*) *de zăpadă* "hummock / bank of snow" (p. 671), *spic de ploaie* "ear of rain" or *spic de zăpadă* "ear of snow" (p. 596), *struț de gheață* "ice ostrich" (p. 600), *troian de zăpadă* "snowdrift" (p. 619) etc. certify the lexical creativity of the common speaker. Equally expressive seem to be the terms *a coase* "to sew", meaning "to freeze" (p. 395); *cumpănă* "cataract (with hail); cloud burst" (p. 403), *a desfereca* "to thaw" (p. 414), *păliș* "snowy or rainy wind, striking sidelong/sideways" (p. 537), *a pișcura* "to drizzle" (p. 546), *sărăcilă* [poverty bringer] "very dry and warm wind, blowing in Dobrogea, during the summer, destroying the crops" (p. 583), also named *pietros* "stoney" (p. 545), etc.

In the fortunate eventuality of a second edition of the book, the authors could review some aspects regarding the editing and conformity of information: adding to the bibliographical list on page 29 the work abbreviated as Zafiu 2003 (to which there is a reference on p. 16); the quotation from CIȘMAN on section Tp of the entry **TROMBĂ** (p. 620) should be placed, in our opinion, among the ones for Ts; we also believe that it would be better if, in the case of the phrase *zăpada mieilor* (p. 671) or *omătul mieilor* "lamb snow", *al cocostîrcilor* "stork snow", *al oilor* "sheep snow" or *al păsărilor* "bird snow" (p. 531), defined through "măzăriche / vetch, sleet", the main defining feature was the temporal one, that is snow falling in spring, during the time lambs are born or when migrating birds begin to return, which would justify the combination of these lexemes; the footnote on p. 525, which indicates the etymologies of several scientific expressions containing the word *nor* "cloud", for *rupere de nori* we are being referred to "engl. *cloudburst*", but also to "fr. *averse torentielle*", which should be eliminated. The etymology of the word *troian*, taken over from DLR ("from the toponym *Troian*"), is debatable (cf. Mircea Homorodean, *About the **Troian** Toponym*, in "Onomastic Studies", vol. III, edited by Ioan Pătruț, Eugen Pavel, Augustin Pop, Ion Roșianu and Gabriel Vasiliu, Cluj-Napoca, 1982, p. 97–105; also see the abstract of the communication *Un toponim controversat: Valul lui Traian* [A Controversial Toponym: Wave of Traian], presented in 2001 by Mircea Ciubotaru [online], p. 7).

We must emphasize the pioneering character of this work in the domain of meteorological terminology, granted by the complex linguistic analysis of the lexical field designating atmospheric phenomena

in Romanian, by the comparative presentation of popular and scientific terms and their meanings, by the compilation and the inclusion in the dictionary of new material, of lexemes excerpted from dialectal works not included so far in other Romanian dictionaries. The impressive tome that we have hereby presented is also an important source of bibliography in the field of both general and meteorological terminology, considering that both the studies from the first part of the volume, and the dictionary from the second part are accompanied by numerous references to the relevant literature. The general interest in this domain explains the richness of its terminology and it is the reason why not only experts in linguistics or meteorology, but anybody can open and read the present work with great satisfaction.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i6A95ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Cristina Florescu (ed.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Colecția Dicționarele Editurii Universității, Seria Lexikon, Iași, 2015, 712 p. (cu CD-Rom)

Daniela Butnaru*
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Lucrarea de față se înscrie în sfera studiilor despre termenii proprii diverselor domenii ale cunoșterii, fiind un rezultat al cercetării lingvistice asupra reprezentărilor fenomenelor atmosferice în limba română (atît în registrul popular, cît și în cel științific), cercetare care s-a desfășurat în cadrul unui proiect finanțat de CNCS (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) și condus de Cristina Florescu, cercetător științific la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" din Iași. În cadrul proiectului au fost implicați și alți șase cercetători de la IFRI (Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu), alături de lingviști din alte centre de cercetare (Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Nistor Bardu, Mariana Neț) și, pentru o mai bună înțelegere a termenilor științifici privind meteorologia, de specialiști în acest domeniu (Liviu Apostol și Dan Chelaru). Volumul cuprinde în prima parte o serie de studii lingvistice, iar în a doua parte *Dicționarul fenomenelor atmosferice*. Studiile din prima secțiune a lucrării au fost realizate, în mare parte, pe baza materialului adunat pentru dicționarul amintit și fac cunoscute cititorului diverse aspecte ce caracterizează terminologia românească populară și științifică referitoare la fenomenele atmosferice).

În *Introducere* sînt prezentate obiectul de studiu (din ansamblul lexemelor proprii limbajului meteorologic, au fost cercetate doar acelea care denumesc fenomenele atmosferice), stadiul cercetării fenomenelor meteorologice în literatura de specialitate (lingvistică românească și romanică), raportul dintre terminologia științifică și cea populară, etapele cercetării (inițial realizarea unui dicționar, ulterior redactarea unor studii care pleacă de la materialul lexicografic), principiile care au stat la baza selectării termenilor din dicționar, maniera de identificare a fenomenelor atmosferice (îmbinînd perspectiva lingvistului cu cea a meteorologului), probleme privind identificarea și delimitarea cîmpurilor lexico-semantice ale termenilor care desemnează fenomene atmosferice în limba română.

Observînd că despre precipitații s-a scris punctual în diverse lucrări, dar că nu există un studiu lingvistic care să analizeze grupul lexical al *precipitațiilor* în ansamblul lor, Cristina Florescu își propune să contribuie la corectarea acestei deficiențe. Sînt prezentate originea și evoluția semantică a termenului *precipitație*, stadiul cercetării în literatura de specialitate romanică și românească, analizarea subcîmpurilor lexicale ale precipitațiilor. Cel mai bine reprezentat, atît la nivel popular, cît și științific, este subcîmpul ploii (intensitatea și durata ploii, forma picăturilor de ploaie, aspectul structural și efectele acestui tip de precipitație fiind marcate terminologic prin lexeme diferite). Foarte bogat și expresiv se dovedește a fi și subcîmpul semantico-lexical al ninsorii. O continuare firească la acest studiu despre *Precipitații* (p. 71–105), este contribuția semnată de Elena Tamba, care analizează *Depunerile* (p. 107–127), „o problemă relativ spinoasă în terminologia meteorologică", deoarece majoritatea meteorologilor, spre deosebire de vorbitorii obișnuiți, consideră că depunerile nu se încadrează în sfera fenomenelor meteorologice (p. 107). Analiza acestora reprezintă o provocare pentru autorul studiului, fiind prima încercare de analiză lingvistică a acestei categorii lexicale din limba română care cuprinde peste 130 de termeni. Multe din cuvintele care desemnează depunerile sau fenomene direct legate de acestea dovedesc creativitatea lexicală a omului de rînd, foarte puține aparținînd strict registrului științific.

Pentru excerptarea de termeni meteorologici

*Adresă de corespondență: *d_butnaru@yahoo.com*.

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

aparținînd registrului popular au fost fișate și atlase lingvistice românești, glosare, dicționare și arhive dialectale. Studiul *Aspecte dialectale*, semnat de Florin-Teodor Olariu, prezintă o analiză lingvistică a elementului dialectal adunat pentru acest proiect, cu problemele de fonetică întîlnite și rezolvările propuse de dialectolog, cu sublinierea varietății lexicale și a bogăției semantice a materialului dialectal corespunzător fenomenelor atmosferice în limba română.

Pe baza a 60 de buletine meteorologice apărute în presa românească la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Rodica Zafiu observă formarea și evoluția discursului meteorologic (*Din istoria discursului meteorologic: „Buletinul atmosferic" în presa românească din anii 1884–1916*, p. 241–258). Partea de previziune apare în astfel de texte mai tîrziu, la început ele fiind doar rapoarte, uneori foarte schematice, asupra stării vremii din ziua apariției ziarului și din zilele precedente. Pe lîngă folosirea unor termeni din fondul lexical popular, influența limbii franceze (prin împrumuturi și calcuri) în procesul de formare a acestui tip de terminologie este importantă și evidentă (mai ales dacă se compară versiunile în română și franceză ale informărilor trimise de Institutul meteorologic ziarelor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea). Studiul conține, de asemenea, o complexă analiză a caracteristicilor lexico-semantice, stilistice și sintactice specifice terminologiei din discursul meteorologic al epocii.

Foarte interesant este și studiul semnat de Nistor Bardu, *Denotație și conotație în termenii meteorologici din aromână* (p. 259–272), unde sînt observate din punct de vedere semantic și stilistic cele mai importante denumiri de fenomene atmosferice din aromână pe care autorul le-a adunat atît prin anchete directe pe teren, cît și din diverse lucrări și dicționare. Dintre termenii selectați, atrag atenția prin expresivitatea lor termenii *bumbuneadă*, *bumbuneț*, *bumbuniḍare* și *bumbuniḍat, –ă*, de origine onomatopeică. Rezultă, în urma cercetării de față, că terminologia fenomenelor atmosferice este în aromână, în mare parte, asemănătoare cu cea din dacoromână, autorul identificînd și similitudini cu situația din istroromână și meglenoromână, ceea ce susține, încă o dată, „unitatea extraordinară a limbii române din punct de vedere dialectal" (p. 271).

Textul Mariei Iliescu—*Une caractéristique du roumain dans le champ lexical de la température* (p. 273–280)—se înscrie în ansamblul demersurilor de observare a individualității limbii române între limbile romanice și are ca punct de plecare faptul că româna este singura care nu a păstrat lat. *tepidus*. Folosind diverse exemple cu fr. *tiède* (< lat. *tepidus*) pe care le traduce cu ajutorul mai multor vorbitori nativi de română, cercetătoarea analizează corespondenții acestui termen în limba română. În funcție de context și de modalitatea pozitivă sau negativă în care este perceput, *tiède* a fost tradus prin *cald* sau *călduț* (considerate de cele mai multe ori sinonime perfecte în domeniul termic), dar și prin *călîu*, *călduros*, *plăcut*, *blînd*, *agreabil* etc., chiar *răcoros* (p. 274–279). În urma analizei efectuate, autoarea conchide că nu am păstrat pe lat. *tepidus* din cauza lipsei de precizie a termenului.

Studiul Marianei Neț—*Variante sincronice și diacronice în vocabularul gastronomic românesc. Grupuri verbale formate cu substantivele „ploaie" și „zăpadă"* (p. 281–292)—urmărește pătrunderea celor doi termeni în diferite expresii folosite în redactarea rețetelor culinare, ca rezultat al unor analogii cu fenomene meteorologice. Majoritatea cazurilor, observă autoarea, sînt traduceri sau calcuri după expresii întîlnite în cărți de bucate în italiană sau franceză din secolele XIX–XX. Unele au rămas pînă în zilele noastre în lexicul gastronomic ([*a turna/a da drumul/a lăsa să cadă*] *în ploaie*, *albă ca zăpada*), altele (*a bate albușurile ca în zăpadă* ori *a bate omăt* sau *a le face omăt*) nu mai sînt folosite, fiind înlocuite de expresia *a bate spumă*.

Tot în prima parte a volumului de față, Cristina Cărăbuș realizează o cercetare comparată a terminologiei științifice vs. populare care denumește *Fenomenele luminoase, sonore, electrice și electro-luminoase* (p. 129–143), Laura Manea semnează un bogat studiu referitor la termenii științifici și populari care desemnează *Radiațiile* (p. 145–181), iar Liviu Apostol face o interesantă prezentare despre apariția și evoluția instituțională a meteorologiei (*Considerații privind dezvoltarea meteorologiei în România*, p. 229–240).

O parte însemnată a acestui tom este ocupată de *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (p. 325–678), precedat de o prezentare foarte clară a normelor de redactare și urmat de cele 23 de pagini de *Bibliografie*. După cum reiese și din titlul lucrării de față, se dorește, pe cît posibil, separarea planurilor științific și popular, astfel încît, pentru majoritatea articolelor din dicționar, se indică prin simbolurile Ξ și Θ

apartenența la terminologia științifică (Ts), respectiv populară (Tp), „în ordinea circulației diacronice a sensurilor, subsensurilor, sintagmelor" (p. 315).

Experiența lexicografică a autorilor se reflectă în alcătuirea articolelor din dicționar, care precizează accentul în cuvîntul-titlu, categoria gramaticală, apartenența la registrul popular sau științific, circulația, definiția, citate, indicații gramaticale și lexicologice, etimologia și, pentru acribie, redactorul. Îmbinările stabile sau mai puțin stabile de cuvinte „sînt lucrate sub cuvîntul-titlu care reprezintă centrul lexical al acestora, sub fiecare sens" (p. 314). Alegerea citatelor dă posibilitatea de a urmări evoluția termenilor și a sensurilor acestora în timp, surprinzînd astfel diverse perioade de dezvoltare a limbii române. Dorința de exactitate a autorilor merge pînă într-acolo încît, atunci cînd definiția este preluată dintr-un alt dicționar, acesta este indicat între paranteze și sînt menționate (pînă la maxim zece) alte dicționare în care se regăsește cuvîntul redactat.

Putem observa influența proiectului DÉROM, la care colaborează patru dintre autorii lucrării de față; astfel, dicționarul folosește, la paragraful identificării etimologiei unui cuvînt-titlu, indicația „Protorom." – „element novativ pentru a indica elementele moștenite din protoromană (latina orală caracterizînd o perioadă convențional precizată din evoluția limbii latine), conform proiectului DÉROM" (p. 319). Remarcăm și faptul că, în note de subsol marcate cu asterisc, este indicată etimologia sintagmelor aparținînd registrului științific, de exemplu: „*Trombă de nisip* – cf. fr. *trombe de sable*, engl. *sand pillar* (VILLENEUVE, p. 388). *Trombă marină* – cf. fr. *trombe marine*, eng[l]. *water-spout* (id. ib.)" (p. 620).

Îmbinări de cuvinte precum *crîngul cerului* „bolta cerească" (p. 401); *fluture de zăpadă* și *măgură* (sau *mal*) *de zăpadă* (p. 671), *spic de ploaie* sau *spic de zăpadă* (p. 596), *struț de gheață* (p. 600), *troian de zăpadă* (p. 619) etc. surprind creativitatea lexicală a vorbitorului obișnuit. Foarte plastici ne par și termenii *a coase* „a îngheța" (p. 395); *cumpănă* „ploaie mare (cu grindină); rupere de nori" (p. 403), *a desfereca* „a se dezgheța" (p. 414), *păliș* „vînt cu ninsoare sau cu ploaie, care te izbește pieziș" (p. 537), *a pișcura* „a bura" (p. 546), *sărăcilă* „vînt foarte uscat și cald, care suflă în Dobrogea, în timpul verii, distrugînd recoltele" (p. 583), numit și *pietros* (p. 545) ș.a.

În eventualitatea bine-venită a unei reeditări a cărții, autorii ar putea avea în vedere anumite aspecte ținînd de eficientizarea redactării și conformitatea informației: completarea, la bibliografia de la p. 29, cu lucrarea abreviată Zafiu 2003 (la care se face trimitere la p. 16); citatul din CIȘMAN de la secțiunea Tp a articolului **TROMBĂ** (p. 620) ar trebui, credem noi, înregistrat la citatele pentru Ts; poate ar fi preferabil ca în cazul sintagmelor *zăpada mieilor* (p. 671) sau *omătul mieilor*, *al cocostîrcilor*, *al oilor* ori *al păsărilor* (p. 531), definite prin „măzăriche", elementul definitoriu principal să fie cel temporal, de zăpadă căzută primăvara, în perioada în care sînt fătați mieii sau cînd încep să se întoarcă păsările călătoare, definiție care ar explica motivarea îmbinării acestor lexeme; la nota de subsol de la p. 525, unde sînt precizate etimologiile unor sintagme științifice care conțin cuvîntul *nor*, pentru *rupere de nori* se face trimitere la „engl. *cloudburst*", dar și la „fr. *averse torentielle*", care ar trebui eliminat. Etimologia cuvîntului *troian*, preluată din DLR („de la numele topic *Troian*"), este discutabilă (cf. Mircea Homorodean, *Despre toponimul* ***Troian***, în „Studii de onomastică", vol. III (volum îngrijit de Ioan Pătruț, Eugen Pavel, Augustin Pop, Ion Roșianu și Gabriel Vasiliu), Cluj-Napoca, 1982, p. 97–105; v. și rezumatul comunicării *Un toponim controversat: Valul lui Traian*, susținută în 2001 de Mircea Ciubotaru [online], p. 7).

Subliniem caracterul de pionierat al lucrării de față în domeniul terminologiei meteorologice prin analiza lingvistică complexă a cîmpului lexical desemnînd fenomene atmosferice în limba română, prin prezentarea comparativă a termenilor populari și științifici și a sensurilor acestora, prin culegerea și includerea în dicționar de material nou, de lexeme excerptate din lucrări dialectale care nu au fost cuprinse în alte dicționare ale limbii române. Impozantul tom pe care l-am prezentat în aceste pagini reprezintă și o importantă sursă de bibliografie în domeniul terminologiei în general și a celei meteorologice în special, atît studiile din prima parte a lucrării, cît și dicționarul din cea de-a doua parte fiind însoțite de bogate trimiteri la literatura de specialitate. Interesul general pentru domeniu explică bogăția acestei terminologii și constituie motivul pentru care lucrarea de față poate fi deschisă și citită cu satisfacție de oricine, nu doar de specialiștii în lingvistică sau meteorologie.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

LOST & FOUND

doi:10.17684/i6A96en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Principles of linguistics [fragments][†]

Bogdan Petriceicu Hasdeu

AN OUTLINE OF PHILOLOGICAL STUDIES

[...]

§4. Comparative Philology

A French periodical, founded about 40 years ago, is titled: *Revue de linguistique et de philologie comparée*.

And before that, a certain L.F. Jéhan de Saint Clavien had published in 1858 a thick volume entitled: *Dictionnaire de linquistique et de philologie comparée*.

What is l i n g u i s t i c s and what might c o m p a r a t i v e p h i l o l o g y be, as long as they are not the same thing?

Here is Whitney's reply:

"Comparative philology and linguistic science, we may say, are two sides of the same study: the former deals primarily with the individual facts of a certain body of languages, classifying them, tracing out their relations, and arriving at the conclusions they suggest; the latter makes the laws and general principles of speech its main subject, and uses particular facts rather as illustrations."[1*]

Comparative philology would then be a sort of a n a l y t i c l i n g u i s t i c s, opposed to a s y n t h e t i c l i n g u i s t i c s.

In other words, it is not even integral linguistics.

Such a notion would have been in place only in the past century, when classical philology was itself a type of analytic linguistics[2]. Nowadays however, following Wolf and Böckh, as the area of classical philology extended far beyond the narrow circle of linguistic analysis, it is an anachronism to leave the parallel science of comparative philology in a parochial state; or at least—if it turns out that it is not a parallel science—it would be inappropriate to preserve the label philology, be it comparative or otherwise.

It is a very peculiar fact that many—among them even Littré[3]—persist in looking at classical philology through the hemianopia[‡] of the previous century. Mr. Hovelacque says: "Rollin defined the philologists

[†]The Romanian text on which this translation is based is taken from B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Tomul III: Istoria limbei române. Partea I: Principie de linguistică*, Noua Tipografie Națională, București, 1881 (p. 7–16). The Romanian text was edited on the basis of its original version, and was compared with Gheorghe Mihăilă's edition (B.P. Hasdeu, *Scrieri*, XI, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, Chișinău, 2013, p. 522–528). Observing the current philological conventions, I have updated the writing and the punctuation, preserving the linguistic facts that characterized the language of the period. In contrast to Mihăilă's edition, I have also updated the critical apparatus (especially making the bibliographical references complete and correcting them) (editor's note).

[1]W.D. Whitney, *The life and growth of language: an outline of linguistic science*, D. Appleton and Company, New York, 1887, p. 315 (first edition 1875). Cfr. A.H. Sayce, *Introduction to the science of language*, C. Kegan Paul & Co., Londra, 1880, vol. 1, p. 135–136.

[*]Hasdeu takes over this passage from the French version of the book: *La vie du langage*, Librairie Germer Baillière, Paris, 1875, p. 259 (translator's note); we have taken over the quote from the original English version, indicated in the footnote above.

[2]Philology was conceived as being nothing other than the general knowledge of languages, the critical analysis of language, the knowledge of proper and figurative meaning of words and expressions, etc. (Jakob Friedrich von Bielfeld, *L'érudition universelle, ou abrégée de toutes sciences, des beaux-arts et des belles-lettres*, Berlin, 1768, vol. 4, p. 384).

[3]É. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, t. 3, p. 1097.

[‡]Hemianopia = blindness in one half of the visual field of one or both eyes. (Merriam-Webster, s.v. *hemianopia*) (translator's note).

© 2017 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.
The article is freely accessible under the terms and conditions of the CC-BY Open Access licence.

as «those who worked on the ancient authors, examining them, revising them, explaining them, and updating them». *This definition still preserves its entire value*"[4]. Where are then Wolf and Böckh in this framework?

As long as we oppose "comparative *philology*" to "the classical *philology*", both—as *philology* itself—must have the same extension, contrasting only with respect to their point of view, which is approximately indicated by the adjectives "comparative" and "classical".

Consequently, comparative philology, besides integral linguistics, endeavors to contain something extra, which corresponds to the social, religious and literary elements from classical philology.

[...]

§8. The Comparative Method

The comparative method is specific to natural sciences; however, it does not follow that a science employing this method is itself a natural science. To a greater or lesser extent, all sciences seek to appropriate this method, although not all of them succeed to the same degree. The subject, undoubtedly a well determined one, not the method, constitutes the nature of a science. Statistics has all the external features of mathematics, yet it still is in fact a sociological science.

The methodical comparison consists of minutely observing and collecting an as large as possible number of phenomena, grouping thereafter those which are related, so that the conclusion derives naturally, unconstrained, without any further stipulation. If the observed phenomena are too few to straightforwardly offer a reliable conclusion, if such a conclusion is easily drawn from an inexact clustering, which lacks the preliminary complete study of the essential conditions of the clustering in question, or if the result is due to a total or partial *a priori* assumption, then the comparison is utterly unmethodical or is not entirely methodical.

There is no other sociological science in which this method is more rigorously followed than comparative philology. In linguistics especially, Pott, Curtius, Corssen, Ascoli and others have pushed it to such a degree of accuracy that their procedure does not differ at all from that of the most exact naturalist, the one who is the most meticulous in the observation of biological phenomena.

[...]

§9. The Place of Philological Sciences in the Panoply of Sciences

If classical philology is a sociological or historical science—and nobody ever argued against this—, if a historical or sociological science is also ethno-psychology, as generally acknowledged, then *linguistics*—which is hard to tell apart from ethno-psychology and cannot drift away from classical philology—cannot be anything else but also a sociological or historical science.

The theory of the late Schleicher[5], dismantled by Steinthal, Whitney and others, but which is still practiced by Hovelaque[6], namely that *linguistics* in its own respect, separated from the rest of philology, is a natural or biological science, like botany for that matter, currently has only an anecdotal value[7]. Linguistics is not a natural science, even though it employs a biological method, and it is not a mathematical science

[4] Abel Hovelacque, *La linguistique*, C. Reinwald et Cie Libraires-Éditeurs, Paris, 1876, p. 2.

[5] *Zur Morphologie der Sprache*, St. Petersburg, 1859, p. 1, 35–38; *Deutsche Sprache*, Stuttgart, 1860, p. 9–10, 122–127; *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar, 1863 etc.; cfr. S. Lefmann, *August Schleicher: Skizze*, B.G. Teubner, Leipzig, 1870, p. 42–51.

[6] Hovelacque, op. cit. p. 1; cfr. Girard de Rialle, *La théorie de l'évolution et la science du langage*, in *Revue de linguistique*, 1877, t. 10, p. 290, 300.

[7] Cfr. L. Tobler, *Über das Verhältniss der Sprachwissenschaft zur Philologie und Naturwissenschaft*, in *Neues Schweizerisches Museum*, Basel, 1865, t. 5, p. 193–214; Fr. Müller, *Grundriss der Sprachwissenschaft*, Alfred Hölder, Wien, 1877, t. 1, p. 10–14; A.H. Sayce, *Introduction to the science of language*, C. Kegan Paul & Co., London, 1880, t. 1, p. 72–78; W.D. Whitney, *Schleicher and the physical theory of language*, in *Oriental and linguistic studies*, t. 1, p. 298–331, cf. ibid. p. 292–297.

either, although it frequently resorts to algebraic formulæ with *plus*, with *equation*, with *proportion*, etc. – it does not even shy away from the symbol √.

Every sociological science more or less needs the following: first, the insights of all other sociological sciences, and second, the insights of some of the natural sciences, grounded as a basis for the entire sociology. In this situation is philology as well, be it classical, or comparative.

History, without being itself philology, law, political economy, philosophy or something analogous, distils in itself, to different degrees, all sociological (or historical) sciences, along with their biological basis. However, the domain generally occupied by philology in the sociological sphere is so large and, at the same time, its biological roots go so deep, that history, this synthesis of sociology, sometimes seems to get confused with philology, not being able to go one step further without the support of philology[8].

[...]

[Edited and translated by Alexandru Nicolae]

[8] Cfr. H. Steinthal, *Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen*, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1864, passim.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RESTITUIRI

doi:10.17684/i6A96ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Principie de linguistică [fragmente][†]

Bogdan Petriceicu Hasdeu

CONSPECTUL ȘTIINȚELOR FILOLOGICE

[...]

§4. Filologia comparativă

O publicațiune periodică franceză, fundată sînt acum vreo patrusprezeci ani, poartă titlul de *Revue de linguistique et philologie comparée*.

Și mai de-nainte, un d. L.F. Jéhan de Saint Clavien publicase la 1858 un gros volum intitulat: *Dictionnaire de linguistique et de philologie comparée*.

Ce este l i n g u i s t i c a și ce să fie f i l o l o g i a c o m p a r a t i v ă, de vreme ce ele nu sînt tot una?

Iată cum răspunde Whitney:

„Filologia comparativă și linguistica sînt două laturi ale unuia și aceluiași studiu. Cea dentîi începe prin a aduna fapte izolate dintr-o grupă oarecare de limbi, apoi le clasifică, indică raporturile lor și trage concluziuni din aceste raporturi. Cealaltă se ocupă mai ales cu legile și principiele generale ale limbei..."[1]

Filologia comparativă ar fi dară un fel de l i n g u i s t i c ă a n a l i t i c ă, opusă unui fel de l i n g u i s t i c ă s i n t e t i c ă.

Cu alte cuvinte, ea nu este nici măcar linguistica întreagă.

O asemenea noțiune ar fi fost la locul său numai doară în secolul trecut, cînd filologia clasică era și ea o specie de linguistică analitică[2*]. Astăzi însă, în urma lui Wolf și Böckh, sfera filologiei clasice lărgindu-se, precum am văzut, departe din cercul restrîns al analizei linguistice, este un anacronism de a lăsa acolo la strîmtoare știința paralelă a filologiei comparative; sau cel puțin—dacă se va pretinde că ea nu este o știință paralelă—va fi o neconsecință de a-i menține numele de filologie, fie comparativă sau altfel.

Este foarte ciudat că mulți încă, între ceilalți chiar Littré[3], persistă a privi filologia clasică prin emiopia[‡] secolului trecut. „Rollin—zice d. Hovelacque—définissait les philologues: ceux qui ont travaillé sur les anciens auteurs pour les examiner, les corriger, les expliquer et les mettre au jour. *Cette définition conserve encore t o u t e s a v a l e u r*"[4§]. Unde mai sînt Wolf și Böckh?

[†]B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Tomul III: Istoria limbei române. Partea I: Principie de linguistică*, Noua Tipografie Națională, București, 1881 (p. 7–16). Textul românesc a fost editat după versiunea originală. Textul editat a fost comparat cu cel din ediția lui Gheorghe Mihăilă – B.P. Hasdeu, *Scrieri*, XI, Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința, Chișinău, 2013, p. 522–528. Urmînd normele filologice, am actualizat grafia și punctuația, păstrînd faptele care caracterizau limba epocii. Spre deosebire de ediția Mihăilă, am actualizat aparatul critic (mai ales completînd și corectînd trimiterile bibliografice) (n.ed.).

[1]W.D. Whitney, *La vie du langage*, Librairie Germer Baillière, Paris, 1875, p. 259. Cfr. A.H. Sayce, *Introduction to the science of language*, C. Kegan Paul & Co., Londra, 1880, t. 1, p. 135–136.

[2]Jakob Friedrich von Bielfeld, *L'érudition universelle, ou abrégée de toutes sciences, des beaux-arts et des belles-lettres*, Berlin, 1768, t. 4, p. 384: „La philologie n'est que la connaissance générale des langues, de leur critique, de la signification propre et figurée de leurs mots et de leurs phrases etc."

[*]Confruntarea cu textul lui von Bielfeld a relevat că citatul lui Hasdeu nu reproduce întocmai sursa (n. ed.).

[3]É. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, t. 3, p. 1097.

[‡]Hemiopie = Afecțiune a vederii datorită căreia bolnavul percepe numai o parte a obiectelor pe care le privește. (DEX, s.v. *hemiopie*) (n. ed.).

[4]Abel Hovelacque, *La linguistique*, C. Reinwald et Cie Libraires-Éditeurs, Paris, 1876, p. 2.

[§]„Rollin îi definea pe filologi astfel: aceia care s-au ocupat de vechii autori, cu scopul de a îi cerceta, corecta, explica și aduce în actualitate. Această definiție își păstrează încă întreaga sa valoare" (trad. ed.).

© 2017 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.
Textul este accesibil în mod gratuit, în concordanță cu prevederile licenței Open Access CC-BY.

Dindată ce zicem „*filologie* comparativă" față cu „*filologia* clasică", ambele—ca deopotrivă *filologie*—trebui să aibe aceeași întindere, diferind una de alta numai prin punctul de vedere pe care-l indică, într-un mod aproximativ, epitetele „comparativă" și „clasică".

Prin urmare, filologia comparativă, pe lîngă linguistica întreagă, cea analitică, ca și cea sintetică, cată neapărat să mai cuprindă în sine altceva, care să corespundă elementului social, elementului religios, elementului literar din filologia clasică.

[...]

§8. Metoada comparativă

Metoada comparativă este proprie științelor naturale, de unde însă nu urmează că o știință, care se servă de ea, ar fi *eo ipso* o știință naturală. Toate științele tind, mai mult sau mai puțin, a-și apropria această metodă, deși nu toate reușesc în aceeași măsură. Obiectul, negreșit un obiect bine determinat, iar nu metoada, constituie natura unei științe. Statistica are toate apucăturele externe ale unei discipline matematice, și este totuși în fapt o știință eminamente sociologică.

Comparațiunea metodică consistă întru a observa cu d-amăruntul și a aduna fenomene într-un număr pe cît se poate mai mare, grupînd apoi la un loc pe cele înrudite, astfel ca concluziunea să iasă de acolo așa zicînd dela sine, nesilită, *a posteriori* fără nici o rezervă. Dindată ce fenomenele cele observate sînt prea puține pentru a ne oferi de-a dreptul o concluziune sigură, sau dindată ce o asemenea concluziune este trasă cu ușurință dintr-o grupare inexactă, lipsită de studiul prealabil complet al condițiunilor esențiale ale grupului în cestiune; dindată ce rezultatul se datorește unui *a priori* total sau parțial, comparațiunea este cu desăvîrșire nemetodică sau nu este metodică pe deplin.

Nu există nici o știință sociologică în care această metoadă să poată fi păzită cu mai multă rigoare ca în filologia comparativă. În linguistică mai cu seamă, Pott, Curtius, Corssen, Ascoli și alții au împins-o la atîta perfecțiune, la un grad atît de înalt de certitudine, încît procedura lor nu diferă mai întru nemic de a naturalistului celui mai exact, celui mai scrupulos în observațiunea fenomenelor curat biologice.

[...]

§9. Locul științelor filologice în totalitatea științelor

Dacă filologia clasică este o știință sociologică sau istorică, după cum niciodată nu s-a contestat de cătră nimeni, dacă tot o știință istorică sau sociologică este etnopsicologia, după cum de asemenea se admite generalmente, atunci nu mai puțin este și nu poate a nu fi știință sociologică sau istorică linguistica, pe care e peste putință a o depărta de etno-psicologie și a o înstrăina de filologia clasică.

Teoria răposatului Schleicher[5], sfășiată de cătră Steinthal, Whitney și alții, dar pe care tot o mai repetă încă Hovelacque[6], cum că linguistica în parte, separată de restul filologiei, ar fi o știință naturală sau biologică, ca botanica bunăoară, nu mai poate avea astăzi decît numai doară o însemnătate anecdotică[7]. Linguistica nu este o știință naturală, măcar că întrebuințează o metoadă biologică, după cum ea nu este o știință matematică, deși recurge adesea la formule algebrice cu *plus*, cu *ecuațiunea*, cu *proporțiunea* etc., ba nu se sperie nici chiar de semnul √.

[5] *Zur Morphologie der Sprache*, St. Petersburg, 1859, p. 1, 35–38; *Deutsche Sprache*, Stuttgart, 1860, p. 9–10, 122–127; *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar, 1863 etc.; cfr. S. Lefmann, *August Schleicher: Skizze*, B.G. Teubner, Leipzig, 1870, p. 42–51.

[6] Hovelacque, op. cit. p. 1; cfr. Girard de Rialle, *La théorie de l'évolution et la science du langage*, în *Revue de linguistique*, 1877, t. 10, p. 290, 300.

[7] Cfr. L. Tobler, *Über das Verhältniss der Sprachwissenschaft zur Philologie und Naturwissenschaft*, în *Neues Schweizerisches Museum*, Basel, 1865, t. 5, p. 193–214; Fr. Müller, *Grundriss der Sprachwissenschaft*, Alfred Hölder, Wien, 1877, t. 1, p. 10–14; A.H. Sayce, *Introduction to the science of language*, C. Kegan Paul & Co., London, 1880, t. 1, p. 72–78; W.D. Whitney, *Schleicher and the physical theory of language*, în *Oriental and linguistic studies*, t. 1, p. 298–331, cf. ibid. p. 292–297.

Fiecare știință sociologică are nevoie, mai mult sau mai puțin: pe prima linie, de luminele tuturor celorlalte științe sociologice; pe a doua, de ale unor științe biologice, așternute ca o temelie a sociologiei întregi. În acest caz se află și filologia, fie clasică, fie comparativă.

Istoria, fără a fi ea însăși filologie, drept, economie politică, filosofie sau altceva analog, rezumă în sine, în doze diferite, toate științele sociologice, altfel zise istorice, împreună cu baza lor cea biologică. Terenul însă pe care-l ocupă filologia în genere în sfera sociologică e atît de întins și totodată rădăcinele sale biologice sînt atît de adînci, încît istoria, această sinteză a sociologiei, uneori se pare a se confunda cu filologia, neputînd a face un singur pas fără puternicul ei razăm[8].

[...]

[Editarea textului de Alexandru Nicolae]

[8] Cfr. H. Steinthal, *Philologie, Geschichte und Psychologie in ihren gegenseitigen Beziehungen*, Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1864, passim.